ΚΩΣΤΑ ΜΠΟΣΗ

Ὁ ἀωρὰς Ὁ καρατζὰς

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Ο ΘΩΜΑΣ Ο ΚΑΡΑΤΖΑΣ

Κ. ΜΠΟΣΗ

Ο ΘΩΜΑΣ Ο ΚΑΡΑΤΖΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»
ΑΘΗΝΑ 1978

COPYRIGHT: «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»
Ζωοδόχου Πηγής 16 - Αθήνα
Τηλ: 3620.835 - 3623.649

Στὴ μνήμη
τῆς μάνας μου
καὶ τοῦ πατέρα μου

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

Ντάγκα-ντάγκ... Ντάγκα-ντάγκ... χτυπάει σήμερα ὥρα πολλὴ ἡ καμπάνα τοῦ χωριοῦ καὶ οἱ πένθιμοι ἦχοι της σκορποῦν στὰ γύρω χωράφια, κατεβαίνουν στὶς ρεματιές, σκαρφαλώνουν στὶς ράχες, φτάνουν κι ὡς τὶς κοντινὲς βουνοκορφές. Ὁ κόσμος σταυροκοπιέται καὶ μουρμουρίζει: «Πολὺ ἔζησε... Πολλὰ ὑπόφερε... Ὁ Θεὸς νὰ τοῦ ἀναπάψει...».

Ὁ Θωμιὰς ὁ Καρατζὰς στὶς 20 τ᾽ Ἀπρίλη ἔκλεισε τὰ 99 καὶ μπῆκε στὰ 100. Δῶ καὶ δυόμισυ χρόνια ἡ γριούλα του ἄπλωσε τὸ χέρι της, ἄγγιξε τὸ δικό του, ἔγειρε ἀπότομα τὸ κεφάλι στὸ προσκέφαλο καὶ πάει... Πρὶν πεθάνει, ὁ Θωμιὰς φοβόταν, μὴ μείνει κείνη παραπίσω καὶ ὑποφέρει. Κι ὕστερα ἀπ᾽ τὸ θάνατό της, ὅταν ἡ μοναξιὰ γινόταν καταθλιπτική, ἀναστέναζε: «Βάσω! γιατί νὰ φύγεις μπροστὰ ἀπὸ μένα!...». Ἡ κόρη του ἡ Χριστίνα καὶ ὁ γιός του ὁ Νίκος, γέροι κι αὐτοί, τὸν παρακαλοῦν: «Πατέρα! Ἔλα νὰ μείνεις σὲ μᾶς...». Καὶ μόνο ἡ σκέψη, τοῦ φέρνει πίκρα. Ὡστόσο ἕνα κρουσταλιασμένο βράδυ τοῦ Γενάρη τὸν πῆραν μὲ τὸ ζόρι. Ὅλη τὴ νύχτα δὲν τὸν κολοῦσε ὕπνος. Τὴ μιὰ ἔφταιγε τὸ στρῶμα, τὴν ἄλλη τὸ προσκέφαλο... Κατὰ τὰ χαράματα λαγοκοιμήθηκε κι ὀνειρεύτηκε τὴ Βάσω του. «Θωμιά! τοῦ παραπονέθηκε. Ἔφυγες ἐσύ, ἔσβησε καὶ ἡ φωτιὰ καὶ πάγωσα...».

Πρωὶ-πρωὶ σηκώθηκε.

— Μωρὴ κοπέλα! Ὁ καιρὸς σὰ νὰ ἁπάλυνε. Θὰ πάω στὸ γιατάκι μου.

Κάθε βράδυ πᾶνε μὲ τὴ σειρὰ καὶ κοιμοῦνται δίπλα του. Εἶναι ντροπὴ νὰ πεθάνει καὶ νὰ μὴ βρεθεῖ κάποιος νὰ τοῦ κλείσει τὰ μάτια. Ὁ γέρος στενοχωριέται — τοὺς βάζει σὲ παραπανήσιες φασαρίες — καί, μόλις φέγγει, τοὺς ξυπνάει: «Ἄιντε! πᾶτε στὶς δουλιές σας. Δὲ χρειάζεται νὰ ρχόσαστε, ἐγὼ δὲ φοβᾶμαι. Περπάτησα κι ἂν περπάτησα. Μὲ χιόνια, μὲ βροχές, μὲ σκοτάδια... Πέρασα ἀπὸ λαγκάδια καὶ νεκροταφεῖα... Κοιμήθηκα σὲ σπηλιὲς καὶ

ξωκλήσια... Τίποτα δὲν ἔπαθα... Δαιμονικὰ δὲν ὑπάρχουν... Ὅσο γιὰ τὸ Χάρο... εἴτε κοντὰ εἴσαστε, εἴτε μακριά...».

Οἱ βροχερὲς μέρες κυλοῦν εὐκολότερα. Οἱ γειτόνοι — πότε ὁ ἕνας καὶ πότε ὁ ἄλλος — τοῦ κρατοῦν συντροφιά. Τὶς καλὲς μέρες μένει μόνος καί, γιὰ νὰ περνάει ἡ ὥρα, παίρνει τὴ ρούγα καὶ βγαίνει στὸ λημέρι τους, στὴν Παλιοκαστανιά. Ὁ Νίκος στέλνει τὸ ἐγγονάκι του, τὸ Στεφανάκο, νὰ τοῦ κρατάει συντροφιά, νὰ τοῦ πάει νερό, νὰ τοὺς φέρει τὸ χαμπέρι, ὅταν θὰ κοιμόταν ὁ παπούς... Τὸ παιδάκι παίζει μὲ τὶς πέτρες καὶ τὰ χώματα, μαζεύει λουλούδια, πιάνει ζουζούνια, κυνηγάει τὰ πουλάκια... Ὅταν κουράζεται, ἀκουμπάει τὸ κεφαλάκι του στὰ γόνατα τοῦ παποῦ καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ πεῖ παραμύθια γιὰ βασιλόπουλα καὶ δράκους. Ἐκεῖνος τοῦ διηγιέται γιὰ ἕνα γέρο 138 χρονῶ, ποὺ κάθεται σὲ μιὰ κορφὴ τοῦ Ὀλύμπου, καὶ λούζεται, καὶ χτενίζεται, καὶ στρίβει τὸ μουστάκι... Γιὰ ἕνα πουλὶ τοῦ κάμπου, ποὺ μαλώνει ἕνα πουλὶ βουνίσιο... Γιὰ τὸν Κατσαντώνη καὶ τὸ Μάρκο Μπότσαρη, τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τὸν Ἄρη... Κι ὅταν τὸ παιδὶ ἀποκοιμιέται, ὁ παποὺς ξύνει συνέχεια τὸ κούτελο μὲ τὸ ἕνα χέρι, μὲ τὸ ἄλλο χαϊδεύει τὰ μαλάκια τοῦ παιδιοῦ, περπατάει τὸν τόπο μὲ τὸ βλέμμα καὶ συλογιέται. Ἡ ζωὴ ἔχει τοὺς νόμιους της. Ἕνας στρατοκόπος τελειώνει τὸ δρόμο του κι ἕνας ἄλλος μόλις τὸν ἀρχίζει. Ἡ ζωὴ ἔχει τὰ στριφογυρίσματά της. Ὕστερα ἀπὸ τρεῖς καὶ τέσσερες γενιὲς στὸ πρόσωπο ἑνὸς παιδιοῦ ξανανιώνει ἕνας γέρος. Κι ἀπ τὰ παιδιά του, κι ἀπ τὰ ἀγγόνια του κανένα δὲν τοῦ ἔμιαζε, ὅπως ὁ Στεφανάκος.

* * *

Τὸ Περιστέρι εἶναι χτισμένο στὰ πόδια τοῦ βουνοῦ. Τὰ πέτρινα σπιτάκια στριμώχνονται τὸ ἕνα δίπλα στ ἄλλο σὰν τὰ πρόβατα στὸ στάβλο. Τόπος ξερός. Τὸ νερὸ τὸ κουβαλοῦν οἱ γυναῖκες στὴν πλάτη ἀπ τὴν Καναβιά, ἕνα τέταρτο μακριά. Τὰ ροῦχα τὸ χειμώνα τὰ πλένουν στὶς ροῦγες καὶ τὸ καλοκαίρι στὴν Γκούρα. Τὰ χωράφια σκαρφαλώνουν στὶς πλαγιές, τὸ χῶμα λιγοστὸ κι ὁ Πανάγαθος βρέχει μόνο ἀπ τὸ Νοέμβρη ὡς τὸν Ἀπρίλη. Τὸ Σέλωμα καὶ ὁ Ζυγὸς προστατεύουν τὸ χωριό, διώχνοντας δεξιὰ-ζερβὰ τὰ βράχια καὶ τὶς νεροποντές, ποὺ κατεβαίνουν ἀπ τὸ βουνό. Ἕνα μονοπάτι, ὀρθὸ-κορδελιαστό, φέρνει στὸν Ἀετὸ κι ἀπὸ κεῖ, 2345 μ. ὕψος, ἀγναντεύεις ὁλόγυρα κι ἀντικρύζεις ἕνα ἀσύληπτο μεγαλεῖο. Ἀπ τὰ βοριο-δυτικὰ ὡς τὰ νοτιο-δυτικὰ βουνὰ — βουνά, ἀτέλιωτα, γυμνά, μικρὰ-μεγάλα, ἀμέτρητες κορφές, ἀπότομοι γκρεμοί, βάραθρα, ποὺ φέρνουν ἴλιγγο, πλαγιές, διάσελα, γούπατα... κι ἀριὰ καὶ πού, κανένα χωριαδάκι πεταμένο-ξεχασμένο μὲς στὴν ἄγρια

φύση. Ἀνατολικὰ τὸ ἔδαφος κατεβαίνει ὁμαλότερα. Τὶς ἀνέφελες νύχτες βλέπεις τὰ φῶτα μιᾶς ἐπαρχιακῆς πολιτεισύλας καὶ τὴ μέρα τὸν κάμπο. Στὰ πόδια τοῦ χωριοῦ περνάει τὸ Λυκόρεια καὶ στὶς ὄχτες του ἁπλώνουν τὰ καλύτερα χωράφια, ὁ Πλατύκαμπος. Παλιότερα ἦταν τοῦ μοναστηριοῦ, τῆς Ἁγίας Θεοτόκου, καὶ τοῦ Ἁφέντη τοῦ Χατζηκοσμᾶ. Ἀπὸ κεῖ ἔφευγαν οἱ ἀγρότες, ὅταν τοὺς κυνηγοῦσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ὁ τσιφλικάς. Τὸ καλοκαίρι ἔπιαναν τὸ βουνὸ καὶ τὸ χειμώνα, ὅταν τοὺς ζόριζαν τὰ κρύα καὶ τὰ χιόνια, κατέβαιναν στὰ ριζὰ κι ἔφτιαχναν πρόχειρα καλύβια. Ἔτσι γενήθηκε τὸ χωριό... Σ αὐτὰ τὰ ἀκατάλυτα κράκουρα ἔστηνε στὶς δύσκολες στιγμὲς ἡ Λευτεριὰ λημέρι. Ὁ Ἀετὸς κρατοῦσε τὸ πέρασμα ἀπ τὴ μιὰ περιοχὴ στὴν ἄλλη, ἀπ τὸ ἑλληνικὸ στὸ τούρκικο ἔδαφος, καὶ οἱ Περιστεριῶτες πότε καλιεργοῦσαν τὰ κουτσοχώραφα, πότε φύλαγαν τὰ ζωντανά, πότε ἔκαναν λαθρεμπόριο καὶ πότε ἔπιαναν τὸ ντουφέκι...

Μπόρες καὶ μπόρες ἔδειραν τὸ Περιστέρι καὶ μικρὲς ἀναλαμπὲς τὸ ζέσταναν. Θὰ νόμιζες, πὼς ἡ ζωὴ στεκόταν στὸ ἴδιο μέρος. Οἱ ἄνθρωποι πέθνησκαν καὶ δὲν προλάβαιναν νὰ δοῦν τὶς ἀλαγές. Ὡστόσο, τὸ ἐκλησάκι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, τυλιγμένο ἀπ ὅλες τὶς μεριὲς στὸν κισό, μικρὸ καὶ σκοτεινὸ σὰν ἀνήλιαγη σπηλιά, τὸ γκρέμισαν κι ἔφτιαξαν μιὰ ὑπέροχη ἐκλησιὰ μὲ μεγάλες πόρτες καὶ παράθυρα, μὲ δυὸ σειρὲς κολόνες ἀψηλές, μὲ τοίχους ἀπὸ πελεκητὸ μάρμαρο. Καὶ καμαρώνει τὸ Περιστέρι. Ἑφτὰ χρόνια ψόφησαν στὴ δουλιὰ καί, ἂν δὲν ἔστελναν λεφτὰ μερικοὶ ξενιτεμένοι κι ἂν δὲ βοηθοῦσε τὸ μοναστήρι, θὰ γονάτιζαν... Γράμματα ὁ Θωμὰς δὲν ἔμαθε. Τότε δὲν εἶχαν οὔτε δάσκαλο, οὔτε σχολειό. Μὲ τὸν καιρὸ τὰ καλύβια ἕνα-ἕνα χάθηκαν καὶ στὴ θέση τους φύτρωσαν σπιτάκια. Στὰ σύνορα τοῦ χωριοῦ, μιὰ ὥρα καὶ μισὴ μακριά, περνάει τώρα ὁ δημόσιος δρόμος... Κι ὁ τόπος ἄλαξε. Μεγάλωσαν οἱ γκρεμοὶ καὶ οἱ χαράδρες. Κι ὁ κόσμος δὲν εἶναι ὁ ἴδιος. Μόνο ἡ δουλιὰ ἔμεινε ὅπως παλιὰ πρωτόγονη, καὶ τὸ κορμὶ τῶν ἀνθρώπων εἶναι καὶ σήμερα στεγνὸ σὰν τὴ γῆ καὶ σκληρὸ σὰν τὴν πέτρα. Τὸ Περιστέρι μεγάλωσε καὶ σὰ νὰ τελειώνει τὸ δρόμο του. Οἱ νέοι πᾶνε στὰ ξένα, οἱ ὥριμοι γεράζουν, οἱ γέροι φεύγουν... Ὀδυνηρὸ νὰ πεθαίνει ἕνας ἄνθρωπος. Ὅμως, ὅταν πεθαίνει ἕνα χωριό!...

* * *

Ὀγδόντα ἑφτὰ χρόνια πέρασαν ἀπὸ τότε, μιὰ καὶ χίλια νὰ περνοῦσαν!... Ἡ μάνα ἔλειπε. Τὴν προηγούμενη ἔφτιαξε λειτουργιὲς καὶ μιὰ μεγάλη λαμπάδα, πῆρε καὶ δέκα ὀκάδες ἀλεύρι σιταρίσιο, περασμένο δυὸ φορὲς ἀπ τὴ σίτα τὴν ψιλή, καὶ πῆγε νὰ κοιμηθεῖ στὴ Μεγαλόχαρη. Τ ἀδερφάκι του ὁ Μάνθος εἶχε πατήσει στὰ τρία

κι ἀπ τὴν ἀδυναμία οὔτε περπατοῦσε, οὔτε μιλοῦσε. Ἦταν μιὰ μέρα κρύα. Στὰ χαμηλὰ ἔβρεχε, στὸ χωριὸ ὁ γρέγος ἔφερνε χιονόνερα καὶ τὰ βουνὰ χάνονταν μέσα στὶς ἀντάρες καὶ τὰ σύνεφα. Ὁ πατέρας τὰ ξύπνησε, ἔβαλε τὸ καπάκι μὲ τὸ κουρκούτι στὴ γωνιὰ καὶ τοὺς ἔδωσε τὰ κουτάλια:

— Φάτε καὶ καθῆστε δῶ! Μὴ βγῆτε ὄξω καὶ κρυώσετε. Ἐγὼ θὰ πάω στὴν Κερασιὰ νὰ σκάψω τὸ χαντάκι...

Μπῆκαν δυὸ χωροφυλάκοι καὶ τὸν πῆραν. Κατὰ τὸ μεσημέρι τὸν ἔφεραν σὲ μιὰ σκάλα κι ἀπ τὴν πόρτα ἔριξαν μέσα ἕνα πτῶμα μαῦρο, ματωμένο, πληγιασμένο. Τὰ παιδιὰ ἔβαλαν τὰ ρεκατά, οἱ γειτόνοι δὲν τολμοῦσαν νὰ ζυγώσουν. Ἡ μάνα, γυρίζοντας ἀπ τὸ Μοναστήρι, κάτι ἄκουσε στὸ δρόμο κι ἐρχόταν μὲ τὴν ψυχὴ στὰ δόντια. Μόλις δρασκέλισε τὸ κατώφλι, ἔβγαλε μιὰ κραυγὴ κι ἔπεσε πάνω στὸν πατέρα μὲ τὸ Μάνθο φορτωμένο στὴ ράχη.

Ὁ Γιῶργος ὁ Καρατζὰς καὶ ἡ γυναίκα του ἡ Φώτω κουβάλησαν στὴν πλάτη τὴν πέτρα, τὸν ἄμμο καὶ τὴν ξυλεία γιὰ τὸ σπίτι... Ἔσπασαν μὲ τὸ λοστὸ καὶ τὸ βαριὸ τὰ μάρμαρα κι ἔφτιαξαν λίγα γωράφια... Μεγάλωναν τὰ παιδιά τους, μένοντας αὐτοὶ νηστικοί. Καὶ μέσα σὲ μιὰ στιγμὴ χάθηκαν ὅλα, ὅσα ἔφτιαξαν μὲ τόσους κόπους καὶ τόσες πίκρες, μιὰ ὁλόκληρη ζωή. Τὸ Θωμὰ τὸν πῆρε ὁ ἡγούμενος νὰ φυλάει τὶς ἀγελάδες. Ὁ Μάνθος σὲ λίγες μέρες πέθανε. Τὰ ἄλλα τέσσερα τὰ συμάζεψε ἡ βάβω τους καὶ τὰ ἔστειλε ἕνα-ἕνα στὴν πόλη — ὑπηρετριοῦλες καὶ λουστράκια — νὰ βγάλουν τὸ ψωμί τους...

«Ὁ χιονιὰς ἦρθε ἄξαφνα τὴ νύχτα», τοῦ εἶπε ἀργότερα ὁ γέρο-Πολύζος κεῖ ποὺ ἔβοσκαν τὶς ἀγελάδες, «κι ἔπιασε τὰ πρόβατα τοῦ Χατζηκοσμὰ στὸ βουνό. Καμιὰ τριανταριὰ κόπηκαν ἀπ τὸ κοπάδι καὶ χάθηκαν. Ὁ ἀγέρας καὶ τὸ χιόνι τὰ ἔριξε πίσω ἀπ τὴν Ἀνεμοράχη καὶ τὰ βρῆκαν ὕστερα ἀπὸ δυὸ βδομάδες...». Τὸ παιδικὸ μυαλὸ τοῦ Θωμᾶ δὲν τὸ χώρεσε. Πῶς μποροῦσε ὁ Λαμπράκης ὁ Καρατζάς, ὁ μπάρμπας του, νὰ βάλει τὸν ἀδερφό του στὸ ἀπόσπασμα κι ὁλότελα ἄδικα! «Βρίσκονταν στὰ μαχαίρια γιὰ τὰ χωράφια», τοῦ ἐξήγησε ὁ γέρος. «Πήγαινε νὰ τὸν σκιάξει. Ἤθελε νὰ βγεῖ ἀσπροπρόσωπος στὸν Ἀφέντη... Καὶ οἱ χωροφυλάκοι τὸν χτύπησαν στὸ ψυχικό...». Κι αὐτὸ δὲν τὸ κατάλαβε ὁ Θωμάς. Ὁ μπάρμπας του δούλευε ἐπιστάτης στὸ Χατζηκοσμά. Εἶχε καὶ χωράφια καὶ σπίτια δυό, καὶ στὸ χωριὸ καὶ στὴν Πολιτεία, καὶ λεφτά. Δὲν ἦταν φτωχὸς σὰν κι αὐτούς... Καὶ πῶς τὸ σήκωσε ἡ ψυχὴ νὰ χαλάσει μιὰ οἰκογένεια!...

Τὴ μέρα κατεβάζουν τὶς ἀγελάδες ὡς τὸ ποτάμι νὰ βοσκήσουν καὶ νὰ πιοῦν νερό, τὸ βράδυ τὶς γυρίζουν στὰ Κονάκια καὶ τὶς κλείνουν στὸ στάβλο — ἕνα χαγιάτι μακρόστενο ἀνοιχτὸ ἀπ τὸ μέρος τοῦ νοτιᾶ, μὲ αὐλὴ καὶ τοῖχο ὁλόγυρα. Στὴ γωνιὰ ἔχουν αὐτοὶ τὸ

νοικοκυριό τους, μιὰ κατσαρόλα, ἕνα καπάκι, δυὸ ξύλινα κουτάλια, ἕνα τσουκάλι κι ἕνα καδὶ γιὰ νερό, ἕνα μαχαίρι κι ἕνα τσεκούρι, ἕνα τσαπὶ κι ἕνα φτυάρι καὶ κάμποσες σκοῦπες ἀπὸ ρείκια. Ἀνάβουν φωτιά, τρῶνε τὸ λίγο φαΐ καὶ κοιμοῦνται. Καὶ τὴν ἄλλη μέρα πάλι τὰ ἴδια... Τὸ ὀρφανὸ ζητάει νὰ βρεῖ κάποιο στήριγμα, λίγη στοργή, ν ἀκούσει ἕνα τραγούδι, ἕνα παραμύθι... Ὁ Πολύζος τὸ σκεπάζει μὲ τὴν κάπα καὶ κεῖνο στριμώχνεται πάνω στὸ λιπόσαρκο γεροντικὸ στῆθος. Ξεπετιέται στὸν ὕπνο καὶ βάζει τὰ κλάματα. Ἄλλοτε ἀγκαλιάζει καὶ σφίγγει δυνατὰ τὸ λαιμὸ τοῦ γέρου. Πολλὲς φορὲς στὸ παραμιλητὸ ἀναφέρει τὴ μάνα του, τὸν πατέρα του, τ ἀδέρφια του... Τὸ χειμώνα σηκώνονται τὰ μεσάνυχτα, ρίχνουν ξύλα στὴ θράκα καὶ ὁ γέρο-Πολύζος τοῦ λέει ἱστορίες. Τὰ λόγια βγαίνουν ἀπ τὸ φαφούτικο στόμα «φλὰ-φλά», μπερδεμένα, ἄνοστα. Τὸ παιδί, σὰν μένει μόνο, τὶς ἐπαναλαμβάνει καὶ τὶς μαθαίνει ἀπόξω, σὰν ποίημα. Τὰ μεσημέρια τοῦ καλοκαιριοῦ κάθονται στὴ βρύση τοῦ Γιανακοῦ ἢ στὴ Βίγλα τοῦ Δραγάτη κι ὁ γέρος ἀρχίζει: «Κάτω στὰ δασιὰ πλατάνια...», «μὲ γέλασε μιὰ χαραυγὴ τ ἄστρι καὶ τὸ φεγγάρι...», «ὁ γέρο-Δῆμος πέθανε, ὁ γέρο-Δῆμος πάει...». Τραγουδάει μὲ τὴ μύτη, ἄσχημα, τρεμουλιαστά, κλαψιάρικα... Σοῦ πιάνεται ἡ ἀνάσα. Τὸ παιδὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν μιμεῖται καὶ σκοτώνεται νὰ ξοφλήσει τὴ λίγη ἀνθρωπιά. Σκουπίζει τὸ στάβλο καὶ τὴν αὐλή, κουβαλάει νερὸ καὶ ξύλα, τρέχει ἀπ τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδυ μὲ τὶς ἀγελάδες καὶ τὰ μάτια του λάμπουν ἀπὸ χαρά, ὅταν βλέπει τὸ γερο-γελαδάρη εὐχαριστημένο. Στὸ χωριὸ ἀνεβαίνει νὰ λειτουργηθεῖ μόνο ὁ γέρο-Πολύζος δυὸ φορὲς τὸ χρόνο: Στὴ Θεία Γέννεση καὶ στὴ Μεγάλη Ἀνάσταση. Ροῦχα ἀλάζουν, ὅπως τύχει. Στὶς 15, στὶς 22 στὸ μήνα... Κουρεύονται μὲ τὸ πρατοψάλιδο. Τὰ νύχια δὲν τὰ πειράζουν καθόλου. Τὸ Μοναστήρι δίνει στὸ γέρο ἕνα ζευγάρι τσαρούχια ἀπὸ βοϊδοτόμαρο στὸ ἑξάμηνο. Ὁ Θωμιὰς ξυπόλυτος χειμώνα-καλοκαίρι. Καμιὰ ἀπαίτηση δὲν ἔχουν καὶ ζοῦν ἔτσι, γιατὶ ἔτσι ἔπρεπε νὰ ζοῦν, γιατὶ αὐτὸ ἦταν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ... Καὶ οἱ δυὸ σοῦ γενοῦν ἕνα αἴσθημα βαθιᾶς ὀδύνης, μιὰ πιὸ πολὺ τὸ παιδί...

Τρία χρόνια φύλαγαν μαζὶ τὶς ἀγελάδες καὶ κάποια μέρα τοῦ Νοέμβρη ὁ γέρος ἔφυγε ἀπ τὴν Ποταμιὰ νωρίς, πρὶν γίνει μεσημέρι. Τὸ βραδάκι ὁ Θωμιὰς μι ἕνα κούτσουρο γιὰ τὴ φωτιὰ στὴν πλάτη ἀκολουθάει τὸ κοπάδι, ποὺ ἀνεβαίνει ἀργὰ τὸ μονοπάτι. Στὶς Κουμαριὲς τοῦ Κακάβα εἶδε τὸ γέρο-Πολύζο νὰ σκύβει στὸ ρέμα, σὰ νὰ πίνει νερό. Τοῦ φωνάζει, τὸν σκουντάει, τὸν τραβάει, τὸν γυρίζει ἀνάσκελα. Δὲν πρόσεξε οὔτε τὸ κοκαλωμένο κορμί, οὔτε τὰ κρύα χέρια. Εἶδε μόνο τὰ ὀρθάνοιχτα παγωμένα μάτια, ποὺ τὸν κοίταζαν παράξενα. Τὸν τσάκισε τρεμούλα. Πέταξε τὸ ξύλο καὶ πῆρε τὸν ἀνήφορο, τρέχοντας...

Κλείνει τις ἀγελάδες στὸ στάβλο καὶ ζυγώνει στὸ γιατάκι τους. Τώρα κατάλαβε. Δὲν πρέπει ν ἀφήσει τὸν πεθαμένο στὸ λόγγο μὲ τ ἀγρίμια καὶ τὰ δαιμονικά. Εἶχε ἁπλωθεῖ βαθὺ σκοτάδι σὰν ἔφτασε στὸ φρύδι τῆς κατηφόρας. Στὰ ζερβά, ὅπως πάντα ὅταν ἔβαζε νοτιά, σκούζει ἡ κουκουβάγια καὶ τὸ σκούξιμό της μιάζει ἀπόψε σὰν κλάμα ἀνθρώπινο. Μπορεῖ καὶ νὰ τραγουδάει ὁ γέρο-Πολύζος. Κάτι φρατσανάει μὲς τὰ χαμόκλαδα. Ἕνα μεγάλο πουλὶ μ ἀνοιχτὲς φτεροῦγες πέταξε δίπλα του καὶ χάθηκε. Τὰ δέντρα κουνιοῦται ἀργά. Στὸ βουνὸ προβάλει τὸ χλωμὸ φεγγάρι. Οἱ ἴσκιοι μεγαλώνουν, μικραίνουν. Γέμισε ὁ τόπος φαντάσματα. Νὰ προχωρήσει, φοβᾶται. Νὰ γυρίσει πίσω στὰ Κονάκια... Ἔκατσε καταγῆς καὶ ἔκλαψε σιγά, χωρὶς παροξυσμούς, ἀπὸ ψυχικὸ πόνο κι ὄχι σωματικό, σὰν ὥριμος ἄνθρωπος κι ὄχι σὰν παιδί...

* * *

Ἀνέβηκε στὶς Κορδέλες τῆς Τσούκας καὶ στάθηκε στὸν Προφήτη Ἠλία. Ἀντίκρυ κατὰ τὴ δύση ὁ Ἀετός, ψηλός, περήφανος. Ὁλόγυρα χαράδρες καὶ γκρεμοί. Στὸ ριζὸ τὸ Περιστέρι. Πιὸ κάτω ὁ Πλατύκαμπος, τὸ μοναστήρι... Τοῦτα τὰ χώματα εἶναι ἡ παιδική του ζωή, ποὺ τίποτε τὸ εὐχάριστο δὲν εἶχε. Μέχρι χτὲς ἔμιαζαν μὲ τὸν ἀέρα, π ἀνάπνε, μὲ τὸ γιατάκι, ὅπου πλάγιαζε, μὲ τὶς ρείκινες σκοῦπες... μὲ τὸ πιὸ ἀσήμαντο πραμιατάκι. Στὴ σκέψη, πὼς μπορεῖ νὰ μὴν τὰ ξαναδεῖ, νιώθει κόμπο στὸ λαιμό. Ἀπ τὴν ἄλλη πάντα, χαμηλὰ στὴν κοιλάδα, δυὸ χωριαδάκια, ἡ Σκάλα κι οἱ Συκές. Ἡ Πολιτειούλα κρύβεται στὴ στροφὴ τοῦ λόφου. Ἀπ τὰ πόδια της ἀρχίζει ὁ κάμπος, τὸ ποτάμι... Καὶ μακρύτερα... τὸ αὔριο. Τί νὰ κρύβει;!

Ζοῦσε μὲ τὰ ζωντανὰ καὶ γινόταν σὰν κι αὐτά. Στὸ γύρισμα τοῦ χρόνου κεῖνα τὰ τραγικὰ γεγονότα ὅλο καὶ ξεθώριαζαν. Ἡ ἄγρια βιοπάλη τὰ καταχώνιασε σὲ κάποια σκοτεινὴ γωνιά. Θὰ ἔλεγες, πὼς εἶχαν σβήσει. Κι ἄξαφνα...

Κατὰ τὸ μεσημέρι ὁ Λαμπράκης ὁ Καρατζὰς μὲ τὸ δίκανο στὴν πλάτη καὶ δυὸ σκυλιὰ στὸ κατόπι βγῆκε στὸ Δίκορφο. Ἔβαλε τὸ χέρι ἀντήλιο καί, σὰν εἶδε τὶς ἀγελάδες στὴν Καβουρόλακκα, πῆρε τὸ μονοπάτι, κατεβαίνοντας.

— Καλημέρα, ἀνεψιέ!

Κάθησε διπλοπόδι, ἀπίθωσε τὸ ὅπλο στὰ γόνατα, ἔβγαλε τὴν καπνοσακούλα κι ἔστριψε τσιγάρο.

— ... Ἀπὸ καιρὸ ἔλεγα νὰ ρθῶ νὰ κουβεντιάσουμε... Ἐσὺ τώρα δὲν εἶσαι μικρός...

Ὁ Θωμὰς τὸν κοιτάζει, τὸν περιεργάζεται. Φαρδύστηθος, κοντακιανός, γεμάτος. Τὸ πρόσωπο κι ὅλα τὰ χαραχτηριστικὰ κανο-

νικά. Μόνο τὰ μάτια χάνονται βαθιὰ στὶς κόγχες, κάτω ἀπ τὰ βασιὰ φρύδια, καὶ δὲν μπορεῖς νὰ δεῖς τί χρῶμα ἔχουν.

— ... Ὅπως λέει κι ὁ Ἀφέντης, ὁ ἄνθρωπος γιὰ μιὰ οἰκογένεια ζεῖ... Ἀκούστηκε, πὼς ἡ Μαριγούλα εἶναι ἄρωστη... Κάποιος μοῦ εἶπε, πὼς ὁ Βαγγέλης μπερμπάντεψε...

Ὁ Θωμιὰς δὲν ἔκατσε νὰ σκεφτεῖ, ἀπὸ ποῦ ξεκινοῦσε ὁ μπάρμπας του; Ἡ οὐσία ἦταν, πὼς εἶχε δίκιο κι αὐτός, ὁ Θωμιάς, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ εἶχε σκεφτεῖ ἀπὸ καιρό.

— Καὶ τὰ γελάδια;

— Νὰ τὰ φυλάξει ὁ Ἀμβρόσιος... Σέ ξετέντωσε... Οὔτε ἕνα ζευγάρι τσαρούχια!...

Ἡ μέρα κυλάει. Ζυγώνει τὸ βράδυ. Ὁ Θωμιὰς δὲ δυσκολεύτηκε καθόλου νὰ πάρει τὴν ἀπόφαση. Μόνο ἕνα ζήτημα τὸν βασανίζει. Τί νὰ κάνει τὶς ἀγελάδες; Ὑποψιάστηκε, πὼς πίσω ἀπ τὰ λόγια τοῦ μπάρμπα του «Δὲ χρειάζεται νὰ πεῖς τίποτα στὸν καλόγερο. Παράτα τες καὶ φεύγα», κρυβόταν κάποια παλιανθρωπιά: Νὰ μποῦν στὰ ξένα σπαρτά... Νὰ περάσει κανένας λύκος...

Τὶς σαλάγησε στὰ γρήγορα, τὶς ἔκλεισε στὸ στάβλο καὶ τράβηξε γιὰ τὸ Μοναστήρι. Ὁ καλόγερος καθόταν στὸ πεζούλι, ἔπαιζε τὸ κομπολόϊ καὶ πότε-πότε χάιδευε τὰ γένια του.

— Νὰ στείλετε ἄλλο γελαδάρη.

Τοῦ ἔκανε μιὰ ὁλόκληρη κατήχηση: Οἱ ἀγελάδες εἶναι τῆς Παναγίας. Ἡ Μεγαλόχαρη βλέπει ἀπὸ ψηλά. Ὁ ἄνθρωπος θὰ δώσει λόγο γιὰ τὶς πράξεις του. Ὁ Πανάγαθος θὰ χωρίσει στὴ Δευτέρα Παρουσία τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ θὰ τοὺς ρίξει στὸ πῦρ τὸ αἰώνιο... Τοῦ εἶπε, πὼς στὴν πόλη θ ἀλητέψει, θὰ τὸν φᾶνε οἱ ψεῖρες καὶ οἱ ἀρώστιες... Θὰ πεθάνει ἀπὸ τὴν πεῖνα... Τοῦ ὑποσχέθηκε, πὼς ἀπ τὸν ἄλλο μήνα θὰ τοῦ δίνει καὶ τσαρούχια.

— Θὰ πάω νὰ βρῶ τ ἀδέρφια μου!!...

— Τ ἀδέρφια σου! Νὰ βρεῖς τ ἀδέρφια σου! Νομίζεις, πὼς ἡ πόλη εἶναι σὰν τὸ Περιστέρι; Βγαίνεις στὴν Ἁγία Τριάδα, ἁμολᾶς μιὰ φωνὴ καὶ σ ἀκοῦν ὅλοι!... Θὰ χαθεῖς κι ἐσύ!

— Μὲ ὁρμήνεψε ὁ μπάρμπας μου.

Τὰ ματάκια τοῦ Ἀμβρόσιου πέταξαν σπίθες. Τρεμούλιασαν τὰ γενάκια, τὰ κοκαλιάρικα χέρια.

Τὴν ἄνοιξη ὁ πάτερ-Ἀρκάδιος, μαῦρος μέσα κι ὄξω, πῆγε στὴν πόλη νὰ γιατρευτεῖ καὶ πέθανε. Στὴ θέση του ἔστειλαν τὸν πάτερ-Ἀμβρόσιο, ποὺ ἦταν, ὅπως ἔλεγαν, περισότερο ἄνθρωπος. Τὸ Μοναστήρι καὶ τὸ τσιφλίκι συνόρευαν καὶ οἱ σχέσεις τους, ποὺ ποτὲ δὲν ἦταν ἁρμονικές, κείνη τὴν περίοδο ὀξύνθηκαν ἰδιαίτερα. Μιὰ μέρα ὁ ἡγούμενος κάλεσε τὸ Λαμπράκη τὸν Καρατζὰ γιὰ κάποια κτηματικὴ διαφορά. Ὁ ἐπιστάτης μέσα ἀπ τὴ σχισμάδα τῶν ματιῶν του κοίταζε τὸν καλόγερο περιφρονητικὰ-κοροϊδευτικά. Ἡ συ-

ζήτηση δὲν ἔστρωνε. Ὁ καλόγερος νεύριαζε ἀπ τὴν αὐθάδεια τοῦ Καρατζᾶ καὶ μιὰ στιγμὴ εἶπε:

— Εἶναι καιρὸς νὰ κανονιστεῖ καὶ τὸ ζήτημα τῆς περιουσίας τοῦ Θωμᾶ καί, χαμηλώνοντας τὴ φωνή, σὰ νὰ μιλοῦσε στὸν ἑαυτό του, πρόστεσε: Καὶ δὲ βάζω τὴν ὑπόθεση τοῦ θανάτου, ποὺ ἔμεινε σκοτεινή...

Ὁ Καρατζὰς ἔβαλε τὸ χέρι στὴν καρδιά.

— Ἅγιο νὰ εἶναι τ ὄνομά σου, πάτερ-Ἀμβρόσιε. Νὰ μαζευτοῦμε, νὰ φωνάξουμε καὶ τὸ παιδί... Νὰ μοῦ φύγει καὶ μένα ἕνας μπελὰς ἀπ τὸ κεφάλι...

— Σ ὁρμήνεψε ὁ μπάρμπας σου, φώναξε. Ὁ ἀσεβής! Ὁ ἄνομος! Θέλει νὰ σοῦ πάρει τὰ χωράφια καὶ τὸ σπίτι... Ἄιντε! Πήγαινε στὰ ζῶα καὶ τὴν Κυριακὴ θὰ ξεκαθαρίσουμε τοὺς λογαριασμούς...

Πῆρε τὰ σοκάκια τῆς Πολιτειούλας. Χτύπησε πόρτες. Δυὸ μέρες παιδεύτηκε. Ἡ Μαριγούλα βγῆκε τὸ βραδάκι ἀπ τὸ ἀρχοντόσπιτο καὶ δὲ γύρισε ξανά... Ἡ Ἀγγελικὴ ἔφυγε μὲ τ ἀφεντικά, ἄγνωστο γιὰ ποῦ... Ὁ Βαγγέλης, ὅπως τοῦ εἶπε ἕνας χωριανός τους, δούλευε λοῦστρος καὶ ἐξαφανίστηκε ἀπὸ καιρό... Ὁ Θανάσης σὰ νὰ μὴν εἶχε περάσει καθόλου ἀπ τὴν πόλη... Ἔψαξε καὶ σὲ τούτη τὴν πόλη, καὶ στὴν ἄλλη, τὴ μεγάλη, ἔψαξε καὶ τότε καὶ ἀργότερα καὶ δὲν μπόρεσε νὰ μάθει, ἂν ἔζησαν, πῶς ἔζησαν... κι ἂν ἔμεινε κανένας ἀπ τὸ σόι τους. Πέρασαν χρόνια καὶ χρόνια. Ἦρθαν τὰ δικά του βάσανα. Μὰ κείνη ἡ πληγὴ σὰ νὰ μὴν ἔκλεινε...

Ἀκολούθησαν ἀμέσως στὸ κατόπι ἄλλες ἀναποδιὲς καὶ μεγάλωσαν καὶ σκέπασαν κάπως τὴν πρώτη πίκρα γιὰ τὸ χαμὸ τῶν ἀδερφιῶν του. Ποῦ νὰ βρεῖ δουλιά;! Καὶ πῶς νὰ βρεῖ δουλιά;! Νὰ πάρει τὰ μαγαζιὰ μὲ τὴ σειρά; Εἶδε τὴ φιγούρα του σὲ μιὰ βιτρίνα κι ἔχασε πιὸ πολὺ τὸ κουράγιο. Ἕνα τυχαῖο περιστατικὸ τὸν βοήθησε νὰ μὴ μείνει ἀπ τὴν πρώτη κιόλας μέρα νηστικός. Ἐκεῖ ποῦ πῆγε νὰ ρωτήσει γιὰ τὴ Μαριγούλα, μιὰ κοπέλα τοῦ ἔδωσε κάμποσα ξεροκόμματα. Τώρα κατάλαβε. Τὸν εἶχαν πάρει γιὰ διακονιάρη...

Πέρασαν τέσερες μέρες. Νιώθει τὰ γόνατα νὰ τρέμουν. Μιὰ ἀνάψτρα γλιστράει σ ὅλο τὸ κορμί. Σηκώνει κάθε τόσο τὸ χέρι καὶ σκουπίζει τὸ στεγνὸ κούτελο. Βγῆκε στὴν ἀκρογειτονιὰ νὰ ξαπλώσει σὲ καμιὰ ἀπόμερη γωνιά. Ἕνας μεσόκοπος, φαλακρὸς-χοντρός, ἴδρωνε καὶ ξίδρωνε νὰ σκορπίσει τὴν κοπριά, ποὺ ἦταν σωριασμένη στὴν κορφὴ τοῦ περιβολιοῦ. Ὁ Θωμὰς σταματάει στὰ κάγκελα, προχωράει λίγα βήματα, κοιτάζοντας κλέφτικα κατὰ τὸν μπαξέ, γυρίζει ξανά... Τέλος ρώτησε:

— Θέλεις νὰ τὴ σκορπίσω γώ;

— Τί θὰ σοῦ δώσω;

— Τί θὰ μοῦ δώσεις;! Φαΐ...

Πόσο χάρηκε! Ξέχασε τὴν πεῖνα. Τὰ χέρια πετοῦν... Τὸ βράδυ χόρτασε φασόλια καὶ τὴν ἄλλη μέρα ἀναστέναξε: «Μοῦ βγῆκε τὸ λάδι! Ἂν ἄφηνα τὴ μισὴ κοπριὰ γιὰ σήμερα!...».

Τὴ νύχτα κοιμᾶται στὸ χάνι. Τὴ μέρα ψάχνει γιὰ χαμαλοδουλιές. Μιὰ Κυριακὴ καθόταν στὸ κεφαλόσκαλο καὶ μπάλωνε τὸ παντελόνι του. Μιὰ παρέα χτίστες, κουβαλώντας τὰ σύνεργά τους — σφυριά, μυστριά, σκεπάρνια... — ἀνέβηκαν τὴν ξύλινη σκάλα καὶ μπῆκαν στὴν ἴδια κάμαρα. Ὁ καθένας ἔπιασε μιὰ θέση κι ἀπίθωσε τὸ μπογαλάκι του στὸ πάτωμα, δίπλα στὸν τοῖχο. Σὰν ταχτοποιήθηκαν κι ἔγινε ἡσυχία, ἄρχισαν μιὰ συζήτηση, ποὺ πότε ἄναβε καὶ πότε καταλάγιαζε. Ἕνας νέος, μελαχρινός, καθαυτὸ τσιγγάνος, κοντραστάριζε περισότερο ἀπ τοὺς ἄλλους μι ἕναν ψηλό, ξεραγκιανό, κοψαχείλη, πού, ὅπως ἔδειχνε τὸ φέρσιμό του, ἦταν ὁ ἀρχιμάστορας. Κάποια στιγμὴ τινάχτηκε σὰν ἐλατήριο καὶ φώναξε: «Ἄλλα μᾶς εἶπες προτοῦ ξεκινήσουμε κι ἄλλα μᾶς λὲς τώρα». Ὁ Θωμὰς ἄφησε καταγῆς τὸ παντελόνι, τὸ βελόνι τὴν κλωστὴ καὶ ζύγωσε.

— Δὲ μὲ παίρνετε καὶ μένα;

Ὁ Κοψαχείλης τὸν περιεργάστηκε κάμποσο καὶ ρώτησε.

— Τί θὰ σοῦ δώσω;

— Φαΐ!

Ὁ καυγὰς σιγὰ-σιγὰ κάλμαρε. Τέλος σταμάτησε καὶ ἡ σύναξη διαλύθηκε. Ὁ Τσιγγάνος, περνώντας δίπλα στὸ Θωμά, τοῦ πέταξε μιὰ σαϊτιά:

— Φαΐ! Χαζοπροβατίνα!...

* * *

Τρία λασποπαίδια — ὁ Θωμὰς ὁ Καρατζάς, ὁ Πάνος ὁ Τσιγγάνος καὶ ὁ Ἀγγελὴς ὁ Κώστας — καὶ 18 μαστόροι. Ὁ Θωμὰς κουβαλάει τὸ νερὸ μὲ τοὺς τενεκέδες ἀπ τὸ πηγάδι καὶ τὴν περισότερη λάσπη στὴν πρώτη σκαλωσιά, στὴ δεύτερη, στὴν τρίτη... Οἱ χτίστες βρῆκαν τὴν εὐκολία τους. «Θωμιά! λάσπη...». Δὲν προφταίνει νὰ σκουπίσει τὸν ἱδρώτα: «Θωμιά! κάνε γρήγορα...». Καὶ πρὶν σβήσει καὶ τούτη ἡ φωνή, μιὰ ἄλλη: «Θωμιά! Τί κάνεις; Περιμένουμε μιὰ ὥρα...». Τὰ ἄλλα δυὸ γελοῦν, κοροϊδεύουν καὶ ρίχνουν λάδι στὴ φωτιά: «Βρὲ σύ! Δὲ βλέπεις; Τέλιωσε τὸ νερό... Δὲν ἀκοῦς; Θέλουν λάσπη...». Τὸν κοιτάζουν ἐχθρικὰ καὶ μιὰ μέρα ὁ Τσιγγάνος τοῦ πέταξε ξανὰ τὴ σαϊτιά: «Χαζοπροβατίνα! Θὰ σοῦ βγάλουν τὸ τομάρι!...».

Ἦταν μιὰ μέρα μουντή, κατσουφιάρα. Χαμηλά, κατὰ τὸ μέρος τοῦ νοτιᾶ, μιὰ τσίκα πυκνὴ-γαλαζόμαυρη ζώνει τὸν ὁρίζοντα

ἀπ ἄκρη σ ἄκρη. Ψηλότερα σύνεφα χοντρὰ-βαμβακένια τραβοῦν ἀργὰ-ἀργὰ κατὰ τὸ βοριά. Φυσάει σιγὰ ἀγέρας ὑγρός... Πρέπει νὰ βιαστοῦν νὰ τελιώσουν τὸν τοῖχο καὶ νὰ βάλουν τὴ σκεπή, προτοῦ χαλάσει ὁ καιρός... Ὁ Θωμιὰς πάει κι ἔρχεται, κουβαλώντας πότε λάσπη, πότε νερό, καὶ συλογιέται: Ἐδῶ δὲν εἶναι ὅπως ἐκεῖ, στὸ λόγγο... Καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲ μοιάζουν καθόλου μὲ τὸ γέρο-Πολύζο. Σοῦ βγάζουν τὴν ψυχὴ ἀνάβοπα... Ὁ Κοψαχείλης στοὺς ἄλλους δυὸ δίνει καὶ λεπτά. Αὐτουνοῦ τοῦ πληρώνει τὸ φαΐ σ ἕνα πατσατζίδικο... Κοιμᾶται στὸ ἴδιο χάνι, χωρὶς στρῶμα, χωρὶς σκέπασμα... Τὰ βράδια πονοῦν τὰ πόδια, τὰ χέρια, οἱ κόμποι, καὶ πιὸ πολὺ ἡ πλάτη. Τὸ πρωὶ κάπως ξαλαφρώνει. Ἡ γριούλα, ποὺ σκουπίζει τὶς κάμαρες δυὸ φορὲς τὴ βδομάδα, τοῦ εἶπε ἕνα πρωινό: «Μωρὲ παιδί! βρώμισες... Ἔλα τὴν Κυριακὴ νὰ σὲ ζεματίσω. Ἂν δὲν ἔχεις ἄλλα, θὰ σὲ τυλίξω μὲ μιὰ κουρελού...». Ἡ κουβέντα τὸν μαχαίρωσε. Εἶχε τὴν ἐντύπωση, πὼς οἱ ἄλλοι δὲν ἔβλεπαν, δὲν πρόσεχαν...

Ὁ Τσιγγάνος καὶ ὁ Ἀγγελὴς ἀκουμποῦν στὰ φτυάρια καὶ κουβεντιάζουν. Ὁ Κοψαχείλης ἔμπηξε τὶς φωνές.

— Βρὲ σεῖς; Τί στεκόσαστε σὰν τὰ παλούκια; Περιμένει τόσος κόσμος.

Ἐκεῖνοι, σὰ νὰ μὴ συμβαίνει τίποτα, συνεχίζουν ἀδιάφοροι τὸ κουβεντολόι. Ὁ ἀρχιμάστορας τσαντίστηκε.

— Βρὲ ἀλῆτες! Δὲν ἀκοῦτε;

Ὁ Τσιγγάνος στράβωσε τὸ κεφάλι κι εἶπε πολὺ ἤρεμα αὐτὴ τὴ φορά:

— Τὰ παιδιά σου νὰ πεῖς ἀλῆτες.

— Τὸ Χριστό σας! Τὴν Παναγία σας! Χαραμοφάηδες! Θὰ σᾶς δείξω γώ!...

Πέταξαν τὰ φτυάρια κι ἔφυγαν.

Ὁ Κοψαχείλης ρίχνει μιὰ ματιὰ στὸν οὐρανό, μιὰ δεύτερη στὴν οἰκοδομὴ καὶ τότε κατάλαβε, πὼς εἶχε παρατραβήξει τὸ σκοινί. Θέλοντας νὰ διορθώσει κάπως τὴν κατάσταση, γύρισε στὸ Θωμιὰ μ ἕναν τόνο φιλικό:

— Ἄιντε, λεβέντη μου! Ἀνασκουμπώσου λίγο κι ἀπὸ σήμερα θὰ σοῦ δίνω καὶ λεφτά. Κάνε γρήγορα, μιὰ-δυὸ μέρες, ὥσπου νὰ βροῦμε ἄλλους.

— Δὲν μπορῶ γρηγορότερα. Εἴμασταν τρεῖς καὶ δὲ σᾶς προφταίναμε...

Τὸν κοιτάζει ἀπορημένος, σὰ νὰ τὸν βλέπει γιὰ πρώτη φορά.

— Καὶ ποιός θὰ κουβαλήσει τὴν λάσπη;

— Ἂς κατεβοῦν ἄλλοι δυὸ ἀπ τὸν τοῖχο.

— Νάαταα-μαααας! Θὰ μᾶς πεῖ ἡ «Χαζοπροβατίνα» τί νὰ κάνουμε! Καί, παίρνοντας ξανὰ αὐστηρὸ ὕφος, πρόστεσε: Κάνε γρήγορα, σοῦ λέω. Ἀλλιῶς θὰ χάσεις καὶ τὸ φαΐ.

Ὁ Θωμὰς ἄφησε τὴν κοπάνα στὴ σκαλωσιά, τίναξε τὰ χώματα καὶ πῆρε τὸ σακάκι, περπατώντας χωρὶς συγκίνηση, χωρὶς ἀνησυχία...

* * *

Τὸ σπιτάκι τῆς Παρασκευῆς Μαργαρίτη ὁρισκόταν ψηλὰ στὰ Σαρακατσαναίικα, ἔτσι ἔλεγαν τότε τὸν ἀπάνω μαχαλά. Ἀπὸ κεῖ, ἀπ τὸ παράθυρο ἢ τὸ διπλανὸ ὑψωματάκι, παρακολουθεῖς τὶς ἀλαγὲς τῆς φύσης, τὴ ροὴ τοῦ χρόνου καί, ἂν ἔχεις καιρό, ρεμβάζεις... Ἡ Πολιτειούλα-χωριό, ποὺ ἑνώνει τὴν πεδιάδα μὲ τὴν ὀρεινὴ περιοχή, ροβολάει ὁμαλὰ στὸ λόφο, ἁπλώνει τὸ ἀκροφούστανό της στὴν κοιλάδα, ὁρασκελάει μὲ τὸ ἕνα πόδι τὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ καὶ φτάνει ὡς τὸ ποτάμι. Κῆποι καὶ ἀμπέλια σκαρφαλώνουν στὶς γύρω πλαγιὲς καὶ πιὸ πέρα διακρίνονται χωριαδάκια σκόρπια, ἄλλα στὸν κάμπο κι ἄλλα στὰ ριζά. Τὴν ἄνοιξη ὁ τόπος ντύνεται στὰ ἄσπρα, στὰ πράσινα, στὰ κόκινα... ἀργότερα γέρνει στὸ καφετὶ καὶ τὸ φθινόπωρο χλωμιάζει. Ὅταν πέφτουν τὰ κρύα καὶ μένει γυμνός, συμαζεύεται, σὰ νὰ μαργώνει, καὶ παίρνει μιὰ ἔκφραση σκυθρωπὴ-θλιμένη... Οἱ κάτοικοι ἀσχολοῦνται κυρίως μὲ τὴ γεωργία. Τὸ χειμώνα βουλιάζουν στὶς λάσπες, τὸ καλοκαίρι τοὺς λιώνουν οἱ θέρμιες... καὶ δὲν ξέρεις τί νὰ πεῖς. Στὰ βουνὰ ἡ γῆ εἶναι φτωχιά, ἐδῶ ὁ κάμπος ἔχει πλοῦσιο χῶμα κι ἄφθονο νερό... κι ὅμως ἡ ζωὴ εἶναι τὸ ἴδιο τυραγνισμένη...

Ἡ μορφὴ τῆς γριούλας δείχνει πίκρα, ἐγκαρτέρηση, ἀπογοήτευση, μελαγχολία, κάτι τέτιο πάνω-κάτω. Ἡ βουβαμάρα μεγαλώνει τὸ μυστήριο. «Καλημέρα... Τί κάνετε; Καλά, εὐχαριστῶ...», καὶ τίποτε ἄλλο. Δὲν κάνει ἐπισκέψεις, δὲν ἔχει φίλους. Τὶς γιορτὲς καὶ τὶς Κυριακὲς πηγαίνει πάντοτε στὴν ἐκκλησιά. Ἡ διαγωγή της δίνει τροφὴ στὴν περιέργεια τοῦ κόσμου. Τὸ κουτσομπολιὸ ἄρχισε πρὶν ἀπὸ χρόνια, ὅταν ἦρθε κι ἀγόρασε τοῦτο τὸ σπιτάκι. Ἡ «γλώσα» τῆς γειτονιᾶς, ἡ Ἀμαλία, κάθε μέρα τῆς κολοῦσε κι ἕνα παρατσούκλι: «Ἡ πλύστρα ἢ ψηλομύτα... Ἡ μεγαλοκυρά, ποὺ δὲν ἔχει βρακί... Ἡ κρυφὴ καλτερημιτζού...». Ὁ Κλέαρχος ὁ γυναικοκαταχτητὴς ἀνακάλυψε, πὼς τὴν εἶχε συναντήσει σὲ κάποιο κακόφημο σπίτι καὶ περιέγραφε μὲ λεπτομέρειες καὶ προστυχιὰ τὸ κορμί της. Ὁ Κουφὸς ὁ παντογνώστης ἔλεγε, πὼς ἦταν καλογριὰ καὶ δὲν ἄντεξε... Μόνο ἡ γεροντοκόρη ἡ Εὐτυχία τὴ συμπονοῦσε. «Οἱ εὐγενικὲς ψυχὲς ὑποφέρουν σὲ τοῦτον τὸν κόσμο, ἀναστέναξε. Ἀγάπησε ἕνα φτωχὸ νέο καὶ τὴν ἔδιωξαν οἱ δικοί της...». Μερικοὶ τὴν περνοῦσαν γιὰ γυναίκα ἰδιότροπη, ποὺ εἶχε πολλὰ λεφτὰ κι ἦρθε σὲ τούτη τὴ μικρὴ κι ἥσυχη πολιτεία νὰ γιατρέψει τὰ νεῦρα της. Ὕστερα μαθεύτηκε, πὼς ἔπαιρνε σύνταξη κι ἔβγαλαν τὸ συμπέρασμα πὼς εἶναι χήρα ἀξιωματικοῦ. Καὶ τοῦτο πάλι μπερδεύτη-

κε ἀκόμα περισότερο, σὰν τὴν εἶδαν νὰ πλένει ξένα ροῦχα, νὰ σφουγγαρίζει ξένα σπίτια... Ἡ ἐπίπλωση τοῦ σπιτιοῦ της προκαλοῦσε τὰ πιὸ πικρόχολα σχόλια. «Ποῦ τὰ βρῆκε; Τῆς τὰ ἔδωσαν οἱ γκόμενοι, ἂν δὲν τὰ ἔκλεψε ἡ ἴδια... Μόνο τὸ χαλὶ καὶ οἱ κουρτίνες ἀξίζουν ἕνα σωρὸ λεφτά...». Ὅλα αὐτὰ εἶναι εἰκασίες ἀντιφατικές, ὅμως ἀρέσουν. Ἀποτελοῦν ἕνα εἶδος ἀλαγῆς, ξεκούρασης καὶ διασκέδασης. Ὅπως δείχνει, καὶ συγγενεῖς δὲν ἔχει. Μόνο τὸ καλοκαίρι τὴν ἐπισκέφτεται μιὰ κοπέλα, ὅμως δὲν μπορεῖς νὰ πεῖς, ἂν εἶναι συγγενεῖς καὶ τί συγγένεια ἔχουν.

Ὁ Θωμὰς κρατώντας στὸ ἕνα χέρι τὰ ροῦχα, τυλιγμένα σὲ μιὰ πετσέτα, καὶ στὸ ἄλλο μιὰ χαρτοσακούλα, ἀνέβηκε στὰ Σαρακατσαναίικα. Ὅσο ζυγώνει στὴ γειτονιά, τόσο καίνε τ ἀφτιά του καὶ χτυπάει δυνατὰ ἡ καρδιά του. Ἡ ἐξώπορτα ἦταν ἀνοιχτὴ καὶ μπῆκε στὴν αὐλή. Ἀπ τὴ νότια πλευρά, μπροστὰ ἀπ τὰ δυὸ παράθυρα, βρισκόταν ἕνας κηπάκος μι ἕνα ἁλώνι τόπο σκαμένο. Στὶς γωνιὲς τριανταφυλιὲς κι ἀνάμεσα ἄλλα λουλούδια, γαρουφαλιές, χρυσάνθεμα... Καλημέρισε καὶ ἔδωσε στὴ γριούλα τὸ δεμιατάκι, ρίχνοντας μιὰ φοβισμένη ματιὰ στὸ δωμάτιο. «Γιατί νὰ ξοδευτεῖς, παιδάκι μου!» μουρμούρισε ἐκείνη, σὰν εἶδε τὰ σταφύλια. Προχώρησε στὴν ἄλλη πάντα, ἀναποδογύρισε τὴ σκάφη κι ἔβαλε τὰ ροῦχα νὰ μουσκέψουν. Γυρίζοντας, πρόστεσε:

— Ἔλα μέσα. Θὰ ζεστάνω νερὸ νὰ πλυθεῖς.

Ὁ Θωμὰς στριφογυρίζει, βάζει καὶ βγάζει τὰ χέρια ἀπ᾽ τὶς τσέπες. Νὰ μπεῖ, ντρέπεται. Νὰ φύγει, δὲν εἶναι σωστό. Καὶ νὰ στέκεται ἐκεῖ σὰν παλούκι... Ἄξαφνα βλέπει τὸ φτυάρι καὶ τὸ τσαπὶ στημένα στὸν τοῖχο.

— Δὲ θέλεις νὰ σοῦ σκάψω τὸν κῆπο;

Ἔβαλε τὰ ἐργαλεῖα σὲ μιὰ ἀποθηκούλα, ποὺ ἦταν κολλημένη στὸν τοῖχο ἀπ τὴν ἀπάνω πάντα τοῦ σπιτιοῦ, πλύθηκε στὴν κουζίνα μὲ ζεστὸ νερὸ καὶ σαπούνι — γιὰ πρώτη φορὰ στὴ ζωή του — καὶ πῆρε ξανὰ τὸ σοκάκι. Σὰ νὰ ἔφυγε κάποιο βάρος κι ἀπ τὸ κορμὶ κι ἀπ τὴν ψυχή. Διάφορες σκέψεις περνοῦν ἀπ τὸ μυαλό. «Ἡ ἀποθηκούλα εἶναι χίλιες φορὲς καλύτερη ἀπ τὸ χάνι... Ἂν εἶχα λεφτά... Θὰ κάτσω νηστικός... Μόνο νὰ δεχτεῖ...».

* * *

Σχεδὸν τοὺς εἶχε ξεχάσει. Ἄλλωστε καὶ κανένας ἰδιαίτερος δεσμὸς δὲν τοὺς ἔνωνε. Καὶ κεῖνες οἱ πρῶτες ἄσχημες ἐντυπώσεις ἀνακατεύθηκαν στὸ ρέμα τῆς ζωῆς καὶ χάθηκαν. Καὶ κάποια μέρα, ὁλότελα ἀναπάντεχα, περπατώντας πρωὶ-πρωὶ στὴν ὁδὸ Μελούνας, τοὺς ἀντάμωσε. Τσακισμένοι, κακομοιριασμένοι. Τὰ μαλλιὰ κατεβαίνουν στὸ σβέρκο καὶ στὰ μακρουλὰ-ἀδυνατισμένα πρόσωπα εἶ-

χαν φυτρώσει ἔδῶ κι ἐκεῖ τοῦφες-τοῦφες γενάκια. Ὁ Τσιγγάνος τοῦ ἔριξε μιὰ γρήγορη ματιὰ ἀπ τὸ κεφάλι ὡς τὰ πόδια κι ἔμεινε μὲ τὸ στόμα ἀνοιχτό.

Ὁ Θωμιὰς σκούπισε καὶ συγύρισε τὴν ἀποθηκούλα. Ἔκοψε καλάμια καὶ ξύλα στὸ ποτάμι κι ἔφτιαξε κρεβάτι. Ἀγόρασε μιὰ λινάτσα καὶ τὴ γέμισε ἄχυρο στὸ χάνι. Τοῦ ἔδωσε ἡ γριούλα ἕνα προσκέφαλο καὶ μιὰ κουβέρτα... Κοιμόταν στὴ στέγνα... Ἔτρωγε μαγειρεμένο φαΐ... Πλυνόταν... Καὶ μέσα σὲ λίγους μῆνες τὸ βασανισμένο ἀγροτόπουλο φάρδυνε, ψήλωσε, γέμισε... Ἡ λίγη ἀνθρώπινη ζεστασιὰ ἔδιωξε τὴν ἀγριάδα, ποὺ ἀφήνει στὴ μορφὴ τοῦ παιδιοῦ ἡ ἐγκατάλειψη, ἡ ἐρημιά, ὁ λόγγος...

Ὁ Τσιγγάνος στράβωσε τὸ κεφάλι, τὸν ἔπιασε ἀπ τὸ σακάκι καὶ τὸν κούνησε:

— Βρὲ σύ! Ἔγινες λόρδος. Ποῦ τὰ θρῆκες τὰ ροῦχα;

— Τ' ἀγόρασα.

— Μὲ τί; ρώτησε ξανὰ καὶ στὸν τόνο τῆς φωνῆς του διακρινόταν ἡ δυσπιστία.

— Μὲ λεφτά!

— Καὶ μεῖς δὲν μποροῦμε νὰ σταυρώσουμε δεκάρα, μουρμούρισε ὁ Ἀγγελής, φτύνοντας μὲ γινάτι στὸ πεζοδρόμιο.

— Ποῦ δουλεύεις; Δὲν ἔχει κανένα μεροκάματο καὶ γιὰ μᾶς;

— Σκάβω ἕνα ἀμπέλι. Σταμάτησε λίγο, σὰ νὰ σκεφτόταν κάτι καὶ πρόστεσε: Ἂν θέλετε...

Ὁ Ἀγγελὴς σούφρωσε τὰ χείλη μὲ περιφρόνηση.

— Ἂν ἦταν νὰ γίνουμε σκαφτιάδες, καθόμαστε στὸ χωριό μας...

— Πᾶμε τώρα κι ἄμα γίνουμε δημάρχοι... τὸν πείραξε ὁ Τσιγγάνος.

Βγῆκαν ἀπ τὴν πόλη, ἀνέβηκαν τὴν πλαγιὰ καὶ στάθηκαν στὸν ὄγτο.

— Αὐτὸ εἶναι. Νὰ σφιχτοῦμε. Μπορεῖ νὰ χαλάσει ὁ καιρός...

— Γιατί νὰ τὸ πάρεις ξεκοπή; Θὰ μᾶς ὀγεῖ ἡ ψυχὴ ἀνάποδα...

— Ἐγὼ θὰ τὸ μοιράσω καὶ σεῖς διαλέχτε...

Πάλι ὁ Τσιγγάνος.

— Καλύτερα νὰ τὸ σκάψουμε μαζί.

— Ὕστερα νὰ μὲ πεῖς καὶ «χαζοπροβατίνα». Ἐσεῖς μὴν τὸ μοιράζετε.

Τὴν τρίτη μέρα, κατὰ τὸ γιομιατάκι, ὁ Θωμιὰς τέλιωσε τὸ δικό του καὶ πέρασε στοὺς ἄλλους, ποὺ εἶχαν μείνει πίσω.

— Σφιχτεῖτε! Θὰ μᾶς πάρει ἡ νύχτα.

— Σὰν καὶ θὰ πᾶμε κλέφτες! Ἐρχόμαστε κι αὔριο, γέλασε ὁ Τσιγγάνος.

— Ἔχει δίκιο ὁ Θωμιάς, τὸν ἔκοψε ὁ Ἀγγελής, κι ἀπὸ κείνη

τὴ στιγμὴ ἀκουμποῦσε ὅλο καὶ πιὸ πολὺ τὸ στῆθος στὸ τσαπὶ καὶ χάζευε.

Χώρισαν στὸ ἴσιωμα τῆς πόλης. Ὁ Τσιγγάνος σφυρίζει καὶ τραγουδάει. Ἔχουν λεφτὰ γιὰ μιὰ βδομάδα. Δίπλα στὴν ἐκκλησιὰ τῶν Ἀναργύρων μιὰ γυναίκα, κρατώντας ἕνα μωρὸ στὴν ἀγκαλιά, παρακάλεσε κλαψιάρικα: «Ἄλλα δυὸ καρτεροῦν στὸ σπίτι!...». Ὁ Τσιγγάνος ἔβαλε τὸ χέρι στὴν τσέπη. Ὁ Ἀγγελὴς τὸν τράβηξε ἀπότομα.

— Τρελάθηκες! Θέλεις νὰ μείνουμε ἀπὸ αὔριο νηστικοί;

Ἡ εὐθυμία τοῦ Τσιγγάνου χάθηκε μὲ μιᾶς.

— Αὐτὴ καὶ τὰ παιδιά της θὰ κοιμηθοῦν κι ἀπόψε χωρὶς νὰ φᾶνε! Εἶσαι ἄπονος. Εἶδες τὸ Θωμιά; Ἂν ἦταν ἄλλος!... Καὶ τὰ λεφτὰ τὰ μοίρασε σὰν πατέρας κι ὄχι σὰ Θεός...

Ἄρχισαν οἱ βροχές. Ἤρθαν τὰ κρύα. Ἀπ τὶς γύρω βουνοκορφὲς πότε κατεβαίνει ἡ ψυχρὴ πνοὴ τοῦ βοριᾶ καὶ παγώνει τὸν τόπο καὶ πότε τὸ γυρίζει νοτιὰ καὶ γεμίζουν οἱ στράτες λάσπες καὶ νερά. Τ ἀμπελοχώραφα, τὰ περιβόλια, ὁλόκληρη ἡ ὑπαιθρος, νεκρώθηκε. Ὁ Θωμιάς, ψάχνοντας γιὰ κανένα μεροκάματο, πέρασε μιὰ μέρα ἀπ τὸ Σταθμὸ κι ἔπεσε ἀπάνω στὸ Σπύρο τὸν Ἀλευρά. Ἦταν ἕνας νέος ψηλός, μελαχρινός, ἀδύνατος. Ἰδιαίτερη ἐντύπωση σοῦ προξενοῦσαν τὰ μεγάλα κομμένα μάτια του, ποὺ ἔκαιγαν πάντοτε σὰν ἀναμένα κάρβουνα. Στὶς ἀρχὲς ἔμεναν μαζὶ στὸ ἴδιο χάνι, στὴν ἴδια κάμαρα. Ἀπ τὰ μακρινὰ χωριὰ ἔρχονται ἀγρότες — ἄντρες, γυναῖκες, παιδιὰ — κάθονται μιὰ-δυὸ μέρες, ἀγοράζουν-πουλοῦν καὶ φεύγουν. Στὸ κατόπι ἀκολουθοῦν ἄλλοι. Ὅμως αὐτοὶ οἱ δυὸ εἶναι μόνιμοι. Κοιμοῦνται ὁ ἕνας στὴ μιὰ γωνιά, ὁ ἄλλος στὴν ἄλλη. Τί δουλιὰ ἔκανε ὁ Σπύρος κι ἀπὸ ποῦ ἦταν ὁ Θωμιὰς δὲ ρώτησε νὰ μάθει. Καὶ καμιὰ ἰδιαίτερη συμπάθεια δὲν ἔνιωθε γι αὐτόν. Ὡστόσο σήμερα ἡ καρδιά του σκίρτησε, σὰ ν ἀντάμωσε δικό του ἄνθρωπο. Κεῖνος μισοξαπλωμένος στὸ ὑπόγειο, πάνω σὲ κάμποσα τσουβάλια, ζεσταινόταν στὸν ἀδύνατο ἥλιο, ποὺ ξετρύπωνε πότε-πότε ἀπ τὰ σύνεφα.

— Καλημέρα, Σπύρο! Τί κάνεις;

— Δὲν εἶμαι καὶ καλά.

— Δὲ δουλεύεις;

— Δὲν πρόφταινα τοὺς ἄλλους. Μοῦ χώρισαν αὐτὰ τὰ τσουβάλια νὰ τὰ κουβαλήσω καὶ νὰ τὰ φορτώσω μόνος μου. Ζορίστηκα καὶ κουράστηκα.

— Νὰ σὲ βοηθήσω;

— Ξέρεις, Θωμιά! Δὲν εἶναι καὶ πολλά.. .Ὡς τὸ σούρουπο θὰ τὰ μουτζώσω. Ἔλα αὔριο. Θὰ τοὺς ποῦμε νὰ μᾶς δώσουν περισότερα. Ἔχουν φούριες καὶ θὰ δεχτοῦν...

Δούλευαν ὅλο τὸ χειμώνα σὰν καλοὶ φίλοι. Δυὸ στράτες ὁ Θωμιάς, μιὰ ὁ Σπύρος. Τὰ βαρύτερα ὁ Θωμιάς, τ' ἀλαφρότερα ὁ Σπύρος... Σὲ κάθε πληρωμὴ ὁ Σπύρος σκύβει τὸ κεφάλι. Ντρέπεται νὰ κοιτάξει τὸ σύντροφό του στὰ μάτια. Τέλος, στὴν τρίτη ἢ τὴν τέταρτη, νίκησε τὴν ἐσωτερικὴ ἀντίσταση. Ἀπ' τὸ μερίδιο τὸ δικό του χώρισε λίγα λεφτὰ καὶ τ' ἄπλωσε στὸ Θωμιά.

Τοῦ ἔσπρωξε τὸ χέρι.

— Σήμερα θὰ σὲ βοηθήσω γώ, αὔριο ἐσύ...

Ὁ Σπύρος κοιμᾶται τώρα σ' ἕνα παρατημένο βαγόνι. Ἀνάβει ἕνα κερί, ὥσπου νὰ φάει ἕνα κομμάτι ξερὸ ψωμί, ἕνα κρεμύδι, λίγο χαλβὰ ἢ πέντε ἐλιές, τὸ σβήνει καὶ ξαπλώνει.

— Γιατί δὲν κοιτᾶς νὰ βρεῖς κανένα δωματιάκι, Σπύρο;

— Δὲ μοῦ φτάνουν τὰ λεφτά, Θωμιά! Περιμένουν οἱ δικοί μου...

— Καὶ τὸ φαΐ εἶναι λίγο.

— Οἱ δικοί μου στὸ χωριὸ δὲν ἔχουν καθόλου...

— Θ' ἀρωστήσεις...

— Ἂν εἶναι ἀπ' τὸ Θεό...

— Βήχεις...

— Ἁρπάζω τὸ κρύο εὔκολα... Καὶ τὸ χειμώνα καὶ τὸ καλοκαίρι...

Ὅταν δὲν ἔχουν δουλιά, ξαπλώνουν στὸ ὑπόστεγο. Τὰ βράδια κάθονται στὸ βαγόνι καὶ κουβεντιάζουν.

— Εἶμαι ἀπ' τὸ Τρίκορφο... Ὁ πατέρας μου πέθανε. Ἡ μάνα μου εἶναι ἄρωστη. Στὸν ἀνήφορο τῆς πιάνεται ἡ ἀνάσα. Ἔχει κάθε μέρα πονοκέφαλο. Οὔτε τὸν κῆπο δὲν μπορεῖ νὰ σκάψει. Μόλις σκύβει, τῆς ἔρχεται σκοτούρα... Ἡ ἀδερφή μου εἶναι 11 χρονῶ. Καμιὰ κοπέλα στὸ χωριὸ δὲν εἶναι τόσο ὄμορφη. Ἅμα θὰ πιάσουμε πολλὰ λεφτά, Θωμιά...

— Καὶ πῶς θὰ πιάσουμε πολλὰ λεφτά;

— Τί; Ἔτσι θὰ εἴμαστε ὁλοένα; Ἅμα πιάσω πολλὰ λεφτὰ θὰ τῆς στείλω ἕνα φουστάνι μὲ κλάρες καὶ λουλούδια... Θ' ἀγοράσω ἕνα σπιτάκι ἐδῶ. Θὰ τοὺς φέρω κι αὐτούς. Θὰ στείλω τ' ἀδέρφια μου στὸ σχολειὸ νὰ γίνουν ἄνθρωποι... Ἐσύ, Θωμιά, ἅμα πιάσεις πολλὰ λεφτά, τί θὰ κάνεις;

Ὁ Θωμιὰς δὲν πιστεύει, πῶς θὰ πιάσει πολλὰ λεφτά. Μιὰ τέτια ἰδέα οὔτε τοῦ πέρασε ποτὲ ἀπ' τὸ μυαλό, ὅμως, δὲ θέλει νὰ στενοχωρήσει τὸ φίλο του καὶ μουρμουρίζει:

— Θὰ ψάξω νὰ βρῶ τ' ἀδέρφια μου. Ποιός ξέρει τί κάνουν!

Πέρασαν τὰ μεγάλα κρύα. Φούσκωσαν τὰ μπουμπούκια. Γέμισαν τὰ χέρσα ἀγριολούλουδα. Πουλάκια πηδοῦν ἀπὸ κλαρὶ σὲ

κλαρί καὶ τραγουδοῦν. Ὁ Ἀετὸς πέταξε τὴν κάπα του. Ὁ Σπύρος ἀδυνατίζει. Ὁ βήχας δυναμώνει. Οἱ στράτες γίνονται τρεῖς γιὰ τὸ Θωμιὰ καὶ μιὰ γιὰ τὸ Σπύρο. Κι ἕνα ἀπόγιομα, κεῖ ποὺ ἔκανε μιὰ προσπάθεια νὰ ρίξει τὸ τσουβάλι στὸ βαγόνι, ἔπεσε. Ὁ Θωμιὰς ἔτρεξε καὶ τὸν σήκωσε.

— Χτύπησες! Γέμισες αἵματα!

Τοῦ σκούπισε τὰ χείλια μὲ τὸ χέρι. Πληγὴ δὲ φαινόταν.

Καὶ κεῖνο τὸ βράδυ, ὅπως καὶ τ ἄλλα βράδια, ὁ Σπύρος μιλοῦσε ὅλο γιὰ τοὺς δικούς του, ὅλο γιὰ τὸ ὄνειρό του. Μόνο στὸ τέλος κάτι ἄλαξε:

— Ξέρεις, Θωμιά, τί σκέφτηκα; Ἅμα πιάσω πολλὰ λεφτά, δὲ θ ἀγοράσω σπίτι ἐδῶ. Τὸ κλίμα δὲν εἶναι καλό. Δὲ θὰ φέρω τοὺς δικούς μου κάτω. Θὰ πάω ἐγὼ στὸ χωριό. Θ ἀνοίξω ἕνα μαγαζί. Θὰ παντρέψω τὴν ἀδερφούλα μου. Θὰ στείλω τ ἀδερφάκια μου στὸ σχολειό...

Τὴν ἄλλη μέρα ὁ Σπύρος κοιμόταν ἥσυχα. Ὁ Θωμιὰς τὸν κοιτάζει μὲ μιὰ δουβὴ θλίψη. Δὲν εἶναι ἄγριος σὰν τὸ γέρο-Ηολύζο. Ἔχει τὸ δεξὶ χέρι προσκέφαλο. Στὰ χείλη καὶ στὴν ἀπαλάμη αἷμα ξερό... Κατέβηκε ἀπ τὸ βαγόνι καὶ τράβηξε γιὰ τὰ τσουβάλια, ποὺ εἶναι γεμάτα βρώμη, ὅπως καὶ τότε, τὴν πρώτη φορά, πρὶν ἀπὸ μερικοὺς μῆνες. Ηερπατάει σκυφτὸς καὶ στ ἀφτιά του ἀντηχοῦν τὰ λόγια τοῦ φίλου του: «Ἅμα πιάσουμε πολλὰ λεφτά...».

Ηάλι μόνος! Ἡ γριούλα τὸν περιμένει κάθε βράδυ μ ἕνα πιάτο φαὶ ζεστὸ κι ἕνα βλέμμα στοργικό, ὅμως, ἄλλο πράμα ἦταν ὁ Σπύρος. Στὸ μεταξὺ παρουσιάστηκε ἄλλος μπελάς. Ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν ἀχθοφόρων, ὁ Μιχάλης ὁ Τρίχας, σὰν τὸν εἶδε ἐργατικότατο, τοῦ πρότεινε νὰ μπεῖ στὸ συνεργεῖο τους κι ὁ Θωμιᾶς ἀρνήθηκε. Δὲν μποροῦσε ν ἀφήσει τὸ Σπύρο μοναχό. Τώρα τὸν ζόριζε νὰ βγάλει καὶ τὸ μερδικὸ τοῦ πεθαμένου. Ἀρχίζει μὲ τὰ χαράματα, τελειώνει μὲ τὸ σούρουπο. Κοντεύει νὰ πέσει ἀπ τὰ πόδια. Καὶ νὰ φύγει δὲ θέλει. Ποῦ θὰ βρεῖ ἕνα μεροκάματο μόνιμο! Φυσικά, τυχαίνουν κι ἐδῶ μέρες ἀνάποδες, ὅμως ἔρχονται κι ἄλλες, ποὺ ἰσοφαρίζουν τὶς πρῶτες. Θύμισε στὸν Τρίχα τὴν πρόταση καὶ κεῖνος δέχτηκε, μὲ τὸν ὅρο νὰ τοῦ δίνει κάτι. «Ἂν ἦταν μιὰ φορὰ μονάχα, τ ἀπάντησε, κουρέματα καὶ ψαλιδιάσματα. Σὲ κάθε πληρωμή... δὲν τρώγεται!...».

Ψάχνοντας νὰ βρεῖ κάποια λύση, θυμήθηκε, πὼς ὁ Ἀγγελὴς καὶ ὁ Τσιγγάνος σύχναζαν στὴν ταβέρνα «Ὁ Ἔλατος» ἑνὸς συντοπίτη τους. Ηέρασε δυὸ φορές. Τὴν τρίτη εἶδε τὸν Τσιγγάνο νὰ κάθεται σ ἕνα τραπέζι μὲ μιὰ κοπέλα μελαχρινή, ποὺ φοροῦσε ἕνα φουστάνι κόκκινο-ξεθωριασμένο κατάσαρκα στὸ φιδίσιο κορμί της. Ἀπ τ ἀφτιά της κρέμονταν μεγάλα σκουλαρίκια, σὰ χαλκάδες, καὶ στὸ χέρι της ἀνεβοκατέβαινε ἕνα βραχιόλι τενεκεδένιο. Τὰ μάτια

ἔδειχναν γυναίκα, ποὺ ἤξερε πολλὰ μυστικὰ τῆς ζωῆς. Γελοῦσαν, χόρευαν, πειράζονταν...

Ὁ Θωμιὰς στάθηκε λίγο δισταχτικός. Ὁ Τσιγγάνος τὸν εἶδε καὶ πετάχτηκε ὀρθός.

— Θωμιά! Θωμιά! Ἔλα ὧ!

Ἡ κοπέλα, μουτρωμένη, σηκώθηκε. Ἔριξε μιὰ ματιὰ προκλητικὴ στὸ Θωμιὰ καὶ βγῆκε μ ἕνα βῆμα κουνιστό.

— Νὰ μὲ σχωρᾶς, Πάνο! Δὲν ἤξερα... Σοῦ χάλασα τὴν παρέα...

— Μὴ σεκλετίζεσαι, τὸν ἔκοψε, γελώντας. Νάζια εἶναι. Θὰ ρθεῖ ξανά. Τί κάνεις;

— Μοῦ φαίνεται πὼς ζήλεψες κι ἔγινες ἐσὺ τώρα λόρδος.

Ὁ Τσιγγάνος, ντυμένος ὅπως πάντα φτωχικά, ἦταν καθαρός, κουρεμένος, συγυρισμένος.

— Λέω νὰ παντρευτῶ καὶ μὲ μιὰ κίνηση τοῦ ἔδειξε τὴν κοπέλα, ποὺ στεκόταν στὸ ὁρόμι, κοντὰ στὸ παράθυρο, καὶ τοῦ ἔκλεινε τὸ μάτι.

— ... Σὰ νὰ λέμε, δὲ γίνεται τίποτα. Ὁ Ἀγγελής;

Ἡ εὐθυμία τοῦ Τσιγγάνου χάθηκε ἀμέσως. Ἔσκυψε τὸ κεφάλι καὶ μὲ τὸ νύχι τραβάει γραμμὲς πάνω στὸ ὁρώμικο τραπέζι.

— Τὸ περασμένο καλοκαίρι πῆγε νὰ παραθερίσει στὸ Διάσελο ἕνας παραλής, ὁ Καπές. Κάθεται σ ἐκεῖνο τὸ μεγάλο σπίτι, κοντὰ στὴν πλατεία. Ὁ Κώστας ἔχει μιὰ ἀδερφὴ 14 χρονῶ, ὄμορφη... νὰ τὴν πιεῖς στὸ ποτήρι. Αὐτὴ τοὺς πήγαινε κάθε πρωὶ γάλα, τοὺς ἔκανε θελήματα καὶ γνωρίστηκαν. Ὁ Κώστας θέλει νὰ γίνει ἄνθρωπος. Νὰ φοράει καλὰ ροῦχα, νὰ τὸν χαιρετάει ὁ κόσμος. Δὲν τ ἀρέσουν οἱ χαμαλοδουλιές. Μιὰ μέρα ἦρθε ντυμένος μ᾽ ἕνα κοστούμι καλούτσικο. «Τὸ δανείστηκα», μοῦ εἶπε, «ἀπὸ κάποιο χωριανό μου». Ἀλήθεια-ψέματα... ὁ Θεὸς καὶ ἡ ψυχή του. Πῆγε στὸν Καπὲ καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ τὸν βάλει σὲ κανένα μαγαζὶ δικό του ἢ κανενὸς γνωστοῦ του. Καὶ κεῖνος τὸν ταχτοποίησε. Ὕστερα ἀπὸ κάμποσες μέρες τὸν φώναξε.

— Δὲ στέλνεις χαμπέρι στοὺς δικούς σου νὰ μᾶς δώσουν, ἂν δέχονται, τὴ Βαρβάρα; Θὰ βοηθάει τὴ γυναίκα μου καί, ἂν εἶναι μαλωμένη, θὰ τὴν κάνουμε παιδί μας...

Τὴν ἴδια μέρα ὁ Κώστας ἔφυγε γιὰ τὸ χωριὸ καὶ γύρισε στὸ τέλος τῆς βδομάδας. Κείνη τὴν περίοδο εἶχα μεγάλα κεσάτια. Πῆγα κάμποσες φορὲς νὰ τὸν δῶ καὶ δὲν μπόρεσα. Ἕνα βράδυ τοῦ ἔστησα καρτέρι.

— Θέλεις νὰ χάσω τὴ θέση μου; φώναξε. Ἔπειτα χαμήλωσε

τὴ φωνή, μὲ τράβηξε στὴν πάντα καὶ, κοιτάζοντας γύρω νὰ δεῖ, μὴ μᾶς βλέπει κανένας, μοῦ εἶπε: Βρὲ Πάνο! Δὲν καταλαβαίνεις; Τώρα δὲν μπορῶ νὰ κάνω παρέα μ᾽ ὅποιον-ὅποιον!

* * *

Ὁ Θωμιὰς μεταφέρει ξυλεία ἀπ᾽ τὴν ἀποθήκη στὰ βαγόνια. Γιὰ τὰ καβρόνια καὶ τὰ σανίδια δὲ γίνεται συζήτηση. Τὰ μαδέρια εἶναι μπελάς. Ἀποβραδὶς οἰκονόμησε ἕνα γάτζο, πῆρε κι ἕνα χοντρὸ σκοινί... Ὁ Τρίχας φωνάζει: «Καρατζά! Κάνε γρήγορα. Τὸ βράδυ φεύγει τὸ τραῖνο...». Κουβάλησε δυὸ καὶ παιδεύεται μὲ τὸ τρίτο. Στὴ μέση τῆς διαδρομῆς σταμάτησε, ἀνάσανε βαθιά, σκούπισε τὸν ἱδρώτα μὲ τὸ μανίκι καὶ κοίταξε δεξιὰ-ἀριστερά. «Νὰ ἔβρισκα κάποιον, σκέφτηκε, νὰ μὲ βοηθοῦσε μιὰ-δυὸ ὧρες, θὰ τὰ κατάφερνα...». Στὸ ὑπόστεγο στεκόταν ὁ Τσιγγάνος καὶ μὲ τὸ βλέμμα ἔψαχνε τὸ γύρω χῶρο.

— Πάνο! φώναξε, κάνοντας νόημα μὲ τὸ χέρι.

Ζύγωσε καὶ καλημέρισε. Ἡ ὄψη του ἔδειχνε, πὼς κάτι τοῦ εἶχε συμβεῖ. Ὁ Θωμιὰς γιὰ μιὰ στιγμὴ σκέφτηκε νὰ τὸν ρωτήσει, ὅμως, φοβήθηκε, μὴν ἀρχίσουν τὴ συζήτηση καὶ περάσει ἡ ὥρα.

— Θέλεις νὰ μὲ βοηθήσεις; Ἔστω καὶ μισὴ μέρα...

Στὴ δεύτερη στράτα ὁ Τσιγγάνος μουρμούρισε κατσουφιάρικα:

— Βαριὰ εἶναι. Θὰ μᾶς βγεῖ ἡ ψυχὴ ἀνάποδα. Κι ἀπότομα ἡ ὄψη του φωτίστηκε. Νὰ πάρουμε κεῖνο τὸ καρότσι, εἶπε, δείχνοντας κατὰ τὸ ὑπόστεγο. Θὰ βάζουμε ἀπάνω δυὸ-δυό. Ὁ ἕνας θὰ τραβάει, ὁ ἄλλος θὰ σπρώχνει...

Φόρτωναν τὸ τελευταῖο, ὅταν ἔφτασε ὁ Τρίχας.

— Καρατζά! Τὸ καρότσι δὲν εἶναι γιὰ μαδέρια!

Ὁ Τσιγγάνος ἔσιαξε τὴν τραγιάσκα, ἔβαλε τὸ χέρι στὴ μέση, τὸν κοίταξε προκλητικὰ καὶ ρώτησε μὲ ἀναίδεια:

— Δικό σου εἶναι; Ὕστερα στράφηκε στὸ Θωμιά: Κανονικὰ πόσο θὰ χρειαζόταν νὰ τὰ κουβαλήσουμε;

— Μισὴ μέρα τὸ λιγότερο.

— Τότε ὄξω φτώχια. Ἔλα κάτσε... Ἂν ἦταν δική μου αὐτὴ ἡ ξυλεία! Τὰ χάλασα μὲ τὴ Μαρίτσα... Ἐγώ, βρὲ Θωμιά, δὲ χωνεύω τοὺς στριμένους. Θὰ μοῦ μαυρίσει καμιὰ μέρα τὸ μάτι... Ἡ Μαρίτσα θέλει νὰ παντρευτοῦμε. «Ὡς πότε θὰ καρτεράω, μοῦ λέει. Τώρα ποὺ εἶμαι νέα. Ἄμα γεράσω...». Ποῦ θὰ καθήσουμε; Εἶπα τοῦ πεθεροῦ: «Δός μας κάτι... Φτιάξε μας μιὰ καλύβα... μὲ ἄχυρο...». «Ἡ Μαρίτσα δὲ σοῦ φτάνει;» μοῦ εἶπε. «Ἔχω ἄλλα ἐφτά. Ἂν φτιάξω στὸ καθένα καὶ μιὰ καλύβα, χάθηκα...». Ἤρθαμε στὰ λόγια. Τσακωθήκαμε...

Ὁ Θωμιὰς σηκώθηκε.

— Ὤχ, βρὲ Θωμιά! Εἶσαι πολὺ ἀψύς. Θὰ γεράσεις γρήγορα. Δὲ θὰ ζήσεις πολύ... Ἅμα μοῦ περσέψουν λεφτά, θὰ φτιάξω μιὰ καλύβα καὶ θὰ παντρευτοῦμε. Κι ἀμέσως συνέφιασε καὶ μουρμούρισε, κουνώντας τὸ κεφάλι: Κι ἀπὸ ποῦ θὰ μοῦ περσέψουν τὰ λεφτά;!...

Δέκα μέρες μαζί. Ὁ Τσιγγάνος ἔρχεται πιὸ πολὺ γιὰ ν ἀνοίγει τὴν καρδιά του στὸ Θωμιὰ καὶ νὰ ξεχνάει τὸν πόνο του. Τὸ βράδυ, ὅταν σχολνοῦν, πηγαίνουν στὸ ποτάμι καὶ πλένονται. Ὕστερα παίρνουν τὸ σοκάκι γιὰ τὰ Σαρακατσαναίικα. Ὁ Πάνος μιλάει γιὰ τὴ Μαρίτσα, ποὺ εἶναι καπριτσιόζα καὶ ναζιάρα, γιὰ τὴν «πεθερά», ποὺ εἶναι καλή, γιὰ τὸ στριμένο «πεθερό».

— Ἅμα μοῦ περσέψουν λεφτά... Πάντοτε, ὕστερα ἀπ αὐτὴ τὴ φράση, σταματοῦσε, ἔσκυβε τὸ κεφάλι καὶ τὸ μάτι του σκοτείνιαζε. Ἅμα μοῦ περσέψουν λεφτά, θὰ στήσω μιὰ καλύβα καὶ θὰ παντρευτοῦμε... Θὰ περνᾶμε ἀπ τὰ χωριά. Θὰ φτιάχνουμε μύλους τοῦ καφέ... Θὰ τροχᾶμε ψαλίδια, μαχαίρια, σουγιάδες... Θὰ πουλᾶμε καθρεφτάκια, δελόνια, κλωστές... Ἡ Μαρίτσα θὰ λέει τὴν τύχη. Καὶ δῶ σταματοῦσε καὶ πάλι ἄρχιζε: Τίποτα δὲν ξέρει. Αὐτὰ ποὺ λέει, εἶναι σαχλαμάρες. Ἀλλὰ πῶς ἀλλιῶς νὰ ζήσουμε; Ἀκούγεται, πὼς θ ἀνοίξουν ἕνα μεγάλο καμίνι, θὰ ψένουν κεραμίδια. Αὐτὸς ὁ στριμένος, ὁ «πεθερός», εἶναι καλὸς τεχνίτης. Ἂν ἤθελε... Καὶ ξέρεις, μωρὲ Θωμιά! Ὅποιος ἔχει λεφτὰ σ αὐτὸν τὸν κόσμο!...

Ἀπὸ μέρα σὲ μέρα γίνεται πιὸ μελαγχολικός. Τὸ πρωὶ εἶναι περισότερο κουρασμένος ἀπ τὸ βράδυ. Ὁ Θωμιὰς τὸν βοηθάει.

— Πάνο! πιὸ σιγά. Δὲν ἔχουμε φούργιες. Προλαβαίνουμε.

Κοντὰ στὸ σπίτι τῆς γριούλας χωρίζουν. Ὁ Θωμιὰς κάμποσες φορὲς δοκίμασε νὰ μάθει, ποῦ κοιμᾶται, ποῦ τρώει... Ἐκεῖνος σήκωνε τὸ χέρι κι ἔδειχνε ἀόριστα τὸ σκοτάδι.

Ἕνα μεσημέρι κεῖ ποὺ κάθησαν νὰ πάρουν μιὰ μπουκιὰ ψωμί, τοῦ εἶπε:

— Αὔριο, Πάνο, ἔχουμε δουλιὰ γιὰ μιὰ-δυὸ ὧρες, θὰ ξεκουραστοῦμε.

Τ ἄλλο πρωὶ ὁ Τσιγγάνος δὲ φάνηκε καθόλου κι ὁ Θωμιὰς στεναχωρέθηκε. «Ἴσως νὰ παρεξήγησε τὴν κουβέντα μου, σκέφτηκε. Θὰ νόμισε, πὼς ἤθελα νὰ τοῦ πῶ νὰ μὴν ἔρθει». Τὸ σούρουπο πέρασε ἀπ τὴν ταβέρνα. Ὁ Τσιγγάνος καθόταν στὴν ἴδια γωνιά, εἶχε τὸ χέρι στὴν πλάτη τῆς Μαρίτσας, ἔσκυβαν τὰ κεφάλια, κουβέντιαζαν, γελοῦσαν.

Πέρασε κι ἕνας μήνας. Ὁ Πάνος, μιὰ μέρα χαρούμενος, πέντε πικραμένος. Πότε ἔρχεται καὶ πότε δὲν ἔρχεται, ὥσπου χάθηκε ὁλότελα ἀπ τὴν πιάτσα. Ὁ Θωμιὰς ψάχνει. Περνάει ταχτικὰ ἀπ τὸ στέκι κι ἕνα βράδυ ἡ καρδιά του σφίχτηκε ἀπότομα. Ἡ Μαρί-

τσα καθόταν στὴν ἴδια γωνιά, δίπλα σὲ κάποιον ἄλλον κι ἔπιναν. Ἔκανε νὰ φύγει, μὰ δὲν πρόλαβε. Ἐκείνη μι ἕνα σάλτο βρέθηκε πάνω στὸ τραπέζι. Τράβηξε τὸ φουστάνι ψηλὰ κι ἄρχισε νὰ χορεύει, νὰ λυγάει τὸ κορμὶ σὰν καλάμι, νὰ κουνάει τοὺς γοφούς, νὰ στραφταλίζει τὰ δάχτυλα, νὰ χτυπάει τὰ πόδια, νὰ σκορπάει πονηρὲς ματιές...

Ὁ Θωμιὰς περπατάει στὸ δρόμο μὲ τὸ κεφάλι βαρύ. Τί ν ἀπόγινε ὁ Πάνος;! Κι ἀπὸ δῶ ἡ σκέψη πάει καὶ πιὸ πέρα: Στὸ χωριό του, στοὺς μακαρίτες τοὺς γονεῖς του, στὰ χαμένα ἀδέρφια, στὸ Σπύρο καὶ γιὰ πρώτη φορὰ μουρμούρισε πονεμένα: Γιατί νὰ εἶναι τέτια ἡ ζωή;!

Πρωί-πρωὶ τὸν πλησίασε ὁ Τρίχας.

— Τέτιον «τζιόρα» σὰν κι ἐσένα δὲν ἔχω ματαδεῖ, Καρατζά. Ἀπὸ δδομάδα νὰ ρθεῖς νὰ δουλέψεις μὲ τοὺς ἄλλους καὶ γιὰ τὸ εὐχαριστῶ, ἂν ἔχεις φιλότιμο... Πῆγε λίγα βήματα καὶ γύρισε ξανά: Ἐκεῖνος, ὁ γύφτος, εἶναι στὸ φρέσκο.

Στὴ φυλακὴ ἔρχονται καὶ φεύγουν συνέχεια. Οἱ ἴδιες φιγοῦρες. Κακοντυμένοι, μισοπεθαμένοι, ἀδύνατοι-στεγνοί... Γιὰ τὶς ἴδιες αἰτίες: Χρέη, ἀγροζημίες, τσακωμοί, λαθραῖο καπνό... Ἔχουν συγγενεῖς, φίλους, γνωστούς... Ἔρχονται γιὰ ἐπίσκεψη, τοὺς φέρνουν κάτι, τοὺς λένε ἕναν καλὸ λόγο... Ὁ Τσιγγάνος ἔδῶ κατάλαβε τί θὰ πεῖ μοναξιά. Ἔχασε τὸ κέφι, τὴ φλυαρία, ἀκόμα καὶ τὰ νεῦρα. Κάθεται σὲ μιὰ γωνιά, μαραμένος. Μὲ τοὺς δικούς του χώρισε, ὅταν τὸν ἔπεισε ὁ Ἀγγελὴς νὰ πᾶνε νὰ γίνουν ἄνθρωποι. Αὐτὸς κατέβηκε στὴν πόλη, ἐκεῖνοι τράβηξαν γιὰ τὰ καμποχώρια... Κι ὡστόσο τὶς μέρες τοῦ ἐπισκεπτηρίου ζυγώνει στὰ σίδερα, στέκει λίγο παράμερα, νὰ μὴν ἐμποδίζει τοὺς ἄλλους, καὶ κοιτάζει.

— Τσιγγάνος! φώναξε ὁ φύλακας.

Τινάχτηκε.

— Γειά σου, Πάνο!

— Μὲ θυμήθηκες, μωρὲ Θωμιά; μουρμούρισε καὶ τὰ μάτια του σὰ νὰ ὑγράθηκαν... Δὲν ἔπρεπε νὰ τὴ χτυπήσω. Ἂν βρισκόμαστε πουθενὰ ἀλλοῦ... Εἶναι καλὴ κοπέλα. Ἐκεῖνος ὁ τσιφούτης μοῦ τὴν ἄναψε. Δὲ μὲ χώνευε. «Τὸ μαγαζὶ τὸ ἔχω νὰ βγάζω καμιὰ δεκάρα, μᾶς εἶπε μιὰ μέρα. Ἂν θέλεις νὰ κοπροσκυλιάζεις, πήγαινε στὸ ποτάμι...». Αὐτὸς φώναξε τὸ χωροφύλακα... Ἂν μοῦ περίσευαν λίγα λεφτά!... Τὴν εἶδες πουθενά;

— Ὄχι! ἀποκρίθηκε ἀμέσως ὁ Θωμιάς.

— Ἂν τὴ δεῖς, μωρὲ Θωμιά, κάθεται στὶς Καμάρες... Πές της νὰ κάνει ὑπομονή. Πέρασε κιόλας ἕνας μήνας. Ἄλλοι πέντε μένουν. Θὰ βγῶ καὶ θὰ φτιάξουμε μιὰ καλύβα. Εἶχα καὶ μιὰ ἀλαξιὰ ροῦχα, κι ἕνα παλιοστρῶμα, κι ἕνα παλιοσκέπασμα. Ἔμειναν ἐκεῖ κι αὐτά...

Ὁ Τσιγγάνος ἔχει μόνο μιὰ φανέλα κι ἕνα βρακί. Κάθε δέκα-πέντε μέρες τὰ πλένει μονάχος, χωρὶς σαπούνι καὶ ζεστὸ νερό. Βάζει τὰ χέρια ἀνάμεσα στὰ σκέλη, κάτω ἀπ τὶς ἀμασχάλες, μαζεύεται κουβάρι καὶ κοιμᾶται πάνω στὸ γυμνὸ τσιμέντο σὰν τὸ σκυλί. Στὴ διανομὴ τοῦ συσιτίου μένει τελευταῖος. «Δός μου λίγο ζουμάκι παραπάνω», ἱκετεύει ἡ ματιά του καὶ τυχαίνει κάποτε νὰ τελειώνει τὸ φαΐ καὶ νὰ μένει ὁλότελα νηστικός. Ἀγαπάει τὴ Μαρίτσα κι ὀνειρεύεται νὰ φτιάξει μιὰ καλύβα...

* * *

Ἡ γριούλα βρῆκε κάποια ἀσχολία. Τὰ βράδια μαθαίνει τὸ Θωμὰ λίγα κολυβογράμματα, γιὰ νὰ διαβάζει τὶς «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων» κι ὥρες ὁλόκληρες τὸν νουθετεῖ: «Ὁ κόσμος, παιδί μου, εἶναι κακός... Καὶ κάτω ἀπ τὸ γέλιο κρύβει τὸ φαρμάκι...». Καὶ σὰν τραγικὴ εἰρωνεία δὲν ξεχνάει νὰ βάλει καὶ τὴν ἐπωδό: «Ἀπ τὴ γυναίκα ἀπορέουν ὅλα τὰ δεινά...». Ὁ Θωμὰς πρόλαβε κι ὅλας νὰ μάθει, πὼς οἱ πίκρες εἶναι περισότερες ἀπ τὶς χαρές, ὅμως μπορεῖ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ εἶναι κακοί;! Τ ἀπογιοματάκια, ὅταν τελειώνει τὴ δουλιά, τὰ βράδια, καθὼς στριφογυρίζει στὸ ἀχυρένιο στρῶμα, χάνεται στὸ λαβύρινθο τῶν συλλογισμῶν. Καὶ πολλὲς φορὲς σκοντάφτει στὸ ζευγάρι. Ὁ Τσιγγάνος ἀγαπάει τὴ Μαρίτσα. Καὶ ἡ Μαρίτσα... Ὁ Τσιγγάνος ἔχει πόνους, ἔχει ὅμως καὶ χαρές, ἐνῶ αὐτός;!

Ἡ γριούλα ὅλον τὸν Αὔγουστο ἦταν πικραμένη καὶ βουβὴ περισότερο ἀπ τὸ συνηθισμένο. Τὸ Σεπτέμβρη, ὅταν εἶχε χαθεῖ πιὰ κάθε ἐλπίδα, ἔφτασε ἀνεπάντεχα. Ἦταν μιὰ κοπέλα ζωηρή, μὲ κορμὶ μαυρισμένο ἀπ τὸν ἥλιο καὶ τὴ θάλασσα. Κάθε χρόνο τὶς πρῶτες μέρες ἔκανε σὰν τὸ παιδί, ποὺ ξεφεύγει ἀπ τὴ μαντρωμένη αὐλὴ κι ἀλητεύει στὰ σοκάκια, ξένιαστο. Κι ἀπότομα σὰ νὰ μπούχτιζε. «Ἀκόμη δὲν ἤρθες καὶ θέλεις νὰ φύγεις, μουρμούριζε πονεμένα ἡ γριούλα. Κάτσε λίγες μέρες ἀκόμα... Θὰ μείνω πάλι ἔρημη...».

Ἡ γνωριμία ἔγινε στὴν αὐλή. Τοῦ ἔριξε ἕνα ὀλέμια θρασὺ καὶ τοῦ ἄπλωσε τὸ χέρι.

— Πόπη Κανατᾶ. Ἐσένα;

— Καρατζά.

— Ποῦ κάθεσαι;

Ἔδειξε τὴν ἀποθηκούλα καὶ, παίρνοντας τὸν τενεκέ, τράβηξε γιὰ τὸ πηγάδι.

— Οἱ ἄντρες ποτὲ δὲ γυρίζουν τὶς πλάτες σὲ μιὰ γυναίκα.

— Θέλω νὰ ποτίσω τὸν κῆπο.

Ἔκατσε στὸν ὄχτο, ἔγειρε στὴν πάντα, ἀκουμπώντας τὸν ἀγ-

κώνα στὴ χλόη καὶ τὸν περιεργάζεται, καὶ τὸν ρωτάει ἀπὸ ποῦ εἶναι, ποῦ βρίσκονται οἱ δικοί του, ποῦ δουλεύει, πόσα παίρνει, ἂν ἔχει φιλενάδα... Ὁ Θωμιὰς βγάζει νερὸ ἀπ τὸ πηγάδι, γεμίζει τὸν τενεκέ, τὸν κουβαλάει στ αὐλάκια κι ἀπαντάει, ὅσο μπορεῖ πιὸ σύντομα, χωρὶς νὰ κοιτάζει καθόλου κατὰ κεῖ. «Χωριατιά!», μουρμούρισε νευριασμένη, καὶ σηκώθηκε, τινάζοντας τὸ φουστάνι της.

— Κόπταξε μὴ χάσεις τὸ πότισμα! Καλύτερα νὰ πάω στὸ ποτάμι νὰ κολυμπήσω!

Ἡ γριούλα, ὕστερα ἀπ τὸν ἐρχομὸ τῆς κοπέλας, ἄλαξε ταχτικὴ καὶ τοῦ πήγαινε τὸ φαγητὸ στὴν ἀποθηκούλα. Κεῖνο τὸ βράδυ τὸν φώναξε νὰ φᾶνε ὅλοι μαζί. Σὰν τέλιωσαν, ὁ Θωμιὰς ἑτοιμάστηκε νὰ φύγει.

— Ποῦ πᾶς; τὸν σταμάτησε ἡ Πόπη. Κάτσε νὰ παίξουμε χαρτιά.

— Πόπη! Ἄσε τὸ παιδὶ νὰ πάει νὰ κοιμηθεῖ. Εἶναι κουρασμένο...

— Μιὰ ὥρα... τὸ πολύ...

— Περάστε στὸ δωμάτιο.

— Ποιός ὁ λόγος. Ἐδῶ ἔχει δροσιά!

Οὔτε ἡ προσευχή, οὔτε τὸ Εὐαγγέλιο μποροῦν νὰ τὴ γαληνέψουν ἀπόψε. Κάθε τόσο ζυγώνει στὴ μισόπορτα κι ἀπ τὴν κλειδαρότρυπα ρίχνει μιὰ ματιὰ στὴν κουζίνα. Ἡ Πόπη εἶναι ὅλο κέφι. Γελάει, φωνάζει, χτυπάει τὸ χέρι στὸ τραπέζι... Ὁ Θωμιὰς ζαρώνει στὴ γωνιὰ κι αὐτὴ ἐπίτηδες τὸν στριμώχνει. Στὶς ἐπικίνδυνες στιγμὲς ἡ γριὰ ἀνοίγει τὴν πόρτα.

— Πόπη! πέρασε ἡ ὥρα!

Μόλις ὁ Θωμιὰς ἔκανε νὰ σηκωθεῖ, ἡ κοπέλα τὸν ἔπιανε ἀπ τὸ μπράτσο, τὸν γυρνοῦσε μὲ τὸ πόδι στὸ γάνατο:

— Κέρδισες μιά — ὁ Θωμιὰς δὲν εἶχε κερδίσει καμιὰ — κέρδισα μιά, θὰ παίξουμε τὴν καλή... Ὕστερα...

Τὸ πρωὶ ἡ γριὰ τὴ σκούντησε σιγά:

— Πόπη! Πόπη! Εἶναι ὥρα, παιδί μου, νὰ πᾶμε στὴν ἐκκλησιά.

Τανύστηκε, γασμουρήθηκε κι ἔφερε τὸ χέρι στὴν κοιλιά.

— Δυστυχῶς!... Κι ἀφοῦ ὁ Μεγαλοδύναμος ἔφτιαξε τὴ γυναίκα ν ἀρωσταίνει, ἂς γίνει τὸ θέλημά του.

Ἡ γριὰ ὑποχώρησε κι ἄρχισε νὰ ἑτοιμάζεται μὲ ἀργὲς κινήσεις. Ἡ φαντασία μεθάει τὴν κοπέλα προκαταβολικὰ καὶ ἡ ἀναμονὴ τὴν ἐρεθίζει. Σὰν ἄκουσε τὴν αὐλόπορτα νὰ ἀνοιγοκλείνει, μ ἕνα πήδημα βρέθηκε στὸ παράθυρο. Βγῆκε στὴν αὐλή, ἔριξε ἕνα βλέμμα ὁλόγυρα κλέφτικα κι ἔτρεξε. Μπῆκε χωρὶς νὰ χτυπήσει. Ὁ Θωμιὰς ἑτοιμαζόταν κι αὐτὸς νὰ πάει στὴν ἐκκλησιὰ νὰ λειτουργηθεῖ.

Δὲν ξέρει τί πρέπει νὰ θέλει καὶ ποῦ πρέπει νὰ πάει. Τὴν ἀκολούθησε ὑπάκουα μὲ τὸ ἕνα παπούτσι στὸ πόδι καὶ τ ἄλλο στὸ χέρι.

Κλείδωσε τὴν πόρτα ἀπὸ μέσα καὶ μὲ μιὰ ἀπότομη κίνηση πέταξε τὴ ρόμπα στὸν καναπέ. Πήδηξε στὸ κρεβάτι καὶ ξάπλωσε σὰν τὴν Εὔα στὴν πρασινάδα τοῦ Παραδείσου. Χτυπάει τὰ πόδια, ντραμπαλίζεται καὶ κάνει νόημα στὸ Θωμά, ποὺ στέκει, μαρμαρωμένος στὴ μέση τοῦ δωματίου.

Ἀκούστηκε ὁ κρότος τοῦ παπουτσιοῦ, ποὺ ἔπεσε στὸ πάτωμα, τὸ ἀπότομο τρίξιμο τοῦ κρεβατιοῦ.

— Νὰ ἦταν πάντοτε Κυριακή! ψιθύρισε, κλείνοντας τὰ μάτια κι ἀνασαίνοντας βαθιά. Μ ἀρέσεις. Εἶσαι λίγο ἀγρίμι...

Οἱ νύχτες τοῦ Σεπτέμβρη εἶναι ζεστὲς-γλυκές, ὅμως ὄχι καὶ πολὺ μεγάλες. Καὶ τὶς κάνει μικρότερες ἡ ἀυπνία τῆς γριούλας. Μόλις προφταίνουν στὰ διαλείμματα νὰ ποῦν πέντε κουβέντες.

Ἔξησε στὸν παράδεισο μὲ τὴν Εὔα μόνο μιὰ βδομάδα κι ὅπως λένε τὰ ἱερὰ βιβλία, πάλι ἡ Εὔα ἔφταιξε. Ἡ ἡλικία, ἡ πρωτοτυπία, τὸ ἡφαίστειο, ποὺ ἔκαιγε μέσα της, ἡ πονηριὰ τῆς γριούλας, τοὺς ἔριξε ἀπ τὸν παράδεισο στὴ γῆ.

Τὴν ἐπόμενη Κυριακή, ὕστερα ἀπ τὴ δεύτερη καμπάνα, νομίζοντας πὼς ἡ κοπέλα εἶναι μοναχή, ὅπως εἶχαν συμφωνήσει, ζύγωσε τὴν πόρτα κι ἑτοιμαζόταν νὰ χτυπήσει.

— Τὸ γελαδάρη! ἔλεγε ἡ γριὰ μὲ φωνὴ παραλαγμένη ἀπ τὴν ὀργή.

— Ἀφοῦ μ ἀρέσει; ἀπάντησε ἡ ἄλλη μὲ πεῖσμα.

— Τρελάθηκες, μωρὴ κοπέλα; Θὰ γράψω στὸν πατέρα σου...

Ἀποτραβήχτηκε σιγὰ καί, πατώντας στὶς μύτες τῶν ποδιῶν, πέρασε τὴν αὐλή, ὁρασκέλισε τὴν ἐξώπορτα καὶ βγῆκε στὸ σοκάκι. Κατέβηκε στὸ Σταθμό. Ἔκατσε πάνω σ ἕνα σωρὸ σκουριασμένα σίδερα καὶ κοιτάζει ὁλόγυρα. Ἀπ τὸ ἐγκαταλειμένο βαγόνι τοῦ Σπύρου σὰ νὰ ἀκούγεται μιὰ ἀδύνατη φωνή, ποὺ τὴν κόβει ὁ βήχας: «Θωμά! ἄμα πιάσουμε πολλὰ λεφτά!». Στὸ ὑπόστεγο εἶναι ἀναποδογυρισμένο τὸ καρότσι. «Ξέρεις, μωρὲ Θωμά, σὰ νὰ λέει ὁ Τσιγγάνος. Ὅποιος ἔχει παράδες σ αὐτὸν τὸν κόσμο;!». Κι αὐτός, ἂν εἶχε παράδες, δὲ θὰ ἦταν γελαδάρης... Φτάνει τὸ τραῖνο. Ταξιδιῶτες ἀνεβο-κατεβαίνουν. Ποτὲ στὴ ζωή του δὲν ἔνιωσε τέτια λαχτάρα νὰ ἔφευγε μακριά. Βάζει τὸ χέρι στὴν τσέπη. Μετράει τὰ λεφτά. Φτάνουν γιὰ ἕνα εἰσιτήριο ὡς τὴν ἄλλη πόλη. Τὴν ἴδια στιγμὴ βλέπει τὴν Πόπη νὰ τραβάει γιὰ τὴν πρώτη θέση. Ἡ κοπέλα ταχτοποίησε τὰ πράγματά της καὶ βγῆκε στὸ παράθυρο, τὴν ὥρα ποὺ ξεκινοῦσε τὸ τραῖνο. Κι ἀπότομα τὸν εἶδε.

— Θωμά! φώναξε. Τσακωθήκαμε... Ἅμα γυρίσεις ἀπὸ στρατιώτης...

Ὁ Θωμὰς ὁ Καρατζὰς στέκει στὴν ἀποβάθρα μόνος. Τί θὰ γινόταν, ἅμα θὰ γύριζε ἀπὸ στρατιώτης! Τὸ τραῖνο χάθηκε στὴ στροφή, παίρνοντας μαζί του καὶ τὴ μισὴ φράση...

Μιὰ νταλίκα, ποὺ τὴν τραβοῦν τρία ἄλογα ψαριά, φορτωμένη μὲ τσουβάλια, βγῆκε ἀπ τὸ χάνι τοῦ Καλογερᾶ, ἀνέβηκε ἀργὰ τὸν ἀνήφορο τοῦ Σπυροθανάση, ἔκοψε ἀπ τὰ χωράφια, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὶς κορδέλες, πέρασε τὸ Σαραντάπορο καὶ πέφτει ξανὰ στὴ δημοσιά. Στὰ Δημοτικὰ κατέβηκε ἀπ τὴν καρότσα ἕνας φαντάρος ψηλός, χτύπησε τὰ τσαρούχια στὴν πέτρα νὰ πέσουν οἱ σκόνες, ἔσιαξε τὶς καλτσοδέτες καὶ τὸ ζωστήρα, στράβωσε τὸ φέσι, ρίχνοντας τὴ φούντα στὴν πλάτη, καὶ ξεκίνησε μὲ βῆμα γοργό, περήφανο.

Βρῆκε τὴν ἐξώπορτα ἀμπαρωμένη καὶ ἀπόρησε. Ἀπ τὴν ἀπάνω πάντα πήδηξε στὴν αὐλή. Τὸ δωμάτιο κλειδωμένο, οἱ κουρτίνες κατεβασμένες... ὅλα ἔρημα. Ἄνοιξε τὴν ἀποθηκούλα. Τὰ πράγματά του ὅπως τὰ εἶχε ἀφήσει. Βγαίνει καὶ στέκει δίπλα στὸ πηγάδι. «Θὰ πέθανε ἡ γριούλα», μουρμούρισε λυπημένα.

Στὸ παράθυρο τοῦ ἀντικρινοῦ σπιτιοῦ φάνηκε ἡ Ἀμαλία.

— ... Πρὶν ἀπὸ 15 μέρες, τὸν πληροφόρησε, ἦρθε ἡ σουσουράδα ἡ μικρή... καὶ ἔφυγαν μαζὶ προχτές.

— Μακάρι! ψιθύρισε. Νόμισα, πὼς εἶχε πεθάνει. Κι ἀπότομα ἡ καρδιά του σφίχτηκε.

* * *

Κάμποσα χρόνια πίσω. Δὲν εἶχε κλείσει πέντε μῆνες παντρεμένη. Ὁ πατέρας της — συνεταῖρος τῶν Κανατάδων — φόρτωσε σταφίδα καὶ τράβηξε γιὰ τὴ Μαύρη Θάλασσα νὰ ἀγοράσει στάρι. Καὶ βούλιαξε τὸ καράβι — ἡ προίκα της — καὶ πνίγηκε ὁ καραβοκύρης κι ἄρχισαν ἀμέσως οἱ γκρίνιες... Πρὶν ἀπ τὸν τοκετὸ ὁ οἰκογενειακὸς γιατρὸς διαπίστωσε σοβαρὲς ἀνωμαλίες καὶ σύστησε νὰ μεταφερθεῖ ἡ ἔγκυος σὲ ἥσυχο μέρος. Ὁ Κανατὰς τὴν ἔστειλε στὸ χτῆμα του, στὴν Αἴγινα.

Κεῖνο τὸ δειλινό, 18 μῆνες ἀργότερα, καθόταν πικραμένη στὴν ἀκροθαλασιά. Τὸ εἶχε ἀποφασίσει. Θὰ τοῦ ἔδινε τὸ διαζύγιο νὰ γλυτώσει ἀπ τὴ φαγωμάρα. Ἔσκυψε, χάϊδεψε τὰ χεράκια καὶ τὰ ποδαράκια τοῦ μωροῦ, τὰ φίλησε κάμποσες φορὲς καὶ μουρμούρισε:

— Κόρη μου! Ἐσὺ θὰ εἶσαι ἀπὸ δῶ κι ἐμπρὸς ἡ μοναδικὴ συντροφιά μου. Νὰ μεγαλώσεις γρήγορα νὰ ἔχω σὲ ποιὸν νὰ λέω τὸν πόνο μου. Καὶ ἄμα γίνεις γυναίκα, νὰ βρεῖς γιὰ ἄντρα σου ἕναν ἄνθρωπο. Νὰ μὴν κοιτάξεις οὔτε ὄνομα, οὔτε περιουσία.

Τὸ ἴδιο βράδυ ἦρθε ἀπ τὴν Ἀθήνα ὁ Κανατάς, κουβαλώντας μαζί του τὴν Κασιανὴ καὶ τὸ μάγειρα. Ἡ Κασιανὴ κρατοῦσε ἀπὸ τζάκι, ἦταν συγγενὴς τῶν Κανατάδων καὶ, ὅταν ὀρφάνεψε, τὴν πῆραν στὸ σπίτι τους, ὥσπου νὰ βροῦν ἕνα καλὸ γαμπρό. Ὁ καλὸς

γαμπρὸς ἀργοῦσε νὰ ρθεῖ. ὁ καιρὸς περνοῦσε. ἡ πατρικὴ κληρονομιὰ ξανεμίστηκε, ἡ Κασιανὴ γέρασε καὶ κατάντησε ὑπηρέτρια.

Μπῆκε στὸ ὂωμιάτιο, σταύρωσε τὰ χέρια πάνω στὴν κοιλιά, ἔριξε μιὰ ταπεινὴ ματιὰ στὴν Παναγιά, ποὺ κρέμονταν στὸν ἀντικρινὸ τοῖχο κι ἔγειρε τὸ κεφάλι στὴν πάντα.

— ... Κάθε Τετάρτη, ὅταν ἐσεῖς εἴχατε ὂουλιὰ καὶ ὂὲν ἐρχόσαστε στὸ σπίτι, ὁ μάγειρας τῆς πήγαινε τὸ φαγητὸ στὴν κρεβατοκάμαρα καὶ κάθονταν ὥρα πολλὴ μαζί... Καὶ γιὰ τὴν τιμὴ τῆς οἰκογενείας, παραφύλαξα.

— ... Καὶ τὸ μωρὸ ὂὲν εἶναι ὂικό σας, ὂεβαίωσε μὲ ὅρκο ὁ μάγειρας...

Καὶ σὰν ἔφυγαν οἱ μάρτυρες, εἶπε ὁ Κανατάς:

— Δὲ συμφέρει νὰ πᾶμε σὲ ὂικαστήρια. Θὰ ὂιαὂώσουμε πὼς ἀρώστησες καὶ ὅρίσκεσαι στὴν Ἑλβετία. Θὰ σοῦ ἀγοράσω ἕνα σπιτάκι σὲ καμιὰ ἀπόμερη πολιτεία. Θὰ ἔχεις κι ἕνα ἐπίὂομα κάθε μήνα...

— Καὶ γιὰ τὸ παιὂί;

— Θὰ τὸ κρατήσω γώ. Δημιουργεῖ περιπλοκές.

— Πρῶτα θὰ μὲ σκοτώσεις κι ὕστερα θὰ τὸ πάρεις...

— Θὰ ὂάλω τὸν Πολύκαρπο νὰ τὸ ὂιεκὂικήσει.

— Θὰ πέσω στὴ θάλασσα μι αὐτό.

Τὸν Κανατὰ τὸν ζόριζε ἡ κατάσταση καὶ τὰ ἔπαιξε ὅλα.

— Τὸ μωρὸ ὅρίσκεται κιόλας μακριὰ ἀπὸ ὂῶ. Ἂν πνιγεῖς, θὰ ποῦμε πὼς ἦταν ἀπ τὰ νεῦρα σου. Ἂν ὂημιουργήσεις σκάνὂαλο, μπορεῖς νὰ χαλάσεις καὶ τὸ συνοικέσιο μὲ τὴν Τιτίκα, καὶ νὰ χρεωκοπήσεις τὴν ἐπιχείρηση... ὅμως σκέψου. Θὰ κάνεις τὴν κόρη σου ὂυστυχισμένη. Θὰ μάθει ὅλος ὁ κόσμος τὴν ἀτιμία... Καλύτερα νὰ συνενοηθοῦμε. Ἅμα μεγαλώσει λίγο, θὰ τὴ στέλνω νὰ μένει κάμποσο καιρὸ μαζί σου κι ἅμα ἐνηλικιωθεῖ, ἂς ἀποφασίσει ἡ ἴὂια μὲ ποιόν θὰ ζήσει...

Ὅταν πρωτοπῆγε στὴν Πολιτειοῦλα — κοτζάμι κοπέλα πιὰ — ἡ μάνα εἶὂε, πὼς ἦταν ἕνα πλάσμα γεμάτο ἐγωισμὸ καὶ καπρίτσια, ποτισμένο μι ὅλες τὶς μιζέριες τοῦ περιὂάλοντος τῆς Κασιανῆς καὶ τοῦ Κανατᾶ, ὅμως ὂὲ χρειάστηκε οὔτε μιὰ ὂοσιάὂα νὰ πειστεῖ πὼς σὰν τὴν Πόπη της ὂὲν ὑπῆρχε ἄλλη στὸν κόσμο.

Ἡ μικρὴ μὲ τὸ πρῶτο ξύπνημα ρίχτηκε στὸ γλέντι. Ἡ πρόωρη ἡὂονὴ ἐρέθιζε τὴν εὐαισθησία, ἡ κατάχρηση ξεστράτιζε τὸν ὀργανισμό, ὂιάὂρωνε τὴν ψυχή. Πρὶν γνωρίσει τὸ Θωμά, εἶχε πάει ἐκὂρομὴ στὶς Κυκλάὂες. Κάποια νύχτα καθόταν ξαπλωμένη ἀνάσκελα στὴν ἀμμουὂιὰ καὶ κοίταζε ἐπίμονα τὸ μαῦρο-ξάστερο οὐρανό. Τὸ κορμί της, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ὑπερένταση ἔπεσε σὲ νάρκη κι ἕνα αἴστημα ἄνοστο κυλοῦσε στὸ αἷμα.

— Τάκη! μι ἀγαπᾶς πραγματικά; ρώτησε, χωρὶς καθόλου νὰ σαλέψει.

— Μπορεῖς νὰ ἀμφιβάλεις;

— Τότε, ἄιντε νὰ παντρευτοῦμε.

— Ξέρεις, Πόπη... Ἐγὼ συμφωνάω μὲ τὶς ἀρχές σου. Ὅμως. Θὰ περνοῦμε στὸ δρόμο. Θὰ πηγαίνουμε στὶς δεξιώσεις. Μπροστὰ θὰ μᾶς χαιρετοῦν εὐγενικὰ καὶ πίσω θὰ χαμογελοῦν εἰρωνικά. Ἔχεις ἐκτεθεῖ...

— Καὶ θὰ πάρεις καλύτερη;

— Ἡ κοινωνία ἔχει τὶς ἀπαιτήσεις της. Ἅμα δὲν ἀφήνεις σημάδια.

Σώπασαν. Ἡ κοπέλα ἀνακατεύει τὴν ἄμο, τὰ χαλίκια. Ὕστερα ἀκούστηκε ἡ φωνή της κάπως ἀλαγιένη:

— Ἄφοῦ σ ἀγαπῶ, Τάκη, καὶ μι ἀγαπᾶς, ὅπως λές... Λεφτὰ ἔχουμε. Πᾶμε σ ἄλλη πόλη. Ἅμα θέλεις καὶ σὲ ξένη χώρα. Κανένας δὲ θὰ μᾶς ξέρει. Ἀπὸ δῶ κι ἐμπρός, σ ὁρκίζομαι, θὰ σταματήσω τὶς τρέλες...

— Ἐγώ, Πόπη, δὲ φέρνω ἀντίρηση. Οἱ γονεῖς μου εἶναι ἀνένδοτοι. «Θέλουμε νύφη τίμια», μοῦ εἶπαν.

— Δίκιο ἔχουν, πρόφερε σαρκαστικά. Ἡ ἀδερφή σου ἀκόμα καὶ τὸ σκύλο της ἔχει φίλο...

Τὴν ἔδειρε θάναυσα, τὴν ἀπαράτησε ἐκεῖ στὴν ἔρημη ἀκρογιαλιὰ καὶ ἔφυγε.

Ἀπὸ ποῦ ξεκινοῦσε ἡ στάση της ἀπέναντι στὸ Θωμιά; Ἦταν καπρίτσιο τῆς στιγμῆς; Ἤθελε νὰ ἐκδικηθεῖ, παίζοντας μὲ τὴν καρδιὰ ἑνὸς ἀξέβγαλτου παιδιοῦ; Τὴν τράβηξε ἡ πρωτοτυπία;

Ἡ γριούλα στὴ μοναξιά της ἀναπολοῦσε μὲ πόνο τὰ περασμένα. Ἂν εἶχε παράδες, θὰ εἶχε καὶ συγγενεῖς, θὰ εἶχε καὶ φίλους, θὰ εἶχε καὶ ψευδομάρτυρες. Χίλιες φορὲς καταράστηκε τὴν ὥρα. Ἂν ἤξερε, θὰ προτιμοῦσε νὰ πνιγεῖ, παρὰ νὰ παντρευτεῖ τὸν Κανατά. Ἂν ἦταν τώρα!... Καὶ εὐχόταν πάντοτε ἀπὸ καρδιὰ νὰ βρεῖ ἡ κόρη της ἕναν ἄντρα μὲ ψυχὴ κι ἂς μὴν εἶχε οὔτε ροῦχα νὰ φορέσει.

Καί, σὰν πῆρε τὸ γράμμα τοῦ Θωμᾶ, τρόμαξε. Τὸ πέταξε στὴ φωτιὰ καὶ γύρισε στὴν κόρη της:

— Πόπη! Ἄιντε νὰ ἑτοιμαστοῦμε. Δὲ νιώθω καλά... Θὰ πάω στὴν Πατρίδα... Νὰ δῶ μιὰ φορὰ ἀκόμα τὸ σπίτι, νὰ πεθάνω καὶ νὰ μὲ θάψουν δίπλα στοὺς δικούς μας...

Ἡ κοπέλα ἄφησε ἕνα χαμόγελο εἰρωνικὸ-τεμπέλικο. Μὲ τὸ δάχτυλο ἔδειξε τὸ τζάκι. Τὰ ψηφία, μεγάλα σὰ φασόλια, σ ἕνα μέρος δὲν εἶχαν σβήσει.

— Στὶς 24 ἔρχεται ὁ Θωμιάς, μουρμούρισε. Δὲν ὑπάρχει κίνδυνος. Μοῦ πέρασε ἡ ὄρεξη. Ἀλλά...

Ὁ Θωμιάς, πηδώντας ξανὰ τὸν τοῖχο, στάθηκε στὸ ὑψωματάκι, συλογισμένος. Ἡ Πολιτειούλα ἔχασε πιὰ τὴν ὁμορφιά της. Τράβηξε γιὰ τὶς Καμάρες. Στὴν αὐλὴ κάποιας ἀχυρένιας καλύβας χωρὶς παράθυρα καθόταν κατάχαμα ἕνας ἄντρας, γυμνὸς ἀπ τὴ μέση κι ἀπάνω. Τὸ μελαψὸ κορμὶ ἔλαμπε στὸν ἥλιο καὶ τὰ μούσκουλα τῶν χεριῶν πότε τέντωναν καὶ πότε λάσκαραν. Εἶχε μπροστά του ἕνα καζάνι, δυὸ κατσαρόλες, μύλους τοῦ καφέ, μαχαίρια, ἐργαλεῖα... Πιὸ κεῖ ἕνα παιδάκι, γύρω στὸ χρόνο, μισόγυμνο καὶ λερωμένο, σερνόταν πάνω στὸ χῶμα κι ἔπαιζε μὲ τὰ χαλίκια.

— Πάνο!

Ὁ Τσιγγάνος σήκωσε τὰ μάτια. Τὸ πρόσωπό του ἄστραψε. Ἄφησε τὴ δουλιά, σηκώθηκε ὀρθός, σφούγγισε τὶς ἀπαλάμες ἀπ τὸ παντελόνι, ἄπλωσε τὰ μπράτσα καὶ τὸν ἀγκάλιασε.

— Μωρὲ Θωμιά! Ἐσὺ ἔγινες σωστὸς λεβέντης!

— Βλέπω, ἔφτιαξες καλύβι.

— Ἂν εἶχαμε παράδες, θὰ φτιάχναμε ἕνα σπιτάκι.

Τοῦ ἔδειξε τὸ παιδί.

— Δικό σου;

— Δὲ βλέπεις;!

Τὸ ἴδιο μελαχρινὸ χρῶμα, τὰ ἴδια ἀναμένα μάτια, τὰ ἴδια χαρακτηριστικά.

— Μὲ τὴ Μαρίτσα;

— Ἡ Μαρίτσα πάει .. Ὅταν ἐγὼ ἤμουν φυλακή, τὰ ἔσιαξε μὲ κάποιον ἄλλον... Ὕστερα βρέθηκε ἕνας τρίτος... Σ ἕναν καυγὰ οἱ ἀντίζηλοι ἔβγαλαν μαχαίρια. Μπῆκε αὐτὴ στὴ μέση καὶ τὴν ἅρπαξε...

— Πῶς τὰ βολεύεις;

— Πότε χορτάτοι, πότε νηστικοί.

— Ὁ Ἀγγελής;

— Αὐτός!! ἔκανε μὲ μιὰ κίνηση τοῦ χεριοῦ. Θυμᾶσαι; Σοῦ εἶχα πεῖ. Ἔβαλε τὴν ἀδερφή του ὑπηρέτρια στοῦ Καπέ. Μιὰ βδομάδα ἀργότερα πῆγε καὶ τὸν ἀντάμωσε κλαίγοντας. Ὁ Κώστας φοβέρισε τ ἀφεντικὸ καὶ κεῖνος τοῦ βούλωσε τὸ στόμα μὲ κάμποσα λεφτά.. Γλυκάθηκε ὁ Ἀγγελής. Παράτησε τὶς ἄλλες δουλιές. Γυρίζει στὰ χωριά, στὰ πανηγύρια. Βρίσκει κοπελίτσες. Τὶς πουλάει στοὺς παραλῆδες κρυφά. Κι ὕστερα τὶς στέλνει στὰ «κόκκινα παραθύρια». Βρωμιά, μωρὲ Θωμιά. Ἀλλά, ὅποιος ἔχει παράδες σ αὐτὸν τὸν κόσμο!...

Τ ἀπόγευμα τῆς ἴδιας μέρας στεκόταν στὴν ὄχτη, κοίταζε τὸ νερὸ καὶ συλογιόταν. Ὁ Σπύρος πέθανε. Ὁ Πάνος, ἂν εἶχε λεφτά, θὰ ἔφτιαχνε ἕνα σπιτάκι. Ὁ Ἀγγελής... Νὰ εἶχε δίκιο ἡ γριούλα, πὼς ὁ κόσμος καὶ κάτω ἀπ τὸ γέλιο κρύβει τὸ φαρμάκι; Ἔφυγαν ἐπίτηδες. Νὰ μὴν ἀνταμώσει ἡ Πόπη τὸ «γελαδάρη»... Κι ἀπὸ δῶ

ἡ σκέψη περνάει σὲ πιὸ ἁπλὰ πράγματα: Τί θὰ κάνει; Θὰ δουλεύει πότε δῶ καὶ πότε κεῖ, θὰ τρώει ἕνα κομμάτι ψωμί, θὰ κοιμᾶται σὲ καμιὰ ἀποθήκη καὶ τὸ πρωὶ πάλι ἀπ τὴν ἀρχή, ὁλομόναχος, σὰν τὸ ἀγρίμι στὸ λόγγο; Καὶ τέχνη δὲν ξέρει, καὶ σπίτι δὲν ἔχει. Καλύτερα νὰ ἔμενε στὸ στρατό.

Στὴν Ἐπιτροπὴ Κατάταξης ἕνας γιατρός, κοντούλης καὶ ἀδύνατος, τριανταπεντάρης περίπου, τὸν καμάρωσε λίγο καὶ μουρμούρισε: «Κάποτε ἡ φύση εἶναι πολὺ ἁπλόχερη. Κάποτε...». Τὸν χτύπησε στὸν ὦμο φιλικὰ καὶ πρόστεσε:

— Στὸ πυροβολικό. Κι ἀμέσως στὸ κατόπι ρώτηξε: Πόσες τάξεις πῆγες στὸ σχολειό;

— Δὲν πῆγα καθόλου. Μιὰ γριὰ μ ἔμαθε νὰ διαβάζω καὶ νὰ γράφω λίγο.

— Κρίμα! Στὸ πεζικό.

Τὸ χακὶ ἰσοπεδώνει τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἡ ὁμαδικὴ ζωὴ μὲ τὶς ἴδιες χαρὲς καὶ τὶς ἴδιες πίκρες, μὲ τὶς ἴδιες δυσκολίες καὶ τὶς ἴδιες λαχτάρες ἀχρηστεύει σὲ μεγάλο βαθμὸ κάμποσα «ἀγαθὰ» τοῦ πολιτισμοῦ μας — φροῦτα, τοῦ ἀγώνα ἐπικράτησης στὴν ἀνθρώπινη ζούγκλα. Καὶ ἀδερφώνει τοὺς φαντάρους. Γιὰ τοὺς πολλούς, πές γιὰ τὴν ὁλότητα, στρατιωτικὸ σημαίνει ἀγγαρεῖες, δοκιμασίες, ταπεινώσεις... Γιὰ τὸ Θωμὰ ἦταν ἡ καλύτερη περίοδος τῆς ζωῆς του. Ἔτρωγε μὲ ὄρεξη κοιμόταν ξένιαστος καὶ δὲν μποροῦσε νὰ καταλάβει, γιατί βαρυγγομοῦσαν οἱ ἄλλοι. Στὶς ἀσκήσεις μάχης πηδοῦσε τὰ χαντάκια σὰν ἐλάφι, σκαρφάλωνε τὶς πλαγιὲς σὰν ἀγριοκάτσικο κι ἔβγαινε πρῶτος στὴν κορφή, ὄχι ἀπὸ ἐπίδειξη, γιὰ διασκέδαση. Μόνο στὴ σκοποβολὴ δυσκολεύτηκε. Τί πράμα ἦταν ἐκείνη ἡ σκοπευτικὴ γραμμή, ποὺ «ἀργίζει ἀπ τὴν κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ, περνάει ἀπ τὴν ἀκὴ τοῦ στοχάστρου καὶ φτάνει στὸν πόδα τοῦ στόχου»; Ἴσρωνε-ξίσρωνε, φυσοῦσε-ξεφυσοῦσε, τίποτα δὲν ἔβλεπε. Ἀργότερα, σὰν μπῆκε στὸ νόημα, φύτευε τὶς σφαῖρες στὸ κέντρο, σὰ νὰ τὶς ἔβαζε μὲ τὸ χέρι. Ἀνακατεύτηκε μὲ κόσμο, τραγουδοῦσε, ἔπαιζε. Κανένας δὲν τὸν εἶπε «γελαδάρη», «χαζοπροβατίνα». Σιγὰ -σιγὰ ἀπαλάχτηκε ἀπ τὴν ψυχικὴ μόνωση, ἀπ τὸ αἴσθημα τῆς μειονεχτικότητας. Ὅλοι τὸν ἐχτιμοῦσαν. Καὶ κάποια ἐπεισόδια, ποὺ ψιθυρίστηκαν ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, βοήθησαν σ αὐτό.

Τὸ Γενάρη ἔβαλε δυνατὰ κρύα καὶ δίπλα στὰ εὐζωνικὰ τσαρούχια τοὺς ἔδωσαν κι ἀρβύλες. Ἕνα βράδυ ξύπνησε τὰ μεσάνυχτα. Τ ἀφτί του εἶχε συνηθίσει ν ἁρπάζει καὶ τὸν παραμικρὸ θόρυβο. Δίπλα στὸ κρεβάτι του στεκόταν ὁ Σιαπέρας, κρατώντας ἕνα τσαρούχι καὶ μιὰ ἀρβύλα. Τὸ πρωὶ στὸ ἐγερτήριο χάλασε ὁ κόσμος. Οἱ ἀρβύλες καὶ τὰ τσαρούχια ἦταν ἀνακατεμένα καὶ στὴν

προσπάθεια νὰ βρεῖ ὁ καθένας τὰ δικά του, ἀνακατεύτηκαν ἀκόμα περισότερο.

Ὁ λοχαγός, ἄσπρος ἀπ τὰ νεῦρα, διάταξε νὰ συνταχτεῖ τὸ τμῆμα στὴν αὐλὴ τοῦ στρατώνα καὶ δήλωσε, πὼς θὰ στείλει στὸ στρατοδικεῖο τοὺς «σαμποταριστές». Οἱ θαλαμοφύλακες ἀρνήθηκαν κάθε ἐνοχὴ καὶ στηρίχτηκαν στὸ ὅτι δυὸ φορὲς εἶχαν σβήσει τὰ φῶτα κι αὐτὸ ἔδειχνε, πὼς κάποιοι ἄλλοι εἶχαν ὀργανώσει τὴ φάρσα.

— Δυὸ βήματα μπροστά, ὅσοι πῆγαν τὴ νύχτα στὸ ἀποχωρητήριο, φώναξε ὁ λοχαγός.

Ὁ Θωμιὰς βγῆκε πρῶτος. Τὸ πρόσωπο τοῦ Σιαπέρα χλώμιασε.

— Σηκώθηκα τὰ μεσάνυχτα, ἀνάφερε. Βρῆκα στὴ θέση τους καὶ τὰ τσαρούχια καὶ τὶς ἀρβύλες.

— Ποιός ἦταν θαλαμοφύλακας;

— Ἐγώ! εἶπε ὁ Σιαπέρας.

— Τότε τὸ κακὸ ἐντοπίζεται σὲ σένα ἢ στὸν ἑπόμενο. Καὶ γιὰ νὰ βεβαιωθεῖ, στράφηκε σ αὐτούς, ποὺ εἶχαν σηκωθεῖ στὸ πρῶτο νούμερο: Ἀπαντῆστε μι ἕνα «ναὶ» ἢ ἕνα «ὄχι», ἂν βρήκατε τὰ ὑποδήματα στὴ θέση τους.

Ἄλλοι εἶπαν «ναί», ἄλλοι «ὄχι». Ὁ λοχαγὸς κατάλαβε. Οἱ φαντάροι ἔλεγαν ψέματα, γιὰ νὰ μπερδευτεῖ ἡ ὑπόθεση. Τιμώρησε τοὺς θαλαμοφύλακες μὲ φυλάκιση, τὸ λόχο μὲ στέρηση ἐξόδου στὴν πόλη κι ἀνάθεσε σ ἕναν ὑπολοχαγὸ νὰ κάνει ἀνακρίσεις.

Ἕνα ἄλλο ἐπεισόδιο ἔγινε αἰτία νὰ πιάσει φιλίες μὲ τὸ σιτιστὴ τὸν Παναγάκη. Ἦταν σκοπὸς στὴν πύλη κι εἶδε τὸν ἀποθηκάριο νὰ πηγαινοέρχεται συχνὰ στὴν πόλη. Ὑποψιάστηκε καὶ τὸν σταμάτησε.

— Κοντογιώργη! σὰ γελάδα γκαστρωμένη πᾶς. Γιὰ νὰ δῶ, τί κρύβεις κάτω ἀπ τὴ χλαίνη.

Γι αὐτό, ὅταν τέλιωσε ἡ θητεία καὶ τοῦ πρότειναν νὰ μείνει μόνιμος δεκανέας στὸ στρατό, πῆγε καὶ ρώτησε τὸ Σιαπέρα καὶ τὸν Παναγάκη.

— Καλύτερα νὰ καθαρίζεις ἀποχωρητήρια!

— Οὔτε ἡ ψυχή σου νὰ μὴν ξαναπεράσει ἀπ τὴ στρατώνα.

Οἱ συμβουλὲς τῶν φίλων του, ἡ μισοτελειωμένη κουβέντα τοῦ Σταθμοῦ καὶ κείνη ἡ δδομιάδα τοῦ Τρυγητῆ τὸν ἔκαναν νὰ πάρει τὴν ἀπόφαση. Ἔγραψε καὶ στὴ γριούλα, γιατὶ δὲν ἤξερε πότε θὰ πήγαινε ἡ Πόπη στὴν Πολιτειούλα. Θὰ τὸ μάθαινε ἡ κοπέλα καὶ θὰ τὸν περίμενε.

Καὶ τώρα;! Κάθεται στὴν ὄχτη. Τὸ ποτάμι κυλάει ἥσυχο.

Κουβαλάει τὰ γάργαρα νερὰ τῶν βουνῶν καὶ τὶς ὀρωμιὲς τῶν ὑπονόμων, σάπια κούτσουρα καὶ πράσινα βλασταράκια, ποὺ τὰ ἔκοψε παράκαιρα ὁ ὀριάς, ἕνα σκυλὶ ψόφιο, ἕνα ὀρθόκορμο ἔλατο, ξεριζωμένο, ἕναν κορμὸ καρυδιᾶς ποὺ μόλις διακρίνεται πάνω ἀπ τὸ νερό, ἕνα καλάθι, ποὺ χοροπηδάει στὴν ἐπιφάνεια... Ξεκινάει ἀπ τὴ μακρινὴ πηγὴ -- ἄταχτο παιδὶ — κατεβαίνει στὰ χαμηλά, τραγουδώντας σὰν τὸ νέο, ποὺ πάει στὴν καλή του, σχίζει τὸν κάμπο ἥρεμα — ὥριμος ἄντρας πιὰ — δίνει ζωὴ στὰ χωράφια καὶ χάνεται στὸ πέλαγο, γέρος-κουρασμένος... Σήμερα θολό, αὔριο λαγαρό, τὸ χειμώνα ἀτίθασο, ἥμερο τὸ καλοκαίρι... συνεχίζει τὸν αἰώνιο δρόμο του...

Τούτη ἡ μέρα σὰ νὰ ἦταν γιὰ τὸ Θωμιὰ μεγαλύτερη ἀπ ὅλα τὰ χρόνια του.

* * *

Ἀπ τὴ Μητρόπολη βγῆκε ὁ πάτερ-Ἀμβρόσιος, παίζοντας τὸ μαῦρο κομπολόι, κι ὁ Θωμιάς, ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ λοξοδρομήσει, στάθηκε κι ἔσιαχνε τὶς κάλτσες του. Ὁ καλόγερος τράβηξε κατὰ πάνω του.

— Μπρέ! Μπρέ! Ἐσὺ ἔγινες σωστὸς ἄντρας!

Ὁ Θωμιὰς ἔσκυψε καὶ τοῦ φίλησε τὸ χέρι.

— Καλὸς πολίτης! Καλὸς πολίτης! Πότε θὰ ρθεῖς στὸ χωριό;

— Τί νὰ κάνω στὸ χωριό;

— Νὰ συμαζέψεις τὸ σπίτι σου, τὴν περιουσία σου... Τὰ ἐκμεταλεύεται ἐκεῖνος ὁ ἀσεβής...

— Χαρὰ στὸ πράμα! κούνησε τὸ χέρι. Οὔτε τὸ καλαμπόκι τῆς χρονιᾶς!...

— Θὰ σὲ πάρω στὸ μοναστήρι.

— Πάλι γελαδάρης!

— Θὰ σὲ βάλω ἐπιστάτη. Θὰ σοῦ δώσω καὶ πέντε στρέμματα χωράφι στὰ Παλιούρια.

Κάποιος ζύγωσε νὰ χαιρετήσει τὸν ἡγούμενο κι ὁ Θωμιὰς βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ φύγει.

Τὸ βράδυ πῆγε στὸ μαγέρικο, ὅπου σύχναζαν οἱ ἀγρότες τῆς περιοχῆς. Ὁ μπάρμπας του μιλοῦσε χαμηλόφωνα μὲ τὸ μάγερα καὶ τὰ μάτια του μέσα ἀπ τὶς βαθιὲς κόγχες παρακολουθοῦσαν ὅλη τὴν κίνηση. Ὁ Θωμιὰς ἔστριψε ἀπ τὴν εἴσοδο καὶ συνέχισε τὸ δρόμο. Σὲ πεντέξι βήματα κάποιος τὸν ἔπιασε ἀπ τὸ μπράτσο.

— Ἔμαθα, πῶς ἀπολύθηκες. Σὲ εἶδε ὁ Τσίπρας τὸ μεσημέρι στὸ παζάρι... Πᾶμε στὸ καφενεῖο νὰ κουβεντιάσουμε... Τί θὰ πάρεις; Ρακί;

— Δὲν πίνω.

— Καλὰ κάνεις. Μπράβο! Ἕνα λουκούμι. Σὰ νὰ σ εἶχα πα-

ραγγελία. Ἐγώ, κοίταξε, γέρασα. Θὰ σὲ βάλω στὴ θέση μου. Γιατί νὰ μὴ φάει ἕνας ἄνθρωπος δικός μας μιὰ μπουκιὰ ψωμί;...

Εἶχε ὁρκιστεῖ νὰ μὴν πατήσει ξανὰ στὸ χωριό. Τώρα ὅμως τὸ ζήτημα παρουσιαζόταν κάπως διαφορετικά: Ὁ καλόγερος τοῦ ὑποσχέθηκε χωράφι στὰ Ἁλισύρια. Δίπλα βρίσκονταν τὰ δικά του. Θὰ ξεχέρσωνε τὸ λόγγο, ποὺ τὰ χώριζε, θὰ ἄνοιγε αὐλάκι κι ὀχτὼ στρέμματα ποτιστικὰ κάτι ἦταν. Καὶ πάλι δίσταζε. Τὰ ὑπολόγιζε ἀπ ὅλες τὶς μεριὲς κι ἔφτανε στὸ συμπέρασμα, πὼς εἶναι χίλιες φορὲς καλύτερα νὰ δουλεύει χαμάλης στὸ Σταθμό. Ἡ πολὺ τὸν τραβάει ἡ δεύτερη πρόταση. Ὁ μπάρμπας του ζεῖ καλά. Τὸ παιδί του σπουδάζει δικηγόρος. Στὶς δυὸ κόρες του ἔδωσε προῖκα κάμποσα μετρητά... Ὅλος ὁ κόσμος λέει, πὼς ἔφτιαξε περιουσία μὲ τὶς ἀτιμίες. Ὅμως αὐτός, ὁ Θωμιάς, δὲν θὰ κάνει ἀτιμίες... Καὶ θὰ ἔλεγε «ναί», ἂν δὲν ὑποψιαζόταν, πὼς κάποια παγίδα τοῦ ἔστηνε. Κοντὰ σ αὐτὰ καὶ μιὰ ἄλλη σκέψη τοῦ κέντριζε τὴν περιέργεια. Γιατί τὸν διπλάρωσαν κι οἱ δυό; Ἀπὸ καλοσύνη; Τὴν ἄλλη μέρα ἀποφάσισε ν ἀνεβεῖ στὸ χωριό, νὰ δεῖ ἀπὸ κοντὰ τί γίνεται καὶ νὰ κατεβεῖ ξανὰ στὴν πόλη.

Στὰ Καλύβια τοῦ Τσιρίμπα ἀντάμωσε μιὰ κοπέλα. Ἀπὸ ψηλότερα ἀκούστηκε μιὰ φωνή.

— Βάσω! Ἔεε Βάσωωω! Βιάσου! μᾶς πῆρε ἡ νύχτα.

— Ἂν μποροῦσα! ἀναστέναξε.

Ἔκανε στὴν πάντα, τὸν ἄφησε νὰ περάσει καὶ συνέχισε:

— Ἐκεῖ στὰ Καζάνια τοῦ Ἀράπη... Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα πάω καὶ μοναχή μου.

Εἶχε στὶς πλάτες ἕνα σακὶ γεμάτο, γύρω στὶς 25 ὀκάδες, κι ἀπ τὸ λαιμό της κρεμόταν ἕνα σακούλι. Στὸν ἴσιο δρόμο ἔτσι κι ἔτσι. Σὰν ἄρχισε ὁ ἀνήφορος, ὁ ντορβὰς ἄγγιζε σχεδὸν στὸ χῶμα. Βιαζόταν νὰ μὴ μείνει πίσω, σφούγγιζε τὸν ἱδρώτα, ποὺ ἔτρεχε ἀπ τὴ μύτη, καὶ μὲ κομμένη φωνὴ — πότε δῶ καὶ πότε κεῖ — ἔλεγε καὶ μιὰ κουβέντα:

— Ἐκεῖ στὰ Καζάνια τοῦ Ἀράπη... λένε, πὼς βγαίνουν δαιμονικά... σὰ γάτες, σὰ σκυλιά... Ξαπλώνουν στὸ δρόμο... Σκιάζουμαι νὰ περάσω μοναχή...

— Στὸ σακούλι τί ἔχεις;

— Λίγο λάδι γιὰ τὸ καντήλι... δυὸ πῆχες πανὶ καὶ τρεῖς ντρίλι νὰ μπαλωθοῦμε, μιὰ δκὰ ἁλάτι...

Ἡ κοπέλα ντράπηκε, ἀντιστάθηκε. Τέλος ὑποχώρησε. Ἔραψαν τὸ πανὶ καὶ τὸ ντρίλι, ἔφτιαξαν ἕνα δισάκι, μοίρασαν τὸ καλαμπόκι, τὸ ἔριξε ὁ Θωμιὰς στὴν πλάτη καὶ ξεκίνησαν.

Ἔφτασαν στὸ Λυκοδιάσελο κι ἔκατσαν νὰ ξανασάνουν. Στὸν οὐρανὸ περπατάει ἀργὰ τὸ αὐγουστιάτικο φεγγάρι. Στὴν πλαγιὰ τοῦ Ντίνα λαλοῦν κουδούνια καὶ στοὺς ὄχτους τῶν χωραφιῶν τρα-

γουδοῦν τὰ τριζόνια. Οἱ πυγολαμπίδες πετοῦν ἐδῶ κι ἐκεῖ κι ἕνα ἀλαφρὸ-δροσερὸ ἀγέρι, κατεβαίνοντας ἀπ τὸν Ἀετό, χαϊδεύει ἁπαλὰ τὸν τόπο. Μυρίζει ρίγανη. Ἡ νύχτα εἶναι ζεστὴ κι ὄμορφη...

— ... Φέτος ἔκαμε ἄσχημη χρονιά. Δὲν ἔβρεξε. Πουλήσαμε δυὸ κατσίκια καὶ μιὰ γίδα. Ἀγόρασα λίγο καλαμπόκι, πρὶν ἀρχίσουν οἱ βροχὲς καὶ τὰ κρύα. Ὁ πατέρας πέθανε πέρσι. Ἡ μάνα μιὰ μέρα γερή, τρεῖς ἄρωστη. Ὁ Θεὸς ξέρει τί ἔχει... Εἴμαστε πέντε στόματα. Τὸ Νίκο τὸν πῆραν στὸ Μοναστήρι νὰ φυλάει τὰ γελάδια... Ἂν ἦταν κι ὁ Χρῆστος λίγο μεγαλύτερος, θὰ λιγοστεύαμε...

— Εἶδα τὸν καλόγερο στὴν πόλη...

— Τρώγονται σὰν τὰ σκυλιά. Ἔβαλαν φωτιὰ καὶ στὸ χωριό. Κεῖνος ὁ παλιάνθρωπος ὁ Καρατζάς... Ἐσὺ ἀπὸ ποιό χωριὸ εἶσαι;

— Ἀπ τὸ Περιστέρι.

— Τίνος εἶσαι;

— Τοῦ Καρατζᾶ.

Ἡ κοπέλα βουβάθηκε. Τί νὰ πεῖ καὶ τί νὰ κάνει; Κάποια στιγμὴ τραύλισε:

— Αὐτὸς ποὺ σπουδάζει;

— Εἶμαι τοῦ Γιώργου Καρατζᾶ, ὄχι τοῦ Λαμπράκη. Ἂν ξαπόστασες, ἄιντε νὰ πᾶμε...

Ἡ μάνα τῆς Βάσως ἔβαλε ξύλα στὴ φωτιὰ νὰ φέξει, ἔδεσε σφιχτὰ τὸ κεφάλι μ ἕνα μαντήλι μαῦρο, νὰ σταματήσουν οἱ πόνοι, γαμήλωσε ἕνα ἄλλο ὡς τὰ φρύδια κι ἔδωσε ἕνα σκαμνὶ στὸ Θωμά. Ἀπ τὸ σκέπασμα βγῆκαν, σὰ χελῶνες ἀπ τὸ καβούκι τους, ἕνα ἀγόρι ὡς 8 χρονῶ, ὁ Χρῆστος, κι ἕνα κοριτσάκι μικρότερο, ἡ Κωστάντω, μὲ πόδια καὶ χέρια μαῦρα ἀπ τὸν ἥλιο καὶ τὴν ἀπλυσιά. Ἔκατσαν δίπλα στὸν πυρομάχο κι ἔριχναν ματιὲς πότε στὸν ξένο, πότε στὴν κοπέλα. Ἐκείνη πῆρε τὸ σακούλι κι ἔβγαλε λίγο ψωμὶ ἄσπρο. Τὰ μικρὰ δὲν μποροῦσαν νὰ κρατηθοῦν. Μισοσηκώνονταν, κάθονταν, ἅπλωναν τὰ χέρια, τὸ ἕνα τραβοῦσε τὸ ἄλλο κι ἡ μάνα τὰ μάλωνε...

* * *

Ὕστερα ἀπ τὰ πρῶτα πρώιμα κρύα καὶ τὶς ἄφθονες βροχές, ὁ καιρὸς ζέστανε ξανά. Τὰ στάρια, τὰ κριθάρια, οἱ βρίζες... πρασινίζουν στὰ σπαρμένα χωράφια καὶ τ ἀγριόχορτα σκεπάζουν τὰ χέρσα. Ὁ τόπος ντύθηκε στὰ φθινοπωρινά...

Ὁ Νίκος κρατάει στὸ δεξὶ χέρι τὸ ἕνα τσαρούχι καὶ στὸ ἀριστερὸ ἕνα μακρὺ τζουμάκι. Τὸ τραγομαλλίσιο σουρτοῦκο φτάνει ὡς τὰ γόνατα καὶ τὸ ντρίλινο παντελόνι ἀφήνει γυμνὲς τὶς γρατσουνισμένες γάμπες. Στὸ κατόπι περπατάει ὁ Χρῆστος. Ἔφυγαν ἀπ τὰ σπίτια τους, ἀπ τὴ μάνα τους, ἀπ τὶς ἀδερφές τους, χωρὶς διαμαρ-

τυρία, χωρὶς κλάματα... καὶ πᾶνε κι αὐτὰ δὲν ξέρουν ποῦ. Ὁ Θωμιὰς ἔχει ἕνα μπογαλάκι στὴν πλάτη καὶ στὶς ἀνηφορο-κατηφοριὲς παίρνει καβάλα στὸ λαιμὸ καὶ τὸ Χρῆστο. Κοιτάζει τὰ μικρὰ μὲ συμπόνοια. Πότε-πότε λέει καμιὰ κουβέντα νὰ τοὺς δώσει κουράγιο καὶ βυθίζεται ξανὰ στὴ συλογή. Τὸ χωριὸ τὸν τύλιξε γιὰ καλὰ στὰ δίχτυα του...

Κι ἦρθαν τὰ πράματα ἁπλὰ-φυσιολογικά, λὲς κι ἔτσι ἔπρεπε νὰ ρθοῦν. Μπαίνοντας, ἄκουσε τὸν καφεντζὴ νὰ λέει, βάζοντας ρακὶ σὲ μιὰ παρέα:

— Ἕνα κι ἕνα κάνουν δυό. Τὰ Λακώματα εἶναι τ' Ἀφέντη.

Ἀπὸ ποῦ τ' Ἀφέντη; κούνησε τὸ κεφάλι ὁ γέρο-Σταύρακας, ποὺ καθόταν στὸ τζάκι κι ἔστριβε τσιγάρο μὲ ροκόφυλο. Ἐγώ, ὅταν ἤμουν σὰν κι ἐσένα, ὄργωσα κι ἔσπειρα ἐκεῖ. Ἀρώστησε ἡ μάνα κι ὁ μακαρίτης ὁ πατέρας τὸ ἔδωσε στὴ Μεγαλόχαρη... Ἡ Παλιογκορτσιά, σύνορο μὲ τὸ τσιφλίκι, ἦταν τοῦ Ἀντριᾶ καὶ τὸ Βαρκὸ ἀπ τὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ Ἀναστασιᾶ...

— Ἅμα βρεθοῦμε στὴν ἀνάγκη, στὴ Μεγαλόχαρη θὰ πᾶμε, ἀναστέναξε ὁ Γριάντης, ποὺ στεκόταν κοντὰ στὴν πόρτα.

Ὁ μπακάλης θύμωσε.

— Γιὰ δανεικὰ πῆγες στὸ Χατζηκοσμιὰ κι ὄχι στὸν καλόγερο, φώναξε. Καὶ γιὰ τὸ καλαμπόκι αὐτὸς ἔτρεξε. Καὶ γιὰ τὸ γιοφύρι αὐτὸς φρόντισε.

— Τὸ σωστὸ-σωστό, μουρμούρισαν μερικοί.

Ἀνεβαίνει τὸ σοκάκι γιὰ τὸ πατρικὸ σπίτι καὶ συλογιέται. Στὸ στρατὸ πολλὲς φορὲς μιλοῦσαν γιὰ τὰ χωριά τους, τὴ φτώχια τους, τὴν κακομοιριά τους. Ὁ φίλος του ὁ Σιαπέρας, σὰν ἀπὸ συνήθιο, ἔλεγε: «Τὸ φουκαρὰ τὸν ἀγρότη καὶ οἱ πέτρες τὸν κυνηγᾶν...». Κάποια μέρα πρόστεσε καὶ κάτι: «Πῆραν τὰ χωράφια μὲ τὶς ἀτιμίες καὶ τώρα λιμάζει ὁ κόσμος...». Τότε ὁ Θωμιὰς δὲν ἔδωκε σημασία, οὔτε καὶ κατάλαβε τὸ νόημα.

— Θωμιά! καλωσόρισες, τὸν ὑποδέχτηκε στὴν αὐλὴ ὁ Γιάννης ὁ Τσακμάκης, γαμπρὸς τοῦ Λαμπράκη Καρατζᾶ ἀπὸ ἀνεψιὰ τῆς γυναίκας του, ἕνας ἄντρας ψηλός, μελαχρινός, μὲ ἁδρὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἔκφραση, ποὺ ἔδειχνε ντομπροσύνη. Μᾶς ἔβαλε νὰ κάτσουμε ἐδῶ, ὥσπου νὰ μᾶς φτιάξει σπίτι, νὰ μᾶς δώσει χωράφια.. καὶ πέρασαν τόσα χρόνια.

Ὅπως τὸ εἶχε ἀφήσει. Ἡ καρυδιά, ἡ δαμασκηνιά... τὸ πεζούλι... τὸ κοτέτσι... Ὁ πατέρας, ἡ μάνα τ' ἀδέρφια... ἡ παιδικὴ ζωή, κεῖνα τὰ τραγικὰ γεγονότα... πέρασαν ἀπ τὴ μνήμη καὶ ἡ ὄψη του σκοτείνιασε.

— Μὴ σεκλετίζεσαι. Θὰ τ ἀδειάσουμε. Νὰ μᾶς περιμένεις, ὥσπου νὰ στήσουμε ἕνα καλύβι.

— Πέρασα ἔτσι νὰ δῶ. Ἂν φύγω πάλι, καθῆστε, ὥσπου νὰ φτιάξετε ἑκατὸ καλύβια.

Ἦρθαν καὶ δυὸ γειτόνοι νὰ τὸν χαιρετήσουν κι ὅλοι μαζὶ μπῆκαν στὸ σπίτι. Ἡ γυναίκα ἔλειπε κι ὁ Τσακμάκης ἔφερε ὁ ἴδιος τσίπουρο. Τσούγκρισαν, εἶπαν εὐχὲς καὶ ἤ κουβέντα πάλι στὸ ἴδιο θέμα. Ὁ Νταλάκας ἦταν μὲ τὸν Ἀφέντη, ὁ Τσακμάκης μὲ τὸ Μοναστήρι, κι ὁ Περάνθης οὐδέτερος.

— Ὁ Θωμιὰς θὰ μᾶς λύσει τὴ διαφορά, εἶπε ὁ Νταλάκας.

Ἡ ἀπάντηση ἦρθε ὁλότελα αὐθόρμητη:

— Νὰ ὑποστηρίξουμε τὸ Μοναστήρι καὶ νὰ μᾶς δώσει τὰ Παλιούρια.

— Ποῦ τέτια τύχη; ἀναστέναξε ὁ Τσακμάκης.

— Τὰ γένια νὰ τοῦ βγάλεις, δὲν τὰ δίνει, συμπλήρωσε ὁ Περάνθης.

Ὁ Ἀμβρόσιος πήδηξε ἀπ τὸ κάθισμα:

— Λύτὸ δὲ γίνεται.

— Θὰ βοηθήσεις, παπούλη, φτωχοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ κουβέντα συνεχιζόταν χωρὶς καλὰ σημάδια καὶ πῆρε ἀπότομη στροφή, ὅταν μπῆκε στὴ συζήτηση ὁ Τσακμάκης:

— Πῆγα στὸν «πεθερὸ» καὶ τοῦ εἶπα: Ἦρθε ὁ Θωμιάς... Βρίσκομαι «ἐπὶ ξύλου κρεμάμενος...». «Περίμενε, μοῦ εἶπε. Τὰ χωράφια πέρα ἀπ τὸ ποτάμι ἦταν κάποτε τοῦ χωριοῦ. Ὁ κόσμος, γιὰ νὰ τὰ γλυτώσει ἀπ τοὺς Τούρκους, τὰ ἔταζε στὴ Μεγαλόχαρη καὶ τὰ ζάπωσε τὸ Μοναστήρι. Ἅμα ξεμπλέξουμε μὲ τὰ Λακώματα...».

Ὁ καλόγερος πῆρε φωτιά.

— Ἔτσι ἔ! Ἔτσι ἔ! φώναξε, κάνοντας βόλτες στὸ κελί. Οἱ ἀσεβεῖς! Οἱ πλεονέχτες!

Ὕστερα σώπασε κι ἀκουγόταν μόνο τὸ τρίξιμο τῶν σαρακοφαγωμένων σανιδιῶν.

— Ἐλᾶτε αὔριο, μουρμούρισε κάποια στιγμή, νὰ σᾶς δώσω ἀπάντηση.

Τὴν ἄλλη μέρα τοὺς ἔμπασε στὴν ἐκκλησία καὶ τοὺς ὁδήγησε μπροστὰ στὸ Ἅγιο Βῆμα.

— Σᾶς ἔφερα δῶ νὰ εἶναι μάρτυρας καὶ ἡ Μεγαλόχαρη. Ὅποιος πατήσει τὴ συμφωνία... Ἔχω ἕτοιμο ἕνα χαρτί. Λέει: Τὰ Λακώματα εἶναι τοῦ Μοναστηριοῦ... Νὰ μαζέψετε ὑπογραφὲς ἀπ' ὅλο τὸ χωριὸ καὶ νὰ ρθεῖτε μάρτυρες στὴ δίκη... Νὰ πουλήσω τὰ Παλιούρια, δὲν μπορῶ. Χρειάζεται ἔγκριση ἀπὸ παραπάνω... δημοπρασία... Εἶναι 120 στρέμματα, ἐκτὸς ἀπ τὰ χέρσα. Θὰ τὰ δωρίσω σὲ 40 φτωχὲς οἰκογένειες καὶ σεῖς ἀπὸ εὐχαρίστηση θὰ δίνετε στὴ Μεγαλόχαρη τὸ 1/3 τῆς σοδιᾶς...

— Μὲ ἕνα στὰ τρία νοικιάζει καὶ ὁ Ἀφέντης, εἶπε ὁ Τσακ-

μάκης. Θὰ φτωχύνει ἡ Μεγαλόχαρη, ἂν δίνουμε ἕνα στὰ δέκα;

Ἔφτιαξαν δυὸ χαρτιά. Μὲ τὸ ἕνα ὁ Ἀμβρόσιος δώριζε τὰ χωράφια καὶ μὲ τὸ ἄλλο οἱ Περιστεριῶτες ἀναλαβαίνουν νὰ δίνουν στὸ Μοναστήρι τὸ 20ο) ο τῆς παραγωγῆς.

Ὁ ἡγούμενος παρουσίασε τὸ ὑπόμνημα μὲ 183 ὑπογραφές, ἔφερε καὶ δέκα πέντε μάρτυρες καὶ κέρδισε τὰ Προσωρινὰ Μέτρα.

Τὴν Κυριακὴ φάνηκε στὸ χωριὸ ὁ Λαμπράκης ὁ Καρατζάς. Φώναξε τὸ Θωμὰ παράμερα. «Ἀνεψιέ! τί εἶναι αὐτὰ ποὺ κάνεις; Δὲ σοῦ εἶπα; Ἔλα στὸ τσιφλίκι κι ὅλα τὰ χωράφια δικά σου θὰ εἶναι...». Μίλησε μὲ κάμποσους, κέρασε μερικοὺς ἄλλους καὶ τὴν ὥρα ποὺ τέλιωνε ἡ λειτουργία, πῆγε κι ἔκατσε στὸ πεζούλι, ὄξω ἀπ τὸ καφενεῖο. Παράγγειλε καφὲ καὶ δυὸ ποτήρια νερό. Ἤπιε τὸ ἕνα, ἔδρεξε μὲ τὸ ἄλλο τὴν ἀπαλάμη καὶ τὴν ἀπίθωσε στὴν μπάλα.

— Μάθαμε, πὼς ἤσουν ἄρωστος, μπάρμπα-Λαμπράκη, εἶπε ὁ καφετζής.

— Οὔτε ἄρωστος, οὔτε γερός... Γύριζα ἀπ τὸ Σπανό... Τὰ μεσάνυχτα ἔφτασα στὴ Βελανιδιὰ κι εἶδα τὴν Ἁγία Τριάδα νὰ καίγεται. Μὲ τσάκισε οὐργιὸ κι ἔκοψα ἀπ τὸ λόγγο τοῦ Καρύδη. Στὸ ρέμα βγῆκε μπροστά μου ὁλοζώντανη ἡ Μεγαλόχαρη. Εἶχε στὸ κεφάλι ἕνα στεφάνι, ποὺ ἔβγαζε φωτιές. Σήκωσε ψηλὰ τὸ Σταυρὸ καὶ φώναξε: «Οἱ καταραμένοι!».

Ὁ καφετζὴς σταυροκοπήθηκε:

— Θεὸς φυλάξει!... Ἠῶς θὰ πάρουν τὰ χωράφια τῆς Μεγαλόχαρης!...

— Θὰ τοὺς χώσουν φυλακή! Τὸν καλόγερο θὰ τὸν ξυρίσουν! Θὰ θυμώσει ἡ Μεγαλόχαρη καὶ θὰ πέσουν στὸ χωριὸ οἱ πληγὲς τοῦ Φαραώ!

Ὅσο χοντροκομμένη κι ἂν ἦταν ἡ φάρσα, εἶχε ἀποτέλεσμα. Σηκώθηκαν στὸ πόδι πρῶτες καὶ καλύτερες οἱ γριοῦλες. Κάμποσοι δείλιασαν. Ἄρχισε νὰ τὸ στρίβει καὶ ὁ Ἀμβρόσιος.

Τὸ βραδάκι ἀνέβηκε στὴν Τσούκα, καμιὰ τρακοσαριὰ μέτρα πιὸ πάνω, νὰ μείνει μόνος καὶ νὰ σκεφτεῖ τί θὰ κάνει. Νὰ γυρίσει στὴν πόλη ἦταν ἡ καλύτερη λύση, ὅμως, ἔμιαζε μὲ δειλία. Ἔσμιγε ἡ μέρα μὲ τὴ νύχτα, ὅταν σηκώθηκε νὰ φύγει καί, θὲς γιατί τότε ἔδωσε στόχο, θὲς γιὰ κάποια ἄλλη αἰτία, ἀκούστηκε στὶς πλάτες του ἕνας πυροβολισμὸς καὶ κάτι πέρασε δίπλα του. Μιὰ ὥρα ἀργότερα, γυρίζοντας στὸ χωριό, βρῆκε τὸν Τσακιάκη στὴν αὐλὴ κι ἔκατσαν στὸ πεζούλι.

— Λύριο λέω νὰ φύγω γιὰ τὴν πόλη.

— Καὶ τὰ Ἁλιούρια;

— Ξέρεις; Αὐτὸ κι αὐτό...

Ὁ Τσακιάκης σκέφτηκε κάμποσο καὶ μουρμούρισε:

— Πᾶνε νὰ μᾶς σκιάξουν. Μπορεῖ νὰ φᾶνε καὶ κανένα. Τὴ φιδοφωλιὰ τοῦ Τσίπρα θὰ πρέπει νὰ τὴν ξεκάνουμε. Νὰ πᾶμε στὰ σύνορα, νὰ βροῦμε κανένα Τοῦρκο, νὰ τοῦ δώσουμε κάτι...

Ὁ Θωμιὰς δὲ δέχτηκε κι ὁ Τσακμιάκης πρόστεσε:

— Ἦταν εὐκαιρία νὰ παίρναμε κανένα κομμάτι χωράφι... Ἂν δὲν εἶχα τὰ κουτσούβελα, θὰ τοὺς συγύριζα ἐγὼ γιὰ καλά...

Τὸ ἑπόμενο βράδυ ὁ Θωμιὰς καληνύχτησε τὴν παρέα στὴν πλατεία καὶ τράβηξε γιὰ τὸ σπίτι. Ἀπ τὴν αὐλόπορτα τοῦ Χαβίνη ξεκόλησε μιὰ σκιὰ καὶ τὸν ἀκολούθησε. Τὴν ἴδια ὥρα βγῆκε ἀπ τὸ ἀντικρινὸ καλύβι ὁ Τσακμιάκης καὶ τάχυνε τὸ βῆμα.

— Τσίπρα! Περπάτα καὶ μὴ βγάλεις τσιμουδιά!

Ἔφτασαν στὴ χαράδρα.

— Κατέβασε τὰ βρακιά... Σκύψε! Τούρλωσε τόν ... Καλά! Θωμιά! τὸ νοῦ σου. Ἂν κάνει «γκὶχ» δός του μιὰ μὲ τὸ παλούκι στὸ κεφάλι. Θὰ τὸν πετάξουμε στὴ Γκούρα καὶ θὰ τὸν βγάλει στὸν κάμπο...

— Γιάνη! Γιάνη! σταμάτα... Ὁ Λαμπράκης ὁ Καρατζὰς μι ἔβαλε νὰ φοβερίξω τὸν ἀνεψιό του, γιὰ νὰ φύγει.

— Ποιός ντουφέκισε;

— Ἐγώ! Στὸν ἀέρα!...

— Θωμιά! Ἔλα σύ. Ἀπόστασα. Ὅσο μπορεῖς δυνατότερα. Θὰ τὸν δείρουμε, ὥσπου νὰ ψοφήσει...

— Ὁ Προβατάς.

— Ἄλλος;

— Δὲν ἦταν ἄλλος.

Ὁ Προβατὰς καθόταν στὸ τζάκι μὲ τὴ γυναίκα του. Εἶχαν μπροστά τους ἕνα καπάκι ξινόγαλο κι ἔτρωγαν. Σὰν τοὺς εἶδε νὰ μπαίνουν, ταράχτηκε κι ἔκανε νὰ σηκωθεῖ.

— Μὴν κουνιέσαι! Εἴμαστε δέκα. Ἐμεῖς οἱ δυὸ κι ἄλλοι ὀντώ. Ἂν μιατώσει κανενὸς μύτη, θὰ σοῦ σφάξουμε πρῶτα τὰ παιδιὰ μὲ τὸ μαγαίρι μπροστὰ στὰ μάτια σας, ἔπειτα τὴ γυναίκα σου καὶ τελευταῖον ἐσένα... καὶ θὰ πιάσουμε τὸ κλαρί, θὰ περάσουμε στὸ τούρκικο... Σοῦ μιλᾶμε τίμια, σὰν ἄντρες...

Μιὰ βδομάδα παιδεύτηκαν καὶ τὴ Δευτέρα βρέθηκαν στὰ Παλιούρια μόνο 24. Τὰ μοίρασαν, ἔριξαν λαχνοὺς κι ὡς τὸ βράδυ τὰ ἔσπειραν, ἀφήνοντας ἀνάμεσα χέρσους τοὺς κλήρους ἐκείνων, ποὺ εἶχαν δειλιάσει καὶ περίμεναν νὰ δοῦν τί θὰ γινόταν μὲ τοὺς πρώτους. Τὸ ἄλλο βράδυ ὁ Θωμιᾶς πῆγε στὸν Ἀμβρόσιο.

— Καλῶς τον! Καλῶς τον! Ἔφερες τὸ χαρτί;

— Ποιό χαρτί;

— Τῆς δωρεᾶς. Θὰ βρῶ τὸν μπελά μου...

Ὁ καλόγερος πήγαινε μὲ πονηριά. Τὸ ὑπόμνημα τῶν ἀγροτῶν καὶ οἱ καταθέσεις στὸ δικαστήριο βάραιναν, ἐνῶ ἡ δική του

δωρεὰ χωρὶς νομικὴ ἐπικύρωση δὲν εἶχε καμιὰ ἀξία. Κι ὡστόσο, ὅταν ἄρχισε ὁ σαμιατάς, φοβήθηκε καὶ ζητοῦσε νὰ ἐπιστρέψουν τὸ συμφωνητικό.

— Ἀφοῦ τὰ κουβεντιάσαμε, Παπούλη, μπροστὰ στὴ Μεγαλόχαρη... Ἤρθα νὰ σὲ παρακαλέσω νὰ μᾶς δώσεις λίγα λεφτά. Λέμε ν᾽ ἀνοίξουμε αὐλάκι. Θὰ τὸ πιάσουμε στὸ Στρίμα καὶ θὰ τὸ περάσουμε πάνω ἀπ᾽ τὸ Μαντρί. Τὸ δάνειο θὰ σοῦ τὸ γυρίσουμε καὶ γιὰ τὴν καλοσύνη σου θὰ ποτίζουμε δυὸ χρόνια καὶ τὰ χωράφια τοῦ Μοναστηριοῦ...

Συμφορὲς στὸ Περιστέρι δὲν ἔπεσαν. Ὁ Χατζηκοσμιὰς διέδιδε, πὼς θὰ κάνει ἔφεση στὰ προσωρινὰ μέτρα καὶ ὁ ἡγούμενος εἶχε τὴν ἀνάγκη τοῦ χωριοῦ. Ἀπ᾽ τὴν ἄλλη πλευρὰ σκέφτηκε καὶ πραχτικά. Οἱ χωρικοὶ θὰ ἔσκαβαν τὰ χέρσα, θὰ πότιζαν τὰ χωράφια, θὰ τὰ περιποιοῦνταν, θὰ τοὺς ἔριχναν κοπριά... καὶ θὰ μάζευαν τρεῖς καὶ τέσσερες φορὲς μεγαλύτερη σοδειά. Ἔτσι καὶ τὸ μερίδιο τῆς Μεγαλόχαρης θὰ ξεπερνοῦσε τὴν παλιὰ παραγωγή. Γι αὐτὸ κι ἄφησε τὰ πράματα, ὅπως ἦταν...

Ὕστερα μπῆκε στὴ μέση ἡ Βάσω. Ἄνοιγαν χαντάκι στὸ Στένωμα. Αὐτὸς ἔσκαβε, αὐτὴ πετοῦσε τὸ χῶμα. Τ᾽ ἀπόγιομα ὁ καιρὸς χάλασε ἀπότομα. Συνέφιασε κι ἄρχισε ν᾽ ἀστράφτει, νὰ μπουμπουνίζει, νὰ πέφτουν χοντρὲς σταλαματιές. Ὁ Θωμιὰς πέταξε τὴ σκεπαρνιὰ στὸν ὄχτο κι ἔτρεξε κάτω ἀπ᾽ τὴ γέρο-φτελιά. Στὸ κατόπι ἔφτασε κι ἡ Βάσω.

— Πᾶμε ἀλλοῦ! Πᾶμε ἀλλοῦ! ἔλεγε κίτρινη ἀπ᾽ τὸ φόβο καὶ τὸν τραβοῦσε ἀπ᾽ τὸ χέρι. Ἐδῶ χτύπησε ἡ ἀστραπὴ τὸν πατέρα μου.

Πῆραν τὴν κατηφόρα γιὰ τὴ ρεματιά. Ἡ βροχὴ δυνάμωσε. Κάτω ἀπ᾽ τὸ ὀρεγμένο τσίτινο φουστάνι, ποὺ τὸ φοροῦσε κατάσαρκα, διαγράφονταν τώρα οἱ στρογγυλοί-γεροὶ γοφοί, ἡ λεπτὴ μέση, τὰ ὀρθὰ-παρθενικὰ στήθη... Καὶ τὸ πρόσωπό της δὲν ἦταν ἄσχημο. Μόνο τὸ ἀνάστημα τὴν ἀδίκευε λίγο. Σκύβοντας, μπῆκαν στὴν Ἀρκουδοσπηλιὰ καὶ κάθησαν. Σὲ κάθε ἀστροπελέκι στριμωχνόταν ἀπάνω του. Χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει, πέρασε τὸ χέρι του στὴ μέση της κι ἔγειραν στὸ χῶμα.

Ἡ νεροποντή, ὅπως ἦρθε ἀπότομα, ἔτσι κι ἔφυγε. Κατὰ τὴ δύση ἕνα κομμάτι βροχή, διάφανη-φωτινή, κατεβαίνει σὰν πέπλος ἀπ᾽ τὸν οὐρανὸ στὴ γῆ καὶ στὴν ἀντικρινὴ ράχη τὸ Οὐράνιο Τόξο ζώνει τὴν πλαγιά, ἀνεβαίνει στὸ Σέλωμα καὶ χάνεται στὴν ἄλλη πάντα. Τὸ ρέμα βουίζει. Στὶς λακοῦβες καὶ τὶς στράτες λάμπουν τὰ νερά. Οἱ κοπέλες, ποὺ εἶχαν πάει γιὰ ξύλα, μουσκεμένες ὡς τὸ κόκαλο, ἔφτασαν στὸν Ὄβριὸ τῆς Μάρως, πέρασαν τὸ ξύλινο γεφύρι μὲ φωνές, γέλιο, πειράγματα καὶ δὲ θυμήθηκαν καθόλου, πὼς σ᾽ ἐκεῖνο τὸ μέρος πνίγηκε τὸν περασμένο χρόνο ἡ φιλενάδα τους,

γιατὶ εἶχε μείνει ἔγκυος, χωρὶς νὰ εἶναι παντρεμένη. Στὴ Βαλαώρα ἡ κατεβασιὰ πῆρε τὰ μισὰ χωράφια τοῦ Κατρῆ καὶ ἡ φαμίλια ρίχνει πέτρες καὶ κλαριὰ νὰ γλυτώσει τὰ ὑπόλοιπα. Τὰ κονάκια τοῦ τσιφλικιοῦ, χωμένα μὲς στὶς κοπριὲς τῶν ζώων καὶ τὶς ἀκαθαρσίες τῶν ἀνθρώπων, σαραβαλιασμένα ἀπ τὸν καιρὸ καὶ τὴν ἐγκατάλειψη, ἀγναντεύουν ἀπ τὴν κορυφὴ τ ἀντικρινοῦ λόφου καὶ ἀπὸ μακριὰ φαντάζουν σὰν ὄμορφο παλάτι, σὰν κάστρο ἀκατάλυτο. Τὸ μοναστήρι, σὰν ἀπὸ ταπεινοσύνη, κρύβεται στὴ χούνη καὶ μόνο τὸ καμπαναριὸ φαίνεται πάνω ἀπ τὶς βαλανιδιές.

Ἡ Βάσω πετάχτηκε ἀπ τὴ σπηλιά, κλαίγοντας, καὶ πῆρε τὸν ἀνήφορο. Ὅσο προχωράει, βραδύνει τὸ βῆμα. Ἔφτασε στὸ χωράφι. Σφούγγισε τὰ δάκρια, πῆρε τὸ φτυάρι καὶ στάθηκε στὸν ὄχτο, κοιτάζοντας μακριά, πικραμένη. Αὐτὸς εἶναι ἄντρας, δυνατός... αὐτὴ γυναίκα ἀδύνατη... Στὴ γυναίκα μένουν τὰ σημιάδια κι ἔπρεπε νὰ προσέχει... Αὐτὴ πήγαινε μπροστά, σὰ νὰ τὸν τράβηξε ἐπίτηδες στὴ σπηλιά... Ἂν δὲν ἔβρεχε... Κι ἄλλες φορὲς χωρὶς βροχὴ κι ἀστροπελέκια καὶ τὰ βράδια, ὅταν ἔμνησκε μόνη, τέτιες σκηνὲς σκεφτόταν... «Νὰ μὴ μὲ βρεῖ τίποτα χειρότερο», ἀναστέναξε.

Στὸ χωριὸ ἔχει τώρα φίλους, ἐχτρούς, οἰκογένεια... λίγα χωράφια. Τὸ χωριὸ τὸν ἔδεσε. Τὸ χωριὸ δὲν τὸν κρατάει. Μίλησε μὲ τὴ Βάσω. Εἶπαν καὶ τῆς μάνας. Οἱ μισοί, οἱ γυναῖκες, θὰ ἔμνησκαν στὸ Περιστέρι. Οἱ ἄλλοι μισοί, οἱ ἄντρες, θὰ κατέβαιναν στὴν Πολιτειούλα. Ὁ Χρῆστος θὰ πήγαινε στὸ σχολιό. Ὁ Νίκος θὰ ἔμπαινε πουθενὰ νὰ μάθει τέχνη. Κι ὁ Θωμὰς θὰ δούλευε στὸ Σταθμό, στ ἀμπέλια, ὅπου τύχαινε, ὡς τὶς ἀρχὲς τ Ἀπρίλη...

* * *

Τρεῖς μέρες τώρα στὴ σειρὰ πιάνει τὰ σίδερα καὶ κοιτάζει τὴν αὐλή, τὸ δρόμο. Νὰ ἐρχόταν κανένας! Ὅμως ποιός; Κι ἦρθε ἡ ἀναποδιὰ χωρὶς νὰ τὴν περιμένει.

Τὰ παιδιὰ καμιὰ φορὰ δὲν τὸν στενοχώρεσαν. Ὑπάκουα, πρόσχαρα, φρόνιμα... Κοιμοῦνταν καὶ ξυπνοῦσαν κανονικά, πλένονταν μοναχά τους, ἑτοίμαζαν τὰ πράγματά τους. Ὁ Νίκος μπῆκε σ ἕνα τσαρουχάδικο. Ὅταν σχολνοῦσε, ἔκανε θελήματα στὸ ἀφεντικὸ καὶ κάτι τοῦ ἔδιναν. Τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς γιορτὲς λούστριζε παπούτσια ἔξω ἀπ τὶς ἐκλησιές, στὴν πλατεία. Καὶ τὰ βράδια καθόταν καὶ διάβαζε μὲ τὸ Χρῆστο. Ἦταν μιαλωμένα παιδιά, ὅμως μοναχά τους!...

Στὸ Σταθμὸ εἶχαν κεσάτια κι ὁ Θωμὰς ἀναγκάστηκε νὰ δουλεύει, ὅπου τύχαινε. Ἔμαθε, πὼς κοντὰ στὸ ποτάμι ἄνοιξαν κεραμιδάδικο καὶ πῆγε. Μιὰ τετράγωνη μάντρα ἔκλεινε ἕνα ἀρκετὰ μεγάλο χῶρο. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ φαινόταν πάνω ἀπ τὸν τοῖχο ἕνα καμίνι κι ἕνα φουγάρο. Δίπλα στὴν εἴσοδο σ ἕνα μικρὸ σπι-

τάκι — σὰ γραφεῖο, σὰ φυλάκιο — καθόταν ἕνας χοντρός, μουσταλήγας.

— Μήπως θέλετε ἐργάτες; ρώτησε ὁ Θωμάς.

Τὸν κοίταξε ἀπ' ὅλες τὶς μεριές, ἐνδιαφέρθηκε νὰ μάθει, ποῦ ἀλλοῦ δούλεψε καὶ εἶπε, στρίβοντας τὸ μουστάκι.

— Ἔλα αὔριο. Νὰ συνενοηθῶ πρῶτα... Κι ἀπότομα σηκώθηκε ὀρθός, ψιθυρίζοντας: Ἔρχεται τ' ἀφεντικό.

Ὁ Θωμὰς κοίταξε κατὰ τὸ δρόμο καὶ παρὰ-λίγο νὰ μπήξει τὶς φωνές, ὅμως ἡ ἀτσαλένια ματιὰ τοῦ ἀλλουνοῦ τοῦ ἔκοψε τὴ φόρα. Τ' ἀφεντικὸ κούνησε τὸ κεφάλι στὸ χοντρὸ καὶ προσπέρασε.

— Περίμενε νὰ τὸν ρωτήσω, εἶπε ὁ μουστακαλής.

Σὰν γύρισε, ἔκατσε στὸ σκαμνί, ἔφτυσε δυὸ φορές, μιὰ δεξιὰ - μιὰ ἀριστερά, καὶ συνέχισε:

— Ἂν γνωρίζεις κανέναν νὰ τοῦ μιλήσει. Τὸν λένε Ἀγγελή, Κώστα Ἀγγελή. Κι ἐδῶ θὰ πάρουμε ἐργάτες. Καμιὰ εἰκοσαριά. Κι ἄλλοῦ μπορεῖ νὰ σὲ βολέψει. Στὸ ἠλεκτρικὸ ἐργοστάσιο... στὸ οἶνο... οἰνοπνε... Πῶς διάβολο τὸ λένε; Κεῖνο ποὺ φτιάχνει οὔζο... Εἶναι συνέταιρος κι ὁ Καπές... ὅμως τοῦτος κυβερνάει. Ἔξυπνος ἄνθρωπος... Ἀραβωνιάστηκε μιὰ κοπέλα μὲ πολλὰ λεφτά... φρόνιμη... ἀπὸ μεγάλο σόι... Τὴ λένε Πόπη... Πόπη... Τ' ἄλλο δὲν τὸ θυμᾶμαι...

Τὸ Γενάρη ἔπιασε δουλιὰ στὰ νταμάρια. Ἄνοιγαν ἕνα δρόμο, ποὺ θὰ ἔνωνε τὴν Πολιτειούλα μὲ τὰ ἀπέναντι χωριὰ καὶ διάζονταν νὰ τὸν σκυροστρώσουν, νὰ φτιάξουν καὶ τὸ γεφύρι προτοῦ ἀρχίσουν οἱ ἀνοιξιάτικες πλημύρες. Τὰ προτίμησε, γιατὶ θὰ εἶχε μόνιμο μεροκάματο. Στὶς γαλαρίες θὰ δούλευαν καὶ μὲ ἄσχημο καιρό. Πῆρε τὰ ἐργαλεῖα καὶ ἀνακατεύτηκε μὲ τοὺς ἄλλους ἐργάτες. Θὰ ἦταν καμιὰ σαρανταριά. Δίπλα του περπατοῦσε ἕνας μὲ μικρὰ μάτια, στρογγυλά, κολημένα σύριζα στὴ μύτη.

— Καινούργιος εἶσαι; Ὁ ἐπιστάτης εἶναι χρυσὸς ἄνθρωπος. Μὲ τοὺς καλοὺς-καλός, μὲ τοὺς κακοὺς-φαρμακολειτουργιά... Ἂμα σχολάσουμε θὰ πᾶμε νὰ σὲ συστήσω... Ἔχεις τσιγάρο;

Πίσω τους ἐρχόταν ὁ Τέλης ὁ Ψυχογιός. Σαραντάρης, περίπου, φαρδὺ στῆθος, μὲ μῦλα πεταγμένα καὶ ρουφηγμένα μάγουλα.

— Σαλήτη! κοίτα νὰ τοῦ κάνεις τράκα, προτοῦ μάθει τί μοῦτρο εἶσαι.

Στὸ ἔμπα τῆς γαλαρίας στεκόταν ἕνας ἄνθρωπος κοντόχοντρος.

— Τί ὥρα εἶναι αὐτή; φώναξε. Πάει μεσημέρι... Κάντε γρήγορα...

Καθὼς κουνοῦσε τὰ χέρια, γλίστρησε τὸ ἀδιάβροχο κι ἔπεσε στὶς λάσπες. Ἔτρεξε ὁ Σαλήτης, τὸ σήκωσε, τὸ σκούπισε καὶ τὸ ἔριξε στὶς πλάτες τοῦ ἐπιστάτη. Οἱ ἐργάτες βάδιζαν χωρὶς νὰ μιλοῦν καὶ χωρὶς νὰ ἁλάζουν βῆμα.

Τὴ Δευτέρα ὁ ἐργολάβος τοὺς εἶπε νὰ δουλέψουν ὑπερωρία καὶ θὰ τοὺς πληρώσει γιὰ 18 ὧρες, δηλ. ἑνάμισυ μεροκάματο. Ὁ Θωμιὰς χάρηκε. Θὰ μάζευε καμιὰ δεκάρα. Ἡ περιπέτεια τῆς Ἀρκουδοσπηλιᾶς δὲν εἶχε συνέπειες, ἀλλὰ κάποτε θὰ ἔπρεπε νὰ κάνουν νοικοκυριό.

— Μὴν εἶσαι χαζός! τοῦ εἶπε ὁ Ψυχογιός. Θὰ μᾶς γελάσει.

Τὸ Σάββατο τοὺς πλήρωσε γιὰ 14 ὧρες. Ἔγινε Σαματάς. Μιὰ παρέα, μαζὶ κι ὁ Θωμιάς, πῆγαν στὴν Ἀστυνομία. «Ἐμεῖς δὲν ἀνακατευόμαστε σὲ τέτιες ὑποθέσεις, τοὺς εἶπαν. Κάνετέ τον μήνυση. Στὸ δικαστήριο ὁ Κουτσιάφτης, ἔτσι ἔλεγαν τὸν ἐργολάβο, εἶπε, πὼς δὲ δούλεψαν πάνω ἀπὸ 14 ὧρες. Ὁ Σαρίκας, μάρτυρας κατηγορίας κατέθεσε, πὼς κανένας δὲν εἶχε ὡρολόγι καὶ παραδέχτηκε, πὼς, ὅταν ὁ ἄνθρωπος κουράζεται, ἡ ὥρα γίνεται μέρα... Ὁ Σαλήτης, μάρτυρας ὑπεράσπισης βεβαίωσε, πὼς τὶς τελευταῖες ὧρες οἱ ἐργάτες τὸ ἔριχναν στὸ κουτσομπολιό. Ἄλλωστε πάνω ἀπὸ 12 ὧρες δὲν μπορεῖς νὰ δουλέψεις, γιατὶ νυχτώνει...

Ὁ Θωμιὰς δὲν ἤθελε νὰ τὸ πιστέψει.

— Τί φταίει τὸ δικαστήριο, εἶπε στὸν Ψυχογιό. Αὐτὰ τὰ τσανάκια εἶπαν ψέματα.

— Σὰ δὲ σᾶς ἔβαλαν νὰ πληρῶστε καὶ τὰ ἔξοδα τῆς δίκης!

Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας μέρας, σὰν ἦρθε ἡ ὥρα, ὁ Ψυχογιὸς πέταξε τὰ ἐργαλεῖα στὸ μέρος τους κι ἔφυγε. Τὸν ἀκολούθησε ὁ Θωμιὰς καὶ οἱ περισσότεροι ἀπ τοὺς ἄλλους. Τὸ πρωὶ δίπλα στὴν πόρτα τῆς ἀποθήκης στεκόταν ὁ Σαρίκας. Ὅταν ὁ Ψυχογιὸς ἔσκυψε νὰ πάρει τὴ σκεπαρνιά, ἐκεῖνος τοῦ πάτησε τὸ χέρι. Σπρώχτηκαν καὶ βρίστηκαν.

— Σὲ διώχνω, μπῆκε στὸν καυγὰ ὁ ἐπιστάτης.

Ἀπὸ λόγο σὲ λόγο ἁρπάχτηκαν. Ὁ Ψυχογιὸς ἦταν γερὸς ἄντρας καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ τὸν βάλουν κάτω. Ἔτρεξε ὁ Σαλήτης, πῆρε ἕνα στυλιάρι καὶ τὸ σήκωσε πάνω ἀπ τὸ κεφάλι τοῦ Ψυχογιοῦ. Ὁ Θωμιὰς μι ἕνα πήδημα τοῦ ἔπιασε τὸ χέρι, τοῦ ἔδωσε μιὰ κλωτσιὰ στὴν κοιλιὰ καὶ τὸν ἀναποδογύρισε. Στὰ νταμάρια ποτὲ δὲν εἶχαν φανεῖ χωροφυλάκοι. Κείνη τὴ μέρα βρέθηκαν δυό. Ἔπιασαν τὸν Ψυχογιό, τὸ Θωμιὰ καὶ τὸ Σαρίκα καὶ τοὺς πῆγαν στὸ Λιτόφωρο. Δίκασαν τὸν Ψυχογιὸ 40 μέρες, τὸ Θωμιὰ 20 κι ἀθώωσαν τὸ Σαρίκα...

Ἡ πόλη ἤλιο καὶ πιὸ πολὺ τὸν τραβοῦσε. Θὰ ἄφηναν στὸ χωριὸ τὴ γριὰ καὶ τὴν Κωστάντω. Θὰ κατέβαινε καὶ ἡ Βάσω. Στὴν ἀρχὴ θὰ νοίκιαζαν καὶ μιὰ καμαρούλα ἀκόμα. Ἀργότερα θὰ ἔφτιαχναν κι ἕνα σπιτάκι δικό τους. Ἡ Βάσω δούλευε σὰν ἄντρας. Τὰ χωράφια τὰ δικά του θὰ τὰ πουλοῦσαν. Τὸ πατρικό του σπίτι

θὰ τ ἄφηνε στὸν Τσακμάκη κι ὅ,τι ἤθελε ἄς τοῦ ἔδινε. Στὴν πόλη, ὅσο κι ἂν ὑπόφεραν, ἀπ τὸ χωριὸ καλύτερα ἦταν.

Κεῖ ποὺ συλογιόταν, κοιτάζοντας τοὺς ἐπισκέπτες ἀφηρημένα, εἶδε τὴν κοπέλα κατακόκινη ἀπ τὴν τρεχάλα, νὰ ζυγώνει στὰ κάγκελα. Ἡ καρδιά του πέταξε ἀπ τὴ χαρά.

— Πότε ἦρθες;

— Ἔρχομαι τώρα. Δυὸ κουβέντες πρόλαβα ν ἀλάξω μὲ τὸ Νίκο. Χτὲς μᾶς εἶπε ὁ Τσίπρας, πὼς σ ἔχουν μέσα. Ἦρθα νὰ δῶ τί κάνεις καὶ νὰ πάρω τὰ παιδιὰ στὸ χωριό.

— Γιατί; Νὰ μείνεις κι ἐσὺ ἐδῶ.

— Ἀρώστησε ἡ μάνα. Ἔσκυψε ν ἀνοίξει τὸ κούργιο κι ὅπως ἔκανε νὰ σηκωθεῖ, τῆς ἦρθε σκοτούρα κι ἔπεσε. Πάρθηκε ἡ μέση σὰν τὴ Λύτραινα.

— Τὰ παιδιὰ νὰ μὴν τὰ πάρεις. Πίσω ἀπ τὸ εἰκόνισμα ἔχω λίγα λεφτά. Στὸ δίπλανὸ σπίτι κάθεται ἡ γριὰ Ἄνα. Δός της κάτι καὶ παρακάλεσέ την...

— Πῆγε μιὰ γυναίκα χτές, σκούπισε τὸ δωμάτιο καὶ τοὺς μαγείρεψε πατάτες...

— Ποιά;

— Ὁ Νίκος δὲν τὴ γνώρισε...

Ὁ Θωμάς, κρατώντας τὰ κάγκελα, παρακολουθεῖ τὴ Βάσω, ποὺ φεύγει. Στὰ δέκα μέτρα περίπου τοῦ ἔριξε μιὰ ματιά, σφούγγισε τὰ δάκρια, καὶ χαμογέλασε. Πῆγε ἄλλα τόσα καὶ γύρισε πίσω.

— Θωμά! ξέχασα. Ὁ Γιάνης ὁ Τσακμάκης μοῦ εἶπε νὰ σοῦ πῶ: Θὰ ὀργώσει καὶ τὰ δικά μας τὰ χωράφια. Ἐσὺ νὰ ρθεῖς στὸ χωριὸ τὸ Μάη, γιὰ τὸ σπόρο...

Τὴν ὥρα ποὺ ἡ κοπέλα κρυβόταν στὴ στροφή, ἀκούστηκε δίπλα του:

— Θωμά! Κεῖ, στὸν 5 θάλαμο, ἄφησα τὴν κάπα μου. Κοίταξε νὰ τὴ συμαζέψεις.

— Πάνω!

— Διαδόθηκε, πὼς σηκώσατε ἐπανάσταση... Μεῖνε ἥσυχος. Τὰ παιδιὰ δὲ θὰ τ ἀφήσουμε νὰ χαθοῦν. Αὐτὰ εἶναι ἀργάκια. Δὲ μιάζουν μὲ τὸ δικό μου.

— Δρόμο! Τὸ ἐπισκεπτήριο τέλιωσε! φώναξε ὁ φύλακας.

Ὁ Τσιγγάνος ἔβγαλε ἕνα δεματάκι ἀπ τὸν κόρφο.

— Δὲν εἶναι τίποτα. Ἔτσι γιὰ τ ἀντέτι...

* * *

Οἱ ράχες, οἱ πλαγιές, ὁ κάμπος, τὰ βουνά, ὅλος ὁ τόπος εἶναι ντυμένος στ ἀνοιξιάτικα. Ἡ Πολιτειούλα ἔχει σήμερα καὶ μιὰ γιορτὴ παραπανήσια. Παντρεύεται ὁ καλύτερος νέος μὲ τὴν πιὸ ὄμορφη καὶ πιὸ φρόνιμη κοπέλα. Ὅλοι μιλοῦν γιὰ τὸ ταιριασμένο ζευ-

γάρι καὶ δὲ θρίσκουν λόγια νὰ παινέψουν τὶς χάρες του. Τὸ ρέμα παράσυρε καὶ τὴν Ἁγιαλία, τὴ «γλώσα» τῆς γειτονιᾶς...

Ὁ Τσιγγάνος, μὲ τὸν τροχὸ φορτωμένο στὴν πλάτη κι ἕνα καζάνι τρύπιο στὸ χέρι, κατεβαίνει τὸ σοκάκι καὶ κάθε τόσο διαλαλεῖ: «Μύλους τοῦ καφὲ φτιάαχνουμεεε!!! Ψαλίτιδια-μαχαίαιρια τροχάαμεεε!! χαλκώωωματα γανώνουμεεε!!!». Στὴ γωνιὰ τοῦ Ἁη-Δημήτρη σταμάτησε. Ἀπ τὴν ἐκλησιὰ θγαίνει τὸ πλῆθος. Ὁ Ἀγγελὴς κρατάει ἀπ τὸ μπράτσο τὴν Πόπη, βουτηγμένη στὰ στολίδια.

Ὁ Τσιγγάνος κουνάει τὸ κεφάλι πικρὰ καὶ μουρμουρίζει: «Ἄμα ἔχεις παράδες σ αὐτὸν τὸν κόσμο!...». Κάνει μεταβολή, παίρνει τὸ λοξὸ δρομάκι κι ἀρχίζει ξανὰ μὲ τὴν τραγουδιστὴ φωνή του: «Μαχαίαιρια-ψαλίδια τροχάμεεε!...».

Ὁ Θωμιὰς ἀνέβηκε στὴ σκαλωσιὰ κι ἐπιδιόρθωνε τὸ μισοχαλασμένο τοῖχο. Ἄπλωσε τὴ λάσπη μὲ τὸ μυστρὶ καὶ πῆρε μιὰ πέτρα. Ἀκούστηκε βοὴ καὶ γύρισε νὰ δεῖ τί συμβαίνει. Ἀριστερὰ ἀπ τοὺς νεόνυμφους βαδίζει ὁ κύριος καὶ ἡ κυρία Καπέ, δεξιὰ ὁ δήμαρχος, ὁ Μέμος ὁ Μάντηλας καὶ ἡ δημαρχίνα, πίσω ὁ διοικητὴς τῆς χωροφυλακῆς καὶ ὅλη ἡ ἀφρόκρεμα. Καὶ κεῖ ποὺ ἡ ματιά του πηδοῦσε ἀπ τὸν ἕνα στὸν ἄλλο, πρόσεξε κάποια λεπτομέρια καὶ τὸ πρόσωπό του κάπνισε. «Τὴν καημένη τὴ γριούλα! εἶπε μὲ συμπόνια, δὲν τὴν πῆραν, γιὰ νὰ μὴν τοὺς ντροπιάσει!... Τί ἀνάποδος κόσμος!...».

Τὸ βραδάκι ἀνέβηκε στὰ Σαρακατσαναίικα. Ἡ γριούλα καθόταν κουβάρι στὸ θυροστόμι καὶ κοίταζε ἐπίμονα τὸ σκοτάδι, ποὺ εἶχε πυκνώσει.

— ... Ἔκλαψα πολύ... Ἀπὸ λύπη... Μένω ὁλότελα μονάχη... Ἀπὸ εὐτυχία... Ἡ κόρη μου ἔπεσε σὲ χρυσὰ χέρια... Τὸν ἔχεις ἀκουστά. Τὸν λένε Κωνσταντίνο Ἀγγελόπουλο... Ἀπὸ μεγάλο σόι... Ἡ μάνα του κρατάει ἀπ τὴ γενιὰ τοῦ Καποδίστρια... Κάθονται στὸ Ληξούρι... Ἔχουν καράβια, λιστόπια, ἀμπέλια...

— Καὶ πῶς θρέθηκε ἐδῶ;

— Οἱ δικοί του ἤθελαν νὰ τὸν παντρέψουν μὲ μιὰ ἐγγλέζα. «Ἐγὼ εἶμαι Ἕλληνας καὶ θὰ πάρω Ἑλληνίδα», τοὺς εἶπε. Τσακώθηκαν κι ἔφυγε... Ἔχει τρία ἐργοστάσια, τὸ ἠλεκτρικό, τὸ κεραμοποιεῖο, τὸ οἰνοπνευματοποιεῖο... Παζαρεύει κι ἕνα μεγάλο ὑφαντουργεῖο στὴν Ἀθήνα... Δοξασμένο νὰ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Ὑψίστου. Θὰ πεθάνω ἥσυχη...

Ὁ Θωμιὰς δὲ θέλει νὰ σκαλίσει τὸν πόνο της, μὰ δὲ μπορεῖ νὰ νικήσει καὶ τὴν περιέργεια.

— Καὶ γιατί δὲν πῆγες στὸ γάμο, θειὰ Παρασκευή;

— Δὲν ἤθελα νὰ βαραίνει στὴ ζωή τους ἡ δική μου σκιά... Νὰ μάθει ὁ ἄντρας της, πὼς ἔχει μιὰ μάνα ξενοπλύστρα... Θέλω

νὰ πιστεύει, πὼς ἡ γυναίκα του εἶναι ἀπὸ ἀρχοντικὴ οἰκογένεια... ὅπως κι εἶναι πραγματικά... Νὰ κάτσω καὶ νὰ τοῦ ἐξηγήσω τί μεσολάβησε... Θὰ τοῦ δημιουργοῦσα ἀμφιβολίες καὶ τίποτα περισσότερο. Ἂς τους νὰ ζοῦν εὐτυχισμένοι. Τὸν ἄλλο μήνα θὰ φύγω. Θὰ πάω στὴν πατρίδα μου, μακριὰ ἀπ τὸ δρόμο τους...

Σώπασε. Ἔβγαλε τὸ μαντήλι, σκούπισε τὰ δάκρια κι εἶπε ξανά:

— Θὰ σοῦ ξομολογηθῶ καὶ κάτι, παιδί μου Θωμᾶ, νὰ ξαλαφρώσει ἡ ψυχή μου. Εἶσαι καλὸς ἄνθρωπος. Ἡ Πόπη μου ἀνατράφηκε κι ἔζησε σ ἄλλο περιβάλον, μὲ δεξιώσεις, χορεσπερίδες, ταξίδια. Ἐσὺ εἶσαι ἀλλιῶς μαθημένος...

— Καὶ γώ, θειὰ Παρασκευή, διάστηκε νὰ τῆς σταματήσει τὴν κουβέντα, εἶμαι πολὺ εὐχαριστημένος, γιατὶ ἡ Πόπη παντρεύτηκε ἕναν ἄντρα τῆς σειρᾶς της...

Ἡ μαγιάτικη νύχτα κυλάει ἥσυχη. Στὸ γεροπλάτανο σκούζει ὁ γκιώνης, στ ἀβλάκι λαλεῖ ἡ νεροχελώνα. Τὸ ποτάμι γιαλίζει στὴν ἀστροφεγγιά. Ἡ Πολιτεισόλα ἀποτραβιέται ν ἀποκοιμηθεῖ. Ὁ Θωμᾶς περπατάει στὸ σκάκι. Ἡ ψυχή του εἶναι βαριά...

Κάθε Σάββατο ἡ Πόπη πηγαίνει καὶ προσεύχεται στὸ ἐκκλησάκι τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. Δὲ λέει τίποτα, οὔτε καὶ ζητάει τίποτα. Ἀνάβει ἕνα κερὶ καὶ στέκεται ἐκεῖ, ὥσπου νὰ τελειώσει ὁ ἑσπερινός. Τὴν ἴδια μέρα καὶ τὴν ἴδια ὥρα πηγαίνει καὶ ἡ γριούλα. Χώνεται στὸ στασίδι καὶ ξεχνάει τὸ Θεό. Πότε-πότε σηκώνει τὸ χέρι καὶ ἀντὶ σταυρὸ σκουπίζει τὰ δάκρια.

— Πόπη μου! τῆς ψιθύρισε ἕνα βράδυ. Κάνε πὼς θὰ κάνεις κι ἔλα στὸ σπίτι...

Ἔσβησαν τὸ φῶς. Ἔκατσαν στὸν καναπέ. Ἄπλωσε τὰ χέρια της...

— ... Δὲν ἔνιωσα τὴ χαρὰ νὰ ἀκουμπᾶς τὸ κεφάλι σου καὶ νὰ ἀποκοιμιέσαι στὴν ποδιά μου... Γιὰ νὰ μὴ σὲ χάσω ἦρθα ὅπου κι ἔζησα μαύρη κι ἄλαλη... Ἔλεγα νὰ βρῶ ἕναν τρόπο νὰ σοῦ ἔδινα τὸ σπίτι, τὰ ἔπιπλα... νὰ θυμᾶσαι τὴ δόλια τὴ μάνα σου, μὰ δὲν ἔχω λεφτὰ οὔτε γιὰ τὸ εἰσιτήριο. Καὶ κεῖ ποὺ θὰ πάω, πῶς θὰ ζήσω;! Ὁ πατέρας σου μοῦ ἔκοψε τὸ ἐπίδομα ἀπὸ τότε ποὺ παντρεύτηκες...

— Κώστα! τοῦ εἶπε, τὴν ὥρα ποὺ ἔτρωγαν. Ὑπάρχει ἕνα σπιτάκι μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπίπλωση.

— Ποῦ;

— Στὰ Σαρακατσαναίικα. Ἔχει αὐλὴ καὶ κῆπο. Γιὰ νὰ καταλάβεις, κοντὰ στὸ χαλασμένο ἀνεμόμυλο.

— Τὸ σπίτι τῆς μάνας σου;

Δὲν τὸ περίμενε. «Ἀφοῦ ξέρει, συλογίστηκε, γιατί νὰ φύγει...». Ὕστερα μιὰ ἄλλη σκέψη πέρασε ἀπ τὸ μιαλό της: «Ἄμα μείνει ἐδῶ, μπερδεμάρες θὰ ἔχουμε. Ἂς πάει στὸ καλό της!».

— Δυστυχῶς! Ἡ μάνα μου βρίσκεται ἄρωστη στὴν Ἑλβετία.

— Καὶ τί θὰ τὸ κάνουμε ἐκεῖ πάνω στὰ κράκορα;

— Κάποτε μίλησες γιὰ ξενοδοχεῖο. Ἔχει ὑπέροχη θέα. Βλέπεις ὅλη τὴν πόλη, τὸν κάμπο, τὸ ποτάμι, τὰ βουνά... Μόνο ὁ δρόμος λείπει... Ὁ δήμαρχος δὲ θὰ μᾶς χαλάσει τὸ χατήρι...

Σηκώθηκε. ἔκανε κάμποσες βόλτες μὲ τὰ χέρια πίσω, βγῆκε στὸ μπαλκόνι, ἔριξε μιὰ ματιὰ κατὰ τὰ Σαρακατσαναίικα καὶ γύρισε.

— Πόσα θέλει; Καὶ συνέχισε, χωρὶς νὰ περιμένει ἀπάντηση. Σύμφωνοι! Νὰ τ ἀγοράσουμε. Ἀλλὰ γιατί νὰ τῆς δώσουμε ὅλα τὰ λεφτὰ στὸ χέρι; Μπορεῖ νὰ πεθάνει καὶ νὰ τὰ πάρει κανένας ξένος. Ἕνα ποσὸ κάθε μήνα. Ἀνάλαβε ἐσὺ τὴν ὑπόθεση....

Ὅλη τὴ μέρα δὲ στάθηκε καθόλου. Σκούπισε, ξεσκόνισε, ταχτοποίησε τὸ σπίτι. Ἔβαλε καινούργια σεντόνια, καινούργια προσκέφαλα, καινούργια μαξιλάρια. Τὰ εἶχε ράψει καὶ τὰ εἶχε κεντήσει μὲ τὰ χέρια της, ὅταν γεννήθηκε ἡ Πόπη, καὶ τὰ φύλαγε στὸ ντουλάπι. Πῆρε δυὸ κουβέρτες παλιές, ἕνα προσκέφαλο καὶ δυὸ μαξιλάρια καὶ τὰ ἔφτιαξε δέμα. Ἔβαλε στὴ βαλίτσα λίγα ἐσώρουχα. Τ ἀπίθωσε κοντὰ στὸ παράθυρο κι ἔκατσε σ ἕνα σκαμνί. Ἡ κρύα νύχτα κυλάει πολὺ ἀργά. Πότε-πότε ἀκούγονται βήματα στὸ δρόμο καὶ ἡ καρδιὰ τῆς γριούλας τρέμει ἀπὸ χαρά. Καὶ διπλώνει ἡ λύπη, ὅταν ἐκεῖνα ξεμακραίνουν.

Τὸ ρολόγι τῆς πόλης χτυπάει ὀχτώ. Σὲ μισὴ ὥρα φεύγει τὸ τραῖνο. «Ἄχ! μὲ περιμένει στὸ σταθμό», ψιθυρίζει καὶ σηκώνεται. Βάζει τὸ χρυσὸ εἰκονισματάκι τῆς Παναγιᾶς στὸν κόρφο. κλειδώνει, σκύβει, φιλάει τὸ κατώφλι τῆς πόρτας, βάζει τὸ κλειδὶ κάτω ἀπὸ μία πέτρα, παίρνει τὰ μπαγάζια καὶ τρικλὰ-τρικλά, ὅσο μπορεῖ γρηγορότερα, τραβάει γιὰ τὸ Σταθμό.

Μπαίνει σ ἕνα βαγόνι ἔρημο σὰν τὴν ψυχή της, σὰν τὴ ζωή της καὶ πιάνει τὸ παράθυρο. Κύματα-κύματα φυσάει ὁ βοριάς. Τὰ τελευταῖα κίτρινα φύλα πέφτουν στὴ γῆ. Τ ἀστέρια τρεμοσβύνουν στὸ μαῦρο οὐρανό. Στὴν ἀποβάθρα στέκει μόνο ἕνας ὑπάλληλος. «Κόρη μου! καταλαβαίνω. Ὅταν ἐγὼ κατέβαινα στὸ Σταθμό, ἐσὺ ἀνέβαινες στὸ σπίτι καὶ δὲν ἀνταμώσαμε. Ὁ Θεὸς νὰ σ ἔχει καλά!», μουρμουρίζει καὶ σφουγγίζει τὰ δάκρια.

Τὸ τραῖνο τρέχει. Ἡ Πολιτειούλα ξεμακραίνει. Τὸ σκοτάδι γίνεται ὅλο καὶ πιὸ βαθύ...

Τὰ λεφτὰ τοὺς πρώτους μῆνες πήγαιναν κανονικά. Τὰ φιλοῦσε καὶ ψιθύριζε: «Σ' εὐχαριστῶ, κόρη μου... Νὰ μοῦ ἔστελνες κι ἕνα γραμματάκι...». Ἔπειτα ἀργοῦσαν πότε πέντε, πότε δέκα, πό-

τε περισότερες μέρες. Τὸν Ἀπρίλη σταμάτησαν. Μπῆκε ὁ Μάης. Ἡ Ηόπη ἔκλεινε ἕνα χρόνο παντρεμένη...

Κάθε μέρα, τὴν καθορισμένη ὥρα σὰν αὐτόματο, ζυγώνει στὸ παράθυρο, στέκει πίσω ἀπ τὶς γρίλιες καὶ περιμένει μὲ ἀγωνία. Καί, ὅταν ὁ ταχυδρόμος προσπερνάει, ἡ ἐλπίδα σβήνει, τὰ γόνατα κόβονται καὶ θαμπώνουν τὰ μάτια. Ἁμαρτία ἦταν, ὅμως ἔμεινε δυὸ μέρες τελίως νηστικιὰ καὶ πούλησε τὴν Παναγιὰ σ ἕνα παλιαντζὴ γιὰ λίγες δεκάρες... Δὲ θέλει νὰ ρωτήσει τὸν ταχυδρόμο, γιὰ νὰ μὴν καταλάβει ἕνας ξένος ἄνθρωπος τὴν κατάντια της. Τέλος, μιὰ μέρα ἄνοιξε τὰ πατζούρια. «Δὲν ἔχω τίποτα, γιαγιά», τῆς ἀποκρίθηκε.

Ἡ ἄνοιξη πιλαλάει ἀπ ἄκρη σ ἄκρη. Μοσχοβολάει καὶ βουίζει ὁ ἀγέρας. Οἱ πλαγὲς καταπράσινες. Ἡ θάλασσα γαλάζια. Ὁ οὐρανὸς καθαρός. Στὸ περβόλι τοῦ Κρεβατᾶ ἕνα ζευγάρι παίζει καὶ γελάει... Στὴν αὐλὴ τοῦ Κρινᾶ ἡ Ἀγγέλα κάθεται δίπλα στὶς τριανταφυλιές. Τὸ μωρὸ τῆς δαγκώνει τὴ ρόγα, κουνάει πέρα-δόθε τὸ ποδαράκι του καὶ παρακολουθεῖ ἕνα πουλάκι. Κάποιες παλιὲς σκηνὲς γυρίζουν στὴ μνήμη τῆς γριούλας. «Ηόπη μου! μουρμουρίζει, κλείνοντας τὰ πατζούρια. Ὁ κόσμος εἶναι κακός. Καὶ κάτω ἀπ τὸ γέλιο κρύβει τὸ φαρμάκι. Καταλαβαίνω. Ὁ ταχυδρόμος μοῦ τρώει τὰ λεφτά».

Πέρασαν καὶ κάμποσα χρόνια ἀκόμα. Ἡ γριὰ παράλυτη στὸ στρῶμα. Ὁ Νίκος εἶναι παληκάρι πιά. Τὸν ἀκολουθεῖ ὁ Χρῆστος. Στὸ Περιστέρι ἄνοιξαν σχολειό. Ὁ ψάλτης τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ὁ Νάκος ὁ Γκαδός, ποὺ ξέρει πέντε γράμματα περισότερα ἀπ τοὺς ἄλλους, κάνει τὸ δάσκαλο. Τὸ Θωμιὰ τὸν ἔβγαλαν πρόεδρο. Τὸ ὄνειρό του ἔμεινε ὄνειρο. Τὸν κέρδισε γιὰ πάντα τὸ χωριό...

* * *

Κουρασμένος κι ἄυπνος ἀνέβηκε τὴν ὀρθὴ γιδόστρατα ἀπ τὴν ἄλλη πάντα τοῦ βουνοῦ. Ἔφτασε στὴν κορυφὴ κι ἔκατσε στὴν Πυραμίδα. Κοιτάζει γύρω, ξύνει τὸ κούτελο καὶ παιδεύεται νὰ βρεῖ μιὰ ἄκρη. Τὰ γεγονότα, ποὺ ξέσπασαν ἀνεπάντεχα, πέρασαν γρήγορα σὰν ἀστραπὴ καὶ συντάραξαν τὸ Θωμιὰ τὸν Καρατζὰ κι ὅλο τὸν ἁπλὸ κόσμο. Ἀκόμα καὶ τώρα, ὕστερα ἀπ τὸ χαλασμό, εἶναι δύσκολο νὰ τὰ πιστέψει.

Χαμηλὰ στὴ Σαρμανίτσα φάνηκε ἕνας στρατοκόπος. Πέρασε τὴν πλαγιὰ τοῦ Μαμμαρᾶ, κατέβηκε στὴ ρεματιὰ τοῦ Σαμαρτζῆ καὶ φάνηκε ξανὰ στ Ἀγνάντιο τοῦ Ραχούτη. Σταμάτησε στὴν πλατεία, σφούγγισε τὸν ἱδρώτα, ἤπιε ἕνα ποτήρι νερὸ στὸ πόδι καὶ ρώτησε:

— Ποῦ εἶναι ὁ Πρόεδρος;

Ὁ Θωμὰς μίλησε λίγο μαζί του, πῆρε τὸ χαρτὶ καὶ τράβηξε γιὰ τὸ σχολιό, ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦσαν καὶ γιὰ κοινοτικὸ γραφεῖο. Ἕνα τέταρτο ἀργότερα σήμανε ἡ καμπάνα κι ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, κι ἀπὸ ρούγα σὲ ρούγα, πέταξε ἡ εἴδηση ὡς τὰ χωράφια καὶ τὰ μαντριά: «Πόλεμος! Πόλεμος!...Γενικὴ ἐπιστράτευση!...».

Οἱ χωρικοὶ ἄφησαν τὶς δουλιές τους, τὰ ζωντανά τους καὶ μαζεύτηκαν στὸ χωριό. Ἡ διαταγὴ ἔλεγε: Οἱ ἄντρες ἀπὸ 20 ὡς 45 χρονῶν σὲ 12 ὧρες νὰ παρουσιαστοῦν γιὰ κατάταξη. Στὸ μεταξύ, ὥσπου νὰ ρθεῖ ὁ ἀγγελιοφόρος, εἶχαν περάσει οἱ μισὲς κι ἔπρεπε νὰ περπατήσουν ὅλη τὴ νύχτα. Ὅσοι ἔμνησκαν πίσω ἔκλαιγαν, ὅσοι ἔφευγαν χαμογελοῦσαν κρύα, γιὰ νὰ δίνουν κουράγιο στοὺς δικούς των. Ὁ Θωμὰς παράδωσε τὰ χαρτιὰ καὶ τὰ κλειδιὰ στὸ γέρο-Σταύρακα καὶ τὸ Νάκο τὸν Γκαβό, ποὺ ἔκανε καὶ τὸ Γραμματικό, ἔτρεξε στὸ σπίτι καὶ προσπάθησε νὰ παρηγορήσει τὴ Βάσω.

— Μιὰ ἑβδομάδα... Τὸ πολὺ δυό... «Μὲ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη καὶ στρατηλάτη τὸ γενναῖο βασιλιά μας θὰ τοὺς κυνηγήσουμε πίσω ἀπ τὴν Κόκκινη Μηλιά, θὰ πάρουμε τὴν Πόλη, θὰ ἀναστηθεῖ ὁ Κωνσταντίνος ὁ Παλαιολόγος, θ ἀνοίξουν οἱ πύλες τῆς Ἁγίας Σοφίας, θὰ ξεμαρμαρώσει ὁ Πατριάρχης...».

Λέξη δὲν εἶχε ξεχάσει ἀπ ὅσα τοὺς ἔλεγαν στὸ στρατό.

— Κι ἂν σκοτωθεῖς; τραύλισε ἡ γυναίκα μέσα ἀπ τοὺς λυγμούς.

— Πῶς θὰ σκοτωθῶ; Σοῦ εἶπα: Θὰ τοὺς κυνηγήσουμε σὰν τὰ πρόβατα. Δὲ θὰ ἔχουν καιρὸ νὰ καταξοῦν πίσω, ὄχι καὶ νὰ ντουφεκίσουν!...

Τὴν Κόκκινη Μηλιὰ τὴ φανταζόταν μιὰ-δυὸ μέρες πέρα ἀπ τὰ σύνορα. Τὰ ἄλλα, γιὰ τοὺς μαρμαρωμένους βασιλιάδες καὶ τὰ μισοτηγανισμένα ψάρια..., δὲν τὰ κοσκίνιζε, ὅμως ἦταν σίγουρος, θὰ κυνηγοῦσαν τοὺς Τούρκους καὶ χαιρόταν, γιατὶ ἡ Ἑλλάδα θὰ γινόταν μεγάλη καὶ τρανή.

— Ἄιντε Θωμά! φώναξε ὁ Τσακμάκης ἀπ τὸ δρόμο. Ἀργήσαμε. Πάρε καὶ κανένα κομμάτι ψωμὶ παραπάνω, ἂν ἔχεις.

— Τί νὰ τὸ κάνω; Θὰ μᾶς δώσουν κουραμάνα.

Στὸ Κέντρο ἐπιστράτευσης δὲ γνώριζε τὸ σκυλὶ τὸν ἀφέντη. Δὲν τοὺς ρωτοῦσαν πόσα χρόνια ἔχουν, ἂν εἶναι γεροὶ ἢ ἄρρωστοι. Τοὺς ἔβαζαν στὴ γραμμή, τοὺς κοίταζαν μὲ τὸ μάτι κι ἔβγαζαν τὴν ἀπόφαση. Οἱ πρῶτοι, ὁ Θωμάς, ὁ Τσακμάκης καὶ μερικοὶ ἄλλοι, πῆραν ντουφέκια. Γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους δὲν εἶχαν. «Θὰ σᾶς δώσουν πάρα-πάνω, τοὺς εἶπαν, κι ἂν δὲ βρεῖτε καὶ κεῖ, θὰ πάρετε ἀπ τοὺς Τούρκους...». Πάλι μὲ τὸ μάτι τοὺς χώριζαν σὲ ὁμάδες ἀπὸ τριάντα, τοὺς ἔδιναν σ ἕναν ἀξιωματικὸ καὶ τοὺς ξεπροβόδαγαν: «Ὥρα καλὴ καὶ στὴν Πόλη νικητές!».

Νησιωτικοί, διψασμένοι, σκονισμένοι, περπατοῦν χωρὶς σταθμὸ μὲς στὸν κάμπο. Ὁ Θωμιὰς σκύβει τὸ κεφάλι, ἀκολουθάει τὰ βήματα τοῦ μπροστινοῦ καὶ συλογιέται. Κάποια στιγμὴ γύρισε στὸν Τσακμάκη, ποὺ βάδιζε δίπλα του:

— Γιάννη! Δὲ μοῦ δίνεις μιὰ μπουκιὰ ψωμί; Λύθηκε ὁ ἀφαλός μου.

— Δὲ σ᾽ ἀρέσει ἡ κουραμάνα; Στρατὸς εἶναι αὐτός!

Ἕνας ψίθυρος μεταδόθηκε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα: «Κάντε στὴ πάντα! Κάντε στὴ πάντα!...». Ἕνα τιμῆμα ντυμένο-ὁπλισμένο πέρασε, σχεδὸν τρέχοντας. Ὁ Θωμιὰς ἔριξε μιὰ ματιὰ χαρούμενη στὸν Τσακμάκη, σὰ νὰ τοῦ ἔλεγε: Βλέπεις;

Μὲ μιὰ ὥρα νύχτα ἔφτασαν στὴν Καλαμιὰ καὶ στάθμευσαν στὴν πλαγιὰ τοῦ λόφου, δεξιὰ ἀπ᾽ τὸ χωριό. Τὸ Θωμιὰ δὲν τὸν κολάει ὕπνος. Πεινάει, διψάει καὶ πιὸ πολὺ ἀνησυχεῖ. Δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει τί γίνεται. Δὲν ἔβλεπε πουθενὰ φῶς, δὲν ἄκουγε φωνές, κουδούνια, βελάσματα κι ἂν δὲ γαύγιζαν οἱ σκύλοι — καὶ γιατί γαύγιζαν συνέχεια; — θὰ νόμιζες, πὼς τὸ χωριὸ εἶναι ἔρημο. Τὸ σοκάκι τὸν ἔβγαλε τυχαῖα στὸ κέντρο, στὴ βρύση. Ἤπιε νερὸ καὶ ξάπλωσε δίπλα στὸ χαντάκι. Φαντάροι, ἕνας-ἕνας, ὁμάδες μικρὲς καὶ μεγάλες, κάνουν μιὰ στάση στὴ βρύση, ξεκουράζονται λιγάκι καὶ συνεχίζουν τὸ δρόμο κατὰ τὸ νοτιά... «Μᾶς πῆραν φαλάγγι, ἔλεγαν. Ἴπποτα δὲν τοὺς κρατάει...». Ἑτοιμαζόταν νὰ σηκωθεῖ, ὅταν πρόβαλαν στὴ γωνιά. Πλησίασαν καί, ὅπως ἦταν μὲ τοὺς γυλιοὺς καὶ τὰ ὅπλα στὴν πλάτη, ἔσκυψαν κι ἤπιαν νερό. «Δὲν καθόμαστε λίγο νὰ πάρουμε μιὰ ἀνάσα;» εἶπε ὁ ἕνας. «Θὰ μᾶς πιάσουν, ἀπάντησε ὁ ἄλλος. Νὰ περάσουμε τὸ ποτάμι...».

Σὰ γύρισε στὸ τιμῆμα καὶ ζύγωσε στὸ μέρος, ὅπου κοιμοῦνταν ὁ ἀξιωματικός, γιὰ νὰ τοῦ ἀναφέρει τί ἄκουσε, εἶδε πὼς ἐκεῖνος ἔλειπε. Ξύπνησε καὶ τοὺς ἄλλους καὶ ξεκίνησαν. Τὸ πρωί, ὅταν σκόρπισε καλὰ τὸ σκοτάδι, εἶδαν στὸν κάμπο κόσμο νὰ φεύγει κατὰ τὸ νοτιά, μὰ δὲν μπόρεσαν νὰ ξεχωρίσουν ἂν εἶναι στρατὸς ἢ πολίτες. Ὁ Θωμιὰς ξέχασε καὶ τὴν Κόκινη Μηλιὰ καὶ τὸ μαρμαρωμένο βασιλιά. Τώρα σκεφτόταν τὸ Περιστέρι, τὴ Βάσω... Ἀπ᾽ τ᾽ ἀριστερὰ καὶ πίσω κατέβαινε μιὰ φάλαγγα καὶ στὴ στροφὴ ὁ Θωμιὰς καὶ μερικοὶ ἄλλοι ἔκοψαν δεξιά, μέσα ἀπ᾽ τὰ χωράφια. Σὰν ἔφτασαν στὸ Στερφόλακο, εἶπε στοὺς ἄλλους:

— Πιάστε τὸν Ἀετό. Ἔχετε ὀχτὼ ντουφέκια. Ὁλόκληρη μεραρχία μπορεῖτε νὰ κρατήσετε. Ἐγὼ κι ὁ Γιάννης θὰ κατεβοῦμε στὸ χωριὸ νὰ δοῦμε τί γίνεται. Θὰ πάρουμε ψωμὶ καὶ θὰ ρθοῦμε νὰ σᾶς δροῦμε...

Τὸ Περιστέρι ἦταν ἀγάστατο. Κυκλοφοροῦσαν οἱ πιὸ ἀντιφατικὲς φῆμες. Τὸ πλῆθος πηγαινοερχόταν στὶς αὐλές, στοὺς κήπους, στοὺς δρόμους. Ἄκουγες τὶς πιὸ διαφορετικὲς γνῶμες, ὅμως ἀπό-

φαση καμιά. Στὸ μεταξὺ κατάφτασαν καὶ μερικοὶ φαντάροι, ποὺ μπέρδεψαν τὰ πράματα πιὸ πολύ. Ἀπ τὶς κουβέντες τους ἔβγαινε, πὼς πίσω ἀπ τὴν κάθε τούφα καὶ κάτω ἀπ τὴν κάθε πέτρα κρύβεται κι ἕνας Τοῦρκος, ἕτοιμος νὰ σὲ σφάξει...

Μπῆκαν στὸ σχολειὸ καὶ φώναξαν τὰ ὑπόλοιπα μέλη τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου. Στὴν αὐλὴ συνάχτηκε κόσμος, περιμένοντας ν ἀκούσει κάτι. Ὁ Θωμὰς ἔδειξε τὸν ἥλιο.

— Δὲν ἔχουμε καιρὸ γιὰ χάσιμο... Νὰ κρύψουμε ὅ,τι κρύβεται, νὰ πάρουμε ὅ,τι μποροῦμε καὶ νὰ πιάσουμε τὸ καταφύγι. Ἀπ τὸν Ἀετὸ δὲν ἔχουμε φόβο. Τὸ πέρασμα τὸ κρατάει μιὰ δμιάδα...

Δὲν πρόλαβε νὰ τελειώσει τὴν κουβέντα καὶ οἱ πρῶτοι ξεκίνησαν κιόλας. Ὡς τὸ δράδυ τὸ χωριὸ ἐρήμωσε.

Εἶχαν περάσει δυὸ ὧρες νύχτα, ἴσως καὶ παραπάνω. Χοντρὰ σύγνεφα σκέπαζαν τὸν οὐρανό. Δὲν ἔβλεπες μιὰ πιθαμὴ πέρα ἀπ τὴ μύτη σου. Στὸ ἀνάραχο, δίπλα στὸ Μοναστήρι, καὶ στὸ τσουγκράκι, πάνω ἀπ τὸ τσιφλίκι, ἀκούστηκαν φωνές: «Τοῦρκοι ἔρχονται! Φευγάτε νὰ φεύγουμε!...». Πέντε σκιὲς ζύγωσαν. Ἄνοιξαν τὰ μαντριὰ καὶ ἔβγαλαν τὶς ἀγελάδες, ἀφήνοντας μέσα ὅσες εἶχαν τσοκάνια. Ὁ ἕνας μπροστά, τραβώντας μιά, οἱ ἄλλοι τρεῖς παραπίσω χάθηκαν στὴ ρεματιά. Ὁ πέμπτος, λίγο ἀργότερα, κυνήγησε τὰ ὑπόλοιπα ζῶα κατὰ τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ στὸ τσιφλίκι. Τὰ δυὸ κοπάδια ἔσμιξαν στὸ ποταμάκι, ἀνέβηκαν τὴ γαράδρα, πέρασαν τὴ Σκάλα καὶ γάραξαν στὸ κοκινόχωμα ἕνα βαθούλωμα μὲ πλαγιές, γκρεμοὺς καὶ μεγάλες σπηλιές...

Τ ἀπόγεμα ἔφτασαν στὸ Μοναστήρι οἱ Τοῦρκοι. Λεηλάτησαν ὅ,τι βρῆκαν κι ἔδαλαν φωτιά. Ἀπ τὰ παμπάλαια σαρακοφαγωμένα σανιδόξυλα δὲν ἔμεινε ἴχνος. Γκρεμίστηκαν καὶ οἱ τοῖχοι. Ἀπὸ κεῖ τράβηξαν γιὰ τὸ τσιφλίκι καὶ μὲ τὸ σούρουπο ἀνέβηκαν στὸ Περιστέρι...

Στὴν κορυφογραμμή, ἀριστερὰ ἀπ τὸ Κοκινόχωμα περνοῦσαν τὰ βοριο-δυτικὰ σύνορα. Οἱ Τοῦρκοι τσιμπαναραῖοι εἶδαν τὰ ζῶα καὶ εἰδοποίησαν. Ξεκίνησε ἕνα τμῆμα ὁπλισμένο. Τὰ ὑψώματα τὰ κρατοῦσε ὁ Θωμὰς μὲ μερικοὺς ἄλλους. Ἡ μάχη βάσταξε δυὸ μερόνυχτα χωρὶς ἀποτελέσματα. Τὴν τρίτη μέρα ἦρθαν ἐνισχύσεις. Καὶ πάλι δὲν μπόρεσαν νὰ προχωρήσουν. Οὔτε κι ἔφυγαν. Ὁ πειρασμὸς ἦταν μεγάλος. Τόσα ζῶα! Ἀκολούθησαν τρεῖς μέρες μὲ σποραδικοὺς πυροβολισμούς. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔκαναν σοβαρὲς προσπάθειες. Γιατί; Ὁ Τσακμάκης, ποὺ φύλαγε τὴ Σκάλα, στὸ ριζό, ἔστειλε κάποιον στὴν ἀντικρινὴ κορφὴ καὶ μὲ φωνὲς εἰδοποίησε, πὼς ἄρχισαν διαπραγματεύσεις. Τὸ Κοινοτικὸ Συμβούλιο πῆρε τὰ ζῶα νὰ μὴν πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων καὶ σκόπευε νὰ τὰ πουλήσει ἀργότερα καὶ νὰ φτιάξουν τὸ σχολειό, τὸ δρόμο... Τώρα;! Τὸ μαντάτο ἀνησύχησε καὶ τὰ δυὸ μέρη. Ἂν κλεινόταν εἰρήνη,

οἱ Τοῦρκοι δὲν μποροῦσαν νὰ ἁρπάξουν τὰ ζῶα καὶ οἱ Ρωμιοὶ θὰ τὰ ἔχαναν. Θὰ τὰ ἔπαιρναν ξανὰ ὁ πάτερ-Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Ἀφέντης. Ἄρχισαν τὰ παζάρια. Ἐκεῖνοι ἤθελαν νὰ τ ἀλάξουν μὲ τρόφιμα κι ἄλλα ἐμπορεύματα, ἐτοῦτοι μὲ τουρκικὲς λίρες. Ἡ μιὰ πλευρὰ ἔδινε λίγα, ἡ ἄλλη ζητοῦσε πολλά. Τέλος, ὁ κίνδυνος τοὺς ἔκανε πιὸ συγκαταβατικοὺς καὶ τὰ ζῶα πέρασαν στὸ τούρκικο.

Ὑπογράφτηκε εἰρήνη. Οἱ Τοῦρκοι ἔφυγαν. Οἱ Περιστεριῶτες γύρισαν στὰ σπίτια τους. Ἡ ὑπόθεση δὲ σήκωνε ἀναβολή. Ὁ μπακάλης ξανὰ τὸ ἴσιολί του: «Τὸ ξένο βιός... Θὰ ψοφήσουν στὴ φυλακή!....». Οἱ γριοῦλες τὸ δικό τους τροπάρι: «Θὰ πέσουν ἀπάνω μας οἱ ἑφτὰ πληγὲς τοῦ Φαραώ...». Ὁ Τσίπρας πίσω ἀπ τοὺς χωροφύλακες. Ἕνα βράδυ τὸν ἀντάμωσε στὸ δρόμο ὁ Τσακμιάκης.

— Μωρέ! σὲ τρώει πάλι ὁ πισινός σου;

— Βρέ, Γιάννη! Δὲ φταίω γώ. Ὁ μπακάλης εἶπε: Τὰ γελάδια τὰ πῆρε ὁ Θωμιὰς ὁ Καρατζὰς καὶ ὁ Γιάννης ὁ Τσακμιάκης...

Ἔτσι δημιουργήθηκε ἄλλο πρόβλημα, ἀπρόβλεπτο, πολὺ πιὸ σοβαρό.

Βρῆκαν τὸν Ἀμβρόσιο νὰ κάθεται ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα καὶ τὸ βλέμμα μαραμένο. Σὰν τοὺς εἶδε, σκουντούφλιασε. Ὁ γέρο-Σταύρακας ἔβγαλε ἀπ τὸν κόρφο τὸ εὐαγγέλιο.

— Παπούλη! Θὰ ὁρκιστεῖς, πῶς δὲ θὰ μαρτυρήσεις σὲ κανένα...

Ἔβαλε τὸ χέρι πρόθυμα στὸ Εὐαγγέλιο. Ἂν δὲν τὸν σύφερνε, θὰ πατοῦσε μὲ τὴν ἴδια εὐκολία τὸν ὅρκο.

— .... Ἐμεῖς τὰ λεφτὰ δὲν μποροῦμε νὰ τὰ κρατήσουμε. Θὰ σοῦ δώσουμε τὰ μισά...

— Καὶ τὰ ἄλλα; Δὲ φοβᾶστε τὸ Θεό;

— Τὰ ζωντανά, Παπούλη, μπῆκε στὴ μέση ὁ Θωμιάς, τὰ πῆραν οἱ Τοῦρκοι. Τόσος κόσμος τοὺς εἶδε. Ἀπὸ δῶ τὰ πέρασαν, ὁλόκληρο κοπάδι. Ἐμεῖς τοὺς κυνηγήσαμε. Ἀνοίξαμε ντουφέκι. Μερικὰ σκόρπισαν, πέντε γκρεμίστηκαν, κάμποσα σκοτώθηκαν. Ἂν συνεχιζόταν τὸ κακὸ δὲν θὰ ἔμενησκε κανένα. Αὐτοὶ δὲν εἶχαν τίποτα νὰ χάσουν. Ἐμᾶς μᾶς πονοῦσε ἡ ψυχή. Πέσαμε σὲ παζάρια καί, ὅσα γλύτωσαν, τ ἀγόρασαν μισοτιμῆς... Θὰ πάρεις τὰ μισὰ ἀπ τὰ δικά σου λεφτὰ καὶ τ ἄλλα, μαζὶ καὶ τοῦ Χατζηκοσμᾶ, θὰ τὰ μοιράσεις στὸν κόσμο. Ἂν δὲ δέχεσαι, θὰ πᾶμε σ αὐτὸν καί, νὰ εἶσαι σίγουρος, δὲ θὰ πεῖ ὄχι.

Δὲν πρόλαβαν νὰ μπαλώσουν τοῦτο τὸ ζήτημα καὶ παρουσιάστηκε ἕνα ἄλλο. Στὸ Περιστέρι ἔφτασε ἡ εἴδηση πώς, στὸν κάμπο, πέρα ἀπ τὸ ποτάμι, δὲν ἔμεινε τσιφλίκι ἀμοίραγο καὶ τὸ Κοινοτικὸ Συμβούλιο ἔστειλε τὸ Θωμιὰ νὰ δεῖ τί γίνεται. Τὴν τρίτη μέρα,

πρωὶ-πρωί, ἀντάμωσε κοντὰ στὸ Κρυονέρι καμιὰ πενηνταριὰ χωρικούς. Στὴ δημοσιὰ πίσω κι ἀπ τὰ γύρω χωριὰ κατέβαιναν ἄλλοι καὶ τραβοῦσαν γιὰ τὴν πόλη. Ἡ Ἀστυνομία τοὺς ἀπαγόρεψε τὴν εἴσοδο καί, ὅσοι εἶχαν περισσότερο κουράγιο, μπῆκαν ἕνας-ἕνας, δυὸ-δυὸ ἀπ τοὺς κήπους, τὰ ἀφρούρητα δρομάκια καὶ μαζεύτηκαν στὴ Νομαρχία. Ἔκανε ἐπέλαση ἡ ἔφιππη χωροφυλακή. Τὸ πλῆθος ἔτρεχε δῶθε-κεῖθε, στριμωχνόταν στὰ πεζοδρόμια, σκορποῦσε καὶ πάλι μαζευόταν. Δίπλα στὸ Θωμὰ ἕνας σαραντάρης μὲ ἀνακατεμένα μαλλιὰ καὶ μεγάλα μουστάκια, σὰν εἶδε ἕνα ἄλογο νὰ ἔρχεται καταπάνω του, ἔκανε ἕνα βῆμα στὴν πάντα, γονάτισε καὶ τὸ σούβλισε δυνατὰ στὴν κοιλιὰ μὲ τὸ τζουμάκι. Κεῖνο τινάχτηκε, κλώτσησε κι ὁ καβαλάρης ἤρθε κορώνα-γράμματα. Τὴν ἴδια στιγμὴ ὁ διπλανὸς χωροφύλακας κατέβασε μὲ λύσα τὴ σπάθα του... Ὁ Θωμιὰς τὸν σβάρνισε στὸ κοντινὸ σοκάκι, ἔσπρωξε μιὰ πόρτα καὶ τὸν ξάπλωσε στὴν αὐλή. Στὸ κεφαλόσκαλο πετάχτηκε μιὰ γυναίκα κι ἔμπηξε τὶς φωνές: «Φευγάτε! Ἔρχονται!...». «Νὰ δέσεις τὸ λαβωμένο μὴν πεθάνει», τῆς εἶπε κι ἀπ τὸ ντουβάρι πήδηξε στὸν ἄλλο δρόμο.

Ὁ Θωμὰς κάθεται στὴν Πυραμίδα, σκύβει τὸ κεφάλι, ξύνει τὸ κούτελο καὶ συλογιέται. Κάτι ἔσπασε μέσα του ἀπότομα καὶ τοῦ ἔφερε πόνο δυνατό. Κεῖνα τὰ παραμύθια ἔγιναν κουρνιαχτὸς καὶ στάχτη. «Ἀντὶ νὰ φτάσουμε μεῖς στὴν Κόκινη Μηλιά, λέει μὲ πίκρα, κόντεψε νὰ μποῦν οἱ Τοῦρκοι στὴν Ἀθήνα...». Κι ἀπὸ δῶ ὁ νοῦς ξανοίγεται σ ἄλλα πιὸ κοντινά. Δίκιο ἔχει ὁ κόσμος, τὰ χωράφια εἶναι δικά του, ὅμως, γιατί νὰ τοὺς χτυπήσει ἡ Ἀστυνομία;! Καὶ μπορεῖς νὰ τὰ βγάλεις πέρα μὲ τὸ Κράτος! Ἡ σκέψη κλώθει κάμποσο γύρω στὸ δύσκολο αὐτὸ πρόβλημα, ἡ ὄψη του σκοτεινιάζει καὶ πάλι σιγὰ-σιγὰ ξαστερώνει λίγο. Χαμηλὰ φαίνεται τὸ Μοναστήρι. Δίπλα στὰ Κονάκια σὰ νὰ βλέπει τὸ γέρο-Πολύζο. Τὰ τσαρούχια του δαστοῦσαν ἕνα-δυὸ μῆνες τὸ πολύ, κι ὕστερα ὁ γέρος περπατοῦσε ὁλότελα ξυπόλυτος. Ὅταν ἄρχιζαν τὰ μεγάλα κρύα, πήγαινε στὸν καλόγηρο, τοῦ φιλοῦσε μὲ εὐλάβεια τὸ χέρι καὶ δὲν τοῦ ζητοῦσε τίποτα, μόνο κοίταζε μὲ λυπημένο βλέμμα τὰ μαῦρα σκασμένα πετσὶ καὶ κόκαλα ποδάρια του... Ὅταν οἱ ἀγελάδες ἔδιναν λίγο γάλα, ἰδιαίτερα τὸ χειμώνα, κρατοῦσαν κι αὐτοὶ λιγότερο νὰ φᾶνε κι ἔριχναν νερὸ νὰ αὐγατίσει καὶ δὲν τολμοῦσαν νὰ νερώσουν τὸ γάλα τοῦ Μοναστηριοῦ... Κι ἄλλα πολλὰ τέτοια... Καὶ σήμερα!... Στὴ Νομαρχία ἀντιστάθηκαν καὶ μὲ ξύλα καὶ μὲ πέτρες... καὶ φώναζαν, ὅσο μποροῦσαν δυνατότερα: «Τὰ χωράφια μας θέλουμε!...». «Νὰ μᾶς δώσετε τὸν τόπο μας!...». Τοὺς χτύπησαν, τραυμάτισαν, ἔπιασαν, ἴσως καὶ νὰ σκότωσαν τὸ Μουστακλῆ... ἀλλά, ἂν πήγαιναν πολλοί, ὅλα τὰ χωριά!... Μὲ τὴν ὑποχώρηση κάμποσοι ἀφέντες ἔφυγαν κι οἱ ἀγρότες μοίρασαν ἀμέσως τὰ χωράφια. Στὴν

Κερασιὰ ὁ τσιφλικάς, σὰν εἶδε νὰ ζυγώνει ὁ κίνδυνος, τὰ πούλησε μὲ δόσεις. Στὸ Μαυρόχωμα τὰ νοίκιασαν. Καὶ πιὸ πέρα, οἱ ἴδιες φῆμες ἔλεγαν, πὼς «δὲν ἔμεινε τσιφλίκι ἀμοίραγο...».

Μακριὰ-μπροστὰ τὸ ποτάμι ἀσημένιο τραβάει ἥσυχο τὸν ἀτέλιωτο δρόμο του. Δεξιὰ-ζερβὰ ἁπλώνεται πράσινος ὁ κάμπος. Πιὸ κοντά, στὸν Πλατύκαμπο καὶ τὶς γύρω πλαγιές, δουλεύει ὁ κόσμος. Ἕνας στρατοκόπος ἀνεβαίνει τὸ μονοπάτι γιὰ τὸ Περιστέρι. Σημαίνει ἡ καμπάνα τοῦ χωριοῦ. Τὰ τελευταῖα γεγονότα περνοῦν καὶ ξαναπερνοῦσαν ἀπ τὸ μιαλὸ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Καρατζᾶ. Ἄλλα εἶναι μπερδεμένα, πολὺ μπερδεμένα, κι ἄλλα σὰ νὰ λαγαρίζουν κάπως. Σηκώθηκε, ρίχνει μιὰ ματιὰ στὸ γύρω τόπο κι ἀναστενάζει: «Κρίμα κι ἄδικο νὰ μᾶς γτυπήσουν οἱ Τοῦρκοι, ἀλλά... κάμποσοι πῆραν χωράφια καί, ὅσο κι ἂν τοὺς ζορίζουν, πίσω δὲν τὰ δίνουν... Γιὰ τὴ ντροπή!... Τί νὰ κάνουμε;! Μὲ τὸ καιρὸ θὰ περάσει...».

* * *

Τὸ μούχρωμα πυκνώνει. Τ' ἀγέρι, ποὺ κατεβαίνει ἀπ τὸν Ἀετό, ἀπαλαίνει τὴν πύρα τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἡ Πόπη πέταξε τὴ βεντάγια στὸν καναπέ, ἔβαλε τὸ ἕνα πόδι πάνω στ ἄλλο κι ἀπ τὶς νευρικὲς κινήσεις ἔτριζε ἡ πολυθρόνα. Ἡ Πολιτεισύλα μικρή. Σκοτώνει κάμποσες ὧρες μὲ τὶς ἀνιαρὲς ἐπισκέψεις καὶ τὰ κουτσομπολιὰ κι ὕστερα... Ἀπ τὸ φουρτουνιασμένο πέλαγο ἔπεσε στὸ βάλτο. Στὴ σκέψη, πὼς ἐδῶ θὰ μείνει γιὰ πάντα, θαμένη-ζωντανή, κοντεύει νὰ τρελαθεῖ. Μισεῖ τὸν τόπο, καὶ τὸν κόσμο, καὶ τὸν ἄντρα της, καὶ τὸν Ἄλλον. Θὰ ἤθελε νὰ τοὺς βαγκάσει καὶ νὰ εἶναι τὰ σάλια της φαρμάκι.

Ἄλλαζε τοὺς ἄντρες καὶ φιλία μὲ κανένα δὲν μποροῦσε νὰ στεργιώσει. Κι ἀπὸ οἰκονομικὴ πλευρά... Ὁ ἀδερφός της, ἦταν τὸ ἀγαπημένο παιδὶ τοῦ πατέρα της. Καὶ τὰ χρόνια περνοῦσαν. Καὶ τὸ ἐμπόρευμα ξέπεφτε. Ἡ νιότη τῆς ἄφησε μιὰ βαθιὰ ἀπογοήτευση. Καὶ τὸ μέλον: Ἔνιωθε ἀηδία γι αὐτὸ ποὺ λέγεται ζωή...

Στὴ γέφυρα τοῦ καραβιοῦ ἀνέβηκε ἕνας νέος κι ἔκατσε ἀντίκρυ της. Ἄνοιξαν συζήτηση γιὰ διάφορα πράγματα. Ἔδειχνε σεμνός, εἰλικρινής. Δὲν ἔκανε καμιὰ προσπάθεια νὰ τὴν ἐντυπωσιάσει. Μιλοῦσε σιγά, χωρὶς σκαμπανεβάσματα. Οἱ κουβέντες του, καλὰ συναρμολογημένες, δὲν εἶχαν λέξεις περιτές. Ἡ λογική του φαινόταν νὰ εἶναι τετράγωνη, καὶ τὰ σχέδιά του ρεαλιστικά. Ὅταν τῆς εἶπε, χωρὶς καμιὰ ὑστεροβουλία, πὼς δὲν ξέρει καλὰ τὴν πρωτεύουσα, τοῦ προσφέρθηκε, κι αὐτὴ χωρὶς ὑστεροβουλία, νὰ τὸν βοηθήσει. Ἔτσι γνωρίστηκαν. Ἡ οἰκογένεια μι ἕναν τέτιο ἄντρα θὰ ἦταν τὸ ἀπάνεμο λιμάνι, ποὺ θὰ τῆς ἔφερνε τὴ γαλήνη... Ἀργότερα πολλὰ ἔβαζε μὲ τὸ νοῦ της κι ἔφτανε στὸ συμπέρασμα, πὼς

ἡ συνάντηση δὲν ἦταν τυχαία. Τὴν ὀργάνωσε ἐπίτηδες ὁ Ἀγγελής.

Καὶ μὲ τὸν ἄλλον; Τὸ δήμαρχο τὸ Μαντηλά; Παραθέριζαν στὴ θάλασσα. Τοὺς πρότεινε νὰ ξανοιχτοῦν ὡς τὰ νησάκια. Δέχτηκε μόνο αὐτή. Ὁ Ἀγγελὴς οὔτε ἤξερε νὰ κολυμπήσει. Βγῆκαν, ξάπλωσαν πάνω στὶς πλυμένες ἀπ τὸ κύμα πέτρες καὶ χαίρονταν τὸν ἥλιο. Κεῖνος μιλοῦσε, αὐτὴ ἄκουγε, γιατὶ δὲν εἶχε καὶ τί νὰ κάνει. Σιγὰ-σιγὰ οἱ ἀφηγήσεις του τῆς ἄρεσαν. Σὰ νὰ ἔφερναν πίσω ἕναν ἀπόηχο ἀπὸ μιὰ πεθαμένη ἐποχή, σὰ νὰ τῆς θύμιζαν κάποιο ὄνειρο, ποὺ ἔτρεχε μπροστὰ ἀπ αὐτή...

— ... Ὅλα τὰ πουλιὰ δὲν ἡμερεύουν. Ἔπιασαν κάποτε ἕναν ἀετὸ καὶ τὸν ἔβαλαν σ ἕνα κλουβί. Ἔχωσε τὸ κεφάλι κάτω ἀπ τὴ φτερούγα καὶ σὲ μιὰ βδομάδα πάει...

— Καὶ σεῖς στὸ ἴδιο κλουβὶ ζεῖτε...

— Ἐγὼ θέλω ν ἀνεβῶ στὸ βουνὸ καὶ ξεκινάω ἀπὸ τὸ ριζό. Ἐσεῖς κάνετε τὸ ἀντίθετο. Ποῦ πᾶτε;! Ἀλλά... Παντοῦ ὑπάρχει ζωή! Πρέπει νὰ τὴ χαιρόμαστε. Θὰ κολυμπήσουμε τὸ βράδυ μὲ τὸ φεγγάρι... Θὰ βγοῦμε ἐδῶ...

Ὅπως ἔδειξαν τὰ πράματα, κάπου εἶχε διαβάσει μερικὲς σελίδες ρομαντικὲς καὶ τὶς παπαγάλιζε. Ἀργότερα, ὕστερα ἀπ τὴ συγκεκριμένη πράξη, τῆς ἔλεγε ἕνα σωρὸ βλακεῖες, προστυχιές. Γρήγορα ἔνιωσε ἀηδία κι ὅμως πότε-πότε πήγαινε. Τῆς δημιουργήθηκε ἡ ψυχολογία, πὼς ἔτσι ἐκδικιέται τὸν Ἀγγελή, τὴν οἰκογένεια τοῦ Μαντηλᾶ, τὴν κοινωνία, τὴ ζωή...

Ὁ ἄντρας μὲ τὰ χέρια πίσω, τὸ κεφάλι ἁλαφρὰ γυρτὸ στὸ στῆθος καὶ τὸ πρόσωπο συνεφιασμένο βολτάρει.

— Γιὰ νὰ πᾶμε στὴν Ἀθήνα χρειάζεται νὰ ἔχουμε πολλὰ λεφτά.

— Καὶ περιμένεις ἀπ τὰ μυξιάρικα καὶ τὶς γριές;

Ὁ Ἀγγελὴς δὲ συμπονάει οὔτε τὰ κοριτσάκια τῶν 13 χρονῶν, ποὺ κλαῖνε πάνω στοὺς ἀργαλιούς, οὔτε τὶς ἔγκυες γυναῖκες, ποὺ λιποθυμοῦν, οὔτε τὶς γριοῦλες, ποὺ τρέμουν ἀπ τὰ χρόνια καὶ τὴν ἀδυναμία. Καὶ γιατί νὰ τὶς συμπονέσει; Κάτι ἄλλο τὸν ἀνησυχεῖ. Βάζει τὶς ἐργάτριες καὶ δουλεύουν 12 ὧρες. Τοὺς κόβει τὰ μεροκάματα... ἀλλά... Ἡ παραγωγὴ δὲν ἀνεβαίνει κι ἀπὸ μακριὰ φτάνει ἡ κρύα πνοὴ τοῦ συναγωνισμοῦ ποὺ τὸν παγώνει. Τὰ κεραμίδια ἔχουν ζήτηση, ἀλλά, νὰ μὴν μπορεῖς νὰ κουμαντάρεις τὸ δικό σου! Μόλις ζορίζει τοὺς ἐργάτες, σταματοῦν τὴ δουλιά... Καλύτερα πάει τὸ οὐζάδικο. Ὁ κόσμος πίνει, γιὰ νὰ ξεχνάει τὶς πίκρες του, τὴ φτώχια του...

— Ἄλλοῦ κερδίζουν πολλά, συνέχισε, γιατὶ καὶ ἡ ἀγορὰ εἶναι μεγάλη καὶ πολλὰ κεφάλαια ἔχουν. Ἐδῶ... Καὶ πάλι. Ἀπ τοὺς δημοτικοὺς φόρους σὲ 15 μῆνες πήραμε τρεῖς φορὲς περισότερα... Ἀπ τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἐπισκευὴ τῶν δρόμων...

— Κι ἀπ τοὺς οἴκους ἀνοχῆς, τὸν ἔκοψε εἰρωνικά.

— Ὁ Καπὲς ἀνακατεύει τὸ γράσο μὲ τὰ λάδια. Ἄλλοι πουλοῦν τ ἀλεύρι γιὰ κινίνο. Μερικοὶ θησαυρίζουν μὲ τοὺς πολέμους. Οἱ οἶκοι ἀνοχῆς κανένα δὲ ζημιώνουν. Κι οὔτε μπορεῖς νὰ πεῖς, ποιὰ λεφτὰ εἶναι ἀπὸ ἀτιμίες καὶ ποιὰ ἀπ τὸ δίσκο τῆς ἐκλησιᾶς...

Ἡ λογικὴ τ ἀντρός της τὴ νευριάζει.

— Δικαίωμά σου νὰ πιστεύεις ὅ,τι θέλεις. Ἐγὼ δὲν ἀντέχω ἄλλο. Θὰ φύγω...

— Καὶ ποιός σὲ κρατάει! Ἀλλὰ γιατί νὰ φύγεις; Οὔτε γκρίνιες ἔχουμε, οὔτε σαλιαρίσματα. Ἡ κοινωνία μᾶς ἐχτιμάει. Εἴμαστε ἡ καλύτερη οἰκογένεια τῆς πόλης, ἴσως κι ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Ὁ Νικολακάκος μὲ τὰ τσιφλίκια, τὰ μαγαζιὰ καὶ τὴ μεγάλη ὑπόληψη, ἔχει φιλενάδα τὴν κόρη του... Δῶσε ἕναν τενεκὲ βούτυρο στὸν ἄντρα τῆς μεγαλοκυρᾶς τῆς Νιόβης καὶ σὲ ἀθωώνει, ὅποιο ἔγκλημα κι ἂν κάνεις... Τὸ φιλανθρωπικὸ ἴδρυμα «Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος» εἶναι μιὰ μεγάλη λησταρχία...

Ὁ Ἀγγελὴς στὶς ἀρχὲς τῆς σταδιοδρομίας του, κεῖ ποὺ γύριζε στὰ χωριὰ γιὰ ἐμπόρευμα, ἔπεσε πάνω σὲ μιὰ τσιμπανοπούλα, τὴν Τασία. Στὸ λεφτὸ τὴ γύμνωσε. Εἶδε τὶς τορνευτὲς γάμπες της, τοὺς στρογγυλοὺς γοφούς, τὴ λυγερὴ μέση, τὸ παρθενικὸ-σκληρὸ κορμί, τὰ ἄγγιχτα στήθια, τὰ φλογερὰ μάτια... Τὰ πρῶτα χρόνια τὴν εἶχε φιλενάδα. Ὅταν ἀραβωνιάστηκε μὲ τὴν Πόπη, τῆς ἔδωσε ἕνα σπίτι καὶ τὴν «ἐπιχείρηση». Δεχόταν κυρίους τῆς καλῆς κοινωνίας καὶ τοὺς πρόσφερνε ἐμπόρευμα πρώτης ποιότητας. Ἀπ τὸ κανάλι τοῦ παράνομου ἔρωτα κι ἀπ τὸ κανάλι τοῦ ἀγοραίου ἔρωτα μάθαινε ὅλα τὰ νέα τῆς Πολιτειούλας καὶ τὰ διηγόταν στὸν Ἀγγελή, ὅταν τὴν ἐπισκεφτόταν.

Ὁ Ἀγγελὴς ἔκατσε στὴν καρέκλα, ἀκούμπησε τὸ πηγούνι στὴν ἀπαλάμη καί, κοιτάζοντας ἀπ τὸ παράθυρο ἔξω, συνέχισε:

— Ἂν τραβήξεις τὴν τσίπα, ποὺ σκεπάζει τὸν «καλὸ κόσμο», θὰ βρεῖς ἀπὸ κάτω τὰ «Σόδομα καὶ Γόμορα», ὅπως ἔλεγε ἡ δάδω μου.

— Σὰ νὰ λέμε, μόνο ἐσὺ εἶσαι καλός.

Σώπασε καὶ βυθίστηκε σὲ συλογή. Καὶ πάλι μουρμούρισε:

— Κάμποσες φορὲς τὸ σκέφτηκα καὶ δὲν μπόρεσα νὰ δρῶ ἄκρη. Ὁ πατέρας μου κι ἡ μάνα μου μυρμήγκι δὲν πατοῦσαν. Δούλευαν ἀπ τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδυ καὶ δὲν πέθαναν λιμασμένοι... Πρὶν ἀπὸ χρόνια ἤρθα σὲ τούτη τὴν πόλη γιὰ ἕνα κομμάτι ψωμί. Μ ἔφαγε ἡ λέρα καὶ ἡ ψείρα, βρωμοῦσαν τὰ χνῶτα μου ἀπ τὴν πεῖνα... Κοιμόμουν στὰ χαλάσματα, πίσω ἀπ τὸ Κάστρο... Μὲ εἶχαν ὅλοι τοῦ κλώτσου καὶ τοῦ μπάτσου... Τοὺς πρώτους μῆνες δούλεψα μὲ ἄλλα δυὸ παιδιά. Τὸν Πάνο τὸν Τσιγγάνο καὶ τὸ Θωμὰ τὸν Καρατζά. Τὸν γνωρίζεις. Κοιμόταν στὴν ἀποθηκούλα τῆς μάνας σου.

Ὁ ἕνας ἔγινε ἀλκοολικὸς καὶ ἀλητεύει στοὺς δρόμους. Ὁ ἄλλος παιδεύεται μὲ τὶς πέτρες καὶ τὰ χώματα στὸ χωριό του. Ἐγὼ οἰκονόμησα λίγα λεφτὰ κι ἔκανα σὰν τὸν τσιμπάνο μὲ τὰ ζωντανά, σὰν τὸ ζευγίτη μὲ τὰ χωράφια: Τὰ δούλεψα. Οὔτε ἔκλεψα, οὔτε σκότωσα, οὔτε καταχράστηκα. Εἶμαι ἄκαρδος, σκληρός, ἀκόμα κι ἀπέναντι σὲ ἀδύνατες γριοῦλες. Ὅξω ἀπ τὸ χορὸ πολλὰ τραγούδια λένε. Ἂν ἀδγατίσω τὸ μεροκάματο καὶ τὶς ἀφήσω νὰ δουλεύουν μὲ τὸ ἀραλίκι, θὰ χρεωκοπήσει τὸ ὑφαντουργεῖο, θὰ κλείσει, κι αὐτὲς θὰ ζητιανέψουν. Ἔδιωξα τὸν Ποδάρα καὶ τὸν Περαιδὸ κι ἔμειναν τὰ παιδιά τους νηστικά. Τί νὰ ἔκανα: Τοὺς εἶχα φύλακες. Ἤξεραν ποιός χάλασε τοὺς φούρνους, ποιός ἔβαζε τοὺς ἄλλους στὰ αἴματα νὰ σταματήσουν τὴ δουλιά... καὶ δὲ μαρτυροῦσαν. Τότε γιατί τοὺς πλήρωνα; Τί εἶναι καλὸ καὶ τί εἶναι κακό; Κανένας δὲν τὸ βρῆκε. Ὁ Θεὸς χώρισε τὸν κόσμο σὲ ἔξυπνους καὶ κουτοὺς καὶ οἱ κουτοὶ γιὰ νὰ παρηγορηθοῦν λένε τοὺς ἄλλους κακούς... ἄκαρδους...

— Ὡραῖα! Ἐσὺ μεῖνε ἐδῶ. Ἐγὼ θὰ φύγω. Μὲ πνίγει τὸ περιβάλον...

— Ζήλεψες τὴν τύχη τῆς μάνας σου!

Θυμήθηκε τὴν Κασιανή. Ἐκείνη, γιὰ νὰ τὴν πληγώσει, λίγο πρὶν πεθάνει, τῆς μαρτύρησε τί εἶχε γίνει ἀνάμεσα στὴ μάνα της καὶ τὸν πατέρα της.

— Τὰ παιδιὰ εἶναι δικά μου. Τὰ ἔχω ἀπ ἄλλον ἄντρα.

Πλησίασε τὴν πόρτα, τὴν ἄνοιξε καὶ φώναξε: «Μίμη! Λάκη! Ἐλᾶτε δῶ!». Τὸ ἕνα θὰ ἦταν 5-6 χρονῶν καὶ τ ἄλλο 3-4. Τὰ σήκωσε μὲ τὴ σειρὰ στὴν ἀγκαλιά του, τὰ χάιδεψε, τοὺς κατέβασε τὰ παντελονάκια κι ἔδειξε ἕνα μαῦρο σημάδι στὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ πισινοῦ. Τὰ ἔδιωξε, ἔπιασε τὸ πόμολο τῆς πόρτας, μὴν ἔρθει κανένας ἄξαφνα, κατέβασε τὸ πανταλόνι, ὕστερα τὸ βρακί, κι ἔδειξε στὸ ἴδιο μέρος τὸ ἴδιο σημάδι στὸ δικό του πισινό.

— Βλέπεις; Νὰ παίρνουν τὰ μυαλὰ τ ἀνθρώπου ἀέρα στὰ 18 χρόνια, κάτι πάει κι ἔρχεται. Τώρα;!

Ὁ Ἀγγελὴς ἦταν ὁλότελα ἤρεμος. Τὰ ποιὸν τῆς Πόπης τὸ ἤξερε καὶ πρὶν τὸ γάμο. Λογάριαζε νὰ γίνει συνέταιρος τοῦ πατέρα της, ὅμως ἀπέτυχε. Ὁ γέρος πέθανε, ἀφήνοντας στὴν κόρη του λίγες καταθέσεις κι ἕνα σπίτι στὴν Ἀθήνα. Ἂν ἡ Πόπη θελήσει νὰ χωρίσουν, δὲ θὰ χαλοῦσε ὁ κόσμος. Θὰ πήγαινε μὲ τὸ νόμο καὶ θὰ ἔπαιρνε τὸ μερτικὸ τῶν παιδιῶν.

Ἡ Πόπη κατάλαβε πὼς βρίσκεται σὲ μειονεκτικὴ θέση καὶ χαμήλωσε τὸν τόνο τῆς φωνῆς.

— Ἅμα πιάσουμε πολλὰ λεφτά, νὰ μὴν μποροῦν οἱ ἄλλοι νὰ μᾶς γονατίσουν, θὰ πᾶμε στὴν Ἀθήνα, ὄχι γιατὶ ἐκεῖ εἶναι παράδεισος. Ὅσο μεγαλύτερη ἡ πόλη, τόσο περισσότερες καὶ οἱ βρωμιές της. Θὰ πᾶμε νὰ φτιάξουμε δυὸ μεγάλα ἐργοστάσια γιὰ τὰ παιδιά

μας... Ἑτοιμάσου! Μᾶς περιμένουν στοῦ Δήμαρχου. Πέρασε ἡ ὥρα...

Ὁ Θωμιὰς περπατάει στὴ δημοσιὰ καὶ κάθε τόσο σιάχνει τὸ μπογαλάκι ποὺ κρέμεται στὴν πλάτη. Θὰ νόμιζες, πὼς εἶναι κεῖνο τὸ παλιό, ποὺ τόσες φορὲς ἔκανε τοῦτο τὸ δρόμο... Ὁ Θωμιὰς ὁ Καρατζὰς καὶ τώρα νιώθει τὰ κότσια του γερά, κι ὡστόσο τὰ χρόνια πέρασαν. Στοὺς κροτάφους φάνηκαν τὰ πρῶτα χιόνια. Στὴν ἀνηφόρα καὶ στὶς σκάλες τὸν βοηθάει καὶ ἡ μαγκούρα. Περπατάει καὶ συλογιέται: «Τὸ φουκαρὰ τὸν ἀγρότη ὅλοι τὸν κυνηγᾶνε. Καὶ ὁ χωροφύλακας, καὶ ὁ εἰσπράχτορας, καὶ ὁ δασικός, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θεός...». Πού καὶ πού χαιρετάει κανένα στρατοκόπο. Τὸ νῆμα κόβεται γιὰ μιὰ στιγμὴ καὶ κομποδένεται.

Κατὰ τὰ μεσάνυχτα περίπου, τραντάχτηκε ἡ γῆς συθέμελα, λὲς καὶ σήμανε ἡ Δευτέρα Παρουσία. Ὁ κόσμος πετάχτηκε στοὺς δρόμους. Τὸ σκοτάδι πίσα καὶ βρέχει μὲ τὸ ἀσκί. Μιὰ καταχθόνια βοὴ κατεβαίνει ἀπ τὸ βουνὸ κατὰ-πάνω στὸ χωριό. Παραλογισμένοι ἀπ τὸ φόβο, τρέχουν στὴν ἐκκλησιά, στριμώχνονται ὁ ἕνας πάνω στὸν ἄλλο καὶ παρακαλοῦν τὴν Ἁγία Παρασκευὴ νὰ τοὺς προστατέψει. Ἀπὸ τί; Κι αὐτοὶ δὲν ξέρουν. Τὸ βουητὸ σιγὰ-σιγὰ ξεμακραίνει, καταλαγιάζει καὶ σβήνει. Τὸ πρωί, σὰν ἔφεξε, εἶδαν τί εἶχε συμβεῖ.

Στὸ Γρέκι τοῦ Θανασιᾶ, ἔλεγαν οἱ γερόντοι — κι αὐτοὶ τὸ εἶχαν ἀκούσει ἀπὸ ἄλλους γεροντότερους — παλιὰ δὲν ὑπῆρχε ἡ μεγάλη σχισματιά, ποὺ χώριζε τὸ Καταφύγι ἀπ τὴν ἀψηλότερη κορυφή, τὴν Πυραμίδα. Τὸ χειμώνα γιόμιζε χιόνι, ποὺ τὸ κρατοῦσε ὡς τὸν Αὔγουστο. Στὶς μεγάλες πλημμύρες ἐκεῖ μέσα ἔπεφταν τὰ περίσσια νερὰ κι ἔβγαιναν γαμηλά, στὸ ριζό. Μὲ τὸν καιρὸ τὸ χάσμα μεγάλωνε κι ἐκεῖνο τὸ βράδυ ἕνας τεράστιος ὄγκος ἀποσπάστηκε ἀπ τὸ ὑπόλοιπο βουνό, κατρακύλησε στὴ χαράδρα καὶ βούλωσε τὴν Γκούρα. Ὕστερα βράχοι, χώματα, ξύλα καὶ νερὰ ὁρμήσαν στὴ κατηφόρα καὶ σάρωσαν — μαζὶ μὲ τ ἄλλα — καὶ τὰ πατρικὰ χωράφια τῆς Βάσως.

Λίγους μῆνες ἀργότερα, ὁ Στρατὴς ὁ Ἀρναούτης ζήτησε τὴν Κωστάντω.

— Μπάρμπα-Θωμιά! Τέσσερα στρέμματα χωράφια δὲν εἶναι πολλά... Ἔχω κι ἐγὼ ἄλλα τόσα νὰ παίρνουμε τὸ καλαμπόκι τῆς χρονιᾶς.

Ἀπ τὸ ἕνα τζάκι κάθεται ὁ Θωμιὰς καὶ κοιτάζει ἐπίμονα τὴ φωτιά. Ἀπ τ ἄλλο ἡ Βάσω ἔχει τὰ χέρια σταυρωμένα στὴν ποδιὰ καὶ ρίχνει ἀνήσυχες ματιὲς στὸν ἄντρα της.

— Τί λές, Βάσω;

Νὰ τὰ δώσουν, θὰ ξεμνησκαν τὰ παιδιά τους νηστικά. Νὰ μὴν τὰ δώσουν, πῶς θὰ παντρευόταν ἡ ἀδερφή της;

— Ὅ,τι πεῖς ἐσύ, Θωμιά, ἐγὼ δὲ λέω ὄχι.

Λιγόστεψαν τὰ χωράφια, μεγάλωσε ἡ φαμίλια, μεγάλωσε καὶ ἡ φτώχια. Δουλεύουν καὶ τὴ νύχτα, δουλεύουν καὶ στὰ ξένα χωράφια, ἀλλά...

Ἦταν λεχώνα. Κι ἀπὸ νωρίτερα ἔβηχε κι ὅλο ἀδυνάτιζε. Καὶ κάποια μέρα, κεῖ ποὺ ἔβγαινε τὸ μωρό, ἔβηξε δυνατότερα κι ἔφτυσε ρόχαλα ἀνακατεμένα μὲ αἷμα... «Χτικιασμένη!» κρυφομιλοῦν οἱ γειτόνισες, κουνώντας τὸ κεφάλι μὲ λύπη, καὶ δὲ ζυγώνουν στὸ σπίτι. Καὶ μαθεύτηκε ἡ συμφορὰ σ ὅλο τὸ χωριό. Περνάει ἕνας γιατρός. «Φυματικιά!» λέει κι αὐτός. Φέρνουν κι ἕναν ἄλλον ἀπ τὴν Πολιτειούλα. «Φυματικιά!» κι ἐκεῖνος. Καὶ τί ἄλλο μποροῦσε νὰ εἶναι!

Πῆρε ἕνα τσόλι — γιὰ στρῶμα καὶ γιὰ σκέπασμα — ἕνα καπάκι, κουτάλι, τὸ μωρὸ καὶ πῆγε στὸ καλύβι. Ἔδεσε τὴν ἀγελάδα στὴ βορινὴ πλευρά, ἔβαλε κάμποσα ξύλα στὴ μέση, γιὰ νὰ περιορίσει τὶς γίδες κατὰ τὴν ἄλλη πάντα, ἔριξε ἄχυρο στὴ γωνιά, μπάλωσε κάμποσες τρύπες στὸ φράχτη... Τὸν ἑαυτό της τὸν εἶχε ξεγράψει. Γιὰ τοὺς ἄλλους φοβᾶται.

Ὁ Θωμιὰς ἔλειπε κι ἤρθε στὸ τέλος τῆς βδομιάδας, κατὰ τὰ μεσάνυχτα. Στὸ τζάκι κοιμοῦνται τὰ παιδιά. Τὸ μέρος τῆς γυναίκας του ἄδειο. Ἔκατσε στὴν κασέλα. Νιώθει ἕναν κόμπο στὸ λαιμό. Σηκώθηκε καὶ τράβηξε γιὰ τὸ καλύβι. Ἀνοίγει τὴν πόρτα σιγά, νὰ μὴν τὴν ξυπνήσει καὶ ξαπλώνει δίπλα της.

— Θ ἀρωστήσεις κι ἐσύ.

— Ἂς ἀρωστήσω.

— Θὰ κολήσουν καὶ τὰ παιδιά!

— Κι ἔτσι τί κάνουμε; Βυζαίνεις τὸ Θοδωρή... Πλένεις τὰ ροῦχα... Μαγειρεύεις... Σταμάτησε λίγα λεφτὰ καὶ πρόστεσε: Πᾶμε, Βάσω, στὸ σπίτι κι ὅ,τι πεῖ ὁ Θεός...

Ἡ Βάσω γελοῦσε τὸν ἑαυτό της. «Τὴ νύχτα, ἔλεγε μὲ τὸ νοῦ της, ὅλα εἶναι κλειστά. Βγαίνει τὸ χτικιὸ ἀπὸ μένα καὶ πάει στὰ παιδιά...». Τὴ μέρα ἄνοιγε τὰ παράθυρα καὶ τὴν πόρτα νὰ ἀεριστεῖ τὸ σπίτι. Τὰ παιδιὰ τὰ ἔστελνε στὴν αὐλή, στὸ ὀρόμιο. Κι αὐτὴ φυλαγόταν. Ἔδενε τὸ στόμα μι ἕνα κεφαλομάντηλο... Τὰ ροῦχα τὰ ξεμάτιζε... Τὸ φαΐ τὸ ἔβραζε... Ὅσο γιὰ τὸ Θοδωρή, τί μποροῦσε νὰ κάνει; Θὰ γλύτωνε τὰ ἄλλα δυό, τὴ Φώτω καὶ τὸ Γιῶργο...

Ἔφτασε στὸ Περιστέρι ἕνα χαμπέρι ἀπίστευτο. Στὴν Ἀθήνα, ἔλεγαν, ἦρθε ἕνας γαιτρὸς ἀπ τὴ Φραγκιά... Εἶχε μιὰ μηχανή, τὴν ἀκουμποῦσε στὸ κορμὶ τ ἀνθρώπου κι ἔβλεπε τί ἀρώστια κρύβεται στὰ σωθικά του. Ποῦ νὰ βροῦν λεφτά; Πούλησαν τὸ χωράφι στὰ Παλιούρια, τοὺς βοήθησε λίγο κι ὁ Τσακμάκης. Τὴν πῆρε καὶ πῆγαν.

Περίμενε στὸ γραφεῖο. Σὰν εἶδε τὸ γιατρὸ νὰ βγαίνει ἀπ τὶς ἀχτίνες, σηκώθηκε καὶ τὸν κοίταξε μὲ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα. Κεῖνος δὲ βιαζόταν. Πλύθηκε, σφουγγίστηκε, ἔβγαλε τὴ μπλούζα κι ἔκατεσε στὸ τραπέζι.

— Γιατρέ!

— Δὲν ἔχει τίποτα.

— Δὲν εἶναι φυματικιά;

— Εἶχε ἐχινόκοκους... Τώρα εἶναι σχεδὸν καλά...

Τὰ μάτια του βούρκωσαν. Γιὰ νὰ κρύψει τὴ συγκίνηση, βάζει τὸ χέρι στὴν τσέπη.

— Τὰ λεφτά... γιατρέ!

— Εἶναι πολλά;

— Πολλὰ εἶναι, γιατρέ! Ἀλλὰ καὶ τὸ σπίτι νὰ μοῦ γύρευες καὶ κεῖνα τὰ λίγα κουτσοχώραφα, θὰ σοῦ τὰ ἔδινα ὅλα.

Στὸ Ψραξιὰ σταμάτησαν. Πέφτει ἀπαλὸ τὸ βράδυ. Χαμηλὰ περνάει τὸ ποταμάκι. Ὁ Θωμὰς κοιτάζει. Τοῦτα τὰ μέρη ἔχουν ἀπόψε χαρούμενη ὄψη κι ἕνα αἴσθημα εὐφροσύνης τοῦ ποτίζει τὴν ψυχὴ ὡς τὰ κατάβαθα. Ἡ Βάσω μουρμουρίζει, λυπημένη: «Καλύτερα νὰ πέθαινα. Πάει τὸ χωράφι μας. Πῶς θὰ ζήσουμε!».

Βαθαίνουν οἱ χαρακὲς στὴ μπάλα τοῦ Θωμᾶ.

Βάσω! δὲν ξέρεις τί λές. Κι ὕστερα ἀπὸ μιὰ μικρὴ διακοπή, συμπλήρωσε: Ὁ ἄνθρωπος δὲ ματαγίνεται... Τὰ χωράφια... Θὰ τὰ βολέψουμε.

Ἀπὸ κεῖνο τὸ φθινόπωρο ἄρχισε νὰ ξενιτεύεται ξανά. Μόλις τελιώνουν οἱ δουλιὲς τοῦ καλοκαιριοῦ, χρειάει τὸ μπογαλάκι στὴν πλάτη καὶ δρόμο. Ἡ πόλη, ὅπως πάντα, τὸν τραβάει σὰ μαγνήτης, ὅμως τὰ πράματα στὸ μεταξὺ εἶχαν ἀλάξει. Παλιὰ ἦταν ἕνα κορμί. Δούλευε καὶ τὴ νύχτα καὶ τοῦ ἔμνησκε καμμιὰ δεκάρα γιὰ τὶς ἀνάποδες μέρες. Τώρα ἀπ αὐτὸν περιμένουν τόσα στόματα. Ἀπ τὰ χωριὰ κατεβαίνουν γιὰ δουλιὰ συνέχεια ἀγρότες καὶ οἱ περισότεροι εἶναι νεώτεροι ἀπ αὐτόν. Κάθε βράδυ κόβει λίγο ψωμὶ καὶ τὴν ἄλλη μέρα δὲν μπορεῖ νὰ βγάλει τὸ μεροκάματο τῆς προηγούμενης. Κάθε Σάββατο μαζεύει τὶς οἰκονομίες, ἀγοράζει καλαμπόκι καὶ τὸ στέλνει στὸ χωριό... Ὁ Νίκος ὁ Ἀλετράς, ὁ ἀδερφὸς τῆς Βάσως, κάθεται μὲ τὴ γυναίκα του καὶ τὸ παιδί του σ ἕνα δωμάτιο. Στὴν κουζίνα κοιμᾶται ὁ Χρῆστος. Τὸν δέχτηκε μὲ ἀνοιχτὲς ἀγκαλιές. Τὸ τέτρατο βράδυ, μπαίνοντας στὴν αὐλή, ἄκουσε καυγά. Ἡ γυναίκα ἔλεγε: «Ἂς πάει ὅπου θέλει!» καὶ ὁ Νίκος, ὁ πάντα γλυκομίλητος, ἄναψε: «Νὰ μὴ βγάλεις ἄχνα, γιατὶ θὰ γίνει ἡ «Νίλα τοῦ Δράμαλη». Ὁ Θωμὰς βγῆκε ξανὰ στὸ δρόμο, ψιθυρίζοντας: «Δίκιο ἔχει ἡ γυναίκα. Μιὰ πιθαμὴ τόπος. Πῶς νὰ συγυριστοῦν!». Πάλι στὸ χάνι. Μὰ κι ἐδῶ δὲν εἶναι ὅπως παλιά. Πρέπει νὰ πληρώσει...

Τὴν Κυριακὴ ἀνέβηκε στὶς Καμάρες. Καὶ τὸ καλύβι δὲν εἶναι τὸ ἴδιο. Ἔχει κεραμιδένια στέγη, δυὸ παραθυράκια κατὰ τὸ νοτιὰ κι ἀπ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ἕνα παρακλάδι σὰν κελάρι. Ὁ Τσιγγάνος τὸν ἀγκάλιασε, τὸν φίλησε καὶ στὸ πρόσωπο τρέχουν δάκρια. Εἶχε τσακίσει. Γέρασε, ἀδυνάτισε. Στὸ βλέμμα, στὶς κινήσεις, παντοῦ, δὲ βρίσκεις τὸν παλιὸ Τσιγγάνο.

— Γεράσαμε, Πάνο!

— Ἐσύ, ὄχι! Ἐγώ... Μὲ πειράζει ἄσχημα ἡ καρδιά. Ἂν εἶχα παράδες, θὰ πήγαινα σὲ κανένα εἰδικό...

— Καλύτερο ἀπ τὸ ρακὶ θέλεις; μουρμούρισε ὁ γιός του, ποὺ κάτι μαστόρευε κοντὰ στὸ παράθυρο.

Ὁ νέος ἦταν γεροδεμένος, ὄμορφος, καλὰ ντυμένος. Ὁ πατέρας ἁρπάχτηκε:

— Βούβα! Ἅμα σὲ ρωτήσουν.

Στὸ τζάκι καθόταν ἕνα κοριτσάκι μὲ κατσαρὰ ἀχτένιστα μαλλιά. Ἕνα ἄλλο, μεγαλύτερο, ἔπλενε τὰ πιάτα στὴν αὐλή. Δυὸ ἀγόρια, 15-17 χρονῶν, μπῆκαν, πῆραν ἕνα μαχαίρι, ἕνα τενεκεδάκι γιὰ δόλωμα, δυὸ ἀγκίστρια καὶ βγῆκαν.

— Πόσα ἔχεις;

— Ἂν δὲν κάνω λάθος, ὀχτώ. Ὁ Θεός, ἀντὶ ψωμί, δίνει στὸ φτωχὸ παιδιά...

— Ὁ Θεὸς σοῦ φταίει, τὸν ἔκοψε πάλι ὁ γιός.

— Ἐσύ, εἶπα, νὰ πάψεις, φώναξε ἀγαναχτισμένος ὁ πατέρας καί, χαμηλώνοντας τὴ φωνή, συνέχισε: Χάλασε ὁ κόσμος, Θωμιά... Αὐτὸς ἐκεῖ εἶναι ὁ Ἀλέκος. Θυμᾶσαι; Κεῖνο τὸ μυξιάρικο, ποὺ κυλιόταν στὰ χώματα. Παιδεύεσαι... τὸ μεγαλώνεις κι ὕστερα σοῦ σηκώνει κεφάλι...

Ὁ Ἀλέκος ἀπὸ ἀφηγήσεις ἤξερε τὶς σχέσεις τῶν δύο ἀντρῶν καὶ δὲν ἤθελε νὰ χάσει τὴν εὐκαιρία. Νόμιζε, πὼς ὁ Τσιγγάνος θὰ διορθωνόταν, ἂν ὁ Θωμιὰς μάθαινε τὴν ἀλήθεια καὶ τὸν μάλωνε.

— Ἔχει δίκιο ὁ κόσμος καὶ μᾶς λέει ἀνεπρόκοπους... Ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε πολλά, σκορπᾶμε καὶ τὰ λίγα... Εἴμαστε τέσσερες ἄντρες καὶ περιμένουμε νὰ ξενοπλύνει ἡ μάνα, γιὰ νὰ φᾶμε. Αὐτὸς χαλάει καὶ τοὺς ἄλλους.

Ἀπ τὸ παζάρι γύρισε ἡ γυναίκα.

— Πάλι τὰ ἴδια, φώναξε ἀπ τὴν πόρτα καί, σὰν εἶδε τὸ Θωμιά, κοκίνισε. Τὸ βρῆκες ἀχούρι... Δὲν πρόλαβα οὔτε νὰ σκουπίσω...

Ἔφυγε. Μέρος γιὰ ὕπνο δὲν εἶχε ὁ Τσιγγάνος. Οὔτε καὶ τοὺς ἄνοιξε κουβέντα. Ὁ Ἀλέκος δουλεύει στὸ ὑφαντουργεῖο καὶ τοῦ ὑποσχέθηκε, πὼς θὰ ρωτήσει... θὰ φροντίσει... ἀλλὰ τὸ ἐργοστάσιο δὲν εἶναι δικό του. Ὁ Τσιγγάνος, ὅταν μένει ἀπέναρος, κάνει κανένα μερεμέτι καί, σὰν πιάνει καμιὰ δεκάρα, τραβάει γιὰ τὴν ταβέρνα. Τ ἄλλα παιδιὰ τὸν περισσότερο καιρὸ ἀλητεύουν.

Μπῆκε στὸ καφενεῖο τοῦ Γεωργαλᾶ, ὅπου σύχναζαν ἐργάτες σὰν κι αὐτόν. Μόλις προσπέρασε τὸ κατώφλι, ὁ καφετζὴς τοῦ ἔκανε νόημα νὰ ζυγώσει στὸν μπεζαχτά. Ἔσκυψε καὶ τοῦ ψιθύρισε στ᾽ ἀφτί:

— Τὸ μεσημέρι πέρασε ἀπὸ δῶ μιὰ παρέα γκέγκηδες κι ἔλεγαν, πὼς δὲ θὰ προλάβουν νὰ σκάψουν τὸν μπαξέ.

Ὡς τὰ μεσάνυχτα σκοτώθηκε. Ρωτώντας τὸν ἕνα καὶ τὸν ἄλλο, τοὺς βρῆκε σ ἕνα ἀπαρατημένο βλάχικο καλύβι κοντὰ στὸ Νεκροταφεῖο, ὄξω ἀπ τὴν πόλη. Ἀπ τὸ ἴδιο βράδυ τὸν κράτησαν στὴν παρέα τους καί, σὰ γεροντότερο, τὸν ἔβαλαν στὴν κορφὴ νὰ κοιμηθεῖ. Δούλεψαν μαζὶ 28 μέρες καὶ τὶς Κυριακές, καὶ τὶς γιορτές. «Ἐμεῖς ἔχουμε ἄλλο Θεό, ἔλεγαν, τὸν Ἀλλάχ... Ἔχουμε ἄλλες γιορτές... Ἅμα ἀρχίσουν οἱ βροχές, γιορτάζουμε...».

Σὰν τέλειωσαν, ἑτοιμάστηκαν γιὰ τὴν πατρίδα τους. Θὰ περνοῦσαν τὰ σύνορα καὶ θὰ κατέβαιναν στὸ Τσάμικο. Τοὺς ξεπροβόδισε ὡς τ Ἀγνάντιο. Αὐτοὶ πῆραν τὸ φιδωτὸ μονοπάτι, ποὺ ὅλο κι ἀνεβαίνει, κι αὐτὸς τοὺς παρακολουθεῖ. Στὸ Διάσελο στάθηκαν, τὸν ἀποχαιρέτησαν, κουνώντας τὰ χέρια, κι ἕνας-ἕνας χάθηκαν στὴν κατηφοριὰ τῆς ἀντίθετης πάντας.

«Σὰ νὰ εἶναι ἀπ τὴ δική μας φυλή, συλογιέται. Καλύτεροι ἀπ ἀδέρφια... Ποιός ξέρει. Εἶπαν, πὼς θὰ ρθοῦν τοῦ χρόνου...».

Πάλι ἄνεργος, πάλι δυσκολίες. Θυμήθηκε τὴν ὑπόσχεση κι ἀνέβηκε στὶς Καμάρες. Στὸ ὑφαντουργεῖο ἔγινε μιὰ προσπάθεια νὰ ὀργανωθεῖ σωματεῖο κι ἔδιωξαν μερικούς, μαζὶ καὶ τὸν Ἀλέκο. Ὁ Τσιγγάνος, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπ τὴ συζήτηση, στόλισε τὸ γιό του μὲ κάμποσα κοσμητικὰ ἐπίθετα. Τὸν εἶπε ἀχάριστο, ἀλαφρόμυαλο, γιατὶ ἀνακατευόταν σὲ ξένες ὑποθέσεις, κι ἀναστέναξε:

— Ὅποιος ἔχει παράδες σ αὐτὸν τὸν κόσμο... κι ἀπότομα πρόστεσε: Δὲν ἀνοίγουμε τὸ γανωματάδικο; Ὁ Θωμὰς θὰ περνάει ἀπ τὰ σπίτια, θὰ μαζεύει χαλκώματα... ἐμεῖς...

Ὁ γιὸς καὶ ἡ μάνα εἶχαν μιὰ ἐλπίδα. Θὰ ντρεπόταν τὸ Θωμὰ καὶ θὰ ἔστρωνε. Κι ὡστόσο δίσταζαν. Τέλος, ὁ Ἀλέκος εἶπε:

— Ἐσὺ δὲ θὰ ἀνακατεύεσαι πουθενά, οὔτε στὰ παζάρια, οὔτε στὰ λεφτά... Μπέσα; Θὰ δουλεύεις καὶ στὸ τέλος τῆς βδομάδας θὰ παίρνεις τὸ μερτικό σου...

Ἡ χαρὰ τοῦ Θωμᾶ δὲ βάσταξε πολύ. Τὴ μιὰ ἔλειπε τὸ καλάι. Τὴν ἄλλη ἐρχόταν ὁ πελάτης, δὲν ἔβρισκε τὸν Ἀλέκο κι ἄφηνε τὰ λεφτὰ στὸν Τσιγγάνο. Μιὰ γυναίκα κόντεψε νὰ τοῦ πετάξει τὴν κατσαρόλα στὸ κεφάλι, γιατὶ ἦταν μισογανωμένη. Στοὺς λογαριασμοὺς δὲν ἔβρισκες ἄκρη. Καὶ τὸ χειρότερο, δυνάμωσαν οἱ καυγάδες. Ἡ παρουσία του ἔφερνε κακὸ ἀντὶ καλό... Ἐκεῖ ψωμὶ δὲν εἶχε. Καὶ γι αὐτόν, καὶ γι αὐτούς, καλύτερα νὰ ἔφευγε.

Σ ἕνα σπιτάκι κοντὰ στὸ βλάχικο καλύβι, κάθονταν οἱ νεκρο-

θάφτες καὶ σὰ γειτόνοι, ἔπιασαν γνωριμίες. Μίλοῦσαν γιὰ τὴν ἀκρίβεια, τὴν ἀνεργία, τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς... Κεῖνο τὸ βράδυ τὸν εἰδοποίησε ὁ μπαρμπα-Βαγγέλης, πὼς ὁ Νώντας, ὁ συνάδερφός του, θὰ πήγαινε γιὰ μιὰ βδομάδα στὸ χωριό. Τὸ σκέφτηκε καὶ δὲν ἀποφάσιζε. Μιὰ βδομάδα καὶ πάλι στὸ κλαρί. Καλύτερα νὰ ἔκανε ὑπομονή, ὥσπου νὰ ἔβρισκε καμιὰ δουλιὰ μονιμότερη.

Τὴν ἄλλη μέρα στὴν ὁδὸ Σκουφᾶ, κεῖ ποὺ φώναζε «χαλκώματα γιὰ γάασωμα!!!», ἔπεσε ἀπάνω στὸν ἀγωγιάτη, τὸν Καλαρύτη.

— Μῆτσο! μοῦ παίρνεις λίγο καλαμπόκι γιὰ τὸ χωριό. Καμιὰ δεκαριὰ ὀκάδες.

Στὸ γανωτζίδικο βρῆκε μόνο τὸν Ἀλέκο. Ξεκρέμασε τὸ σουρτούκο, ἔχωσε τὸ χέρι στὴ μιὰ τσέπη, στὴν ἄλλη, ἀπὸ μέσα, ἀπόξω... Πάλι ἀπ τὴν ἀρχή. Τὸ πρόσωπό του χλώμιασε ἀλαφρά...

— Μπάρμπα-Θωμά! τί ἔχασες;

— Ἄ, τίποτε. Ἕνα παλιομάντηλο γιὰ τὴ μύτη... Μπορεῖ καὶ νὰ μοῦ ἔπεσε στὸ δρόμο...

Ὁ Ἀλέκος, μόλις ὁ Θωμιὰς ἔστριψε στὴ γωνιά, πέταξε τὰ ἐργαλεῖα, κλώτσησε τὴν κατσαρόλα καὶ σηκώθηκε, τρέμοντας. Βγῆκε στὴν αὐλή, πῆγε ὡς τὴ στροφὴ τοῦ δρόμου, γύρισε πίσω. Κάποια στιγμὴ φάνηκε νὰ ἀνεβαίνει. Ἀπ τὴν εἴσοδο ἔριξε μιὰ ματιὰ στὸ καρφί, ὅπου κρεμόταν ἐνωρίτερα τὸ σουρτοῦκο τοῦ Θωμιᾶ. Ἔκατσε, ἀνακάτεψε κάμποσο τὰ χαλκώματα, πῆρε στὴν τύχη ἕνα τσουκάλι κι ἔσκυψε νὰ δουλέψει. Νιώθει νὰ τοῦ τρυπάει τὴν πλάτη τὸ βλέμμα τοῦ γιοῦ του. Σφίγγει τὰ δόντια. Τέλος δὲ βάσταξε:

— Τί στέκεσαι σὰ Χάρος πάνω ἀπ τὸ κεφάλι μου;

Ὁ Ἀλέκος προχώρησε ἕνα βῆμα, τὸν ἅρπαξε ἀπ τὸ γιακὰ καὶ τὸν σήκωσε ὀρθὸ σὰν πούπουλο.

— Ἔχεις καὶ στόμα νὰ μιλᾶς, ἔ; Πόσα τοῦ πῆρες, ὀρὲ μασκαρά!

— Ἄσε με ἥσυχο, σοῦ λέω.

— Θὰ σὲ πνίξω, μωρέ, τὸ καταλάβες; Πόσα ξόδεψες;

Ἔχωσε τὸ χέρι στὴν τσέπη κι ἔβγαλε λίγα ψιλά.

— Τσακίσου! Πήγαινε νὰ τοῦ τὰ δώσεις... Ἀλλιώτικα νὰ μὴ γυρίσεις στὸ σπίτι...

Ὁ Θωμιὰς δὲ γύρισε στὸ γανωματαδικο. Θὰ ἔδινε ἀφορμὴ νὰ σκαλίσουν ξανὰ τὴν ὑπόθεση καὶ ν ἀρχίσει ὁ καυγάς. Ἀποφάσισε νὰ πάει στὸ Νεκροταφεῖο, ἔστω καὶ γιὰ μιὰ βδομάδα.

Ὁ μπάρμπα-Βαγγέλης τοῦ ἔδειξε ἕνα μέρος κοντὰ στὴν εἴσοδο, μέσα στὶς πέτρες, τ ἀγκάθια καὶ τ ἀγριόχορτα.

— Ἐκεῖ θὰ θάψουμε ἕναν τσιγγάνο. Δὲ χρειάζονται πολλὰ πράματα. Ὅσο νὰ σκεπαστεῖ, νὰ μὴν τὸν τραβοῦν τὰ σκυλιά. Ὕστερα θὰ σκάψεις ἕναν ἄλλο, πίσω ἀπ τὴν ἐκκλησιά, ἀνάμεσα στὰ

μάρμαρα. Σ αὐτὸν νὰ προσέξεις. Εἶναι γιὰ τὸν εἰσαγγελέα, τὸν Χαραλάμπη. Τὸν ἔχεις ἀκουστά; Ἐγὼ θὰ πάω στὴν πόλη νὰ δῶ μὴν πέθανε κανένας ἄλλος...

Ὁ Θωμιὰς πῆρε τὴ σκεπαρνιὰ καὶ τὸ φτυάρι. Μέτρησε τὸ μάκρος καὶ τὸ πλάτος... Σκάβει καὶ σκέφτεται τὸ φίλο του. «Τὸ ἄτιμο τὸ πιστό... λέει μέσα του. Τὸν βρῆκε καὶ ἡ ἀρώστια... Ἦταν ἀσυλόγιστος κι ἀπὸ παλιά... Φταίω κι ἐγώ... Ἤξερα τὴν ἀδυναμία του... Δὲν ἔπρεπε ν ἀφήσω τὰ λεφτὰ στὸ σουρτοῦκο... Τὴν Κυριακὴ θὰ πάω, νὰ μὴν βάλουν καμιὰ ὑποψία». Κι ἀπ τὸν Τσιγγάνο τὸ φίλο του περνάει σὲ τοῦτον τὸν τσιγγάνο, τὸν ἄγνωστο, τὸν πεθαμένο: «Ἀπὸ τί νὰ πέθανε; Νὰ εἶναι νέος ἢ γέρος; Νὰ ἔχει παιδιά...». Ἔφτιαξε τὸν τάφο κανονικό, βαθύ, πλατύ, ὄμορφο. Βλέπεις, ὑπάρχουν καὶ ὄμορφοι καὶ ἄσχημοι τάφοι. Ἔκοψε τὶς πάντες κάθετες, τὶς γωνίες ὀρθές. Ἔριξε μιὰ τελευταία ματιά, ἔσιαζε μὲ τὸ φτυάρι δυὸ μικρὲς προεξοχὲς καὶ μουρμούρισε ἱκανοποιημένος: «Κι ὁ τσιγγάνος ἄνθρωπος εἶναι. Αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ σπίτι του ἀπὸ δῶ καὶ πέρα...».

Ὁ Τσιγγάνος, σφίγγοντας τὰ λεφτὰ στὴν ἀπαλάμη, κατέβηκε στὴν πόλη. Ἔψαξε παντοῦ, μὰ δὲν μπόρεσε νὰ βρεῖ τὸ Θωμιά. Τὸ βράδυ κοιμήθηκε σὲ κάποια χορταποθήκη. Τ ἄλλο πρωὶ πῆρε ξανὰ τοὺς δρόμους. Ἔγινε μεσημέρι, τσάκισε ἡ μέρα. Τίποτα. Πεινάει. Διψάει. Ἀνασαίνει μὲ δυσκολία. Νιώθει λύπη. Ἂν ἔβρισκε τὸ Θωμιά, θὰ τοῦ ἔλεγε τὴν ἀλήθεια καὶ θὰ ἔφευγε τὸ βάρος. Ἡ Σκαλτσούνη τοῦ εἶχε πεῖ πὼς θὰ τὸν πλήρωνε ὡς τὸ μεσημέρι κι ὡς τὸ βράδυ θὰ ἔβρισκε τὸν τρόπο νὰ βάλει τὰ λεφτὰ στὴ θέση τους. Ἔτσι ὁ Θωμιὰς δὲν θὰ ὑποψιαζόταν τίποτα.

Μπαίνει στὴν ταβέρνα. Ἴσως νὰ τὸν βρεῖ ἐκεῖ. Ὁ Καρακίτσος τὸν φώναξε στὸ τραπέζι καὶ τὸν κέρασε. Κέρασε κι αὐτός. Τὰ δυὸ ποτηράκια ἔγιναν τέσερα, τὰ τέσερα ἔξι... Σηκώθηκαν, ὅταν ὁ ταβερνιάρης ἀρνήθηκε νὰ τοὺς δώσει ἄλλο ρακί, γιατὶ δὲν εἶχαν λεφτὰ νὰ πληρώσουν. Τραβοῦν γιὰ τὴ γειτονιά τους. Ὁ Καρακίτσος μπροστά, φλυαρώντας συνέχεια, αὐτὸς πίσω, καμπούρης, βουβὸς σὰν τάφος. Τὸ ρακὶ δὲν τὸν εἶχε πιάσει καὶ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ ζωή του δὲν τοῦ ἄλαξε τὴ διάθεση. Τώρα ἀνασαίνει πιὸ δύσκολα καὶ νιώθει μεγαλύτερη λύπη. Ἀνοίγει τὴν πόρτα σιγά, ρίγνει μιὰ ματιὰ θλιμένη στὴ γυναίκα του καὶ ξαπλώνει στὴ γωνιά. Κατὰ τὶς 11 τὴ νύχτα ἦρθε ὁ Ἀλέκος καὶ τὸν σκούντισε μὲ τὸ πόδι:

— Τί ἔκανες; Τὸν βρῆκες;

Ὁ Τσιγγάνος δὲν ἀπάντησε. Τὸν σκούντησε δυνατότερα.

— Δὲν ἀκοῦς; Τοῦ ἔδωσες τὰ λεφτά;

Καὶ πάλι δὲν ἀπάντησε. Τὸν τράνταξε μὲ τὸ χέρι. Κουνήθη-

κε σὰν κάτι τὸ μονοκόμματο. Τὸν ξεσκέπασε. Εἶχε κρυώσει κιόλας...

Ὁ Θωμάς, τραβώντας γιὰ τὴν ἔξοδο, ἀπὸ περιέργεια ζύγωσε νὰ δεῖ, ποιός ἦταν ὁ τσιγγάνος. Ἕνας ἁπλὸς τάφος, χωρὶς σταυρό, χωρὶς λουλούδια, μὲ μιὰ μεγάλη πέτρα στὸ κεφάλι καὶ μιὰ μικρότερη στὰ πόδια...

Δυὸ χρόνια στὴ σειρὰ πῆγε στὰ κάρβουνα, μὰ κι ἐκείνη ἡ ἐπιχείρηση μεγάλο διάφορο δὲν εἶχε. Τὴν τρίτη ἄρχισαν νὰ φτιάχνουν τὸ δημόσιο δρόμο. Πιὸ πολὺ ἐπέμεινε ἡ Βάσω:

— Στὸ δρόμο νὰ πᾶς. Εἶναι κοντά. Θὰ ρχόμαστε κάθε Κυριακή, πότε γώ, πότε ἡ Φώτω, πότε ὁ Γιῶργος. Θὰ σοῦ φέρνουμε τὰ ροῦχα, λίγο φαΐ καὶ θὰ σὲ βλέπουμε...

Καὶ ὁ Θωμὰς δὲν ἔφερε ἀντίρηση. Καὶ τούτη τὴ χρονιὰ γιὰ τὸ δρόμο πάει.

Περπατάει, ξύνει τὸ κούτελο καὶ κουβεντιάζει μόνος του. Ἀπὸ πρόεδρο τὸν ἔβγαλαν. Αὐτὸς μὲ τὸ βασιλιὰ δὲν ἤθελε νὰ πάει. Ἀπ τὸν καιρὸ τοῦ πολέμου τὸν σιχάθηκε. Ὅπως λένε, ὁ Βενιζέλος εἶναι διαβολεμένος ἄνθρωπος. Παίζει στὰ δάχτυλα ὅλους τοὺς διπλωμάτες τοῦ κόσμου. Θὰ βάλει δημοκρατία, θὰ κάνει τὴν Ἑλλάδα μεγάλη καὶ τρανή. Ἅμα μεγαλώσει ἡ Ἑλλάδα καὶ οἱ φτωχοὶ θὰ ζοῦν καλύτερα... Ὁ ξάδερφός του, ὁ Μῆτσος ὁ Καρατζάς, εἶναι ἀπ τὰ ἄλλο κόμμα. Καὶ σὰ δικηγόρος, δὲν εἶναι ἄσχημος. Παντρεύτηκε μιὰ κοπέλα μὲ πολλὰ χτήματα καὶ πολλὰ λεφτά. Αὐτὸς ὁρμήνεψε τὸν Τσίπρα καὶ τοὺς ἄλλους ὀπαδούς του στὸ Περιστέρι. Βρῆκαν τὰ χαρτιὰ τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου μπερδεμένα καὶ τὸν ἀπόλυσε ὁ νομάρχης. Καλύτερα. Σύχασε τὸ κεφάλι του. Ἕναν καημὸ ἔχει. Νὰ δεῖ τὰ παιδιά του νὰ προκόψουν. Νὰ φύγουν ἀπ τὸ χωριό. Νὰ πᾶνε στὴν πόλη. Βέβαια. Θὰ ἤθελε νὰ μάθουν γράμματα. Νὰ γίνουν δασκάλοι, δασικοί... Ἀλλὰ μὲ τί; Πρώτη εἶναι ἡ Φώτω. Δεκατρίω χρονῶ τώρα. Ἡ Βάσω τὸν ἔτρωγε μὲ τὴν παλαίστρα. «Εἶδες ἄλλη κοπέλα στὸ σχολειό; Εἶναι ντροπή!...». Αὐτὸς ἐπέμενε καὶ μὲ δυσκολία τὴν ἄφησαν νὰ τελειώσει τὴν τέταρτη τάξη. Δεύτερος ἔρχεται ὁ Γιῶργος. Γερὸ παιδί. Ξεπερνάει τὴν ἀδερφή του στὸ ἀνάστημα. Ἐργατικός, ἥσυχος, λιγομίλητος... Κοιμᾶται στὸ τέλος, κοντὰ στὴν πόρτα, νὰ κρατάει ζεστασιὰ στὰ μικρότερα. Τελειώνει πρῶτος τὸ φαΐ, βοηθάει τὴ μάνα του στὶς δουλιὲς τοῦ σπιτιοῦ. Δὲν γκρινιάζει, δὲν παραπονιέται... Τρίτος ἔρχεται ὁ Θοδωρής. Καλὸς μαθητής. Πρῶτος στὴν τάξη του... Ἀκολουθάει ἡ Χριστίνα, ὁ Λευτέρης καὶ κλείνει τὴ φάλαγγα ὁ Νίκος...

Στὴ δημοσιὰ περπατάει ὁ Θωμὰς ὁ Καρατζὰς καὶ ἀναπολεῖ

τὴ ζωή του. Ἔφτασε στὴν κατασκήνωση τῶν ἐργατῶν καὶ δούλεψε τρεῖς μέρες. Τὴν τέταρτη τοὺς ἔδιωξαν. «Πᾶτε στὰ σπίτι σας, τοὺς εἶπαν. Κηρύχτηκε πόλεμος».

* * *

Κύλησε περίπου κι ἕνας ἀκόμα χρόνος. Ἀκουμπώντας ὁαριὰ στὸ μπαστούνι καὶ σέρνοντας μὲ κόπο τὸ πόδι, ἀνέβηκε στὸ Τριαίνι κι ἔκατσε στὸ προσήλιο. Σὲ τοῦτες τὶς βουνοκορφὲς καὶ τὸν Αὔγουστο κρυώνεις. Κατὰ τὴ δύση φαίνεται ἡ λιμνούλα, ποὺ ἀστράφτει κάτω ἀπ τὶς ἀκτῖδες τοῦ ἥλιου, τὰ Γιάνενα, ποὺ ξαπλώνουν στὶς ὄχτες της, τὸ Μιτσικέλι καὶ δυτικότερα, ὡς τὴν Ἀρβανιτιὰ μακριά, πυκνὴ-γαλάζια καταχνιά. Ἀνατολικὰ βουνά, ὅλο βουνά, καὶ πίσω ἀπ αὐτὰ ὁ Θεσαλικὸς κάμπος. Βοριότερα ἡ Μακεδονία. Νοτιότερα τὰ νησιά... Ὁ Θωμὰς χαμογελάει. Τότε, στὸν πόλεμο τοῦ '97, νόμιζε, πὼς σὲ δυὸ μέρες θὰ ἔμπαιναν στὴν Πόλη. Τώρα;! Γιὰ νὰ φτάσεις στὴ Θράκη, πρέπει νὰ περπατήσεις ἕνα μήνα καὶ παραπάνω... Μεγάλωσε ἡ Ἑλλάδα. Θὰ μεγαλώσει κι ἀκόμα περισότερο. «Θὰ διώξουμε τοὺς Τούρκους πίσω ἀπ τὴν Κόκινη Μηλιά», τοὺς ἔλεγαν ἕξι μῆνες συνέχεια στὸ νοσοκομεῖο, δείχνοντάς τους τὸ χάρτη. Ποῦ βρίσκεται αὐτὴ ἡ Κόκινη Μηλιὰ καὶ σήμερα δὲν τὸ ξέρει, ὅμως εἶναι περήφανος, γιατὶ μεγάλωσε ἡ Πατρίδα... Ἀλλά... Ἀπ τὸν ἄνθρωπο ποτὲ δὲ φεύγουν οἱ πίκρες. Νὰ τὸν ἔπαιρναν καὶ οἱ τρεῖς σφαῖρες στὸ στῆθος, δὲ θὰ τὸν ἔνιαζε. Γιὰ νὰ ὀργώσεις καὶ νὰ σκάψεις στὸ Περιστέρι, πρέπει νὰ ἔχεις τὰ πόδια σου γερά. «Δὲ θὰ σοῦ ἀφήσουν κανένα κουσούρι», τοῦ εἶπαν. Οἱ γιατροὶ σ ὅλους τοὺς λαβωμένους, ἀκόμα καὶ στοὺς ἑτοιμοθάνατους, ἔδιναν κουράγιο. Φεύγει ἡ ἔγνια γιὰ τὸ πόδι καὶ μπαίνουν οἱ ἔγνιες τοῦ σπιτιοῦ, μέσα σ αὐτὲς καὶ κείνη γιὰ τὸ Θοδωρή... Αὐτὸς ὁ πόλεμος!... Δὲν μποροῦσε νὰ γίνει κι ἀλλιῶς. Πῶς θὰ μεγάλωνε ἡ Ἑλλάδα!

Κοιτάζει τὰ Γιάνενα, τὴ λίμνη, τὰ βουνὰ καὶ συλογιέται, ξύνοντας τὸ κούτελο.

Τὸ Θωμὰ σὰν πατέρα ἕξι παιδιῶν ὁ νόμος τὸν ἀπάλαξε, ὅμως ἐπιστράτευσαν ὅλους τοὺς ἄντρες τῆς παραμεθορίου ζώνης γιὰ βοηθητικὲς ὑπηρεσίες. Εἶχαν τὸ στέκι τους στὸν Ἄραχθο, ψηλά, κοντὰ στὶς πηγές του. Γύρισαν τὸ σούρουπο, τσακισμένοι ἀπ τὴν κούραση, μουσκεμένοι, λασπωμένοι. Ἔδεσαν τὰ μουλάρια στὰ καλύβια, ἄναψαν φωτιά, ἔφαγαν μιὰ μπουκιὰ ψωμὶ καὶ ξάπλωσαν. Πάνω στὸ πρωτοὔπνι τοὺς ξύπνησαν. Ἦταν οἱ μέρες, ποὺ θὰ γινόταν ἡ ἐπίθεση γιὰ τὸ Μπιζάνι καὶ τὰ Γιάνενα. «Ἑτοιμαστεῖτε γρήγορα! Θὰ πᾶτε πυροβολαρχικὰ στὴν πρώτη γραμμή». Φόρτωσαν καὶ ξεκίνησαν. Ἔφεξαν στὴν Τσούκα. Οἱ Τοῦρκοι μετακινοῦσαν δυνά-

μεις κατὰ τὴ βορειο-ἀνατολικὴ πτέρυγα τοῦ μετώπου, γιὰ νὰ ἀποκρούσουν τὸν ἑλληνικὸ στρατό, ποὺ κατέβαινε ἀπ τὴ Μακεδονία. Εἶχαν καταλάβει καὶ μερικὰ ὑψώματα. Εἶδαν τὰ μεταγωγικὰ καὶ κίνησαν ἕνα τιμῆμα. Μερικοὶ πρότειναν ν ἀπαρατήσουν τὰ ζῶα καὶ νὰ σκορπίσουν στὸ λόγγο. Ὁ Θωμιάς, ποὺ ἦταν ἐπικεφαλῆς, ξεφόρτωσε τὸ μουλάρι, ἔστησε τὸ ταχυβόλο, κράτησε καὶ τὸν Τριάντη, λέγοντας στοὺς ἄλλους: «Βιαστεῖτε! Ἀναγκάστε τὰ ζῶα. Ἐμεῖς θὰ κρατήσουμε, ὥσπου νὰ φτάσετε».

Πῆραν τὰ Γιάνενα καὶ τὸ Μπιζάνι. Σταμάτησε ὁ πόλεμος κι ἔγινε εἰρήνη. Ἡ ἔγνια γιὰ τὸ σπίτι δὲ φεύγει καθόλου ἀπ τὸ μυαλὸ τοῦ Θωμᾶ. Ὥσπου νὰ πάει τὸ δικό του γράμμα, νὰ μάθουν ποῦ βρίσκεται, κι ὥσπου νὰ ρθεῖ τὸ δικό τους, πέρασαν δυὸ μῆνες. Μπῆκε τὸ καλοκαίρι καὶ μιὰ μέρα εἶδε μέσα στοὺς ἄλλους ἐπισκέπτες καὶ τὴ Βάσω. Ζύγωσε, ἄφησε στὴν πάντα τὸ τορβαδάκι, ἔκατσε στὸ κρεβάτι, ἔσκυψε τὸ κεφάλι καὶ σκούπισε τὰ δάκρυα μὲ τὴν ποδιά της.

— ... Μείναμε χωρὶς καλαμπόκι. Πῆγα στὴν πόλη καὶ πούλησα τὴν Κανούτα μὲ τὸ κατσίκι της... Ἀντάμωσα τὸν ξάδερφό σου... Μὲ ρώτησε πῶς περνᾶμε, ποῦ βρίσκεσαι ἐσὺ καὶ μὲ παρακάλεσε νὰ περάσω ἀπ τὸ σπίτι του, νὰ μοῦ δώσει κάτι χαρτιὰ γιὰ τὴν Κοινότητα... Ντρέπεσαι νὰ μπεῖς μέσα. Ἔχουν καὶ τοῦ πουλιοῦ τὸ γάλα... Μόνο τὸ παιδί τους... Ἀρώστησε καὶ πάρθηκαν τὰ πόδια του. Μοῦ εἶπαν νὰ στείλω, ἂν θέλω, ἕνα ἀπ τὰ δικά μας νὰ τοῦ κρατάει συντροφιά. Θὰ τρώει, θὰ κοιμᾶται, θὰ πάει καὶ στὸ σχολειό.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Θωμᾶ σκοτείνιασε. Τὸ εἶχε καημὸ νὰ φύγουν τὰ παιδιά του ἀπ τὸ χωριὸ καὶ νὰ ζήσουν στὴν πόλη, ὅμως ποτὲ δὲ θὰ τὸ δεχόταν νὰ γίνουν κοπέλια. Καὶ τίνος; Ἡ Βάσω κατάλαβε καὶ μουρμούρισε σὰν ἔνοχη:

— Τί νὰ ἔκανα;! Μπορεῖ νὰ τὸ βοηθήσουν νὰ μάθει γράμματα, νὰ γίνει δάσκαλος... Τὸ Γιῶργο τὸν πῆρε ὁ τσέλιγκας ὁ Μπαλασούρας νὰ φυλάει τὰ πρόβατα, ὅσο ν ἀνοίξουν πάλι τὰ σχολειά...

Ὁ Θωμιὰς τότε δὲν εἶπε τίποτα. Τί νὰ ἔλεγε; Πῶς θὰ τὰ ἔβγαζε πέρα ἡ γυναίκα; Καὶ τώρα, κι ὅσες φορὲς τὸ θυμᾶται, στενοχωριέται.

Σηκώθηκε καὶ ξεκίνησε πάλι. Τὸ βράδυ κοιμήθηκε στὴ στάνη τοῦ Φάβα καὶ τὸ πρωὶ ξανὰ δρόμο. Φάνηκε ὁ Ἀετός. Τὸ νοσοκομεῖο, τὰ Γιάνενα, ἡ λίμνη, βρίσκονται τώρα μακριά, πίσω ἀπ τὰ βουνά, καὶ κείνη ἡ σκέψη, πὼς μεγάλωσε ἡ Ἑλλάδα, σὰ νὰ ἔσβησε. Μιὰ ἄλλη τὸν παιδεύει. Ἂν μείνει σακάτης!... Καὶ δὲν εἶναι μιὰ-δυὸ μέρες, ἕνας μήνας, ἔστω κι ἕνας χρόνος. Ὥσπου νὰ μεγαλώσουν τὰ παιδιά...

Ὁ Ἀγγελὴς δὲν εἶχε ὄρεξη γιὰ «φέστες», ὅμως ὑποχώρησε μπροστὰ στὴν ἐπιμονὴ τῆς γυναίκας του. Ἡ Πόπη ἤθελε ν᾽ ἀφήσει πίσω της μιὰ δυνατὴ συγκίνηση. Ἔβαλε τὰ δυνατά της καὶ ἡ ἀποχαιρετιστήρια βραδιὰ ξεπέρασε κάθε προσδοκία. Ὅλα ἦταν πλούσια. Καὶ τὸ φαγητό, καὶ τὸ πιστό, καὶ ὁ χορός, καὶ τὸ κέφι, καὶ πιὸ πολὺ οἱ φιλοφρονήσεις: «Πόπη μου! σὰ νὰ ρημιώνει ἡ πόλη...», «Δύσκολα βρίσκεις σήμερα καλοὺς ἀνθρώπους. Κι ἅμα τοὺς χάσεις!...», «Ποτὲ δὲ θὰ σᾶς ξεχάσουμε!», «Νὰ μᾶς γράφετε!». Ἡ οἰκοδέσποινα ξοφλοῦσε στὸ ἀκέραιο τὰ κολακευτικὰ λόγια καὶ δὲν ξεχνοῦσε νὰ συμπληρώνει: «Στὶς 15 τοῦ μήνα, τὸ πρωί, θὰ πᾶμε στὸ πανηγύρι τῆς Θεοτόκου καὶ τ᾽ ἀπόγευμα...».

Ἀπ᾽ τὸ τραῖνο κατεβαίνει μιὰ γυναίκα τσαλακωμένη. Μιάζει γιὰ σαρανταπεντάρα. Τὸ κορμί της σουρωμένο, τὸ πρόσωπο φαγωμένο ἀπ᾽ τὴν ἀρώστια. Ὅλο τὸ παρουσιαστικὸ καὶ πιὸ πολὺ τὸ βλέμμα της, σκορποῦν θλίψη. Ἄφησε καταγῆς μιὰ βαλίτσα, ἕνα μπόγο κι ἔκατσε.

Τὴν ὥρα ποὺ περνοῦσε ἡ οἰκογένεια, ἡ μοναχὴ γυναίκα σήκωσε τὸ κεφάλι καὶ τοὺς ἔριξε μιὰ ματιά. Ὁ Ἀγγελὴς γύρισε ἀλλοῦ τὸ πρόσωπο καὶ βιάστηκε νὰ ἀνεβεῖ.

Τὸ τραῖνο σφύριξε, τραντάχτηκε καὶ ξεκίνησε ἀργά. Ἡ Πόπη στέκει στὸ παράθυρο. Στὴν ἀποβάθρα ἕνας σιδηροδρομικὸς ὑπάλληλος κάνει βόλτες, ἡ γυναίκα καπνίζει, ἕνας σκύλος κοιμᾶται στὸ ὑπόστεγο καὶ πότε-πότε κουνάει τὸ ἀφτὶ νὰ διώξει τὶς μύγες, οἱ κότες μὲ τὰ ράμφη ἀνοιχτὰ καὶ τὶς φτεροῦγες πεσμένες ἀπ᾽ τὸ κάμμα σιγοκακαρίζουν... Οὔτε ἕνας δὲν ἦρθε νὰ τοὺς ἀποχαιρετήσει. Τὴν Πόπη τὴν πνίγει ἡ προσβολή.

Τὸ τραῖνο ξεμακραίνει. Ἡ ὄψη τοῦ Ἀγγελῆ ξαστερώνει. Ὁ πόλεμος, ὁδόξα νάχει ὁ Μεγαλοδύναμος, τὸν βοήθησε. Βγάζει τὸ δεφτέρι, σκύβει κι ἀρχίζει τοὺς λογαριασμούς. Στὸ Σταθμό, πάνω στὸν μπόγο, κάθεται ἡ Βασβάρα. Μπροστὰ ὁ κάμπος, πίσω ἡ ὀρεινὴ περιοχή. Ἐκεῖ κάπου εἶναι πεταμένο τὸ χωριαδάκι της, τὰ παιδικά της χρόνια, τὰ πρῶτα ὄνειρα... Ἀπὸ κεῖ τὴν κατέβασε πρὶν ἀπὸ χρόνια ὁ ἀδερφός της, ὁ Κώστας... Κοιτάζει μιὰ τὰ βουνά, μιὰ τὸ ποτάμι καὶ δὲν ξέρει κατὰ ποῦ νὰ πάει...

Καὶ πάλι στὸ ὁρόμο, μόνο ποὺ τώρα τὸ μποσγαλάκι τὸ κουβαλάει στὸν ὦμο ὁ Γιῶργος. Τὸ παιδὶ γρήγορα ξέχασε τὴν πίκρα τοῦ χωρισμοῦ καὶ συνέχεια ρωτάει τὸν πατέρα γιὰ χίλια-δυὸ πράματα. Ὁ Θωμὰς ἀπαντάει μὲ μονόλογα καὶ βυθίζεται ξανὰ σὲ συλογή. Πρέπει νὰ βρεῖ δουλιά, σπίτι καὶ κανένα ἄνθρωπο νὰ τὸ προσέχει. Κι ἀπὸ τούτη τὴν ἔγνια περνάει σὲ μιὰ ἄλλη πιὸ μπερδεμένη. Τί θὰ κάνει μὲ τὸ Θοδωρή; Νὰ τὸν πάρει στὸ χωριό... Νά!

Τελιώνει τὸ σχολειὸ καὶ θὰ χρειαστεῖ νὰ φύγει πάλι. Νὰ τὰ βάλει νὰ καθήσουν τὰ δυὸ μαζί, ποιός θὰ δουλέψει νὰ φᾶνε, νὰ ντυθοῦν... Νὰ κατεβεῖ κι αὐτὸς στὴν πόλη, δὲν μπορεῖ. Καὶ τὰ χρόνια πέρασαν, καὶ τὸ πόδι πότε πότε τὸν θυμᾶται... Καὶ τὸ κυριότερο, δὲ συμφωνάει ἡ Βάσω. Ὅσες φορὲς ἄνοιγαν κουβέντα, ἔλεγε: «Θωμιά! Ἂς κάνει καὶ τὸν ὑπηρέτη. Μόνο νὰ γίνει ἄνθρωπος. Νὰ μάθει γράμματα. Ἂν πάει ἀλλοῦ, θὰ εἶναι ἀφέντης!».

Στὴν καμπὴ τῆς δημοσιᾶς φάνηκε τὸ νεκροταφεῖο. Ἡ καρδιὰ τοῦ Θωμᾶ σφίχτηκε. «Καημένε Πάνο! εἶπε μέσα του. Ποιός θὰ τὸ πίστευε, πὼς ἐγὼ θὰ σοῦ ἔφτιαχνα τὸν τάφο!». Τούτη ἡ θύμηση τοῦ ἔφερε στὸ νοῦ καὶ μιὰ ἄλλη σκέψη. «Ἂν τὰ παιδιά του ἔχουν καμιὰ προκοπή, μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσουν», εἶπε μέσα του.

Ὁ Ἀλέκος ὁ Τσιγγάνος εἶχε παντρευτεῖ καὶ καθόταν τώρα κοντὰ στὸ Κάστρο.

— Γιὰ τὴν ὥρα, μπάρμπα-Θωμιά, θὰ κοιμᾶσαι στὴν κουζίνα. Θὰ δουλέψουμε μαζί.

— Στὸ ἐργοστάσιο;

— Ἀπ τὸ ἐργοστάσιο μι ἔδιωξαν. Δουλεύω ἠλεκτρολόγος. Στὸν κεντρικὸ δρόμο καὶ στὰ μεγάλα μαγαζιά, ἂν πρόσεξες, ἔβγαλαν τὰ φανάρια κι ἔβαλαν ἠλεκτρικά.

— Ἔλεγα νὰ μάθαινε μαραγκός, ράφτης...

— Θέλουν λεφτά. Κάμποσα χρόνια δὲ θὰ τοῦ δείχνουν τέχνη ἐπίτηδες, γιὰ νὰ τοὺς δουλεύει τζάμπα. Ἂς το σὲ μένα κι ἀργότερα, ἂν δὲν τ ἀρέσει, βλέπουμε. Πόσω χρονῶ εἶναι; Δέκα-ἕξι;

— Μπά! Ἔκλεισε τὰ 13 καὶ μπῆκε στὰ 14.

— Μπράαακβο! Μεῖνε ἥσυχος, μπάρμπα-Θωμιά.

— Εὐχαριστῶ, Ἀλέκο. Ἂν ἦταν οἱ μπαρμπάδες του ἐδῶ, δὲ θὰ σοῦ γινόμουν φόρτωμα.

Στὸ γυρισμὸ τὸν πονοῦσε πιὸ πολὺ τὸ πόδι κι ὁ δρόμος τοῦ φαινόταν πιὸ μεγάλος. Τὸ σούρουπο ἔφτασε στὸ σπίτι κι ἔκατσε στὸ τζάκι. Ἔκοψε μισὸ ψωμὶ ἄσπρο, τὸ μοίρασε στὰ παιδιά του, πῆρε στὴν ἀγκαλιά τὸ Νίκο καὶ τὸ Λευτέρη καὶ τὰ χαϊδεύει ἀφηρημένα. Ὅλη τὴ μέρα, καὶ στὴ στράτα καὶ δῶ, οἱ ἴδιες ἀνησυχίες. Φεύγαν γιὰ μιὰ στιγμὴ καὶ πάλι γύριζαν. Ἡ Βάσω ἀπ τὶς ζάρες τοῦ προσώπου κατάλαβε, πὼς εἶναι στενοχωρημένος, καὶ περίμενε νὰ κοιμηθοῦν τὰ παιδιά, γιὰ νὰ τὸν ρωτήσει. Ἔστειλε τὴ Φώτω στὴ γειτόνισα κι ἔκατσε ἀντίκρυ.

— Θωμιά! Τί κάνει ὁ Θοδωρής; Εἶναι καλά;

Μὲ τὴ μασιὰ ἰσιώνει τὴ στάχτη, τραβάει γραμμὲς καὶ τὶς χαλάει.

— Θὰ τὸ χάσουμε τὸ παιδί, γυναίκα.

— Εἶναι ἄρωστο;

— Ὁ Λαμπράκης καθόταν ξαπλωμένος στὸ καροτσάκι κι ὁ Θοδωρής, τὸ ἔσερνε γύρω-γύρω στὸ δωμάτιο. Τὸ φώναξα ἀπ τὴν πόρτα. Ζύγωσε, σκιαγμένο. Δὲ μὲ ρώτησε οὔτε γιὰ σένα, οὔτε γιὰ τ ἀδέρφια του.

— Παιδιὰ εἶναι, λησμονοῦν.

— Τοῦ εἶπα: Θέλεις νὰ πᾶμε στὸ χωριό; Ἔβαλε τὰ κλάματα. Ἄκουσε ἡ κυρὰ κι ἦρθε. Τί κλαῖς, παιδί μου;». «Θέλει νὰ μὲ πάρει...». Τὸ ἔπιασα ἀπ τὸ χέρι. «Πᾶμε νὰ δεῖς τὸ Γιῶργο» τοῦ εἶπα. «Νὰ πᾶς! Νὰ πᾶς...», ἡ κυρά. «Νὰ πᾶς νὰ δεῖς τὸν ἀδερφό σου!». Κεῖνο δὲν ξεκολοῦσε ἀπ αὐτή: «Κι ἂν δὲν πᾶς ἐσύ, μπορεῖ νὰ ρθεῖ αὐτός». «Νὰ ρθεῖ αὐτός. Ἐγὼ δὲν πάω...».

— Τί νὰ κάνουμε! ἀναστέναξε ἡ μάνα. Ἀφοῦ εἴμαστε φτωχοί! Λύριο θὰ φύγουν καὶ τ ἄλλα. Νὰ μπορούσαμε νὰ στέλναμε καὶ τὴ Φώτω νὰ μάθαινε μοδίστρα. Νὰ ζήσουν αὐτὰ καλά. Ἐμεῖς περάσαμε τὸν περισότερο καιρό...

Ὁ Γιῶργος δούλευε μὲ τὸν Ἀλέκο πάνω ἀπὸ δυὸ χρόνια κι ἦταν σίγουρος πὼς στὸν κόσμο δὲν ὑπῆρχε καλύτερος ἄνθρωπος ἀπ τὸ μάστορά του. Ἔγινε ἔκτακτη ἐπιστράτευση, ὁ Ἀλέκος πῆγε στρατιώτης κι ἔμεινε μόνος. Τὴ Λαμπρὴ ἀνέβηκε στὸ Περιστέρι νὰ δεῖ τί κάνουν οἱ δικοί του. Ἡ Βάσω ἀπ τὴν πρώτη κιόλας μέρα ἄρχισε: «Δὲν μπορεῖς νὰ πᾶς στὴ Θεσσαλονίκη, νὰ εἶσαι κοντὰ στὸν ἀδερφό σου;».

Ὁ Μῆτσος ὁ Καρατζὰς στὴ δικηγορική του σταδιοδρομία δὲν ἔχασε καμιὰ δίκη. Ἤξερε καὶ ἐπιχειρήματα ἀδιάσειστα νὰ βρίσκει, εἶχε καὶ γνωστούς, καὶ λεφτά, διάλεγε καὶ τὶς ὑποθέσεις. Τὶς διαφορούμενες τὶς ἔδινε στὸ βοηθό του καὶ τὰ κεφάλια τῆς Πολιτειούλας τὸν ζήλευαν γιὰ τὴν εὐθυκρισία του.

— Τὰ χτήματα πρέπει νὰ τὰ πουλήσουμε, προτοῦ τ ἀπαλλοτριώσουν, εἶπε ἕνα βράδυ στὴ γυναίκα του. Νὰ κάνω τὸ δικηγόρο, δὲν ἀξίζει τὸν κόπο. Μοῦ προσφέρουν τὴ θέση τοῦ νομικοῦ συμβούλου στὴν τράπεζα. Εἶναι μιὰ καλὴ εὐκαιρία...

Ἡ κυρία Καίτη καμάρωνε τ ἀρχοντικό της. Ἦταν καθαυτὸ δικό της καὶ δεύτερο τέτιο δὲν ὑπῆρχε στὸν κόσμο. Πάνω ἀπ τὸ κεφάλι της στεκόταν μόνο ὁ Θεός. Κάθε πρωὶ ἔδινε ἐντολὲς καὶ παρακολουθοῦσε μὲ ἄγρυπνο μάτι κι ἤξερε τί κάνει ὁ καθένας καὶ ποῦ βρίσκεται τὸ κάθε πράμα. Ἦταν εὐτυχισμένη ἀπ τὸ Μεγαλοδύναμο καὶ δὲν ἄφηνε ἀπλήρωτο οὔτε τὸ προσωπικό, οὔτε τὸ Θεὸ καὶ δὲν τὸ ἔφερνε βαρὺ γ ἀφήσει τὴν «ἀρχοντιά», τὰ «ἀγνὰ ἤθη κι ἔθιμα», τὶς «εὐγενικὲς» συνήθειες τῆς Πολιτειούλας.

— Πρέπει νὰ βροῦμε καὶ κανένα εἰδικὸ γιατρό, συνέχισε ὁ

Μήτσος. Λένε, πώς ἀνακάλυψαν κάτι ἐνέσεις. Ἑκατὸ τοῖς ἑκατὸ καλὰ δὲ γίνεται. Νὰ δυνάμωναν λίγο τὰ νεῦρα του, νὰ περπατοῦσε μὲ τὶς πατερίτσες.

Καὶ μόνο τὸ τελευταῖο ἐπιχείρημα, ἔφτανε νὰ πείσει τὴν κυρία Καίτη. Ἔτσι, πρὶν ἕνα χρόνο, ἡ οἰκογένεια τοῦ Μήτσου Καρατζᾶ μετακινήθηκε στὴ Θεσσαλονίκη, παίρνοντας μαζί της καὶ τὸ Θοδωρή. Τὸ παιδί, στὸ διάστημα αὐτό, ἔγραψε στοὺς δικούς του μόνο ἕνα γράμμα καὶ τοὺς ἔλεγε, πὼς ἔδωσε ἐξετάσεις καὶ μπῆκε ἀπ τοὺς πρώτους στὸ Γυμνάσιο.

Ὅσο ὁ Γιῶργος σώπαινε, τόσο ἡ μάνα ἐπέμενε.

— Ποῦ νὰ πάω χωρὶς νὰ γνωρίζω κάποιον νὰ μὲ βοηθήσει, χωρὶς νὰ ἔχω σπίτι νὰ μείνω τὶς πρῶτες μέρες. Καὶ τί δουλειὰ θὰ κάνω!...

— Στοῦ Μήτσου Καρατζᾶ, στὸν μπάρμπα σου.

Ὁ Γιῶργος σκύβει τὸ κεφάλι. Ὁ Θωμᾶς ξύνει τὸ κούτελο. Ξανὰ ἡ μάνα:

— Γιατί δὲ μιλᾶς;

— Καλύτερα νὰ μὲ σκοτώσουν, ἀπάντησε μὲ πεῖσμα.

Ὁ πατέρας κάτι εἶχε ὑποψιαστεῖ.

— Τσακωθήκατε; ρώτησε σιγά.

— Καταλαβαίνετε ρωμαίικα; Δὲ μὲ θέλουν στὸ σπίτι τους. Στὶς ἀρχὲς πήγαινα κάθε Κυριακή. Ἀπ τὴν πόρτα ἄρχιζε ἡ ὑπηρέτρια: «Σκούπισε τὰ πόδια σου. Θὰ λερώσεις τὴ σκάλα... Μὴ ρουφᾶς τὴ μύτη σου. Στ ἀφεντικὰ νὰ μιλᾶς μὲ τὸ «σεῖς» καὶ μὲ τὸ «σᾶς», ἀλλιῶς νὰ μὴν ξαναπατήσεις ἐδῶ». Μιὰ μέρα πῆγα τὸ μεσημέρι. Αὐτοὶ κάθησαν στὴν τραπεζαρία, ἐμένα μοῦ ἔβαλα νὰ φάω στὴν κουζίνα. Κάποια στιγμὴ ἦρθε ἡ κυρά. Μὲ κοίταξε ἄγρια: «Γιατί δὲν τρῶς;» μὲ ρώτησε. «Δὲ θέλω!». «Καὶ τὸ γλυκό;». «Καὶ τὸ γλυκό!». Κάτι μουρμούρισε. Ἄκουσα μόνο τὸ «ψωριάρη!». Εἶπα στὸ Θοδωρή: «Ἐγὼ ἐδῶ ἄλλη φορὰ δὲν ἔρχομαι!».

Τὸ παιδὶ καὶ πάλι σώπασε. Ὁ πατέρας ἔστρωνε τὸ μουστάκι μὲ τὴν ἀπαλάμη. Στὴ ματιά του διαβάζεις τὴν ἱκανοποίηση.

— Καὶ δὲν ξαναπῆγες; ρώτησε ἡ μάνα.

Ἡ ὄψη τοῦ παιδιοῦ ἔγινε πιὸ σκοτεινή.

— Εἶπα στὸ Θοδωρή: Ν ἀνταμώνουμε στὸ δρόμο καὶ νὰ σεργιανᾶμε στὴν πόλη. «Θὰ μᾶς βλέπει ὁ κόσμος καὶ θὰ λέει πὼς κάνω παρέα μὲ ἕνα διακονιάρη!» μοῦ εἶπε.

Τώρα σκοτείνιασε ἡ ὄψη τοῦ Θωμᾶ. Ἄρχισε νὰ ξύνει τὸ κούτελο. Δυὸ μέρες ἀργότερα, φώναξε τὸ γιό του παράμερα:

— Ὁ Νικόλας ὁ Λάπας ἔχει φοῦρνο στὴ Θεσσαλονίκη. Εἶναι καὶ λίγο συγγενής μας. Κουβέντιασα μαζί του. Θέλει ἕνα παιδὶ νὰ

τὸν βοηθάει. Νὰ πᾶς καὶ νὰ μᾶς γράφεις νὰ μαθαίνουμε κι ἐμεῖς τί γίνεται...

Ὁ Γιῶργος καὶ πάλι δὲν ἤθελε νὰ πάει, ὅμως δὲ χάλασε τὸ χατήρι τοῦ πατέρα.

Κύλησε κάμποσος καιρός. Στὸ Λευκὸ Πύργο στέκει ἕνας νέος, κακοντυμένος, καὶ κοιτάζει ἀδιάφορα τοὺς διαβάτες. Εἶναι ψηλός, φαρδύπλατος καὶ στὸ ἀβύνατο πρόσωπο φάνηκαν τὰ πρῶτα σημάδια τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Νοσταλγεῖ τὸ χωριό του, τὴν Πολιτειούλα καὶ κάμποσες φορὲς σκέφτηκε νὰ ξεκινήσει ποδαρόδρομο. Καὶ θὰ ἔφευγε, ἂν τὸν τελευταῖο μήνα δὲν τὰ κατάφερνε νὰ βολευτεῖ σ ἕνα καπνομάγαζο.

Στὸ φοῦρνο δούλεψε τρεῖς μῆνες. Ξάπλωνε τὰ μεσάνυχτα στὸ πατάρι καὶ ξυπνοῦσε στὶς 4. Ὅταν ζήτησε λογαριασμό, ὁ Λάπας ἀγρίεψε.

— Τί λογαριασμό; Φαΐ, ψωμί, νοίκι... Τί ἄλλο θέλεις;

Ὡς τότε ὁ Γιῶργος μισοῦσε περισσότερο τὴν ὑπηρέτρια, στὸ κατόπι τὴ θεία Καίτη. Καὶ τὸ Θοδωρή, νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, δὲν τὸν ἀγαποῦσε κι ἂς ἦταν ἀδερφός του. Τώρα προστέθηκε σ αὐτοὺς κι ὁ φούρναρης. Ὅμως μὲ τὸ γινάτι τί μποροῦσε νὰ κάνει! Ἂν καθόταν ἐκεῖ, θὰ ἔμνησκε ὁλότελα γυμνός. Πῆγε χαμάλης στὸ λιμάνι. Δὲν πρόφτασε νὰ μαζέψει λεφτὰ γιὰ ἕνα πανταλόνι — στὸ μεταξὺ ἔλιωσε καὶ τὸ σακάκι. Κι ἔμεινε πάλι ἄνεργος. Κάποιος ἄλλος ἔφερε ἕνα συγγενή του καὶ τὸν ἔδιωξαν. Ἀκολούθησε περίοδος πολὺ δύσκολη. Μιὰ μέρα χορτάτος, δυὸ νηστικός. Κοιμήθηκε καὶ στὰ παγκάκια, καὶ στὸ δασάκι, καὶ σὲ ἀποθῆκες... ὅμως οὔτε ἔκλεψε, οὔτε ζητιάνεψε. Κι ὅταν κάποιος γνωστός του τοῦ σύστησε νὰ ζητήσει τὴ βοήθεια τοῦ μπάρμπα του, τ ἀπάντησε κοφτά: «Καλύτερα νὰ πνιγῶ, παρὰ νὰ πάω σ αὐτούς».

Τὴν πρώτη μέρα τοῦ ἐρχομοῦ του στὴ Θεσσαλονίκη πῆγε στὸ σπίτι τοῦ Μήτσου τοῦ Καρατζᾶ.

— Μπά! Ἔφτασε κι ἐδῶ ἡ χάρη σου; τὸν κορόϊδεψε ἡ ὑπηρέτρια. Ὁ Θοδωρὴς λείπει.

— Πότε θὰ ρθεῖ;

— Δὲν ξέρω.

Ἀποτραβήχτηκε στὴ γωνιὰ καὶ κάθησε πάνω σὲ κάτι χαλάσματα. Ἀποφάσισε νὰ περιμένει, γιατὶ ὁ Λάπας τοῦ εἶχε πεῖ: «Πήγαινε σήμερα ν ἀνταμώσεις τὸν ἀδερφό σου. Λύριο θὰ πιάσεις δουλιὰ καὶ δὲ θὰ ἔχεις καιρὸ γιὰ σεργιάνι». Μιὰ ὥρα ἀργότερα φάνηκε στὸ δρόμο ἕνα καροτσάκι, ὄχι σὰν ἐκεῖνο τὸ παλιό, πιὸ μεγάλο καὶ πιὸ ὄμορφο. Ἔμοιαζε σὰ μικρὸ ἁμάξι. Μέσα καθόταν ὁ Λαμπράκης καὶ τὸ ἔσπρωχνε πότε ἡ ὑπηρέτρια, πότε ὁ Θοδωρὴς καὶ

πότε οἱ δυὸ μαζί. Πέρασαν δίπλα. Οἱ ἄλλοι δυὸ δὲν τὸν πρόσεξαν, ὅμως οἱ ματιὲς τῶν ἀδερφῶν συναντήθηκαν. Ἀπὸ τότε ἔμαθε πότε ἔβγαιναν περίπατο, ἔπιανε τὸ ἀντικρινὸ παρκάκι, ἔβλεπε τὸν ἀδερφό του ἀπὸ μακριὰ καὶ τὴν ἄλλη μέρα ἔγραφε στοὺς δικούς του: «Ὁ Θοδωρὴς εἶναι καλά».

Ἕνα στρατιωτικὸ τμῆμα, συνταγμένο σὲ τετράδες, ἐρχόταν ἀπ τὸ Βαρδάρη, τραγουδώντας. Ἕνας φαντάρος τὸν κοίταζε περίεργα, τοῦ χαμογελοῦσε, τοῦ ἔκανε νοήματα. Ὁ ἐπικεφαλῆς ἀξιωματικὸς φώναξε:

— Τσιγγάνος! πάρε βῆμα.

Ὁ Γιῶργος γιὰ μιὰ στιγμὴ τὰ ἔχασε, ὕστερα πήδηξε ἀπ τὴ χαρά του. Ἀκολούθησε τὴ φάλαγγα ὡς τὴ στρατώνα καὶ στάθηκε στὴν εἴσοδο, ἀποφασισμένος νὰ μὴ φύγει, ἂν δὲν τὸν ἀνταμώσει. Σ ἕνα τέταρτο περίπου, ἀπ τὸ δεύτερο θάλαμο βγῆκε ὁ Ἀλέκος κι ἔτρεξε.

— Γιῶργο! τί γυρεύεις ἐδῶ; Γιατί εἶσαι ἔτσι; Στάσου νὰ πάρω συσίτιο.

Γύρισε μὲ δυὸ καραβάνες φαΐ, δυὸ κουτάλια καὶ μισὴ κουραμάνα. Κάθησαν σ ἕνα ἀπόμερο δεντράκι καί, καθὼς ἔτρωγαν, ὁ Γιῶργος τοῦ διηγόταν τὶς περιπέτειές του.

* * *

Κοντεύουν μεσάνυχτα. Ὁ μεγάλος γιός, ντυμένος-ποδεμένος, ροχαλίζει, ξαπλωμένος ἀνάσκελα στὸ κρεβάτι. Ἀπ τὴν πόρτα σὲ χτυπάει ἡ μυρωδιὰ τοῦ κρασιοῦ. Ὁ μικρότερος κοιμᾶται στὸν καναπέ. Τὸ τετράδιο τῆς Χημείας μὲ σχήματα κανονικὰ-συμμετρικὰ καὶ τύπους καθαρούς, γλίστρησε ἀπ τὸ χέρι κι ἔπεσε ἀνοιχτὸ στὸ πάτωμα. Ἡ μάνα δὲ γύρισε ἀκόμα ἀπὸ μιὰ φιλικὴ ἐπίσκεψη. Ὁ πατέρας κάνει βόλτες στὴν κρεβατοκάμαρα. Στὸ μεγάλο καθρέφτη τοῦ τοίχου ἕνας ἄλλος ἄντρας, ἄγνωστος, μὲ μαλιὰ ἄσπρα, κορμὶ στεγνό, πρόσωπο ζαρωμένο, μὲ μιὰ λάμψη ἀπογοήτευσης στὸ σκοτεινὸ βλέμμα ἐπαναλαβαίνει τὶς ἴδιες κινήσεις, σὰ νὰ τὸν περιπαίζει.

Μετὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους τὸ ζήτημα μπῆκε ὠμιά. Ἂν δὲν ἄλαζε τοὺς σαραβαλιασμένους ἀργαλιούς, τὸ ὑφαντουργεῖο ἔπρεπε νὰ τὸ κλείσει. Κι ἂν τοὺς ἄλαζε, μεγάλες ἐλπίδες δὲν εἶχε... Ἀπ τὴν πρωτεύουσα τοῦ νομιοῦ ἔφερναν κεραμίδια καλύτερα καὶ φτηνότερα... Τὸ οἰνοπνευματοποιεῖο δούλευε καλά, ἀλλὰ κι ὅλος ὁ κόσμος νὰ μεθοῦσε!... Στένεψε πάρα πολὺ κι ὁ κύκλος τῶν ἐπιχειρήσεων «εὐκαιρίας»... Κι ὅμως δὲν τολμοῦσε. Νόμιζε, πὼς θὰ ἔκανε ἕνα βῆμα στὸ κενό. Ὁ Τάκης ὁ Κανατὰς — ὁ ἀδερφὸς τῆς Ἠόπης ἀπ τὴ δεύτερη γυναίκα — εἶχε σπουδάσει στὸ Λονδίνο οἰκονομικὲς ἐπιστῆμες. Ἀνακατευόταν μὲ τὶς Τράπεζες τὰ Χρηματιστή-

ρια, τὰ Ἐπιμελητήρια. Ὁλόκληρες περιουσίες, ὅπως ἔλεγαν, πρεγοῦσαν ἀπ τὰ χέρια του. Ἕνας τέτιος ἄνθρωπος τοῦ χρειαζόταν στὴν Ἀθήνα, τουλάχιστον στὴν ἀρχή, ὥσπου νὰ κατατοπιστεῖ. Κι ὡστόσο τὸν φοβόταν, μι ὅλο ποὺ δὲν εἶχε τίποτα τὸ συγκεκριμένο σὲ βάρος του.

Τὸ ἐργοστάσιο στρατιωτικῶν εἰδῶν, ἀντὶ νὰ μεγαλώσει, νὰ παράγει καὶ πυρομαχικά, ὅπως χρειαζόταν, κόλησε στὴ λάσπη. Φυσικά, ὁ παγκόσμιος πόλεμος ξέσπασε, ὅμως ἡ Ἑλλάδα δὲν πήγαινε ἀπ τὴ μιὰ πάντα, οὔτε ἀπ τὴν ἄλλη. Ἡάλι μὲ τὴν ὑπόδειξη τοῦ Καναπᾶ, ἄνοιξαν ἕνα πολυτελέστατο ἐμπορικό. Ἡ πόλη μεγαλώνει, ὁ κόσμος ἐκπολιτίζεται, ἡ ἀγορὰ πλαταίνει. Τὸν πρῶτο χρόνο πῆγαν θαυμάσια. Τὸ δεύτερο παρουσιάστηκε ἀντίκρυ ἕνα ἄλλο σὰν τὸ δικό τους. Ἄρχισε ἡ φαγωμάρα. Οἱ ἐφημερίδες ἔγραφαν μὲ μεγάλα γράμματα: «Τὸ κατάστημα «Λάμπρου» εἶναι μοναδικὸ στὸ εἶδος του. Θὰ βρεῖτε ὅ,τι θέλετε, σὲ καλύτερη ποιότητα καὶ σὲ φτηνότερες τιμές...». Ὑπάλληλοι περνοῦσαν ἀπ τὶς συνοικίες καὶ τὸ διαφήμιζαν. Ἀκόμα καὶ στὸ θέατρο. Ἔβγαιναν δυὸ γυναῖκες στὴ σκηνή. Ἡ μιὰ καλοντυμένη, ἡ ἄλλη κακομοίρα. «Κυρία Καλιόπη! ποῦ τ ἀγοράσατε αὐτὸ τὸ ὑπέροχο ὕφασμα;». «Στὸ κατάστημα "Λάμπρου"». «Κι ἐγὼ ἡ στραβὴ πῆγα στὸ ἀντικρινό!». Ὁ Ἀγγελὴς τὸ θεωροῦσε βλακεία νὰ πληρώσει τοὺς «χαραμοφάηδες», νὰ τοῦ κάνουν ρεκλάμια.

— Νὰ συνεταιριστοῦμε, τοῦ πρότεινε ὁ Καναπᾶς. Ἔχουν περισότερα κεφάλαια. Θὰ μᾶς γονατίσουν.

— Ἐμεῖς ἐδῶ εἴμαστε παλιότεροι. Ὁ κόσμος μᾶς γνωρίζει. Οἱ δικοί μας πελάτες δὲν πρόκειται νὰ ψωνίσουν σ αὐτούς.

— Τὸ ἐμπόριο δὲν ἔχει φιλίες.

— Γι αὐτὸ κι ἐσὺ ἔπινες χτὲς τὸ βράδυ στὸ μπὰρ μὲ τὸ Λάμπρου; Τί μεσιτεία σοῦ ἔδωσε;

Ὁ ἄλλος τινάχτηκε ἀπ τὴν προσβολή.

— Εἶσαι μπακάλης κι ὄχι ἐπιχειρηματίας. Δὲ διστάζεις νὰ πουλήσεις καὶ τὴν ψυχή σου γιὰ τὸ χρῆμα καὶ γιὰ τὴν ἴδια αἰτία δὲν τολμᾶς νὰ ξοδέψεις λίγες δεκάρες, γιατὶ φοβᾶσαι μὴν τὶς χάσεις. Ἔμεινες καχύποπτος χωριάτης. Σ ὅλον τὸν κόσμο βλέπεις τὸν ἑαυτό σου. Ἄιντε, θὰ χωρίσουμε τὰ τσανάκια μας. Τὸ μερτικό μου. Καὶ μὲ 50/ο ζημιά.

— 10ο/ο.

— Ἔστω!

— Θὰ μὲ περιμένεις. Δὲν ἔχω ρευστὸ χρῆμα.

— Τὶς καταθέσεις στὴν Τράπεζα.

— Εἶναι στὸ ὄνομα τῶν παιδιῶν μου. Κανένας δὲν πρόκειται νὰ τὶς θίξει.

— Ἔχεις κι ἕνα ποσὸ στὸ δικό σου.

— Δὲ γίνεται.

— Νὰ πουλήσουμε τὸ ἐργοστάσιο. Λῦριο κιόλας θὰ σοῦ φέρω ἀγοραστή.

Ὑπόγραψε τὰ χαρτιὰ τῆς ἀγοραπωλησίας καὶ ὄγῆκε στὸ δρόμο. Ἔριξε μιὰ ματιὰ πίσω. Τίποτα δὲν εἶχε ἀλάξει. Μόνο δυὸ γράμματα στὴν ταμπέλα. Ἀπὸ «Ἄγγελὴς καὶ Σία» ἔγινε «Ἀδελὴς καὶ Σία». Καὶ δὲν ἀποκλείεται κάτω ἀπὸ κεῖνο τὸ «Σία» νὰ κρύβεται ξανὰ ὁ τσαρλατάνος ὁ κουνιάδος του.

Ἀνέβηκε στὸ δεύτερο πάτωμα, μπῆκε στὸ γραφεῖο κι ἔπεσε σχεδὸν πτῶμα στὴν καρέκλα. Μισεῖ τούτη τὴν πόλη, τοῦτον τὸν κόσμο. Εἶναι κρύος κι ὕπουλος σὰ φίδι. Πόσο ζεστὴ καὶ σίγουρη ἦταν ἡ Πολιτειούλα. Νὰ γυρίσει πίσω δὲν μπορεῖ. Νὰ πάει μπροστὰ καὶ φοβᾶται καὶ δυνάμεις δὲν ἔχει... Σιγὰ-σιγὰ μιὰ ἄλλη σκέψη ἦρθε νὰ τὸν παρηγορήσει. Τώρα θὰ εἶναι μόνος του, ἀφέντης στὸ σπίτι του... Σηκώθηκε, ἀναμέριασε τὴν κουρτίνα νὰ μπεῖ φῶς. Ἀντίκρυ στέκει ὁ ἐφιάλτης, τὸ ἐμπορικὸ τοῦ Λάμπρου. Πάνω ἀπ τὴν κυρία εἴσοδο ἕνα μεγάλο πανὼ ἔγραφε: «Δεκαπέντε στὰ ἑκατὸ ἔκπτωση σ ὅλα τὰ εἴδη». Τὰ πόδια τοῦ Ἄγγελῆ κόπηκαν πέρα γιὰ πέρα...

Πέρασαν τὰ μεσάνυχτα. Ὁ Ἄγγελὴς κάνει βόλτες στὴν κρεβατοκάμαρα καὶ συλογιέται. Ὁ Μίμης πίνει, καπνίζει, πάει στὶς παλιογύναικες... Γράφτηκε στὰ Νομικά. Ἔφυγε ἀπὸ κεῖ καὶ πῆγε στὴν Ἐμπορικὴ Σχολή... Ἂν δὲν ἦταν δικό του παιδί, θὰ ἔλεγε, πὼς πρόκειται γιὰ ἔκφυλο τύπο, γιὰ ἀλήτη. Τῆς μάνας του μιάζει. Ὁ Λάκης... Ἥρεμος, σὰ νὰ μὴν ἔχει καθόλου νεῦρα, εὐγενικὸς σὰ δεσποινίδα τοῦ... παλιοῦ καιροῦ. Ἡ σκέψη του λαγαρή. Τὰ λόγια του μετρημένα. Τὰ βράδια γυρίζει ἀργὰ καὶ κανένας δὲν τὸν ρωτάει, ποῦ πάει καὶ τί κάνει. Καὶ δικαιολογημένα. Ὑπόδειγμα παιδιοῦ. Κι ὅμως! Τὴν περασμένη Κυριακὴ ἔγινε ἕνα ἐπεισόδιο. Ὁ Μίμης μπῆκε μεθυσμένος κι ἄρχισε νὰ φωνάζει καὶ νὰ βρίζει, γιατί, ὅπως ἔδειχνε, κάποια παρατήρηση τοῦ εἶχε κάνει ὁ Λάκης. Δυὸ -τρία λεφτὰ ἀργότερα, ἕνας κρότος τράνταξε τὸ δωμάτιο. Ἔτρεξαν. Τὸ τραπέζι ἀπ τὸ σπρώξιμο ἀναποδογύρισε. Τὸ μάρμαρο μὲ τὴ μιὰ γωνιὰ ἔπεσε στὸ πάτωμα, μὲ τὴν ἄλλη χτύπησε τὸν καθρέφτη καὶ τὸν ἔκανε θρύψαλα. Στὴν ἄκρη τοῦ συρταριοῦ ἦταν διάφραγμα ἀπὸ χαρτόνι καλὰ συναριλογημένο. Μέσα εἶχε ἕνα μαχαίρι μυτερό, μιὰ μάσκα ἀπὸ πανί, κάμποσα κλειδιά, ἕνα μικρὸ σιδεροπρίονο, ἕνα ζευγάρι γάντια, καὶ κάμποσα χρυσαφικά. Ἡ Πόπη τὰ περιεργάστηκε κάμποσο καὶ μουρμούρισε: «Τί διάβολο εἶναι αὐτά;». Ἔριξε μιὰ ματιὰ στὸ Λάκη. Κεῖνος σήκωσε τοὺς ὤμους. Ὁ Ἄγγελὴς στεκόταν στὴν πόρτα κι ἀπ τὴν κανονικὴ διάταξη κατάλαβε τίνος ἦταν, μάντεψε ἀκόμα καὶ τὸν προορισμό τους.

Ἡ νύχτα κυλάει. Ὁ Ἀγγελὴς κάνει βόλτες στὸ δωμάτιο καὶ συλογιέται. Ἡ Πόπη... Στὴν ἐπαρχία τὴν ἔπνιγε ἡ καθυστέρηση. Ἐδῶ προστέθηκε ἡ ζήλια καὶ ἡ ἐπίδειξη... Παραβγαίνει νὰ φτάσει τὶς Κυρές, ποὺ δὲν ξέρουν πόσα ἔχουν. Σπαταλάει ἀσυλόγιστα καὶ γκρινιάζει, γιατὶ αὐτός, ὁ Ἀγγελής, δὲν κερδίζει πολλά, γιατὶ εἶναι τσιγγούνης, γιατὶ ἔμεινε χωριάτης... Μιὰ γνωστὴ τῆς γράφει ἀπ τὸ Παρίσι, πὼς ἐκεῖ εἶναι ὁ Παράδεισος, μιὰ φιλενάδα της ἀπ τὸ Μόντε-Κάρλο... καὶ νοσταλγεῖ νὰ πάει κι αὐτή... Κι αὐτός... Δὲν ἔχει τὸ παλιὸ κουράγιο νὰ τῆς πεῖ: «Κανένας δὲ σὲ κρατάει. Ὥρα καλὴ στὴν πρύμνη σου...». Σὰ νὰ μὴ πατάει σὲ στέρεο ἔδαφος. Σὰ νὰ θόλωσε ἡ παλιὰ τετράγωνη λογική του. Σὰ νὰ βαδίζει στὰ σκοτεινά. Καὶ ἡ καρδιά του ἀδυνάτισε. Νιώθει μέσα του μιὰ ἀπέραντη ἐρημιά. Ἄλαξε κι ὁ τόνος τῆς φωνῆς του. Μιλάει μουδιασμένα. Καὶ τ ἀνάστημά του σὰ νὰ κόντυνε. Καὶ τὰ λεφτά. Στὴν Πλιτειούλα κυβερνοῦσε αὐτός. Ἐδῶ σὰ νὰ κυβερνάει κάποια ἄλλη δύναμη... Ἀλλά, θὰ πάρει ξανὰ τὸ τιμόνι στὰ χέρια του. Δὲ θὰ κατεβάσει τὶς τιμές. Θὰ διώξει κάμποσους ἀπ τὸ προσωπικό... Θὰ κόψει τοὺς μισθοὺς καὶ τὰ μεροκάματα... Θὰ στείλει τὸ Μίμη στὴ Σχολὴ Εὐελπίδων καὶ κεῖ θ ἀφήσει τὶς κακὲς συνήθειες. Θὰ ξεκαθαρίσει τὴν ὑπόθεση τοῦ Λάκη. Θὰ περιορίσει τὰ ἔξοδα τοῦ σπιτιοῦ, τὶς δεξιώσεις, τὶς γιορτὲς καὶ τ ἄλλα κουραφέξαλα τῆς Πόπης... Καὶ σὲ λίγα χρόνια... Καὶ τότε θὰ μιλήσει διαφορετικὰ καὶ στὸν Κανατά, καὶ στὴν ἑταιρία «Ἀβδελὴς καὶ Σια», καὶ στὸ Λάμπρου, καὶ σ ὅλον τὸν κόσμο... Ἀπ τὸν καθρέφτη τὸν κοιτάζει τώρα κάποιος γνωστός. Ἔχει, φυσικά, ἄσπρα μαλιά, στεγνὸ κορμί, ζαρωμένο πρόσωπο, ζιμωτὴ ἡ ματιά του γυαλίζει σὰ λεπίδα μαχαιριοῦ.

Ἀνοίγει ἡ μεσόπορτα καὶ μπαίνει ἡ Πόπη, ξαναμένη, μισομεθυσμένη. Βγάζει ἀπ τὴν τσάντα ἕνα χαρτὶ καὶ τὸ πετάει στὰ πόδια του.

— Ὁ Τάκης κατάθεσε στὴν Τράπεζα τὸ ποσὸ ποὺ σοῦ χρωστοῦσε ἀπ τὸ λογαριασμὸ τοῦ ἐργοστασίου.

— Ποῦ τὰ βρῆκε; Τὸ πρωὶ δὲν εἶχε.

— Ἀγόρασε μετοχὲς τῆς ἑταιρίας «Βάλτερ». Σὲ μιὰ μέρα ἡ τιμή τους τριπλασιάστηκε. Αὔριο φεύγει γιὰ τὶς Κάνες. Ἐμεῖς...

— Καὶ γιατί ἀνέβηκε ἡ τιμή τους;

— Ἡ Ἑλλάδα βγῆκε στὸν πόλεμο μὲ τὸ μέρος τῆς Ἀντάντ.

Τὰ ἔπιπλα, τὸ κρεβάτι, ὁ καθρέφτης, ὁ ἄγνωστος ἄνθρωπος, ὅλα ἄρχισαν νὰ στριφογυρίζουν. Θάμπωσαν τὰ μάτια. Μὲ ἕνα χέρι ἔπιασε τὴν καρδιά, μὲ τὸ ἄλλο ἔκανε νὰ στηριχτεῖ στὸ κενὸ καὶ ἔπεσε στὸ πάτωμα.

Ὡς τ' Ἀγνάντιο τοῦ Ραχούτη ξεπροβοδοῦσε παλιότερα ἡ Βάσω τὸ Θωμά. Ὡς τὸ ἴδιο καραούλι τὴν ξεπροβόδισε σήμερα αὐτός.

— Καλὴ ἀντάμωση, εἶπε καὶ διάστηκε νὰ χωθεῖ στοὺς θάμνους τοῦ μονοπατιοῦ.

— Ὥρα καλή, ἀπάντησε, σκύβοντας τὸ κεφάλι.

Ἔκατσε σὲ μιὰ τούφα, ἀκούμπησε τὸ πηγούνι στὸ τζουμάκι. «Τὸ φουκαρὰ τὸν ἀγρότη ὅλοι τὸν κυνηγοῦν, ἀκόμα κι ὁ Θεός». Οἱ δυὸ τελευταῖες χρονιὲς ἦταν οἱ χειρότερες, γιατὶ ἦταν οἱ τελευταῖες. Οἱ παλιότερες δυσκολίες χάνονται στὸ βάθος τοῦ χρόνου καὶ ξεθωριάζουν. Τὶς μελοντικὲς δὲν τὶς ξέρει ἀκόμα. Πέρυσι ἡ ξηρασία ἄρχισε ἀπ τὶς 15 τοῦ Μάη. Φέτος ἀπ τὸ Μάρτη. Ἀπ τὶς 5 γίδες πούλησαν τὶς τρεῖς. Καὶ δὲ βρίσκεις τί νὰ ἀγοράσεις. Τὰ σάρωσε ὁ ἀποκλεισμός...

Ἡ Βάσω ξεφόρτωνε τὸ τσουβάλι καὶ σωριάστηκε στὸ πεζούλι, πεθαμένη ἀπ τὴν πεῖνα καὶ τὴν κούραση. Ὁ Θωμιὰς ἔδεσε τὴν ἀγελάδα στὴν παραβόλα καὶ ζύγωσε.

— Σήμερα σκιάχτηκα, ἀναστέναξε ἡ γυναίκα. Εἶπα δὲ θὰ φτάσω στὸ σπίτι...

Ὁ ἄντρας σκύβει τὸ κεφάλι, ξύνει τὸ κούτελο καὶ σωπαίνει. Νὰ τῆς πεῖ νὰ μὴν ξαναπάει, τί θὰ ἔτρωγαν; Φυσικά, μὲ τὰ ἀγριόχορτα τίποτε δὲ γίνεται, ὅμως ξεγελοῦν κάπως τὸ στομάχι.

Ἡ γῆς εἶναι καμένη. Κατὰ τὸ νοτιὰ φάνηκε ἕνα σύνεφο. Χιλιάδες μάτια καρφώθηκαν πάνω του ἱκετευτικά. Στὴ ρούγα περνοῦν γυναῖκες, φορτωμένες. Ξεκινοῦν μιὰ-δυὸ ὧρες νύχτα, ἀνεβαίνουν στὸν Ἀετό, μαζεύουν τσουκνίδες καὶ γυρίζουν.

— Θωμιά! θὰ πάω στὸν κάμπο.

Σήκωσε τὸ κεφάλι ἀπότομα.

— Τί θὰ κάνεις στὸν κάμπο;

— Θὰ σκαλίσω καλαμπόκια, καπνό... Θ ἀρχίσει ὁ θέρος... Ἀπ αὐτὸ τὸ μαρτύριο...

Πολλὰ περίμενε ὁ Θωμιάς, ὅμως ὄχι καὶ τοῦτο. Ἔσκυψε ξανὰ τὸ κεφάλι, ξύνει τὸ κούτελο.

— Ἔχεις δίκιο, μουρμούρισε. Φτάσαμε στὸ «ἀμήν». Εἶναι ντροπὴ ὁ ἄντρας νὰ κάθεται στὸ σπίτι καὶ ἡ γυναίκα νὰ πάει ταξίδι. Ἂν ἤξερα πὼς θὰ ἔχουμε καὶ φέτος τέτιον παλιόκαιρο, θὰ ἔφευγα ἀπ τὸ χειμώνα...

— Αὐτὲς δὲν εἶναι δουλιὲς γιὰ σένα... Δὲν μπορεῖς νὰ σκύψεις, σὲ πονάει τὸ ποδάρι. Καὶ δῶ ποιός θὰ μένει. Μπορεῖ νὰ βρέξει. Ἐγὼ περίσσια εἶμαι. Ἡ Φώτω θὰ σᾶς πλένει, θὰ σᾶς μπαλώνει.

Ὅλη τὴ νύχτα δὲν κοιμήθηκαν. Ζαρώνουν κάτω ἀπ τὸ σκέπασμα καὶ συλλογιοῦνται. Ὅταν λάλησαν τὰ κοκόρια τὴ σκούντησε:

— Βάσω! ἔφεξε.

Πῆρε τὴν κατηφόρα, ἔφτασε στὴ ρεματιά, φάνηκε στὶς κορ-

δέλες τῆς ἀντικρινῆς πλαγιᾶς, στάθηκε στὸ διάσελο, ἔριξε μιὰ ματιὰ στὸ Ἀγνάντιο τοῦ Ραχούτη, γύρισε τὴν ποδιὰ ἀνάποδα, σφούγγισε τὸ πρόσωπο καὶ χάθηκε στὴ στροφὴ τοῦ δρόμου. Ὁ Θωμᾶς θυμᾶται. Στὰ Καλύβια τοῦ Τσιρίμπα τὴν πρωτογνώρισε. Πέρασαν ἀπὸ τότε χρόνια. Παντρεύτηκαν, ἔκαναν παιδιά, τὰ μεγάλωσαν καὶ τώρα ἡ Βάσω, γριὰ σχεδόν, πάει στὸν κάμπο νὰ ξενοδουλέψει. Ἡ καρδιά του ξεχειλίζει ἀπὸ πόνο καὶ ἀγάπη.

Κάμπος ὅσο βλέπει τὸ μάτι. Ὁ ἥλιος στέκει στὸ μεσούρανο. Οὔτε φυλαράκι δὲν κουνιέται. Ἀκόμα καὶ τὰ τζιτζίκια σωπαίνουν. Οἱ γυναῖκες σκύβουν στὴ γῆ. Ἀπ τὶς μύτες τρέχει ἱδρώτας. Δουλιὰ ἀπ τὰ χαράματα ὡς τὸ σούρουπο κι εἶναι ἀτέλιωτη ἡ μέρα τ Ἀλωνάρη. Γιὰ νὰ πάρουν λέγο μεροκάματο παραπάνω, συμφώνησαν μὲ τ ἀφεντικὸ νὰ μὴν τοὺς δίνει φαΐ καί, γιὰ νὰ κάνουν οἰκονομία, δὲ μαγειρεύουν. Τὶς περισσότερες φορὲς τὴν περνοῦν μὲ σιτάρι. Τὰ βράδια τρίβουν στάχια, τὸ βράζουν, τὸ πρωὶ τὸ βάζουν στὶς τσέπες καὶ πᾶνε στὸ χωράφι. Τὶς νύχτες ἔχει ὑγρασία καὶ κάνει κρύο. Μάζεψαν δεμάτια κάτω ἀπὸ μιὰ γκορτσιὰ καὶ ἔφτιαξαν πρόχωμα ὁλόγυρα. Κουβάλησαν ἄχυρο ἀπ τὸ διπλανὸ ἁλώνι καὶ μ αὐτὸ σκεπάζονται. Πεντακόσια μέτρα μακρύτερα, στὸ βάλτο, ἔσκαψαν μιὰ γοῦρνα κι ἀπὸ κεῖ φέρνουν νερό. Χώματα, σκόνες, ἱδρώτας, ἁπλυσιά... Τὶς Κυριακὲς πᾶνε στὸ ποτάμι. Κρύβονται μέσα στὰ καλάμια, ξεντύνονται, πλένουν τὰ βρώμικα ροῦχα χωρὶς σαπούνι καὶ ζεστὸ νερό, τὰ στεγνώνουν στὸν ἥλιο καὶ ντύνονται ξανά...

Στὴν ἔρημη δημοσιὰ φάνηκε ἕνας στρατοκόπος. Περπατάει ἀργά, ἀργά, ἀκουμπώντας στὸ τζουμάκι. Ρωτώντας, φτάνει στὸ χωράφι. Οἱ γυναῖκες σταματοῦν τὸ θέρο. Ἀνασηκώνουν τὰ κορμιά, βάζουν τὶς ἀπαλάμες ἀντήλιο. Ἡ καρδιὰ τῆς Βάσως χτυπάει δυνατά. Πετάει τὸ δρεπάνι καὶ τρέχει.

— Θωμά! Τί πάθατε; Γιατί ἤρθες;

— Ἀδυνάτισες, Βάσω.

— Δὲν εἶναι τίποτα. Ὁ ἥλιος μι ἔκαψε.

— Μᾶς ἔστειλε ὁ Γιῶργος λεφτά. Κατέβηκα νὰ τὰ πάρω κι ἤρθα νὰ δῶ τί κάνεις;

— Γράμμια;

Ἔκατσαν καταμεσὶς στὸν κάμπο, πάνω στὰ δεμάτια. Ἔβγαλε τὸ γράμμα καὶ τὸ διάβασε συλαβιστά. Ἡ Βάσω τὸ πῆρε, τὸ φίλησε καὶ τὸ ἔβαλε στὸν ἱδρωμένο κόρφο, μουρμουρίζοντας μὲ δάκρια στὰ μάτια: «Ὁ Θεὸς νὰ σ ἔχει καλά, παιδί μου! Ὁ Θεὸς νὰ σ ἔχει καλά!...».

— Βάσω! θ ἀρωστήσεις καὶ θὰ τὰ πληρώσουμε στοὺς γιατρούς. Ἄιντε νὰ πᾶμε στὸ χωριό. Θὰ τὰ βολέψουμε.

— Ὡς τὸν Ἅγη-Δημήτρη, Θωμά. Νὰ μαζέψουμε τίποτα γιὰ τὸ χειμώνα. Ὅλες ἔτσι εἴμαστε. Καμιὰ δὲν ἀρώστησε. Οὔτε τὸ κεφάλι δὲ μᾶς πόνεσε.

Τῆς ἄφησε τὸ σακουλάκι. Εἶχε μέσα ἕνα μπουκάλι γάλα, πέντε αὐγά, μιὰ χούφτα ἀχλάδια... Ἕνα χαρτάκι ἐλιὲς καὶ μισὸ ψωμὶ σταρίσιο. Τὸ ψωμὶ καὶ τὶς ἐλιὲς τ ἀγόρασε στὴν πόλη γιὰ τὸ δρόμο. Καὶ τὰ φύλαξε νὰ φᾶνε μαζί. Καὶ τ ἄφησε σ αὐτή, γιατὶ ἦταν πολὺ ἀδύνατη...

Χώρισαν. Ἡ Βάσω στέκει καταγλιοῦ, στὴ μέση τοῦ θερισμένου χωραφιοῦ, καὶ παρακολουθεῖ τὸ Θωμιά, ποὺ ξεμακραίνει στὴν ἔρημη δημοσιά...

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ὡς τὴν Ἀκρόπολη ψηλὰ σκαρφαλώνουν ἀμφιθεατρικὰ τὰ φτωχὰ σπιτάκια. Οἱ γυναῖκες καμαρώνουν, γιατὶ ἡ γειτονιά τους εἶναι πεντακάθαρη καὶ τὰ βράδια στὶς αὐλὲς κουτσομπολεύουν χαρέκακα τὶς ἀρχοντοκυρές, ποὺ κάθονται στὶς κάτω γειτονιὲς μέσα στὶς σκόνες καὶ τὶς ἀκαθαρσίες, καὶ δὲ βλέπουν — ἢ κάνουν πὼς δὲ βλέπουν — πὼς ἐτοῦτα τὰ γκαλντιρίμια τὰ ξεπλένουν οἱ βροχές, τὰ σκουπίζουν οἱ ἀγέρηδες, ἡ κίνηση εἶναι λιγοστὴ κι ὁ κόσμος δὲν ἔχει νὰ πετάει στοὺς δρόμους μουχλιασμένα ψωμιά, ἀποφάγια, χαλασμένα φροῦτα καὶ χαρτιά. Μπροστά, ὡς τὴν ἀκροθαλασιά, ἀριστερὰ ὡς τοῦ Χαριλάου καὶ τὴν Ἀπάνω Τούμπα καὶ δεξιὰ ὡς τὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ ἁπλώνει ἡ πόλη.

Κάθεται στὸ ξύλινο κρεβάτι, ἀκουμπάει τοὺς ἀγκῶνες στὸ παράθυρο καὶ κοιτάζει τὸ γερο-Ὄλυμπο, ποὺ ἀσπρίζει στὸ βάθος. Ἡ ἀνησυχία σμίγει μὲ τὴ χαρά, ὁ φόβος μὲ τὴν ἐλπίδα. Καὶ στὸ καπνομάγαζο δύσκολα ἦταν στὶς ἀρχές. Ἄκουγε «παστάλι», «σκάρτο», «τόγκα».... «ἑταιρία, συνδικάτο, ἀπεργία, ὀχτάωρο...» καὶ δὲν καταλάβαινε τίποτα. Ὅλα ἦταν ξένα κι ἄχαρα... Ὅμως ἀργότερα, ὅταν τοῦ εἶπε κάποιος «φεύγα ἀπ τὰ καπνά, προτοῦ χτικιάσεις», τοῦ κακοφάνηκε κι ἀπάντησε: «Ἅμα χτικιάσουν ὅλοι κι ἐγὼ μαζί τους». Ναί. Μὰ τοῦτο δῶ δὲν εἶναι καπνομάγαζο...

Χαιρέτισε κι ἔκατσε στὴν καρέκλα, ποὺ βρέθηκε μπροστά του. Σὰν πέρασε ἡ πρώτη ταραχή, ἔριξε μιὰ ματιὰ ὁλόγυρα. Στὴ γωνία μιὰ κοπέλα μὲ πράσινο φουστάνι κι ἄσπρη μπλούζα κοιτάζει ἀμήχανα τὸ πάτωμα καὶ παίζει νευρικὰ μὲ τὰ δάχτυλα τῶν χεριῶν της. Δίπλα της ἕνας νέος μὲ μαῦρα μάτια, μέτωπο πλατύ, πλούσια μαλιὰ καὶ πρόσωπο στρογγυλό, γεμάτο, φοράει κόκκινη γραβάτα καὶ κουστούμι μπλέ. Πιὸ κεῖ, ἄλλοι δυὸ σιγοκουβεντιάζουν. Οἱ ἄλλοι τέσσερες κάθονται στὶς πάντες, δεξιὰ-ἀριστερά, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ

τοὺς περιεργαστεῖ. Τὸ αἴσθημα τῆς συστολῆς χάθηκε, ὅταν φάνηκε ὁ Ἀλέκος.

— Καλημέρα! φώναξε, ὁρασκελώντας τὸ κατώφλι. Τοὺς μέτρησε μὲ τὸ βλέμμα καὶ πρόστεσε: Λείπουν μόνο οἱ «γέροι».

Σὲ λίγο ἔφτασαν κι ἐκεῖνοι. Ὁ ἕνας ψηλὸς-χοντρὸς μὲ γερακίσια μύτη, ὁ ἄλλος κοντὸς-ἀδύνατος, τριανταπεντάρηδες τὸ πολύ.

— Ἄιντε, Ἀλέκο!

— Εἴμαστε ὅλοι. Ἀπ τὰ καπνομάγαζα ὁ Γιῶργος, ἀπ τὸ λιμάνι ὁ Πέτρος, ἀπ τοὺς φοιτητὲς ὁ Παντελής, ἀπ τὰ ὑφαντουργεῖα ἡ Βασιλική, ἀπ τὸ στρατὸ ἐγώ... Ἔχουμε λίγο φαΐ καὶ λίγο κρασί. Θὰ γιορτάσουμε φτωχικά.

Σηκώθηκε, ξεκρέμασε μιὰ κιθάρα ἀπ τὸ καρφὶ καὶ τὴν ἔδωσε στὸν καλοντυμένο νέο.

— Παντελή! κάνε τὴν ἀρχή.

Τὰ δάχτυλα γλίστρησαν ἁπαλὰ πάνω στὶς χορδές, ἀκούστηκαν οἱ ἦχοι τῆς κιθάρας καὶ γέμισε τὸ δωμάτιο ἀπ τὴ γλυκιὰ μπάσα φωνή.

«Ψηλὰ ἀπ τῆς Ρωσίας τὰ χιόνια
φυσάει ὁ βοριάς...»

Τραγούδησαν, ἔφαγαν, ἤπιαν καὶ πιὸ πολὺ κουβέντιασαν. Οἱ ἄλλοι, θὲς ἦταν παλιότεροι, θὲς ἤξεραν περισότερα, ἀνακατεύτηκαν στὴ συζήτηση. Λύτὸς ἄκουγε, σωπαίνοντας, καὶ μόνο, ὅταν ὁ κοντὸς τοῦ ζήτησε τὴ γνώμη, ἀποκρίθηκε:

— Ἐγὼ δὲν καταλαβαίνω καὶ πολλά, ἀλλά, ἀφοῦ λέει ὁ Ἀλέκος πὼς ἔτσι εἶναι καλά, νὰ γίνει... δὲ χρειάζεται νὰ μὲ ρωτᾶτε.

Στὸν τίτλο τῆς ὀργάνωσης δὲ συμφώνησαν. Ὁ ἕνας ἔλεγε νὰ τὴν ποῦν «Δημοκρατικὴ Νεολαία», ὁ ἄλλος «Ριζοσπαστική», ὁ τρίτος «Σοσιαλιστική», ὁ τέταρτος «Νεολαία τῶν Ἐργατῶν καὶ Σπουδαστῶν» κι ἄφησαν τὸ ζήτημα νὰ τὸ λύσουν ἀργότερα. Ἔβγαλαν Γραμματέα καὶ σκόρπισαν.

— Τραγουδᾶς; τὸν ρώτησε στὸ δρόμο ὁ Παντελὴς ὁ Σαλονικιός, πιάνοντάς τον ἀπ τὸ μπράτσο.

— Ὄχι!

— Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ τραγουδάει ἀκόμα καὶ μπροστὰ στὸ θάνατο. Σώπασε γιὰ μιὰ στιγμούλα καὶ συμπλήρωσε: Ἀλλά, ἄμα εἶναι νησιτικός, πῶς νὰ τραγουδήσει;! Τί διαβάζεις;

— Τίποτα!

— Ὁ πατέρας μου ἔχει βιβλιοπωλεῖο καὶ χαρτοπωλεῖο στὴν ὁδὸ ..... Τὸ Σάβατο τὸ ἀπόγευμα θὰ εἶμαι κι ἐγὼ ἐκεῖ. Ἔλα νὰ σοῦ δώσω βιβλία...

Ὁ καιρὸς ἦταν ζεστός, μ ὅλο ποὺ κόντευε νὰ βγεῖ ὁ Νοέμβρης. Περπάτησαν στὴν παραλία ὡς ἀργὰ τὴ νύχτα.

— ... Ὁ Ἀλέκος μοῦ μίλησε γιὰ τὸν πατέρα σου... τὸ σπίτι σου... γιὰ σένα... Τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς γιορτές, ἂν θέλεις, νὰ ἀνταμιώνουμε καὶ νὰ κάνουμε παρέα, θὰ ἀνεβαίνουμε στὰ βουναλάκια, θὰ τραγουδᾶμε, ἄμα ζεστάνει θὰ κολυμπᾶμε...

Ὁ Γιῶργος ὁ Καρατζὰς ἀκουμπάει τὰ χέρια στὸ πρεβάζι, ἀγναντεύει τὸ γέρο-Ὄλυμπο καὶ παιδεύεται νὰ ξετυλίξει τὰ χτεσινὰ γεγονότα. «Στὴ Ρωσία ἔκαναν ἐπανάσταση κι ἔδιωξαν τὸν τσάρο...». Καὶ σ αὐτὸ ὑπάρχει κάτι τὸ μπερδεμένο. Καὶ στὴν Ἑλλάδα ἔκαναν ἐπανάσταση τὸ 1821 κι ἔδιωξαν τοὺς ξένους, τοὺς Τούρκους. Ἐδῶ;! «Οἱ ἐργάτες καὶ οἱ ἀγρότες ἔφτιαξαν δική τους κυβέρνηση...». Καὶ πρωτύτερα τίνος ἦταν; «Πῆραν τὰ ἐργοστάσια καὶ τὰ χωράφια...». Στὸ τέλος τῆς γιορτῆς σηκώθηκαν ὅλοι, στάθηκαν ὀρθοὶ καὶ πάλι ὁ Παντελὴς τραγούδησε μὲ τὴ γλυκιὰ-μπάσα φωνή του: «Ἐμπρὸς τῆς γῆς οἱ κολασμένοι...». Ἀργότερα, στὸ δρόμο, τοῦ διηγήθηκε τὴν ἱστορία: «Πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια ἡ φτωχολογιὰ τοῦ Παρισιοῦ πῆρε τὴν ἐξουσία. Τρεῖς μῆνες πολέμησαν παλληκαρίσια. Ἦταν περισσότεροι οἱ ἄλλοι καὶ τοὺς γονάτισαν. Σκότωσαν κι ἔσφαξαν πολλοὺς μὲ τὸ μαχαίρι. Ὅσοι γλύτωσαν, σκόρπισαν στὰ πέρατα τοῦ κόσμου καὶ συνέχισαν τὸν ἀγώνα. Ἕνας ἀπ αὐτοὺς ἔγραψε τὸ τραγούδι...».

Οἱ δικοί του στὸ χωριὸ τυραννιοῦνται μὲ τὰ ξεροχώραφα καὶ ψωμιάκι δὲ χορταίνουν, κι ἐδῶ; Πόσοι κοιμοῦνται στὶς τρύπες σὰν τὶς χελῶνες καὶ τὰ φίδια!... Πόσοι δὲν μποροῦν νὰ κρατήσουν τὴν καρδιά τους, ὅταν, περνώντας ὄξω ἀπὸ κανένα μαγειριό, τοὺς χτυπάει ἡ μυρωδιὰ τοῦ φαγητοῦ! Πόσοι θὰ ζητιάνευαν, ἂν δὲν ντρέπονταν!... Ὁ Γιῶργος ἔχει μπεῖ κιόλας στὴν οὐσία τῆς ζωῆς τῶν «ταπεινῶν καὶ καταφρονεμένων» καὶ ἡ χτεσινὴ συζήτηση φώτισε καὶ ταχτοποίησε κάμποσο ὑλικὸ μπερδεμένο. Ἔχει δίκιο τὸ τραγούδι, ἀναστενάζει. Ἐμεῖς εἴμαστε οἱ κολασμένοι. «Οἱ ξένοι — στὰ χαμένα προσπαθεῖ νὰ θυμηθεῖ τὶς λέξεις — ἱμπεριαλιστές, κεφαλαιοκράτες — οἱ ξένοι στέλνουν στρατὸ στὴ Ρωσία νὰ πνίξουν τὴν ἐπανάσταση, εἶπε ὁ ψηλός. Πρέπει νὰ ὑπερασπίσουμε τὴν Πατρίδα τῶν ἐργαζομένων...». Πῶς; Θὰ πάει στρατιώτης, θὰ τοῦ δώσουν ντουφέκι, θὰ τοὺς στείλουν στὴ Ρωσία καὶ θὰ τοὺς ποῦν: «Χτυπᾶτε τους!». Τί θὰ κάνεις; «Νὰ φτιάξετε παντοῦ ὁμάδες...», «Νὰ πάρουμε τοὺς πιὸ τίμιους νέους... Νὰ εἴμαστε πρῶτοι στὸν ἀγώνα γιὰ τὰ ζητήματα τῶν ἐργαζομένων...». Πολλὰ εἶναι σκοτεινά. Μόνο ἕνα εἶναι ὁλοκάθαρο: Μπαίνει σὲ καινούργιο δρόμο...

* * *

Κατέβηκε ἀπ τὸ τραῖνο καὶ ζύγωσε τὸ περίπτερο. «Πατριώτη! ποῦ πέφτει ἡ Ἀκρόπολη;». Ἔφτασε στὸ κέντρο, βρῆκε τὴν ὁδὸ ....., ἀνέβηκε τὸ ὀρθὸ στενοσόκακο καὶ στάθηκε μπροστὰ στὸ νούμερο 18. Ἀπ τὸ πρόσωπο τοῦ Θωμᾶ πέρασε μιὰ σκιά. «Ὅταν οἱ νέοι γλεντοῦν, σκέφτηκε, καὶ τὰ λεφτὰ ξοδεύουν, καὶ τὰ πιοτὰ συνηθίζουν, καὶ μὲ ἄσχημες παρέες ἀνακατεύονται...». Χτύπησε καὶ μπῆκε. Ἡ παρέα ξαφνιάστηκε. Πρῶτος σηκώθηκε ὁ Παντελής. Ἄφησε τὴν κιθάρα στὸ κρεβάτι κι ἄπλωσε τὸ χέρι.

— Καλωσόρισες, μπάρμπα-Θωμιά, φώναξε χαρούμενα.

— Τίνος εἶσαι, παιδί μου; Δὲ σὲ ξέρω.

— Νὰ πεθάνω περίμενα, μουρμούρισε ὁ Ἀλέκος ὁ Τσιγγάνος, ἀλλὰ νὰ σὲ δῶ στὴ Θεσσαλονίκη... Γύρισε στὸ Γιῶργο, ποὺ στεκόταν ἄφωνος, καὶ τὸν σκούντησε: Δός μου ἕνα μπουκάλι νὰ πάω γιὰ ρακί. Ἐσὺ οὔτε νερὸ δὲν ἔχεις.

Οἱ ξένοι ἔφυγαν κι ἔμειναν μόνοι. Ἔριξε μιὰ ματιὰ στὸ γιό του. Ἄντρας πιά.

— ... Τὴ μάνα σου δὲν τὴν ἔπιανε ὕπνος. «Θὰ πάω, μοῦ ἔλεγε, νὰ δῶ τί κάνουν τὰ παιδιά μας...». Μᾶς βρῆκαν ἄσχημοι καιροί. Μείναμε χωρὶς ψωμί...». Θὰ πάω μὲ τὰ πόδια, μοῦ ἔλεγε. Ρωτώντας-ρωτώντας, σ ἕνα μήνα, σαράντα μέρες, θὰ φτάσω...». Φέτος ἡ χρονιὰ ἦταν καλούτσικη. «Ἄιντε, τῆς εἶπα. Νὰ πᾶς μὲ τὸ σιδερόδρομο...». «Γυναίκα εἶμαι, μοῦ εἶπε. Μπορεῖ νὰ χαθῶ. Ἂν εἶναι μὲ τὸ τραῖνο, πήγαινε ἐσύ...». Λέμε νὰ παντρέψουμε τὴ Φώτω. Τὴ γύρεψε τὸ παιδὶ τοῦ Γιάνη τοῦ Τσακμάκη. Φτωχοὶ κι αὐτοί, φτωχοὶ κι ἐμεῖς. Ἔκλεισε τὰ εἴκοσι. Πρέπει νὰ φτιάξει δικό της νοικοκυριό...

— Ἐγώ, πατέρα, θὰ σφιχτῶ. Θὰ σᾶς στείλω καὶ κάτι παραπάνω. Ἀλλά...

— Καταλαβαίνω. Ποῦ θὰ τὰ βρεῖς! Ἄλλο ἤθελα νὰ πῶ. Προίκα δὲ μᾶς γύρεψε. Θὰ τῆς δώσουμε ἕνα κομμάτι χωράφι καὶ μιὰ γίδα... Ἡ μάνα του πέθανε. Ὁ πατέρας του ἔπεσε ἀπὸ ἕνα δέντρο καὶ κουτσάθηκε. Δὲν ἔχουν ποιός νὰ τοὺς συγυρίσει... Ἀδέρφια εἶστε. Πῶς θὰ τὰ φέρει ἡ ζωή, κανένας δὲν τὸ ξέρει. Ὁ ἄνθρωπος μιὰ φορὰ παντρεύεται. Νὰ ρθεῖς στὸ γάμο. Κράτα τὰ λεφτά, ποὺ θὰ μᾶς ἔστελνες. Νὰ τῆς ἀγοράσεις ἕνα φουστάνι. Θὰ θυμᾶται καὶ θὰ λέει: «Μοῦ τὸ ἔφερε ὁ ἀδερφός μου». Ὁ Λευτέρης τελειώνει τὸ δημιοτικό. Γιὰ παραπέρα δὲν ἔχουμε δυνάμεις. Τί λές; νὰ τὸν στείλουμε ἐδῶ;

— Εἶναι νὰ ρωτᾶς; Θὰ κοιμόμαστε στὸ ἴδιο κρεβάτι. Θὰ τρῶμε μαζί. Καὶ δουλιὰ θὰ βροῦμε. Γιὰ σχολιό... Σώπασε καὶ βυθίστηκε σὲ συλογή. Νὰ κουβεντιάσω καὶ μὲ τὸν Παντελή, εἶπε σὲ λίγο. Αὐτὸς μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει.

— Ὁ Θοδωρής, τί κάνει;

Ὁ Γιῶργος χαμήλωσε τὰ μάτια καὶ λίγα λεπτὰ σώπαινε.

— Τὸν ἀγόρασαν, πατέρα, καὶ τὸν ἔκαναν ἄλογο τοῦ Λαμπράκη...

Ὁ Λαμπράκης, ξαπλωμένος νωχελικὰ στὴν πολυθρόνα, παρακολουθεῖ τὶς ἀχτίδες τοῦ ἡλίου, ποὺ παίζουν στὸν κῆπο καὶ μὲ τοὺς ἴσκιους τῶν δέντρων. Ὁ Θοδωρὴς σηκώνει τὸ κεφάλι ἀπ τὸ βιβλίο.

— Ἄιντε πές το κι ἐσύ.

Κομπιάζει, σταματάει, ἐπαναλαβαίνει τὰ ἴδια, χωρὶς κανένα εἰρμό.

— Νὰ τὸ διαβάσω μιὰ φορὰ ἀκόμα.

— Εἶδες; ξέσπασε σφίγγοντας τὶς γροθιές. Ἀλλιῶς τὸ διάβασες νωρίτερα. Δός μου ἕνα γλυκό.

Ὁ Θοδωρὴς σηκώθηκε πειθήνια καὶ ζύγωσε στὸ τραπέζι, ποὺ βρισκόταν μπροστὰ στὴ μύτη τοῦ Λαμπράκη.

— Ὁρίστε! καὶ μὴ νευριάζεις. Ἡ Κλεοπάτρα γιὰ σένα μοῦ μιλοῦσε.

— Τί σοῦ ἔλεγε;

Ἡ κοπέλα τοῦ εἶχε πεῖ: «Εἶναι ἕνα ὑποκείμενο γεμάτο φτόνο καὶ κακία». Ὁ Θοδωρὴς ἀπάντησε:

— Καλά, λόγια.

Ὁ ἄλλος πῆρε τὸ γλυκὸ καὶ μουρμούρισε:

— Σὲ παρακαλῶ, κι ἕνα ποτήρι νερό.

Ὁ Μῆτσος πήδηξε ἀπ τὸ ἀμάξι, ἔδωσε ἐντολὴ νὰ ξεζέψουν τ ἄλογα κι ἀνέβηκε στὸ σπίτι.

— Καίτη! τέλιωσε.

Κείνη καθόταν στὸ ντιβάνι μὲ τὸ ἕνα πόδι πάνω στ ἄλλο κι ἀπὸ παντοῦ ξεχείλιζαν οἱ σάρκες.

— Σὰν τί; ρώτησε τεμπέλικα.

Τὸ Μῆτσο τὸν Καρατζὰ ἀπὸ νομικὸ σύμβουλο τὸν ἔκανα ὑποδιευθυντή.

— Καὶ γιατί δὲ σ ἔβαζαν διευθυντή; Κεῖνο τὸ ραμολιμένο τὸν Κυριαζή, τί τὸν φυλᾶνε;

— Τί θὰ ἔλεγες γιὰ ἕνα συνοικέσιο μὲ τὴν κόρη του;

— Τὴν καρακάξα;

— Κι ὁ γιός μας...

— Δὲν εἶναι ἐκ γενετῆς καὶ οἱ γυναῖκες σήμερα ἄλλα πράματα κοιτάζουν κι ὄχι τὰ πόδια.

Στὸ ἄνοιγμα τῆς πόρτας φάνηκε μιὰ ὑπηρέτρια.

— Ὁ πατέρας τοῦ Θοδωρῆ.

Ὥσπου νὰ κατεβάσει τὸ πόδι ἡ κυρία Καίτη, ὁ ἄντρας βρέθηκε στὸ κεφαλόσκαλο.

— Βρὲ ξάδερφε! Πῶς ἦταν αὐτό!

Στὸ διάδρομο τὸν ὑποδέχτηκε ἡ οἰκοδέσποινα.

— Περάστε! Στὴν κουζίνα ἔχει περισότερη ὁροσιά.

— Τί νέα, Θωμιά; Πῶς ἐδῶ;

— Ἦρθα νὰ δῶ τὸ παιδί.

— Εἶναι ὁ καλύτερος μαθητὴς στὴν τάξη του. Θὰ γίνει ἐξαιρετικὸς ἐπιστήμονας. Τὸ φθινόπωρο θὰ τοὺς στείλουμε στὴν Ἀθήνα, στὸ Πανεπιστήμιο.

Μπῆκε ὁ Θοδωρὴς καί, σὰν εἶδε τὸν πατέρα του, μαρμάρωσε. Ὁ Θωμιὰς τὸν τράβηξε στὴν ἀγκαλιὰ καὶ τοῦ χάιδευε τὰ μαλιά. Μὲ τὸ Γιῶργο δὲν ἔκανε τὸ ἴδιο. Πάντα εἶχε τὴν αἴσθηση πὼς τὸ Θοδωρὴ τὸν ἀπειλοῦσε κάποιος κίνδυνος.

— Λέμε νὰ παντρέψουμε τὴ Φώτω καὶ καλὰ εἶναι νὰ ρθεῖ κι ὁ Θοδωρὴς στὸ γάμο.

— Πέφτει πάνω στὶς ἐξετάσεις, ἀναστέναξε ἡ κυρία Καίτη.

— Ἀκόμα τὸ νερό; ἀκούστηκε ἡ φωνὴ τοῦ Λαμπράκη.

Ὁ Θοδωρὴς τραβήχτηκε ἀπ τὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Θωμιᾶ. Ἡ κυρὰ τὸν σταμάτησε.

— Θὰ τοῦ τὸ πάω γώ.

— Ἂν δὲν ἦταν οἱ ἐξετάσεις, ξάδερφε, κανένας δὲ θὰ εἶχε ἀντίρηση. Δὲν μπορεῖτε νὰ ἀναβάλετε τὸ γάμο;

— Τρεῖς μέρες κι ἀπ αὐτὲς ἡ μιὰ εἶναι Κυριακή. Δὲ χάλασε ὁ κόσμος.

— Κι ἂν χάσει τὴ χρονιά του; μουρμούρισε ἡ κυρία Καίτη, ποὺ εἶχε γυρίσει στὸ μεταξύ. Τί λὲς κι ἐσύ, Θοδωρή;

— Ἀφοῦ ἔχω ἐξετάσεις!...

— Καλά!, τὸν χτύπησε στὴν πλάτη ὁ θεῖος. Πήγαινε νὰ διαβάσεις. Ἐμεῖς θὰ κουβεντιάσουμε μὲ τὸν πατέρα σου καὶ θὰ δοῦμε τί μπορεῖ νὰ γίνει... Ὅπως θέλεις, ξάδερφε. Τὸ παιδὶ δικό σου εἶναι. Ὅμως ἔχουμε κι ἐμεῖς εὐθύνες γιὰ τὸ μέλον του. Δὲν τὸ ξεχωρίζουμε καθόλου ἀπ τὸ δικό μας...

Ἡ κυρία Καίτη ἔβαλε τὸ μπρίκι στὴ φωτιὰ κι ἔσκυψε ἀπὸ πάνω. Σὲ δυὸ μαθήματα ὁ γιός της δὲ θὰ περνοῦσε. Ἦταν σίγουρη κι εἶχε πάρει τὴν ἀπόφαση. Ὁ Θοδωρὴς θὰ ὑπόγραφε τὸ γραφτὸ μὲ τὸ ὄνομα Λαμπράκης κι ὁ Λαμπράκης μὲ τὸ ὄνομα Θοδωρής. Καί, ὅταν ὁ ἄντρας της εἶπε, πὼς οἱ καθηγητὲς γνωρίζουν τὸ γραφικὸ χαρακτήρα, τ ἀποκρίθηκε: «Θὰ τοὺς δώσουμε λίγα λεφτὰ καὶ δὲ θὰ τὸ γνωρίσουν». Καὶ δὲ γινόταν λόγος γιὰ δυὸ ἢ καὶ τρεῖς μέρες. Ὁ γάμος θὰ γινόταν τὸ Μάη καὶ οἱ ἐξετάσεις ἔπεφταν τὸν Ἰούνη. Ἡ κυρία Καίτη φοβόταν μήπως ὁ Θωμιὰς πάρει τὸ Θοδωρὴ γιὰ πάντα. Ἔριξε τὸν καφὲ στὸ φλυτζάνι, τ ἀπίθωσε στὸ τραπέζι καὶ στράφηκε στὸν ἄντρα της:

— Ἂς πάει καὶ δὲ χρειάζεται νὰ γυρίσει. Θὰ χάσει τὴ χρονιά του. Ἂς τον νὰ γίνει ἀλήτης, σὰν τὸν ἄλλον.

— Τί ἀλήτης;!

— Τίποτε τὸ σοβαρό, ξάδερφε. Νεανικὰ παραπτώματα. Ἂν ἐρχόσουν πρὶν ἕνα μήνα, θὰ τὸν ἔβρισκες στὸ «φρέσκο».

— Γιατί;

— Γιατί; γιατί; ἔσυρε τὴ φωνὴ ἡ κυρία, κουνώντας τὸ κεφάλι. Οἱ τεμπελχανάδες! Θέλουν νὰ πάρουν τὶς ξένες περιουσίες... νὰ χαλάσουν τὶς οἰκογένειες... τὴ θρησκεία... Κοίταξε τὸ ρολόγι καὶ φώναξε: Μῆτσο! ξέχασες; Ἔχεις συμβούλιο στὴν Τράπεζα!

Ὁ Θωμὰς σηκώθηκε.

— Ἀφῆστε τὸ παιδὶ νὰ κάνουμε μιὰ βόλτα μαζί!

Ἔφυγε ἡ κυρία Καίτη καὶ σ ἕνα τέταρτο γύρισε μὲ τὸ Θοδωρή. Ἦταν τοῦ κουτιοῦ. Χτενισμένος, συγυρισμένος... Κοστούμι καινούργιο, γραβάτα, παπούτσια λουστρισμένα... Ὁ Θωμὰς πρόσεξε τὸ στόλισμα κι ἔνιωσε πίκρα στὴν ψυχή. Βγῆκαν στὸ δρόμο. «Πατέρα! Πᾶμε ἀπ τὸ σοκάκι... Ἀπὸ κεῖ ἔχει πολυκοσμία». «Γιατί νὰ καθήσουμε στὸ πάρκο; Στὸ λιμάνι εἶναι καλύτερα...». Ὅταν συναντοῦσε γνωστούς, σταματοῦσε παραπίσω νὰ δέσει τὸ κορδόνι, νὰ ξεσκονίσει τὸ πανταλόνι... «Γιὰ ποῦ, Θοδωρή;» τὸν ρώτησε ἕνας συμμαθητής του. «Στὸ Μενέλαο, νὰ πάρω τὶς ἀσκήσεις τῆς Τριγωνομετρίας», τ ἀπάντησε. Οὔτε ἡ κουβέντα στρώνει, οὔτε ἡ παρέα. Ὁ γιὸς βιάζεται νὰ χωρίσουν. Ὁ πατέρας καταλαβαίνει τὶ νόημα ἔχουν ὅλα αὐτὰ τὰ καμώματα τοῦ γιοῦ καὶ δὲν ξέρει τί νὰ κάνει. Νὰ τὸν πάρει στὸ χωριό... Δὲ θὰ πάει. Κι ἂν πάει, θὰ γυρίσει πίσω. Κι ἂν δὲ γυρίσει, θὰ τὸ ἔχει παράπονο σ ὅλη τὴ ζωή του, γιατὶ αὐτός, ὁ πατέρας του, τοῦ κατάστρεψε τὸ μέλον.

Οἱ χτύποι τοῦ ὡρολογιοῦ τῆς πόλης σὰ νὰ τὸν ξύπνησαν.

— Ἔχεις διάβασμα, παιδί μου. Ἄιντε στὸ καλό. Ἄϋριο τὸ βράδυ φεύγω. Ἔλα στὸ Σταθμό. Ποιός ξέρει πότε θὰ σὲ ξαναδῶ.

Ἔφτασε ψηλὰ στὴν Ἀκρόπολη. Μπῆκε στὸ δωματιάκι.

— Γιατί σ ἔβαλαν φυλακή; ρώτησε τὸ Γιῶργο.

— Ἐμᾶς τοὺς μικρούς, ὡς τὸ κρατητήριο μᾶς πῆγαν...

Δὲν τοῦ ἔκρυψε τίποτα ἀπ τὴ ζωή του, τὶς σκέψεις του, τὰ ὀνειρά του. Ὁ πατέρας σκύβει τὸ κεφάλι, ξύνει τὸ κούτελο κι ἀκούει σωπαίνοντας.

— Νὰ εἶσαι, παιδί μου, τίμιος ἄνθρωπος, μουρμούρισε στὸ τέλος. Τ ἄλλα... δική σου δουλιά.

Τὸ ἄλλο βράδυ ἀνέβηκε στὸ τραῖνο. Ἔπιασε μιὰ γωνιὰ κι ἔκατσε. Σταύρωσε τὰ χέρια, σφίγγοντας τὸ τζουμάκι στὸ στῆθος, ἀκούμπησε τὶς πλάτες καὶ τὸ κεφάλι στὸ διάφραγμα κι ἔκλεισε τὰ μάτια. Τὸ τραῖνο βγῆκε ἀπ τὸ Σταθμὸ κατὰ τὸ σούρουπο καὶ τώρα τρέχει μέσα στὴ σκοτεινὴ νύχτα. Ἄλλοι μπαίνουν, ἄλλοι βγαίνουν. Ὁ διπλανὸς σιγοτραγουδάει, οἱ ἀντικρινοὶ παίζουν χαρτιὰ κι αὐτὸς συλογιέται, ὅλο συλογιέται. «Θέλουν νὰ πάρουν τὶς ξένες περιουσίες...». Ἀπ τὸ στόμα σου, κυρὰ Καίτη καὶ στοῦ Θεοῦ τ ἀφτί... Ἀλ-

λά, πῶς θὰ τὶς πάρουν; Ἐδῶ εἶναι ὁ κόμπος! «Μᾶς ἔγδαραν, πατέρα, τοῦ εἶπε ὁ Γιῶργος, στὰ προστίμιατα. Μᾶς κόβουν τὸ μεροκάματο. Μᾶς διώχνουν ἀπ τὴ δουλιά. Μᾶς βάζουν νὰ δουλεύουμε ὑπερωρίες καὶ δὲ μᾶς πληρώνουν... Ἂν τοὺς ἀφήσουμε, θὰ μᾶς πάρουν καὶ τὸ τομάρι...». Κι αὐτός, ὁ Θωμιὰς ὁ Καρατζάς, τὸ ἴδιο ἔκανε πρὶν ἀπὸ χρόνια, τὸ ἴδιο θὰ ἔκανε καὶ σήμερα... «Θὰ χαλάσουν τὴν οἰκογένεια...». Μεγάλη ἡ χάρη σου, κυρὰ Καίτη. Καὶ ποιός δασκάλεψε τὸ Θοδωρὴ νὰ λέει τὸν ἀδερφό του διακονιάρη, νὰ μὴ θέλει νὰ πάει στὸ γάμο τῆς ἀδερφῆς του, νὰ ντρέπεται τὸν πατέρα του! Οὔτε στὸ Σταθμὸ δὲν τὸν ἄφησε νὰ ρθεῖ... Γιὰ τὴ Θρησκεία... Ἐδῶ σκοντάφτει ὁ Θωμιὰς ὁ Καρατζὰς καὶ παιδεύεται νὰ ξετυλίξει τὸ διασίδι. Κι ἀπὸ σκέψη σὲ σκέψη, φτάνει σὲ μιὰ μακρινὴ χειμωνιάτικη μέρα. Κι ὁ μπάρμπας του ὁ Λαμπράκης ὁ Καρατζὰς πολὺ τὸ θεοσεβούμενο ἔκανε καὶ χάλασε μιὰ ὁλόκληρη οἰκογένεια. Καὶ τίνος οἰκογένεια! Καὶ κοντὰ σ αὐτὸ τὸ περιστατικό, μιὰ κι ἔγινε ἡ ἀρχή, θυμᾶται κι ἄλλα πολλὰ τέτια. Εἶναι σίγουρος. Ὁ Γιῶργος δὲ θέλει νὰ κάψει τὶς ἐκκλησιὲς καὶ νὰ κρεμάσει τοὺς παπάδες, ὅπως εἶπε ἡ κυρὰ Καίτη. Καὶ γιὰ νὰ τὸ πεῖ αὐτή... Ὅμως, τί κρύβεται πίσω ἀπ αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, δὲν μπορεῖ νὰ τὸ βρεῖ.

Κάποιος τὸν σκούντησε. Ὁ ἐλεγκτὴς ζητοῦσε τὸ εἰσιτήριο. Ἔκλεισε πάλι τὰ μάτια καὶ πάλι οἱ ἴδιες σκέψεις. Ὁ Θοδωρὴς ἔχει ἀπ ὅλα. Καὶ φαΐ, καὶ ροῦχα, καὶ ὕπνο... Θὰ πάει καὶ στὸ Πανεπιστήμιο. Γιατί ὁ Θωμιὰς νὰ μὴν εἶναι εὐχαριστημένος; Μήπως αὐτὸς δὲν ἦταν ὁ καημός τους, νὰ ζήσουν τὰ παιδιά τους καλύτερα ἀπ αὐτούς; Σὰν ἀπάντηση, ἀκούει ξανὰ τὰ λόγια τοῦ Γιώργου: «Τὸν ἀγόρασαν, πατέρα, καὶ τὸν ἔκαναν ἄλογο τοῦ Λαμπράκη!».

Τὸ τραῖνο τρέχει. Ὁ Θωμιὰς ἔχει τὰ μάτια κλειστά. Ἀκουμπάει τὶς πλάτες καὶ τὸ κεφάλι στὸ ξύλινο διάφραγμα. Τὰ παλιὰ γυρίζουν στὴ μνήμη. Ὁ πατέρας, ἡ μάνα, τ ἀδέρφια, τὸ Μοναστήρι, ὁ γερο-Πολύζος... Κι αὐτὰ σιγὰ-σιγὰ σβήνουν καὶ μιὲς στὸ σκοτάδι προβάλει τὸ σήμερα. «Βάσω! κάνε ὑπομονή, τῆς εἶπε κάποτε. Ἅμα μεγαλώσουν τὰ παιδιά μας, θὰ ξανασάνουμε...». Μεγάλωσαν τὰ παιδιά τους, μεγάλωσαν μαζὶ κι οἱ πίκρες τῶν γονιῶν...

* * *

Ὁ Θωμιὰς τὴ μέρα δουλεύει στὰ χωράφια. Τὰ βράδια δὲν κατεβαίνει στὰ μαγαζιά. Κέρδισε τὸ ἄλλο κόμμα καὶ τοὺς κοροϊδεύουν. Ὁ γιὸς τοῦ Τσίπρα, ὁ Χαρίλης — ὁ γέρος εἶχε πεθάνει στὸ μεταξὺ — μόλις τὸν βλέπει χώνει τὸ χέρι στὸ ζουνάρι, στρίβει τὸ μουστάκι κουτσαβακίστικα κι ἀρχίζει: «Ἐλιὰ-ἐλιὰ καὶ Κώτσιο βασιλιά!...». Ἡ τραχιὰ ζωὴ ἀπάλυνε λιγάκι, μὰ καὶ τοῦτο σὰ νὰ μὴν ἀρέσει στὸ Θωμιά. Τὸ σπίτι μεγάλωσε, κρύωσε. Παλιότερα γέμιζε

φωνὲς καὶ κλάματα, γέλια καὶ τσακωμούς, παιγνίδια καὶ γκρίνιες. Τώρα;! Ἡ Χριστίνα πάει στὶς φιλενάδες της. Ὁ Νίκος, πότε παίζει στοὺς δρόμους μὲ τ ἄλλα γειτονόπουλα, πότε σκύβει πάνω στὸ σκαμνὶ καὶ γράφει ἢ διαβάζει. Ἡ Βάσω κάθεται στὸ τζάκι, πλέκει, γνέθει... Αὐτὸς τὴ βοηθάει νὰ φτιάξει τὸ νῆμα διασίδια, τὰ διασίδια κουβάρια καὶ τὶς περισότερες φορὲς ξύνει τὸ κούτελο, ἀνακατεύει τὶς στάχτες μὲ τὴ μασιά, τσουγγρίζει τὰ δαβλιὰ νὰ δώσουν φλόγα.

Στὴ ρούγα ἀκούστηκε ἡ τσαμπούνα τοῦ ταχυδρόμου. Ἡ Βάσω ἔτρεξε καὶ γύρισε μ ἕνα γράμματα. Ἦταν ἀπ τὸ Λευτέρη. Τ ἄνοιξε μὲ προσοχὴ καὶ τὸ ἔδωσε στὸ Νίκο.

«... Τὸ πρωὶ πάω στὸ Γυμνάσιο, τοὺς ἔγραφε. Τ ἀπόγιομα δουλεύω στὸ χαρτοπωλεῖο τοῦ Σαλονικιοῦ... Εἶναι πολὺ καλὸς ἄνθρωπος... Ὁ Γιῶργος ἔφυγε... Τοὺς σήκωσαν ἄξαφνα. Θὰ σᾶς γράψει ἀπὸ κεῖ, ποὺ θὰ πάει...».

Ἡ Βάσω χούφτωσε τὴ ρόκα καὶ ρώτησε ἀνήσυχη.

— Ποῦ τοὺς πῆγαν;

— Δὲν καταλαβαίνεις; Στὸ μέτωπο.

— Κακιὰ φωτιά, κακιὰ ἀστραπὴ νὰ τοὺς κάψει! ξέσπασε σὲ κατάρες ἡ γυναίκα. Αὐτοὶ εἶπαν θὰ κάνουν εἰρήνη.

Ὁ Θωμὰς σκύβει τὸ κεφάλι, ξύνει τὸ κούτελο, χτυπάει τὴ μασιὰ ρυθμικὰ στὸν πυρομάχο. Στὸ γάμο εἶχαν ἔρθει καὶ οἱ τρεῖς κι ὁ Παντελὴς σὲ μιὰ συζήτηση τοῦ εἶπε: «Καὶ τί θὰ κερδίσει ὁ κοσμάκης, ἄμα μεγαλώσει ἡ Ἑλλάδα; Καὶ ποιά Ἑλλάδα;! Ἐκεῖ εἶναι ἡ τουρκιὰ-καρατουρκιά!...».

Κατάφτασε ἡ Ρήνα τοῦ Βλαντῆ.

— Τὴ Φώτω τὴν ἔπιασαν οἱ πόνοι...

Ἡ Βάσω σηκώθηκε γρήγορα, ἔχωσε τὴ ρόκα σ ἕνα σακὶ μὲ καλαμπόκι, ἔκανε τρεῖς μετάνοιες μπροστὰ στὸ εἰκόνισμα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ βγῆκαν βιαστικές.

Πέρασε μιὰ ὥρα, δυό... Τὸ Θωμὰ δὲν τὸν χωράει ὁ τόπος. Σηκώθηκε, πῆρε τὸ ραβδὶ καὶ βγῆκε. Ἄφησε τὴν αὐλὴ τοῦ Καντάρα δεξιά, διασκέλισε τὸν τοῖχο τοῦ Κοντοῦ καὶ μπῆκε στὸν κῆπο τοῦ Τσακμάκη ἀπ τὸ πίσω μέρος. Τὸ χωριὸ κοιμᾶται. Τὸ σκοτάδι πυκνό. Μόνο στὸ παραθύρι φέγγει ἀδύνατα τὸ χλωμιὸ φῶς τοῦ καντηλιοῦ. Βοσκητά, φωνὲς καὶ στὴ συνέχεια νεκρικὴ σιγή. Τὰ διαλείμματα συντομεύουν. Ὁ Θωμὰς ἀκουμπάει τὴ ράχη στὴ γέρικη κερασιά, σκύβει πάνω στὸ ραβδί... Τρέμει ἡ ψυχή του. Θέλει νὰ φύγει, νὰ μὴν ἀκούει, κι ὅλο ζυγώνει κοντὰ στὸ παραθύρι. Στὴ δύση ἕνα ἀστέρι ἄφησε πίσω του μιὰ φωτινὴ σύρα κι ἔσβησε. Στὴν ἀνατολὴ προβάλει ὁ αὐγερινός. Στὸ σπίτι συνεχίζεται ἡ ἀπεγνωσμένη

προσπάθεια. Ὁ τσελεστὸς παρατείνεται καὶ παίρνει ὁραματικὴ τροπή. Ἡ Βάσω κι ἄλλες δυὸ γριοῦλες κάθονται δίπλα, στὴ γωνιά, δουβές, καὶ κοιτάζουν ἀπελπισμένες τὴ Φώτω, ποὺ ἔγινε πτῶμα. Κάποια στιγμὴ μιὰ παρατεταμένη-σπαραχτικὴ κραυγὴ ἔσκισε τὸ σκοτάδι. Ἀκούστηκαν κλάματα μωροῦ. Ὁ Θωμὰς σφούγγισε τὸ κούτελο μὲ τὴν ἀπαλάμη, κι ἔκατσε καταγῆς, στὸ χῶμα, μουρμουρίζοντας: «Εὐλογημένο νὰ εἶναι τὸ ὄνομά Σου, Μεγαλοδύναμε!». Στὸ δωμάτιο ἔγινε φασαρία. «Μὴν τῆς ρίχνεις νερό. Δὲν κάνει!». «Φύσα την! Κούνα την!».

Τὴν ἔθαψαν ντυμένη στὰ νυφικά. Τὰ εἶχαν φέρει τὰ παιδιὰ — ὁ Γιῶργος, ὁ Ἀλέκος καὶ ὁ Παντελὴς — ἀπ τὴ Θεσσαλονίκη. Τὸ Περιστέρι ὡς τότε, δὲν εἶχε δεῖ νύφη πιὸ ὄμορφα ντυμένη.

* * *

Στὰ βάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ Πατρίδα, ἀκόμα καὶ ἡ παραλιακὴ ζώνη μὲ τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμό, εἶναι μακριά. Ὁ στρατὸς προχωράει «νικηφόρα». Οἱ Τοῦρκοι ὑπερασπίζουν τὰ χωράφια τους, τὰ σπίτια τους, τὰ παιδιά τους... Μάχες μέρα-νύχτα. Στὴν πρώτη γραμμὴ μὲ τὸν ταχτικὸ στρατό. Στὶς πλάτες μὲ τοὺς Τσέτες...

Ὑψωματάκια μὲ ἀραιὰ δέντρα. Ὁλόγυρα λόφοι, μικροὶ-μεγάλοι, διάσελα, κοιλάδες. Τί εἶναι πιὸ πέρα, βουνὰ ἢ κάμπος, δὲ σ᾽ ἀφήνει ἡ ἀντάρα νὰ δεῖς... Ἔστησε τὸ ὁπλοπολυβόλο, ἀκουμπώντας τὴν κάνη στὸν κορμὸ ἑνὸς πεσμένου δέντρου, ἀνέβασε τὸ δίκωχο γιὰ νὰ βλέπει καλύτερα, ἔτριψε τὸ πρόσωπο νὰ πέσουν οἱ λάσπες καὶ ξάπλωσε στὸ βρεγμένο χῶμα. Φυσάει ἀγέρι ψιλὸ-ψυχρό. Δέκα βήματα δεξιότερα ὁ λοχίας, ὁ Στάθης ὁ Καράς. «Λεβεντιὰ καρπενησιώτικη!», τὸν πειράζουν οἱ φαντάροι κι αὐτὸς στρίβει τὸ μουστάκι μὲ καμάρι. Στὰ Βαρδούσια φύλαγε τὰ γίδια του κι ἔχει κορμὶ σκληρὸ σὰν τὴν πέτρα. Ξαπλώνει ὅπου τύχει, καὶ κοιμᾶται στὸ λεφτό. Ἀκούει καὶ στὸν ὕπνο σὰ λύκος καὶ βλέπει σὰν ἀετός. Ἀντέχει στὶς κακουχίες, στὴν πεῖνα, τὴ δίψα... Λύστηρός, νὰ μὴν τοῦ πάρουν τὸν ἀέρα οἱ κατώτεροι... Δεξιὰ-ζερβά, λίγο πιὸ μπρός, λίγο πιὸ πίσω οἱ ἄλλοι. Ἀπ τοὺς πρώτους-πρώτους ἔμειναν μόνο τέσσερες: Ὁ ὁμαδάρχης ὁ Καράς, ὁ Καρατζὰς ὁ Γιῶργος, σκοπευτὴς τοῦ ὁπλοπολυβόλου, κι ἄλλοι δυό. Οἱ ὑπόλοιποι ἤρθαν καὶ πῆραν τὴ θέση τῶν λαβωμένων, τῶν σκοτωμένων.

Ὁ ὁμαδάρχης σέρνεται πίσω ἀπὸ μιὰ πέτρα, ἀνασηκώνεται στὰ γόνατα καὶ καραουλίζει.

— Σκοπευτή! τὸ ἀντικρινὸ ὕψωμα τὸ κρατάει ὁ ἐχθρός. Τὸ νοῦ σου!

Ἀπὸ δῶ ἡ σκέψη τοῦ ὁμαδάρχη πάει στὸ χωριό του, στοὺς δι-

κούς του. Τί νὰ κάνουν; Ἡ ὄψη του γίνεται τραχιά. Γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπ' τὶς ἄσχημες σκέψεις, σηκώνει τὸ χέρι καὶ δείχνει στὸ βάθος:

— Ἐκεῖ περνάει ὁ Σαγγάριος, λέει. Μιὰ δρασκελισιὰ ἀκόμα καὶ μπαίνουμε στὴν Ἄγκυρα.

— Καὶ θὰ γίνει ἡ Πατρίδα μιας μεγάλη καὶ τρανή, μουρμουρίζει ὁ Γιῶργος.

— Καὶ ὁ κύρ-λοχίας, ἀξιωματικός, συμπληρώνει ὁ Καναβός.

Ξαστερώνει ἡ ὄψη τοῦ λοχία. Στρίβει τὸ μουστάκι. Γιατί νὰ μὴ γίνει; Δώδεκα χρόνια στὸ στρατό.

— Κι ὅλες οἱ Τουρκάλες δικές σας, χαμογελάει εἰρωνικὰ ὁ γαμιστής.

— Ὡς τὴν Κόκκινη Μηλιὰ ἔχουμε καιρό, εἶπε ξανὰ ὁ Καναβός.

Ἡ ὄψη τοῦ λοχία πάλι σκοτεινιάζει. Ἂς εἶναι ἀγράμματος. Καταλαβαίνει.

— Σταματᾶτε τὴ συζήτηση! Θὰ μᾶς αἰφνιδιάσει ὁ ἐχτρός.

— Ξεπαγιάσαμε! Νὰ εἴχαμε λίγο τραχανὰ νὰ ζεσταινόμαστε.

— Ἀξίζει τὸν κόπο. Προχτὲς μπῆκα σὲ μιὰ αὐλὴ νὰ πάρω νερὸ καὶ βρῆκα μιὰ ἀδερφούλα μου. Ἔκλαιγε ἀπ' τὴ χαρά της.

Ὁ Καναβὸς ἦταν φοιτητής. «Ἅμα ξεμπλέξουμε ἀπὸ δῶ, εἶπε μιὰ μέρα στὸ Γιῶργο, θὰ τελειώσω τὸ Πανεπιστήμιο. Θὰ γίνω γυναικολόγος... Ξέρεις πόσες γυναῖκες καὶ πόσα μωρὰ πεθαίνουν, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν γιατρό!...».

Ὁποιαδήποτε κουβέντα μπορεῖ νὰ σκαλίσει μιὰ πληγὴ στὴν ψυχὴ τοῦ φαντάρου. Ὄξω ἀπ' τὸ Ἐσκὶ-Σεχίρ ἀντάμωσε τὸ γαμπρό του... «Γιῶργο, καιρὸ ἔχω νὰ πάρω γράμμα ἀπ' τὴ Φώτω!...». «Προχτὲς θάψαμε τὴ Φώτω, τοῦ εἶχαν γράψει ἀπ' τὸ χωριό. Πέθανε πάνω στὴ γένα καὶ μᾶς ἄφησε ἕνα παιδάκι...». «Δὲν ξέρω τίποτα», τ' ἀπάντησε. Τὴν ἄλλη μέρα σκοτώθηκε ὁ Τσακιράκης. Ἡ κουβέντα τοῦ Καναβοῦ τοῦ θύμισε τὸ περιστατικό. «Ἂν ἤξερα, σκέφτηκε, θὰ τοῦ ἔλεγα: Ἡ Φώτω εἶναι καλά. Ἔχει κι ἕνα ἀγοράκι καὶ περιμένουν νὰ γυρίσουμε γρήγορα. Θὰ πήγαινε χαρούμενος».

— Καρατζά! βλέπεις τὴν κίνηση;

Μιὰ διμάδα πέρασε τὸ ρέμα, ποὺ χώριζε τὰ δυὸ ὑψωματάκια, κι ἄρχισε νὰ ἀνεβαίνει ἀκροβολισμένη. Στὰ ἑξακόσια μέτρα ὁ Γιῶργος τράβηξε μιὰ ριπή. Ἕνας ἔμεινε στὸν τόπο, οἱ ἄλλοι σκόρπισαν πρὸς τὰ πίσω.

— Μπράβο! φώναξε ὁ διμοιράρχης.

Ὁ Καρατζὰς δὲ νιώθει καθόλου χαρά. Τὸν σκότωσε ἀπὸ ἀνάγκη.

Δέκα λεπτὰ ἀργότερα, φάνηκε μιὰ ἄλλη στὴ χαράδρα, δεξιά. Ὁ ἐχτρὸς ψάχνει νὰ βρεῖ τὸ ἀδύνατο σημεῖο. Μιὰ δεύτερη ριπή.

Σκόρπισε καὶ κείνη. Ἀκολούθησε κάλμα. Κανένας δὲ μιλάει. Κι ὅλοι καταλαβαίνουν. Καὶ πραγματικά. Σὲ λίγο ἄναψε τὸ ντουφεκίδι ἀριστερά. Ἕνας λόχος κάνει ἐπίθεση. Ἔφτασαν στὰ 200 μέτρα. Ὁ λοχίας δὲν ξεκολάει τὸ μάτι ἀπὸ κεῖ.

— Τὸ Χριστό τους! Θὰ τοὺς ἀνατρέψουν καὶ θὰ μᾶς ὑπερφαλαγγίσουν! — Ἀπ τὴ μεγάλη πεῖρα χρησιμοποιεῖ τοὺς στρατιωτικοὺς ὅρους μὲ ἀκρίβεια — Καρατζά! ἐνίσχυσέ τους.

Κατέβηκε μὲ τὸ γεμιστὴ κάπου ἑκατὸ μέτρα χαμηλότερα. Ἔπιασαν θέσεις κι ἕνα τέταρτο συνέχεια γάζωναν τὸ ἐχθρικὸ τμῆμα ἀπ τὰ πλευρά.

Ἄρχισε τὸ ἑλληνικὸ πυροβολικὸ νὰ χτυπάει τὰ ἀντικρινὰ ὑψώματα. Ζυγώνει ἡ ὥρα.

— Ἑτοιμαστεῖτε!

Τρέχουν στὴν κατηφόρα. Βουλιάζουν στὶς λάσπες, γλιστροῦν, πέφτουν καὶ σηκώνονται. Κολοῦν στὸ χῶμα, παίρνουν μιὰ ἀνάσα καὶ ξανά. Ὁ λοχίας εἶναι ὅλο νεῦρο. Δὲ χάνει κανέναν ἀπ τὸ μάτι. Φωνάζει, δίνει διαταγές...

Τὸ βραδάκι κατάφεραν νὰ γατζωθοῦν στὸ ὕψωμα. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν χαρακώματα. Τὰ χαρακώματα ἔχουν νερὸ καὶ λάσπες. Οὔτε νὰ ξαπλώσεις, οὔτε νὰ κοιμηθεῖς μπορεῖς. Στὴν ἄκρη ἕνα τουρκάκι — παιδί, ἀμούστακο — ἀκουμπάει τὶς πλάτες στὸ πρόχωμα καὶ γέρνει τὸ κεφάλι στὸν ὦμο, σὰ νὰ κοιμᾶται. Ὁ Καρατζὰς ἁπλώνει τὸ χέρι, παίρνει τὴν κουβέρτα ἀπ τὴν πλάτη τοῦ σκοτωμένου, βγαίνει ἀπ τὸ χαράκωμα, τὴ στρώνει καὶ ξαπλώνει. Κάποιος τὸν τραβάει, τὸν σκουντάει. Ἀνοίγει τὰ μάτια. Σκοτάδι!

— Καρατζά! τοῦ λέει ὁ δεκανέας ὁ Τραβλός, ἐσὺ κι ὁ Καναβὸς θὰ φυλάξετε πρῶτο νούμερο.

Τί εἶναι μπροστά; Τί κρύβεται πίσω ἀπ τὴν κάθε πέτρα, τὴν κάθε τούφα; Δὲ βλέπεις δέκα μέτρα μακριά. Βρέχει. Οἱ ἄλλοι κοιμοῦνται σὰν πεθαμένοι. Νὰ ξαπλώσει, θὰ κοιμηθεῖ κι αὐτός. Τρεῖς μέρες μάχες. Τρεῖς νύχτες ἄυπνοι. Κουρασμένοι-τσακισμένοι. Κάθεται σὲ μιὰ πέτρα. Σηκώνεται. Κάνει λίγα βήματα. Τρίβει τὰ μάτια μὲ τὴ βρεγμένη χλαίνη. Κάποτε πάει κι ὡς τὴν ἄλλη ἄκρη, στὴ σκοπιὰ τοῦ Καναβοῦ, καὶ ξαναγυρίζει πίσω. Ὁ κίνδυνος καὶ ἡ συλογὴ διώχνουν τὸν ὕπνο καὶ τὴν κούραση. Ὁ διαδάρχης, ποὺ ὀνειρευόταν νὰ γίνει ἀξιωματικός, νὰ πάρει μιὰ συνταξούλα, νὰ γυρίσει στὰ Βαρδούσια καὶ νὰ ζήσει ἥσυχος, δὲν ἀνέβηκε στὴν κορφή. Καὶ πόσοι ἄλλοι σὰν κι αὐτόν... Καὶ πίσω, στὴν πατρίδα, τοὺς καρτεροῦν...

Σὰ νὰ σάλεψε ἕνα κλαρί. Σὰ νὰ κύλησε ἕνα χαλίκι. Ἀκούστηκε τὸ σκούξιμο μιᾶς κουκουβάγιας. Τί νὰ εἶναι;! Πολλές, ἀμέτρητες νύχτες φύλαξε σκοπός. Ἡ κάθε μιὰ εἶχε τὸ χρῶμα της. Λίγο περισότερο ἢ λιγότερο σκοτάδι, λίγο περισότερο ἢ λιγότερο

φόβο, ζέστα-κρύο. πείνα-δίψα, πόνο, ἐλπίδα, μοναξιά, ὀνειροπόλησή. Ποῦ πᾶμε; Πατᾶμε ξένη γῆ, καῖμε χωριά, ξεκληρίζουμε τὸν κόσμο, σκοτώνουμε καὶ μᾶς σκοτώνουν... Κι ἂν τελειώσει τοῦτος ὁ πόλεμος, θ ἀρχίσει ἄλλος. Θὰ ξεσηκωθοῦν οἱ Τοῦρκοι, ὅπως ἔκαναν οἱ Ἕλληνες τὸ '21... Τί νὰ κάνουμε;! Στὴν Ἀθήνα οἱ φοιτητὲς ὀργάνωσαν μιὰ ἀντιπολεμικὴ συγκέντρωση. Ἡ Ἀστυνομία ἔπιασε μερικοὺς καὶ τοὺς ἔκλεισε στὴ φυλακή. Μέσα σ αὐτοὺς ἦταν κι ὁ Παντελὴς ὁ Σαλονικιός. Ἐκεῖ καλά. Ὅμως ἐδῶ!... Κάποιος αὐτοτραυματίστηκε καὶ τὸν ντουφέκισαν μπροστὰ στὸ λόχο γιὰ παραδειγματισμό. Μερικοὶ ἀφήνουν τὰ πόδια τους, τὰ χέρια τους ἀκάλυπτα... Τοὺς στέλνουν στὸ νοσοκομεῖο καὶ σὲ 15 μέρες, ἕνα μήνα, πάλι στὴν πρώτη γραμμή... Στὶς ἀρχές, ὅταν οἱ ἐπιχειρήσεις γίνονταν σὲ περιοχὲς μὲ ἑλληνικὸ πληθυσμό, παρουσιάζονταν καὶ λιποταξίες... Μὲ αὐτοτραυματισμοὺς καὶ λιποταξίες, τί θὰ βγεῖ;! Οἱ φαντάροι δὲ θέλουν τὸν πόλεμο. Τί νὰ κάνουν; Νὰ ξεσηκωθοῦν ὅλοι μαζί... Πῶς νὰ γίνει αὐτό;! Νὰ πετάξουν τὰ ὅπλα!...

Ἀκούστηκε ἕνα πνιγμένο βογγητό. «Στὰ ὅπλαααα!» φώναξε κι ἔριξε μιὰ ριπή. Ὅταν κατάφεραν νὰ διώξουν τοὺς Τσέτες, τὸ φοιτητὴ τὸν Καναδό, ποὺ θὰ γινόταν γιατρὸς καὶ θὰ βοηθοῦσε τὶς γυναῖκες καὶ τὰ μωρὰ νὰ μὴν πεθαίνουν... τὸν βρῆκαν σφαγμένο μὲ μαχαίρι...

* * *

Ἡ Βάσω τάισε τὸ μωρό, τὸ Φώτη, τ ἀπίθωσε στὴν κούνια καὶ σταύρωσε τὰ χέρια, κοιτάζοντας σκεφτικὴ τὸ ὄργωμα. Ἡ Χριστίνα σκάβει τὶς ἄκρες ποὺ μένουν χέρσες. Ὁ Νίκος εἶναι στὸ σχολειό. Ὁ Θωμὰς ἔριξε λίγη καλαμποκιὰ στὸ ζευγάρι καὶ ζύγωσε.

— Τί λές, Θωμά; Νὰ πάω; ρώτησε, δείχνοντας τὸν πράσινο κάμπο.

Ἡ ζωὴ εἶναι σκληρή, σκληρότερη ἀπὸ παλιά, μὰ καὶ νὰ φύγει ἀπ τὸ χωριό... Σὲ κάθε ταχυδρομεῖο περιμένουν γράμματα.

— Τώρα γιὰ ταξίδι εἴμαστε!...

— Γίναμε πέντε στόματα... Πέρσι εἴχαμε καὶ τὰ λεφτά, ποὺ μᾶς ἔστελνε ὁ Γιῶργος. Φέτος!

Ὁ Θωμὰς σκύβει τὸ κεφάλι καὶ ξύνει τὸ κούτελο. Αὐτὸς θὰ μποροῦσε νὰ βρεῖ καμιὰ δουλιὰ στὴν πόλη, ἀλλὰ ὁ Ἀπρίλης ἔδειχνε, πὼς ἡ χρονιὰ θὰ πάει καλά. Ἔπειτα φοβόταν κιόλας. Ὁ πόλεμος φτάνει κι ὣς τὸ Περιστέρι κι ὁ χάρος χτυπάει πότε τὸ ἕνα σπίτι καὶ πότε τὸ ἄλλο. Ἂν τοὺς βρεῖ κι αὐτοὺς καὶ δεύτερη συμφορά, νὰ εἶναι ὅλοι μαζί.

— Ὁ Σκόρδας, ζητάει τὴ Χριστίνα.

— Ὁ κουτσός;

— Στὸν πόλεμο τὸ ἔχασε. Ἔχει κείνη τὴ συνταξούλα καὶ μπορεῖ νὰ πάρει ὅποια θέλει. Ἡ Χριστίνα εἶναι λεβέντισα. Καμιὰ κοπέλα καὶ ἀπ τὸ Περιστέρι καὶ ἀπ τὴ γύρω περιοχὴ δὲν τῆς παραβγαίνει καὶ τὰ ὄνειρά της τὰ ξέρει ἡ μάνα.

— Θὰ δεχτεῖ;

— Ὁ δάσκαλος καὶ ὁ δασικὸς γιὰ ἄλλα πράματα περνοῦν ἀπ τὴ ρούγα.

Γάμο δὲν ἔκαναν. Καὶ ὁ θάνατος τῆς Φώτως ἦταν πρόσφατος. Καὶ ἔξοδα δὲν εἶχαν. Καὶ τὰ παιδιὰ ἔλειπαν. Τὸ Λευτέρη δὲν τὸν ἄφηναν τὰ μαθήματα. Ὁ Θοδωρὴς οὔτε τοὺς ἀπάντησε στὸ γράμμα. Τοὺς ξεπροβόδισαν ὡς τὴν αὐλὴ τοῦ Κατσαροῦ. Ὁ παπάς, ὁ κουμπάρος, οἱ συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ καὶ τὸ νεαρὸ ἀντρόγυνο ξεμακραίνουν. Ἡ νύφη, ψηλή, ὄμορφη, περπατάει περήφανη. Ὁ γαμπρός, ἀκουμπάει στὸ δεκανίκι καὶ κουτσαίνει. Ἡ Βάσω κλαίει. Ὁ Θωμὰς ξύνει τὸ κούτελο.

* * *

Παράλυσε τὸ δεξὶ χέρι, τὸ δεξὶ πόδι. Στράβωσε ἡ μύτη καὶ τὸ στόμα. Δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσει καὶ νὰ φάει... Ἡ ἡμιπληγία, εἶπαν οἱ γιατροί, προῆλθε ἀπὸ κάποια ἰσχυρὴ συγκίνηση καὶ σύστησαν ἀπόλυτη ἡσυχία. Τὴν ἴδια μέρα ἡ Πόπη τὸν μετάφερε στὸ νοσοκομεῖο καὶ τὸν ἔβαλαν σ ἕνα μοναχικὸ δωμάτιο, νὰ βρίσκεται κάτω ἀπ τὴν ἄμεση ἐπιτήρηση τῶν γιατρῶν καὶ τὴν καθημερινὴ φροντίδα τῶν νοσοκόμων.

Στὸ ἡμερολόγιο τοῦ τοίχου μετράει τὸ στριφογύρισμα τῆς γῆς. Ἡ ἀδερφή, ντυμένη στὰ ἄσπρα, σοβαρὴ κι ἀμίλητη, τοῦ φέρνει τὴν ὁρισμένη ὥρα τὸ δοχεῖο καὶ τὸν βοηθάει νὰ κάνει τὴν ἀνάγκη του, τὴν ὁρισμένη ὥρα τὸ φαγητό... Καὶ κυλοῦν οἱ μέρες, οἱ μῆνες... Ἡ ἀρώστια τ ἄφησε τὴ σκέψη λαγαρὴ νὰ τὸν βασανίζει χωρὶς ἔλεος...

Πότε καρφώνει τὸ βλέμμα ἀσάλευτο στὸ νταβάνι, πότε κλείνει τὰ μάτια. Θέλει νὰ φύγει ἀπ τὰ σήμερα, νὰ πάει κάπου ἀλλοῦ, ν ἀνοίξει κουβέντα μὲ γνωστούς, φίλους, συγγενεῖς... Ἕνα χωριουδάκι ψηλὰ στὰ κατσάβραχα, ἕνα φτωχὸ σπιτάκι, δυὸ γέροι τραβοῦν γιὰ τὸν τάφο καὶ μουρμουρίζουν: «Κωσταντή! οὔτε γράμμα δὲ μᾶς στέλνεις...». Μιὰ κοπελίτσα σὰν τ ἀγριολούλουδο τοῦ γκρεμνοῦ, ποὺ τὸ χαϊδεύει μόνο τ ἀγέρι τοῦ βουνοῦ, γεμάτη ἄγνὰ ὄνειρα, κοιτάζει μὲ εὐγνωμοσύνη τὸν ἀδερφό, ποὺ θὰ τὴ γλυτώσει ἀπ τὴ σκληρὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ... Μιὰ γυναίκα, γερασμένη παράκαιρα, μὲ τὸ κορμὶ φαγωμένο ἀπ τὴν ἀρώστια, κάθεται δίπλα σ ἕνα μπόγο, καπνίζει συνέχεια καὶ κοιτάζει μὲ βλέμμα ἀπελπισμένο... Διώχνει τοῦτες τὶς σκέψεις καὶ προσπαθεῖ νὰ θυμηθεῖ ἄλλα πράματα, εὔθυμα, χαρούμενα. Ἡ Πολιτειούλα ροβολάει στὴν πλαγιά. Πίσω τὰ βουνά,

μπροστὰ ὁ κάμπος καὶ τ ἀσημένιο ποτάμι βαδίζει ἀμέριμνο τὸ δρόμο του. Τὰ πρῶτα βήματα, ὁ Κοψαχείλης, ὁ Τσιγγάνος, ὁ Καρατζάς... Οἱ πρῶτες ἐπιτυχίες... Γλαρνεύει ἡ ψυχή. Κι ἀπότομα πετιοῦνται μπροστὰ οἱ ὑφαντουργίνες. Τὸ ἱκετευτικὸ-πειθήνιο βλέμα τους γίνεται σιγὰ-σιγὰ προκλητικό, ἄγριο καὶ στὸ τέλος παίρνει ἔκφραση χαιρέκακη: «Ζεβζέκη! Ἔτσι καὶ χειρότερα σ ἄξιζε...». Τὸ παρελθὸν τὸν κυνηγάει... Ἀνοίγει τὴν ἐφημερίδα. Οἱ μετοχὲς πέφτουν, οἱ μετοχὲς ἀνεβαίνουν... Ἀγορὲς-πουλήσεις... Ἡ Ἑταιρία «Ἀβδελὴς καὶ Σια», τὸ κατάστημα «Λάμπρου», ὁ τυχοδιώκτης ὁ κουνιάδος, οἱ δικοί του... Οὔτε μιὰ φορὰ δὲν ἤρθαν νὰ τὸν δοῦν... Καὶ τὸ παρὸν δὲν εἶναι καλύτερο. Καὶ τὸ μέλον;! Θέλει νὰ χαμογελάσει. Τὰ χείλη ἔχουν σιάξει, μιὰ αὐτὸς δὲν ἔχει συνηθίσει νὰ χαμογελάει. Καὶ τοῦτος ὁ γολγοθᾶς συνεχίζεται, χωρὶς προοπτικὴ τελειωμοῦ!...

Πότε-πότε τὸν θυμᾶται ἡ λογική. Οἱ ἄλλοι εἶχαν περισότερα κεφάλαια. Δὲν ἤξερε ἀπὸ μεγάλη ἀγορά, ἀπὸ μηχανοραφίες. Δὲν τολμοῦσε.... Ἦρθε καὶ ἡ ἀρώστια σὰ χαριστικὴ βολή. Ἐλπίδες νὰ γίνει καλά, δὲν ὑπάρχουν. Ἐδῶ, στὸ νοσοκομεῖο, θὰ παραδώσει τὸ πνεῦμα... Κάποτε πλάθει κι ὄνειρα: Θὰ ρθοῦν καλὲς μέρες. Θὰ ὀγεῖ ἔστω καὶ ἀνάπηρος. Θ ἀγοράζει οἰκόπεδα γύρω ἀπ τὴν πόλη. Θὰ τὰ πουλάει χέρι τὸ χέρι, δέκα, εἴκοσι, τριάντα φορὲς ἀκριβότερα. Θὰ βάζει τὰ λεφτὰ στὴν Τράπεζα καὶ θὰ γίνει ἡ Τράπεζα δική του... κι ὅλες οἱ Τράπεζες, κι ὅλες οἱ ἐπιχειρήσεις. Ἡ πόλη θὰ ξαπλώνει ἥμερη στὰ πόδια του, θὰ ὑποτάσεται στὴ θέλησή του. Θὰ ἐκτελεῖ τὶς ἐντολές του. Ἀφέντης καὶ κυρίαρχος θὰ εἶναι αὐτός, ὁ Κώστας ὁ Ἀγγελής. Καὶ θὰ τσακίζει ἀνελέητα τὸ θρασύ, ποὺ θὰ τολμήσει νὰ σταθεῖ ἐμπόδιο στὸ δρόμο του. Τέτια εἶναι ἡ ζωή, τέτιος πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος... Ἀλλὰ φτάνει ἕνα τυχαῖο περιστατικὸ — ἡ εἴσοδος τῆς νοσοκόμας μὲ τὸ δοχεῖο, τὸ πέσιμο τῆς πατερίτσας στὸ πάτωμα — γιὰ νὰ γκρεμίσει τοὺς παραμυθένιους πύργους...

Στὸ ἑξάμηνο περίπου, κούνησε πρῶτα τὸ χέρι, ὕστερα τὸ πόδι. Ἴσιαξε ἡ μύτη καὶ τὸ στόμα. Μιλάει λίγο. Μὲ κόπο τρώει μονα-χός, γυρίζει στὸ πλευρό, ἀνακάθεται στὸ κρεβάτι. Τὸν μετάφεραν στὸ μεγάλο θάλαμο. Βρῆκε ἄλλους σὰν κι αὐτὸν καὶ σκοτώνει τὴν ὥρα του. Προτοῦ καλὰ-καλὰ ξαπλώσει, ἄρχσιαν νὰ τοῦ σκαλίζουν τὶς πληγές. Τὸν ρωτοῦν ἀπὸ τί τοῦ προῆλθε ἡ ἀρώστια, ἀπὸ πότε βρίσκεται στὸ νοσοκομεῖο, τί δουλιὰ ἔκανε ὄξω, ἂν κρατιέται οἰκονομικά, ἂν ἔχει οἰκογένεια, συγγενεῖς... Ἀπαντάει ἀόριστα, μὲ μονόλογα, κάνει πὼς νυστάζει, κλείνει τὰ μάτια, γυρίζει κατὰ τὸν τοῖχο. Οἱ ἄλλοι τὸν ἀπαράτησαν καὶ συνεχίζουν τὶς καθημερινὲς ἀσχολίες τους. Μιλοῦν γιὰ τὰ φάρμακα, τοὺς γιατρούς, τὶς νοσοκόμες... δίνουν συνταγὲς ὁ ἕνας στὸν ἄλλον, ἐξηγοῦν τὰ ὄνειρα, ἀνοί-

γουν συζητήσεις γιὰ γυναῖκες, γιὰ ἔρωτες, γιὰ τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς, τὶς παλιανθρωπιὲς τοῦ κόσμου... Οἱ μέρες τοῦ ἐπισκεπτηρίου εἶναι ἀνυπόφορες. Τὰ παιδιὰ σφίγγουν τὸ λαιμὸ τῶν πατεράδων, τοῦτοι τὰ χαϊδεύουν καὶ τὰ φιλοῦν. Στὰ μάτια τῶν γυναικῶν διαβάζεις τὴ χαρά, στὰ μάγουλα κυλοῦν δάκρια. Τὰ γέλια τῶν παιδιῶν, ἡ χαρὰ τῶν ἀρώστων, τὰ νέα ἀπόξω, τὰ σχέδια γιὰ τὸ αὔριο, τὸ ἀνασκάλισμα τῆς ζωῆς... γεμίζουν τὴν καρδιὰ τοῦ Ἀγγελῆ φτόνο καὶ κακία.

Ἕνας κύριος καλοντυμένος, χοντρὸς καὶ ροδοκόκινος, «εἰσέβαλε» στὸ νοσοκομεῖο ἀναπάντεχα κι ἀναστάτωσε τὸ προσωπικό. Κουβέντιασε κάμποσο μὲ τὴ διεύθυνση στὸ γραφεῖο κι ὕστερα ὅλη ἡ κουστωδία πέρασε ἀπ τοὺς θαλάμους. Ὁ Ἀγγελὴς μόλις πρόλαβε νὰ κλείσει τὰ μάτια. Ὁ ἐπισκέπτης ἔριξε μιὰ ματιὰ στὴν πινακίδα σκεφτικός.

— Θέλετε νὰ τὸν ξυπνήσουμε; ρώτησε ὁ γιατρὸς τῆς ὑπηρεσίας.

— Ἄ! Ὄχι! ἔκανε μὲ μιὰ κίνηση τοῦ χεριοῦ φαρδιὰ-πλατιά. Μοῦ θύμισε μιὰ παλιὰ-θλιβερὴ ἱστορία. Σὲ μιὰ μικρὴ Πολιτειούλα κάποιος μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα εἶχε φτιάξει κάποτε περιουσία μὲ τὴ σωματεμπορία κι ἄλλες ἀτιμίες... Σήμερα τὰ τέτια ὑποκείμενα δὲν εὐδοκιμοῦν...

Οἱ ἐπισκέπτες ἔφυγαν κι ὁ Λαγός, ἕνας ἄνθρωπος τῆς πιάτσας, ποὺ κρατοῦσε τὸ διπλανὸ κρεβάτι, ρώτησε:

— Τὸν γνωρίζεις;

— Ὄχι!

— Μέγας Μαντηλάς! Θησαύρισαν μὲ τὶς λοβιτοῦρες. Ἡ κάλτσα τοῦ διαβόλου, ὁ Κανατάς, τὰ μαγειρεύει. Ὁ Καρατζὰς ἔχει τὸν παρά, βάζει καὶ τὰ σχέδια. Κι αὐτός, ὁ κύριος ὑπουργός, διευκολύνει τὴν Ἑταιρία νὰ ἀγοράζει τσάμπα τὸ δημόσιο καὶ τὸν ἰδιωτικὸ χῶρο γύρω ἀπ τὴν πόλη... Τί νὰ πεῖς;! Ἔξυπνοι εἶναι, πλάτες ἔχουν, ἡ τύχη τοὺς βοηθάει... Ἐγὼ μιὰ κουτσοταβέρνα ἄνοιξα, φαλίρισε κι αὐτή...

Ὁ Ἀγγελὴς θυμᾶται μιὰ παλιὰ ἐποχή. Μὲ τὶς δικές του πλάτες ἔβγαινε ὁ Μαντηλὰς δήμαρχος στὴν Πολιτειούλα καὶ τὴ γυναίκα του τὴ Ντίνα τὴν εἶχε φιλενάδα ἕναν καιρό. Τώρα!... Νὰ μποροῦσε νὰ ἐκδικηθεῖ! Ἀλλὰ μὲ τί; Μὲ τὴν πατερίτσα;

Καὶ ποιούς νὰ πρωτοεκδικηθεῖ; Ἀφοῦ τὸν ξέχασαν καὶ τὰ παιδιά του...

Μπῆκε ἡ νοσοκόμα μ ἕνα χαρτὶ στὸ χέρι.

— Ὅποιος ἀκούσει τὸ ὄνομά του νὰ ἑτοιμαστεῖ γιὰ ἐξιτήριο. Μᾶς χρειάζονται τὰ κρεβάτια νὰ βάλουμε τραυματίες...

Ἕκατσε ἐπίτηδες στὸ Ζάπειο καὶ κατὰ τὸ σούρουπο ξύγωσε δειλὰ-δειλά. Τὸν σταμάτησε ὁ θυρωρός.

— Τὴν κυρία Πόπη, παρακαλῶ.
— Λείπει.
— Τὸν κύριο Μίμη.
— Εἶναι στὸ Λονδίνο.
— Τὸν κύριο Λάκη.
— Μὰ ποιός εἶσαι καὶ τί θέλεις;

Ὁ Ἀγγελὴς δὲν τολμάει νὰ μαρτυρήσει τ ὄνομά του. Νιώθει σὰν τότε, πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ὅταν βρισκόταν στὸ χωριουδάκι του καὶ ντρεπόταν νὰ βγεῖ σὲ κόσμο.

— Πές του, πὼς τὸν ζητάει ἕνας τέτιος-πόντιος ἄνθρωπος κι αὐτὸς θὰ καταλάβει.

Τὴν προηγούμενη μιὰ ἐφημερίδα εἶχε γράψει στὴ μέσα σελίδα μὲ ψιλὰ στοιχεῖα: «Συνελήφθη ὁ Σταμάτης Περγιαλής, μέλος σπείρας λαθρεμπόρων ναρκωτικῶν, ξένου συναλάγματος, εἰδῶν πολυτελείας... Τὸ ἀπόγεμα τῆς ἴδιας ἡμέρας ἠσθάνθη δριμεῖς πόνους εἰς τὸν κοιλιακὸν χῶρον. Μετεφέρθη εἰς τὸ νοσοκομεῖον, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐκ δηλητηριάσεως... Ἡ Ἀστυνομία εὑρίσκεται ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν ἐγκληματιῶν...». Γι αὐτὸ ὁ Λάκης εἶχε φούργιες καὶ δὲν μποροῦσε νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸν Ἀγγελή.

Τραβήχτηκε στὴ γωνία, ἀκούμπησε στὰ κάγκελα καὶ περίμενε. Πέρασε καὶ μιὰ ὥρα νύχτα, ὅταν κατέβηκε ἀπ τὸ ἀμάξι.

— Πόπη! καλησπέρα. Ὁ θυρωρὸς δὲ μὲ γνώρισε καὶ δὲ μὲ ἄφησε νὰ μπῶ.

— Καὶ ποῦ ἤθελες νὰ μπεῖς; Τὸ σπίτι μου δὲν εἶναι φιλανθρωπικὸ ἵδρυμα.

— Πόπη! τόσα χρόνια ζήσαμε μαζί. Δούλεψα σὰν τὸν κατάδικο νὰ μὴ σᾶς λείψει τίποτα. Παράπονο δὲν μπορεῖ νὰ ἔχεις.

Τράβηξε γιὰ τὴν εἴσοδο. Τὴν ἔπιασε ἀπ τὸ μπράτσο. Ἡ φωνή του ἔγινε ἱκετευτική, τρεμουλιάρικη.

— Πόπη! δὲν ἔχω ποῦ νὰ πάω. Εἶμαι μισὸς ἄνθρωπος. Πῶς θὰ ζήσω; Νὰ μὴ μαρτυρήσουμε πὼς εἴμαστε ἀντρόγυνο. Ν ἀλάξω ὄνομα... Βάλτε με θυρωρό...

Δρασκέλισε τὴν ἐξώπορτα καὶ τὴν ἔκλεισε. Ὁ Ἀγγελὴς ἔμεινε κεῖ, στὸ πεζοδρόμιο, καρφωμένος κάμποση ὥρα κι ἔπειτα, ἀκουμπώντας στὸ ραβδὶ καὶ σέρνοντας τὸ πόδι, πῆρε τὸ σοκάκι, συντριμένος. Ἀπόψε θὰ ἤθελε νὰ εἶχε ἕναν ἄνθρωπο, νὰ τοῦ ἔλεγε τὸν πόνο του, ἕνα σπίτι νὰ ἀναπάψει τὸ κορμί του... Κι ἡ πόλη εἶναι γεμάτη σπίτια, κι οἱ δρόμοι γεμάτοι ἀνθρώπους...

Τὸ ἴδιο βράδυ καὶ τὴν ἴδια πάνω-κάτω ὥρα ἀπὸ ἕνα ἄλλο μέγαρο, λίγο πιὸ πέρα, βγῆκε μιὰ κοπελίτσα καὶ πῆρε τὸν ἴδιο δρόμο. Κρατοῦσε τὸ μπογαλάκι της μὲ ἕνα χέρι καὶ μὲ τὸ ἄλλο σκούπιζε τὰ δάκρια.

Παλιότερα ἡ κυρία Καίτη βρῆκε κάτω ἀπ τὸ μαξιλάρι τοῦ Λαμπράκη ἕνα περιοδικὸ μὲ γυμνὲς γυναῖκες. Γιὰ μιὰ στιγμὴ κοκάλωσε ἀπὸ ἀγανάχτηση κι ὕστερα ἔκλαψε.

— Ὁ Λαμπράκης, εἶπε στὸν ἄντρα της τὸ βράδυ, δὲν εἶναι πιὰ παιδί. Στερήθηκε τὸ καημένο τὶς χαρὲς τῆς νιότης...

— Δὲν πρέπει νὰ ἔχουμε καὶ ὑπερβολικὲς ἀξιώσεις. Μιὰ κοπέλα εὐκατάστατη, ἰσορροπημένη σωματικὰ καὶ πνευματικά, δύσκολα θὰ δεχτεῖ. Νὰ βροῦμε μιὰ ἀπὸ φτωχιὰ καὶ τίμια οἰκογένεια...

Ἡ κυρία Καίτη ἦταν βέβαιη. Ὁποιαδήποτε γυναίκα θὰ θεωροῦσε τὸν ἑαυτό της εὐτυχὴ νὰ γινόταν νύφη της.

— Γιὰ προσωρινὰ πράματα, μιλάω, πρόφερε μέσα ἀπ τὰ δόντια. Ὅσο γιὰ τὴν παντριά, ὅταν θὰ ρθεῖ κείνη ἡ ὥρα, θὰ τὸ δοῦμε.

Τὸ ἴδιο πρόβλημα βασάνιζε καὶ τὸ Λαμπράκη. Ἔβγαινε ὁ Θοδωρὴς ἀπ τὸ σπίτι, αὐτὸς τὴν Κλεοπάτρα σκεφτόταν. Γύριζε ὁ Θοδωρὴς ἀπ τὸν περίπατο, γιὰ τὴν Κλεοπάτρα τοῦ ἔκανε ἀνακρίσεις. Τὸν ἔβλεπε νὰ συγυρίζεται, νὰ στολίζεται, πάλι τὴν Κλεοπάτρα ἔφερνε στὸ νοῦ του. Ἡ συνήθεια τοῦ εἶχε γίνει πιὰ πεποίθηση καὶ μιὰ μέρα πάνω στὸ γινάτι ἀπὸ κάποια ἄλλη αἰτία, τὸ εἶπε κι ἀνοιχτά: «Τί νομίζεις; Γιατί σὲ κρατᾶμε ἐδῶ; Νὰ τρῶς, νὰ πίνεις καὶ νὰ γλεντᾶς;». Μὲ δική του ἐπιμονὴ ἔφερνε ὁ Θοδωρὴς τὴν κοπέλα στὸ σπίτι. Καὶ ἡ κυρία Καίτη σιγουρεύτηκε, πὼς τὴ βοηθοῦσε ἡ Μεγαλόχαρη τῆς Τήνου.

Μιὰ μέρα, πέντε λεφτὰ πρὶν ἀπ τὴν καθορισμένη ὥρα, ἡ θεία ἔστειλε τὸ Θοδωρὴ στὴν πόλη καὶ ἡ Κλεοπάτρα ἀναγκάστηκε νὰ περιμένει. Καί, ἐπειδὴ κεῖνος ἀργοῦσε νὰ ρθεῖ, προσφέρθηκε νὰ τὴ βοηθήσει ὁ Λαμπράκης. Ζύγωσε, ἄνοιξε τὸ βιβλίο μπροστά του, ἔσκυψε. Τῆς ἔβαλε τὸ χέρι στὴν πλάτη, διάβαζε, ἔψαχνε, μουρμούριζε... κι ἀπότομα ἅπλωσε καὶ τ ἄλλο χέρι, τὴν τράβηξε στὴν ἀγκαλιὰ καὶ τὴ φίλησε παράφορα. Τὸν ἔσπρωξε κι ἔφυγε τρεχάτη. Τὸ πονηρὸ μάτι τῆς κυρίας ἔπιασε τὸ σημάδι στὸ λαιμὸ καὶ κατάλαβε. Τὸ πείραμα ἀπότυχε.

Μετακινήθηκαν στὴν Ἀθήνα. Τὰ παιδιὰ γράφτηκαν στὴ Νομικὴ Σχολή. Ἡ κυρία Καίτη σπάνια κάνει ἐπισκέψεις καὶ σπάνια δέχεται. Δὲν τῆς ἀρέσει ἡ κοσμικὴ κίνηση. Τὴ νευριάζουν τὰ ἤθη κι ἔθιμα τούτης τῆς κοινωνίας. «Ὑποκρισία! λέει μὲ φαρμάκι. Ψευτοπολιτισμός!... Ὁ ἕνας κερατώνει τὸν ἄλλον...». Καὶ νοσταλγεῖ τὴν Πολιτεισύλα. Ὡστόσο ἡ παλιὰ «ἀρχοντιὰ» ξεμακραίνει καὶ χάνεται στὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλον, ποὺ τὸ ἐντοπίζει μόνο στὸ γιό της, δὲν προμηνύει καμιὰ ἱκανοποίηση. Καὶ τὸ ἀδιέξοδο τὴν τυραννάει κάθε μέρα καὶ περισσότερο...

Ὁ Τάκης ὁ Καναπᾶς εἶχε μιὰ κοπέλα ψηλή-λυγερή, τσαχπίνα. Οἱ δυὸ οἰκογένειες κάθονταν στὴν ἴδια γειτονιὰ κι εἶχαν «φιλικὲς» σχέσεις. Ἡ κυρία Καίτη τὴν πρόσεξε ἀπ τὴν πρώτη συνάν-

τηση. Τῆς παίνευε τὴν ὁμορφιά, τὶς τουαλέτες, τὸ χαρακτήρα. Ἡ Κικὴ κατάλαβε καὶ κρατοῦσε ἀπέναντί της μιὰ στάση ψυχρῆς εὐγένειας. «Τί; ἔλεγε μέσα της. Μὲ τὸν κουλό;». Κι ἔμεινε κατάπληχτη, σὰν ἄκουσε τὴν κυρία Καρατζά:

— Τί θὰ ἔλεγες, χρυσή μου, γιὰ τὸ Θοδωρή; Εἶναι καλὸ παληκάρι. Θὰ ζήσει μαζί μας κι ἅμα πεθάνουμε ἐμεῖς, θὰ μοιράσουν στὴ μέση. Ἀραβωνιαστεῖτε, ἂν τὰ ταιριάζετε...

— Κυρία Καίτη, μοῦ κάνει ἐξαιρετικὴ ἐντύπωση ἡ καλοσύνη σας... Καὶ παιδί σας νὰ ἦταν!... Γιὰ τὸν ἀραβώνα, θὰ σκεφτῶ. Θὰ ρωτήσω καὶ τὸν μπαμπά...

Ἀπὸ τότε ἡ κυρία Καρατζὰ ἔγινε πιὸ στοργικὴ καὶ πιὸ προσεχτική. Ἔμπαιναν στὸ ἐμπορικό, στὸ κοσμηματοπωλεῖο... Ἀγόραζε κάτι γιὰ τὸν ἑαυτό της κι ἄξαφνα ἀναστέναζε: «Τί ξεχασιάρα ποὺ εἶμαι! Ἐσύ, χρυσή μου, δὲν θέλεις νὰ σ ἀγοράσω κάτι;». Οἱ νέοι συναντιοῦνταν «τυχαῖα» στὶς δεξιώσεις, στοὺς χορούς. Ὁ Θοδωρὴς τὴν ἐρωτεύτηκε, ὅμως δὲν ξανοιγόταν. Θυμιόταν τὴν περίπτωση τῆς Κλεοπάτρας. Ἡ Κικὴ σκέφτηκε πραχτικά. Δὲν εἶχε νὰ χάσει τίποτα. Ἂν ἔβλεπε πὼς τῆς ἀρέσει, καλά. Διαφορετικὰ θὰ ἔπαιρνε κι αὐτὸς ἕνα νούμερο στὸν κατάλογο τῶν ἐρωμένων της.

Κεῖνο τὸ ἀπόγιομα βρῆκε στὸ σαλόνι τὴν κυρά.

— Ὁ Λαμπράκης, τῆς εἶπε ἐμπιστευτικά, θέλει νὰ σοῦ κάνει ἕνα δῶρο, χωρὶς νὰ ξέρει κανένας ἄλλος. Καὶ σὲ μένα δὲν τὸ μαρτύρησε. Τὸ ὑποψιάστηκα. Ψάχνει νὰ βρεῖ εὐκαιρία...

Μπῆκαν στὸ δωμάτιο, κουβέντιασαν λίγο καὶ ἡ Καίτη ἔφυγε, λέγοντας:

— Ἐσεῖς πέστε τα, ὥσπου νὰ ρθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι, νὰ πᾶμε στὸ θέατρο.

Ὁ Λαμπράκης καθόταν στὸ κρεβάτι, αὐτὴ στὸ ντιβάνι.

— ... Δὲ θὰ θυμώσεις, Κική!

— Γιὰ ποιό λόγο νὰ θυμώσω; γέλασε παιγνιδιάρικα.

Ἔβγαλε ἀπ τὴν τσέπη τὸ κουτί, τ ἄνοιξε καὶ τῆς ἔκανε νόημα νὰ πλησιάσει. Ἔσκυψε ναζιάρικα κι αὐτὸς τῆς πέρασε στὸ λαιμὸ μιὰ ἁλυσιδίτσα μὲ μαργαριτάρια. Τῆς χούφτωσε τὸ χέρι, τὸ ἔσφιξε ἀνάμεσα στὸ σαγόνι καὶ τὸ λαιμὸ καὶ τὸ φίλησε.

Ἡ κοπέλα ἀποτραβήχτηκε καὶ στάθηκε μπροστὰ στὸν καθρέφτη.

— Μ αὐτὸ τὸ ντύσιμο! μουρμούρισε. Σὲ παρακαλῶ, μὴν κοιτάζεις.

Πέταξε τὸ φόρεμα κι ἄρχισε νὰ κάνει διάφορες κινήσεις, νὰ παίρνει διάφορες στάσεις. Πῆγε στὸ ντιβάνι καὶ ξάπλωσε νωχελικά.

— Ἀπὸ δῶ φαίνεται καλύτερα.

— Κική! τὴν παρακάλεσε.

— Τί ἔχεις; Νὰ φωνάξω τὴ μητέρα σου;

— Ὄχι! Ὄχι!

Τὸ βράδυ, γυρίζοντας ἀπ τὸ θέατρο, κράτησαν στὸ τραπέζι καὶ τὴν κοπέλα. Ἔφαγαν, ἤπιαν κι ἤρθαν στὸ κέφι. Ἡ μάνα εἶναι χαρούμενη. Τῆς ἔφυγε ἕνα βάρος, ποὺ δὲν τὴν ἄφηνε νὰ ἀνασάνει. Ὁ γιός της ζεῖ σὲ μιὰ φαντασμαγορικὴ ἀτμόσφαιρα... Ὅμως ἡ κυρία Καρατζὰ δὲν πρόσεξε μιὰ λεπτομέρεια.

— Μιὰ τέτια οἰκογένεια λαχταράει ἡ ψυχή μου! ἀναστέναξε κάποια στιγμή. Νὰ κρατούσαμε στὸ σπίτι μας καὶ τὴν Κική! Τί λὲς Μῆτσο;

— Δὲν ἔχω καμιὰ ἀντίρηση.

— Κι ἐσύ, χρυσή μου, συνέχισε, χαϊδεύοντας τὰ μαλιά της.

— Θὰ τὸ θεωροῦσα μεγάλη μου εὐτυχία νὰ γινόμουν κόρη σας, ἀπάντησε ἀμέσως, χωρὶς κανένα ἐνδοιασμό.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Λαμπράκη λάμπει. Ἡ κυρία Καίτη ρίχνει μιὰ ματιὰ στὸ Θοδωρή.

— Κι ἐσύ, παιδί μου;

— Κι ἂν δὲν γνώριζα τὴν Κική, θὰ εἶχα ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη σὲ σᾶς, θεία.

Ἀκούστηκε κρότος. Τὸ ποτήρι τοῦ Λαμπράκη ἔπεσε στὸ πάτωμα κι ἔγινε θρύψαλα. Ἡ κυρία Καίτη γύρισε στὸ γιό της.

— Λαμπράκη! τί ἔπαθες; Μέθυσες; Ἄιντε νὰ πᾶμε στὸ δωμάτιό σου νὰ ἡσυχάσεις.

Τὸν βοήθησε νὰ ξαπλώσει κι ἔσκυψε ἀπὸ πάνω του. Ἐκεῖνος ἔχωσε τὸ κεφάλι στὰ μαξιλάρια, ἔτριζε τὰ δόντια, δάγκωνε τὶς γροθιές.

— Μά, τί ἔπαθες;

Τὸν σκουντάει, τὸν τραβάει.

— Μὰ δὲν ἀκοῦς; Τί ἔπαθες;

— Δὲ θὰ τὴν πάρει! ξέσπασε. Ὄχι! Δὲ θὰ τὴν πάρει... Θὰ τὸν σκοτώσω!... Δὲ θὰ τὴν πάρει αὐτός...

— Ἔλα στὰ συγκαλά σου! Ἔτσι, γιὰ τὸν τύπο... Δική σου θὰ εἶναι...

— Ὄχι! Ὄχι! Ὄχι! Δὲ θὰ τὴν ἀγγίξει... Οὔτε θὰ τὴ χορέψει:...

Ὅμως τὰ καπρίτσια καὶ ἡ ζήλια τοῦ Λαμπράκη δὲν ὑποφέρονται καὶ μεγαλώνουν ἀπὸ μέρα σὲ μέρα. Θέλει νὰ τὴν ἔχει πάντοτε κοντά του. Ὅταν γυρίζει ἀπόξω, τῆς κάνει ἐκνευριστικὲς ἀνακρίσεις: «Ποῦ πῆγες; Ποιόν ἀντάμωσες; Τί σοῦ εἶπε;...». Τῆς δημιουργεῖ κάθε τόσο σκηνὲς ζηλοτυπίας, ποὺ φτάνουν σὲ ὑστερικοὺς παροξυσμούς. Ὁ Θοδωρής...

— Ἄιντε! Νὰ παντρευτοῦμε, τοῦ πρότεινε ἡ κοπέλα.

— Καὶ πῶς θὰ ζήσουμε;

— Θὰ πάρω τὴν προίκα μου. Θὰ σοῦ δώσουν κι αὐτοί... Τὸ ὑποσχέθηκαν.

— Ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ τοὺς ἀνοίξω τέτια κουβέντα.

Πῆγε μόνη της.

— Ξέρεις, χρυσή μου, τῆς εἶπε ἡ κυρά. Ὁ Θοδωρὴς ἦταν καὶ θὰ μείνει παιδί μας. Καμιὰ ἀντίρρηση. Ἅμα πεθάνουμε ἐμεῖς, θὰ μοιράσουν στὴ μέση. Γιατί διάζεσαι; Ἔχετε καιρό.

Ἀπὸ τότε ἡ κοπέλα δὲν ξαναπάτησε στὸ σπίτι.

Τὸν Δεκαπενταύγουστο ἡ κυρία Καίτη πῆγε στὴν Τῆνο νὰ προσκυνήσει τὴ Μεγαλόχαρη. Στὴν εἴσοδο τῆς ἐκκλησιᾶς μιὰ κοπέλα, μελαχρινή, λυγερὴ σὰν τσιγγάνα, δέκα πέντε μὲ δέκα ἕξι χρόνων, πουλοῦσε σταυροῦδάκια, εἰκονισματάκια, κεριὰ καὶ ἄλλα. Φυσικά, δὲν κρατοῦσε ἀπὸ σόι, ὅμως ἦταν ἀπ τὸν κόρφο τῆς μάνας της. Τῆς ἔριξε μιὰ ματιὰ ἐπίμονη. Ἀγόρασε κάτι, χωρὶς νὰ πάρει ρέστα, καὶ τὴ ρώτησε ποῦ κάθεται. Ὕστερα ἀπ τὸν ἁγιασμὸ πῆγε στὸ σπίτι της. Κουβέντιασε μὲ τοὺς γονεῖς της καὶ κεῖνοι δέχτηκαν «μετὰ χαρᾶς».

Λίγους μῆνες ἀργότερα εἶδε τὴ Σμαράγδα, ἔτσι ἔλεγαν τὴν κοπέλα, νὰ κάνει ἐμετὸ στὴν κουζίνα.

— Τί ἔπαθες;

— Δὲν ξέρω, κυρία!

— Ἔκανες κι ἄλλες φορές;

— Κάθε μέρα.

— Ἀπὸ καιρό;

— Ἀπὸ δυὸ-τρεῖς βδομάδες.

Ἡ κυρία Καίτη ὑπολόγιζε κι ἕναν τέτιο κίνδυνο, μ ὅλο ποὺ τὴ γελοῦσε καὶ μιὰ ἄλλη σκέψη. Οἱ προηγούμενες σχέσεις δὲν εἶχαν συνέπειες κι ἔλεγε: «Εἴτε ὁ Λαμπράκης φταίει, εἴτε ἡ κοπέλα τὸν δασκάλεψε...». Ἔτσι, γιὰ δεύτερη φορά, τῆς ξέφευγε μιὰ λεπτομέρεια: Μποροῦσε νὰ ἔφταιγε ἡ Κική. Εἶχε καὶ μιὰ λύση ἐφεδρική. Παλιότερα τὸ θεωροῦσε ἔγκλημα, ἀνθρωποκτονία..., ὅμως τότε πάνω ἀπ τὸ κεφάλι της ἔβαζε μόνο τὸ Θεό, ἐνῶ τώρα πάνω κι ἀπ τὸ Θεὸ ἔβαζε τὸ γιό της.

— Χρυσή μου! νὰ φωνάξουμε τὸ γιατρό.

Ἡ κοπέλα ἀρνήθηκε κατηγορηματικὰ κι αὐτὸ ἔβαλε ψύλλους στ ἀφτιὰ τῆς κυρᾶς. Δὲν ἦταν καὶ λύση ριζική: Κι ἂν τώρα τὴ ζόριζε, τί θὰ γινόταν ἀργότερα;! Κάθε λίγο καὶ λιγάκι θὰ φώναζαν γιατρό; Θὰ μεγάλωνε κι ἡ Σμαράγδα καὶ θὰ εἶχε ἀπαιτήσεις...

— Παιδὶ τοῦ παιδιοῦ μας θὰ εἶναι, τῆς εἶπε ὁ Μῆτσος, σὰν ἔμαθε τὸ νέο. Κι ἡ κοπέλα δείχνει καλή...

Θὰ ἤθελε νὰ μαλώσει τὸν ἄντρα της, νὰ τσακωθεῖ μαζί του. Πῶς χώρεσε στὸ μυαλό του ἡ ἰδέα νὰ παντρευτεῖ ὁ γιός τους μιὰ

ὑπηρέτρια! Ὅμως προτίμησε νὰ σωπάσει. Τὴν ἄλλη μέρα φώναξε ξανὰ τὴν κοπέλα.

— Τὸ κλίμα ἐδῶ δὲ σὲ σηκώνει, χρυσή μου. Νὰ πᾶς στοὺς δικούς σου καί, ὅμα γίνεις καλά, θὰ ροθοῦμε νὰ σὲ πάρουμε...

Ἡ Σμαράγδα παρακάλεσε, ἔκλαψε, τῆς φίλησε τὰ χέρια, δέχτηκε νὰ πάει καὶ σὲ γιατρό... ὅμως ἡ κυρία φώναξε τὸ θυρωρό.

Κεῖνο τὸ βράδυ στάθηκε ὥρα πολλὴ κάτω ἀπ τὰ εἰκονίσματα. Προσευχήθηκε μὲ κατάνυξη, εὐχαρίστησε τὴ Μεγαλόχαρη τῆς Τήνου καί, ξαλαφρωμένη ψυχικὰ — τῆς ἔφυγε ἕνα μεγάλο βάρος ἀπ τὴν καρδιὰ — γύρισε στὴν κρεβατοκάμαρα. Κι ὅταν ὁ Μῆτσος τῆς εἶπε «σὰ νὰ μὴν κάναμε καλά», τ ἀπάντησε:

— Μὲ τὰ λεφτὰ ποὺ τῆς ἔδωσα, καὶ βασιλόπουλο μπορεῖ νὰ πάρει...

* * *

Ὁ Παντελὴς τέλιωσε τὴν Ἐμπορικὴ Σχολὴ καὶ δούλευε στὴν ἐπιχείρηση τοῦ πατέρα του, πιὸ πολὺ γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ κινεῖται εὐκολότερα.

Δύσκολα στάθηκαν τὰ χρόνια γιὰ τὸν Ἀλέκο. Ὁ λοχαγός τους, ἕνας δειλὸς τύπος, ποὺ τοὺς μιλοῦσε συνέχεια γιὰ «Μεγάλη Ἰδέα», «προαιώνιους ἐχθροὺς» κι ἄλλα τέτια, τὸν πυροβόλησε ἀπ τὶς πλάτες καὶ παρὰ λίγο νὰ τὸν ἀφήσει στὸν τόπο. Ἡ μιὰ σφαίρα τοῦ τρύπησε τὴ μέση καὶ βγῆκε στὴν κοιλιά. Ἡ ἄλλη πέρασε δυὸ ἑκατοστὰ ψηλότερα ἀπ τὴν καρδιά. Τὸν κατηγόρησε στὶς ἀνακρίσεις, πὼς καλιεργοῦσε τὴν ἡτοπάθεια στὸ τμῆμα... Οἱ μάρτυρες ὑποστήριξαν τὸν Ἀλέκο, ἀλλὰ καὶ πάλι, ἂν δὲν ἀκολουθοῦσε ἡ κατάρευση, καὶ τραυματισμένο θὰ τὸν δίκαζαν, ποιός ξέρει πόσα χρόνια φυλακή, ἂν ὄχι σὲ θάνατο. Ἔμεινε δέκα τέσερες μῆνες στὸ νοσοκομεῖο καὶ γύρισε στὴν Πολιτειούλα μὲ σακατεμένη ὑγεία. Ἡ γυναίκα του εἶχε μείνει μοναχή, χωρὶς πόρο ζωῆς, χωρὶς ἄντρα. Ὁ γιὸς τοῦ μπακάλη, ποὺ δὲν εἶχε πάει στὸν πόλεμο, τὴν κατάφερε. Ὕστερα τὴν ἀπαράτησε καὶ τὴν πῆρε κάποιος ἄλλος... Ὁ Τσιγγάνος, σὰν ἔμαθε πὼς εἶχε καὶ παιδί, γύρισε στὴ Θεσσαλονίκη, χωρὶς νὰ τὴν ἀνταμώσει. Κοντὰ σ αὐτὲς τὶς στενοχώριες καὶ ἡ κομματικὴ δουλειὰ δὲν πήγαινε καλά. Φύσαγαν κάθε λογῆς ἀγέρηδες κι ἄκουγες διάφορες θεωρίες: «Νὰ βάλουμε ἄλλους μπροστά. Οἱ ἐργάτες μονάχοι τους δὲν τὰ βγάζουν πέρα». «Νὰ φτιάξουμε κόμματα μι ἄλλο ὄνομα». Ὁ ἕνας μιλοῦσε γιὰ λικβινταρισμό, ὁ ἄλλος γιὰ δογματισμό... Τὰ βραδάκια, ὅταν δὲν ἦταν παραφορτωμένος, ἔπιανε τὴν ταβέρνα τῆς γειτονιᾶς, καθόταν σὲ μιὰ γωνιά, ἔγερνε τὸ κεφάλι στὴν ἀπαλάμη, παρακολουθοῦσε τὸν τσιγγάνο, ποὺ ἔπαιζε βιολί, τὴν κοπελίτσα, ποὺ χόρευε, χτυπώντας τὸ ντέφι... καὶ παραδι-

νόταν στοὺς λογισμούς του. Σὲ μιὰ τέτια ταβερνούλα ἀντάμωσε πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια τὴ Γιωργίτσα καὶ τὴν ἀγάπησε μι ὅλη τὴ φλόγα τῆς νιότης του. Τῆς ἱκανοποιοῦσε κάθε ἐπιθυμία, κάθε καπρίτσιο. Τῆς ἄλαξε καὶ τὸ ὄνομα. Τὴν ἔβγαλε Κάρμεν... Κι αὐτή;...

Ὁ Ἀλέκος εἶχε κληρονομήσει τὴν εὐαισθησία τῆς φυλῆς του καὶ κάποτε-κάποτε τὸν ἄκουγες νὰ λέει, ἀναστενάζοντας: «Καταραμένη κοινωνία...».

Ὁ Γιῶργος, γυρίζοντας στὴ Θεσσαλονίκη, ἀνακατεύτηκε ἀμέσως στὶς ἐκδηλώσεις τῶν καπνεργατῶν. Ἕνα μήνα ἀργότερα τὸν ἔπιασαν μαζὶ μὲ ἄλλους σὲ μιὰ ἀπεργία καὶ τὸν ἔβαλαν φυλακή. Κεῖνο τὸ πρωὶ ἔριξε τὰ κάτουρα τῆς «βούτας» στὸ ἀποχωρητήριο, σκούπισε τὸ θάλαμο καὶ βγῆκε στὸ προαύλιο. Στὸ ἐπισκεπτήριο ὁ φύλακας τσακωνόταν μὲ μιὰ γυναίκα.

— Πῶς σὲ λένε;

— Κατίνα Παπαθανάση.

— Τί τὸν ἔχεις;

— Εἶναι νοικάρης μας.

— Μόνο συγγενεῖς σου μπορεῖς νὰ ἐπισκεφτεῖς.

— Ὁ εἰσαγγελέας μοῦ εἶπε, πὼς μπορῶ νὰ ἐπισκεφτῶ ὅποιον θέλω. Ἂν δὲν μ᾽ ἀφήσεις, θὰ πάω ξανά...

Ὁ φύλακας ἀναγκάστηκε νὰ ὑποχωρήσει.

— Καρατζάς! στὸ ἐπισκεπτήριο, φώναξε.

«Ποιός νὰ εἶναι;» εἶπε μέσα του. Στὴ μέση τοῦ προαύλιου ἕνας συγκρατούμενος τοῦ ἔκλεισε τὸ μάτι.

— Μπαλώθηκες! Ἦρθε ἡ σπιτονοικοκυρά σου.

— Ποιά σπιτονοικοκυρά;

— Μὴν κάνεις τὸ χαζό. Ἡ Κατίνα. Κι εἶναι μιά...

Ζύγωσε.

— Τὴ γνωρίζεις; Ποιά εἶναι αὐτή; ρώτησε ὁ φύλακας.

— Πῶς δὲν τὴ γνωρίζω! Ἡ Κατίνα, ἡ κόρη τῆς σπιτονοικοκυρᾶς μου.

— Εἶδες πετάχτηκε ἡ κοπέλα. Ἐγὼ δὲ σοῦ εἶπα Κατίνα Παπαθανάση; Δημιουργεῖς ζητήματα χωρὶς λόγο. Γιῶργο! πάρε τὰ ροῦχα σου καὶ δός μου τὰ ἄπλυτα.

— Τὰ ἔβαλα νὰ μουσκέψουν... Εὐχαριστῶ. Χαιρετισμοὺς στὴ μάνα σου...

Ψάχνει τὰ ροῦχα στὶς τσέπες, ἀκόμα καὶ στὶς ραφές, μουρμουρίζοντας: «Κατίνα! Κατίνα Παπαθανάση!... Ποιά νὰ εἶναι;». Δὲ γνωρίζει καμιὰ τέτια γυναίκα κι ὅμως τὸ ὄνομα κάπου τὸ εἶχε ἀκούσει. Ἤθελε ν᾽ ἀποτελειώσει τὸ πλύσιμο κι ἀπότομα ἡ ὄψη του φωτίστηκε.

Στὴ Μικρὰ Ἀσία, πρὶν ἀπ᾽ τὶς μάχες, τοὺς μοίραζαν τὰ γράμματα καὶ τὰ δέματα. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ τότε, λίγο πιὸ δῶ ἀπ᾽ τὸ

Ἐσκὶ-Σεχίρ. Ὁ Καρατζὰς δὲν περίμενε δέμια καὶ παραξενεύτηκε. Τὸ ἄνοιξε. Ἐσώρουχα, καραμέλες, μπισκότα, σοκολάτες... Δέμια φροντισμένο, ὄχι ἀπ τὸ χωριό. Μέσα βρῆκε κι ἕνα μικρὸ χαρτάκι.

«Ξαδερφούλη μου Γιῶργο!
Εἴμαστε ὅλοι καλά. Σὲ περιμένουμε νὰ ρθεῖς γερός, ὅπως ἦσουν τότε, ποὺ πήδησες τὴ μάντρα στὴν ὁδὸ Λήμνου.
Σὲ φιλῶ, ἡ ξαδέρφη σου
Κατίνα».

Τὸ διάβασε δυὸ-τρεῖς φορές. Τὸ ἔδωσε καὶ στὸν πιὸ γραμματισμένο, τὸν Καναβό. Τὸ διάβασε καὶ κεῖνος.

— Δὲν ἔχεις καμιὰ ξαδέρφη Κατίνα;

— Ὄχι!

— Καμιὰ γνωστή, φιλενάδα;

— Ὄχι!

— Τότε θὰ εἶναι καμιὰ γεροντοκόρη, ποὺ δὲν πῆρε ποτὲ στὴ ζωή της ραβασάκι καὶ βρῆκε ἐμᾶς τὰ φανταράκια. Δὲν κοιτᾶς ἀπόξω, τὸν ἀποστολέα;

— Ἔρχονται! φώναξε κάποιος.

Μόλις πρόλαβαν νὰ τὸ βάλουν στὰ πόδια. Δυὸ μέρες ἀργότερα, μὲ τὴν προέλαση, πέρασαν δεξιότερα.

Κεῖνο τὸ περιστατικὸ κρύφτηκε κάπου καὶ σήμερα πετάχτηκε στὴ μνήμη ὁλοζώντανο. Ἄφησε τὸ πλύσιμο καὶ μπῆκε στὸ θάλαμο. Ἀπ τὴν πόρτα ρώτησε:

— Ποῦ εἶναι ἡ ὁδὸς Λήμνου;

Αὐτὴ εἶναι. Ἡ ἴδια εἶναι, ὅμως ποιά εἶναι;

— Γιῶργο! διάλεξα ἐσένα, γιατὶ ἔχεις καὶ πόδια καὶ χέρια γερά... Θὰ πᾶς μὲ πολιτικά... Θὰ περιμένεις στὴ διασταύρωση... Θὰ φοράει ἄσπρη ζακέτα, πράσινη φούστα καὶ μαντήλι, ριγμένο στὶς πλάτες. Κι ἂν ἐσὺ δὲν τὴν καταλάβεις, αὐτὴ σὲ γνωρίζει καὶ θὰ σοῦ κάνει νόημα. Ὅπου θὰ μπεῖ αὐτή, θὰ μπεῖς κι ἐσύ. Θὰ ζητήσεις τὴ θεία Σταυρούλα... Εἶναι μιὰ προκήρυξη ἀντιπολεμική. Νὰ τὴν τυπώσουν ἀπόψε. Τὸ νοῦ σου!... τοῦ εἶπε ὁ ὑπεύθυνος, δίνοντάς του ἕνα χαρτὶ καλὰ διπλωμένο.

Ἄφησαν τὸν κεντρικὸ δρόμο καὶ πῆραν τὰ σοκάκια. Τότε λιποταχτοῦσαν φαντάροι κι ὅποιους ἔβρισκαν ἀργὰ ἔξω, τοὺς ἔπιαναν. Τὸν γνώρισαν. Ἡ παιδικὴ τραγιάσκα, ποὺ χρόνια κρεμόταν ἀχρησιμοποίητη στὸ καρφί, ἄφηνε ἀκάλυπτο ἕνα μέρος ἀπ τὸ κουρεμένο κεφάλι. Τὸν σταμάτησαν κι ἄρχισαν τὶς συνηθισμένες ἐρωτήσεις. Ἡ κοπέλα βράδυνε τὸ βῆμα, κοιτάζοντας δεξιὰ-ἀριστερά.

Κάποια στιγμὴ γύρισε πίσω καὶ ρώτησε τὸν ἕνα ἀστυνομικὸ γιὰ κάποιο δρόμο. Ζητοῦσε ἐξηγήσεις, ἀνάφερνε συνοικίες, δὲν μποροῦσε νὰ προσανατολιστεῖ. Στὸ μεταξὺ τὸ ἄλλο ζευγάρι εἶχε προχωρήσει κάμποσα βήματα. Στὴ στροφὴ ὁ Γιῶργος μὲ μιὰ ἀπότομη σπρωξιὰ ἔριξε τὸ χαφιὲ καταγῆς καὶ τὸ ἔβαλε στὰ πόδια. Ὁ χαφιὲς ἔβγαλε τὸ πιστόλι. Ὁ Καρατζὰς πήδηξε μιὰ μάντρα κι ἔγινε ἄφαντος.

Τὴν ἄλλη μέρα, πρωὶ-πρωί, τοὺς ἔβαλαν στὸ καράβι καὶ τοὺς ἔστειλαν στὸ μέτωπο, στὴ Μικρὰ Ἀσία. Πολλὲς φορὲς θυμήθηκε κεῖνο τὸ περιστατικὸ καὶ κάθε φορὰ ἀναρωτιόταν: «Τί νὰ ἀπόγινε;! Νὰ τὴν ἔδειραν;! Νὰ τὴν ἔβαλαν φυλακή;!». Καὶ σήμερα, ὕστερα ἀπὸ τόσο καιρό, τὴ θρῆκε ξανά. Ἦταν ἡ Κατίνα. Ὅμως ποιά ἦταν ἡ Κατίνα; Κι ἀπὸ ποῦ τὸν γνώριζε;

* * *

Ὁ Φώτης μπροστά, μὲ τρία καβούρια δεμένα σ ἕνα μαντήλι, κι ἡ Βάσω στὸ κατόπι, μὲ τὴ νεροβαρέλα στὴ ράχη καὶ λίγα ἀγριόχορτα στὴν ποδιά, μπῆκαν στὴν αὐλή. Στὸ θυροστόμι βρῆκαν ἕνα γράμμα κι ἔστειλε τὸ μικρὸ νὰ φωνάξει τὸ Νίκο ἀπ τὸ τσαγκαράδικο, νὰ ρθεῖ νὰ τὸ διαβάσει.

Ὁ θεῖος ὁ Μῆτσος, ἔγραφε ὁ Θοδωρής, ἀγόρασε αὐτοκίνητο κι αὐτός, ὁ Θοδωρής, ξιαθε σωφὲρ καὶ τὸ δδηγεῖ... Θὰ δώσουν ἐξετάσεις γιὰ τὸ δίπλωμα καὶ θ ἀνοίξουν γραφεῖο στὸν κεντρικότερο δρόμο τῆς Ἀθήνας... Ἡ θεία Καίτη εἶχε τὸν περασμένο μήνα μιὰ καρδιακὴ κρίση, μὰ τώρα ἦταν καλά...». Σὲ συνέχεια ἀσχολοῦνταν — στὸ μεγαλύτερο μέρος — μὲ τὸ Γιῶργο καὶ τέλειωνε μὲ τὶς συστάσεις: «Νὰ τοῦ γράψετε νὰ καθήσει ἥσυχος, γιατὶ θὰ καταστρέψει καὶ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ σπίτι, νὰ τοῦ πεῖτε νὰ κατέβει στὴν Ἀθήνα κι ὁ θεῖος ὁ Μῆτσος θὰ τοῦ βρεῖ μιὰ πολὺ καλὴ δουλιά...».

Ἡ μάνα ἔκατσε στὸ κασόνι, θηλύκωσε τὰ χέρια σὲ μιὰ στάση ἀπόγνωσης καὶ κοιτάζει τὸ εἰκόνισμα. Κι ὅλη τὴ μέρα οὔτε ψωμὶ ζύμωνε, οὔτε φαΐ ἔφτιαχνε, οὔτε τὸ σπίτι σκούπιζε, ἀχολογιόταν κι ἔκλαιγε. Δὲν τὸ χωράει ὁ νοῦς της. Κι ἂν ἦταν γιατὶ τσακώθηκε μὲ κάποιον, γιατὶ χρώσταγε στὸ δημόσιο ἢ γιὰ κάποιο ἄλλο φταίξιμο...

Ὁ Θωμὰς εἶχε πάει στὴν Πλαγιά. Ἔλεγαν νὰ πουλήσουν τὴν ἀγελάδα, γιατὶ πάλιωσε, καὶ νὰ ἀγοράσουν μιὰ δαμάλα. Γύρισε κατὰ τὸ σούρουπο. Ἔκατσε στὸ τζάκι, πῆρε τὸ παγούρι καὶ τράβηξε δυὸ ρουφηξιὲς ρακί. Ἡ Βάσω τοῦ ἔδωσε τὸ γράμμα. Τὸ διάβασε καὶ μουρμούρισε:

— Ὁ Θοδωρής, ὅταν εἶναι νὰ μᾶς γράψει κανένα «καλὸ» χαμπέρι, μᾶς θυμᾶται.

— Τί θὰ κάνουμε, Θωμά!

— Ἔχεις τίποτα νὰ φᾶμε;

Ὕστερα ἀπ τὸ φαΐ ἦρθε καὶ πῆρε τὸ Νίκο ἕνα γειτονόπουλο, ὁ Θύμιος. Τὸ ἐγγονάκι τους κοιμήθηκε. Ὁ Θωμὰς σκύβει τὸ κεφάλι καὶ ξύνει τὸ κούτελο συνέχεια. Οἱ ζάρες τοῦ προσώπου βάθυναν. Τὸ βλέμμα εἶναι σκοτεινό. Ἡ Βάσω πηγαίνει, ἔρχεται, συγυρίζει τὰ ἀγγειά, ρίχνει ἀνήσυχες ματιὲς στὴ θλιμένη ὄψη τοῦ Θωμᾶ καὶ δὲν ξέρει, πῶς ν ἀνοίξει πάλι τὴν κουβέντα.

— Γιατί δὲ μιλᾶς, Θωμά;

— Θυμᾶσαι; Κι ἐγὼ πῆγα φυλακή.

— Ἄλλο ἐκεῖνο.

— Γιατί ἄλλο;

— Θέλουν νὰ χαλάσουν τὴν οἰκογένεια.

— Ἀφοῦ ὁ Θοδωρὴς κι ὁ ξάδερφός μου ξέρουν καλύτερα ἀπὸ σένα!...

— Δὲν εἶναι κομμουνιστής, ψέματα γράφει ὁ Θοδωρής;

Ὁ Θωμὰς σωπαίνει. Σκύβει ξανὰ τὸ κεφάλι. Ξύνει τὸ κούτελο, ἀνακατεύει τὶς στάχτες μὲ τὴ μασιά, συλογιέται. Τί σήμερα, τί αὔριο — θὰ τὸ μάθει.

— Κι ὁ Παντελὴς κομμουνιστὴς εἶναι. Κι ὁ Ἀλέκος τέτιος εἶναι.

— Τότε; Τί θὰ κάνουμε;

— Νὰ γράψουμε τοῦ Λευτέρη. Ἂν ἔχει, νὰ τοῦ στείλει καμιὰ δεκάρα. Ποιός ξέρει; Τοὺς δίνουν ψωμὶ στὴ φυλακή;

Νύχτα βαθιά. Τὸ Περιστέρι κοιμᾶται. Αὐτοὶ ξαγρυπνοῦν κάτω ἀπ τὸ σκέπασμα. Κι οἱ δυὸ τὸ ἴδιο σκέφτονται. Ἡ Βάσω παρακαλεῖ τὴν Παναγιὰ νὰ βγάλει τὸ γιό της ἀπ τὴ φυλακή. Ὁ Θωμὰς θυμᾶται τὸν πατέρα του, τὸ Μπάρμπα του τὸ Λαμπράκη τὸν Καρατζά. Ὅπως ἐκεῖνοι, τ ἀδέρφια, ἔτσι καὶ τὰ παιδιά του. Τὸ ἕνα ἀπὸ δῶ, τ ἄλλο ἀπ τὴν ἄλλη πάντα καὶ κανένας δὲν ξέρει, ποῦ μπορεῖ νὰ φτάσουν αὔριο-μεθαύριο. Καὶ οἱ σκέψεις αὐτὲς τοῦ διώχνουν τὸν ὕπνο...

* * *

Πόσες φορὲς πέρασε ἀπὸ δῶ κι αὐτὸς δὲ θυμᾶται. Ὅμως σήμερα τὸ νεκροταφεῖο τοῦ προξένησε θλιβερὴ ἐντύπωση. Ἔφτασε στὰ Ἑβραϊκα Μνήματα καὶ στάθηκε σὲ μιὰ μεγάλη ὀρθόγωνη ταφόπετρα. Τὸ πρόσωπό του εἶναι γλωμό. Τὸ κορμὶ στεγνό. Στοὺς κροτάφους φάνηκαν τὰ πρῶτα πολὺ πρώρα χιόνια. Δὲν ἔχει ὄρεξη νὰ φάει κι ὅταν τρώει, δὲν τὸ χωνεύει. «Ἀπ τὸ τραῦμα», τοῦ εἶπε ὁ γιατρός. «Χρειάζεται ἀνάπαυση καὶ αὐστηρὴ δίαιτα... Νὰ ἀποφεύγεις τὶς συγκινήσεις, τὶς νευρικὲς διαταραχές... Μπορεῖ νὰ τὸ

γυρίσει σὲ φυμιατίωση τῶν ἐντέρων...». Φέρνει τὴν ἀπαλάμη στὸ στεγνὸ μέτωπο, σὰ νὰ θέλει νὰ σφουγγίσει τὸν ἱδρώτα, κι ἀναστενάζει: «Καταραμένη κοινωνία!...».

Στὴν πλατεία Ἁγίου Δημητρίου ἀντάμωσε τὸν Παπαχρόνη κι ἀπὸ κουβέντα σὲ κουβέντα ἔφτασαν καὶ στὸ ζήτημα τῆς παντριᾶς.

— Ἀλέκο! ἂν θέλεις νὰ μ ἀκούσεις, σοῦ χρειάζεται ἕνας ἄνθρωπος. Θὰ σὲ βοηθάει ν ἀντιμετωπίζεις τὶς δυσκολίες. Μιὰ συντρόφισα μοῦ μίλησε γιὰ σένα...

Χαμογελάει πικρά. «Τί θὰ τῆς δώσω;! συλογιέται. Τ ἄσπρα μαλιά, τὴ φυμιατίωση τῶν ἐντέρων, τοὺς κατατρεγμούς!... Μιὰ γυναίκα ἔμεινε γιὰ μένα. Αὐτὴ δὲν πρόκειται νὰ μ ἐγκαταλείψει». Καὶ μ ἕναν τόνο τρυφερό, σὰ νὰ μιλοῦσε στὴν Κάρμεν, μουρμούρισε: «Σὲ σένα, γυναικούλα μου ἀγαπημένη, θὰ προσφέρω ὅσα χρόνια μ ἀπομένουν. Μόνο νὰ ζοῦσα νὰ ἔβλεπα τὴν Ἅγια Μέρα».

Στριμώχτηκαν στὴν ἀποθηκούλα. Τὸ παράθυρο, σκεπασμένο μὲ χαρτόνι, μόλις ξεπερνάει καμιὰ πιθαμὴ τὸ πεζοδρόμιο καὶ ἡ λάμπα πετρελαίου στὸ τραπέζι δὲ φωτίζει περισσότερο ἀπὸ μισὸ μέτρο. Ὁ Καρατζάς, μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα, στέκει δίπλα στὴν εἴσοδο, μὲ τὶς πλάτες στὸν ὑγρὸ τοῖχο. Ὁ Ἀλέκος σήκωσε λίγο τὸ φυτίλι κι ἔβγαλε ἕνα χαρτάκι ἀπ τὴν τσέπη.

— Σύντροφοι! βολευτεῖτε ὅπως-ὅπως. Δὲ θ ἀργήσουμε. Ἀπόψε θὰ γιορτάσουμε, ὅπως κι ὅλοι οἱ ἐργαζόμενοι τοῦ κόσμου, τὴν Ὀχτωβριανὴ Ἐπανάσταση...

— Νὰ μὴν πάρουμε γυναῖκες, εἶπε κάποιος, θὲς γιατὶ τὸ πίστευε, θὲς γιατὶ ἤθελε νὰ τὶς πειράξει. Θὰ δοῦν κανένα χωροφύλακα καὶ θὰ βάλουν τὶς φωνές.

Ἡ γυναίκα, ποὺ καθόταν στὸ κασόνι, μπροστὰ στὸ Γιῶργο, πετάχτηκε, ἀγαναχτισμένη. «Μωρέ παληκάρια!» φώναξε.

«Ἡ Κατίνα, εἶπε μέσα του ὁ Γιῶργος καὶ σὲ λίγο συμπλήρωσε: Εἴμαστε τόσο πολλοί! Ὅπου κι ἂν πᾶς, σ ὅλες τὶς δουλιές, τοὺς ἴδιους βρίσκεις!...».

— Γιὰ λόγους συνωμοτικούς, συνέχισε ὁ Ἀλέκος, στὴν ἐξόρμηση θὰ πάρουν μέρος μόνο μέλη τοῦ Κόμματος. Ὁ Λευτέρης στὴν Ἄνω Τούμπα, ὁ Θεοδόσης στὴν Καλαμαριά... Ὅσοι ἄκουσαν τὰ ὀνόματά τους νὰ διαλέξουν κι ἕνα σύντροφο ἀπ αὐτούς, ποὺ βρίσκονται ἐδῶ...

Ὁ Γιῶργος ἔσκυψε στὸν ὦμο τῆς γυναίκας.

— Ἡ ξαδέρφη μου κι ἄλλες φορὲς τὸ ἔδειξε, πὼς εἶναι παληκάρι. Πᾶμε μαζί;

Ξαφνιασμένη, γύρισε νὰ δεῖ ποιός εἶναι ὁ ἄγνωστος ξάδερφος.

Ἔγραψαν συνθήματα στὴν Ἁγία Τριάδα. Κρέμασαν μιὰ κόκκινη σημαία σὴν πλατεία... Πέρασαν στοῦ Παπάφη... Ἀκούστηκαν

σφυρίγματα δεξιά, ἀριστερά. Κάμποσες πιστολιές. Ἡ Ἀστυνομία τὸ περίμενε καὶ βρισκόταν σὲ ἐπιφυλακή. Ἔσπρωξαν μιὰ πόρτα καὶ μπῆκαν στὴν αὐλὴ νὰ λουφάξουν, ὥσπου νὰ περάσει ὁ κίνδυνος. Ἔπεσαν ἀπάνω σ ἕνα μαντρόσκυλο. Βγῆκε στὸ παραθύρι ἡ σπιτονοικοκυρὰ κι ἔμπηξε τὶς φωνές: «Κλέφτες!». Πάλι στὸ δρόμο. Στὰ πεντακόσια μέτρα χαφιέδες. Ἔστριψαν τὸ πρῶτο στενὸ καὶ τὸ ἔβαλαν στὰ πόδια, κρατώντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλο ἀπ τὸ χέρι, νὰ μὴν ξεκοποῦν. Στὸν κεντρικὸ δρόμο τοὺς πυροβόλησαν. Πέρασαν καὶ σταμάτησαν ψηλά, στὰ χέρσα, μὲ τὴ γλῶσα ἔξω ἀπ τὴν κούραση.

Ὁ οὐρανὸς γάργαρος. Τὴ μέρα ἔκανε ζέστη. Τὴ νύχτα ἔβαζε ψύχρα καὶ τὰ πρωϊνὰ ἡ δροσιὰ γινόταν πάχνη.

— Κρυώνω! μουρμούρισε ἡ Κατίνα, μόλις ξανάσανε. Καὶ κεῖ ποὺ εἶναι τὸ σπίτι μου καὶ τέτια ὥρα, πῶς νὰ πάω, συμπλήρωσε σὲ λίγο.

Ὁ πατέρας της ἦταν δάσκαλος στὰ χωριὰ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ μετατέθηκε στὴ Θεσσαλονίκη μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ σπουδάσει τὰ παιδιά του, ἕνα κορίτσι, τὴν Κατίνα, καὶ δυὸ ἀγόρια. Ὁ θάνατός του, ὅταν αὐτὴ φοιτοῦσε στὴν τελευταία τάξη τοῦ Γυμνασίου, ἄλλαξε τὴν πορεία τῆς ζωῆς της. Ἀναγκάστηκε νὰ πιάσει δουλιὰ σ ἕνα νοσοκομεῖο. Ἡ φιλενάδα της, ἡ Μαρία Σταματάκη, ἀγαποῦσε τὸν Παντελὴ τὸ Σαλονικιὸ κι ἀπὸ κεῖ γνώριζε τὸ Γιῶργο τὸν Καρατζᾶ.

Ὁ Γιῶργος σκέφτηκε κάμποσο καὶ μουρμούρισε:

— Στὴν Τούμπα ἔχω δυὸ γνωστούς. Εἶναι μπεκιάρηδες. Τὸ σπίτι τοῦ Παντελῆ εἶναι στὸ κέντρο. Ἀδύνατο νὰ περάσουμε. Ἐγὼ κάθομαι στὴν Ἀκρόπολη. Ἂν θέλεις. Θὰ κόψουμε ἀπὸ τὰ δουναλάκια.

Κι ἦταν ἡ ὑπόλοιπη νύχτα γλυκιὰ-ζεστή. Κι ἦρθε ἡ αὐγὴ διάφανη, ρόδινη... Τὰ ὑψωματάκια καὶ οἱ πλαγιὲς κατὰ τὸ Χορτιάτη πράσινες. Ἀριστερὰ φαίνονται οἱ ἀνατολικὲς συνοικίες ὡς τὴν Καλαμαριά. Ἡ σιλουέτα τοῦ Λευκοῦ Πύργου προβάλει πάνω ἀπ τὶς σκεπὲς τῶν σπιτιῶν. Ἡ θάλασσα λάδι. Στὸ βάθος ἀσπρίζουν οἱ δουνοκορφές...

— Πόσο ὄμορφη εἶναι σήμερα ἡ μέρα, ἀναστέναξε ἡ κοπέλα. Νὰ μπαίναμε σ ἕνα καραβάκι, νὰ βγαίναμε σ ἕνα ἔρημο ἀκρογιάλι, ν ἀνεβαίναμε στὴν ψηλότερη κορφὴ καὶ νὰ χόρταινε ἡ ψυχή μας ἡσυχία, ἀπεραντοσύνη... Αὐτὴ ἡ κατάσταση!...

— Ἂν δὲν ἦταν αὐτὴ ἡ κατάσταση, δὲ θὰ βρισκόμαστε ἀπόψε μαζί!

— Δὲ μᾶς μένει καιρὸς νὰ μιλήσουμε γιὰ τὰ δικά μας... Νά! Τί σκέπτεσαι γιὰ γάμο; Τί γυναίκα θὰ ἤθελες νὰ πάρεις;

— Μιὰ σὰν κι ἐσένα! ἀπάντησε ἁπλά.

Ἡ ματιά της ἔλαμψε.

— Καὶ πῶς θὰ ἤθελες νὰ ζήσουμε;
Σὰν τὸν πατέρα μου καὶ τὴ μάνα μου.
Ἀνασήκωσε τὸ κεφάλι καὶ τὸν κοίταξε μὲ ἀπορία.

* * *

Μὲ τὸ μπογαλάκι στὸ δεξὶ χέρι καὶ τὴ βαλίτσα στὸ ἀριστερό, μπῆκε στὸ χάνι.

— Κανένας ἀγωγιάτης γιὰ τὸ Δασοτόπι;

Ἡ γυναίκα, γύρω στὰ σαράντα, τὸν κοίταξε μὲ μιὰ δόση δυσπιστίας.

— Νὰ μοῦ παίρνατε αὐτὰ τὰ πραμιατάκια. Ἐγὼ πάω καὶ πεζός.

Ἡ μάνα σαλαγάει, κεντάει τὰ βουβάλια καὶ κεῖνα σκύβουν τὰ κεφάλια, τεντώνουν τοὺς σβέρκους, ἀνασηκώνουν τὰ μουσούδια τους καὶ δὲν ἀλάζουν βῆμα. Ἡ κοπέλα, 16-17 χρονῶ πάνω-κάτω, μὲ ἀστραφτερὰ παιγνιδιάρικα μάτια, μὲ στρογγυλὸ πρόσωπο καὶ κατσαρὰ μαλιά, συμαζεύεται, γιὰ νὰ μὴν ἀγγίζει τὸν ξένο, ποὺ κάθεται στὴν ἄκρη. Ὅμως γρήγορα ξεχνάει τὰ προφυλαχτικὰ μέτρα, πλησιάζει ὅλο καὶ περισότερο κι ἕνα ἡδονικὸ ρεῦμα κυλάει στὸ κορμί της.

— Ἀγάπη! θὰ ρίξεις τὸν ἄνθρωπο ὄξω! μουρμουρίζει ἡ μάνα. Ἔλα πιὸ δῶ.

Κοκινίζει, τραβιέται. Τὸν κοιτάζει λοξά. Ἡ ματιά του λέει: Ἔλα πιὸ κοντά.

Ἡ κουβέντα ξεκίνησε μουδιασμένη καὶ σιγὰ-σιγὰ ξανοίχτηκε. Ἀπ τὸ πρῶτο κιόλας χιλιόμετρο γελοῦν, πειράζονται, γίνονται ὅλο καὶ πιὸ εὔθυμοι.

Πέφτει τὸ ἀπόβραδο. Ἡ μάνα, βυθισμένη σὲ συλογή, σωπαίνει. Ὁ χωριατόδρομος εἶναι χαλασμένος. Ὁ ἀραμπὰς τρίζει, τραντάζεται καὶ ρίχνει τὸ ἕνα κορμὶ πάνω στὸ ἄλλο. Τὰ βουβάλια, κουρασμένα, πᾶνε τώρα πιὸ ἀργά, ὅμως οἱ νέοι θὰ ἤθελαν νὰ πήγαιναν πολὺ πιὸ ἀργά, νὰ ἦταν ὁ δρόμος περισότερο χαλασμένος καὶ νὰ μὴν τέλειωνε ποτέ.

Φτάνουν στὰ πρῶτα σπίτια.

— Στὸ χωριὸ δὲ γνωρίζω κανένα. Τὸ φαΐ θὰ τὸ καταφέρνω καὶ μονάχος. Νὰ ἔβρισκα καμιὰ γυναίκα γιὰ τὰ ροῦχα...

— Θὰ σοῦ τὰ πλένω γώ! πετάχτηκε ἡ κοπέλα, ὁλότελα αὐθόρμητα.

— Ἀγάπη! δὲν ξέρεις τί λές! τὴ μάλωσε ἡ μάνα.

Σταμάτησαν στὸ κέντρο.

— Βλέπεις κεῖνον τὸ χοντρὸ μὲ τὰ μεγάλα μουστάκια, ποὺ κάνει βόλτες στὴν πλατεία; εἶπε ἡ γυναίκα. Εἶναι ὁ πρόεδρος.

— Ἐδῶ εἶναι τὸ σπίτι μας. Θὰ ἔρχεσαι; συμπλήρωσε ἡ κοπέλα.

Ἄφησε τὰ πράγματα καταγῆς, νὰ χαιρετήσει τοὺς χωριανοὺς μὲ χειραψία. Ἀπ τὴν παρέα, καμιὰ δεκαριά, κανένας δὲν ἀπάντησε στὸ χαιρετισμό. Ζεματισμένος, ζύγωσε τὸν πρόεδρο.

— Καρατζὰς Λευτέρης, συστήθηκε. Ὁ καινούργιος δάσκαλος.

Τὸν περιεργάστηκε μ ἕνα ὕφος ἐχθρικὸ καὶ ρώτησε ψυχρά:

— Καὶ τί θέλετε;

Ὅταν ὁ ἐπιθεωρητὴς τοῦ εἶπε, πὼς τὸ χωριὸ εἶναι προσφυγικό, μπαφραλίδικο, δὲν ἔδωσε σημασία. Στὴ Θεσσαλονίκη εἶχε γνωρίσει πρόσφυγες, ποὺ δὲν ξεχώριζαν καθόλου ἀπ τοὺς ντόπιους. Ὅμως τοῦτος, ὁ πρόεδρος, μιλοῦσε μιὰ γλώσα, ποὺ δὲν ἔμιαζε μὲ τὴν ἑλληνική.

— Ποῦ θὰ μείνω;

Τοῦ ἔδειξε ἕνα χτίριο, ξεχωμιένο ἀπ τὰ ἄλλα.

— Στὸ σχολειό.

— Τὸ κλειδί;

— Εἶναι ἀνοιχτό.

Σηκώνει ξανὰ τὰ μπαγάζια καὶ τραβάει γιὰ τὸ ὑψωματάκι. Σπρώχνει τὴν πόρτα. Πέντε θρανία μακρουλὰ γιὰ ὀχτὼ μὲ δέκα μαθητὲς τὸ καθένα, κάμποσες πέτρες ἀραδιασμένες στὸ διάδρομο, ἕνας πίνακας ξεθωριασμένος κι ἕνας χάρτης ξεσκισμένος στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, ἕνα τραπέζι κι ἕνα κάθισμα στὴ βορινὴ πάντα, χαρτιὰ κι ἀκαθαρσίες στὸ πάτωμα, σκόνες καὶ σφαλαγγουδιὲς παντοῦ. Στὴ γωνιὰ τὸ δωμάτιο. Μιὰ σόμπα χαλασμένη, κάμποσα καυσόξυλα σκορπισμένα, ἕνα κασόνι ἀνοιχτὸ κι ἕνα σταμνὶ χωρὶς χερούλια. Κοιτάζει... κουνάει τὸ κεφάλι... ἀναστενάζει...

Βγῆκε στὴν αὐλὴ καὶ παρακάλεσε ἕνα παιδάκι νὰ τοῦ φέρει μιὰ σκούπα καὶ νερό. Γέμισε τὸ προσκέφαλο ἄχυρο ἀπ τὸ δικλανὸ ἀλώνι, ἔστρωσε τὴ μιὰ κουβέρτα. Ἔκατσε, ἀγκάλιασε τὰ γόνατα καὶ κοιτάζει τὸ σκοτάδι... Ἡ κίνηση στὸ χωριὸ σιγὰ σιγὰ σβήνει. Πού καὶ πού γαυγίζει κανένα σκυλί. Ἀπ τὸ σπασμένο τζάμι μπαίνει τὸ βοριαδάκι. Ἀπ τὸ μιαλὸ περνοῦν ὅσα ἄκουσε στὸ σχολειό. «Ὑψηλὴ ἀποστολή... εὐγενικὸ ἐπάγγελμα... ἀναμορφωτικὸς ρόλος». Μ αὐτὰ ἀνακατεύονται καὶ τὰ σημερινά. Ἡ μιζέρια τοῦ σχολειοῦ δὲν ἦταν κάτι τὸ ἀναπάντεχο. Ἡ ἔχθρα ἦταν ἀνεξήγητη. Ἡ Ἀγάπη μὲ τὴν ἀνοιχτὴ καρδιά, τὶς φλογερὲς ματιές, τὰ πειράγματα, δὲν μπορεῖ νὰ διώξει τὴ στενοχώρια. Σηκώθηκε. «Θὰ πάω στὸ σπίτι της. Αὐτοὶ κάτι θὰ ξέρουν». Ἀλλά... Καὶ στὴ συμπεριφορὰ τῆς μάνας κρυβόταν κάποιο μυστήριο. Κάθησε πάλι. Σκέφτεται, σκέφτεται. Εἶναι ἀδύνατο νὰ μπεῖ στὸ νόημα.

Τὸ πρωὶ χτύπησε τὴν καμπάνα, μαζεύτηκαν τὰ παιδάκια καὶ

παραξενεύτηκε. Μερικὰ κάθησαν στὶς πέτρες, μ᾽ ὅλο ποὺ χωροῦσαν τὰ θρανία καὶ μὲ κανένα τρόπο δὲν ἤθελαν ν᾽ ἀλάξουν θέση. Στὸ διάλειμμα τὰ ἴδια παιδιὰ ἔμειναν στὴν αἴθουσα. Τὰ πῆρε καὶ βγῆκαν στὸ προαύλιο. Ζύγωσε μιὰ ὁμάδα, ποὺ ἔπαιζε τὸ λύκο καὶ τὸ ἀρνί, καὶ τὰ ἔβαλε νὰ πιαστοῦν στὸ γύρο. Τὰ ἄλλα ἀπαράτησαν ἀμέσως τὸ παιγνίδι καὶ σκόρπισαν. Φώναξε ἕνα τῆς ἕκτης τάξης, νὰ μάθει τί συμβαίνει. «Αὐτὰ εἶναι Βούργαροι κομιτατζῆδες...», ἀπάντησε ἐκεῖνο.

Τὸ μεσημέρι, πρὶν σχολάσουν, τὰ ρώτησε, ἂν ξέρουν τραγούδια. «Ξέρουμε! Ξέρουμε!» φώναξαν ὅλα μαζὶ κι ἄρχισαν: «Τοῦ βουλγαρισμοῦ ἡ ψώρα...». Μαζὶ τραγουδοῦσαν — πιὸ δυνατὰ μάλιστα — καὶ οἱ μικροὶ «κομιτατζῆδες».

Σαββατόβραδο. Εἶχε κυλήσει ἡ πρώτη ὁδομάδα. Ἔβαλε ξύλα στὴ σόμπα κι ἔκατσε ἀντίκρυ χωρὶς ν᾽ ἀνάψει τὴ λάμπα. Ἀπ᾽ τὶς πικρὲς σκέψεις τὸν τράβηξε ἕνα ἐλαφρὸ σούρσιμο στὸ παραθύρι. Κάποιος, σὰν ἴσκιος, πήδηξε μέσα.

— Ἦρθα νὰ πάρω τὰ ροῦχα σου. Θὰ τὰ πλύνω κρυφά, τὴ νύχτα, καὶ θὰ τὰ στεγνώσεις ἐδῶ. Οὔτε οἱ δικοί μου δὲν πρέπει νὰ ξέρουν.

Χωρὶς νὰ τὸ σκεφτεῖ καθόλου, τὴν ἀγκάλιασε.

— Δὲν ξέρω, Ἀγάπη, πῶς νὰ σοῦ ξεπληρώσω τὴν καλοσύνη.

Ἀκούστηκε μιὰ πέτρα στὴ σκεπή.

— Ἡ μάνα μου! μουρμούρισε. Κατάλαβε πὼς εἶμαι ἐδῶ...

Βγῆκε ἀπ᾽ τὴν πίσω πόρτα καὶ χάθηκε στὸ σκοτάδι.

Ἀπὸ τότε ἄλλη φορὰ δὲν τὴν ἀντάμωσε. Κι ἀπ᾽ τὴ γειτονιά της δὲν περνάει. Ἦταν μιὰ ὑπόθεση ἐπικίνδυνη. Τ᾽ ἀπογιοματάκια, ὅταν δὲν ἔχει δουλιὰ κι ὁ καιρὸς τὸ ἐπιτρέπει, βγαίνει στὸ ἀνάραχο, πιὸ πέρα ἀπ᾽ τὸ σχολιό, καὶ καρασυλίζει. Ὅταν τὴ βλέπει νὰ γυρίζει ἀπ᾽ τὰ χωράφια, νὰ μπαινοβγαίνει στὸ σπίτι, νὰ τοῦ στέλνει μὲ διάφορα τεχνάσματα κάποιο μήνυμα, πλημυρίζει ἡ ψυχή του ἀπὸ χαρὰ καὶ ξεχνάει τὸ ἄσχημο περιβάλον. Καὶ κεῖνα ἀκριβῶς τὰ βράδια πλάθει ὄνειρα: Θὰ ρθεῖ ἕνας καιρὸς καὶ θὰ σβήσει ἡ μισαλλοδοξία καὶ θὰ γίνει ἀφέντης ἡ ἀγάπη, ποὺ δὲν ἔχει οὔτε ἐθνικότητα, οὔτε κοινωνικὴ προέλευση... Κι ὅταν δὲν τὴ βλέπει, γιατὶ ὁ καιρὸς εἶναι ἄσχημος ἢ γιὰ κάποια ἄλλη αἰτία — οἱ τέτιες περιπτώσεις ὅλο καὶ πληθαίνουν — τὰ μάτια του γεμίζουν μελαγχολία, ποὺ μέρα μὲ τὴ μέρα γίνεται μόνιμη. Θὰ ἔλεγες, πὼς ἐκείνη ἡ περίοδος καὶ κεῖνα τὰ περιστατικὰ διαμόρφωσαν τελειωτικὰ τὴν ψυχὴ τοῦ Λευτέρη...

Στὸ Δασοτόπι ἀκοῦς τὰ πιὸ τερατώδικα πράματα: Στὰ σύνορα οἱ κομιτατζῆδες σκότωσαν εἴκοσι φαντάρους... Στὸ Λευκόπυργο κρέμασαν τὸν παπὰ καὶ τὸ δάσκαλο... Στὸ Ρέμα ἔσφαξαν ἑφτὰ Ἑλληνόπουλα... Μπαίνουν νύχτα στὰ χωριά, συνενοοῦνται μὲ τοὺς σπι-

σύνους, ποὺ τοὺς ἄφησαν ἐπίτηδες ἀπὸ δῶ, καὶ ἑτοιμάζονται «νὰ μᾶς πάρουν τὴ Μακεδονία μας...». Ὅλο καὶ λιγοστεύουν οἱ μικροὶ «κομιτατζῆδες» καὶ μένουν μόνο οἱ πέτρες. Πονάει ἡ ψυχὴ τοῦ Λευτέρη νὰ τὶς πετάξει ἔξω. Ἐκεῖ κάθονταν παιδάκια, ποὺ μιλοῦσαν θαυμάσια ἑλληνικά, ποὺ τὸν ἀγαποῦσαν καὶ τ ἀγαποῦσε...

Μιὰ μιὰ ἔδιωξαν τὶς δουλγάρικες οἰκογένειες, ποὺ εἶχαν καταφέρει μὲ τὴν ἀνταλαγὴ νὰ μείνουν στὴν πατρικὴ γῆ, χωρὶς νὰ τὶς ἀφήσουν νὰ πάρουν τίποτα. Τὶς ἀτιμίες τὶς μαγείρευε ὁ πρόεδρος ὁ Κυριατζόγλου, ὅμως τὶς πίστευαν καὶ τὶς ὑποστήριζαν κι ἄλλοι ἁπλοὶ ἀλλὰ τίμιοι — ὅπως ἔδειχναν — ἄνθρωποι, χωρὶς κανένα προσωπικὸ σκιφέρο. Κάμποσες φορὲς προσπάθησαν νὰ τραβήξουν στὸ δικαστὴριὸ καὶ τὸ Λευτέρη — ἄλλωστε γι αὐτὸ ἦταν καὶ δάσκαλος. Τὸ μίσος καὶ ὁ φανατισμὸς δηλητηρίαζαν σὲ τέτιο βαθμὸ τὴν ἀτμόσφαιρα, ποὺ κι αὐτὸς ἔλεγε κάποτε: «Μήπως σ ὅλη αὐτὴ τὴ δρωμιὰ κρύβεται καὶ καμιὰ δόση ἀλήθειας;». Ὅμως ἔφτανε νὰ θυμηθεῖ τοὺς μικροὺς «κομιτατζῆδες» καὶ τὴν Ἀγάπη, γιὰ νὰ διώξει μὲ ντροπὴ τὶς τέτιες σκέψεις.

Μιὰ νύχτα ὁροχερὴ χτύπησε ἀλαφρὰ στὸ τζάμι. «Μᾶς διώχνουν!», μουρμούρισε μὲ δυσκολία ἡ κοπέλα, καὶ ἔφυγε. Ξημέρωσαν μακριά, κοντὰ στὰ σύνορα. Κοντοστάθηκε, ἔριξε μιὰ ματιὰ πρὸς τὰ πίσω, ἔβγαλε τὸ κεφαλομάντηλο καὶ τὸ κούνησε κάμποσες φορὲς πέρα-δῶθε. Ἀποχαιρέτησε τὸ χωριό της, τὸ σπίτι της, τὸ πρῶτο ὄνειρο τῆς νιότης...

Στὶς διακοπὲς τοῦ Πάσχα τὸν εἰδοποίησε ὁ ἐπιθεωρητὴς νὰ κατεβεῖ στὴν ἔδρα.

— Σὲ κατηγοροῦν γιὰ συνεργασία μὲ τοὺς κομιτατζῆδες.

Τὰ μάτια τοῦ Καρατζᾶ γούρλωσαν.

— Ἕνας πράχτορας δικός τους σὲ πῆρε ἀπ τὴν πόλη καὶ σὲ μετέφερε στὸ χωριό...

— Κι ἐσεῖς τί γνώμη ἔχετε, κ. ἐπιθεωρητά;

— Ἐγὼ σχηματίζω γνώμη ἀπ τὶς ἐκθέσεις... Ὁ κόσμος αὐτὸς ὑπόφερε πολὺ κάτω ἀπ τὸν ξένο ζυγό. Περίμενε ἀπ τὸ δάσκαλο βοήθεια. Τοῦ πλήγωσες τὰ ἐθνικὰ αἰσθήματα. Εἶναι οἱ ἀκρίτες τῶν ἰδανικῶν τῆς φυλῆς. Ἂν ἤθελαν νὰ σὲ συκοφαντήσουν...

Τὸ Λευτέρη τὸν πιγκώνει τὸ γινάτι. Μὲ δυὸ ψεύτικες καταθέσεις θὰ μποροῦσαν νὰ τὸν στείλουν φυλακὴ καὶ ὁ προϊστάμενος, αὐτὸ τὸ ἀρτηριοσκληρωμένο-σταφιδωμένο γεροντάκι!...

— Σᾶς παρακαλῶ, νὰ μὲ μεταθέσετε.

— Τώρα εἶναι ἀδύνατο. Τὸ καλοκαίρι... θὰ δοῦμε...

Ἔκανε ἐξετάσεις, ἔδωσε τὰ ἐνδεικτικὰ καὶ τ ἀπολυτήρια στὰ παιδιά, τὰ ἀποχαιρέτησε, φίλησε τὰ πιὸ μικρὰ καὶ τὴν ἴδια μέρα ἔφυγε. Στὸ ἔβγα ἔπεσε πάνω στὸν ἴδιο ἀραμπά. Ὁ γιὸς τοῦ προέδρου σαλαγάει, κεντάει τὰ ὁρυβάλια καὶ κεῖνα σκύβουν τὰ κεφάλια,

τεντώνουν τοὺς σβέρκους, ἀνασηκώνουν τὰ μουσούδια τους καὶ δὲν ἀλάζουν βῆμα... Ἡ καρδιὰ τοῦ Λευτέρη σφίχτηκε πιὸ πολύ. Πρίν ἀπὸ ἐνιὰ μῆνες πήγαινε στὸ χωριὸ γεμάτος ἐλπίδες, ὄνειρα, αἰσιοδοξία. Σήμερα φεύγει μὲ τὴν ψυχὴ τραυματισμένη. Ἤρθαν χρόνια φουρτουνιασμένα, ὅμως τὴν Ἀγάπη, τὴ Λιούμπα, ὅπως τὴ φώναζαν στὰ βουργάρικα, δὲν τὴν ξέχασε. Στὶς ὧρες τῆς μοναξιᾶς, τοῦ πόνου, κάποτε καὶ τῆς χαρᾶς, τὴ νοσταλγοῦσε. Εἶδε παλιανθρωπιές, ὅμως ἐκεῖνες οἱ πρῶτες, τοῦ ἄφησαν τὴν πιὸ ὀδυνηρὴ ἐντύπωση...

* * *

Ἡ Πόπη θυμᾶται τὰ περασμένα καὶ κοντεύει νὰ σκάσει ἀπ τὸ κακό της, σκέφτεται τὸ μέλον καὶ τὴν πιάνει τρόμος.
Τὸ ἐμπορικό, ὕστερα ἀπ τὴν ἀρώστια τοῦ Ἀγγελῆ, παρουσίαζε ἔλειμα κι ἀναγκάστηκε νὰ τὸ πουλήσει. Περιόρισε τὰ ἔξοδα ὅσο μποροῦσε, καὶ ζόρισε πιὸ πολὺ τὸ Μίμη. Κεῖνος, τὴ μιὰ ὁρκιζόταν πὼς θὰ σταματήσει τὶς σπατάλες, τὴν ἄλλη ξεχνοῦσε τὸν ὅρκο κι αὐτή, παρ ὅλες τὶς φοβέρες πὼς δὲ θὰ τοῦ δώσει δεκάρα, τοῦ πλήρωνε τὰ χρέη. Ὅταν ὁ Λάκης τῆς ζήτησε τὸ μερτικό του νὰ τὸ ἐκμεταλευτεῖ μονάχος του, τοῦ ἀνάφερε τὶς οἰκονομικὲς δυσκολίες τοῦ σπιτιοῦ, τοῦ θύμισε τὶς οἰκογενειακές του ὑποχρεώσεις καὶ τοῦ πρότεινε νὰ ἀναλάβει αὐτὸς τὴ διαχείριση τοῦ νοικοκυριοῦ τους. «Δὲ γίνεται! τῆς ἀπάντησε ξερά. Ἐγὼ θὰ δουλεύω κι ἄλλοι θὰ γλεντοῦν;». Ὁ Τάκης ὁ Καναδὰς ἔψαχνε νὰ βρεῖ λεφτά, γιὰ νὰ ἀξιοποιήσει τὶς τεράστιες δυνατότητες τοῦ πολέμου καὶ σὲ μιὰ συζήτηση τῆς εἶπε:

— Γιατί δὲ βάζεις τὶς καταθέσεις σὲ κίνηση;

— Ποιές καταθέσεις; Ὁ Λάκης ἀπόσυρε τὶς δικές του. Ὁ Μίμης...

— Τὸ Μίμη νὰ τὸν στείλουμε στὴν Πρεσβεία τοῦ Λονδίνου — γνωρίζω τὸν ἐμπορικὸ ἀκόλουθο — κι ἐκεῖ τὸ ἐγγλέζικο περιβάλον θὰ τὸν διορθώσει... Ἐσὺ ἔμπα μέτοχος στὴν Ἑταιρία. Σὲ δυὸ -τρία χρόνια τὸ κεφάλαιο θὰ διπλασιαστεῖ...

Ἔτσι ἔκανε καὶ ἡ κατάσταση, ἀντὶ νὰ βελτιωθεῖ, πήγαινε ἀπ τὸ κακὸ στὸ χειρότερο. Ὁ Λάκης δὲν τῆς ἔδινε δεκάρα. Τὸ Μίμη, ὕστερα ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἀλαγὲς τὸν ἔδιωξαν ἀπ τὴν Πρεσβεία καὶ γύρισε στὴν Ἀθήνα ὁ ἴδιος καὶ χειρότερος. Κι ὁ ἀδερφός!... Τὴν ἔκλεβε ἀσύστολα.

Χτύπησε ἡ πόρτα καὶ μπῆκε ὁ Τάκης.

— ... Πόπη! μιὰ ἐγγλέζικη ἑταιρία θ ἀνοίξει ἐπιχείρηση στὴν Ἰνδία. Μοῦ χρειάζεται συνάλαγμα σὲ λίρες. Πούλησα τ ἀκίνητα. Θὰ τὰ ξεκάνω ὅλα...

Τὸν κοίταξε μὲ ἀπορία.

— Οὔτε τὰ μισὰ ἔξοδα δὲν κάλυψα, μι αὐτὰ ποὺ μοῦ ἔδωσες τὸν τελευταῖο μήνα.

— Ὁ Λάκης. Θὰ τοῦ μετρήσω τὸ χαρτονόμισμα στὸ χέρι, προκαταβολικά, μὲ 15ο/ο κέρδος.

— Καὶ γιατί δὲν πᾶς μόνος σου;

— Ἤρθαμε πολλὲς φορὲς σὲ σύγκρουση.

Ἡ Ἠόπη δὲ δείχνει διάθεση νὰ ὑποχωρήσει κι ὁ Τάκης πασκίζει νὰ τὴν πείσει.

— Θὰ πάρω μαζί μου καὶ τὸ Μίμη. Ἂν θέλεις, ἔρχεσαι κι ἐσύ. Ἅμα βάλουμε μπροστὰ καὶ στεριώσει ἡ δουλιά, ἀφήνουμε αὐτὸν στὸ πόδι μου κι ἐμεῖς — γεράσαμε κιόλας — θ ἀγοράσουμε μιὰ μικρὴ θαλαμηγὸ καὶ θὰ ταξιδεύουμε...

Ἑτοιμάστηκε νὰ τοῦ πεῖ: «Μὲ πιάνει ἡ θάλασσα καὶ δὲν μπορῶ νὰ ταξιδέψω», ὅμως προτίμησε νὰ γυρίσει ἀλλοῦ τὴν κουβέντα.

— Ὁ Λάκης θὰ κάνει τὸ ἀντίθετο ἀπὸ κεῖνο, ποὺ θὰ τοῦ πῶ ἐγώ. Βάλε κανέναν ἄλλον.

Ὁ Τάκης εἶχε ἐξαντλήσει ὅλες τὶς δυνατότητες, διαφορετικὰ δὲ θὰ προσκυνοῦσε τὸ «λαθρέμπορο». Γι αὐτὸ καὶ πῆγε μονάχος.

— ... Ἀνεψιέ! πρέπει νὰ βοηθᾶμε τοὺς γονεῖς μας, τ ἀδέρφια μας, τοὺς συγγενεῖς μας...

— Γι αὐτὸ κι ἐσύ, μόλις μυρίστηκες τὸν κίνδυνο, φροντίζεις νὰ μοῦ φορτώσεις τὰ παλιόχαρτα.

— Δὲν πρόκειται νὰ ζημιώσεις. Ἂν ἤθελα τὸ κακό σου!... Θυμᾶσαι τὴν ὑπόθεση τοῦ λαθρέμπορα, ποὺ δηλητηριάστηκε στὸ κρατητήριο; Ὁ διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας εἶναι φίλος μου. Πολλὲς φορὲς γλεντήσαμε μαζί. Ἤρθε καὶ μοῦ εἶπε: «Τάκη! Ὅλα τὰ νήματα ὁδηγοῦν στὸν ἀνεψιό σου...». «Δὲν ἔχει καμιὰ ἀνάμιξη, τ ἀπάντησα. Κλεῖσε τὸ φάκελο...». Καὶ τὸν ἔκλεισε. Ἐσὺ νομίζεις, πὼς δὲν ἀφήνεις ἴχνη... Ἄνθρωποι εἴμαστε. Μπορεῖ νὰ βρεθεῖς ξανὰ σὲ δύσκολη κατάσταση καὶ νὰ χρειαστεῖς τή...

Ὁ Λάκης σήκωσε ἀργὰ τὸ χέρι καὶ τοῦ ἔδειξε τὴν πόρτα.

Τ ἀπόγιομα ξανὰ στὴν ἀδερφή του.

— Ἠόπη! νὰ ξεκαθαρίσουμε τοὺς λογαριασμούς.

Ἔβαλε κάτω τὰ κιτάπια, μουρμούριζε καὶ ἔγραφε νούμερα.

— Αὐτὸ εἶναι τὸ μερτικό σου.

— Οἱ ἀρχικὲς καταθέσεις ἦταν περισότερες.

— Ὁ Μίμης εἶναι ἄσωτος υἱός. Ὁλόκληρη περιουσία ξοδεύει σ ἕνα γλέντι...

Ἀργὰ τὸ βράδυ γύρισε στὸ σπίτι ὁ Μίμης, μεθυσμένος. Ξάπλωσε στὸ ντιβάνι κι ἀκούμπησε τὸ κεφάλι στὰ γόνατα τῆς Ἠόπης, ὅπως ἔκανε, ὅταν ἦταν μικρὸ παιδάκι.

— Μανούλα! σ ἀγαπῶ περισότερο κι ἀπ τὴ ζωή μου... Ἐ-

σπασε κρίση... Οἱ Τράπεζες χρεωκοποῦν... Κλείνουν τὰ ἐργοστάσια...

Ὁ πόνος τῆς Πόπης σὰ νὰ ἀπάλυνε λιγάκι. «Ἀδερφέ μου! λέει μέσα της. Ὑπάρχει δίκης ὀφθαλμός...».

— Ὁ θεῖος ἔφυγε γιὰ τὸ ἐξωτερικό. Αὐτὸς θὰ τὰ καταφέρει νὰ ὀγεῖ πάλι στὸν ἀφρό. Ἐμεῖς! Ἡ κυβέρνηση θὰ κόψει τὰ λεφτά. Αὔριο θὰ ὀημοσιευτεῖ τὸ διάταγμα. Μανούλα μου! μὴ στενοχωριέσαι. Θὰ δουλέψω καὶ χαμάλης, καὶ σκουπιδιάρης... νὰ μὴ σοῦ λείψει τίποτα...

Ὁ Μίμης ροχαλίζει. Ἡ Πόπη τοῦ χαϊδεύει τὰ μαλιά, ὅπως τότε, ὅταν ἦταν μικρὸ παιδάκι, κοιτάζει τὰ χαρτονομίσματα καὶ σιγοκλαίει. Καὶ ἡ νύχτα κυλάει ἥσυχα.

Τὰ πλαδαρὰ μάγουλα τῆς κυρίας Καίτης πετοῦν φωτιές. Τέτοιο πράμα δὲν τὸ περίμενε στὴ ζωή της.

Ὅταν τῆς μίλησε ὁ Μῆτσος, σταύρωσε τὰ χέρια πάνω στὴν ἀνοικονόμητη κοιλιὰ καὶ βυθίστηκε σὲ βαθιὰ συλογή. Ἀπὸ καιρὸ ἀναλογιζόταν μὲ πίκρα. Καμιὰ κοπέλα δὲν εἶχε ζυγώσει τὸ Λαμπράκη γιὰ παρέα, γιὰ φιλία, συζήτηση κι ὄχι γιὰ ἀγάπη. Τὰ χρόνια περνοῦσαν. Ὁ γιός της θὰ ἔμενησκε ἀνύπαντρος. Αὐτὴ θὰ πέθνησκε μὲ τὸν καημό της καὶ τὸ ὄνομά τους θὰ ἔσβηνε γιὰ πάντα ἀπ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς.

Ὁ ἐργοστασιάρχης ὁ Μακρὴς εἶχε μιὰ μονάκριβη κοπέλα. Μικρὴ τὴν ἔλεγαν Δήμητρα κι ὅσο μεγάλωνε, τόσο μίκραινε τὸ ὄνομά της. Ἀπ τὰ 25 κι ὕστερα τὴ φώναζαν Τούλα. Ἡ πρόταση ἔγινε ἀπ τοὺς Μακρῆδες, μέσω ἑνὸς γνωστοῦ, ἀπευθείας στὸ Λαμπράκη. Ἡ διαδικασία σόκαρε τὸ Μῆτσο τὸν Καρατζὰ κι ἄρχισε τὸ κοσκίνισμα. Ἀπὸ ποῦ ξεκινοῦσε ἡ Τούλα; Ἀπὸ ἀγάπη, σὲ καμιὰ περίπτωση! Ἀπὸ συμπάθειο νὰ συγγενέψει μὲ τοὺς Καρατζάδες, οὔτε νὰ τὸ σκέφτεσαι. Γιὰ τὰ λεφτά; Οἱ Μακρῆδες εἶχαν ἀρκετὴ περιουσία. Τότε; Κι ἀπὸ σκέψη σὲ σκέψη, θυμήθηκε καὶ κάτι ἄλλο. Πρὶν ἕνα χρόνο, τὴν εἶχε δεῖ στὸ θέατρο. Φοροῦσε μιὰ πολυτελέστατη τουαλέτα καὶ τὴ συνόδευε ὁ Λάκης ὁ Ἀγγελής. Κεῖνο τὸ περιστατικό, ὅπως ἔδειχνε, δὲν εἶχε καμιὰ σχέση μὲ τὸ συνοικέσιο, ὅμως δὲν ἔφευγε καθόλου ἀπ τὸ μυαλὸ τοῦ Μήτσου. Κι ὁ Λαμπράκης γιατί δέχτηκε χωρὶς νὰ τοὺς ρωτήσει; Ἐπειδὴ δὲ βρέθηκε καμιὰ ἄλλη στὸ δρόμο του ἢ γιὰ τὸ χρῆμα; Ὅποια κι ἂν ἦταν ἡ αἰτία, ὁ πατέρας νιώθει πόνο...

Ἡ κυρία Καίτη τὸ ἤξερε. Ἡ νύφη δὲν ἦταν ἀπὸ σόι. Ὁ παπούς της εἶχε σφαγεῖο στὴν ὁδὸ Ἀθηνᾶς. Τὸ σπίτι τους, καὶ σήμερα, μυρίζει κρεατίλες καὶ τὰ φερσίματά της εἶναι «ἀγοραῖα», ὅμως πίστευε, πώς, ἅμα ἔμπαινε στὸ δικό τους περιβάλον, θὰ ἔστρωνε.

Ὕστερα ἀπ τὸ γλέντι, ποὺ ἔγινε σὲ στενὸ κύκλο, οἱ συγγενεῖς ἔφυγαν κι οἱ σπιτικοὶ ἀποτραβήχτηκαν. Ὁ Μῆτσος, κουρασμένος ἀπ ὅλη αὐτὴ τὴ φασαρία καὶ πικραμένος γιὰ τὴ λύση ποὺ δόθηκε, ξάπλωσε. Ὁ Λαμπράκης μπῆκε στὸ γραφεῖο του καὶ ζήτησε καφέ, γιατὶ ἔνιωθε τάση ἐμετοῦ. Ἡ Τούλα ξεντύθηκε, πετώντας τὰ ροῦχα στὸ πάτωμα, ντραμπαλίστηκε λίγο στὸ κρεβάτι, κάπνισε δυὸ τσιγάρα πανωτὰ — στὸ τραπέζι, μιὰ κι ἔμπαινε σὲ σπίτι... σοβαρό, ἔπρεπε νὰ καρτήσει τὰ προσχήματα — καὶ χώθηκε κάτω ἀπ τὸ σκέπασμα. Ἡ κυρία Καίτη στάθηκε μπροστὰ στὴν εἰκόνα καὶ δὲν ἤξερε τί νὰ ζητήσει ἀπ τὴ μεγαλόχαρη τῆς Τήνου. Ἡ νύφη ἀκουμποῦσε τοὺς ἀγκῶνες στὸ τραπέζι, κρατοῦσε τὸ κρέας μὲ τὰ χέρια κι ἔτρωγε κι ἔπινε λὲς καὶ βρισκόταν σὲ ταβέρνα, κι ἔδινε ἐντολὲς στὸ ὑπηρετικὸ προσωπικό, σὰ νὰ ἦταν νοικοκυρά, καὶ δὲν πρόσεχε καθόλου τοὺς ἄλλους. Οὔτε ἕνα χαμόγελο, οὔτε ἕνα κομπλιμέντο στὰ πεθερικά. Ὅταν ὁ Μῆτσος διηγήθηκε κάποιο ἀνέκδοτο κι ὅλοι γελοῦσαν ἀπὸ καρδιά, αὐτὴ τοὺς ἔριξε μιὰ κρύα ματιά, ποὺ ἔλεγε: «Τί τὸ νόστιμο βρήκατε σ αὐτὴ τὴ σαχλοϊστορία!». Στὸ τέλος, δὲν περμένε νὰ ἀποσυρθοῦν οἱ μεγάλοι. Καληνύχτησε πρώτη κι ἔφυγε.

Ἡ κυρία Καίτη κεῖνο τὸ βράδυ γύρισε στὸ δωμάτιό της χωρὶς νὰ προσευχηθεῖ, καὶ ξάπλωσε, μουρμουρίζοντας: «Ξεδιάντροπη! Θὰ σοῦ βάλω γὼ καὶ τὰ δυὸ πόδια σ ἕνα τσαρούχι! Ἔνια σου!...». Καὶ πάλι ὅλη τὴ νύχτα δὲν κοιμήθηκε. Ἡ μοναξιά, τὸ σκοτάδι — δὲ μποροῦσε νὰ κοιμηθεῖ μὲ φῶς — ἡ καρδιοπάθεια... τὴν ἔκαναν νὰ τὰ βλέπει ὅλα μαῦρα κι ἄραχλα. Ὅ,τι καρτεροῦσε σ ὅλη τὴ ζωή της τέλιωσε, ὅμως δὲν τέλιωσε ὅπως τὸ ἤθελε αὐτή. Καὶ τὸ αὔριο!

Οἱ συγκρούσεις ἄρχισαν ἀμέσως, γιὰ τὴν ἐπίπλωση καὶ τὴ διαρύθμιση τοῦ σπιτιοῦ. Ἡ πεθερὰ θέλησε νὰ ἐπιβληθεῖ.

— Θὰ τ ἀφήσεις, ὅπως εἶναι.

— Μωρὲ τί μᾶς λές! σούφρωσε τὴ μύτη ἡ νύφη.

Τὴν κυρία Καίτη τὴ χτύπησε ταμπλάς.

— Σὲ ποιόν μιλᾶς ἔτσι;

Ἡ νύφη ἀνέβασε τὸν τόνο, ἡ πεθερὰ μαζεύτηκε νὰ μὴν ἀκούσει ἡ μαγείρισα, ἡ καμαριέρα... Γρήγορα τὸ προσωπικὸ συνήθισε κι ἔμπαινε στὴ μέση ἡ γειτονιά. Ὅσο ἡ κυρία Καίτη ὑποχωρεῖ, τόσο τῆς ρίχνεται ἡ Τούλα. Τὴ λέει «χωριάτισα», «ναφθαλίνη», «ρασοβαρέλα», «φώκια», «φάλαινα»... Τὴν ταπεινώνει καὶ μπροστὰ σὲ ξένο κόσμο. Ἔχασε τὴ λαλιά της. Φοβᾶται νὰ κάνει μιὰ παρατήρηση. Κάθεται στὸ ντιβάνι, καταπίνει τὸ φαρμάκι, καὶ παρακαλάει τὴ Μεγαλόχαρη τῆς Τήνου νὰ στείλει στὴ «Στρίγγλα» τὴν πιὸ φοβερὴ ἀρώστια, τὸ κακὸ σπυρί, νὰ τὴν ἀκούει νὰ οὐρλιάζει καὶ νὰ ἀγαλιάζει ἡ ψυχή της...

Δὲ βρίσκει κατανόηση οὔτε στοὺς ἄντρες. Ὁ Λαμπράκης δείχνει ἀλλόκοτη ἀδιαφορία. Ἀλλὰ κι ὁ Μῆτσος!

— Ἂς την νὰ κάνει ὅ,τι θέλει. Κοίταξε τὴν ἀρώστια σου. Γιὰ διαζύγιο, οὔτε συζήτηση. Δὲ θὰ δεχτεῖ ὁ Λαμπράκης. Θὰ πεῖ ὁ κόσμος, πὼς χώρισαν, γιατὶ εἶναι ἀνίκανος. Καὶ μᾶς δὲν μᾶς συμφέρει.

Τὴν ἄφησε καί... Ὅση ὑπομονὴ κι ἂν ἔκανε, δὲν μπόρεσε νὰ βαστάξει.

— Μωρή! δὲν ἔχεις καθόλου μυαλό; Μπαινοβγαίνεις σὲ ξένον ἄντρα μισόγυμνη!

Κι ἡ νύφη — ὅπως ἦταν φουρκισμένη — ὁ Θοδωρὴς ἀντιστεκόταν. Δὲν ἤθελε νὰ προσβάλει τὴν τιμὴ τοῦ σπιτιοῦ — σήκωσε τὸ χέρι καὶ τῆς ἔδωσε πέντε σκαμπίλια μὲ ὅση δύναμη εἶχε. Ἡ κυρία Καίτη γιὰ ἕνα-δυὸ δευτερόλεπτα ἔμεινε μαρμαρωμένη. Ὕστερα τὴν τσάκισε τρεμούλα. Μπῆκε στὸ δωμάτιό της, ἔπεσε στὸ κρεβάτι κι ἄρχισε νὰ κλαίει μὲ ἀναφυλητά.

Ὁ Θοδωρὴς χτύπησε τὴν πόρτα. Τὸ μάτι τῆς κυρίας Καίτης ἄστραψε. Σημάδι καθαρό. Ἡ Μεγαλόχαρη τῆς Τήνου τὴ βοηθοῦσε.

— Παιδί μου, Θοδωρή...

— Μεῖνε ἥσυχη, θεία. Θὰ τῆς μιλήσω. Θὰ τὴ φοβερίξω...

— Ὄχι ἔτσι! Ξέκαμα! Κατάλαβες;

Ὁ Θοδωρὴς πιάστηκε στὸ δόκανο. Οἱ Μακρῆδες ἤξεραν τὶς σχέσεις πεθερᾶς καὶ νύφης. Θὰ σκάλιζαν τὴν ὑπόθεση... Κι ὕστερα, πῶς νὰ ξεκάνεις ἕναν ἄνθρωπο!... Ἀλλὰ νὰ μὴν ἐκτελέσει καὶ τὴν ἐντολὴ τῆς θείας!...

Κατὰ τὶς 11 τὴ νύχτα ἀκούστηκαν σπαραχτικὲς κραυγές. Ἔτρεξαν. Στὸ κρεβάτι τῆς Τούλας, κάτω ἀπ τὸ σκέπασμα, βρῆκαν ἕνα φίδι κουλουριασμένο.

— Ὅταν ἔστρωσα, τραύλισε ἡ ὑπηρέτρια, δὲν ὑπῆρχε τίποτα. Ἔκλεισα τὸ παράθυρο κι ἔφυγα...

— Δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε μπεῖ ἀπὸ νωρίτερα, εἶπε ὁ Θοδωρής. Θὰ βρισκόταν σὲ καμιὰ γωνιὰ καὶ μὲ τὸ σκοτάδι ἀνέβηκε.

Ὁ Μῆτσος τοῦ ἔριξε μιὰ ματιά. Κι ἔδωσε ἐντολὴ νὰ πάει ὁ καθένας στὸ δωμάτιό του. Τὴν ἄλλη μέρα, φώναξε τὸ Θοδωρή.

— Τὴν ἀλήθεια!

— Τῆς εἶπα: «Δὲν κάνει νὰ στενοχωρεῖς τὴ θεία Καίτη. Θὰ μᾶς στείλει ὁ Θεὸς καμιὰ συμφορά...». Δὲν ἦταν ἐπικίνδυνο. Τ' ἀγόρασα ἀπὸ κάποιον πλανόδιο...

Ὁ Καρατζὰς ποτὲ δὲ θὰ πίστευε πὼς ἡ γυναίκα του θὰ ἔφτανε ὡς ἐκεῖ. Ἡ ὑπόθεση δὲ χωροῦσε ἀναβολή.

— Ὁ Λαμπράκης καὶ ἡ Τούλα, εἶπε τὸ μεσημέρι στὸ τραπέζι, ἀπὸ αὔριο θὰ μετακινηθοῦν στὸ ἄλλο σπίτι...

Ἡ κυρία Καίτη γιὰ τὸ γιό της ζοῦσε. Τώρα, σὰ νὰ τὸν ἔχα-

νε γιὰ πάντα... Ποῦ ἐκείνη ἡ παλιὰ-ὄμορφη ἐποχή!.. Σήμερα ὁ κόσμος ἀνακατεύτηκε, χάλασε... Σὲ προσβάλει καὶ ἡ ἀγγόνα ἑνὸς χασάπη!... Κι ὁ Θοδωρής, ἀνεπρόκοπος κι αὐτός. Μισὲς δουλιές!...

Ὁ Θοδωρὴς ἔκανε ὅλη τὴ χαμαλοδουλιά. Ἔτρεχε ἀπὸ ὑπηρεσία σὲ ὑπηρεσία, ἔψαχνε τοὺς νόμους, διάβαζε τὶς δικογραφίες, ἔγραφε τὶς ἀγορεύσεις... κι ὁ Λαμπράκης τὰ ἔβρισκε ὅλα ἕτοιμα. Δὲν εἶναι ἀχάριστος. Ἂν δὲν τὸν βοηθοῦσε ὁ θεῖος καὶ ἡ θεία, τί θὰ ἦταν αὐτὸς σήμερα! Καπνεργάτης σὰν τὸ Γιῶργο, βασκαλάκος σὰν τὸ Λευτέρη... στὴν καλύτερη περίπτωση δικηγοράκος-δικολάβος σὲ καμιὰ ἐπαρχιακὴ πολιτειούλα... Τώρα, μπαινοβγαίνει λεύτερα στὰ δικαστήρια, τὸν χαιρετοῦν ὑπουργοί, τραπεζίτες... Δὲν εἶναι ἀχάριστος, ὅμως ἡ ἀπονομὴ δὲ γίνεται ἀνάλογα μὲ τὸν κόπο καὶ τὶς ἱκανότητες...

Ὁ Λαμπράκης, ὕστερα ἀπ τὸ γάμο, ὅλο καὶ ξέκοβε ἀπ τὴ δικηγορικὴ καὶ ἡ μετακίνηση στὸ ἄλλο σπίτι ἔβαζε τέλος στὴν ἀποστολὴ τοῦ Θοδωρῆ. Περίμενε. Θὰ τὸν φώναζε ἡ θεία Καίτη καὶ θὰ τοῦ ἔλεγε: «Παιδί μου, Θοδωρή! Εἶναι καιρὸς νὰ φτιάξεις κι ἐσὺ δικό σου νοικοκυριό. Πάρε τὸ μερτικό σου καὶ μὲ τὴν εὐχή μας...». Πέρασαν κάμποσες μέρες καί, σὰ δὲν εἶδε καμιὰ κίνηση, πῆγε μονάχος του.

Ἡ θεία κουβέντιασε μὲ τὸ θεῖο κι ἕνα βράδυ τὸν φώναξε νὰ πιοῦν μαζὶ καφέ.

— Παιδί μου, Θοδωρή! ἔφυγε ὁ Λαμπράκης, τώρα θὰ φύγεις κι ἐσύ... Θὰ μείνουμε δυὸ γέροι μοναχοί... Καὶ γιὰ ποιό λόγο νὰ φύγεις; Παντρέψου καὶ φέρε τὴ γυναίκα σου ἐδῶ. Θὰ τὴν ἔχω κι ἐγὼ συντροφιά. Τὰ παιδιά σας θὰ εἶναι καὶ δικά μας. «Ἂν μὲ ρωτᾶς ἐμένα, μοῦ εἶπε ὁ θεῖος σου, θὰ ἤθελα νὰ μὴ χωρίσουν ποτέ. Δὲν ξέρεις, πῶς τὰ φέρνει ἡ ζωή... Γιατί οἱ κόποι μας νὰ μὴ μείνουν στὴ γενιά μας;!...».

Αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ δὲν τὴν εἶχε σκεφτεῖ καθόλου ὁ Θοδωρής.

— Θὰ μοῦ στοίχιζε πολύ, θεία, νὰ ἔφευγα ἀπ τὸ σπίτι, ποὺ στάθηκε χίλιες φορὲς καλύτερο ἀπ τὸ δικό μου. Ὅμως, ἔλεγα, πῶς ἔτσι θὰ σᾶς διευκόλυνα. Κι ἀπ τὴ γυναίκα μου θὰ μείνετε εὐχαριστημένοι. Εἶναι πολὺ καλὸς ἄνθρωπος... Γνωριζόμαστε ἀπὸ δυὸ χρόνια τώρα.

Ἡ ματιά της σκοτείδιασε.

— Ποιά εἶναι;

— Δὲν τὴν ξέρετε. Δουλεύει ὑπάλληλος στὴν Εἰσαγγελία.

— Παιδί μου, Θοδωρή! Ὁ γάμος δὲν εἶναι τάβλι. Παίζεις μιὰ παρτίδα καί... Αὐτὲς γιὰ ἕνα ζευγάρι κάλτσες... Κοιτάζουν τὸ πορτοφόλι κι ὄχι τὸ χαρακτήρα... Νὰ πάρεις μιὰ γυναίκα ἀπὸ σόι.

μι ἀνατροφή. Σταμάτησε, σκέφτηκε κάμποσο καὶ πρόστεσε: Γνωρίζω μιὰ καλὴ κοπέλα. Βαγγελία Σοφρώνη τὴ λένε. Ἀπὸ ἀρχοντόσπιτο. Μὲ τὴ μάνα της εἶμαστε καὶ λίγο συγγενεῖς. Εἶχαν πολλὰ χωράφια. Τοὺς τὰ πῆραν μὲ τὴν ἀπαλοτρίωση... Ἀλλά, εἶχαν ἐδῶ περιουσία!...

Στὴ σκέψη τοῦ Θοδωρῆ, ἰδιαίτερα ὅταν κάποιο περιστατικὸ τὸν πλήγωνε περισσότερο ἀπ τὸ συνηθισμένο, παρουσιάζονταν ἀμφιβολίες. Σὰ νὰ κυνηγοῦσε κάτι τὸ ἀσύλληπτο. Ἀνέβαινε αὐτὸς ἕνα σκαλοπάτι, ἀνέβαινε καὶ κεῖνο πιὸ ψηλά. Τὸν ξεμάκραινε ἀπ τοὺς δικούς του, ἀπ τὸ χωριό του... τὸν μετάτρεπε σὲ ἐξάρτημα. Ὅταν ἐξατμιζόταν ἡ προσβολή, ἐξέταζε τὸ πρόβλημα ἀπ τὴν πραχτικὴ πλευρά. Ὅλος ὁ κόσμος γιὰ τὸ συμφέρον του ἀγωνίζεται. Καὶ μιαλωμένοι κι ἔξυπνοι θεωροῦνται ὅσοι ἀνεβαίνουν... Ὡστόσο, σήμερα μπαίνει ἕνα ζήτημα πολὺ σοβαρό. Ἡ Μερόπη εἶναι καλὴ κοπέλα. Τὸν ἀγαπάει καὶ τὴν ἀγαπάει καὶ δὲν θὰ ἦταν καθόλου ἔντιμο ἀπ τὴν πλευρά του νὰ χωρίσουν. Ὅμως καὶ κεῖνο τὸ «κάτι», φαντάζει σήμερα πιὸ μεγάλο, πιὸ λαμπρό. Ἂν ὁ Λαμπράκης μείνει ἄκληρος; Ἡ ἀγάπη ἕνα-δυὸ φεγγάρια ζεῖ. Ἡ περιουσία τοῦ θείου — ὁλόκληρη κι ὄχι ἡ μισή — θὰ μεγαλώνει ἀπὸ χρονιὰ σὲ χρονιὰ καὶ μπορεῖ νὰ περάσει σ αὐτόν, τὸ Θοδωρή, στὰ παιδιά του ,στ ἀγγόνια του...

— Θὰ τοὺς ξεσηκώσουμε ἄδικα τῶν ἀδίκων, ἐπέμενε ὁ Θοδωρής. Δουλιὲς ἔχουν, γέροι εἶναι, ποῦ νὰ τρέχουν...

— Τί καυβέντες εἶναι αὐτές; τὸν μάλωσε ἡ θεία Καίτη. Πῶς θὰ κάνουμε στέφανα χωρὶς τοὺς γονεῖς σου;

Τὸ γράμμα τὸ διάβασε ὁ Φώτης.

— Δὲν ἄκουσα, Φώτη μου, καλά, ρώτησε ἡ Βάσω. Πότε θὰ γίνει ὁ γάμος;

— Στὶς 15. Σήμερα.

«Θοδωρή μου! γιατί δὲ μᾶς ἔγραψες νωρίτερα;» ἀπολογήθηκε ἡ μάνα.

— Δός το νὰ τὸ διαβάσει κι ὁ Λευτέρης, εἶπε ὁ Θωμιάς. Μήπως δὲν τὸ ἔβγαλε καλὰ ὁ Φώτης;

Τὸ ἔβαλε στὴν τσέπη καὶ ὀγῆκε. Τὸν βρῆκε στὸν κῆπο νὰ πλέκει ἕνα καλάθι.

— Βρὲ παιδί! Γιὰ κοίταξε κι ἐσύ. Μὴν εἶναι γιὰ τὶς 15 τοῦ ἄλλου μήνα;

Τὸ περιεργάστηκε κάμποσο.

— Τὸ γράμμα ἔχει ἡμερομηνία 1 τοῦ Αὐγούστου καὶ ἡ σφραγίδα τῆς Ἀθήνας στὸ φάκελο εἶναι ἀπ τὶς 13.

— Μὴ λὲς τίποτα στὴ μάνα σου.

— Θωμιά! θὰ πάω, τὸν πάλεβε ἡ Βάσω.

Ὁ Θωμιὰς σκύβει τὸ κεφάλι, ξύνει τὸ κούτελο. Τί νὰ κάνει; Νὰ τὴν ἀφήσει νὰ πάει ἢ νὰ μὴ τὴν ἀφήσει;

Ἡ μάνα μπροστά, κρατώντας τὸ σακίδιο μὲ τὰ δῶρα, νὰ φαίνεται: πὼς αὐτὴ τὰ πήγαινε, ὁ Λευτέρης πίσω, μπῆκαν στὸ Γραφεῖο. Ἡ Βάσω ντράπηκε, κοκίνισε, κοιτάζει δεξιὰ-ἀριστερά. Δὲν ἔχει ποῦ νὰ πατήσει. Ὁ Θοδωρὴς σκουντούφλιασε. Τοὺς ἔμπασε ἀμέσως σ ἕνα ἄλλο δωματιάκι.

— Γιατί ἤρθατε; ρώτησε, προσπαθώντας νὰ χαμογελάσει.

— Νὰ σὲ δοῦμε, Θοδωρή μου. Νὰ δοῦμε καὶ τὴ νύφη, καὶ τοὺς μπαρμπάδες σου...

Κούνησε τὸ κεφάλι στενοχωρημένος.

— Ἡ Βαγγελία λείπει καὶ θὰ γυρίσει ὕστερα ἀπὸ ἕνα μήνα... Ἡ θεία Καίτη εἶναι ἄρωστη ἀπ τὴν καρδιά της, ἀπ τὰ νεῦρα της... Ὁ γιατρὸς ἀπαγόρεψε κάθε ἐπίσκεψη. Ἐγὼ πνιγμένος στὴ δουλιά... Θὰ μείνετε στὸ ξενοδοχεῖο κι ὅταν θὰ εὐκαιρῶ, θὰ ἔρχομαι νὰ σᾶς βλέπω.

Τὰ μάτια τῆς μάνας βούρκωσαν.

— Θοδωρή μου! ἀφοῦ ἔχεις δουλιά, νὰ μὴ σ ἐμποδᾶμε. Ὁ Λευτέρης θὰ φύγει αὔριο γιὰ τὴ θέση του. Τί νὰ κάνω γὼ μοναχὴ στὸ ξενοδοχεῖο! Θὰ γυρίσω στὸ χωριό. Εἶναι τὸ σπίτι μοναχό. Καρτερεῖ κι ὁ πατέρας σου...

* * *

Χρόνια δύσκολα! Ἀνταμώνουν ὅλο καὶ πιὸ ἀραιά. Τὴν τελευταία φορὰ ἦταν στὴ διαδήλωση. Τὸν εἶδε νὰ προχωράει στὶς πρῶτες σειρές. Σπρώχνοντας καὶ περνώντας μέσα ἀπ τὸ πλῆθος, ζύγωσε καὶ τὸν ἔπιασε ἀπ τὸ μπράτσο. Γύρισε καὶ τὰ μάτια του ἔδειξαν ὅλη τὴ χαρά του. Περπάτησε ἔτσι καμιὰ διακοσαριὰ μέτρα. Στὸ Βαρδάρι ἦρθαν στὰ χέρια μὲ τοὺς Τριεψιλίτες καὶ τοὺς κυνήγησαν κατὰ τὸ Διοικητήριο. Στὸ Ἐργατικὸ Κέντρο τοὺς χτύπησε ἡ Ἀστυνομία καὶ τοὺς σκόρπισε. Ἀπὸ τότε ὁ Γιῶργος πέρασε στὴν παρανομία. Τὴν Κατίνα τὴν ἔβαλαν στὸν τεχνικὸ μηχανισμὸ καὶ τῆς ἀπαγόρεψαν νὰ παίρνει μέρος σὲ μαζικὲς ἐκδηλώσεις. Ὅσο περνάει ὁ καιρός, ὅλο καὶ περισότερο — στὶς ὧρες τῆς μοναξιᾶς, τὰ βράδια στὸ κρεβάτι — συλογιέται: «Ποῦ νὰ εἶναι;». «Πῶς ζεῖ;». Καὶ τρέμει ἡ ψυχή της, σὰν ἀκούει πὼς ἔπιασαν κάποιον, τὸν βασάνισαν καὶ τὸν σκότωσαν, πετώντας τον ἀπ τὸ παράθυρο στὸ πεζοδρόμιο...

Ὁ ἕνας μὲ τὴν τραγιάσκα στραβοβαλμένη ἀνεβαίνει τὸ σοκάκι, ὁ ἄλλος κατεβαίνει, κρατώντας τὸ καπέλο στὸ χέρι. Μπαίνουν στὸ ἰσόγειο. Ἀπ τὸ χαμηλὸ παραθυράκι περνάει λοξὰ τ ἀδύνατο φῶς τοῦ ἀντικρινοῦ ἠλεκτρικοῦ. Ἔσφιξαν τὰ χέρια.

— ... Ἀπόλυσαν τοὺς μισοὺς κι ἔπιασαν τοὺς ἄλλους μισούς.

— Ἡ Ἀσφάλεια σπέρνει τὴ σύγχυση καὶ τὴν ὑποψία.

— Ποιός ἔχει δίκιο;

— Δὲν ξέρω.

Ἀπόψε ὁ Παντελής, κι ἂν μποροῦσε, δὲ θὰ τραγουδοῦσε. Στὴ φωνή του διακρίνεις ἕναν τόνο πίκρας.

— Ἡ δουλιὰ σμπαράλιασε... Σοῦ κανόνισα ραντεβοὺ μὲ τὴν Κατίνα.

— Ὁ Ἀλέκος εἶναι ἄσχημα. Κάθεται σ ἕνα ὑπόγειο ὑγρό. Βγαίνει μόνο τὰ βράδια καὶ περνάει ἀπὸ κανένα σπίτι γνωστό, μὴν τοῦ δώσουν λίγο φαΐ... Ξέρεις τί ἄνθρωπος εἶναι καὶ νὰ φτάσει στὸ σημεῖο νὰ γίνει ζητιάνος!... Δὲν εἶχα ποῦ νὰ κοιμηθῶ καὶ πῆγα ἕνα βράδυ. Ἔκλαψε σὰν παιδί... Νὰ παρακαλοῦσες τὸ γέρο σου νὰ τὸν βάζαμε στὸ Σανατόριο...

Ἀγκαλιάστηκαν, φιλήθηκαν καὶ ξεκίνησαν. Πήδησαν τὸ ρεματάκι, ἀνέβηκαν στὸν ὄχτο, ἔκοψαν δεξιά, στὸ πρῶτο σοκάκι, κοίταξαν πίσω, μήπως τοὺς παρακολουθεῖ κανένας, καὶ μπῆκαν στὴν αὐλή. Ἡ Κατίνα χτύπησε τὴν πόρτα, κουβέντιασε λίγο μὲ τὴ σπιτονοικοκυρὰ καὶ γύρισε πίσω.

— Δὲ δέχεται, μουρμούρισε. Τὸ μετάνιωσε.

Πάλι στὸ δρόμο.

— Ἐσὺ ποῦ μένεις;

— Ψὲς κοιμήθηκα στὴν Τριανδρία. Σήμερα, κατὰ τὶς 12, μπῆκε ἡ σπιτονοικοκυρὰ τρομαγμένη. «Στὸ δρόμο κάνει δόλτες ἕνας χαφιές, μοῦ εἶπε. Φεύγα! Φεύγα!». Τῆς φίλησα τὰ πόδια νὰ μ ἀφήσει ὡς τὸ σούρουπο. Ὕστερα ἀπ τὸ ραντεβοὺ τοῦ Παντελῆ, ἔλεγα νὰ ψάξω πουθενὰ ἀλλοῦ. Εἶχα μιὰ ἐλπίδα στὶς Συκές.

Βγῆκαν ὄξω, στὰ χέρσα, στὸ ἴδιο μέρος, ὅπου εἶχαν καθήσει τότε, ὅταν τοὺς κυνηγοῦσαν γιὰ τὰ συνθήματα. Ἔβγαλε ἀπ τὴν τσάντα της ἕνα κομμάτι ψωμὶ καὶ λίγο τυρί.

— Πεινᾶς;

— Ἐσὺ πῶς περνᾶς;

— Πέθανε ἡ μάνα μου.

Πέρασε τὸ χέρι στὶς πλάτες της.

— Εἶσαι γυμνή!

— Μ ἔδιωξαν ἀπ τὸ νοσοκομεῖο...

Στὴν ἀπαλάμη του ἔπεσε ἕνα δάκρυ.

— Κατίνα!

— Ὁ κόσμος! Δὲ μᾶς θέλει... Κι αὐτοί! Γιατί τρώγονται;

— Ποῦ ξέρω;!

— Δὲν μποροῦμε νὰ συναντιόμαστε πιὸ συχνά; Γιὰ μιὰ καλημέρα...

Φυσάει βοριάς. Τὸ κρύο τσούζει. Ἡ κοπέλα σφίγγει τὰ δόντια. Ὁ Γιῶργος σωπαίνει.

— Πὲς μιὰ κουβέντα!

— Κατίνα! Μὲ στέλνουν σ ἄλλη πόλη.

— Νὰ ρθῶ κι ἐγώ;

— Ἂν ἦταν ἀπὸ μένα! Ἄιντε νὰ φύγεις. Θὰ πουντιάσεις.

Πῆγε καμιὰ δεκαπενταριὰ βήματα. Γύρισε κι ἔπεσε στὴν ἀγκαλιά του.

— Ἄιντε, Κατίνα!

Ὁ Γιῶργος ὁ Καρατζὰς ἔμεινε κεῖ. Δὲν ἔχει ποῦ νὰ πάει. Νιώθει βάρος ἀσήκωτο στὴν ψυχή. Αὐτὸς εἶναι «πετσὶ ἀργασμένο». Κείνη ἡ ἐποχή, ὅταν παιδὶ ἀκόμα ἔμεινε ἄνεργος, ἡ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία ἀργότερα κι ὅλη ἡ ζωή, τὸν εἶχαν μάθει ν ἀντέχει στὶς δυσκολίες. Κι ὡστόσο, πολλὲς φορὲς ἔλεγε: «Ἄι στὸ διάβολο! Αὐτὴ δὲν εἶναι κατάσταση...». Ἡ Κατίνα! Πιὸ πολὺ τὴν τσακίζει ἡ ψυχικὴ ἀγωνία. Ἡ ἀντίδραση μιλάει γιὰ «ἀγώνα ἐπικράτησης», γιὰ «ἀλληλοεξόντωση», γιὰ «προδοσίες...». Βοηθάει στὴ διάδρωση κι ὁ κομματικὸς Τύπος...

Τὸ σκοτάδι πυκνώνει. Τὸ καράβι σηκώνει τὴν ἄγκυρα, σφυρίζει καὶ ξεκινάει. Χωμένος μέσα στὰ παλαμάρια, δίπλα στὸ φουγάρο, ἀγναντεύει. Τούτη ἡ πόλη κλείνει ἕνα κομμάτι ἀπ τὴ ζωή του: Τοὺς φίλους, τοὺς συντρόφους, τοὺς ἀγῶνες, τὴν ἀγάπη του. Τούτη τὴν πόλη τὴν ἀγαπάει καὶ τὴν μπερδεύει μὲ τὸ χωριαδάκι του, τὸ Περιστέρι. Εἶχε καὶ πίκρες. Μὰ τώρα, ἀπὸ κάποια ἀπόσταση, βρίσκει τὶς χαρές της περισότερες...

Ἡ πόλη ξεμακραίνει. Τὰ φῶτα ἀχνοφέγγουν. Ἡ καρδιὰ τοῦ Καρατζᾶ πονάει. Δὲν ξέρει πότε θὰ γυρίσει καί, γυρίζοντας, δὲν ξέρει, ἂν θὰ βρεῖ τὴν Κατίνα.

«Καλή μου! μουρμούρισε. Γιὰ τὸν ἑαυτό μου τίποτα δὲ θέλω, μόνο νὰ μὴ σὲ χάσω!».

* * *

Τὸ γύρω τοπίο σταχτί, κιτρινωπό, μαῦρο, πένθιμο. Τὰ δέντρα γυμνά. Τὸ ψαθὶ στὸ βάλτο ξερό. Ὁ κάμπος σκυθρωπός. Ἡ λίμνη γαλαζόμαυρη. Ὁ οὐρανὸς συνεφιασμένος. Φυσάει ἀγέρας. Ἡ γῆ σιγοβογγάει. Οἱ ψαράδες σπρώχνουν τὶς βάρκες στὴν ὄχτη, παίρνουν τὰ κουπιὰ στὴν πλάτη καὶ τραβοῦν γιὰ τὸ χωριό.

Μὲ τὸ γιακὰ τοῦ παλτοῦ ἀνασηκωμένο καὶ τὰ χέρια στὶς τσέπες στέκει στὴν κορφὴ τοῦ φαλακροῦ-ἀμουδεροῦ λοφίσκου, ἀκουμπώντας τὴ ράχη σὲ μιὰ ξερὴ βελανιδιά. Ἡ χειμωνιάτικη εἰκόνα τοῦ μεγαλώνει τὴ θλίψη. Ἀνοίγει ξανὰ τὸ γράμμα.

«Λευτέρη!
Μοῦ ἔτυχε μιὰ ἀνάποδη δουλιά... Νὰ γράφεις πότε-πότε στὸ σπίτι, πῶς εἶμαι καλά... Γρήγορα θὰ ἔχεις νέα μου».

Τὸ διπλώνει, τὸ βάζει ξανὰ στὴν τσέπη καὶ χαμογελάει. «Ἀδερφέ μου σὲ ζηλεύω. Ποτὲ δὲ σοῦ λείπει ἡ αἰσιοδοξία... Λὲς καὶ δὲν εἴμαστε ἀπ τὴν ἴδια μάνα καὶ τὸν ἴδιο πατέρα!... Νὰ τοὺς γράφω... Τοὺς ἔγραψα. Ὅμως τώρα πρέπει νὰ δρῶ κάποιον ἄλλον νὰ γράφει καὶ γιὰ μένα...».

Σὰν τὸν περπιλανώμενο Ἰουδαῖο γύριζε ψηλὰ στὰ σύνορα. Ὁ ἐπιθεωρητὴς διάλεγε τὰ πιὸ μικρά, τὰ πιὸ καθυστερημένα χωριοδάκια. Μπροστὰ ἀπ αὐτὸν ἔφτανε τὸ χαρτὶ τῆς Ἀστυνομίας κι ἀπ τὸ στόμα τοῦ προέδρου διαδινόταν τὸ «μυστικό». Δὲν τὸν ἔκαναν παρέα, δὲν τὸν καλοῦσαν στὰ σπίτια... Ἀκόμα καὶ οἱ κοπέλες, ποὺ σ ἄλλη περίπτωση θὰ ὀνειρεύονταν τὸ δάσκαλο τοῦ χωριοῦ γιὰ ἄντρα τους, τὸν κοίταζαν ἄγρια. Μόνος μὲ τὰ παιδάκια. Καὶ κεῖνα τὰ ὄνειρα νὰ «ἀναμορφώσει» τὸ χωριό, εἶχαν σβήσει ἀπὸ καιρό. Ὅταν τὰ παιδὰ πεινοῦν καὶ δὲν ἔχουν βιβλία, ὅταν στὸ σχολειὸ παίζουν μπάλα οἱ ἀγέρηδες... ὅταν ἔχεις πέτρες γιὰ θρανία... Καὶ τί θὰ ἔβγαινε κι ἂν ὅλοι οἱ μαθητὲς γίνονταν φωστῆρες! Μιὰ λαχτάρα τὸν καίει. Νὰ πήγαινε σὲ κανένα χωριὸ μεγαλύτερο, νὰ ἔβρισκε συναδέλφους, ἔστω κι ἕναν, καὶ νὰ γλύτωνε ἀπ τὴν ἐρημιά.

Ἀπ τὴ Λαμπρὴ ἔκανε τὴν αἴτησή. Ἔστειλε καὶ κάμποσα δῶρα. Ἔβαλε καὶ κάποιο βουλευτή. Τέλος, τὸ σχολειὸ τοῦ Ψαθοτοπιοῦ προβιβάστηκε σὲ δικτάξιο κι ὁ ἐπιθεωρητὴς τοῦ ἔκανε τὸ χατήρι...

Ἀφήνει τὴ δημοσιὰ καὶ παίρνει τὸ χωματόδρομο. Σεπτέμβρης. Ζέστη. Ἡ σκόνη κάθεται στὰ παπούτσια, στὰ ροῦχα, ὡς τὸ κεφάλι. Πυκνὴ καταχνιὰ σκεπάζει τὸν κάμπο. Στ ἀφτιά του σκούζουν τὰ κουνούπια. Ἀπ τὸ βάλτο ἀνεβαίνει μιὰ βαριὰ μυρωδιὰ σαπίλας. Στὰ ρηχὰ βόσκουν ἀγελάδες καὶ οἱ βδέλες, κολημένες στὶς οὐρὲς καὶ στὰ μαστάρια, τοὺς βυζαίνουν τὸ αἷμα. Τὸ τσομπανόπουλο, κατάλακα στὸν ἥλιο, τουρτουρίζει. Ὁ σκύλος, ξαπλωμένος στὸν ἴσκιο, ἀνασηκώνει τὸ κεφάλι καὶ γαυγίζει τεμπέλικα...

Περνάει μέσα ἀπ τὰ σπιτάκια, ἀπ τὰ σοκάκια, μὲ τὸ κεφάλι σκυφτό. Μυρίζουν ἀποχωρητήρια, κουμάσια γουρουνιῶν, κοτέτσια, κοπριὰ ζώων... Βουΐζουν οἱ μύγες. Μωρὰ κυλιοῦνται στὰ χώματα, παιδάκια παίζουν στὶς αὐλές... Φτάνει στὸ κέντρο. Μπαίνει στὸ σχολειό. Τὰ παράθυρα χαμηλά. Τὰ πάτωμα χωματένιο. Τὰ θρανία μακρουλά, σαρακοφαγωμένα, πελεκημένα... Διαβάζεις ὀνόματα, ἡμερομηνίες... Οὔτε χάρτες, οὔτε πίνακες... Βγαίνει ἀπ τὴν ἄλλη πάντα καὶ κάθεται στὸ πεζούλι. «Ἐδῶ εἶναι χειρότερα ἀπ τὰ ὀρεινὰ χωριά», μουρμουρίζει.

Ἡ διευθύντρια, ἡ Ἀντιγόνη Σταυράκη, εἶναι μιὰ γυναίκα πολὺ χοντρή, γύρω στὰ σαράντα. Ὁ Λευτέρης χάρηκε. Θὰ μπορεῖ νὰ τὴν ἐπισκέφτεται λεύτερα, νὰ πᾶνε περίπατο μαζί, νὰ συζητοῦν...

Τὴν ἄλλη μέρα τὸν κάλεσε σπίτι της νὰ τὸν φιλέψει. Φοροῦσε ἕνα φουστάνι στενό, κοριτσίστικο. Ἡ καρδιὰ τοῦ Λευτέρη σφίχτηκε. Ἔτσι φάσκιωναν οἱ γυναῖκες τῶν χωριῶν τὰ μωρά τους. Τοῦ ἔδειξε τὰ δωμάτια, τὸ ὑπόγειο μὲ τὰ κρασιά, τὸν κῆπο μὲ τὰ μελίσια. Τοῦ διηγήθηκε διάφορα περιστατικὰ τῆς ζωῆς της κι ἀναστέναξε:

— Ἔχω ἀπ ὅλα. Μοῦ λείπει μόνο ἡ συντροφιά. Χάρηκα, σὰν ἔμαθα πὼς θὰ ρχόταν ἕνας συνάδελφος... Ὑπόφερα πολύ... Δὲν ἔκλεισα τὰ 28 κι ἄρχισα ν ἀσπρίζω...

Τοῦ σύστησε νὰ νοικιάσει δωμάτιο στὸ ἀντικρινὸ σπίτι, θὰ μιλοῦσε κι αὐτὴ στὸ σπιτονοικοκύρη. Θὰ τὸν ἄφηνε σ ἕνα δικό της, ἀλλὰ «οἱ κακὲς γλῶσες...». Ὁ Λευτέρης κουμπώθηκε.

Ὁ καιρὸς τραβάει γιὰ καταιγίδα. Ἡ εὐγένεια, οἱ φιλοφρονήσεις... γρήγορα ἀποτραβήχτηκαν καὶ ξετρύπωσαν ἀπὸ παντοῦ οἱ παρατηρήσεις. Πάει στὸ σχολειὸ πέντε λεφτὰ νωρίτερα... «Κύριε Καρατζά, τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ ἔρχεται ἡμίσειαν ὥραν πρὶν ἀρχίσουν τὰ μαθήματα». Στὰ διαλείμματα κατεβαίνει στὸ προαύλιο κι ἀνακατεύεται μὲ τὰ παιδιά... «Κύριε συνάδελφε! Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κωλύετε τὴν αὐτενέργειαν τῶν μαθητῶν...». Στὴν ὠδικὴ τραγουδάει φάλτσα, στὴ γυμναστικὴ κουράζει. Τὸν καλεῖ τὰ βράδια στὸ σπίτι της γιὰ συνεργασία. Κάθεται δίπλα του, γέρνει ἀπάνω του, κάνει ἄνοστες προκλήσεις... καὶ ποτὲ δὲν τ ἀνταποδίνει τὴν «καλημύχτα». Αὐτὸς φυλάγεται, αὐτὴ πεισματώνει καὶ τὸν κυνηγάει...

Τὸ μεσημέρι, πρὶν σχολάσουν, τὸν φώναξε στὸ γραφεῖο.

— Κύριε Καρατζά! θέλω νὰ μοῦ πεῖτε, ἂν εἴσαστε κομμουνιστής.

— Ἂν εἶναι ζήτημα ποὺ ἀφορᾶ προσωπικὰ ἐσᾶς, δὲν εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἀπαντήσω.

— Ζητάει ὁ κ. ἐπιθεωρητὴς τὴ γνώμη μου.

— Νὰ γράψετε ὅ,τι εἴδατε καὶ ὅ,τι ἀκούσατε.

— Εὐχαριστῶ. Ἐπιβεβαιώνετε τὶς διαπιστώσεις μου. Διαφορετικά, δὲ θὰ ὑπῆρχε κανένας λόγος νὰ μὴν ἀπαντήσετε ἀρνητικά. Ἀπ τὴν ὑπογραφή μου ἐξαρτᾶται τὸ μέλον σας. Θὰ κλείσω τὸ φάκελο τὸ βράδυ. Σκεφτεῖτε καί, ἂν ἀλάξετε γνώμη, περάστε ἀπ τὸ σπίτι μου.

Δὲν ἔφαγε. Πῆρε τὸ δρομάκι καὶ τώρα ἀπ τὴν κορφὴ τοῦ λοφίσκου καραουλίζει τὸ πένθιμο τοπίο. Τί κακὸ τῆς ἔκανε; Εἶναι καὶ δασκάλα! Σκέφτεται τοὺς γέρους καὶ πιὸ πολὺ τὴ μάνα. Ἄ-

μα μάθουν, πῶς καὶ τ ἄλλο παιδί τους πῆρε τὸν «ἄσχημο» δρόμο!... «Τί νὰ κάνω;». Εἶναι ἀποκρουστική, ἀλλά... Ὡς τὸ καλοκαίρι νὰ δῶ τί μπορεῖ νὰ γίνει...». Προχωράει κάμποσο, γυρίζοντας στὸ χωριό, καὶ πάλι σταματάει. «Εἶναι προστυχιά, σιχασιά... Κι οὔτε δγαίνει τίποτα. Ἐγὼ θὰ ὑποχωρῶ ἕνα βῆμα, αὐτὴ θὰ προχωράει δυό... Θὰ βάλει ζήτημα παντριᾶς. Θὰ πιαστῶ στὴν παγίδα...».

Οἱ Ψαθοτοπίτες δὲ μιάζουν μὲ τοὺς ὀρεινούς. Τοῦ φέρνονται φιλικά, τὸν χαιρετοῦν, τὸν καλοῦν στὰ σπίτια τους, ὅμως αὐτός, καμένος ἀπὸ παλιότερα, δὲν ξανοίγεται. Γιὰ νὰ μὴ γίνεται στόχος, ἔπιασε σχέσεις μὲ τὸν Παπαχαράλαμπο.

Ἔκατσαν στὸ τζάκι. Ἔβαλε μπροστὰ δυὸ ποτηράκια καὶ τὰ γέμισε ρακί.

— ... Τί εὐθύνες νὰ τῆς καταλογίσεις, εἶπε, ἀνακατεύοντας τὰ γένια του, ἀφοῦ κι αὐτὴ εἶναι θύμα. Ὅταν ἦρθε στὸ χωριό, ἦταν κοπελίτσα ὄμορφη... Ὁ πατέρας της σκοτώθηκε σ ἕνα ἀτύχημα κι ὅλη ἡ οἰκογένεια, 6 ἄτομα, ἔπεσε στὶς πλάτες της. Δὲ χάλαγε δεκάρα ἀπ τὸ μισθό της. Ζοῦσε μὲ τὰ φιλοδωρήματα. Μὲ τὸν καιρὸ τὸ βάρος τῆς οἰκογένειας λιγόστεψε, ὅμως, ὁ φόβος τῆς φτώχιας κι ἡ προσπάθεια νὰ γλυτώσει ἀπ αὐτήν, μπῆκαν στὸ αἷμα της. Ἔφτιαξε σπίτι, ἀγόρασε χωράφια, φύτεψε ἀμπέλι, τσκίζει λεφτά... Τὰ χρόνια περνοῦν. Νὰ παντρευτεῖ χωριάτη, δὲν τὸ καταδέχεται. Νὰ μετακινηθεῖ σὲ κανένα μεγαλύτερο κέντρο, γιὰ νὰ βρεῖ ἄντρα τῆς σειρᾶς της, δὲν τ ἀποφασίζει. Ἡ περιουσία τὴν κρατάει, ὅπως ὁ διάβολος τὸν κολασμένο... Βλέπει, πῶς θὰ πεθάνει γεροντοκόρη. Ἐσὺ ἔπεσες σὰν τὸ μάνα ἀπ τὸν οὐρανό, ἀλλά... Ποιός φταίει; Ποιόν νὰ ἐκδικηθεῖ;

— Δηλαδή; «Ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι;».

— Κάνε κι ἀλλιῶς.

— Πῶς θὰ ζήσω;

— Πόσοι εἶναι δασκάλοι σὰν κι ἐσένα καὶ παπάδες σὰν κι ἐμένα; Ὁ ἄλλος κόσμος θὰ πεθάνει; Ἔχεις καὶ πλάτες, καὶ μπράτσα. Ἂν σὲ ζορίσουν, τρεῖς ὧρες ἀπὸ δῶ εἶναι τὰ μεταλεῖα.

Ἡ ματιὰ τοῦ Λευτέρη μαύρισε. «Κάτι θὰ ὑποψιάζεται, εἶπε μέσα του, καὶ πάει νὰ μὲ διώξει ἀπὸ δάσκαλο». Ὁ Παπαχαράλαμπος σήκωσε τὸ ποτήρι.

— Γειά μας! Ἐσὺ ξέρεις τί ἦταν ὁ Ρήγας καὶ πῶς πέθανε. Σταμάτησε. Γέμισε ξανὰ τὰ ποτήρια. Ρούφηξε ἀμέσως τὸ δικό του, σὰ νὰ ἤθελε νὰ πάρει κουράγιο, καὶ συμπλήρωσε: Τὸ ζήτημα εἶναι ἁπλούστατο. Ἂν πιστεύεις σὲ κάτι καλὸ κι ἔχεις ψυχή, τράβα μπροστά. Ἂν ὄχι, μὲ τρεῖς λέξεις γλυτώνεις κι ἀπ τὴν Ἀντιγόνη κι ἀπ τὶς φασαρίες...

Γυρίζοντας στὸ Ψαθοτόπι στὶς ἀρχὲς Ἰούνη, ὅταν τέλειωσε ἡ

προσωρινὴ ἀπόλυση, σκεφτόταν τὶς ἐκλογές, ποὺ εἶχαν γίνει, ὅταν αὐτὸς ἔλειπε. Ἀπ τὴ μιὰ τὰ ἔβαζε μὲ τὸν ἑαυτό του. Ἔζησε ὄμπλα σὲ συντρόφους καὶ δὲν τὸ πῆρε εἴδηση. Ἀπ τὴν ἄλλη τὸν ἔτρωγε ἡ περιέργεια.

Τὴν ἴδια μέρα τῶν ἐξετάσεων πῆρε τὰ μπαγάζια του καὶ πέρασε ἀπ τὸν Παπαχαράλαμπο νὰ τὸν ἀποχαιρετήσει.

— Ποιοί ψήφισαν ΚΚ; ρώτησε.

Ὁ παπὰς χάιδεψε τὰ γένια του καὶ χαμογέλασε.

— Ἐσὺ κομμουνιστὴς καὶ μένα ρωτᾶς; Τὸ καλοκαίρι φρόντισε νὰ μετατεθεῖς σὲ καμιὰ πόλη. Ἐδῶ τὸ περιβάλον εἶναι στενό...

* * *

Ράχη ντυμένη ἀπ τὸ βοριά, γυμνὴ ἀπ τὸ νοτιά. Στὴ ρεματιὰ φαίνεται τὸ Ἀσβεστοχώρι καὶ πέρα ἀπ τὸ βρόμο ἁπλώνουν λόφοι γυμνοί. Σὲ μιὰ μασχάλη τῆς πλαγιᾶς περμένει κάποιος. Ἀπ τὸ Σανατόριο ἀνεβαίνει ὁ Γσιγγάνος, ἀκουμπώντας στὸ ραβδὶ κι ἀναρωτιέται: «Ποιός νὰ εἶναι;». Ζυγώνει, σταματάει ἀπότομα, ἀφήνει τὸ ραβδὶ νὰ πέσει κι ἁπλώνει τὰ χέρια.

— Παντελή!

Ὁ Σαλονικιὸς τὸν ἀγκάλιασε καὶ ψιθύρισε ἀσυναίσθητα: «Ἐμεῖς ποὺ ζούσαμε στὴν καταφρόνια...». Κάθησαν.

— Πῶς ἐδῶ; Κυκλοφορεῖς λεύτερα;

— Εἶμαι χαφιὲς καὶ δὲ μὲ πιάνει ἡ Ἀσφάλεια...

— Πῶς τρώγεται αὐτό;

— Μὲ φώναξε ὁ Τάσος καὶ μοῦ ζήτησε νὰ τοὺς βοηθήσω νὰ τσακίσουν «τοὺς πράχτορες τοῦ ἐχθροῦ». Σὰν τοῦ εἶπα: «Δὲν καταλαβαίνω τί διαφορὲς ἔχετε καὶ δὲν πρόκειται νὰ ρίξω κι ἐγὼ λάδι στὴ φωτιά», θύμωσε. «Ἀπὸ σένα τὸ Κόμμα περίμενε πολλά, μοῦ εἶπε. Ἡ στάση σου βοηθάει τὸν ταξικὸ ἐχθρό. Κάτι ξέρει ἡ Ἀσφάλεια καὶ δὲ σὲ πιάνει...». Πῆγα κι ἀντάμωσα τὸν ὑπεύθυνο τῆς ἄλλης παράταξης, τὸ Ρήγα τὸν Πετράκη. «Τὸ Κόμμα ἔχει ἱερὴ ὑποχρέωση νὰ ξεριζώσει τὸν ὀπορτουνισμό, φώναξε. Ἢ ἀπὸ μᾶς, ἢ ἀπ αὐτούς. Μέσος βρόμιος δὲν ὑπάρχει...». Θὰ κατεβῶ στὴν Ἀθήνα καὶ πέρασα νὰ σὲ δῶ. Πῶς πᾶς;

— Σ εὐχαριστῶ, Παντελή, καὶ σένα καὶ τὸ γέρο σου. Κόντευα νὰ τρελαθῶ. Θαμένος στὸ ὑπόγειο, σκεφτόμουν μέρα-νύχτα τὴ φαγωμάρα, τοὺς διωγμούς, τὴν ἀρώστια κι ἔλεγα: «Ἀλέκο. Γίνεσαι βάρος τοῦ κόσμου. Τί περμένεις;». Ἐδῶ ἔχω κρεβάτι, φαΐ, παρέα... Καὶ κάτι κάνουμε. Φτιάξαμε δυὸ πυρῆνες, στείλαμε μιὰ ἐπιτροπὴ στὴ Διεύθυνση μὲ τὰ αἰτήματα τῶν ἀρώστων... Λέμε νὰ κατεβοῦμε καὶ στὴν πόλη. Μαζευόμαστε πότε-πότε καὶ ἀπ ὅ,τι ξέρουμε, ὅ,τι

ἀκούσαμε, ὅ,τι μᾶς ἀρέσει — κουβεντιάζουμε, πῶς θὰ εἶναι ὁ κόσμος αὔριο... Τί γίνεται ὁ Γιῶργος;

— Τὸν ἔστειλαν σὲ ἄλλη πόλη.

— Τὸν ζηλεύω. Εἶναι γερὸ σκαρί. Αὐτὸς θὰ δεῖ τὴν Ἐπανάσταση... Ἐγώ;!

— Οἱ κομμουνιστὲς δὲν πεθαίνουν εὔκολα.

— Καὶ οἱ κομμουνιστὲς ἄνθρωποι εἶναι... Ἡ Κατίνα πῶς πάει;

— Τὸν τεχνικὸ μηχανισμὸ τὸν ἀχρήστευσαν. Δουλεύει δακτυλογράφος σ ἕνα δικηγορικὸ γραφεῖο...

Χτύπησε τὸ κουδούνι γιὰ φαΐ.

Ὁ Παντελὴς πῆρε τὸν κατήφορο. Δυὸ μορφές, μιὰ παλιὰ καὶ μιὰ καινούργια, ὁλότελα διαφορετικές, μπερδεύονται στὸ νοῦ του. Ὁ ἕνας ψηλός, μελαχρινός, σβέλτος, εὔθυμος... Ὁ ἄλλος κίτρινος, πετσὶ καὶ κόκαλα, μόλις σέρνεται. Ἀπὸ τὸν παλιὸ Τσιγγάνο ἔμεινε ἡ καλοσύνη. Κι ὡστόσο... Ἔφτιαξαν δυὸ πυρῆνες... ἔστειλαν ἐπιτροπή... θὰ κατέβουν καὶ στὴν πόλη...

Ὁ Ἀλέκος στάθηκε ἐκεῖ, ὥσπου χάθηκε ὁ Παντελὴς στὴ στροφή. Τὰ μάτια του βούρκωσαν. Κάποιο προαίσθημα τοῦ λέει, πὼς δὲ θὰ τὸν ξαναδεῖ. «Καταραμένη κοινωνία!» μουρμούρισε, τραβώντας γιὰ τὸ Σανατόριο.

* * *

Βγῆκαν ἀπ τὸ λιμάνι ἀργὰ τὸ ἀπόγεμα. Τὸ κύμα σπάζει μὲ δύναμη στὸ κατάστρωμα καὶ τὸ καράβι χοροπηδάει. Παρακάλεσε τὴ συνοδεία νὰ τὸν λύσουν, γιὰ νὰ κολυμπήσει, ἂν συμβεῖ τίποτα. «Τ ἀπαγορεύει ὁ νόμος», τ ἀπάντησαν. Ζήτησε νὰ τὸν κατεβάσουν στὸ ἀμπάρι, γιὰ νὰ ξαπλώσει κάπου. Δὲ δέχτηκαν. Εἶχαν κιτρινίσει καὶ δὲν ξεκολοῦσαν ἀπ τὰ σωσίβια. Ζύγωσε κι ἀκούμπησε τὶς πλάτες στὸ ζεστὸ φουγάρο. Κάποιες ἄλλες σκέψεις, ποὺ τὶς εἶχε σπρώξει γιὰ μιὰ στιγμὴ στὴν πάντα ὁ κίνδυνος, τοῦ ἔδιωξαν τὸ φόβο. Ἀγνάντευε τὴν πόλη, τὰ βουναλάκια, ποὺ ξεμακραίνουν καὶ χάνονται μέσα στὴν ἀντάρα τῆς θαλασσταραχῆς, στὸ μούχρωμα τοῦ ἀπόβραδου... Ἡ ὄψη του εἶναι βαθιὰ σκαμένη.

Οἱ συνθῆκες στὴν ἄλλη πόλη ἦταν πολὺ πιὸ δύσκολες. Βδομάδες παιδεύτηκε νὰ ρθεῖ σ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ὑπεύθυνους, νὰ τοὺς συνεδριάσει. Πῆραν ἀποφάσεις, ἔδωσαν ὑποσχέσεις, ἀνάλαβαν ὑποχρεώσεις... Καὶ στὴν ἑπόμενη συνάντηση πάλι ἀπ τὴν ἀρχή. Σπάνια ἔτρωγε δυὸ φορὲς τὸ εἰκοσιτετράωρο. Ἂν κατάφερνε νὰ κοιμηθεῖ τὴ νύχτα κάτω ἀπὸ στέγη, τὰ χαράματα ἔπρεπε νὰ φύγει καὶ ἡ μέρα ἦταν τὸ μεγαλύτερο μαρτύριο. Ποῦ νὰ περάσει τὶς ἄδειες ὧρες! Στὸ καφενεῖο, καὶ λεφτὰ δὲν εἶχε, καὶ ἐπικίνδυνο ἦταν. Νὰ γυρίζει στοὺς δρόμους, ἀκόμα χειρότερα. Ὅταν ὁ καιρὸς ἦταν κα-

λός, ἔβγαινε ὄξω, στὰ χωράφια, μὰ κι αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ γίνεται συχνά. Ἡ δουλιὰ βάλτωσε. Στὸ μεταξὺ κόπηκε καὶ ἡ σύνδεση μὲ τοὺς παραπάνω. Ἔτσι ἡ παρανομία ἔχασε κάθε νόημα. Στὴν ἀρχὴ δούλεψε μισόκρυφα χαμάλης στὸ λιμάνι. Ὕστερα γιὰ ἕνα διάστημα ἔσπαζε χαλίκι στὸ δρόμο, σὲ συνέχεια ἔκανε ἠλεκτρικὲς ἐγκαταστάσεις, ἀκόμα καὶ στὴν Ἀστυνομία, κι ὅποια ἄλλη δουλιὰ τοῦ τύχαινε. Ἀπόχτησε γνωστούς, φίλους... νοίκιασε δωμάτιο μὲ τὸ πραγματικό του ὄνομα, ἔγινε ντόπιος... Πέρασε ὁ χειμώνας μὲ τὰ κρύα, πέρασαν καὶ οἱ μεγάλες δυσκολίες. Ἡ ὀργάνωση καὶ τώρα δὲν κάνει θάματα, ὅμως ἡ δουλιὰ κάπως ἔστρωσε. Μόνο ἕνα πρόβλημα τὸν βασανίζει ὅλο καὶ περισότερο, ἰδιαίτερα τὰ βράδια, ὅταν ξαπλώνει στὸ κρεβάτι.

Ὅλη τὴ δοσμιάδα ἐπισκεύαζε ἕνα μοτέρ. Τὸ βραδάκι, σὰν τέλειωσε, πήδηξε στὴν ἀποβάθρα καὶ στάθηκε λίγο ν' ἀγναντεύει. Μπροστὰ θάλασσα ἥσυχη-λάδι. Στὸ βάθος διακρίνονται ἀχνὰ κάποια νησάκια. Τὸ καΐκι ξανοίχτηκε ἕνα μίλι περίπου κι ἔκανε στροφή, τραβώντας γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Τὸ περιστατικὸ τοῦ σκάλισε ξανὰ τὴν πληγή. Θυμᾶται τὴν τελευταία τους συνάντηση. Ἀκούει τὰ λόγια της μέσα στὴ μαύρη νύχτα... Τὴ βλέπει νὰ τουρτουρίζει ἀπ τὸ κρύο, νὰ διπλώνει ἀπ τὸν πόνο... Τὸ καΐκι χάθηκε πίσω ἀπ τὸν κάβο κι αὐτὸς πῆρε τὸ δρόμο γιὰ τὸ σπίτι. Καὶ κεῖ ποὺ περπατοῦσε στενοχωρημένος, καὶ συλογιόταν, δὲν πρόσεξε ἕνα χαφιὲ — πολὺ γνωστὸ ἀπὸ παλιὰ — ποὺ ἐρχόταν ἀπ τὸ ἄλλο μέρος τοῦ πεζοδρομίου.

Ἡ δίκη ἦταν ἀπ τὶς συνηθισμένες. Οἱ ἴδιοι δικαστές, οἱ ἴδιοι μάρτυρες, οἱ ἴδιες καταθέσεις. Ἀκούει, χωρὶς νὰ κάνει ἐρωτήσεις, χωρὶς νὰ ἀπαντάει στὶς προκλήσεις. Ρίχνει μιατὲς δεξιὰ-ἀριστερά, πλάγια καὶ στὴν ὄψη του διαβάζεις ἀπογοήτευση. Στὴν αἴθουσα βρίσκονταν λίγοι, ὅσοι εἶχαν δικές τους ὑποθέσεις. Ἡ Ἐργατικὴ βοήθεια δὲν ἔβαλε δικηγόρο κι εἶναι ζήτημα, ἂν πῆρε εἴδηση τὴ δίκη, κι εἶναι ζήτημα ἂν ὑπάρχει Ἐργατικὴ Βοήθεια. Ὁ φραξιονισμὸς ἔτρωγε τὶς σάρκες τοῦ Κόμματος κι ὅλα εἶχαν σμπαραλιάσει. Κι ὁ Γιῶργος πικραίνεται ὄχι γιατὶ ἔμεινε χωρὶς ὑπεράσπιση. Τὸν ξεγελοῦσε μιὰ ἰδέα. Ἡ Κατίνα θὰ μάθαινε ἀπ τὴν ὀργάνωση καὶ θὰ ἔβρισκε ἕναν τρόπο νὰ ρθεῖ στὸ δικαστήριο νὰ ἰδωθοῦν ἀπὸ μακριά. Τώρα;!...

Ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μάρτυρες κατηγορίας, ὁ Πρόεδρος τὸν κάλεσε νὰ ἀπολογηθεῖ.

— ... Μὲ τί, κ. Πρόεδρε, θὰ ἀνατρέπαμε τὸ καθεστὼς καὶ θὰ βάζαμε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τὴν αἰμοσταγῆ ἐρυθρὰν δικτατορί-

αν»; Μὲ τοὺς καπνεργάτες τῆς Θεσαλονίκης κι ὄχι ὅλους;... Τὴ διαδήλωση τὴν ὀργάνωσε τὸ συνδικάτο κατὰ τῆς ἀνεργίας κι οὔτε μιατοκυλήσαμε «φιλήσυχους πολίτες». Οἱ τριεψιλίτες μιᾶς ἔσπαζαν τὰ γραφεῖα, μιᾶς χτυποῦσαν πισώπλατα, ἀνακατεύονταν στὶς συγκεντρώσεις καὶ τὶς ἀπεργίες μιας, νὰ τὶς τορπιλίσουν... Καὶ κείνη τὴ μέρα μιᾶς εἶχαν στήσει ἐνέδρα. Ἡ Ἀστυνομία τοὺς ἔβαλε καί, σὰν τοὺς εἶδε νὰ φεύγουν, μιᾶς ἐπετέθηκε αὐτή... Στὴν ἄλλη πόλη δὲ μι ἔστειλε ἡ Ὀμάδα Σιάντου, ὅπως λέτε. Πῆγα νὰ ὁρῶ δουλιά. Κι οὔτε μὲ πρόδωσε ἡ ἀντίθετη παράταξη. Μ ἔπιασαν τυχαῖα στὸ δρόμο καί, σὰ δὲ βρῆκαν τίποτε τὸ ἐνοχοποιητικό, μι ἔστειλαν ἐδῶ...

— Εἶναι παραλογισμὸς κι ὄχι φιλανθρωπία, τὸν ἔκοψε ὁ εἰσαγγελέας, ἐσεῖς, ἁπλοί, τίμιοι καὶ παρασυρμένοι ἐργάτες νὰ σαπίζετε στὶς φυλακές, ν ἀφήνετε τοὺς δικούς σας νὰ πεθαίνουν στοὺς δρόμους ἀπ τὴν πεῖνα καὶ τὶς ἀρώστιες καὶ οἱ ἀρχηγοί σας νὰ τρώγονται σὰν τὰ σκυλιά, γιὰ τὸ ψητό...

— Ἐμεῖς, κ. Εἰσαγγελέα, δὲν πᾶμε στὶς φυλακὲς μονάχοι μας. Μᾶς στέλνει τὸ Κράτος, μὲ τὴ βία. Οὔτε παρασυρμένοι εἴμαστε, οὔτε παλέβουμε ἀπὸ φιλανθρωπία. Μᾶς πατάει τὸ σαμάρι στὸ σβέρκο. Δὲν μποροῦμε νὰ ζήσουμε οὔτε ὅπως εἴμαστε, φτωχοί. Σήμερα μιᾶς κόβουν τὸ μεροκάματο, αὔριο μιᾶς διώχνουν ἀπ τὴ δουλιά, μεθαύριο θὰ μιᾶς ρίξουν σὲ κανένα μακελιό... Σαπίζουμε στὶς φυλακές, μπορεῖ καὶ νὰ πεθάνουμε στὶς φυλακές, ὅμως οἱ θυσίες μας δὲν πρόκειται νὰ πᾶνε χαμένες... Χρόνια καὶ χρόνια πάλεβε ἡ περίφημη Κλεφτουργιά. Τὴν πολεμοῦσαν κι οἱ Τοῦρκοι, κι οἱ Ἐγγλέζοι, κι οἱ κοτζαμπάσηδες. Τύχαιναν ἄσχημοι καιροί, ξεσποῦσαν ἄγριες χειμωνιὲς καὶ δὲν ἄκουγες τίποτα, οὔτε τραγούδι, οὔτε καριοφύλι. Θὰ νόμιζες, πὼς δὲν ἔμειναν παρὰ λημέρια ἔρημα, λημέρια δίχως κλέφτες... Καὶ μόλις λαλοῦσε ξανὰ ὁ κοῦκος καὶ φούντωνε πάλι τὸ κλαρί... Κι ἦρθε μιὰ μέρα κι ἀντήχησε ἀπ ἄκρη σ ἄκρη πάνω ἀπ τὴ μαχόμενη Πατρίδα: «Ἀπ τὰ κόκαλα βγαλμένη τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά...».

Στὴν ἀρχὴ ὁ Γιῶργος, σὰν εἶδε τὸ φτωχὸ ἀκροατήριο, τὴν ἐμπάθεια τοῦ δικαστηρίου καὶ τῶν μαρτύρων, σκέφτηκε νὰ μὴν ἀπολογηθεῖ. Ὕστερα τὸν παράσυραν οἱ ἐρωτήσεις καὶ τώρα ὁ Πρόεδρος, «ἀγαναχτισμένος», γιατὶ ἔκανε παραλληλισμὸ ἀνάμεσα στοὺς «ἥρωες τοῦ '21 καὶ τὰ μίσθαρνα ὄργανα τῆς Μόσχας», τὸν σταμάτησε.

Στὸ «Μεταγωγῶν» ἕνας γνωστὸς ἐπισκέφτηκε κάποιον κοινὸ κρατούμενο καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ περάσει ἀπὸ ὁρισμένα σπίτια καὶ νὰ ρωτήσει. Πῆγε κι ἦρθε. Κανένας δὲν τὴν ἤξερε, κανένας δὲν

τὴν εἶχε δεῖ. Μόνο μιὰ γυναίκα τὴν ἀντάμωσε τὸ χειμώνα στὸ δρόμο. Ἦταν χλωμὴ κι ἀδύνατη. Δὲν εἶχε δουλιά, οὔτε σπίτι.

Τοῦ ἔμεινε μιὰ ἐλπίδα. Ἂν τὸν ἄφηναν στὶς φυλακὲς Ἑπταπυργίου, θὰ φρόντιζε νὰ μάθει τί ἔγινε, ὅμως τὸν ἔστειλαν στὴν Αἴγινα.

Τὸ καράβι ἔκανε ἕνα ζίκ-ζὰκ νὰ πάρει τὸν ἀέρα πρύμα καὶ συνεχίζει τὸ δρόμο του. Ὁ Γιῶργος ὁ Καρατζὰς νιώθει καὶ λύπη καὶ τύψη. Θὰ ἔπρεπε ἀπὸ νωρίτερα νὰ εἶχε πεταχτεῖ κρυφὰ γιὰ μιὰ-δυὸ μέρες στὴ Θεσαλονίκη. Ὑπῆρχαν, φυσικά, δυσκολίες. Κι ὅταν δούλευε ἐκεῖ, δὲν εἶχε σπίτι νὰ κοιμηθεῖ. Καὶ ποῦ θὰ τὴν εὕρισκε;! Ἡ Ἀστυνομία τὴν κυνηγοῦσε κι ἀπ τὰ γνωστὰ στέκια δὲν περνοῦσε. Ἂν συνέβαινε καὶ κάτι καὶ τὸν ἔπιαναν, θὰ τὸν κατηγοροῦσαν, πὼς ἐγκατέλειψε τὴ θέση του... Κι ὡστόσο θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε πάει...

Ἀπ τὴν Κατίνα ὁ νοῦς του πάει στοὺς δικαστὲς καὶ στοὺς συνοδοὺς ποὺ ἐφαρμόζουν τὸ νόμιο, στὸ Περιστέρι, στοὺς δικούς του καὶ ξανὰ στὴν Κατίνα, στὸ Κόμμια, στὸ κίνημα. Σήμερα καταλαβαίνει. Θὰ χρειαστοῦν χρόνια, ἀγῶνες, θυσίες. Κάμποσοι θὰ μείνουν στὴν πλαγιά, σὰν τὸν ὁμαδάρχη του στὴ Μικρὰ Ἀσία. Κι αὐτὸς εἶχε κάτι τὸ δικό του, κάτι τὸ ἀκριβό, ποὺ ἴσως δὲ θὰ τὸ βρεῖ ξανὰ κι ἂν ἀκόμα φτάσει στὴν κορφή, κάτι ποὺ θὰ τὸ θυμᾶται μὲ καημὸ καὶ πόνο σ ὅλη τὴ ζωή του, ὅ,τι κι ἂν συμβεῖ.

Ἡ θάλασα πέφτει. Τὸ καράβι σὰ νὰ ἡμέρεψε. Οἱ συνοδοὶ κοιμοῦνται, παραβιάζοντας τὸ νόμιο. Ὁ Γιῶργος συλογιέται κι ἡ ὄψη του πότε συνεφιάζει καὶ πότε ξαστερώνει λίγο...

* * *

Τοῦ Νίκου τοῦ προξένεψαν τὴν κόρη τοῦ Κουμιαριᾶ, μὲ τὸν ὅρο νὰ πάει σώγαμπρος. Οἱ γέροι τὰ κουβέντιασαν καὶ πῆραν τὴν ἀπόφαση. «Ἀφοῦ εἶναι γιὰ τὸ καλό σου, τοῦ εἶπαν, ἐμᾶς μὴ μᾶς λογαριάζεις. Θὰ τὰ βολέψουμε...». Ἡ Βάσω μὲ πόνο συλογιέται. Θὰ φύγει καὶ τὸ τελευταῖο τους παιδί κι ἔρχεται ἡ σειρὰ τοῦ ἀγγονιοῦ τους. Νὰ τὸ κρατήσουν κοντά τους, πῶς θὰ ζήσει;!...

— Θωμιά! Νὰ στέλναμε τὸ Φώτη στὸ Λευτέρη νὰ μάθαινε πέντε γράμματα...

Ὁ Θωμιὰς σκύβει τὸ κεφάλι καὶ σωπαίνει. Ἀπὸ καιρὸ ὑποψιαζόταν. Οἱ μεταθέσεις ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ δὲ γίνονταν ἀπὸ καλό. Τελευταῖα καὶ στὸ Περιστέρι κάτι ψιθυρίζουν. Τὴν περασμένη Κυριακὴ ὁ Τσίπρας τὸ εἶπε κι ἀνοιχτά: «Ἀντίχριστος βγῆκε καὶ τ ἄλλο παιδὶ τοῦ Καρατζᾶ!». Ἀπ τὸ μιαλὸ τοῦ Θωμιᾶ περνοῦν κάποτε καὶ σκέψεις παράξενες. Τὴ φιλοσοφωλιὰ τῶν Τσιπραίων καλύ-

τερα νὰ τὴν εἶχαν ξεκάνει ἀπὸ παλιά. Ἴσως νὰ εἶχε δίκιο ὁ μακαρίτης ὁ Τσακμάκης...

Γάμο μὲ σφαχτὰ καὶ ταμπούρλα δὲν ἔκαναν. Δὲν εἶχαν λεφτά. Ἔλειπαν καὶ τὰ παιδιά. Ὁ Γιῶργος βρισκόταν φυλακή, ὁ Λευτέρης κατέβηκε τὸ καλοκαίρι στὴν Ἀθήνα νὰ φροντίσει γιὰ τὴ μετάθεση καὶ κεῖ, ἐπειδὴ φοβόταν μὴν τὸν ἀπολύσουν ξανά, ἔπιασε δουλιὰ στὶς οἰκοδομές. Ὁ Θοδωρῆς οὔτε τοὺς ἀπάντησε. Ἀγόρασαν δυὸ ὀκάδες ρακί, εἶχαν καὶ κάμποσα καρύδια, ἔφταιξαν καὶ λίγες τηγανίτες καὶ κέρασαν τὸν κόσμο ὕστερα ἀπ τὰ στέφανα. Ξεπροβόδισαν τὸ συμπεθεριακὸ ὡς τὴν αὐλὴ τοῦ Κατσαροῦ καὶ γύρισαν πίσω, νὰ συγυρίσουν τὸ σπίτι καὶ τὰ ζωντανά.

Βράδιασε, ὅμως ἀπόψε δὲν κάθησαν νὰ περιμένουν τὸ Νίκο στὴν αὐλή. Μπῆκαν μέσα καί, σὰ νὰ τοὺς φόβιζε ἡ μοναξιά, ἄναψαν φωτιά. Ὁ Φώτης εἶχε πάει στὸ γάμο. Ὁ Θωμὰς ἀνακατεύει τὶς στάχτες. Ἡ Βάσω κοιτάζει τὶς φλόγες θλιμένη.

— Πάει κι αὐτός! ἀναστέναξε.

Ὁ Θωμὰς θυμᾶται τ ἀδέρφια του, τ ἀδέρφια τῆς Βάσως, τὴ ζωή του...

— Τότε ἦταν χειρότερα, μουρμούρισε.

— Τί εἶπες, Θωμά;

Τί ν ἀπαντήσει! Γιατί τότε ἦταν χειρότερα; Τώρα, πάνω ἀπ τὴ φτώχια καὶ τὶς φυλακές, ἔχει καὶ ἐξορία. Μιλοῦν καὶ γιὰ πόλεμο... Αὐτὸς ὀνειρευόταν νὰ φύγει ἀπ τὸ χωριό. Τὰ παιδιά του ἔφυγαν καί... Δὲν τελειώνει ποτὲ ὁ παιδεμὸς τ ἀνθρώπου! Γιατί, λοιπόν, τώρα εἶναι καλύτερα; Αὐτὸς πάλεβε γιὰ δουλιά, καλαμπόκι, ἕνα κομμάτι χωράφι... Καὶ τὰ παιδιά του, τὸ ἴδιο, ὅμως, γιὰ κάτι ἄλλο πολὺ πιὸ δύσκολο... Καὶ πότε ἦταν εὔκολα;!...

— Ἐμεῖς, Βάσω, μουρμούρισε, σὰ νὰ ἔκανε ἀπολογισμό, ὅσο μπορούσαμε... Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα...

— Νὰ τὰ βοηθάει ὁ Μεγαλοδύναμος, ἀναστέναξε ἡ μάνα.

Ὁ πατέρας ποτὲ δὲν πῆγε κόντρα στὰ παιδιά του, τὸ Γιῶργο καὶ τὸ Λευτέρη. Πρὸς τὰ κεῖ τὸν ἔσπρωχνε ἡ ψυχή του, ἡ ἴδια ἡ ζωή. Μόνο σ ἕνα ζήτημα δίσταζε.

— Γιατί κυνηγᾶνε τὴ θρησκεία; ρώτησε ἕνα καλοκαίρι τὸ Λευτέρη. Μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει Θεός;

— Ἐμεῖς, πατέρα, δὲν κυνηγᾶμε τὴ θρησκεία. Ἡ θρησκεία μᾶς κυνηγάει... Ἂν ὑπῆρχε Θεός, ὅπως λένε οἱ παπάδες, δὲ θὰ χρειαζόταν νὰ παιδευόμαστε ἐμεῖς. Θὰ ἔφτιαχνε τὸν κόσμο καλὸν ἀπ τὴν ἀρχή... Σὰν ὅλα τὰ ζωντανὰ κι ὁ ἄνθρωπος...

Ὁ Θωμὰς σήμερα καὶ σ αὐτὸ εἶναι ἥσυχος. «Νὰ βοηθήσει... Μὰ νά ποὺ δὲ βοηθάει», θέλησε νὰ πεῖ, ὅμως τὰ μετάβρε. Γιατί νὰ τὴ στενοχωρήσει;

Ἡ νύχτα κυλάει γλυκιὰ-ἥσυχη. Ἀπ τὴν πέρα γειτονιά, τὸ σπίτι τοῦ Κουμπαριᾶ, ἀκούγονται πότε-πότε τὰ ὄργανα: Τὸ κλαρίνο, τὸ ντέφι, τὸ βιολί. Στὸ τζάκι κάθονται μονάχοι τους οἱ γέροι.

* * *

Τὸ σκοτάδι σκεπάζει πέρα ὡς πέρα τὸ νησί. Ἡ θάλασσα δὲν ἀνασαίνει. Ἀκούγονται γρύλοι στοὺς ὄχτους, βατράχια στὸ ρέμα. Στὴν πλαγιὰ ροβολάει τὸ χωριὸ καὶ στὸν Ἁγιάννη στέκονται ἀσάλευτοι οἱ ἀνεμόμυλοι. Σὲ μιὰ πέτρα κάθεται μοναχός. Ἀπόψε πόσο θὰ ἤθελε νὰ κλάψει!

Ὕστερα ἀπ τὰ μεσάνυχτα, πρὶν δυὸ μῆνες, ξεμπάρκαρε μὲ τέσερους ἄλλους στὸ νησί. Ὁ Γραμματέας ταχτοποίησε προσωρινὰ τοὺς τρεῖς καὶ γύρισε στὸν τελευταῖο.

— Ἐσένα, σύντροφε, ποῦ νὰ σὲ βολέψω! Τὸ καράβι ἦρθε νωρίτερα. Λύριο τ ἀπόγιομα τὸ περιμέναμε. Στὸ σπίτι τῶν φυματικῶν, ὥσπου νὰ φέξει, τί λές;

Ὁ μουσαφίρης καλησπέρισε, ἄφησε τὸ μπογαλάκι καταγῆς καὶ πλησίασε στὴ γωνιὰ νὰ χαιρετήσει τὸν ἄρωστο. Δίπλα στὸ τραπέζι μὲ τὴν ἀναμένη λάμπα, σ ἕνα ξύλινο κρεβάτι κοίτεται ἕνας ἄνθρωπος χλωμός.

— Ἀλέκο!

— Σὲ πρόλαβα, Γιῶργο!

— Εἶχαμε μάθει στὴν Αἴγινα, πὼς ὀργανώσατε κάθοδο στὴν πόλη.

— ... Ἐπέμειναν οἱ ἄλλοι. «Ἐσὺ εἶσαι βαριά. Μὴν ἔρχεσαι. Δὲν ξέρουμε καὶ τί θὰ μᾶς βρεῖ. Νὰ ἔχουμε κάποιον πίσω μας νὰ κινήσει τὸν κόσμο». Μ ἔπιασε τὸ ψωροφιλότιμο. Αὐτοὶ νὰ παλέβουν κι ἐγὼ νὰ κάθομαι στὸ κρεβάτι!... Μᾶς χτύπησε ἡ Ἀστυνομία. Δὲν μπόρεσα νὰ τρέξω. Ἔπεσα στὸ δρόμο. Μὲ πάτησαν. Μὲ κλώτσησαν. Μ ἔστειλαν στὸ δικαστήριο κι ἀπὸ κεῖ στὴν ἐξορία. Καὶ καλύτερα. Ἂν μ ἄφηναν λεύτερο, ποῦ θὰ πήγαινα;! Στὸ Σανατόριο δὲ θὰ μὲ δέχονταν... Πῶς περνάω; Τὰ παιδιά μοῦ φέρνουν κρέας, ψάρια, φροῦτα... Ἀλλά... Ἅμα τρώω, δὲν τὰ χωνεύει ὁ ὀργανισμός, ὅταν κάνω δίαιτα, λιώνω... Ἀκούω τὴ λέξη «σύντροφε» κι ἀπαλαίνει ἡ ψυχή μου, τραγουδᾶμε ἐπαναστατικὰ τραγούδια, συζητᾶμε λεύτερα... Εἶναι ἕνα κομμάτι τῆς αὐριανῆς κοινωνίας καὶ παρηγοριέμαι. Ἐσεῖς θὰ φτιάξετε τὸ σοσιαλισμό, θὰ τὸν δεῖτε μὲ τὰ μάτια σας, θὰ τὸν χαρεῖτε... Ἐγώ;!

— Ἀλέκο!

— Ξέρω! Ξέρω! Ὁ κομμουνιστὴς πρέπει νὰ εἶναι αἰσιόδοξος. Ἀλλά, ἄνθρωπος εἶναι κι ὁ κομμουνιστής. Οἱ δυσκολίες μι ἔκαναν

τέτιο. Ἴσως καὶ νὰ κληρονόμησα τὴν ψυχὴ τοῦ πατέρα μου. Ὅταν ἤμουν νέος, τὸν παράπαιρνα. Τώρα καταλαβαίνω. Τὸν εἶχε πικράνει ἡ ζωή... Δὲν παραπονιέμαι. Ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲν εὐχαριστιέται. Ἂν ζοῦσα ὡς τὴν Ἐπανάσταση, θὰ ἤθελα νὰ ζήσω νὰ χτίσουμε τὸ σοσιαλισμό, τὸν κομμουνισμό, νὰ πᾶμε καὶ πιὸ πέρα. Παραπονιέμαι, γιατὶ μ᾽ ἀχρήστευσαν καὶ δὲν μπορῶ νὰ προσφέρω τίποτα. Ἔγινα βάρος τῆς γῆς, «ἄχθος ἀρούρης», ὅπως ἔλεγε ἕνας καθηγητὴς στὸ Σανατόριο...

Τὴν ἴδια βδομιάδα τὸ Γιῶργο τὸν ἔβαλαν ὑπεύθυνο τῶν ὑπηρεσιῶν. Ἡ Ὁμάδα εἶναι καινούργια καὶ πρέπει νὰ τὰ φτιάξει ὅλα — μαγειριό, πλυσταριό, φοῦρνο... — ἀπ᾽ τὴν ἀρχή. Οἱ ἄνθρωποι λίγοι καὶ οἱ δουλιὲς πολλές. Τὴ μέρα δὲν εὐκαιρεῖ καθόλου. Μόνο τὰ βράδια κλέβει καμιὰ ὥρα καὶ περνάει ἀπ᾽ τὸν Ἀλέκο νὰ τοῦ κρατήσει συντροφιά. Μιλοῦν γιὰ τὰ περασμένα, τὰ τωρινὰ καὶ πιὸ πολὺ γιὰ τὰ μελούμενα. «Γιῶργο! ἄιντε νὰ κοιμηθεῖς, γιὰ νὰ ξεκουραστεῖς», τοῦ λέει κάθε τόσο, ὅμως μὲ τὸ βλέμμα τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴ φύγει. Ἡ συζήτηση τὸν τραβάει ἀπ᾽ τὶς ἔμονες ἰδέες καὶ τὸν πάει σ᾽ ἄλλους κόσμους.

Σήμερα τὸν φώναξε ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέκος.

— Γιῶργο! ὅταν ἔγινα κομμουνιστής, ἔλεγα: Σ᾽ ἕνα-δυὸ χρόνια... Ὅμως τὰ πράματα δὲν ἦρθαν ἔτσι καὶ δὲν ξέρουμε τί δυσκολίες θὰ συναντήσει τὸ κίνημα καὶ πόσες θυσίες θὰ χρειαστοῦν ἀκόμα... Δὲν ἀποκλείεται νὰ μείνουν κι ἄλλοι σ᾽ αὐτὸ τὸ νησί, ὅμως, ἐγὼ θὰ εἶμαι ὁ πρῶτος, ὁ ἀρχαιότερος... Θὰ γίνω κάτι σὰν πρόεδρος τοῦ Σοβιέτ, σὰ Γραμματέας τῆς Ὁμάδας...

— Πάλι τὰ ἴδια!

— Θὰ ἤθελα νὰ ἀγκαλιάσω ὅλους τοὺς συντρόφους, κι αὐτοὺς ποὺ βρίσκονται ἐδῶ, κι αὐτοὺς ποὺ βρίσκονται στὶς φυλακές, κι αὐτοὺς ποὺ παλέβουν ἔξω, καὶ νὰ τοὺς ἀποχαιρετήσω... Ἐσὺ γιὰ μένα δὲν εἶσαι μόνο σύντροφος. Εὔχομαι νὰ ζήσεις, ὅπως ἔζησες ὡς τὰ σήμερα, ὀρθός. Νὰ βρίσκεσαι πάντοτε στὴν πρώτη γραμμή, στὸ χαράκωμα. Νὰ πεθάνεις πολεμώντας... Κουράστηκε καὶ σώπασε. Καὶ σὲ λίγο πρόστεσε: Νὰ εἶχα ἕνα παιδάκι! Καταραμένη κοινωνία! Πέρασα ἀπ᾽ τὸν κόσμο καὶ δὲν ἄφησα κανένα σημάδι!...

* * *

Μόλις ἔκλεισε ἡ πόρτα πίσω του, κάποιος τὸν ρώτησε ἀπ᾽ τὴ γωνιά:

Μὲ ποιά παράταξη εἶσαι;

Στὸ κρατητήριο, ποὺ δὲ χωράει πάνω ἀπὸ 10 - 12 ἄτομα, εἶναι στοιβαγμένοι καμιὰ τριανταριὰ κι ὡστόσο τὰ κατάφεραν νὰ χω-

ριστοῦν. Στὴ βορειοανατολικὴ πλευρὰ μαζεύτηκαν οἱ «ἀριστεροί», στὴ νοτιοδυτικὴ οἱ «δεξιοὶ» καὶ στὰ σημεῖα ἐπαφῆς οἱ «μετριοπαθεῖς». Οἱ διαμαρτυρίες καὶ οἱ διαξιφισμοὶ δίνουν καὶ παίρνουν. «Μᾶς στριμώξατε στὴ βούτα...». «Μᾶς πιάνετε τὸ φῶς...». «Εἴμαστε περισσότεροι κι ἔχουμε λιγότερο χῶρο...». «Νὰ μετρηθοῦμε...». «Ἀναμεράτε ἀπ τὸ παράθυρο νὰ μπαίνει λίγο ἀέρας...».

Μισὴ ὥρα ἀργότερα ὁ δεσμοφύλακας, ἀνοίγοντας τὴν πόρτα, φώναξε:

— Τὰ πράγματά σας κι ὄξω.

Μπῆκαν στὴ γραμμή, ἐπιδιώκοντας νὰ ἔχει ὁ καθένας δίπλα του «ὁμοιοϊδεάτη». «Κατ ἀνάστημα», πρόσταξε ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς συνοδίας καὶ οἱ περισσότεροι βρέθηκαν δεμένοι μὲ «ἀντίπαλο».

Τὸ καράβι ἀφήνει πίσω τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, τὴ Σαλαμίνα καὶ τὴν Αἴγινα δεξιὰ καὶ βγαίνει στ ἀνοιχτά, βάζοντας πλώρη γιὰ τὴν Κρήτη. Δυὸ ξάπλωσαν πλάτη μὲ πλάτη, ἀπίθωσαν τὰ δεμένα χέρια στοὺς γοφούς, τὰ τραβάει πότε ὁ ἕνας πότε ὁ ἄλλος κατὰ τὸ μέρος του καὶ γκρινιάζουν. Ἕνας ἀδύνατος-ψηλὸς παρακαλεῖ νὰ τὸν λύσουν ἀπ τὸ συνοδοιπόρο του, τὸ γορίλα, ὅπως λέει, καὶ νὰ τὸν δέσουν μ ἕναν ἄλλον. Ὁ δεξιὸς τοῦ πρώτου ζευγαριοῦ ἐπιμένει νὰ τραβηχτοῦν λίγο παραπίσω, μὲ τὴ σκέψη νὰ βρεθεῖ δίπλα στὸν «ἀριστερὸ» τοῦ ἄλλου ζευγαριοῦ καὶ νὰ μιλοῦν γιὰ τὶς «προδοσίες» τῶν «ἀντιφρονούντων...». Καὶ μόνο ἡ παρουσία τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ἐπιβατῶν δὲν ἀφήνουν τὶς μισογκρίνιες νὰ μετατραποῦν σὲ τσακωμό.

Ὁ ἥλιος ζυγώνει στὴ δύση. Τὸ καράβι σκίζει τὰ γαλάζια νερά, ἀφήνοντας πίσω του ἕνα ἀβλάκι ἀφρό. Στὸ βάθος φαίνονται ἀχνὰ τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου κι ἀριστερὰ καὶ μπρὸς ἁπλώνεται τὸ ἀπέραντο πέλαγος. Συνεφάκια χρυσαφένια πλανιοῦνται ἄσκοπα στὸν οὐρανό. «Τί ὄμορφο ἀπόβραδο!» μουρμούρισε ὁ Παντελὴς κι ἄρχισε νὰ τραγουδάει σιγά. Ὁ χωροφύλακας σκέφτηκε νὰ τὸν ἐμποδίσει, ὅπως τ ἄρεσε τὸ τραγούδι. Ὁ Σαλονικιὸς δυνάμωσε τὴ φωνὴ καὶ σὰν εἶδε πὼς δὲν τὸν σταμάτησαν, παρακάλεσε:

— Κύριε Νοματαρχη! λύσε με νὰ παίξω λίγο κιθάρα.

Τοῦ ἔριξε ἕνα βλέμμα βλοσυρό. Ἔκανε κάμποσες βόλτες.

— Καὶ ποῦ θὰ βρεῖς κιθάρα;

—Ἔχω! Στὰ μπαγάζια μου.

— Ἄμα τελιώσεις, θὰ σὲ δέσω πάλι.

— Φυσικά.

Ἡ νύχτα προχωράει. Τὸ καράβι ταξιδεύει. Οἱ χωροφύλακες ξέχασαν τοὺς ἀσπονδους ἐχθρούς, ποὺ πᾶνε νὰ τοὺς πάρουν τὰ τσιφλίκια, τὶς Τράπεζες, τὰ ἐργοστάσια... κι οἱ κρατούμενοι τὶς ἐσωκομματικὲς διαμάχες τῶν «πραχτόρων τοῦ ταξικοῦ ἐχθροῦ». Ξα-

πλωμένοι στὸ κατάστρωμα, ἀκοῦν τοὺς ἤχους τῆς κιθάρας, ποὺ τοὺς συνοδεύει ἡ γλυκιὰ-μπάσα φωνὴ τοῦ τραγουδιστῆ...

Τὸν ἔβαλαν στὸ θάλαμο τῶν πολὺ «ἐπικίνδυνων».

— Παντελή! σὰν τὰ χιόνια! πετάχτηκε ἀπ τ ἀριστερὰ ὁ Κεφάλας, γνωστὸς ἀπ τὰ φοιτητικὰ χρόνια. Ἐδῶ ἔλα! Ἔχει θέση κοντὰ στὸ παράθυρο.

— Μ αὐτὰ πᾶτε νὰ ξεγελάσετε τὸν κόσμο! φώναξε κάποιος ἀπ τὰ δεξιὰ καί, ζυγώνοντας, συστήθηκε: Μοσχόπουλος. Μὲ θυμᾶσαι; Ἀνταμώσαμε σ ἕνα ἀχτὶφ στὴ Θεσσαλονίκη... Ἂς τους αὐτούς...

Ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπ τὴν πόρτα εἶχε ἕνα μέρος ἄδειο, γιατὶ τὸ χτυποῦσε τὸ ρέμα.

— Ἐδῶ, στὰ σύνορα τῶν δυὸ βασιλείων θὰ στήσω τὸ τσαντήρι μου, μουρμούρισε ὁ Παντελής.

Ὁ Κεφάλας μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα, τὸ κεφάλι σκυφτὸ καὶ τὰ μάτια καρφωμένα στὸ τσιμεντένιο πάτωμα, κάνει βόλτες.

— ... Ὅσπου νὰ ὀργανώσεις τοὺς ἀγρότες τοῦ δήμου Παρακαμπυλίων καὶ τοὺς ἐργάτες τῆς Παραυυθιᾶς, θὰ περάσουν χίλια χρόνια καὶ μισό. Ἔτσι προδίνεις τὴν ἐπανάσταση... Τὴν μπουρζουαζία θὰ τὴν ἀνατρέψεις μόνο μὲ τὴ γενικὴ-πολιτικὴ ἀπεργία. Μέσα σὲ λίγες ὧρες δημιουργεῖς ἐπαναστατικὴ κατάσταση καὶ παίρνεις τὴν ἐξουσία...

Ἕνας ἀπ τὰ δεξιὰ ρώτησε τὸ Σαλονικιό, ποὺ ταχτοποιοῦσε τὰ μπαγάζια του.

— Ἄκουσαμε, σύντροφε, πῶς ἔπιασαν τὴν καθοδήγηση. Ἀλήθεια εἶναι;

— Διαδόθηκε, πῶς ἔπιασαν μερικούς.

— Δὲν μπορεῖ νὰ γίνει κι ἀλλιῶς, ἀναστέναξε ὁ Μοσχόπουλος. Ὅταν ἡ πολιτική σου εἶναι λαθεμένη, φορτώνεις τὶς ἀποτυχίες σου στὴν ἀντίθετη παράταξη καὶ προσπαθεῖς νὰ τὴν ἐξοντώσεις. Χωρὶς ἀντικειμενικὲς συνθῆκες, τὸ θεὸ μπάρμπα νὰ ἔχεις, Ἐπανάσταση δὲν κάνεις... Πῶς νὰ ὀργανώσεις ἀπεργία, ὅταν ἔξω ἀπ τὰ ἐργοστάσια περιμένουν χιλιάδες ἄνεργοι!...

Αὐτὰ κι ἄλλα τέτια τὰ εἶχαν πεῖ πολλὲς φορές, ὅμως σήμερα τὰ φρεσκάρουν ξανὰ καὶ τὰ τονίζουν, γιὰ νὰ ἀναγκάσουν τὸ νεοφερμένο νὰ πάρει θέση.

Πηγαινοέρχεται στὸ προαύλιο ἢ στὸ θάλαμο μοναχός, κι ἀπ τὶς πάντες τοῦ ρίχνουν καὶ οἱ δυὸ παρατάξεις σαϊτιές: «Τί περιμένεις ἀπ τὴ διανόηση!», «Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ταξική», «Ἐδῶ ἄνθρωποι μεγάλοι σὰν τὸν Κάουτσκι...». Τὶς πρῶτες μέρες

πικράθηκε, ἔχασε τὸ κέφι, τὸ τραγούδι... ὅμως, γρήγορα προσγειώθηκε. Δὲν ὑπῆρχε τίποτα τὸ παράξενο. Ἡ σκέψη τους εἶχε μπεῖ στὸ καλούπι τοῦ φραξιονισμοῦ. Ἔβλεπαν τὸ ἄσπρο-μαῦρο, ἢ καὶ τὸ ἀντίθετο, γιατὶ αὐτὸ σύμφερνε στὴν ὁμάδα τους. Προσπαθοῦσαν νὰ ἀνατρέψουν τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἀντιπάλου, ἀδιαφορώντας γιὰ τὰ μέσα καὶ πολλὲς φορὲς ξεπερνοῦσαν καὶ τὰ ἁπλὰ ὅρια τῆς λογικῆς, χωρὶς νὰ τὸ παίρνουν εἴδηση. Ἡ τοποθέτηση καθόριζε καὶ τὴν ἀξία τοῦ καθενός. Ἔφτασε νὰ περάσει ὁ Κακορίζος — ἕνα ὑποκείμενο ὕποπτο κι ἀνυπόληπτο — ἀπ τὴν ἄλλη πάντα, γιὰ νὰ γίνει προσωπικότητα. Τὸν ἔβαλαν στὸ καλύτερο μέρος, τοῦ ἔδιναν τσιγάρα καὶ ἀστειεύονταν μαζί του, ρίχνοντας ματιὲς χαιρέκακες στοὺς «ἀντιφρονοῦντες».

Ἕνα βράδυ, προτοῦ σημάνει σιωπητήριο, ὅταν οἱ παρέες, συγκεντρωμένες γύρω στὰ ἐπιτελεῖα τους, κατάστρωναν τὰ σχέδια τῆς «μάχης», ὁ Σαλονικιὸς ἀνακάθησε στὸ στρῶμα διπλοπόδι.

— Σύντροφοι! Θὰ ἤθελα νὰ σᾶς πῶ σὲ ποιὰ παράταξη ἀνήκω.

Σταμάτησαν ἀμέσως τὶς συζητήσεις καὶ τέντωσαν τ᾽ ἀφτιά.

— Ἐγὼ δὲ νιώθω καμιὰ ἀπολύτως ντροπὴ γιὰ τὴν προέλευσή μου, τοὺς γονεῖς μου, τὶς σπουδές μου. Ἂν κάποιος ἀπὸ σᾶς ἔχει κανένα στοιχεῖο συγκεκριμένο, νὰ βγεῖ ὧδε μπροστὰ καὶ νὰ τὸ πεῖ ἀνοιχτά, διαφορετικὰ νὰ σταματήσουν οἱ ὑπαινιγμοί... Μᾶς παίζει ἡ διεύθυνση στὰ δάχτυλα. Τὴ μιὰ μέρα φώναξε ἑμένα νὰ μοῦ πάρει τὰ στοιχεῖα, τὴν ἄλλη τὸ σ. Κεφάλα καὶ τὸν φοβέριξε, γιατὶ κάνει μαθήματα κομμουνισμοῦ. Καὶ κεῖνος ἔβγαλε τὸ συμπέρασμα, πὼς ἐγὼ εἶμαι ὁ καταδότης... Τὸ ἀπόγιομα ἔκαναν ἔρευνα καὶ βρῆκαν μιὰ ἐφημερίδα στὸ σ. Μοσχόπουλο. Ἀμέσως διαδόθηκε, πὼς τὸν κάρφωσε ὁ Κεφάλας... Ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ δὲν παίρνουν καμιὰ ἐνίσχυση ἀπόξω. Οὔτε τσιγάρο δὲν ἔχουν. Ἄλλοι εἶναι ἄρωστοι καὶ θέλουν περίθαλψη... Νὰ βάλουμε τὰ ζητήματά μας στὴ διεύθυνση... νὰ ὀργανώσουμε τὴν ψυχαγωγία... τὶς συζητήσεις... καὶ ν᾽ ἀφήσουμε τὴν κομματικὴ διαμάχη στὴν πάντα. Γίναμε ἀπὸ δυὸ χωριά. Ἂν πᾶμε ἔτσι, θὰ βάλουν τὴ μιὰ μερίδα νὰ χτυπήσει τὴν ἄλλη... Κι οὔτε εἶναι ζήτημα, ποὺ θὰ τὸ λύσουμε ἐμεῖς ἐδῶ, στὴ φυλακή.

Κανένας δὲν ἔφερε ἀντίρηση. Ἀπ τὴν ἄλλη μέρα προσπάθησαν νὰ βάλουν τάξη στὴ ζωή τους. Ὀργάνωσαν μιὰ ὁμάδα τραγουδιοῦ, ἔφτιαξαν σκάκια, ἔκαναν δυὸ ὑποψηφιότητες μὲ τὰ αἰτήματα τῶν φυλακισμένων... κι ὡστόσο, τὸ κομματικὸ πρόβλημα τοὺς καίει. Τὶς σύντομες στιγμὲς τῆς κάλμας τὶς ἀκολουθοῦν ἐκρήξεις γεμάτες φανατισμό. Τὸ ρέμα τραβάει στὶς δίνες του καὶ τὸ Σαλονικιό, μόνο ποὺ δὲν εἶναι σταθερός. Ἠχάει πότε ἀπ τὴ μιά, πότε ἀπ τὴν ἄλλη πάντα.

Εἶχαν περάσει δυόμισυ μῆνες, ὅταν πῆρε ἕνα γράμμα ἀπ τὸ Κάιρο.

«Ψές, τοῦ ἔγραφε ἡ Μαρίκα, μᾶς κάλεσε ἡ οἰκογένεια τοῦ καπνοβιομήχανου Μπάφα στὰ γενέθλια τοῦ γιοῦ τους... Ἔπαιξα πιάνο καὶ τραγούδησα, ὅπως τότε... Γυρίζοντας στὸ σπίτι, ἔκαψα... Ἔλεγα, πὼς μὲ τὸν καιρὸ θὰ ξεχνοῦσα, ἀλλά... Ἐδῶ ἡ ζωὴ εἶναι ἥσυχη. Δὲν ἔχει κινήματα, ἀπεργίες, φυλακὲς καὶ ἐξορίες... Ἂν ἐρχόσουν!...».

Οἱ δυὸ οἰκογένειες κάθονταν στὴν ἴδια γειτονιὰ κι εἶχαν γνωριμίες σὰν ἄνθρωποι τῆς «καλῆς» κοινωνίας. Ὁ Περίανδρος Κοτρώτσης, ὁ πατέρας τῆς Μαρίκας, ἀνακατευόταν μὲ τὶς καπνεμπορικὲς ἐπιχειρήσεις. Ὅταν ἡ κοπέλα ἔκλεισε τὰ 14, κάλεσαν στὸ γλέντι καὶ τὴν οἰκογένεια τοῦ Σαλονικιοῦ. Ὁ γέρος προσποιήθηκε τὸν ἄρωστο καὶ πῆγε μόνο ὁ Παντελής. Τραγούδησε αὐτὸς κι ἔπαιξε αὐτὴ στὸ πιάνο. Ὕστερα τραγούδησε αὐτὴ καὶ τὴ συνόδεψε αὐτὸς μὲ τὴν κιθάρα. Ἔπειτα τραγούδησαν μαζί. Ἀπὸ τότε, στὰ γλέντια τῆς νεολαίας καὶ στὶς χοροεσπερίδες πήγαιναν οἱ δυό τους. Ὁ Παντελὴς μπῆκε στὸ κίνημα. Ἡ Μαρίκα ἄρχισε νὰ παρουσιάζει τὶς πρῶτες ταλαντεύσεις. Στὰ ραντεβοὺ πηδοῦσε ἀπ τὴ χαρὰ καί, σὰν ἔμενε μόνη, βυθιζόταν σὲ βαθιὰ μελαγχολία. Ὁ Παντελὴς ἦταν γι αὐτὴν τὸ πάν, ἀλλά... Ἔλπιζε νὰ σιάξει ἡ κατάσταση κι ἔρχονταν μεγαλύτερες ἀναποδιές.

Ὅταν συμπλήρωνε τὰ 18, οἱ Κοτρώτσηδες τὸν κάλεσαν στὸ σπίτι νὰ φᾶνε μαζί. Σκέφτηκε νὰ ἐκμεταλευτεῖ τὴν εὐκαιρία καὶ νὰ βάλει ζήτημα γάμου, ὅμως, τὸν πρόλαβε ὁ πατέρας της.

— Ὁ ἄνθρωπος, ὅσο εἶναι νέος, ἔχει ἕνα σωρὸ παράξενες ἰδέες... Ὅταν μεγαλώσει καὶ σκεφτεῖ τὴ ζωὴ στὰ σοβαρά, τὶς πετάει στὸ καλάθι τῶν ἀχρήστων...

Καμώθηκε, πὼς δὲν κατάλαβε κι οὔτε ἀνησύχησε. «Ἄμα θέλει ἡ νύφη κι ὁ γαμπρός...», εἶπε μέσα του.

Τὸ ἴδιο βράδυ τὸν φώναξε ὁ πατέρας του.

— Δὲν ξέρω τί σκέφτεσαι νὰ κάνεις μὲ τὴν κόρη τοῦ Κοτρώτση. Οἱ γονεῖς εἶναι παραδόπιστοι καὶ φουσκωμένοι. Ἡ κοπέλα δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι καλή. Ἀλλά, μὲ τὸ βρόμικο ποὺ πῆρες ἐσύ, δὲν κάνει γιὰ σένα.

Γιὰ τὴ στοργὴ καὶ τὴ λογικὴ τοῦ γέρου δὲν εἶχε καμιὰ ἀμφιβολία. Ὡστόσο, ἀγαποῦσε τὴ Μαρίκα. Στὴν πρώτη συνάντηση τῆς εἶπε: «Πάρε μιὰ ἀπόφαση». Ἐκείνη ἔπεσε στὸ ντιβάνι κι ἔβαλε τὰ κλάματα.

Ὅταν ἡ οἰκογένεια Κοτρώτση ἔφυγε γιὰ τὸ Κάιρο, ὁ Παντελὴς βρισκόταν στὴν Ἀθήνα.

Κράτησε κάμποσο τὸ χαρτὶ στὸ χέρι, ἀναπόλησε τὶς ὄμορφες στιγμές, ποὺ εἶχαν περάσει μαζί. Ὕστερα ἄναψε ἕνα σπίρτο κι ἔκαψε τὸ γράμμα, μουρμουρίζοντας: «Ἂν δὲν εἶχαμε φουρτοῦνες, θὰ φτιάχναμε ἁρμονικὴ οἰκογένεια...».

Ἄνοιξε ἡ μεγάλη πύλη καὶ μπῆκαν οἱ καινούργιοι φυλακισμένοι. Ἕνα μεσόκοπο, τὸ Χρῆστο τὸ Σιδερά, τὸν πῆγαν στὸ θάλαμο τῶν πολὺ «ἐπικίνδυνων». Κάμποσοι τὸν ἤξεραν καὶ πολλοὶ εἶχαν ἀκούσει γι αὐτόν, ὅμως, κανένας δὲν τοῦ πρότεινε νὰ πάει στὴν ὁμάδα του. Δίπλα στὸ Σαλονικιὸ εἶχε λίγο μέρος ἄδειο. Ἐκεῖ ἀπίθωσε τὸ φτωχὸ μπογαλάκι του.

— Σύντροφε Χρῆστο! κανένα νέο; ρώτησε κάποιος.

Ἔστριψε μὲ τὰ καμένα δάχτυλα τὰ μουστάκια, ἔβγαλε ἕνα κομπολόι κι ἄρχισε νὰ τὸ παίζει Τὰ μάτια του ἄστραφταν ἀπὸ πονηριὰ καὶ ἐξυπνάδα.

— Νέα! Νέα! Πολὺ εὐχάριστα νέα.

Μαζεύτηκαν ὅλοι γύρω του.

— Ἀπὸ πάνω μᾶς τράβηξαν γερὰ τ ἀφτιά... Κανένας δὲν ἔχει δίκιο... Τὸ ρίξαμε στὴ φαγωμάρα, στὸ φραξιονισμὸ χωρὶς ἀρχές, κι ἀφήσαμε τὸ κίνημα ἀκαθοδήγητο...

Ὁ Κεφάλας ἔριξε ἕνα βλέμμα κακὸ στὸ Σαλονικιό. Ὁ Μοσχόπουλος ἔσκυψε καὶ τοῦ ψιθύρισε: «Κάτι εἶχα μυριστεῖ... Ἀλλὰ εἶχαμε βουλιάξει τόσο πολύ, πού...».

Ὁ Παντελὴς πῆρε τὴν κιθάρα καὶ τραγούδησε σιγά, πολὺ σιγά:

«Ψηλὰ ἀπ τῆς Ρωσίας τὰ χιόνια
φύσηξε πάλι ὁ βοριάς...»

Ἀπότομα ἄφησε τὴν κιθάρα καταγῆς καὶ ὄγῆκε στὸ προαύλιο. Ζύγωσε στὴ γωνιά. Μαζὶ μὲ τὸ γράμμα εἶχε κάψει καὶ τὴ διεύθυνση τῆς Μαρίκας. Κοίταξε κάμποσο τὴ στάχτη καὶ κούνησε τὸ κεφάλι. «Μᾶς βοήθησαν οἱ μεγάλοι μιας φίλοι, ὅμως, οἱ δυσκολίες δὲν τέλειωσαν... Ἂς πάει στὸ καλό της. Ἡ ἴδια ἡ ζωὴ ἔλυσε τὸ πρόβλημα...».

* * *

Ψηλὰ στὸ δασάκι κάθονταν οἱ δυό τους. Τὰ μάτια της — ὑγρά, φωτεινὰ — λάμπουν σὰν τὸν πρωινὸ ξάστερο οὐρανό. Τὸ πρόσωπο τοῦ ἄντρα εἶναι σοβαρὸ καὶ δείχνει πὼς κάποια σκέψη τὸν βασανίζει. Αὐτὰ τὰ χρόνια ἐκείνη ὑπόφερε. Κόντεψε νὰ πεθά-

νει. Τότε, ὅταν χώρισαν, φοβήθηκε μήπως τὴ γονατίσουν οἱ δυσκολίες. Ἀργότερα, στὴ δίκη, πίστεψε πὼς τὸ κακὸ εἶχε γίνει. Καὶ σήμερα τὴ βρῆκε πιὸ ἤρεμη κι ἀποφασισμένη νὰ συνεχίσει τὸ δρόμο κάτω ἀπὸ ὁποιεσδήποτε συνθῆκες, ὅμως τούτη ἡ κατάσταση δὲν πρέπει νὰ συνεχιστεῖ.

— Νὰ ἐκμεταλευτοῦμε τὴν ἀναλαμπή, μουρμούρισε κάποια στιγμή. Ἂν περιμένουμε νὰ τελιώσει πρῶτα ὁ ἀγώνας!... Κι αὐταπάτες δὲν πρέπει νὰ ἔχουμε. Οἰκογένεια, ὅπως τὴ φανταζόμαστε ὅταν εἴμασταν νέοι, δὲν πρόκειται νὰ φτιάξουμε... Ἔτσι, χώρια, πιὸ δύσκολη γίνεται ἡ ζωή μας... Νὰ προσαρμοστοῦμε στὶς συνθῆκες...

Ἡ Κατίνα τὸν κοιτάζει ἐπίμονα. Μέ αἰματηρὲς οἰκονομίες εἶχε μαζέψει λίγα λεφτὰ καὶ σχεδίαζε νὰ τοῦ κάνει κάποια ἔκπληξη. Τώρα ἔμπαιναν ἄλλα ἔξοδα στὴ μέση. Ὁ Γιῶργος σὰ νὰ μάντεψε τὴ σκέψη της.

— Λέω νὰ κάνουμε τὸ γάμο στὸ χωριό. Εἶναι ἡ μόνη χαρά, ποὺ μποροῦμε νὰ δώσουμε στοὺς γέρους... Μοῦ ἔστειλε ὁ Λευτέρης ἕνα δικό του κοστούμι, μεταχειρισμένο. Ὁ μπάρμπα-Στέφος θὰ τὸ φέρει στὰ μέτρα μου... Ἐσένα σοῦ χρειάζεται ἕνα φουστάνι, ἔστω καὶ φτηνό. Παπούτσια, κάνουν κι αὐτὰ ποὺ ἔχεις...

Οἱ κοπέλες, χρόνια καὶ χρόνια ὀνειρεύονται τὴ μέρα τῆς παντριᾶς: Φορέματα, στολίδια, τραγούδια καὶ βιολιά, πλούσια γαμήλια ποιπή... Καὶ ἡ ζωὴ τὰ φέρνει, ὅπως τὰ θέλει αὐτή. Ὑπάρχουν καὶ ἐξαιρέσεις. Τυχαίνει νὰ παντρευτοῦν δυὸ νέοι ἀπὸ ἀγάπη καὶ νὰ ξανοίγεται μπροστά τους χαρούμενη ζωή, ὅμως στὶς περισσότερες περιπτώσεις — γιὰ τὸ φτωχόκοσμο γίνεται λόγος — ὁ γάμος μετατρέπεται σὲ σκληρὴ ἀνάγκη, σὲ παζάρεμα γιὰ τὸ αὔριο... Στὰ δικά τους αἰσθήματα δὲν ὑπῆρχε τίποτα ἀπ αὐτά. Ἡ Κατίνα δὲν ἦταν σήμερα κοπέλα 18 χρονῶ καὶ κεῖνα τὰ νεανικὰ ὄνειρα — κι ἂν ὑπῆρχαν κάποτε — ἔσβησαν ἀπὸ καιρό. Καὶ τὰ ἄλλα τὰ πιὸ φτωχά, νὰ γινόταν ἡσυχία, νὰ εἶχαν κι αὐτοὶ ἕνα δικό τους δωματιάκι, ἔστω καὶ νοικιασμένο, νὰ χώριζαν τὸ πρωὶ γιὰ δουλιά, σφίγγοντας τὰ χέρια, νὰ βιάζονταν τὰ βράδια νὰ ἀνταμώσουν, νὰ φρόντιζαν τὸ μικρό τους νοικοκυριό... καὶ δίπλα νὰ πρόσφερναν κι αὐτοὶ τὸ δικό τους μερτικὸ στὸν ἀγώνα, πᾶνε κι αὐτά. Καὶ τὸ αὔριο μόνο φουρτοῦνες θὰ ἔχει. Στὸν ἕνα χρόνο, στὰ δυὸ καὶ ἀραιότερα θὰ συναντιοῦνται μιὰ φορά, ὕστερα θὰ χωρίζουν πάλι καὶ θ ἀρχίζουν ξανὰ οἱ πίκρες, ἡ ἀναμονή, ἡ ἀγωνία... Καὶ θὰ ἀνταμώνουν πάλι, ἂν δὲν μεσολαβήσει καὶ τίποτε χειρότερο, καὶ πάλι θὰ τραβάει ὁ καθένας τὸ δικό του δρόμο. Κι ἔπειτα ἀπὸ κάμποσα χρόνια θὰ εἶναι γέροι πιὰ καὶ θὰ συλογιοῦνται μὲ πόνο πὼς ἔφυγαν τὰ νιάτα, σὲ λίγο θὰ φύγει κι ἡ ζωή, κι αὐτοὶ δὲν τὰ κατάφεραν νὰ

ἀνταμώσουν. Καὶ ἡ παντριὰ δὲ θὰ ἄλαζε τὴν κατάσταση, κι ὅμως, τούτη ἡ ἁπλὴ λύση τῆς ἔφερε ἀνείπωτη χαρά. Ἐκεῖ στὴν Ἀκρόπολη, ὅπου συναντήθηκαν τὴν πρώτη φορά, θὰ ζοῦσαν μαζί, ὅσο θὰ βάστοῦσε ἡ ἀναλαμπή, καί. ὅταν θὰ ξεσποῦσε πάλι μπόρα, θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπισκεφτεῖ τὸν ἄντρα της στὸ κρατητήριο, στὴ φυλακή... νὰ τοῦ στείλει ἕνα γράμμα, ἕνα δέμα... νὰ μοιράζεται μαζί του τὶς χαρὲς καὶ τὶς λύπες...

— Λύριο κιόλας, ἀποκρίθηκε κι ἀπότομα σώπασε. Ἀπ τὴ μιατιά της πέρασε μιὰ σκιά. Λύριο κιόλας, δευτέρωσε, ἀλλά, ἂν κάνουμε παιδιά, τί θὰ γίνουν;

— Θὰ μεγαλώσουν, ὅπως μεγαλώσαμε κι ἐμεῖς, ὅπως μεγαλώνουν τὰ παιδιὰ ὅλου τοῦ κόσμου. Ὁ ἀγώνας θὰ ἔχει κι ἕνα σκοπὸ περισότερο δικό μας. Θὰ μᾶς δίνουν κουράγιο στὶς δύσκολες στιγμές...

* * *

Ἡ Ἀγριοσυκιὰ βρίσκεται ἀπ τ ἄλλο μέρος τοῦ βουνοῦ, κατὰ τὴ θάλασσα. καὶ σὲ σύγκριση μὲ τὸ Ψαθοτόπι, εἶναι πιὸ φτωχὸ κι ἀπόκεντρο γωριό. Τὸν μετάθεσαν ἐκεῖ, γιατὶ ἔχει σταθμὸ χωροφυλακῆς. Ὁ διευθυντής, ὁ Δημήτρης ὁ Λαψάνας, θέλει τρία χρόνια ἀκόμα, ὥσπου νὰ πάρει σύνταξη, καὶ ἡ βασκαλίτσα, 22 χρονῶ, μὲ τσαχπίνικα μιάτια κι ἀνασηκωμένη μύτη, δείχνει πὼς εἶναι ἀτίθασος χαρακτήρας. Στὶς ὧρες, στὰ μαθήματα, στὴ δουλιά της γενικά, εἶναι τύπος καὶ ὑπογραμμός, ὅμως δὲν ἀγαπάει τὰ παιδιά. Τὰ μαλώνει, τὰ βρίζει, τοὺς τραβάει τ ἀφτιά... Παραπονιέται γιὰ τὸ πληχτικὸ περιβάλον κι ὀνειρεύεται νὰ μετατεθεῖ στὴν πόλη...

Λένε, πὼς οἱ ἄντρες ἀρχίζουν τὴν ἐπίθεση. Μπορεῖ νὰ εἶναι κι ἔτσι. Ὅμως στὴν περίπτωση τοῦ Λευτέρη γινόταν τὸ ἀντίθετο. Στὴν Ἀθηνὰ ἔκανε ἐξαιρετικὴ ἐντύπωση τὸ μελαγχολικὸ-ὀνειροπόλο βλέμμα του. Στὴν πρώτη κιόλας συζήτηση εἶπε μέσα της: «Κοιτάζει ἴσια στὰ μιάτια. Ἢ πολὺ εἰλικρινὴς εἶναι, ἢ πολὺ ἐγωιστής!». Ὁ Λευτέρης, καημένος κι ἀπ τὶς προηγούμενες περιπτώσεις, φυλαγόταν, δὲν ἔβγαινε ἀπ τὰ ὅρια τῆς συναδελφικῆς ἀβρότητας κι αὐτὸ μεγάλωνε τὸ πεῖσμα τῆς κοπέλας. Τοὺς βοηθοῦσε καὶ τὸ γεροντάκι μὲ τὶς ἱστορίες του, τὴ στάση του. Ἔπασχε ἀπὸ ρευματισμοὺς καὶ δὲν πήγαινε, εἴτε ἔφευγε ἀπ τὸ σχολειὸ καὶ τοὺς ἄφηνε μόνους. Τ Ἁη-Δημητριοῦ τοὺς κάλεσε στὴ γιορτή του. Ἔφαγαν, ἤπιαν... Κατὰ τὶς 11 τὴ νύχτα τοὺς ξάφνιασε τὸ μπουμπουνητό. Ἡ Ἀθηνὰ καθόταν στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ χωριοῦ κι ὁ Λευτέρης τὴ συνόδεψε. Ξέσπασε βροχὴ μὲ τὸ καρδάρι.

Τὸν κράτησε λίγο νὰ τὸν φιλέψει κάτι. Καὶ τὸ λίγο ἔγινε πολύ. Ὡστόσο. μ ὅλο ποὺ ἦταν στὰ καλὰ πιωμένος, τῆς εἶπε:

— Ἀθηνά! Πρέπει νὰ ξέρεις. Εἶμαι κομμουνιστής.

— Σπουδαῖα τὰ λάχανα, τ᾽ ἀπάντησε ναζιάρικα. Σήμερα, ἄλλος πολὺ κι ἄλλος λίγο, ὅλοι κομμουνιστὲς εἶναι.

Ἀργότερα, ὅσες φορὲς ἀναπολοῦσε κεῖνα τὰ γεγονότα, ἔνιωθε νὰ σφίγγεται ἡ ψυχή του. Οἱ δικαιολογίες «κι ἀπὸ πέτρα νὰ ἤμουν...», «καὶ προφήτης νὰ ἤμουν...», δὲν τὸν ἱκανοποιοῦσαν. «Φάνηκα ἐπιπόλαιος», ἔλεγε. Καὶ μόνο σὰν ἔφτασε στὴν κρίσιμη καμπή, στὸν τελευταῖο γύρο, ἄλαξε κάπως τὴν πρώτη γνώμη. «Κεῖ ποὺ ἔπεσα, σκεφτόταν, δασκάλα θὰ ἔπαιρνα ἢ καμιὰ ἀγρότισα, μπορεῖ νὰ ἔμνησκα κι ἀνύπαντρος... Ἀπότυχα στὴν ἐκλογή, ἀλλὰ θὰ μείνουν τὰ παιδιά μου νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγώνα...».

Κι αὐτὸς ἤθελε νὰ μετατεθεῖ στὴν πόλη. Τὸ ἔβαζε ἐπιταχτικὰ καὶ τὸ Κόμμα. Θὰ τὸν χρησιμοποιοῦσαν στὸ συνδικαλιστικό, στὴ διαφώτιση. Τὴν Ἀθηνὰ τώρα τὴ φόβιζε περισσότερο ἡ ἐγκυμοσύνη.

— Πήγαινε ἐσύ, τῆς εἶπε. Αὐτὸς δὲν εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλά, ἄμα σὲ δεῖ μὲ τὴν κοιλιὰ ὡς τὸ στόμα, μπορεῖ νὰ συγκινηθεῖ.

Ὁ ἐπιθεωρητὴς τῆς ἔριξε ἕνα βλέμμα χολιασμένο.

— Τὸν ἄντρα σου θὰ τὸν στείλω σὲ κανένα νησί... Ἔπρεπε νὰ τὸ σκεφτεῖς, ὅταν ἀποφάσιζες νὰ συνδέσεις τὴν τύχη σου μαζί του.

Παρακάλεσε, κλάφτηκε, ἔβαλε ἄλλους καὶ τοῦ μίλησαν. Τέλος συγκατατέθηκε νὰ τὴν ἀποσπάσει στὴν πόλη γιὰ ἕξι μῆνες.

Ὁ Λευτέρης σκέφτηκε, σκέφτηκε. Ἡ λύση τίποτα τὸ καλὸ δὲν προμηνοῦσε.

— Ἀθηνά! τῆς πρότεινε. Πᾶμε στὸ χωριὸ νὰ εἴμαστε μαζί. Θὰ σὲ βοηθάω καὶ στὸ μωρό, καὶ στὶς δουλιὲς τοῦ σπιτιοῦ, καὶ στὸ σχολειό... Ἄμα ζυγώσουν οἱ μέρες, παίρνεις ἄδεια... Κι ἂν αὐτὸς μᾶς φέρει ἐμπόδια, δὲν πρέπει νὰ φοβᾶσαι. Οἱ περισσότερες γυναῖκες μονάχες τους γενοῦν...

— Ἀνοίγει ἡ πόρτα καὶ γιὰ σένα. Θὰ φτάσει στὸ σημεῖο νὰ χωρίσει μιὰ οἰκογένεια;!... Ὅσο γιὰ τὴ βοήθεια, θὰ γράψω τῆς μάνας μου νὰ ρθεῖ.

Ἔτσι, κείνη τὴ χρονιὰ ὁ Καρατζὰς περπατοῦσε κάθε Σάββατο 14 ὧρες γιὰ νὰ κατεβεῖ στὴν πόλη κι ὅταν τὸ μωρό, ἡ Σεβαστή, ἄρχισε νὰ κουνάει τὰ χεράκια του καὶ νὰ χαμογελάει, ἦταν εὐτυχισμένος.

Ὁ ἐπιθεωρητὴς δέχτηκε νὰ παρατείνει τὴν ἀπόσπαση γιὰ ἕνα ἑξάμηνο ἀκόμα. Στὸ μεταξύ, ἀνακατευόταν στὴ ζωή τους καὶ ἡ γριὰ-Σεβαστή, ἡ πεθερά. «Ἂν δὲν μπεῖ στὸ δρόμο τοῦ Θεοῦ, ἔλεγε στὴν κόρη της, νὰ τὸν χωρίσεις. Δὲ θὰ μοῦ φτιάξει τ᾽ ἀγγόνια ἀντίχριστους...».

Ὄξω ἀπ τὸ χωριὸ Γιαλὸς καθόταν μιὰ ἀδερφὴ τοῦ Παπαχαράλαμπου, ἡ Ἀναστασία. Ὁ Λευτέρης τὴ γνώρισε μὲ σύσταση τοῦ παπᾶ, ὅταν δούλευε στὰ μεταλεῖα. Ἐκεῖ πῆγαν νὰ μείνουν λίγες μέρες τὸ καλοκαίρι.

Βραδάκι. Ὁ ἔρημος κολπίσκος ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀπότομους κάβους χάνεται μέσα στὸ δάσος, ποὺ σκεπάζει τὴν πλαγιά. Ἡ Σεβαστὴ ἀνακατεύει τὸν ἄμο καὶ τὰ φύκια. Τὸ ζευγάρι κάθεται δουβό. Ζυγώνει ὁ καιρὸς νὰ χωρίσουν.

— Ἀθηνά! Ἡ πεθερὰ κι ὁ ἐπιθεωρητὴς μαγειρεύουν μεγάλες δουλιὲς καὶ θὰ μοῦ στοιχίσει πολύ...

— Αὐτὴ ἡ ἀοριστία καὶ μένα μὲ νευριάζει. Θὰ πάω αὔριο καὶ θὰ ἐπιμείνω...

— Στὴν Ἀγριοσυκιά, τῆς εἶπε ὁ ἐπιθεωρητής, δὲν πρόκειται νὰ σὲ στείλω. Μένει τούτη ἡ θέση κενή.

Τὴν τρίτη χρονιὰ τὴ φώναξε ὁ ἴδιος καὶ τῆς ἀνακοίνωσε τὴ μετάθεση γιὰ τὸ χωριὸ Κλεισούρα.

Γυρίζοντας στὸ σπίτι, πέταξε τὸ χαρτὶ στὸ τραπέζι, ἔπεσε στὸν καναπὲ κι ἔβαλε τὰ κλάματα. Ὁ Λευτέρης διάβασε τὸ ἔγγραφο τῆς μετάθεσης κι ἔκατσε δίπλα της, στενοχωρημένος. Δύσκολο εἶναι γιὰ μιὰ γυναίκα, ἔγκυο ξανά, νὰ πάει σ ἕνα χωριουδάκι, στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ νομοῦ, πάνω στὰ σύνορα, σὲ μιὰ περιοχὴ χωρὶς συγκοινωνία... Ἀκόμα περισότερο τὴν πληγώνει ἡ ἀδικία, ἡ ταπείνωση, ὁ ἐκβιασμός. Αὐτὰ τὰ καταλαβαίνει ὁ Καρατζὰς καὶ τὴ δικαιολογεῖ. Ὅμως, καταλαβαίνει καὶ κάτι ἄλλο πιὸ ὀδυνηρό. Δὲ βαδίζουν τὸν ἴδιο δρόμο. Ἡ γυναίκα του δὲν ἔχει κανένα ἰδανικό, ποὺ νὰ τῆς δίνει δύναμη. Πέρα ἀπ τὸν ἑαυτό της, τὴ φαμίλια της, δὲν ὑπάρχει κόσμος...

Ἀνασήκωσε τὸ κεφάλι, σφούγγισε τὰ δάκρια καὶ ρώτησε:

— Πές μου, σὲ παρακαλῶ, καλύτερος ἀπ τὰ παιδιά σου καὶ τὴ γυναίκα σου εἶναι ὁ κομμουνισμός;

— Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὁρισμένα πράματα, ποὺ ἀξίζουν περισότερο κι ἀπ τὴ ζωή του, γιατὶ συνδέονται μὲ τὰ παιδιά του, τὴ γυναίκα του, τὸ μέλον τοῦ κόσμου... Ἂν ἀποκηρύξουμε τὶς ἰδέες μας κι ἂν σταυρώσουμε τὰ χέρια, πιὸ πολὺ θὰ ὑποφέρουμε...

— Τότε νὰ χωρίσουμε! φώναξε ἀγαναχτισμένη.

Τὸ πρόσωπο γλώμιασε. Τὸ βλέμμα του ἔγινε πιὸ μελαγχολικό. Κάτι ἔλαμψε στὴν ἄκρη τῶν ματιῶν. Μιὰ αὐλακιὰ χαράκωσε τὴν μπάλα.

— Δὲν ἤθελα, πρόφερε μὲ φωνὴ βαθιά, σιγανή... Ἀλλά... Νὰ κρατήσω γὼ τὴ Σεβαστὴ κι ἐσὺ νὰ πάρεις τὸ μωρό, ποὺ θὰ γεννηθεῖ. Μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀγόρι...

Τὸν κοίταξε λίγο μὲ μάτια ὀρθάνοιχτα. Ἔγειρε ξανὰ στὸν καναπὲ καὶ μέσα ἀπ τοὺς λυγμούς, ψέλισε:

— Πῶς τὸ χώρεσε τὸ στόμα σου νὰ πεῖς τέτοια κουβέντα;! Πῶς;!...

Λύγουστιάτικο ἀπόγιομα. Στέκουν στὴν ἀποβάθρα καὶ περιμένουν. Δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν. Καὶ δὲ θέλουν νὰ κλάψουν. Φτάνει τὸ τραῖνο. Τὸ κοριτσάκι ἀπ τὴν ἀγκαλιὰ τοῦ πατέρα γέρνει κατὰ τὴ μάνα, ἁπλώνει τὰ χεράκια του κι ἀγκαλιάζει τὰ κεφάλια τους. Ἡ Ἀθηνὰ ἔφυγε γιὰ τὴν Κλεισούρα. Ὁ Λευτέρης στέκει στὴν ἀποβάθρα. Ἔχει τὴν αἴσθηση πὼς χωρίζουν γιὰ πάντα οἱ δρόμοι τους. Τὸ τραῖνο χάθηκε στὸν κάμπο. Ἔβαλε τὴ Σεβαστὴ στὸν ὦμο καὶ τράβηξε γιὰ τὴν Ἀγριοσυκιά.

Τὸ ἑπόμενο καλοκαίρι μ ἕνα ἄτομο ἀκόμα, τὸ Γιανάκη, πέρασαν ἥσυχα στὸ σπιτάκι τῆς Ἀναστασίας. Τοὺς ἐπισκέφτηκε δυὸ φορὲς ὁ Παπαχαράλαμπος. Ἡ ζωὴ σὰ νὰ ἔστρωσε καὶ σὰ νὰ προσαρμόστηκε ἡ Ἀθηνά. «Κι ἂν σὲ ἀπολύσουν, τοῦ εἶπε μιὰ μέρα, θὰ τὰ καταφέρουμε. Καὶ στὴ φυλακὴ νὰ σὲ βάλουν, δὲ θὰ πεθάνουμε ἀπ τὴν πεῖνα».

* * *

Ἀπελπισμένη, καταπικραμένη, μπῆκε στὸ γραφεῖο του.

—Λάκη! νὰ μοιράσουμε τὸ σπίτι στὰ τρία.

—Ἔτσι ἀχριστεύεται. Νὰ βροῦμε καμιὰ ἄλλη λύση.

Ἡ ὄψη του, ὅπως πάντα, παγερή, ὅμως ἡ μάνα διάβασε στὸ βλέμμα του συμπάθεια. Ἂν τοὺς βοηθοῦσε λιγάκι!

Ὁ γιὸς ἔξυσε τὸ μολύβι, ἔτριψε λέγο τὸ πηγούνι καὶ συνέχισε στὸ ἴδιο τόνο:

—Νὰ κρατήσω γὼ τὰ δικά σας μερτικὰ κι ἐσεῖς νὰ μετακινηθεῖτε στὸ ἰσόγειο.

Ἡ καρδιὰ της γέμισε μίσος.

—Νὰ μᾶς τὰ πάρεις μισοτιμῆς. Καλύτερα νὰ τὰ πουλήσουμε σὲ κανένα ξένο.

Ὁ γιὸς ἀπόλυτα ἤρεμος, παζαρεύει. Ἡ μάνα δὲν μπορεῖ νὰ κρατήσει τὰ νεῦρα της.

Τὸ σπίτι εἶναι προίκα μου κι ὅ,τι θέλω τὸ κάνω!... Οὔτε τ ἄγρια θηρία δὲ φέρνονται ἔτσι

— Μὴ γελιέσαι. Θὲς μὲ τὸ καλό, θὲς μὲ τὸ κακό, δὲν πρόκειται ν ἀφήσω νὰ τ ἀγοράσει ἄλλος. Κι ἂν τὸ πάρω, θὰ τὸ πάρω ὕστερα ἀπὸ λίγους μῆνες γιὰ ἕνα κομμάτι ψωμί...

Τὸ πρωὶ ἔδιωξε τὸ προσωπικό, νὰ μὴ μάθει ὁ ξένος κόσμος τὰ μυστικὰ τοῦ σπιτιοῦ καὶ τ ἀπόγιομα μετακινήθηκε. Τὸ βράδυ περίμενε τὸ Μίμη στὴν κύρια εἴσοδο καὶ τὸν πῆγε στὸ καινούργιο διαμέρισμα.

Τὴν κοίταξε μι ἀπορία. Ἐκείνη ἔβαλε τὰ κλάμματα. Τὴν ἀγκάλιασε καὶ μουρμούρισε μὲ παιδικὴ τρυφερότητα:

— Μαμά! μὴν κλαῖς. Ἀπὸ αὔριο θὰ δεῖς...

Ὁ Λαμπράκης παράτησε τὴ δικηγορικὴ κι ἡ πολιτικὴ δὲν τὸν τραβάει. Δὲ ρωτάει ποῦ πάει καὶ τί κάνει ἡ γυναίκα του. Παραμέλησε καὶ τὸν ἑαυτό του. Πότε τὸ κουστοῦμι τσαλακωμένο, πότε ἡ γραβάτα στραβοδεμένη, πότε ἀκούρευτος, ἀξύριστος. Ἔπιασε φιλίες μὲ τὸ Λάκη τὸν Ἀγγελή, ἀνακατεύται στὸ λαθρεπόρι, παίζει στὸ χρηματιστήριο, ἀγόρασε μετοχές... Ἀκόμα καὶ στὸν ὕπνο, τὰ ὄνειρα ἢ στὸ παραμιλητό, μὲ τὰ ἴδια προβλήματα παιδεύεται. Ὁ πατέρας παρακολουθεῖ μὲ ἀνησυχία τὴν ἐξέλιξη τοῦ γιοῦ.

— Παιδὶ μου! ὁ ἄνθρωπος φτιάχνει λεφτά, γιὰ νὰ ζεῖ καλύτερα.

— Ὁ καθένας μὲ τὸ χαραχτήρα του, πατέρα. Τὸν ἕνα τὸν τραβάει τὸ χαρτί, τὸν ἄλλο τὸ κρασί, ἕναν τρίτο...

Γιὰ τὴν κυρία Καίτη ἡ ζωὴ δὲν ἔχει κανένα νόημα. Καὶ οἱ ἀναμνήσεις ἀπ τὴν παλιὰ ζωή, ποὺ κάποτε τὴν ἀνακούφιζαν, ἀχρηστεύτηκαν. Τὸ καλοκαίρι παρακάλεσε τὸ Μῆτσο καὶ ἐπισκεύτηκαν τὴν Πολιτειούλα. Τὴ βρῆκε ἀγνώριστη, ξένη, κρύα, χαλασμένη... Παλιότερα νυχτοξημέρωνε νὰ δεῖ τὸ γιό της εὐτυχισμένο: Νὰ γελάει, νὰ χωρατεύει, νὰ ἔχει φίλους, νὰ τὸν καμαρώνει ὁ κόσμος καὶ νὰ λέει: Αὐτὸς εἶναι ὁ Λαμπράκης ὁ Καρατζάς... Τώρα;! Τῆς θυμίζει τὸν μπακάλη τῆς γειτονιᾶς, ἐκεῖ στὸν τόπο της. Ἀπ τὸ γλυκοχάραμα ὡς τὰ μεσάνυχτα — ἰδρωμένος, ὁρώμικος, νηστικός... — δὲ στεκόταν καθόλου στὰ πόδια καί, σὰν ἔκλεινε τὸ μαγαζί, λογάριαζε καὶ ξαναλογάριαζε, μετροῦσε καὶ ξαναμετροῦσε τὰ λεφτά... Ἡ ζωὴ δὲν ἔχει κανένα νόημα γιὰ τὴν κυρία Καίτη κι ἂν δὲν ἦταν ὁ ἄντρας της... Καὶ κεῖ ποὺ ὅλα ἦταν μαῦρα, τὴ θυμήθηκε μὲ κάποια καθυστέρηση ἡ Μεγαλόχαρη τῆς Τήνου.

Μὲ τὴν τροπὴ ποὺ πῆραν τὰ πράγματα, οἱ ὑπηρεσίες τοῦ Θοδωρῆ ἔχασαν τὴν ἀξία τους.

— Ἄιντε νὰ φύγουμε, τοῦ ἔλεγε ἡ γυναίκα του. Κατάντησες κλητήρας τοῦ Λαμπράκη. Ἂν ἐδῶ εἶναι δύσκολα, πᾶμε στὴν πατρίδα μας ν ἀνοίξεις ἐκεῖ δικό σου γραφεῖο.

— Ν ἀφήσω τὴν περιουσία;

— Ποιά περιουσία;!...

Ὅταν ἔκαναν παιδί, ἡ γυναίκα γύρισε στὸ ἴδιο ζήτημα μὲ μεγαλύτερη ἐπιμονή.

— Θὰ γεράσουμε, θὰ πεθάνουμε καὶ δὲ θ ἀφήσουμε τίποτα στὸ παιδί μας. Ἄιντε νὰ φύγουμε!

— Τόσα χρόνια περίμενα καὶ τώρα στὸ ἔτοιμο!

— Δὲν ἔχουμε καμιὰ ἐγγύηση. Βάλτους νὰ κάνουν διαθήκη.

— Κάνε ὑπομονή. Οἱ θεῖοι μ' ἀγαποῦν σὰν παιδί τους...

Οἱ ἐλπίδες, νὰ μείνει ὁ Λαμπράκης ἄκληρος, ἔσβησαν. Ἡ ἀπογοήτευση ὅλο καὶ συχνότερα θωπαΐται τὸ Θοδωρή, ὅμως οἱ τέτιες στιγμὲς δὲν κρατοῦν πολύ. Ὕστερα ἀπὸ λίγο βυθίζεται ξανὰ στὸ ἀφιόνι τῆς αὐταπάτης...

* * *

Στὴν Κλεισούρα, ἐπειδὴ βρισκόταν κοντὰ στὰ σύνορα, ἐγκατέστησαν σταθμὸ χωροφυλακῆς. Ἡ πρώτη γνωριμία μὲ τὸν ἐνωμοτάρχη, τὸν Ἠλία τὸ Λιάπη, ἔγινε τὶς παραμονὲς τῶν Χριστουγέννων. Καλησπέρισε, τίναξε τὴ χλαίνη κι ἔκατσε.

— Κυρία Ἀθηνά! νὰ μὲ σχωρᾶτε γιὰ τὴν ἐνόχληση. Ἐμεῖς οἱ στρατιωτικοὶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκτελοῦμε διαταγές... Ἤρα ἐντολὴ νὰ σᾶς παρακολουθῶ... Σᾶς παρακαλῶ, προσέχτε νὰ μὴν ἐκτεθῶ κι ἐγώ...

Τὸν ἐνωμοτάρχη οἱ χωρικοὶ στὰ κρυφὰ τὸν ἔλεγαν μπεκρή. Τὸν κέρασε ἕνα ρακί, καὶ δεύτερο, καὶ τρίτο... Ἀπὸ τὸ βουνὸ κατεβαίνει κύματα-κύματα ὁ βοριάς. Τὸ χιονόνερο χτυπάει στὰ τζάμια. Τρίζουν τὰ καυσόξυλα στὸ τζάκι. Ἡ καμπάνα τοῦ χωριοῦ χτυπάει ἑσπερινό. Τὰ παιδόπουλα λένε τὰ κάλαντα...

— ... Μὲ τοὺς κομμουνιστὲς μὲ χωρίζει μόνο ἕνα ζήτημα. Φυσικά, δὲν τρῶνε τὰ παιδιά τους, ὅπως λένε οἱ βάβες, ἀλλά, ἂν τοὺς βάλεις ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ τὴν οἰκογένεια κι ἀπ' τὴν ἄλλη τὸν κομμουνισμό...

Τὴ νύχτα σκέφτηκε πολὺ ἡ Ἀθηνά. Ὁ Λιάπης ἔχει δίκιο... Ὁ Λευτέρης δὲ θὰ διστάσει καθόλου, ἂν βρεθεῖ στὸ δίλημμα... Ὁ ἐπιθεωρητὴς τούς κυνηγάει... Ὑποφέρουν χωρὶς κανένα λόγο...

Ὁ ἀστυνόμος, μὲ τὰ λεφτὰ τοῦ Σταθμοῦ, τῆς φέρνει ἀπ' τὴν πόλη καὶ τὰ δικά της. Τὴ συναντάει σὲ φιλικὰ σπίτια κι εἶναι πάντοτε εὐγενικός. Στὸ δρόμο τὴ χαιρετάει στρατιωτικὰ καὶ παίζει μὲ τὸ μωρό, τὸ Γιανάκη. Καὶ ἡ δασκάλα ἔβγαλε τὸ συμπέρασμα, πὼς δὲν τὴν παρακολουθάει γιὰ πολιτικοὺς λόγους...

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ἡ Κατίνα δὲν μπορεῖ νὰ πάει στὴ διαδήλωση, μὰ δὲν μπορεῖ καὶ νὰ ἡσυχάσει. Ἄφησε τὰ παιδιά της — τὸ Θωμά, δυόμισυ χρονῶ καὶ τὸ Βαγγέλη, μωρὸ 25 ἡμερῶν — στὴ γειτόνισα, τὴ θειὰ Μαλάμω, καὶ κατέβηκε στὸ Κέντρο, σὲ μιὰ γνωστή της. Ἀνέβηκε στὸ δεύτερο πάτωμα. Ὁ μεγάλος δρόμος τραντάζεται ἀπ τὴ δύναμη τοῦ λαοῦ. Ἡ διαδήλωση μὲ συνθήματα, πλακάτ, τραγούδια... προχωράει. Πλησιάζει στὰ τάνκς. Στὴν πρώτη σειρὰ βαδίζει ὁ Γιῶργος. Ἀκούει τὴ φωνή του: «Φαντάροι! μὴ χτυπᾶτε τ ἀδέρφια σας!...». Ἀπάντησαν τὰ πολυβόλα... Γιὰ μιὰ στιγμὴ ἡ καρδιά της πάγωσε. Σκέπασε τὸ πρόσωπο μὲ τὶς ἀπαλάμες. Ὕστερα πετάχτηκε ὀρθή. Κατέβηκε τὰ σκαλοπάτια κουτροβαλιστὰ καὶ χώθηκε στὸ πλῆθος, ποὺ φωνάζει, ἀπειλεῖ, καταριέται, τὴ μιὰ τρέχει μπρός, τὴν ἄλλη πίσω, σκορπάει καὶ πάλι μαζεύεται...

Τσακισμένη ἀπ τὴ στενοχώρια καὶ τὴν ἐξάντληση γύρισε ἀργὰ στὸ σπίτι. Τὰ παιδιὰ κοιμοῦνται. Ἔκατσε στὸ παράθυρο. Νωρίτερα εἶχε καὶ ἀμφιβολίες. Τώρα εἶναι βέβαιη. Τὸν εἶδε μὲ τὰ μάτια της. Ἔπεσε μὲ τὴν πρώτη ριπή. Δὲν πονάει, γιατὶ θὰ μείνουν τὰ παιδιά της ὀρφανά. Δὲ σκέφτεται, πὼς θὰ ζήσει χήρα. Κλαίει, γιατὶ χάθηκαν ἄνθρωποι. Κι ἕνας ἀπ αὐτοὺς ἦταν ὁ ἄντρας της. Καὶ τὸν ἄντρα της τὸν ἀγαποῦσε περισσότερο κι ἀπ τὴ ζωή της. Κάποτε, ἀνάμεσα στὸν ὕπνο καὶ τὸ ξύπνιο, εἶδε κάτι σὰν ὄνειρο, μπορεῖ νὰ ἦταν καὶ ἡ ἴδια της ἡ σκέψη. Βρίσκονταν, τάχα, στὸ νησί, σ ἕνα κάβο οἱ δυό τους. Ὁ Γιῶργος, ξαπλωμένος-ματωμένος ἀνάμεσα στὰ δράχια. Αὐτὴ ἔγερνε ἀπὸ πάνω του, τοῦ χάιδευε τὸ πρόσωπο, τὰ μαλιά, κι ἐκεῖνος τῆς ἔλεγε: «Κατίνα, γυναικούλα μου χρυσή, ζήσαμε κάμποσα χρόνια καλά... Τώρα ἐγὼ πεθαίνω».

Τινάχτηκε. Κάποιος ἀνεβαίνει τὸ γκαλντερίμι. Ζυγώνει στὸ παράθυρο. Ἦταν ὁ Παντελής.

— Κατίνα! Τὸ Γιῶργο τὸν ἔπιασαν μὲ μερικοὺς ἄλλους.

Ἀνάσανε.

— Σκότωσαν πολλούς;

— Αὔριο θὰ ὀργανώσουμε ἄλλες διαδηλώσεις. Ἂν ρίξουμε τὴν κυβέρνηση, καλά. Διαφορετικά...

Μὲ τὸ χέρι ἔκαμε μιὰ κίνηση ἀόριστη καὶ πῆρε ξανὰ τὸ γκαλντερίμι.

Τὸ Γιῶργο δὲν πρόλαβε νὰ τὸν δεῖ. Μαζὶ μὲ ἄλλους τὸν δίκασαν στὰ πεταχτὰ καὶ τοὺς μετέφεραν στὴν Αἴγινα. Ἀπὸ κεῖ τῆς ἔγραψε:

> «... Εἶμαι καλά. Μὴν ἀνησυχεῖς. Δὲ χρειάζομαι τίποτα... Τὸ Θωμᾶ...».

Τὰ ὑπόλοιπα, μιὰ σειρὰ περίπου, ἦταν τόσο σβησμένα πού, ὅσο κι ἂν παιδεύτηκε, δὲν μπόρεσε νὰ τὰ διαβάσει.

Δυὸ σπίτια παραπάνω κάθεται ἡ Μαρία Παπανίκα, γυναίκα ἑνὸς χαφιέ. Αὐτὸς τὴ δέρνει κι αὐτὴ τὸν κερατώνει. Ἡ γειτονιὰ τὴ σιχαίνεται καὶ τὴ φοβᾶται. Ἡ Κατίνα σχέσεις μαζί της δὲν ἔχει. Μόνο μιὰ φορά, ἐκείνη τῆς εἶπε: «Ἐσὺ ζεῖς καλὰ μὲ τὸν ἄντρα σου» κι ἀμέσως πρόστεσε: «Σὰν κι ἀνταμώνεστε ποτὲ νὰ τσακωθεῖτε!». Κεῖνες τὶς μέρες ἔφερνε γύρα καὶ διέδινε τὰ πιὸ τερατώδικα πράματα καί, σὰν εἶδε, πὼς ἡ Κατίνα δὲν ἄνοιγε κουβέντα, τὴ ζύγωσε ἕνα βράδυ καὶ τῆς εἶπε ἐμπιστευτικά:

— Τὸ νοῦ σου! Στὶς Συκὲς ἔπιασαν μιὰ γυναίκα μ ἕνα κοριτσάκι σὰν τὸ Θωμά. Δὲν εἶχε σὲ ποιόν νὰ τ ἀφήσει καὶ τὸ πῆρε στὸ κρατητήριο μαζί της. Ὅταν τὴν ἀνέβασαν στὸ καράβι, τὸ κράτησαν καὶ κανένας δὲν ξέρει τί ἀπόγινε.

Ἀπὸ τότε κείνη ἡ κουβέντα τὴ βασανίζει σὰν ἐφιάλτης.

Ἔβαλε τὰ παιδιὰ νὰ κοιμηθοῦν κι ἑτοιμαζόταν νὰ ξαπλώσει κι αὐτή. Χτύπησε ἡ πόρτα καὶ μπῆκε ὁ γερο-Θωμιάς. Ἔστησε τὸ ραβδὶ στὸν τοῖχο, ἄφησε τὸν τορβὰ στὸ σκαμνὶ καὶ κάθησε.

— ... Μάθαμε κι ἤρθα νὰ δῶ τί κάνεις... Λέμε νὰ πάρουμε τὰ παιδιὰ στὸ χωριό...

Τὰ μάτια της γέμισαν δάκρια.

— Ἔχουμε λίγο γάλα. Δὲ θὰ τ ἀφήσουμε νηστικά. Καὶ τὸ φώτη ἔτσι τὸν μεγαλώσαμε...

Τρεῖς μέρες ἀργότερα ἔβαλε ξανὰ τὸν τορβὰ στὴν πλάτη καὶ πῆρε τὸ ραβδί του.

— Θὰ πάω στὸ Λευτέρη. Νὰ δῶ τί κάνουν κι αὐτοί. Στὸ γύρισμα λέω νὰ τὰ πάρω καὶ τὰ δυό...

Στὴ γειάτη σκόνη δημοσιά, μὲς τὴν ἀφόρητη αὐγουστιάτικη ζέστη, ὅπως κι ἄλλη μιὰ φορά, ὅταν εἶχε πάει στὸν κάμπο νὰ ἀνταμώσει τὴ Βάσω, περπατάει ὁ Θωμιὰς σιγὰ-σιγά, μὲ βαριὰ καρ-

διά. Στὸν ὄχτο, δίπλα στὸ χωραφόδρομο, στέκει ὁ Λευτέρης. Παρακολουθεῖ τὸ γέρο, ποὺ ξεμακραίνει, καὶ κουνάει τὸ κεφάλι μὲ θλίψη. «Οἱ δικές μου ἐπιπολαιότητες!... Στενοχώρεσα καὶ τὸν πατέρα!...».

Τὸ Θωμὰ ἀπ τὴν πρώτη στιγμή, δὲν τὸν χωροῦσε τὸ σπίτι. Ἡ Ἀθηνά, πάντα μουτρωμένη, μιλοῦσε μὲ τὴ μύτη. Ὁ Λευτέρης φυλαγόταν, μαζευόταν, σὰ νὰ ἦταν ξένος. Τὸ πρῶτο κιόλας βράδυ ἔγινε ἕνα μικρὸ ἐπεισόδιο. Ἡ γυναίκα ἀπίθωσε τὸ δίσκο μὲ τοὺς καφέδες στὸ τραπέζι κι ἔκατσε, σοβαρή-σοβαρή, ἀντίκρυ στὸν πεθερό της.

— Καλὰ ἔκαμες κι ἦρθες. Πατέρας εἶσαι. Πές του νὰ καθήσει ἥσυχος.

— Ἀθηνά! Ὁ πατέρας δὲν ἦρθε νὰ λύσει τὶς δικές μας διαφορές.

Καμιώθηκε, πὼς δὲν ἄκουσε.

— Εἶναι σωστὸ νὰ παρατήσει τὴν οἰκογένειά του καὶ νὰ πάει φυλακὴ ἢ ἐξορία;

Ὁ Θωμὰς σκύβει τὸ κεφάλι, ξύνει τὸ κούτελο. Οἱ καφέδες κρύωσαν. Ὁ Λευτέρης κοιτάζει μελαγχολικὰ τὰ φλυτζάνια. Ἡ Ἀθηνὰ μιλάει συνέχεια, χτυπώντας τὸ πόδι νευρικὰ στὸ πάτωμα.

Μὲ τὸ στανιὸ δέχτηκε νὰ μείνει δυὸ βδομάδες. Ἔβλεπε, πὼς μεγαλύτερες δυσκολίες ἔφερνε στὸ ἀντρόγυνο. Ὅμως κι αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα δὲν τὸ ἐξάντλησε. Μόλις μαθεύτηκε, πὼς ἐπιβλήθηκε δικτατορία καὶ κάνουν μαζικὲς συλήψεις, ἔβαλε ξανὰ στὸν ὦμο τὸν τροβὰ καὶ πῆρε τὸ ραβδί του. Ὁ Λευτέρης τὸν συνόδεψε μιὰ ὥρα ἔξω ἀπ τὸ χωριό. Στὸ ὅριο τοῦ διηγήθηκε ὅλες τὶς στενοχώριες του.

— Τί νὰ σοῦ πῶ, παιδί μου! Κάνε ὑπομονή!...

Τ ἀπόγιομα τῆς ἄλλης μέρας ὁ παποὺς ἔφτασε στὴ Θεσσαλονίκη κι ἀνέβηκε τὸ γκαλντερίμι. Στὴν πόρτα καθόταν μοναχὸ τὸ ἐγγονάκι. Σὰν τὸν εἶδε, ἔτρεξε καὶ τὸν ἀγκάλιασε ἀπ τὸ λαιμό.

— Ποῦ εἶναι ἡ μάνα σου;

— Ἦρθαν χωροφυλάκοι καὶ τὴν πῆραν.

— Κι ὁ Βαγγέλης;

— Τὸν πῆραν κι αὐτόν.

Κλείδωσαν τὸ δωμάτιο κι ἔδωσαν τὸ κλειδὶ στὴ θειὰ Μαλάμω. Ὁ γέρο-Θωμὰς μὲ τὸν τροβὰ στὴν πλάτη καὶ τὸ ραβδὶ στὸ χέρι, σήκωσε τὸ μικρὸ Θωμὰ στὴν ἀγκαλιὰ καὶ ξεκίνησαν...

* * *

Ξανὰ στ Ἀγνάντιο τοῦ Ραχούτη. Ὁ Θωμὰς βγάζει ἀπ τὸν κόρφο ἕνα παλιὸ-λερωμένο πορτοφόλι καὶ δίνει στὸ Φώτη ἕνα χαρτάκι διπλωμένο.

— Στὸ καλό, παιδί μου, καὶ νὰ μᾶς γράψεις, μουρμούρισε, χαϊδεύοντάς του τὰ μαλιά.

Ἡ Βάσω τὸ φίλησε πολλὲς φορές. Τὸ παιδὶ βάζει τὸ μπογαλάκι στὴν πλάτη καὶ παίρνει τὴν κατηφόρα.

Μὲ τέσσερα ἄτομα στὸ σπίτι δὲν μποροῦσαν νὰ βγάλουν τὸ χειμώνα. Νὰ πάει στὸ τσαγχαράδικο, εἶχε ἀνοίξει κι ἕνα δεύτερο μπαλωματίδικο κι ὁ Νίκος ἀναγκαζόταν νὰ δουλεύει καὶ στὰ χωράφια. Ὁ Θωμὰς θυμᾶται τὸ Γιῶργο καὶ τὸν Ἀλέκο τὸν Τσιγγάνο, ὅμως, γιὰ νὰ τὸν στείλουν ἠλεκτρολόγο, πρέπει νὰ ἔχουν ἄνθρωπο νὰ τοὺς βοηθήσει... Ἡ Βάσω προτιμάει τὸ ραφτάδικο. Ρώτησαν καὶ τὸ παιδί.

— Ὁ Γιάνης τοῦ Τάλαρου, ἀποκρίθηκε, δουλεύει ἐκεῖ ποὺ διορθώνουν ποδήλατα, αὐτοκίνητα, μηχανές... Τοῦ δίνουν καὶ ψωμί...

Ὁ Φώτης φάνηκε στὸ ἀπέναντι διάσελο, κούνησε τὸ χέρι καὶ χάθηκε στὸ λόγγο τῆς ἀντίθετης πλαγιᾶς. Οἱ γέροι δὲν ἔχουν καρδιὰ νὰ γυρίσουν πίσω.

— Θωμά! Κοίταξε στὴν τσέπη, μὴν ἔχεις τίποτα δεκάρες νὰ ἀγοράσουμε ἕνα λεμόνι... Μιὰ βδομάδα ἄρωστο τὸ παιδὶ καὶ δὲν ἔβγαλε ἀκόμα τὴν ὀστρακιά.

Ὁ γέρος ψάχνει τὸ λερωμένο πορτοφόλι καὶ κουνάει τὸ κεφάλι.

Ἀπ τὸ ἕνα μέρος ξεμακραίνει ἡ ἔγνια γιὰ τὸ Φώτη, ἀπ τὴν ἄλλη μπαίνει ἡ ἔγνια γιὰ τὸ μικρὸ Θωμά.

* * *

Μὲ παράκληση τῆς Καίτης, νὰ ἔχει τὸ ἐγγονάκι της κοντά, ἡ οἰκογένεια τοῦ Λαμπράκη μετακόμισε ξανὰ στὸ παλιὸ σπίτι. Ἔκει πάει, κάθε μέρα σχεδόν, καὶ ὁ Ἀγγελὴς ὁ Λάκης. Οἱ δυὸ ἄντρες κλείνονται ὧρες στὸ γραφεῖο. Οἱ στολὲς τῆς ΕΟΝ, τ ἀγάλματα τοῦ Ἀρχηγοῦ, οἱ ἔρανοι ὑπὲρ τῆς Ἀεροπορίας, ἡ σπιουνιὰ καὶ ἡ ἀτιμία, ἡ θρησκεία, ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ πατρίδα, ὅλα μπαίνουν στὸ σφυρί. Ἡ «φιλία» τους δὲν ἀρέσει στὸ Μῆτσο τὸν Καρατζά. «Σιχαμένος ἄνθρωπος, λέει γιὰ τὸ Λάκη, ὕπουλος, φίδι... Κι ἡ περιουσία του... βρώμια καὶ δυσωδία!...». Ἄρχισε κι αὐτὸς νὰ νοσταλγεῖ τὴν παλιὰ ἐποχή, ὅταν οἱ ἄνθρωποι κέρδιζαν τὰ λεφτά τους... τίμια. Ἡ κυρία Καίτη βλέπει τὶς ἐρωτοτροπίες τῆς Τούλας μὲ τὸν Ἀγγελή, γυρίζει ἀλλοῦ τὰ μάτια, κατακπίνει τὸ πικρὸ σάλιο καὶ σωπαίνει...

Ὁ Μίμης ὁ Ἀγγελὴς ξμεινε ὁ ἴδιος κι ἀπαράλαχτος καὶ θὰ ἄρχιζε στὴ φυλακὴ γιὰ χρέη, ἂν δὲν τὸν ἔσωζε ἡ ΕΟΝ. Δὲ δίνει

σημιασία στοὺς σκοπούς της. Τὸν τραβοῦν οἱ παράτες καὶ οἱ ψιέστες. Ἀναθάρρησε καὶ ἡ μάνα. Βγῆκαν ἀπ τὸ ἀδιέξοδο. Θὰ γινόταν καὶ ὁ γιός της κάτι. Ἔγινε κιόλας. Βαδίζει περήφανος ἐπικεφαλῆς τῆς φάλαγγας. Στὸ παράγγελμά του σταματοῦν καὶ οἱ ἀνάσες. Μὲ μιὰ κίνηση τοῦ χεριοῦ του τραντάζεται ὁ τόπος ἀπ τὸ ρυθμικὸ βῆμα καὶ τὶς ἰαχές... Στὶς μεγάλες μέρες παίρνει καὶ δίνει ἀναφορὰ ἀκόμα καὶ στὸν Ἀρχηγό, κάποτε καὶ στὸν ἴδιο τὸ βασιλιά... Αὐτὴ ποτὲ δὲν ἀγαποῦσε τοὺς φτωχούς, ἀλλά, ὅταν ὁ Ἀγγελὴς εἶχε ἐργοστάσια, ἀπέναντι στοὺς ἐργάτες κρατοῦσε στάση ἀδιάφορη. Τώρα! Πηγαίνει στὶς συγκεντρώσεις καὶ τὶς συνελεύσεις, τεντώνει τ᾽ αφτὶ στὶς ἐκλησιές, ρωτάει στὶς γειτονιές... Τὸ οἰκονομικὸ καὶ ἡ ματαιοδοξία ἀποτραβιοῦνται σὲ δεύτερη μοίρα καὶ παίρνει ἀπάνω ὁ φανατισμός. Κι ὁ κόσμος δὲν μπορεῖ νὰ ὑποψιαστεῖ πὼς ἀνακατεύεται σὲ τόσο «θεάρεστες» δουλιὲς μιὰ γριά, ποὺ ἔχει καὶ τὰ δυὸ πόδια στὸν τάφο.

* * *

Στὰ κατοπινὰ χρόνια τῆς ξένης κατοχῆς καὶ τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης — τὸ ρετσινόλαδο, τὴ φάλαγγα καὶ τὰ ἄλλα σωματικὰ βασανιστήρια, τὶς φυλακὲς καὶ τὶς ἐξορίες, θὰ τὰ ἔπαιρνε γιὰ παιγνίδια, ὅμως γιὰ κείνη τὴν ἐποχή, μὲ κεῖνο τὸ ἡρωικὸ ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Κόμματος, ἦταν μιὰ σοβαρὴ δοκιμασία. Ὁ φασισμὸς ἔπιανε στὸ σωρὸ κομμουνιστές, δημοκράτες κι ἀνθρώπους ποὺ δὲ συνδέονταν μὲ τὸ κίνημα. Ἄρχισαν οἱ δηλώσεις μετανοίας, οἱ ἀποκηρύξεις «μετὰ βδελυγμίας», οἱ καταδόσεις... Ἡ ἀρώστια μεταδόθηκε ἀρκετὰ πλατιά, ἅρπαξε καὶ τὰ ἀσταθῆ μέλη τοῦ Κόμματος.

Κυνηγημένος, ἔφτασε στὴ Θεσσαλονίκη στὶς ἀρχὲς τοῦ Νοέμβρη. Στὸν Προφήτη Ἠλία, πάνω ἀπ τὸ Διοικητήριο, τὸν ἀντάμωσε ἕνα βράδυ βροχερὸ ὁ Παντελής. Ἔσφιξαν τὰ χέρια καὶ περπάτησαν λίγο μαζί.

— ...Στὸ ἴδιο πάτωμα τῆς πολυκατοικίας κάθεται κι ἕνας γιατρὸς μὲ ἀρκετὴ πελατεία. Ἔτσι δὲ θὰ κάνουν ἐντύπωση καὶ τὰ δικά σου μπαινοέβγα. Ὅμως αὐτὸ ἔχει καὶ τὴν ἀντίθετη πλευρά. Ἂν δὲν πάρεις τὰ μέτρα σου, ἀπ τοὺς πολλοὺς κάποιος μπορεῖ νὰ σὲ γνωρίσει... Θὰ δουλέψεις στὴ διαφώτιση... Νὰ προσέχεις πολὺ τὴν περιβολή σου... Ν᾽ ἀποφεύγεις κάθε περιττὴ κίνηση... Καὶ νὰ προετοιμάζεσαι ψυχολογικά... Ἡ κατάσταση δὲν εἶναι καθόλου ρόδινη...

Ὁ Παντελὴς πιάστηκε. Ἐξαφνίστηκε καὶ ὁ ἀντικαταστάτης του. Χάθηκε ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν Περιοχή... «Νὰ πάρεις τὶς προκηρύξεις στὸ δωμάτιό σου, τὸν εἰδοποίησαν. Θὰ ρθεῖ κάποιος γνωστός σου...».

Ἀπ τὰ χαράματα κάνει δόλτες. Ποιός νὰ εἶναι ὁ «γνωστός»: Νὰ ἤξερε κάτι γιὰ τὸ σπίτι! Βήματα ἀκούγονται στὴ σκάλα. Ἄνθρωποι ἀνεβαίνουν, μπαίνουν σὲ κάποιο διαμέρισμα, κατεβαίνουν... Στὸ παραμικρὸ σούρσιμο ζυγώνει στὴν κλειδαρότρυπα. Ἡ ὥρα περνάει ἀργά. Ἡ ἀγωνία δυναμιώνει. Ὅταν ὁ ἥλιος ἄγγιζε τὴ δύση, φάνηκε στὸ διάδρομο τὸ ράσο ἑνὸς παπᾶ, ποὺ χάθηκε στὸ διαμέρισμα τοῦ γιατροῦ. Ὁ Λευτέρης ξάπλωσε στὸ κρεβάτι στενοχωρημένος, ἀπογοητευμένος... Λίγα λεφτὰ ἀργότερα, ἀκούστηκαν χτύποι. Μ ἕνα σάλτο βρέθηκε στὴν πόρτα καί, σὰν ἄνοιξε, ἔμεινε κόκαλο.

— «Εὐλογητὸς εἶ Κύριε», ἄρχισε ἀπ τὸ κατώφλι ὁ Παπαχαράλαμπος. «Τὴ Σεβαστὴ τὴν πῆγε στὴν Κλεισούρα, ἡ Ἀναστασία. Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι». «Τὰ παιδιὰ καλὰ εἶναι. Ἡ Ἀθηνά, τὴν ξέρεις καλύτερα ἀπὸ μένα... Τὴ ζορίζουν κι αὐτοὶ οἱ παλιάνθρωποι! Δός μου τὶς προκηρύξεις. Βιάζομαι. Φεύγει τὸ τραῖνο». «Κύριε ἐλέησον! Κύριε ἐλέησον!». «Καλὴ ἀντάμωση!».

Ὅλη τὴ νύχτα μὲ τὶς σκέψεις του παλέβει. Τὴ μιὰ ἀπαλαίνει ἡ στενοχώρια. «Τὰ παιδιὰ εἶναι καλά». Τὴν ἄλλη, νιώθει ἕνα βάρος στὴν ψυχή. Θυμᾶται τοὺς γέρους καὶ τὴ ζωή τους, τὸ Γιῶργο καὶ τὴν Κατίνα. Γιατί νὰ βιαστεῖ! Καὶ γιατί νὰ παντρευτεῖ! Κάποτε δίνει δίκιο στὸν ἑαυτό του. Κάποτε καὶ στὴ γυναίκα του. Ἔμεινε μόνη της. Ἔπεσε ἀπάνω της ἡ πεθερά, ὁ ἐπιθεωρητής, ἡ Ἀστυνομία... Ἐδῶ ἄλλοι κι ἄλλοι!... Θὰ κάνει δήλωση καὶ θὰ τὴν ἀφήσουν ἥσυχη!...

Ἀπ τὸ παράθυρο τὸν εἶδε νὰ ἀνεβαίνει κι ἔνιωσε νὰ τρέμει τ ἀχείλι της ἀπ τὴν ὀργή. Τὸν σιχαίνεται, τὸν μισεῖ καὶ πιὸ πολὺ τὸν φοβᾶται. Τὸν ἕνα μήνα τῆς εἶπε, πὼς ξόδεψε λίγα λεφτὰ ἀπ τὸ μισθό της γιὰ ὑπηρεσιακὲς ἀνάγκες καὶ τὰ ἐπέστρεψε ἀργότερα. Τὸ δεύτερο δὲν τὰ ἐπέστρεψε κι ὕστερα δὲν τῆς ἔδινε λογαριασμό.

Μπῆκε, βρεγμένος-λασπωμένος, κι ἔκατσε στὴν καρέκλα. Τὰ μάτια του ἦταν κόκκινα-αἷμα, τὰ χνῶτα του μύριζαν ρακί.

— Εἶναι καιρὸς νὰ τελειώνουμε...

— Δὲν ἔχω ἰδέα, ποῦ βρίσκεται... Κι ὅταν ζούσαμε μαζί, ποτὲ δὲ μοῦ μίλησε γιὰ κομμουνισμό.

— Φαΐ.

Σὰν ἀπόφαγε, ζύγωσε τὴ μεσόπορτα καὶ τὴν ἄνοιξε μὲ μιὰ κλωτσιά.

— Ἄλαξε σεντόνια, εἶπε, δείχνοντας τὸ κρεβάτι.

Ἡ δασκάλα δὲν κατάλαβε καὶ μουρμούρισε:

— Τὸ Σάβατο!

— Ὄχι, τώρα θέλω!...

Κείνη τὴ νύχτα ὁ Λιάπης πρωτοκοιμήθηκε μὲ τὴ δασκάλα.

Στὸ τέλος τοῦ μήνα ὁ ἴδιος ὁ Λιάπης τῆς ἔφερε ἀπ τὴν πόλη τὸ ἔγγραφο. Ὁ ἐπιθεωρητὴς τῆς κοινοποιοῦσε δίμηνη προσωρινὴ ἀπόλυση. Πέταξε τὸ χαρτὶ στὸ τραπέζι καί, ξαπλώνοντας στὸ κρεβάτι, φώναξε:

— Μὴ νομίσεις πὼς θὰ σὲ θρέψω ἐγώ... Θὰ ψοφήσουν τὰ κουτάβια σου ἀπ τὴν πείνα...

Ἡ σκέψη τῆς δασκάλας εἶχε ὄγει πιὰ ἀπ τὴν κανονικὴ τροχιά. «Ποῦ εἶσαι, κ. Καρατζά, νὰ δεῖς τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου», εἶπε μέσα της μὲ ἀπόγνωση. Καὶ στὸ τέλος τοῦ διμήνου τῆς ἔφερε ἕνα ἄλλο χαρτί. Ἔβαλε τὸ δάχτυλο στὸ κάτω μέρος καὶ πρόφερε βραχνά:

— Ὑπόγραψε. Διαφορετικὰ ἑτοιμάσου γιὰ ἐξορία.

Ἡ Ἀθηνὰ σὰ νὰ βρῆκε τὸ δρόμο.

— Θὰ προτιμήσω τὴν ἐξορία.

— Καὶ τὰ κουτάβια σου;

— Θὰ τὰ πάρω μαζί μου.

— Ἄμα ὄγει ὁ ἥλιος ἀπ τὴ δύση.

* * *

Ἀπ τὸ πρῶτο πάτωμα, ὅπου καθόταν ἡ γριὰ Πηνελόπη, κατέβηκε σ ἕνα ὑπόγειο τσιμεντένιο, μὲ θολωτὸ νταβάνι, ἀποθήκη τυριῶν, ὅπως ἔδειχνε. Κι ἀπὸ κεῖ πήδησε σ ἕνα ὑπο-ὑπόγειο, τσιμεντένιο κι αὐτό. Τὸ περιεργάστηκε μὲ τὸ φακό. Ὕστερα ἀπ τὴ σύλληψη τῶν τυπογράφων, ἐδῶ θὰ ἔστηνε τὸ λημέρι του. Στὸ μέρος τοῦ τοίχου οἱ κάσες, ἀμφιθεατρικὰ βαλμένες, στὴ γωνιὰ ἕνα τραπέζι, ἕνα κάθισμα καὶ μιὰ λάμπα πετρελαίου, πιὸ κεῖ ὁ τενεκὲς γιὰ τὴν «ἀνάγκη» του καὶ δίπλα-κολητά, μιὰ στάμνα γιὰ νερό.

Τὰ χαράματα κατεβαίνει καὶ στοιχειοθετεῖ τὸ ὑλικό, ποὺ τὸ φέρνει ἡ γριούλα ἀποβραδίς. Ἔπειτα στεριώνει τὴ στοιχειοθετημένη πλάκα στὸ μάρμαρο τοῦ τραπεζιοῦ, κυλάει ἀπὸ πάνω δυὸ-τρεῖς φορὲς ἕναν κύλινδρο, ἁπλώνει τὸ χαρτί, τὸ πιέζει μὲ ἕναν ἄλλο κύλινδρο καθαρὸ καὶ ἡ μιὰ σελίδα εἶναι ἕτοιμη.

Ἀπ τὴν κατακόμβη βγαίνει τὴ νύχτα. Πλένεται, τρώει, ἀποφεύγοντας κάθε συζήτηση μὲ τὴ γριούλα, ἔχουν ἀφτιὰ καὶ οἱ τοῖχοι, σβήνει τὸ φῶς καὶ πιάνει τὸ παράθυρο. Βάζει τὰ χέρια στὸ πρεβάζι, ἀκουμπάει τὸ πηγούνι στὶς ἀπαλάμες καὶ ἀγναντεύει τὸ λιμάνι μὲ τὰ καράβια, τὴν πόλη μὲ τὰ φῶτα, ὀνειροπολεῖ καὶ πότε-πότε ἀναστενάζει: «Πόσο ὄμορφη εἶναι ἡ ζωή!». Καὶ κεῖ τὶς περισσότερες φορὲς τὸν παίρνει ὁ ὕπνος.

Στὶς ἀρχὲς μὲ τὴ δουλιὰ ξεχνοῦσε καὶ τὴν ὑγρασία, καὶ τὴ μυρωδιὰ τῆς μελάνης, καὶ τὸ ἀντιμόνιο, καὶ τὶς δικές του πίκρες. Ἔπειτα, ἀντὶ γιὰ ἕτοιμο ὑλικό, τοῦ ἔστελναν τὶς ἐφημερίδες κι ἕνα σημειωμα τί νὰ γράψει, κι ἀργότερα μόνο τὶς ἐφημερίδες...

Ἡ σύνδεση μὲ τοὺς παραπάνω ἄρχισε νὰ παρουσιάζει κενὰ καὶ οἱ μέρες χωρὶς δουλιὰ εἶναι χειρότερες. Στρώνει ἐφημερίδες στὸ τσιμέντο, ξαπλώνει ἀνάσκελα, βάζοντας τὰ μπράτσα προσκέφαλο, κλείνει τὰ μάτια καὶ βυθίζεται στοὺς στοχασμούς του. Χάνεται ὁ ὑπόγειος τάφος καὶ πηδοῦν ἀπὸ παντοῦ τοπία ὄμορφα, εἰκόνες γεμάτες ἥλιο. Βλέπει τὰ παιδιά του νὰ ἀνακατεύουν τὰ χώματα τὸ καταμεσήμερο στὸν ἥλιο, νὰ παίζουν στὸ ἀκρογιάλι μὲ τὸν ἄμο καὶ τὰ βότσαλα, τὸ νερὸ καὶ τὸν ἥλιο, νὰ μαζεύουν λουλούδια στὰ λιβάδια, ὅταν ὁ ἥλιος ἀνεβαίνει στὴν ἀνατολή, νὰ τρέχουν στὸ λόφο, ὅταν ὁ ἥλιος κατεβαίνει στὴ δύση... Νοσταλγεῖ καὶ τὰ δικά του στερημένα παιδικὰ χρόνια. Γύριζαν στὰ χωράφια κι ὁ ἥλιος τοὺς μαύριζε τὸ πρόσωπο, ἔπιαναν καβούρια στὸ ρέμα κι ὁ ἥλιος ἔκαιγε τὴ ράχη... Μὲ τὸν ἥλιο πρασινίζει τὸ χορτάρι, μὲ τὸν ἥλιο μεγαλώνουν τὰ σπαρτά, μὲ τὸν ἥλιο ὡριμάζουν οἱ καρποί. Ὁ ἥλιος καὶ τὰ παιδιά του δὲ φεύγουν καθόλου ἀπ τὸν ὑπόγειο τάφο, τοῦ κρατοῦν συντροφιά, τοῦ ἀπαλαίνουν τὴ μοναξιά... Ἡ σκέψη προχωράει καὶ πιὸ μακριά. Τὸ κίνημα χτυπιέται ἀπὸ παντοῦ καὶ ὑποχωρεῖ. Ὁ Μουσολίνι βρίσκεται στὴν ἐξουσία τόσο χρόνια κι ἂν δαστάξει τόσο ὁ φασισμὸς καὶ στὴν Ἑλλάδα!... Αὐτόν, τὸ Λευτέρη τὸν Καρατζά, θὰ τὸν φάει ἡ ὑγρασία, οἱ ρευματισμοί, τὸ σκοτάδι... Μπορεῖ καὶ νὰ χτικιάσει. Θὰ βγεῖ ἀπὸ δῶ γερντάκι, σκεβρωμένο, σαρακοφαγωμένο... μὲ ἄσπρα μαλιά. Φέρνει τὸ χέρι στὸ κεφάλι καὶ χαμογελάει. Παρακάλεσε τὴ γριούλα νὰ τὸν κουρέψει. «Δὲν μπορῶ. Τρέμουν τὰ χέρια μου», τ ἀπάντησε. Μέρες παιδευόταν μὲ τὸ τίποτα. Τέλος βρῆκε τὴ λύση. Μὲ μιὰ μηχανὴ κουρεύεται σύριζα μονάχος του... Κι ἀπ τὸ σήμερα πάει στὰ περασμένα. Οἱ κατακόμβες δὲν εἶναι τωρινές... Τέτια εἶναι ἡ ἱστορία. Ὁ ἄνθρωπος παλέβει πιὸ πολὺ γιὰ τὶς μελλοντικὲς γενιές... Ἡ κατάσταση θ ἀλλάξει. Πόσο θὰ δαστάξει; Σ αὐτὸν ἔλαχε τοῦτος ὁ τάφος γιὰ χαράκωμα. Ἔχει χρέος νὰ μείνει σ αὐτόν, ὅσα χρόνια κι ἂν χρειαστοῦν, καὶ θὰ μείνει. Πρέπει νὰ δουλέψει, ὅσο μπορεῖ, καὶ θὰ δουλέψει... Σὰν ἄτομο... μπορεῖ... Ὅμως θὰ ρθεῖ ὁπωσδήποτε μιὰ μέρα γεμάτη ἥλιο καὶ ἀγάπη...

Ἡ Πηνελόπη τὶς τελευταῖες μέρες ἄδικα πηγαίνει στὴ γιάφκα. Κανένα δὲ βρίσκει, καὶ κάθε τόσο ἀλάζει δρομολόγιο, ἀπὸ φόβο μὴν τὴν παρακολουθοῦν. Δυὸ μέρες στὴ σειρὰ τὴν ἐπισκέφτηκε τ ἀγγόνι της καὶ κοίταζε γύρω, λὲς καὶ κάτι ἔψαχνε νὰ βρεῖ. Ἀπὸ τότε ὁ Λευτέρης τὰ βράδια δὲ ζυγώνει καθόλου στὸ παράθυρο καὶ κατεβαίνει πιὸ νωρὶς στὸ ὑπόγειο...

Τὸ μεσημέρι ἀκούστηκαν βήματα πάνω ἀπ τὸ κεφάλι του. Σβήνει τὴ λάμπα, κάθεται καταγῆς καὶ καρφώνει τὸ βλέμμα στὸ σκοτάδι κατὰ τὸ μέρος τῆς γλαβανῆς. Ψυχολογικὰ εἶναι ἕτοιμος. Θὰ τὸν δείρουν μιὰ μέρα, δυό, δέκα... Κι ὕστερα θὰ τὸν στείλουν φυλακή, ἢ ἐξορία. Ἀπὸ δῶ καλύτερα θὰ εἶναι. Ὅσο γιὰ τὴ δουλιά... ἔχει σταματήσει... Κι ὡστόσο ἡ καρδιά του χτυπάει δυνατά, γρήγορα, ἀνάκατα. Θ ἀνοίξει ἡ καταπαχτή, θὰ ρίξουν τὸ φακὸ στὴν κατακόμβη, θὰ τὸν δοῦν μαζεμένο σὰ γάτα στὴ γωνιά, θὰ γυρίσουν τὸ πιστόλι καταπάνω του, μπορεῖ καὶ νὰ τὸν σκοτώσουν — σὲ ποιόν θὰ δώσουν λόγο! — καὶ δὲ θὰ δεῖ ξανὰ τὰ παιδιά του καὶ τὸν ἥλιο... Κι ἔπειτα ἀπὸ χρόνια, ὅταν θὰ ἀνατείλει ἡ μέρα, ἡ γεμάτη ἥλιο καὶ ἀγάπη, θὰ βροῦν τὰ κόκαλά του δίπλα στὰ σύνεργα τῆς δουλιᾶς του...

Ἡ γλαβανὴ ἐφάρμοζε καλά, ὅμως δὲν τὴ βρῆκαν ἀπὸ ἕνα τυχαῖο περιστατικό. Στὴ γωνιὰ ἦταν σωριασμένα κάμποσα χαρτιὰ καὶ διάστηκαν νὰ τὰ ψάξουν, γιὰ νὰ ἀνακαλύψουν κάτι τὸ ὕποπτο. Τὰ σκόρπισαν ἔδῶ κι ἐκεῖ καὶ κάμποσα ἔπεσαν καὶ σκέπασαν τὴ γλαβανή.

Ὅλες οἱ αἰσθήσεις συγκεντρώθηκαν στὴν ἀκοή. Ξαπλωμένος στὸ τσιμέντο ἀγάσκελα, περιμένει... Ἡ νύχτα κύλησε ἥσυχα, χωρὶς ν ἀκουστεῖ κι ὁ παραμικρότερος θόρυβος. Ξημέρωσε ἡ ἄλλη μέρα. Τὴ γριούλα τὴν ἔπιασαν. Ἡ γριούλα δὲ μαρτύρησε. Ἡ γριούλα δὲ γύρισε στὸ σπίτι.

Ὁ Λευτέρης νιώθει δίψα φοβερή. Ἡ στάμνα δὲν ἔχει νερό. Στὴν ἀρχὴ τὴ γέμισε μιὰ φορὰ κι ὕστερα τὴν ξέχασε. Πέρασε καὶ μιὰ νύχτα ἀκόμα, γεμάτη σκέψη κι ἀγωνία. Κι ἦρθε μιὰ ἄλλη μέρα. Εἶπε μιὰ διέξοδο. Νὰ βγεῖ τώρα, δὲν μπορεῖ. Θὰ ἔχουν στήσει καραούλι. Τὸ βράδυ; Ποῦ θὰ πάει νὰ κοιμηθεῖ; Ἀποφάσισε γιὰ τὰ χαράματα.

Βγάζει τὰ παλιὰ ροῦχα, τὰ διπλώνει καὶ τὰ βάζει πάνω στὸ τραπέζι. Κατεβάζει ἀπ τὸ καρφὶ τὸ πουκάμισο, τὸ σακάκι, τὸ παντελόνι καὶ ντύνεται. Βάζει τὸ μάρμαρο, τοὺς κυλίνδρους, τὴ μελάνη, τὸ χαρτί... στὴ θέση τους. Τοὺς ρίχνει μιὰ ματιὰ φιλική. Τοῦ κράτησαν συντροφιὰ τόσους μῆνες. Μαζί τους κουβέντιαζε, μαζί τους πάλεψε... Σβήνει τὴ λάμπα. Ἀνοίγει τὴν πρώτη γλαβανή. Ἀνεβαίνει τὴ σιδερένια σκάλα. Ἀνοίγει ἀθόρυβα καὶ τὴ δεύτερη γλαβανή. Περνάει τὸ κεφάλι. Τὸ δωμάτιο ἔρημο. Καίει τὸ πρόσωπό του, χτυποῦν τὰ μηλίγγια, σιγοτρέμουν τὰ γόνατα. Τραβάει τὸ σύρτη τῆς δεύτερης πόρτας σιγὰ-σιγά. Μόλις ξυπνοῦσε ἡ πόλη. Γλίστρησε στὸ δρόμο κι ἀνακατεύτηκε μὲ τοὺς πρώτους ἐργάτες, ποὺ πήγαιναν στὶς δουλιές τους...

«Κουλουρτζής!» ἀκούγεται δίπλα του. Ἀναστατώθηκαν τὰ

σωθικά του, πού βρίσκονταν σέ κάποια νάρκη ἀπ τή νευρική ὑπερδιέγερση. Στήν τσέπη εἶχε δέκα δραχμές. Ἀγόρασε ἕνα κουλούρι καὶ τότε ἡ πείνα θέριεψε σά λάμια. Θέλει νά τά ἀγοράσει ὅλα, νά φάει, νά χορτάσει... Σφουγγίζει τό κούτελο, πού καίει, περνάει τό χέρι ἀπ τό πρόσωπο. Νιώθει στήν ἀπαλάμη τ ἄγρια ἀπ τήν ἀπλυσιά γένια. Μπῆκε σ ἕνα ἀπόμερο κουρεῖο. Κάθησε στήν καρέκλα.

— Ἀπ τή φυλακή; ρώτησε ὁ κουρέας, κοιτάζοντας ὕποπτα τό κουρεμένο κεφάλι.

Τό μάτι τοῦ Λευτέρη ἅρπαξε τό σῆμα τῆς ΕΟΝ στήν μπλούζα τοῦ κουρέα.

— Ὄχι! Στό νοσοκομεῖο ἤμουν.

Ὡς τό ἀπόγιομα ψάχνει νά πάρει ἐπαφή. Πῆγε καί σέ μιά γιάφκα, πού θά τή χρησιμοποιοῦσε σέ ἀπόλυτη ἀνάγκη. Ἀπ τή στροφή εἶδε τήν πόρτα τοῦ ραφείου ἀνοιχτή καί ἀναθάρρησε. Θά βρεῖ ἕνα σύντροφο, ἕνα στήριγμα... Τό βλέμμα τοῦ γιαφκαντζῆ γέμισε τρόμο.

— Φεύγα! Φεύγα! Θά μέ πάρεις στό λαιμό σου.

— Ποῦ νά πάω; Οὔτε σπίτι ἔχω, οὔτε λεφτά...

— Πήγαινε ὅπου θέλεις. Πάρε δέκα φράγκα καί φεύγα.

Βγῆκε ἀπ τήν πόλη κι ἀνέβηκε στά ὑψωμιατάκια. Εἶχε μπεῖ ὁ Ἀπρίλης κι ὁ καιρός εἶναι γλυκός. Ἔκατσε σέ μιά ἀπόμερη χαραδρίτσα. Στό βλέμμα ξεχειλίζει ἡ μελαγχολία. Χαρακές αὐλακώνουν τό πρόσωπο. Τό δραδάκι μιά παρέα νέοι, ἀγόρια καί κορίτσια, φάνηκαν στό ἀντικρινό διασελάκι. «Ἑνίτες θά εἶναι», σκέφτηκε. Φοβήθηκε καί γύρισε ξανά στήν πόλη. Τά βήματα τόν ἔφεραν στό σπίτι τῆς τελευταίας σπιτονοικοκυρᾶς του. Σάν τόν εἶδε κουρεμένο, ἔμεινε σύξυλη.

— Μήν εἶσαι ἀπ αὐτούς; Τό παιδί μου εἶναι στήν ΕΟΝ. Θά φέρει ἀμέσως τήν Ἀστυνομία.

— Κυρία Θεοδοσία! Μή μαρτυρᾶς τοῦ παιδιοῦ σου. Δέν ἔχω ποῦ νά κοιμηθῶ...

Ἔμεινε κάμποσο σαστισμένη.

— Γιά μιά νύχτα. Στό πλυσταριό. Πίσω ἀπ τή σκάφη καί τό καζάνι. Κι ἄν σέ βρεῖ, νά πεῖς, πῶς μπῆκες μονάχος σου. Θά φύγεις, προτοῦ φέξει...

Στό Καπάνι γνώριζε τό μάγειρα. Ἔκατσε στό πιό ἀπόμερο τραπέζι, χωρίς νά βγάλει τό καπέλο.

— Περικλή! πεινάω καί δέν ἔχω λεφτά.

Τοῦ ἔφερε ἕνα πιάτο φασόλια.

— Φάγε καί δρόμο. Παρακολουθοῦν τό μαγαζί.

Τό ἀπόγιομα τῆς ἐπόμενης πάει ξανά. Ἔκατσε στό ἴδιο μέρος. Κόσμος μπαίνει, κόσμος βγαίνει. Τρῶνε, πίνουν, γελοῦν, χω-

ρατεύουν... Τὰ φαγητὰ ἀχνίζουν, μυρίζουν... Τρέχουν τὰ σάλια του. Γουργουρίζει ἡ κοιλιά. Ἡ καρδιά του εἶναι βαριά, μολύβι. Ὁ μάγειρας περνάει καὶ ξαναπερνάει καὶ δὲν κοιτάζει καθόλου κατὰ κεῖ. Περίμενε δυὸ ὧρες. Ὕστερα σηκώθηκε καὶ βγῆκε...

Δυὸ μέρες γυρίζει στοὺς δρόμους. Δυὸ νύχτες κοιμήθηκε στὸ βασάκι. Περισότερο κι ἀπ τὴν πείνα, κι ἀπ τὴν ἀυπνιὰ κι ἀπ τὴν κούραση τὸν τσακίζει τὸ παράπονο: «Καὶ ἐγκληματίας νὰ ἤμουν!». Τὴν Κυριακὴ ἄρχισε νὰ βρέχει. Ποῦ θὰ ξημερώσει τὸ βράδυ; Θυμήθηκε τὸ ὑπο-ὑπόγειο. Μπορεῖ νὰ γύρισε ἡ γριούλα. Κι ἂν τὸ σπίτι εἶναι ἔρημο, θὰ προσπαθήσει νὰ μπεῖ. Ἐκεῖ στὴ στέγνα καὶ τὴν ἡσυχία θὰ σκεφτεῖ τί θὰ κάνει. Μὲ τὸ σούρουπο ξεκίνησε. Στὸ παράθυρο στεκόταν ἕνας ἄντρας, κρατοῦσε ἕνα μωρὸ στὴν ἀγκαλιὰ καὶ ἔπαιζε μαζί του. Ὁ Καρατζὰς δὲ σταμάτησε καθόλου. Πάει καὶ τούτη ἡ ἐλπίδα. «Ἄδικα παιδεύομαι, σκέφτηκε. Πρέπει νὰ βρῶ μιὰ δουλιά. Ἐδῶ εἶναι δύσκολα. Θὰ πάω στὰ μεταλεῖα... Θὰ περάσω αὔριο ἀπ τὸ ράφτη νὰ τοῦ πῶ, πὼς δὲν μπόρεσα νὰ πάρω ἐπαφὴ μὲ τὴν ὀργάνωση... Ὅμως ἀπόψε, ποῦ θὰ μείνω;...».

Περπατώντας σύριζα στὸν τοῖχο, νὰ μὴν τὸν χτυπάει ἡ βροχή, ἔφτασε κοντὰ στὸ Διδασκαλεῖο. Πιὸ κεῖ, στὴ μεγάλη πόρτα, κάθεται ὁ συμαθητής του, ὁ Μάλινος. Τὸν εἶχε ξεχάσει καὶ τώρα σὰ νὰ τὸν βοηθοῦσε ἡ τύχη. Χτύπησε. Τοῦ ἄνοιξε ὁ ἴδιος.

— Μέγας εἶσαι, Κύριε! Ὁρίστε! Ἀπὸ ποῦ; Καὶ σὰν εἶδε τὸ κουρεμένο κεφάλι, τὴν περιβολή του γενικά, ἔκλεισε τὸ μάτι πονηρά: Σ' ἄφησαν ἢ τὸ ἔσκασες; Γαλαίπωρε Δὸν Κιχώτη! Ἀπὸ τότε σοῦ ἔλεγα: «Θὰ χαραμίσεις τὴ ζωή σου!». Καὶ νά! Ἔγινες δραπέτης τῶν κατέργων. Ἔχασες καὶ τὴν οἰκογένειά σου!

Ἡ ὄψη τοῦ Λευτέρη χλώμιασε. Ὁ Μάλινος τὸ πρόσεξε.

— Τί; Δὲν ξέρεις;

Σηκώθηκε κι ἄνοιξε μιὰ παλιὰ βιβλιοθήκη. Ἔψαξε καὶ βρῆκε μιὰ ἐφημερίδα. Ἀκούμπησε τὸ χέρι στὴν καρέκλα, κάθησε μὲ προφύλαξη, σὰ νὰ φοβόταν μὴν ἀγγίξει κάποια πληγή, καὶ διάβασε. Ἡ Ἀθηνὰ ἀποκήρυχνε «μετὰ βδελυγμίας» τὸν κομμουνισμὸ καὶ τὸν ἄντρα της καὶ ἀφαιροῦσε τὸ ἐπώνυμο «Καρατζὰς» ἀπ τὰ παιδιά της. Ἡ εἴδηση δὲν ἦταν τραγική, σὰν ἐκείνη ποὺ ὑποψιάστηκε στὴν ἀρχὴ ὁ Λευτέρης, ὅμως τὸν πίκρανε. Δὲν ἦταν ἀπ τὶς συνηθισμένες, τὶς τυπικὲς ἀποκηρύξεις. Εἶχε κι ἕνα κομμάτι ἀπ τὴν ψυχὴ τῆς γυναίκας του. Ἔλεγε, πὼς στὸ πρόσωπο τοῦ Καρατζᾶ γνώρισε ὅλη τὴ μισανθρωπία καὶ τὴ βαρβαρότητα τοῦ κομμουνισμοῦ. Ὁ Καρατζὰς δὲν ἔνιωθε γιὰ τὰ παιδιά του οὔτε τὰ ἔνστικτα ἑνὸς ζώου. Τὰ ἔδερνε, τὰ βασάνιζε, ὥσπου τὰ ἐγκατέλειψε καὶ ἔφυγε.

— Ἐσεῖς ἔχετε παιδιά; ρώτησε, γιὰ νὰ τραβήξει ἀλλοῦ τὴ συζήτηση.

— Αὐτὸ μᾶς ἔλειπε! ἀποκρίθηκε ὁ Μάλινος. Καὶ τώρα, ποιός ἄνεμος σ ἔφερε ἀπ ἐδῶ;

— Σκέφτομαι νὰ πιάσω δουλιὰ καὶ μοῦ χρειάζονται λίγα λεφτὰ νὰ ἀγοράσω μιὰ μπλούζα κι ἕνα ζευγάρι ἀρβύλες. Νὰ μὴ χαλάσω αὐτὸ τὸ μοναδικὸ κοστούμι... Θὰ σοῦ τὰ ἐπιστρέψω μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία... Θὰ σ ἀφήσω γιὰ ἐγγύηση τὸ ρολόγι μου...

— Ταλαίπωρε! Ταλαίπωρε! κούνησε τὸ κεφάλι μ ἕνα ὕφος περιφρονητικό. Κάνε μιὰ δήλωση καὶ πήγαινε στὴ θέση σου νὰ ζήσεις σὰν ἄνθρωπος.

Τὸ Μάλινο νὰ τὸν ἔσφαζες, αἷμα δὲ θὰ ἔσταζε. Περπατοῦσε μὲ τὴν πάντα, πιασμένος, καμπουριασμένος καὶ κούτσαινε. Τὸ σπίτι του ἀκάθαρτο, ἀκατάστατο, σὰν ἀχούρι. Παιδιὰ δὲν εἶχε. Ἡ γυναίκα του τὸν μούντζωνε καὶ τὸν ἔφτυνε. Αὐτὸς τὴν ἔβριζε καὶ τῆς πετοῦσε στὸ κεφάλι ὅ,τι ἔβρισκε. Κι ὡστόσο, μιλοῦσε γιὰ οἰκογένεια, γιὰ ἀνθρώπινη ζωή.

— Αὐτό, Στέλιο, εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ἂν θέλεις νὰ μὲ βοηθήσεις...

— Θὰ σοῦ δώσω... Πεινᾶς; Κοίταξε κατὰ τὴν πόρτα καὶ πρόστεσε: Ποῦ στὸ διάβολο νὰ πῆγε αὐτὴ ἡ δρώμια! Οἱ γυναῖκες θέλουν ξύλο καί...

Σηκώθηκε μὲ κόπο, προχώρησε στὴν κουζίνα, στραβὰ-στραβά, ἔφερε ἕνα πιάτο φαΐ κι ἕνα κομμάτι ψωμὶ καὶ τ ἀπίθωσε στὸ τραπέζι.

— Φάε! Ἐγὼ θὰ πεταχτῶ ὡς τὸ περίπτερο νὰ πάρω τσιγάρα. Θὰ περάσω κι ἀπὸ μιὰ γειτόνισα νὰ δῶ μὴν εἶναι κεῖ αὐτὴ ἡ καλντεριμιτζοῦ. Τὸ Χριστό της!...

Ὁ Λευτέρης μόνο ποὺ δὲν τὸν φίλησε. «Ἂν ἐρχόμουν ἐδῶ ἀπ τὴν πρώτη μέρα...», συλλογιόταν, καθὼς ἔτρωγε.

Ἀκούστηκαν δήμιατα στὴν αὐλή. Μπῆκε πρῶτος ὁ Μάλινος καὶ στὸ κατόπι δυὸ ἀστυνομικοί. Ὁ Λευτέρης σηκώθηκε, ἅπλωσε τὰ χέρια καὶ τοῦ πέρασαν τὶς χειροπέδες.

* * *

Τὸ Λευτέρη, ἀπ τὴ Θεσσαλονίκη τὸν ἔστειλαν στὸν Πειραιὰ μὲ τὸ τραῖνο κι ὄχι μὲ βαπόρι, ὅπως συνηθιζόταν, καὶ σὲ κάθε ἀστυνομικὸ σταθμὸ σὰ νὰ τὸν ξεχνοῦσαν. Στὴν Κατερίνη ἕνας ἀγρότης, κρατούμενος γιὰ χρέη, φεύγοντας, τ ἄφησε λίγο ψωμὶ καλαμποκίσιο. Σ ἕνα ἄλλο τμῆμα, ἴσως στὸ Λιτόχωρο, δυὸ μερόνυχτα δὲν ξάπλωσε καθόλου. Ἔβρεχε συνέχεια κι ἀπ τὸ βορινὸ τοῖχο ἔμπαινε νερὸ καὶ πλημμύριζε τὸ τσιμέντο. Στὸν Πλαταμώνα προσπάθησε νὰ ξυριστεῖ χωρὶς σαπούνι καὶ μακελεύτηκε. Τὰ ροῦχα λέρω-

σαν. Τὰ μάτια βούλιαξαν στὶς κόγχες. Τὰ μάγουλα πετάχτηκαν ὄξω. Τὸ κορμὶ σούρωσε ἀπ τὸ ξύλο, τὴν πείνα, τὴν ἀϋπνία, τὴν ὑπερδιέγερση...

Στὸ κρατητήριο τῆς Λάρισας ὁ δεσμοφύλακας, ἀνοίγοντας τὴν πόρτα, φώναξε ἀλέγρα:

— Σύντροφε Χαράλαμπε! γιὰ νὰ μὴν πλήτεις, σοῦ φέραμε παρέα.

Κατάχαμα κάθεται διπλοπόδι ἕνας ἄντρας σαρανταπεντάρης περίπου. Φοράει ἕνα πέτσινο καπέλο, χωμένο ὡς τὰ φρύδια, κι ἕνα σακάκι μακρύ, πέτσινο κι αὐτό. Σηκώνει τὸ κεφάλι, βγάζει ἀπ τὸ στόμα τὸ ἄδειο τσιμπούκι, στρώνει τὰ μουστάκια μὲ τὴ χοντρὴ ἀπαλάμη καὶ μέσα ἀπ τὰ χοντρὰ ματογιάλια κοιτάζει φιλικὰ τὸ νεοφερμένο.

— Ὅπως δείχνει, σὲ περιποιήθηκαν, μουρμούρισε, ἀπαντώντας στὸ χαιρετισμό.

Ὁ δεσμοφύλακας, ὅταν ἄνοιγε, ἄφησε στὸ καγκελόφραχτο παραθυράκι ἕνα τσιγάρο ἀναμένο, ὁλόκληρο σχεδόν, καὶ τό... λησμόνησε. Καίγεται ἀργὰ-ἀργὰ καὶ ὁ καπνὸς γαλάζια δαχτυλιδάκια ἀνεβαίνει. Ὁ Χαράλαμπος σηκώθηκε, ἔβαλε τὰ χέρια στὶς τσέπες τοῦ πέτσινου σακακιοῦ, πλησίασε, τὸ ἔσπρωξε μὲ τὸ φτερούδι καὶ τὸ ἔριξε ὄξω, στὸ προαύλιο.

— Μὲ κυρίεψε τὸ ἄτιμο! ψιθύρισε, γυρίζοντας στὴ θέση του.

Τὸ βλέμα τοῦ Λευτέρη δὲν ξεκολάει ἀπ τὸ τορβαδάκι, ποὺ βρίσκεται δίπλα στὸν τοῖχο. Ὁ Χαράλαμπος τὸ πῆρε, ἔβγαλε ἀπὸ μέσα μιὰ ἀλαξιὰ ἐσώρουχα, τ ἀπίθωσε στὸ γόνα, σὲ συνέχεια τὰ κοπιδοβέλονα καὶ τὸ ἀναποδογύρισε.

— Ἔλεγα νὰ μπαλώσω τὰ παλιοπάπουτσα, εἶπε. Δὲν ἔχω σπάγγο... Ὁ βραδινὸς σκοπὸς εἶναι λιγάκι ἄνθρωπος. Ἂν δὲν τὸν ἀλάξουν, θὰ μᾶς δώσει κανένα πιάτο φαΐ.

— Ἀπὸ ποῦ εἶσαι;

— Ἀπ τὸν Κόζιακα... Στὴν Καρδίτσα μὲ γνώριζαν κι ἤρθα δῶ. Δούλευα σ ἕνα φοῦρνο καὶ κοιμόμουν σ ἕνα χάνι. Κατὰ τὰ μεσάνυχτα, πρὶν ἀπὸ δέκα μέρες, ἤρθαν καὶ ξάπλωσαν δίπλα μου ἄλλοι δυό. Μισὴ ὥρα ἀργότερα ἔφτασε ἡ Ἀστυνομία καὶ μᾶς ἔπιασε. Αὐτοὺς τοὺς ἔστειλαν στὸ αὐτόφωρο γιὰ διάρηξη καὶ μένα μοῦ εἶπαν νὰ κάνω δήλωση...

— Ἔχεις οἰκογένεια;

— Τὴ γυναίκα, δυὸ κορίτσια κι ἕνα παιδί.

— Μεγάλα;

— Γιὰ φαΐ.

— Τί λέει ἡ γυναίκα;

— Γκρινιάζει. Ἔχει καὶ δίκιο, ἀλλά, κάνε κι ἀλλιῶς...

Τὸ βραδάκι φάνηκε πάλι ὁ δεσμοφύλακας.

— Σύντροφε Χαράλαμπε! ἦρθε ἡ ὥρα νὰ χωρίσουμε. Τόσες μέρες μαζὶ καὶ δὲ μᾶς εἶπες τί θὰ γίνεις ἐσύ, ὅταν θὰ ρθεῖ ὁ «κόκινος παράδεισος».

— Δεσπότης! ἀποκρίθηκε ἀμέσως, βγάζοντας τὸ ἄδειο τσιμπούκι ἀπ τὸ στόμα.

Στὸ προαύλιο, τὴν ὥρα ποὺ τοὺς περνοῦσαν τὶς χειροπέδες, ὁ ἕνας χωροφύλακας τῆς συνοδίας, θὲς δὲν ἤξερε, θὲς τοὺς κορόιδευε, ρώτησε:

— Τὰ πράγματά σας;

— Τὰ στείλαμε μὲ τὴ σκευοφόρο, εἶπε ὁ Χαράλαμπος, βάζοντας ξανὰ τὸ τσιμπούκι στὸ στόμα.

Ἡ ταλαιπωρία, ὥσπου νὰ φτάσουν στὸ «Μεταγωγῶν» Ἀθηνῶν, βάσταξε ἄλλες τρεῖς ἑβδομάδες. Ὅμως ἡ διαδρομὴ εἶναι τώρα ὑποφερτή. Τὰ βράδια, ὅταν τὸ μπουντρούμι εἶναι ὑγρὸ καὶ κρύο, ξαπλώνουν πλάτη μὲ πλάτη νὰ ζεσταθοῦν. Στὸ ξύπνιο κάθονται σταυροπόδι στὸ γυμνὸ τσιμέντο καὶ κουβεντιάζουν. Ὁ Χαράλαμπος μιλάει ἀργά, μὲ μισόλογα, μὲ σύντομες φράσεις. Ὁ Λευτέρης ἀκούει τὶς ἱστορίες τῆς ζωῆς του μὲ ἐνδιαφέρον καὶ τὸν κεντάει νὰ μὴ σταματάει.

* * *

Ἀνέβηκε τὴ σκάλα, ἀκολουθώντας τοὺς ἄλλους, ἄφησε τὰ μπαγαλάκια καταγῆς, κοντὰ στὴν πόρτα, καὶ κάθησε.

Τοὺ νεοφερμένους τοὺς ἔβαζαν σ ἕνα μεγάλο θάλαμο κι ἀργότερα μετακινοῦσαν ἐκείνους, ποὺ ἔδειχναν σημάδια σταθεροποίησης. Μὲ τὸν ἐρχομό τους ἡ συζήτηση, ποὺ ποτὲ δὲ σταματοῦσε, ἔπαιρνε καινούργια φόρα. Οἱ «παλαίμαχοι» ζητοῦσαν νὰ μάθουν πότε θὰ πέσει ὁ Μεταξάς, ἀνίχνευαν τὸ ἔδαφος νὰ δοῦν τί κρατάει τὸ κεφάλι τῶν καινούργιων, ἔψαχναν νὰ βροῦν ἐπιχειρήματα γιὰ τὶς ἀπόψεις τους, ρωτοῦσαν γιὰ γνωστοὺς καὶ φίλους...

Ἡ ἐξορία εἶχε τὶς δικές της πίκρες κι ὁ κάθε ἐξόριστος τοὺς δικούς του καημούς. Ὁ φοιτητὴς ὁ Κατσαμπὸς ἔκοβε βόλτες, κρατώντας τὸ πηγούνι μὲ τὸ χέρι, καὶ συλλογιόταν, πῶς περνοῦν τὰ χρόνια. «Οἱ ἐπιστήμονες, εἶπε κάποια στιγμή, ἀποτελοῦν τὸ πολυτιμότερο κεφάλαιο γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ καὶ δὲ γίνονται ἀπ τὴ μιὰ μέρα ὡς τὴν ἄλλη...». Ὁ Σακουλὰς ἀπ τὴν Καρδίτσα γύρισε στὸ πλευρὸ κι ἀναστέναξε: «Ἡ ἐσωτερικὴ κατάσταση καλή, ἡ ἐξωτερικὴ καλὴ κι ἐμεῖς ἐξορία...». Κι ὁ Διονυσάτος ἀπ τὴν Κεφαλονιά, συμπλήρωσε τὴ σκέψη τοῦ Σακουλᾶ: «Ἀφοῦ μποροῦμε νὰ τοὺς κοτσονάρουμε (ξεγελάσουμε)...». «Ἂν ἦταν ἕνας χρόνος ἢ δύο,

κούνησε τὸ κεφάλι ὁ Τσεκούρας, μακάρι καὶ πέντε... Αὐτὸ τὸ «ἐπαόριστο» σὲ τσακίζει». Τὸν Κάπα θὰ τὸν ἀπαρατήσει ἡ ἀραδωνιαστικιά. Ὁ Σταμάτης εἶναι τριανταπεντάρης καὶ θὰ μείνει γρεονταπαλήκαρο. Ὁ Γριάντης καθαντζάρισε τὰ 47 καί, ἀντὶ νὰ χαρεῖ τὸ σοσιαλισμό, θ ἀφήσει τὰ κόκαλα στὸ νησί. Τοῦ Σερβετᾶ δὲν τοῦ ἄρεσαν οἱ νόμοι τῆς Ὀμιάδας. «Κι ἐδῶ ἀνισότητα, παραπονιέται. Ὅλα τὰ ἐμβάσματα νὰ μπαίνουν σὲ κοινὸ ταμεῖο». «Καὶ σὰν ἐπιστέγασμα, συμπλήρωσε ὁ Πανάγος, ἔρχεται καὶ τὸ δεύτερο «ἰδιώνυμο». Γιατί νὰ μὴν ἔχουμε σχέσεις μὲ τὶς γυναῖκες τοῦ χωριοῦ; Κι ὅποιος ὁρεῖ τὸ τυχερό του...».

Στὶς κουβέντες τους διάβαζες τὶς ἀνησυχίες, τὶς διαθέσεις, τὶς ταλαντεύσεις... Ἔβρισκες ἀνθρώπους ἀπ ὅλα τὰ στρώματα, ἀπ ὅλες τὶς περιοχές, ἀκόμα καὶ ὑποπτους. Ὅταν ὁ Σεροετὰς ἔβαλε τὸ ζήτημα τῆς ἰσοπέδωσης, ὁ Σαλαμιάγκας γέλασε εἰρωνικά: «Καημένε! μὲ τὰ 50ο/ο ἐνισχύονται ὁρισμένοι, γιὰ νὰ παρασταίνουν τὸν ὑπερεπαναστάτη...».

Ὁ Γιῶργος ὁ Καρατζὰς ἀκούει καὶ συλογιέται. Στὴν Αἴγινα μετροῦσε τὶς μέρες νὰ τελιώσει ἡ φυλακὴ καὶ νὰ φύγει γιὰ τὴν ἐξορία μὲ τὴ σκέψη, πὼς ἐκεῖ ἡ ζωὴ θὰ ἦταν καλύτερη. Ὅμως τοῦτο ποὺ βρῆκε δὲ μιάζει μὲ κεινο ποὺ ἤξερε. Παλιότερα εἶχες νὰ κάμεις μὲ ἀνθρώπους λίγο-πολὺ δοκιμασμένους καὶ βασικὰ πάλεβες μὲ τὶς ἐξωτερικὲς δυσκολίες. Τώρα!

Ὁ θαλαμάρχης, ποὺ στριμώχνοταν ἀνάμεσα στὰ διασταυρούμενα πυρά, γύρισε κατὰ τὴν πόρτα, ζητώντας νὰ βρεῖ κάποια ὑποστήριξη.

— Ἐσύ, σύντροφε, τί λές;

Φαινόταν καθαρά. Ἡ ἀπαισιοδοξία δούλευε σὰν τὸ σαράκι καὶ τὸ περιβάλον δημιουργοῦσε εὐνοϊκὲς συνθῆκες. Καὶ σ ἕνα ἄλλο νησὶ τοὺς λιγόψυχους τοὺς ἔβαζαν νὰ κάθονται μαζὶ κι ἔγινε ὁ θάλαμος φυτώριο δηλωσιῶν. Ὅμως ὁ Καρατζὰς δὲν ἤθελε νὰ ἀνακατευτεῖ στὸν καυγὰ ἀπ τὴν πρώτη κιόλας βραδιά.

— Τί νὰ πῶ; Περιμένω νὰ ξαπλώσουν οἱ ἄλλοι, νὰ στρώσω στὴ μέση. Δὲν ἔχει μέρος...

— Τί γνώμη ἔχεις γι αὐτὰ π ἀκοῦς;

— Ἄσε τοὺς ψυχολογικοὺς ἐκβιασμούς, φώναξε ὁ Γρίτσας. Ὁ ἄνθρωπος σ ἀπάντησε. Ἂν συμφωνοῦσε μαζί σου, δὲ θὰ τὸ ἔκρυβε.

Ὁ θαλαμάρχης ἔμνησκε ξέσκεπος κι ὁ Γιῶργος ἔπρεπε νὰ πάρει θέση. Ἄπλωσε τὸ πόδι νὰ ξεμουδιάσει, ξέσφιξε τὸ κορδόνι τοῦ παπουτσιοῦ, κοίταξε τὰ δάχτυλα τοῦ χεριοῦ, σὰ νὰ τὰ μετροῦσε.

— Ἂν μπορούσαμε νὰ λύσουμε τὰ ζητήματά μας χωρὶς ἀγώνα κι ἕνας-ἕνας... δὲ θὰ βρισκόμαστε ἐξορία.. Λιποψυχίες, ἀκόμα

καὶ προδοσιές, παρουσιάστηκαν καὶ σ ἄλλες ἐποχές... ὅμως οἱ λαοὶ κερδίζουν τὶς ἐπαναστάσεις μὲ τὸν ἡρωισμὸ καὶ τὶς θυσίες...

— Ἔτσι εἶναι! πετάχτηκε κάποιος ἀπ τὴν ἀριστερὴ πάντα. Προσκυνημένοι θὰ ὑπάρχουν πάντοτε. Δίκιο εἶχε ὁ Καλοκοτρώνης... Ἐμεῖς τοὺς χαϊδεύουμε...

— Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Μαυροσκούφη πρέπει νὰ πάρουμε τὰ ξύλα, ἀκούστηκε μιὰ βραχνὴ φωνὴ ἀπ τὰ δεξιά.

— Μὲ σένα, σ. Φαρή, συζήτηση δὲν ἔχω. Τὶς ἀντιρήσεις σου στὸ σύντροφο.

— Ἄλλο ἐνοοῦσε ὁ σύντροφος. Οἱ δηλώσεις εἶναι φυσιολογικὸ φαινόμενο, ἀνθρώπινη ἀδυναμία καὶ δὲ χρειάζεται νὰ τὶς μετατρέπουμε σὲ «ἀνατολικὸ ζήτημα». Ὅπως κάνει ἡ ἀφεντιά σου. Ὅποιος θέλει νὰ πάει στὸ σπιτάκι του. «ὥρα καλὴ στὴν πρώτη του κι ἀέρα στὰ πανιά του...».

Ἡ συζήτηση ὅλο κι ἀνάβει. Ξέχασαν τὸ θαλαμάρχη καὶ τὰ διαστευρούμενα πυρὰ — ἀπ τ ἀριστερὰ «μὲ τὸ τσεκούρι», ἀπ τὰ δεξιὰ «ἂς τὰ πράματα νὰ τραβοῦν τὸ δρόμο τους» — χτυποῦν τώρα τὸν Καρατζά.

Πρωί-πρωὶ ὀγῆκε στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ. Ἔριξε μιὰ ματιὰ ὁλόγυρα κι ἀπ τὴ μορφή του πέρασε μιὰ σκιά. Θὰ πεστιμοῦσε τὰ παλιὰ λημέρια, τὸν Ἄη-Στράτη. Ἐκεῖ μπορεῖς νὰ ρίξεις τράτα σ ὅλους τοὺς κόρφους. Στὶς πλαγιὲς οἱ χωρικοὶ καλιεργοῦν κριθάρια, κουκιά... καὶ κανένα μερομάματο βρίσκεις νὰ ἀπαντᾶς τὶς δυσκολίες. Ἐδῶ ὁ τόπος εἶναι ξερός, ἄγονος. Τὸ χωριὸ μακριὰ ἀπ τὴ θάλασσα... Κι αὐτὸς ἔμεινε γυρὶς ροῦγα καὶ παπούτσια... Ὡστόσο ἡ ἀπαισιοδοξία δὲ βρῆκε ἔδαφος νὰ ριζώσει καὶ ἡ σκέψη πῆρε ἄλλο μονοπάτι. Πρὶν ἀπὸ χρόνια, ὅταν, παιδὶ ἀκόμα, περπατοῦσαν ὕστερε ἀπ τὴν πρώτη συνεδρίαση στοὺς δρόμους τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Παντελὴς τοῦ εἶπε: «Τὸν ὕμνο τῆς Διεθνοῦς τὸν ἔγραψε...». Τότε τοῦ φάνηκε παράξενο. Τὴ μιὰ μέρα ἡ ἀντίδραση τσάκισε τοὺς Κομμουνάρους καὶ τὴν ἄλλη αὐτοὶ τραγουδοῦσαν: «Ἐμεῖς, ποὺ ζούσαμε στὴν καταφρόνια, θὰ γίνουμε τὸ πᾶν ἐμεῖς...». Σήμερα ξέρει. Καὶ κάτι ἔχει διαβάσει καὶ δὲν εἶναι πιὰ παιδί. Ἡ αἰσιοδοξία ἀποτελεῖ νόμο τοῦ κινήματος. Καὶ σὰν ἄτομο... Ὁ ἀγώνας τοῦ ἔδωσε τὶς μεγαλύτερες χαρές. Μιὰ κρύα νύχτα, κεῖ ποὺ ἔγραφαν συνθήματα στοὺς τοίχους γιὰ τὴν Ὀχτωβριανὴ Ἐπανάσταση, βρῆκε τὴ γυναίκα του... Καὶ τὸ πεζοδρόμιο ἔχει τὶς δικές του συγκινήσεις. Μπαίνεις μπροστὰ καὶ ἡ φάλαγγα τραβάει ἄφοβα πάνω στὰ πολυβόλα... Καὶ οἱ φυλακὲς καὶ οἱ ἐξορίες δὲ σοῦ δίνουν καιρὸ νὰ βαρυγγοιμήσεις. Παλέβεις νὰ γίνει ἡ ζωὴ τῶν συντρόφων σου πιὸ ὑποφερτή... Κοιτάζει ὁλόγυρα τὸ ἄγονο τοπίο καὶ ψιθύρει: «Δύσκολες εἶναι ὧδε οἱ συνθῆκες, ὅμως θὰ τὰ βολέψουμε».

Αὐτὰ συλογιόταν ἐκεῖ στὴν παρυφὴ τοῦ χωριοῦ τὴν πρώτη μέρα τῆς καινούργιας ἐξορίας, ὅταν τὸν εἰδοποίησαν νὰ πάει στὰ γραφεῖα τῆς Ὁμιάδας.

Ἀπ τὴν ἄλλη μέρα τὸν ἔβαλαν διαχειριστὴ καὶ λίγο ἀργότερα ἐσωτερικὸ Γραμματέα. Ἔτσι, δὲν εἶχε καιρὸ οὔτε γιὰ μερακάματα, οὔτε γιὰ ρεμπασιούς. Μόνο τὰ βραδάκια καὶ τὰ πρωινά. Ὅταν ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι καθαρή, ἀνεβαίνει πότε-πότε στὸ καραούλι. Κάθεται στὸ βράχο, κατὰ τὸ μέρος τῆς δύσης, καὶ καρφώνει τὸ βλέμμα στὸ ἄλλο νησί, ποὺ διακρίνεται σὰν ἀχνὸ ὑψωματάκι μὲς τὴν ἤσυχη θάλασσα. Ἐκεῖ βρίσκεται ἡ Κατίνα κι ὁ Βαγγέλης. Κι ἀπὸ δῶ ὁ νοῦς πάει στὸ Περιστέρι, στοὺς γέρους, στὸ Θωμά... Ὁ Λευτέρης ἀπ τὸν Ὀχτώβρη εἶχε νὰ τοῦ γράψει. Ὑποψιάστηκε, πὼς πέρασε στὴν παρανομία. «Γερὸς εἶναι, εἶπε μέσα του, θ ἀντέξει. Κι οἱ δικοί του δὲ θὰ πεινάσουν...». Μόνο σὰ διάβασε τὴ δήλωση τῆς Ἀθηνᾶς κατάλαβε τὴ διαφορά. Ἡ Κατίνα μάζευε ὅλες τὶς φροντίδες γιὰ τὰ παιδιά, γιὰ τὸ ψωμί, γιὰ τὰ ροῦχα... ὅλες τὶς πίκρες, ὅλη τὴν κατακραυγὴ καὶ τὴν ἀγωνία... Κι ἀπὸ πάνω εἶχε, ὅπως κι αὐτός, τὸ δικιὸ τοῦ κράτους... Καὶ ποτὲ δὲν ἄκουσε ἀπ τὸ στόμα της ἕνα παράπονο. Καὶ τὰ γράμματά της ἦταν γεμάτα αἰσιοδοξία...

Καὶ τὰ χρόνια τῆς ἐξορίας κυλοῦν τὸ ἕνα πίσω ἀπ τ ἄλλο...

* * *

Μὲ τὰ καλάμια στὶς πλάτες, σὰν τζουμάκια, κατεβαίνουν ἀπ τὴ Διαχείριση. Κοντὰ στὸ πηγάδι ὁ Λευτέρης κοντοστάθηκε.

— Ποῦ ἔβαλες τὰ ἐργαλεῖα; Λύριο θὰ φτιάξουμε τὸν τοῖχο στὴν Ἀλυκή.

Στὴ στροφή, δίπλα στὸ ρέμα, ἕνα ἀποτσίγαρο μέσα στὶς σκόνες. Τοῦ ἔριξε ἕνα βλέμμα περιφρονητικό, τὸ βρασκέλισε καὶ συνέχισε τὸ δρόμο, μουρμουρίζοντας: «Τὸ ἄτιμο! Δὲν ὑποφέρεται. Θὰ τὸ κόψω».

Ἔπιασαν τὸν κάδο, δόλωσαν τ ἀγκίστρια. Στὰ μάτια τοῦ Χαράλαμπου χοροπηδάει ἡ γόπα. «Τὸ ἄτιμο μὲ ρεζίλεψε. Θὰ τὸ κόψω», λέει ξανά, προσπαθώντας νὰ στερεώσει τὴν ἀπόφαση. Καὶ τὰ πετρόψαρα σὰ νὰ τὸν χοροϊδεύουν. Τρῶνε τὸ δόλωμα καὶ φεύγουν. Ὁ πειρασμὸς ἦταν μεγάλος.

— Θὰ πεταχτῶ μιὰ στιγμὴ στὸ χωριό.

Ὁ Λευτέρης τὸν παρακολουθεῖ νὰ ξεμακραίνει καὶ χαμογελάει. Καλοκαίρι. Κεσάτια. Οἱ δουλιὲς τοῦ χωριοῦ λιγόστεψαν. Καὶ τράτα δὲ ρίχνουν. Τὴν πῆγε ὁ καπετὰν-Νικόλας στὴ Λῆμνο νὰ τὴν μπαλώσουν. Τὰ χόρτα σκλήρυναν-ξεράθηκαν... Ἀπ τὰ παλιὰ ροῦχα τοῦ Χαράλαμπου δὲν ἀπόμεινε τίποτα. Μόνο τὸ πέτσινο σακάκι.

Ὅταν ἀρχίζουν οἱ ζέστες, τὸ μπαλώνει τὸ συγυρίζει καὶ τὸ χρειάει στὸ καρφὶ γιὰ τὸν ἑπόμενο χειμώνα. Ἡ Ἀλληλεγγύη τὸν βοηθάει, ὅσο μπορεῖ. μὰ καὶ κεῖνα εἶναι παλιὰ καὶ δὲ βαστοῦν. Θὰ περπατοῦσε ξυπόλυτος, ἂν ἕνας σύντροφος, φεύγοντας γιὰ τὴν Ἀκροναυπλία, δὲν τ ἄφηνε ἕνα ζευγάρι ἀρβύλες. Ὁ Λευτέρης ἔγραψε στὴν Ἀγριοσυκιὰ καὶ τοῦ ἔστειλε ἡ σπιτονοικοκυρά του ἕνα κοστούμι, ἕνα ζευγάρι παπούτσια καὶ δυὸ ἀλαξιὲς ἐσώρουχα. Κι ἀπ τὸ χωριὸ δὲν τὸν ξεγνοῦσαν. Καὶ τὸ κυριότερο, δὲν τὸν βασανίζει τὸ κάπνισμα. Ὁ Χαράλαμπος τ ἀπόγιομα παρακάλεσε τὸν Μπάμπη τὸν Ἀλεξιάδη, τὸν τσιγαρὰ τῆς Ὀμιάδας, καὶ τοῦ ἔδωσε τὸ σημερινὸ τσιγάρο. Ὕστερα ἀπ τὸ βραδινὸ φαΐ δὲν κατάφερε νὰ κάνει «τράκα» καὶ κοιμήθηκε, χωρὶς νὰ καπνίσει. Τὸ πρωὶ πῆγε στὸν Κανελόπουλο, ποὺ εἶχε πάρει μὲ τὸ τελευταῖο ταχυδρομεῖο 300 δρ. ἐπιταγή. «Σύντροφε Θανάση! δός μου τρεῖς δεκάρες γιὰ ἕνα μισαδάκι». «Δὲν ἔχω!» τ ἀπάντησε κάπως ἀπότομα.

Θὲς ἀπ τὴν ἀφηρημάδα, θὲς κάποιο ψάρι τράβηξε τ ἀγκίστρι, τὸ καλάμι γλίστρησε ἀπ τὸ χέρι τοῦ Λευτέρη κι ἔπεσε στὴ θάλασσα. Τὸ ἀκολούθησε λιγάκι, καθὼς τὸ παράσερνε τὸ ρέμα, κι ἄφησε τὸ βλέμμα νὰ χαζέψει στὸ γύρω τοπίο.

Ἕνα καιρὸ παλιὸν καιρό, ἔλεγαν οἱ θρύλοι, ὁ Ἅγι-Στράτης δὲν ἦταν νησί. Μποροῦσες ποδαρόδρομο νὰ φτάσεις στὴ Μακεδονία. Ἀργότερα ἔγιναν σεισμοί, καταποντισμοί, βούλιαξε ὁ τόπος κι ἔμεινε τοῦτο τὸ κομματάκι γῆς καταμεσῆς στὸν πόντο. Ἔχει ἀμουδιὲς κοσκινισμένες, κόρφους μικρούς, ἀπότομους κάβους, πλαγιὲς καὶ χωραφάκια, ράχες ξερές, ντυμένες μὲ ἀστοιβιές, χαραδρίτσες καὶ λαγκαδάκια, ὑψωματάκια, κάμποσα δέντρα, ἰδιαίτερα βαλανιδιές, κι ὁλόγυρα, ὅσο βλέπει τὸ μάτι, θάλασσα ζμιορφη καὶ στὴν κάλμα της, καὶ στὰ μπουρίνια της. Ἀγναντεύεις ἀπ τὸ Διάσελο τῆς Ἁλωνίκης. Βορειοδυτικὰ καμαρώνει τὸ Ἅγιο Ὄριος. Ἀριστερότερα σοῦ γνέφει πότε-πότε μέσα ἀπ τὴ γαλάζια καταχνιὰ ἡ Χαλκιδικὴ καὶ χαμηλότερα ἕνα-δυὸ νησάκια ἀπὸ τὶς Βόρειες Σποράδες. Κατὰ τὸ βοριὰ ἡ Λῆμνος καὶ στὸ ὀάθος τὶς γάργαρες αὐγὲς ἡ Θάσος. Ἀνατολικὰ διακρίνεις ἀραιὰ καὶ πού τὴ Μυτιλήνη, ψηλότερα τὴν Τένεδο καὶ σπάνια μιὰ μύτη τῆς Ἴμβρου...

Τὰ σπιτάκια τοῦ χωριοῦ σκαρφαλώνουν στὴν πλαγιὰ καὶ οἱ ἀνεμόμυλοι στὴ ράχη στέκουν στὴ σειρά, ἀσάλευτοι. Ἀπ τὸ φοῦρνο ἀνεβαίνει πυκνὸς καπνός. Ὁ Μολίβης κι ὁ Σιντὸ Καλὴ φουρνίζουν τὸ ψωμὶ καὶ δίπλα, στὸ μαγειριό, ὁ Μῆτσος ὁ Δασκάλου ρίχνει τὴ φάβα στὸ καζάνι. Τέσσερες σκαλίζουν τὶς ντομάτες. Στὸ δίπλανὸ χωράφι ἔξι βγάζουν νερὸ ἀπ τὸ πηγάδι καὶ ποτίζουν τὶς πατάτες μὲ τοὺς τενεκέδες καὶ ὁ Γιάννης ὁ Πετρόπουλος, ὁ πατατογιάννης, φωνάζει ἀπ τὴ βραγιά: «Φέτος θὰ ἔχουμε ἐξαιρετικὴ

παραγωγή». Ἀντίκρυ τὸ γαϊδουράκι ὁ Κολίνος, γυρίζει τὸ μαγκανοπήγαδο. Ἀπ τὸ Μοναστήρι κατεβαίνουν καμιὰ δεκαπενταριά, κουβαλώντας φουσκί στὴν πλάτη, κι ὁ Ζώγας πάει στὸν Ἁη-Δημήτρη νὰ φορτώσει τὰ γαϊδούρια ξύλα. Ὁ Γρηγόρης ὁ Τσαουσίδης μετράει νὰ δεῖ πόσα πουλιὰ ἔβγαλε ἡ κλωσομηχανή του, πόσα αὐγὰ ἔψησε καὶ πόσα ἄφησε κλούβια. Στὸ ὑψωμιατάκι τ Ἁγίου Μηνᾶ τρεῖς κόβουν ἀστοιβιὲς καὶ τὶς φτιάχνουν δεμάτια. Δυὸ κοπέλες, οἱ καλονὲς τοῦ χωριοῦ, κάνουν βόλτες στὴν παραλία καὶ τραγουδοῦν: «Δυὸ ὄμορφα μάτια...». Οἱ ἐξόριστοι τὶς ξεγυμνώνουν μὲ τὴ φαντασία, τοὺς χαϊδεύουν μὲ τὸ βλέμμα τὰ καλοκαμωμένα κορμιὰ κι ἕνας ἀναστενάζει: «Καὶ ἡ ἀγάπη ἐξορία!... Τὴν κυνηγάει καὶ ἡ δεξιά, καὶ ἡ ἀριστερά...». Στὸν ἴσκιο μιᾶς γέρικης βελανιδιᾶς κάθονται κάμποσοι ἠπειρῶτες. Ἀπέναντι, σὲ 600-700 μέτρα ἀπόσταση, μιὰ γυναίκα σκουπίζει τὴν αὐλή. «Τί ὄμορφη πού εἶναι! λέει ὁ Νικήτας ὁ Χαλάτσης. Ἔχει κι ἕνα ἄσπρο πόδι...». «Ἡ πεινασμένη κότα, γελάει ἀνοιχτόκαρδα ὁ Βαγγέλης ὁ Μαλισόβας, κεχρὶ βλέπει στὸν ὕπνο της». Καὶ σὲ λίγο συμπληρώνει πονεμένα: «Ποιός ξέρει τί κάνουν οἱ δικοί μας ἔξω!». Ὁ Βράχας ἀπ τοῦ Καρπενησιοῦ τὰ μέρη κι ὁ Μαλιάρας ἀπ τὸν Ὄλυμπο ζυγώνουν τὰ πρόβατα, ποὺ βόσκουν στὴ ρεματιά, καὶ τὰ κοιτάζουν μὲ στοργή. «Στὴ Ρωσία, λέει ὁ πρῶτος, τὸν περισότερο καιρὸ τὰ ἔχουν κλεισμένα στὰ καλύβια. Ἐμᾶς μᾶς βοηθάει τὸ κλίμα!». Στὰ ἀνοιχτὰ περνάει ἕνα βαπόρι. Ὁ Κυριακίδης νοσταλγεῖ καὶ διηγιέται γιὰ μακρινὰ ταξίδια, γιὰ ἐξωτικὲς χῶρες... καὶ ὑπολογίζει πόσα καράβια θὰ ἔχει ἡ Ἑλλάδα αὔριο... Ἕνας μιλάει γιὰ ἠλεκτροσταθμούς, ἄλλος γιὰ ἐργοστάσια, σοβχόζ, κολχόζ...

Ἀπ τὸ μιαλὸ τοῦ Λευτέρη φεύγουν τὰ συγκεκριμένα καὶ μένουν μόνο οἱ λογισμοί. Ἄλλοι ἔρχονται, ἄλλοι φεύγουν. Χιλιάδες πέρασαν ἀπὸ δῶ. Ἡ σκληρὴ ζωὴ βαστάει χρόνια κι ὁ κάθε χρόνος βάζει καὶ μιὰ σελιδούλα στὸ βιβλίο, ποὺ τὸ ἔγραψαν οἱ ἐξόριστοι μὲ χαρὲς καὶ πίκρες, μὲ τραγούδια καὶ χορούς, μὲ φιλικὲς συζητήσεις καὶ τσακωμούς, μὲ τὴ δουλιά τους, τὸ αἷμα τους, τὰ ὡραιότερα ὄνειρα τ ἀνθρώπου. Καὶ πόσο θὰ βαστάξει ἀκόμα! Ὁ φασισμὸς τσάκισε τὸν ἱσπανικὸ λαό. Πάει ἡ Τσεχοσλοβακία, ἡ Πολωνία, ἡ Γαλία... Ὁ Χίτλερ ὅλο καὶ ζυγώνει στὰ σύνορα τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης...

Ἡ ἐξορία σὰ νὰ μὴν ἀλάζει καθόλου, ὅμως ὁ καιρὸς κυλάει. Ἕνα ἀπόγιομα πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια. ξεμπάρκαραν στὸν Ἁη-Στράτη. Τὴν ἴδια μέρα πῆγαν στὸ ρέμα, κοντὰ στὸ Μοναστήρι, χώθηκαν στὶς πικροδάφνες, ἔβρασαν νερό, ἔβγαλαν ὅλα τὰ ροῦχα — καὶ τὸ πέτσινο καπέλο, καὶ τὸ πέτσινο σακάκι — καὶ τὰ ζεμάτισαν. Τοὺς ἔδωσαν δυὸ στρώματα καὶ δυὸ κουβέρτες. Γέμισαν τὰ

στρώματα ξερὰ θελανιδόφυλα καὶ τὰ ἔβαλαν δίπλα-δίπλα. Ἔστρωσαν τὴ μιὰ κουβέρτα ἀπὸ πάνω καὶ σκεπάζονταν μὲ τὴν ἄλλη. Κι ἔτσι ἄρχισε ἡ καινούργια ζωή, ἡ ζωὴ τῆς ἐξορίας...

Τὸ καλοκαίρι οἱ τρατάροι ὅλο καὶ τὸ στρίβουν. Δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ παιδεύονται γιὰ δυὸ-τρεῖς ὀκάδες καλογριές. Ὅμως αὐτοὶ πηγαίνουν καὶ μὲ καλὸ καὶ μὲ ἄσχημο καιρό, ἔχει δὲν ἔχει ψάρια, καὶ ζορίζονται νὰ μάθουν νὰ τραβοῦν καὶ κρόκο καὶ κουπί... Στὸ ἀγροτικὸ συνεργεῖο δὲν τοὺς παίρνουν, γιατὶ δὲν εἶναι ἀγρότες, κι ὅμως κάνουν πότε-πότε κανένα μεροκάματο καὶ στὰ χωράφια. Ὁ ἕνας ὀργώνει, σπέρνει μὲ τὸ ζευγάρι, ὁ ἄλλος σκάβει νὰ νὴ μείνει καμιὰ ἀκρούλα χέρσα καὶ δώσουν ἀφορμή... Ὅταν δὲ βρίσκουν μεροκάματο, ὁ Χαράλαμπος μπροστά, ὁ Λευτέρης πίσω μὲ τὰ καλάθια καὶ τὰ μαχαίρια στὰ χέρια παίρνουν τὶς ρεματιὲς γιὰ χόρτα. Τὰ βράζουν σ ἕναν τενεκὲ κι ὕστερα ὁ Χαράλαμπος μ ἕνα πιάτο γεμάτο περνάει ἀπ τοὺς «παραλῆδες». Ἀνοίγει τὰ χοντρὰ δάχτυλα σὰ δικράνι, κουνάει τὴν ἀπαλάμη δεξιὰ-ζερβὰ καὶ χαμογελοῦν πίσω ἀπ τὰ χοντρὰ ματογιάλια τὰ μεγάλα καστανὰ μάτια του: : «Πουθενὰ δὲ θὰ βρεῖς τέτια χόρτα. Πρώτης ποιότητας... Τί ψυχὴ ἔχει ἕνα τσιγάρο!...». Τ ἀπογεύματα κι ὅταν ἡ ἐποχὴ τῶν χόρτων περνάει, τοὺς βλέπεις νὰ ψαρεύουν ἀπὸ κάβο σὲ κάβο. Τὰ μεσημέρια, ὅταν δὲν ἔχουν δουλιὰ κι ὁ καιρὸς εἶναι καλός, ἀνεβαίνουν καὶ ξαπλώνουν στοὺς Ἀνεμόμυλους. Καὶ οἱ δυσκολίες τώρα δὲν τοὺς πολυφοβίζουν. Μόνο ἡ ἔγνια γιὰ τὰ σπίτια τους δὲν φεύγει οὔτε ἀπ τὴ σκέψη τους, οὔτε ἀπ τὶς συζητήσεις τους...

Ὁ Χαράλαμπος πῆρε ἕνα γράμμα τὴν ὥρα τοῦ μεσημεριανοῦ φαγητοῦ. Τ ἄνοιξε, τὸ διάβασε. Ἔβγαλε τὰ γιαλιά, τὰ σκούπισε. Τὰ φόρεσε ξανὰ καὶ πάλι τὸ διάβασε. Τὸ χέρι του σιγοτρέμει. Χλώμιασε ἡ ὄψη του. Πῆγε πίσω ἀπ τοὺς μύλους, ἔκατσε ἀνάμεσα στὰ βράχια κι ὅλη τὴ μέρα ἀγνάντευε μακριά, πέρα ἀπ τὸν ὁρίζοντα, κατὰ τὸ μέρος τοῦ Κόζιακα, σὰ νὰ ἔβλεπε ἐκεῖ κάποιον, σὰ νὰ κουβέντιαζε μέ κάποιον. Ἐπέστρεψε στὸ θάλαμο ἀργά, ὅταν οἱ ἄλλοι κοιμοῦνταν, καὶ ξάπλωσε. Καὶ θὲς τὸ σκοτάδι φοβίζει τὸν ἄνθρωπο, θὲς ἡ νύχτα μεγαλώνει τὸν πόνο, γύρισε ἀθόρυβα στὸ πλευρό, ζύγωσε λιγάκι καὶ ψιθύρισε σιγά, πολὺ σιγά: «Λευτέρη! πέθανε τὸ παιδί μου». Κι ἀπὸ τότε δακδίζει πιὸ ἀργά, σκύβει πιὸ πολὺ τὸ κεφάλι, τὰ μάτια του ἔγιναν μελαγχολικότερα, τὰ λόγια λιγότερα...

Ὁ Λευτέρης καραουλίζει τὸν τόπο. Ἀπ τὸ χωριὸ ἔρχεται ὁ Χαράλαμπος διαστικός, πράμα ἀσυνήθιστο γι αὐτόν. Στάθηκε χαμηλά, στὴν ἀμυγδιά, σήκωσε τὴ χοντρὴ ἀπαλάμη καί, κουνώντας μαζὶ καὶ τὸ κεφάλι, τοῦ ἔκανε νόημα νὰ κατεβεῖ.

— Τί συμβαίνει;

— Δραπέτευσε ὁ Ζαχαράτος, ὁ Γαιδέτας, ὁ Καλοδίκης, ὁ Γουλιμιάρης ἐφτά.

— Κ αὶ τώρα;

— Δὲν καταλαβαίνεις; Θὰ ἔχουμε τραβήγματα μὲ τὴν Ἀστυνομία. Πᾶμε. Δὲν εἶναι καιρὸς γιὰ ψάρεμα.

Ἕνα μήνα νωρίτερα ἔφεραν ἀπ τὴν Αἴγινα μαζὶ μὲ ἄλλους καὶ τὸν Κεφάλα. Μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς ἀπόδρασης ἔγιναν ὁρισμένες ἀλαγὲς καὶ μπῆκε κι αὐτὸς στὸ Γραφεῖο. Τὴν ὥρα ποὺ ὁ Χαράλαμπος ἔλεγε τὸ νέο στὸ Λευτέρη, ὁ Κεφάλας καὶ ὁ Σαλονικιός, ποὺ εἶχε ἔρθει πρὶν ἕνα χρόνο, ἀνέβαιναν ἀργὰ κατὰ τὸ Νεκροταφεῖο καὶ σχεδὸν μάλωναν.

— Αὐτὸ εἶναι συνθηκολόγηση.

— Ἄσε τὶς μεγάλες κουβέντες. Ὁ Ἀστυνόμος δὲν εἶναι κομμουνιστής. Γιὰ διάφορους λόγους δὲ μᾶς ζόριζε... Βασικά, ἐνδιαφερόταν νὰ εἶναι ὁ ἀριθμὸς σωστός. Τώρα πάει νὰ δικαιολογηθεῖ στοὺς παραπάνω... Νὰ δεχτοῦμε ὁρισμένους περιορισμούς. Καὶ τὸ δεύτερο «παρών». Νὰ ἐπιμείνουμε μόνο, νὰ δίνουμε τὸ ἕνα τὸ πρωὶ καὶ τὸ ἄλλο τὸ βράδυ, γιὰ νὰ ἔχουμε τὶς ὑπόλοιπες ὧρες λεύτερες.

— Τὶς ἐλευθερίες τὶς καταχτήσαμε μὲ τοὺς ἀγῶνες μας. Δὲ μᾶς τὶς χάρισε ὁ Μουστάκας... Δὲν πρόκειται νὰ δεχτοῦμε καμιὰ ὑποχώρηση...

— Θὰ εἶναι καθαρὴ τρέλα νὰ ρθοῦμε σὲ ἀνοιχτὴ σύγκρουση μὲ τὴν Ἀστυνομία...

— Σὲ τραβοῦν πάντοτε οἱ δεξιὲς παρεκλίσεις σου...

— Νὰ προσέχεις τὶς κουβέντες σου.

— Θὰ τὸ βάλουμε στὴ συνέλευση καὶ θὰ δεῖς...

Ἡ Ὁμιάδα εἶχε ἀρκετὲς ἐλευθερίες. Μ αὐτὲς συνδέονταν τὰ οἰκονομικά της συμφέροντα καὶ τὸ θεωροῦσε βαρὺ νὰ τὶς χάσει. Ὡστόσο, ἂν ἔμπαινε τὸ ζήτημα στὶς συνελεύσεις, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπικρατοῦσε ἡ σύνεση. Τὸ Γραφεῖο τ ἀπόφυγε κι ἀποφάσισε ν ἀντιμετωπίσει τὴν κατάσταση δυναμικά. Στὸ τέλος τῆς συνεδρίασης ὁ Κεφάλας, ρίχνοντας ἕνα βλέμμα στὸ Σαλονικιό, εἶπε:

— Ἡ μειοψηφία ὑποτάσσεται στὴν πλειοψηφία καὶ παλέβει γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀπόφασης.

— Ὁπωσδήποτε! ἀποκρίθηκε ὁ Παντελής.

— Προτείνω οἱ διαφωνοῦντες, μὲ τὸ Σαλονικὸ ἐπικεφαλῆς, νὰ κάνουν τὴν πρώτη κρούση.

Ὁ Ἀστυνόμος τοὺς μίλησε λογικά.

— Δὲν μπορῶ νὰ κάνω διαφορετικά... Νὰ περάσει ἡ μπόρα...

Σ ἐκείνη τὴ συνάντηση πῆρε μέρος κι ὁ Λευτέρης καὶ εἶπε κάτι, ποὺ κόντεψε νὰ τοῦ στοιχίσει ἀκριβά. Κάποια στιγμὴ ὁ Μου-

στάκας, κεῖ πού ἐξηγοῦσε γιατί ἀναγκαζόταν νὰ πάρει μέτρα, γύρισε στὸ Λευτέρη καὶ τοῦ εἶπε:

— Ἐσύ, Καρατζά, τί λές; Δὲν ἔχω δίκιο;

— Μποροῦμε, κ. Ἀστυνόμε, νὰ εἴμαστε βέβαιοι πῶς τὰ καινούργια μέτρα θὰ καταργηθοῦν ἀργότερα;

Ὁ Μουστάκας ἁρπάχτηκε:

— Μὰ τί, παίζουμε; Ἀφοῦ σᾶς δίνω τὸ λόγο μου...

Γι αὐτὸ τὸν κάλεσαν στὸ Γραφεῖο καὶ θὰ τὸν τιμωροῦσαν ἂν δὲν παραδεχόταν τὸ λάθος του.

Ἀκολούθησε τὸ δεύτερο κλιμάκιο ἀπὸ ἐργάτες. Καμιὰ σαρανταριά. Γέμισε ἡ Ἀστυνομία. Ὁ Ἀντωνίου ὁ Χρῆστος, τὸ βαρὺ πυροβολικό, χτυπώντας τὸ χέρι στὸ τραπέζι, φώναξε:

— Κύριε Ἀστυνόμε! Θὰ γίνει ὅπως λέμε ἐμεῖς κι ὄχι ὅπως λὲς ἐσύ.

— Καλά, Ἀντωνίου! χαμογέλασε ὁ Μουστάκας. Θὰ μὲ θυμηθεῖς... μόνο νὰ μὴν εἶναι ἀργά.

Οἱ ἀψιμαχίες βάσταξαν, ὥσπου ἔφτασε ἀπ τὴ Μυτιλήνη ἕνα καράβι μὲ ἰσχυρὴ ἀστυνομικὴ δύναμη. Εἰδοποίησαν ὀνομαστικὰ 50 ἄντρες καὶ μιὰ γυναίκα, τὴ γιατρέσα τὴν Κούσκα, νὰ μαζεφτοῦν μὲ τὰ πράγματά τους σὲ μιὰ ἀποθήκη. Τοὺς ἔδεσαν δυὸ-δυὸ καὶ τοὺς ἀνέβασαν στὸ καράβι. Στὴν ἀποβάθρα μαζεύτηκαν οἱ ὑπόλοιποι ἐξόριστοι. Δὲν ἔγινε κανένα ἀπολύτως ἐπεισόδιο.

Παράμερα στὸν Κάβο, πίσω ἀπ τὸν Ὀπτικὸ Τηλέγραφο, στέκει μοναχὸς ὁ Χαράλαμπος. Μασάει τὸ ἄδειο τσιμπούκι καὶ παρακολουθεῖ τὸ καράβι, ποὺ ξεμακραίνει. Μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους ἔφυγε κι ὁ Λευτέρης κι ὁ Παντελής... Βγάζει τὸ πέτσινο καπέλο, τὸ κουνάει πέρα-δῶθε. Πότε θὰ τοὺς ξαναδεῖ;! Καὶ ἡ ἐξορία ἀπὸ δῶ κι ἐμπρὸς θὰ εἶναι γι αὐτὸν πιὸ δύσκολη!!...

* * *

Στὸ διάλειμα ὁ ταχυδρόμος τοῦ ἔδωσε ἕνα γράμμα. Τὸ ἄνοιξε κι ἀπ τὴν πρώτη ματιὰ τὸ πρόσωπό του χλώμιασε. Δὲν πρόλαβε καλὰ-καλὰ νὰ τὸ διαβάσει κι ἀκούστηκε ἡ φωνὴ τοῦ προϊσταμένου:

— Σύντροφε! ἡσυχία. Συνεχίζουμε. Ἔχει τὸ λόγο ὁ Γραμματέας τῆς Ὁμάδας.

Ἔγωσε τὸ γράμμα στὴν τσέπη καὶ σηκώθηκε.

— ...Τὸ πρόβλημα τοῦ πολέμου, σύντροφοι, ἀναλύθηκε πλατιὰ ἀπ τὴ Διαφώτιση στὰ μαθήματα... Συζητήθηκε καὶ στὶς συνελεύσεις τῶν θαλάμων καὶ τὸ Γραφεῖο εἶπε τὴ γνώμη του. Φυσικὸ εἶναι νὰ ὑπάρχουν διαφορετικὲς γνῶμες, ὅπως ἀκούγονται καὶ μερικὲς κουβέντες «συνθηκολόγηση... σοσιαλδημοκρατία...», ἀκόμα καὶ

«προδοσία», πού δέν εἶναι σωστές. Πρίν ἕνα χρόνο περίπου, εἴχαμε πεῖ: Ἡ ὑπογραφή τοῦ Γερμανο-Σοβιετικοῦ Συμφώνου εἶναι σωστή. Ποῦ στηριζόμαστε; Δύσκολο νά ξεδιαλύνεις ἕνα τόσο πολύπλοκο ζήτημα. Χρειάζονται καί γνώσεις, καί πεῖρα, καί στοιχεῖα. Σκεφτήκαμε ἔτσι: Ὅ,τι κάνει ἡ σοβιετική κυβέρνηση εἶναι γιά τό καλό τοῦ σοβιετικοῦ λαοῦ, καί τοῦ Ἑλληνικοῦ, καί τῶν λαῶν ὅλης τῆς γῆς... Ὁ χρόνος, πού πέρασε, μᾶς δικαίωσε. Οἱ Δυτικές Δυνάμεις, ἀντί νά πολεμήσουν τό Χίτλερ στή γραμμή Μαζινό, ἑτοίμαζαν στρατό νά τόν στείλουν στό μέτωπο τῆς Φινλανδίας. Τόν ἔστειλαν κιόλας, ἄσχετο ἄν δέν πρόλαβαν... Σκεφτεῖτε τί θά ἔκαναν, ἄν ἡ φασιστική Γερμανία ἄνοιγε μέτωπο ἐνάντια στή Σοβιετική Ἕνωση... Παλέψαμε καί παλέβουμε γιά τήν εἰρήνη, ἀλλά, στό κάτω-κάτω τῆς γραφῆς, προκειμένου νά χτυπήσουν οἱ ἰμπεριαλιστές ἑνωμένοι τήν πατρίδα τῶν ἐργαζομένων, προτιμότερο νά τρώγονται μεταξύ τους... Θά ἦταν ἀφέλεια νά πιστέψουμε, πώς θ' ἀφήσουν τήν Ἑλλάδα ἔξω ἀπ τή σύραξη... Καί σ αὐτό ὑπάρχουν διαφορετικές ἀπόψεις: «Φασισμός ἀπό δῶ, φασισμός ἀπό κεῖ, ὁ πόλεμος ἰμπεριαλιστικός», λένε μερικοί. «Τί: Θ ἀφήσουμε τούς δικούς μας, τά σπίτια μας, γενικά τήν Πατρίδα μας, νά τά πατήσει τό πόδι τοῦ καταχτητῆ;», ἀκοῦς ἀπ τήν ἄλλη ἄκρη. Κι αὐτό δέν εἶναι εὔκολο πρόβλημα. Ἐδῶ μπαίνει στή μέση καί ὁ ὑποκειμενικός παράγοντας... Εὐτυχῶς, μᾶς ἦρθε ἀπό τήν Αἴγινα μιά πληροφορία ἀπόλυτα ἐξακριβωμένη. Ἡ Κομμουνιστική Διεθνής εἰδοποίησε τό Κόμμα μας: Ἄν ἐπιτεθεῖ ὁ φασισμός, ἰδιαίτερα ὁ ἰταλικός, ἐνάντια στήν Ἑλλάδα, οἱ Ἕλληνες κομμουνιστές πρέπει νά πολεμήσουν γιά τή λευτεριά καί τήν ἀνεξαρτησία τῆς χώρας τους καί νά μή δάζουν σάν ὅρο νά πέσει πρῶτα ὁ Μεταξάς...

Ἡ ἐπέχταση τοῦ πολέμου καί στό χῶρο μας θά προστέσει καινούργιες δυσκολίες στή ζωή μας. Δέν ἀποκλείεται νά μή μᾶς δίνουν τά ἐπιδόματα, νά διακοπεῖ ἡ συγκοινωνία... νά σταματήσει ὁ ἐφοδιασμός τοῦ νησιοῦ σέ τρόφιμα... νά ἔχουμε γενικότερο ἀποκλεισμό... Γιά νά ἀντιμετωπίσουμε κάθε κατάσταση εἶναι ἀπαραίτητες τό λιγότερο δυό προϋποθέσεις: α) Νά ἐδραιώσουμε ἀκόμα περισότερο τήν ἑνότητα τῆς Ὁμάδας. Ἄν τό Γερμανο-Σοβιετικό Σύμφωνο ἦταν σωστό, βασικά δέν ἐπρόκειτο νά τό κρίνουμε ἐμεῖς. Καί ἡ θέση μας ἀπέναντι στόν ἐνδεχόμενο ἑλληνο-ἰταλικό πόλεμο δέ θά ἔχει καί μεγάλη ἐπίδραση. Ὅμως, ἄν ἀφήσουμε τή συζήτηση νά πάρει φωτιά, νά ἀνάψει τό πεῖσμα κι ὁ φανατισμός... θά φτάσουμε στούς τσακωμούς καί τή διάσπαση... κι αὐτό θά ἔχει βαριές συνέπειες... Τό Γραφεῖο δάζει τό πρόβλημα νά συζητηθεῖ στή συνέλευση, νά πεῖ ὁ κάθε σύντροφος τή γνώμη του καί νά τό κλείσει. Ἄν ἔρθουν ἄλλα στοιχεῖα, ἐδῶ εἴμαστε... β) Νά ἐξασφαλίσουμε τρόφιμα γιά 2-3 μῆνες. Θ ἀρχίσουμε ἀπό τώρα τίς οἰκονομίες. Θά δια-

θέσουμε ὅσα λεφτὰ ἔχουμε, γιὰ ἀγορές... Νὰ γράψουμε ὄξω νὰ μᾶς ἐνισχύσουν μὲ δέματα, ἐπιταγές...

Ἀκούστηκαν καὶ διαφορετικὲς γνῶμες, ὅμως οἱ συζητήσεις ἔγιναν μέσα σὲ πνεῦμα κατανόησης, εὐθύνης.

Ὁ Γιῶργος ὁ Καρατζὰς θὰ ἤθελε νὰ μείνει μόνος, νὰ διαβάσει ξανὰ τὸ γράμμα, νὰ σκεφτεῖ... Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ φύγει. Πρέπει ν' ἀκούσει τί θὰ ποῦν οἱ ὁμιλητές, γιὰ νὰ ἀπαντήσει στὸ κλείσιμο. Μόνο τὸ βραδάκι, σὰν τέλειωσε ἡ συνέλευση, ἀνέβηκε στὸ καραούλι. Ἔκατσε δίπλα στὸ βράχο, κατὰ τὸ μέρος τῆς δύσης, καὶ κάρφωσε τὸ δλέμα μακριὰ στὸν ὁρίζοντα. Ποτὲ δὲν ἦταν τόσο πικραμένος. «Γιὰ νὰ τὴν ἀφήσουν, μονολογεῖ... Ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια θυμήθηκαν τὸ παιδί... Τέτιες τρυφερότητες δὲ βρίσκεις στὸ φασισμό...».

Τέσερα χρόνια καὶ τρεῖς μῆνες συνέχεια, φυλακὴ καὶ ἐξορία. Καὶ πέρασαν σὰν τὸ νερό!... Ὅπως ὄξω, ἔτσι καὶ δῶ. Ἡ ζωὴ μόνο στὶς λεπτομέρειες παρουσίαζε κάποιες διαφορές. Ὁ ἀγώνας γιὰ τὰ προβλήματα τῆς Ὁμιάδας τοῦ ἔτρωγε ὅλο τὸν καιρὸ καὶ οἱ δικοί του, σὰ νὰ ἤξεραν, δὲν τοῦ δημιουργοῦσαν προβλήματα. Στὶς ἀρχὲς τοῦ ἔστειλαν κι ἕνα δεματάκι. Μιὰ φανέλα, ἕνα σώβρακο, δυὸ κάδες ἀλεύρι, λίγο τραχανά... «Καημένοι γέροι! μουρμούρισε. Ἀντὶ νὰ σᾶς βοηθοῦν τὰ παιδιά σας!...». Τοὺς ἀπάντησε: «... Εἶμαι καλά. Ἔχω καὶ φαΐ, καὶ ροῦχα, καὶ παπούτσια...». Μὸ κάτω ἡ πένα δὲν πήγαινε. Τὸ ἔγραψε μιὰ φορὰ ἀκόμα καὶ τὸ ἔσβησε. Ἔσκισε τὸ χαρτί. Πῆρε ἄλλο. Ἔφτασε στὸ ἴδιο μέρος καὶ σταμάτησε. Τέλος προχώρησε: «Ἐγὼ τὰ βολεύω. Μὴ στενοχωριέστε. Μόνο δὲν ξέρω, πῶς τὰ περνάει ἡ Κατίνα καὶ τὸ παιδί...». Καὶ οἱ γέροι κατάλαβαν... Τὰ γράμματα τῆς Κατίνας ἔμιαζαν μὲ κεῖνο, ποὺ πῆρε πρὶν ἀπὸ χρόνια στὴ Μικρὰ Ἀσία. Κάτω ἀπ τὰ ἁπλὰ λόγια γιὰ διάφορα ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τους, ποὺ δὲν ἔκαναν καμιὰ ἐντύπωση στὴ λογοκρισία, ὁ Καρατζὰς ἔβρισκε ὁλοζώντανη τὴν ψυχὴ τῆς γυναίκας του. Μόνο ἕνα, τὸν περασμένο χειμώνα, εἶχε μιὰ φράση διαφορετική. «Γιῶργο! σὰ νὰ μὲ πειράζει λίγο ἡ καρδιά». Τότε δὲν ἔδωσε ἰδιαίτερη σημασία. Καὶ τώρα πῆρε ἕνα ἄλλο ἀπ τὴ Σύρα. Τοῦ ἔλεγε, πῶς τὴν ἄφησαν, γιατὶ εἶχε μικρὸ παιδί...

Ὅσο συλογιέται, τόσο πονάει. Ποῦ θὰ πάει; Τί θὰ κάνει; Πῶς θὰ ζήσουν; Ἂν ἦταν γερή... Μ ἂν ἦταν γερή, δὲ θὰ τὴν ἄφηναν. Καὶ στὰ χείλη πήδηξε μιὰ φράση, ποὺ τὴν εἶχε πεῖ πρὶν ἀπὸ χρόνια, ὅταν ἔφευγε ἀπ τὴ Θεσαλονίκη: «Τίποτα, καλή μου, δὲ θέλησα γιὰ τὸν ἑαυτό μου, μόνο νὰ μὴ σὲ χάσω».

* * *

Στὰ τέλη τοῦ Ἀλωνάρη πῆγε στὸ Περιστέρι μὲ εἴκοσι μέρες ἄδεια ὁ Φώτης. Δὲν κατέβαινε στὰ μαγαζιά. Δὲν ἔκανε παρέα μὲ

τὰ παιδιὰ τοῦ χωριοῦ. Τὸ πρωὶ βοηθοῦσε στὶς δουλιὲς τοῦ σπιτιοῦ. Τ' ἀπόγιομα, ὅταν ἔσπαζε ἡ ζέστα, ἔπαιρνε τὰ ζωντανὰ καὶ πήγαινε στὰ χωράφια. Ὁ Θωμιάς, ὁ μικρός, εἶχε δυὸ ἀρνάκια καὶ τὰ ἔβοσκε στοὺς ὄχτους. Θὰ τὰ πουλοῦσαν τὸ φθινόπωρο ν' ἀγοράσουν ἕνα ζευγάρι παπούτσια, πλάκα, κοντύλι, βιβλία. Ἦρθε ὁ καιρὸς νὰ πάει κι αὐτὸς σχολειό. Ἡ Βάσω καὶ ὁ Φώτης κάθονταν στὸν ἴσκιο τῆς Παλιοκαστανιᾶς. Τοῦτο τὸ ἀγγόνι τ' ἀγαποῦσε περισσότερο ἀπ' τ' ἄλλα. Θὲς γιατὶ ἦταν τὸ πρῶτο, θὲς γιατὶ ἦταν ὁλότελα ὀρφανό, θὲς γιατὶ τὸ μεγάλωσε αὐτή, θὲς γιὰ κάποια ἄλλη, ἄγνωστη αἰτία. Δὲ χόρταινε νὰ τὸ βλέπει καὶ νὰ τὸ ἀκούει. Τῆς ἔλεγε ἱστορίες ἀπ' τὴν πόλη, ἀπ' τὸ στρατό... Μιλοῦσε μὲ σεβασμὸ γιὰ τοὺς μπαρμπάδες του, τὸ Γιώργο καὶ τὸ Λευτέρη, καὶ μόνο γιὰ τὸ Θοδωρὴ δὲν ἄνοιγε κουβέντα. Ἡ μάνα, παιδί της ἦταν κι ἐκεῖνο, ἤθελε νὰ μάθει, μὰ δὲν τολμοῦσε νὰ ρωτήσει. Στὸ χωριὸ ψιθυρίζονταν κάμποσα. «Παλιοτόμαρο!... Κέρατο βερνικωμένο!... Μὲ τὰ μπάσταρδα τῆς ΕΟΝ κυνηγάει τὸν κόσμο...». Λίγα-πολλὰ ἔφταναν καὶ στ' ἀφτιὰ τοῦ Θωμιᾶ κι ὅ,τι κι ἂν ἔκανε, μερικὰ τὰ μάθαινε κι ἡ Βάσω. Γιὰ τὸ Φώτη κι αὐτὸς καμάρωνε. Καλὸ παιδί, μιαλωμένο. Στὰ χαρακτηριστικὰ δὲν τοῦ ἔμοιαζε, ὅμως στὸ χέρι! Ἔγραφε τὸ ὄνομά του μὲ τὶς σφαῖρες. Γι αὐτὸ τὸν ἔβαλαν καὶ σκοπευτὴ στὰ πολυβόλα...

Ἡ Κατίνα ἀπ' τὸ νησὶ ἀκόμα, ἀποφάσισε νὰ πάει στὸ Περιστέρι κι ἀπὸ κεῖ θὰ ἔβλεπε. Τὸ ζήτημα τῆς ζωῆς — τοῦ ψωμιοῦ καὶ τῆς ὑγείας — ὀρθώνεται τώρα ἀπειλητικὰ μπροστά της. Τὸ πρόσωπό της εἶχε πάρει χρῶμα χωματένιο. Βαθούλωσαν τὰ μάτια. Ὅταν περπατάει, φουσκώνει, κονταναισαίνει, κόβονται τὰ πόδια της. Μιὰ πέτρα ἀσήκωτη, σὰ στενοχώρια, σὰν ἀπαισιοδοξία, τῆς πιέζει συνέχεια τὸ στῆθος. Δὲν ἔχει δρεξη νὰ ἀστειευτεῖ, νὰ γελάσει. Στὸν ὕπνο βλέπει ὄνειρα ἐφιαλτικά. Πολλὲς φορὲς ξεπετιέται τρομαγμένη κι ἀκούει τὴν καρδιά της νὰ χτυπάει γρήγορα, δυνατά, σὰ νὰ θέλει νὰ σπάσει...

Ἔφτασε στὸ Περιστέρι στὶς 5 Αὐγούστου. Οἱ γέροι σάστισαν ἀπ' τὴ χαρά τους. Πῶς νὰ γιορτάσουν τὸν ἐρχομό; Νὰ σφάξουν τὸ ἕνα ἀρνάκι; Ὁ Θωμιάς, ὁ μικρός, δὲν ἄφηνε νὰ τὰ ζυγώσει οὔτε ἄνθρωπος, οὔτε σκυλί, οὔτε γάτα. Ὅμως τώρα, σὰ νὰ κατάλαβε, δέχτηκε. Μόνο δὲν ἤξερε ποιό ἀπ' τὰ δυό. Ἔπιασε τὸ ἕνα, τὸ λάγιο, καὶ τ' ἄφησε. Ἔπιασε τὸ ἄλλο, τὸ ἄσπρο, καὶ τ' ἀμόλησε. Ἔπιασε ξανὰ τὸ πρῶτο καὶ τὸ φίλησε...

Ἡ ἀγάπη τῶν γέρων, ἡ χαρὰ τῶν παιδιῶν της, ἡ συμπάθεια τοῦ κόσμου, τὸ ἥσυχο περιβάλον, ἔπεσαν σὰ βάλσαμο στὴν ψυχή της. Καὶ τὸ ζήτημα τῆς ζωῆς δὲν ἦταν τόσο φοβερό, ὅσο τὸ φανταζόταν. Τὴν πρώτη βραδιὰ ἡ γειτόνισα ἡ Ἀναστασιὰ πῆγε νὰ τὴν καλωσορίσει. Κι ἀπ' τὸ ἕνα στὸ ἄλλο, ἔφτασαν καὶ στὶς ἀρώστιες.

— Τὸ παιδί μου ἔχει ἐλονοσία... Μὲ τὸ κινίνο τίποτα δὲν ἔγινε... Κι ἐμεῖς δὲν ξέρουμε τί νὰ κάνουμε...

Στὸ Περιστέρι γιὰ τοὺς ἑτοιμοθάνατους — κι ὄχι πάντοτε — ἔφερναν γιατρὸ ἀπ' τὴν πόλη καὶ πλήρωναν ἕνα σωρὸ λεφτά. Τὶς πιὸ ἀλαφρὲς περιπτώσεις τὶς ἄφηναν στὴν καλοσύνη τοῦ Θεοῦ, στὰ γιατροσόφια, στὸ ἁγίασμα καὶ στὴν κράση τοῦ ἀρώστου... Γρήγορα διαδόθηκε, πὼς ἡ Κατίνα εἶναι νοσοκόμα σπουδαγμένη. Τὴ φώναζαν γιὰ ἐνέσεις, γιὰ δεντοῦζες κοφτές, γιὰ ἐντριβές, γιὰ μιὰ συμβουλή... Καὶ σ' ἕναν τοκετὸ τὴν πῆραν. «Ἀπὸ μᾶς καλύτερα ξέρεις, τῆς εἶπαν. Νὰ κάνεις καρδιὰ στὴ γυναίκα...». Δὲ ζητοῦσε τίποτα, μιὰ κι οἱ χωρικοὶ δὲν τὴν ἄφηναν ἔτσι...

Ἦρθε ξανὰ τὸ χρῶμα στὸ πρόσωπό της. Δὲν κόβονται τὰ γόνατα. Ἀνασαίνει λεύτερα. Κι ὁ ὕπνος ἔγινε πιὸ ἤρεμος. Ἔγραψε καὶ στὸ Γιῶργο: «... Στὴν ὑγεία μου εἶμαι περίφημα...». «Θέλει νὰ μὲ ἡσυχάσει», σκέφτηκε καί, ἐπειδὴ τοῦ ἄρεσε μιὰ τέτια τροπή, πῆγε ἀμέσως στὸ γιατρὸ τῆς Ὀμιάδας.

— Τί λές, γιατρέ; Μπορεῖ νὰ γίνει καλά;

— Ἐξαρτᾶται τί πάθηση ἔχει. Γενικά, τὰ καρδιακὰ νοσήματα θέλουν ἥσυχη ζωή, περιβάλον χωρὶς νεῦρα καὶ στενοχώριες...

Στὶς 28 τοῦ Ὀχτώβρη κηρύχτηκε ὁ πόλεμος. Στὶς 30 ὅλη ἡ οἰκογένεια στὸ Ἀγνάντιο τοῦ Ραχούτη. Ἀγκαλιάστηκαν, φιλήθηκαν, ἔκλαψαν καὶ χώρισαν. Ἡ Κατίνα κατέβηκε στὴν Πολιτειούλα καὶ ζήτησε νὰ δουλέψει στὸ νοσοκομεῖο. Τὴ δέχτηκαν χωρὶς καμιὰ συζήτηση. Οὔτε καὶ κάθησαν νὰ τὴ ρωτήσουν, ποῦ σπούδασε, ποῦ δούλεψε... Τὸ μέτωπο ἔσπασε. Οἱ Ἰταλοὶ προχωροῦν. Ἀπ' τὴν πρώτη γραμμὴ ζητοῦν νοσοκόμες. Τότε σκάλισαν τὸ παρελθὸν καὶ τὴ φώναξε ὁ διευθυντής.

— Ἑτοιμάσου.

— Ἔχω δυὸ παιδιὰ μικρά... Κοντεύω τὰ σαράντα... Εἶμαι καρδιακιά... Ὑπάρχουν ἄλλες, χωρὶς οἰκογενειακὲς ὑποχρεώσεις, καὶ γερές, καὶ πιὸ νέες...

— Στὸ στρατὸ ἐχτελοῦν διαταγὲς καὶ μόνο... Ἐκτὸς κι ἂν κατατάχτηκες γιὰ ἄλλους σκοπούς...

Ἡ Κατίνα χαμογέλασε μὲ πίκρα. «Ἀκόμα καὶ δῶ!», εἶπε μέσα της.

Βουνά! Βουνά! Βουνά! Χειμώνας ἄγριος. Λάσπες, χιόνια, ἀγέρηδες, κρύα... Ὁ λαὸς στὸ πόδι. Γυναῖκες, γέροι καὶ παιδιὰ μέσα ἀπὸ γιδόστρατες καὶ μονοπάτια ὅλο στουρνάρι, πάνω ἀπὸ χαράδρες καὶ γκρεμούς, σὲ ἀνηφοριὲς ὀρθές, σὲ κατηφοριὲς κοφτές... κουβαλοῦν μέρα-νύχτα στὴ ράχη τους σφαῖρες, βλήματα, τρόφιμα, φάρμακα, ρουχισμό... κι ὅταν σταματοῦν νὰ ξανασάνουν, κι ὅταν ἀφήνουν τὸ φορτίο καὶ γυρίζουν νὰ πάρουν ἄλλο, τραγουδοῦν: «Κορόιδο Μουσολίνι...». Οἱ μάχες πότε δυναμώνουν, πότε καταλαγιά-

ζουν, ζυγώνουν-ξεμακραίνουν καὶ μετακινοῦνται ἀπὸ ράχη σὲ ράχη... Βουίζουν οἱ ρεματιές, ἀχολογοῦν τὰ φαράγγια... Ὁ στρατὸς ὑπερασπίζει τὴν πατρικὴ γῆ πιθαμὴ τὴν πιθαμὴ καὶ ἀποτραβιέται. «Ἅμα τοὺς πάρουμε στὸ κυνήγι, λέει ἡ Κατίνα, κι ἅμα ἔρθει ἡ ἄνοιξη καὶ ζεστάνει ὁ καιρός, θὰ εἶναι καλύτερα. Ὡς τότε θὰ βαστάξω...». Καὶ στυλώνει τὰ πόδια, καὶ δαγκώνει τὰ χείλη... Ὅμως οἱ κακουχίες, ἡ ἀϋπνία, ἡ ἀγωνία... ξεπερνοῦν τὴν ἀντοχή της. Καὶ ἡ ἀρώστια δὲν περιμένει οὔτε τὴν ἀντεπίθεση, οὔτε τὴν ἄνοιξη. Καὶ ἡ Κατίνα στὸ λεφτό, μόλις βρεῖ κάποια εὐκαιρία, λὲς κι ὁ καιρὸς συντόμευε, ξεχνάει τὰ βάσανα τοῦ πολέμου κι ἀνοίγει κουβέντα μὲ τοὺς δικούς της...

Μέρα δύσκολη. Ἀπ τὰ χαράματα ἄρχισε τὸ πυροβολικὸ καὶ ἡ ἀεροπορία. Ἀκολούθησαν ἐπιθέσεις καὶ ἀντεπιθέσεις, πότε δῶ καὶ πότε κεῖ... Μὲ τὴν ψυχὴ στὰ δόντια ἔφτασε στὴν Ὀξυά. Δὲν πρόφτασε νὰ τελιώσει καὶ τὴν εἰδοποίησαν νὰ πάει στὸν Τσομπανάκο. Πέφτει. Σηκώνεται. Στέκεται λαχανιασμένη. Ἀνασαίνει μὲ δυσκολία. Ξεκινάει πάλι. Προχωράει κι ὅμως ὁ Τσομπανάκος ἀλαργεύει. Δὲ θὰ φτάσει ποτέ!...

Ὁ πρῶτος ἦταν ἕνας ἄντρας πελώριος. Εἶχε τραῦμα στὴν κοιλιά. Μὲ δυσκολία κατάφερε νὰ τὸν ἐπιδέσει. Μὲ κόπο πῆγε στὸ δεύτερο, ἕνα νεαρὸ ἀνθυπολοχαγό, τὸ Σοφοκλὴ τὸ Σιδερίδη. Ὁ τρίτος βρισκόταν στὸ ὑψωματάκι. Πῶς νὰ σκαρφαλώσει ὡς ἐκεῖ;! Δὲ μπορεῖ νὰ κλείσει τὰ στόμια. Ψυσάει βοριὰς κι αὐτὴ δὲ βρίσκει ἀέρα ν ἀναπνεύσει. Ὅσο κουράζεται ἡ καρδιά, τόσο πιὸ γρήγορα χτυπάει. Ἔκανε λίγα βήματα κι ἔκατσε. Ἔβγαλε τὸ δίκωχο καὶ σκούπισε τὸ στεγνὸ κούτελο. Στὴν ἀντικρινὴ πλαγιὰ κατεβαίνουν οἱ Ἰταλοί. Ἕνα δικό μας τμῆμα μὲ τὰ ὅπλα στὸ χέρι τρέχει νὰ πιάσει τὸ διάσελο. Ἡ Κατίνα ἔριξε μιὰ ματιὰ μακριά, νοτιοανατολικά, καὶ μουρμούρισε: «Γιῶργο! δὲν μπορῶ ἄλλο». «Ποῦ εἶσαι, ἀδερφή;», ἀκούστηκε ἀπ τὸ ὑψωματάκι. Μπουσούλησε κάμποσο, γλίστρησε, κόλησε τὸ ἀναμένο πρόσωπο στὸ παγωμένο χιόνι. Νιώθει ἕνα ξαλάφρωμα. Πόσο θὰ ἤθελε νὰ ξεκουραστεῖ, νὰ κοιμηθεῖ!... Πέρασαν τρία ἀεροπλάνα. Στὸ διάσελο ἄναψε τὸ ντουφεκίδι. Ὁ τραυματίας βογγάει. Ἡ Κατίνα ἀνασηκώθηκε. «Παιδάκια μου! δὲ θὰ σᾶς ξαναδῶ», ἀναστέναξε. Ἔκανε μιὰ προσπάθεια. Μὲ δυσκολία στάθηκε στὰ πόδια. Προχώρησε δυὸ βήματα κι ἔπεσε.

Ὁ Σιδερίδης παρακολούθησε ὅλη τὴ σκηνή. Ὁ θάνατος στὸ μέτωπο ἦταν συνηθισμένο πρᾶμα, ὅμως ἐτούτη ἡ περίπτωση τοῦ ἔκανε ἐντύπωση. Ποιά νὰ ἦταν αὐτὴ ἡ γυναίκα; Πῶς νὰ τὴ λένε; Ἔχει παιδιά;... Σύρθηκε κοντά της. Στὸ σακίδιο εἶχε μόνο νοσοκομειακὰ εἴδη. Ἡ μιὰ τσέπη τοῦ χιτώνιου ἄδεια. Στὴν ἄλλη βρῆκε ἕνα πακετάκι. Δὲν τὸ ἄνοιξε. Τὸ ἔβαλε στὴ δική του τσέπη καὶ

τραβήχτηκε ξανὰ στὴ ρίζα τοῦ ἔλατου, δίπλα στὴ βρυσούλα, ποὺ σιγομοιρολογοῦσε.

Νοτιότερα ὁ ἐχθρὸς προσπαθοῦσε νὰ σπάσει τὴ γραμμὴ καὶ νὰ βγεῖ στὸ ὄρόμιο Καλαμπάκα-Γιάνενα. Ὁ διοικητὴς τῶν πολυβόλων πῆγε κοντὰ στὸ Φώτη.

— Τσακμάκη! βάλε ὅλα τὰ δυνατά σου. Δὲ θ ἀφήσεις νὰ περάσει κανένας τὸ Σπανό... Ἅμα θὰ ρίξουμε τρεῖς φωτοβολίδες, ν ἀποσυρθεῖτε. Καλά;

Ὁ Φώτης κούνησε τὸ κεφάλι καταφατικά.

Οἱ φαντάροι σκόρπισαν στὴ χαραδρίτσα, ἀνέβηκαν τὴν πλαγιὰ κι ἔπιασαν θέσεις στὸ ἀπέναντι ὕψωμα. Τρεῖς φωτοβολίδες ἔσκισαν τὸν ἀέρα, ὅμως στὸ τιμῆμα γύρισε μόνο ὁ γεμιστής.

Γιὰ τὴν Κατίνα, κομμουνίστρια ἦταν, δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ εἰδοποιήσουν κανένα. Τὸ Φώτη τὸν ρώτησαν στὴν κατάταξη:

— Ὁ πατέρας σου;

— Σκοτώθηκε στὴ Μικρὰ Ἀσία.

— Ἡ μάνα σου;

— Πέθανε, ὅταν γεννήθηκα ἐγώ.

Ἔτσι, δὲν εἶχαν ποιόν νὰ εἰδοποιήσουν.

Ὁ καιρὸς περνάει. Οἱ δικοί του — οἱ γέροι στὸ χωριό, ὁ Γιῶργος στὸ νησὶ — περιμένουν. Εἶχαν μιὰ ἐλπίδα στὸ Νίκο. Μὲ τὴν κατάρευση γύρισε στὸ χωριό, μὰ κι αὐτὸς δὲν ἤξερε τίποτα.

* * *

Τοὺς 51 τοὺς πῆγαν στὴ Μυτιλήνη καὶ τοὺς πέρασαν ἀπὸ δίκη. Μιὰ ὁμάδα — τὸ Βασίλη τὸ Μαρκεζίνη, τὸ Γιῶργο τὸ Σαραντίδη, τὸν Ἠλία τὸν Τζιτζιλώνη, τὸν Τάκη τὸ Νικολαΐδη, τὸ Χρῆστο τὸν Ἀντωνίου καὶ μερικοὺς ἄλλους — τοὺς καταδίκασαν καὶ τοὺς μετέφεραν στὶς φυλακὲς τῆς Σύρου. Τοὺς ὑπόλοιπους, μὲ συνοδία τὴν καινούργια φρουρὰ (Κουσκούσης, Ντουντουλάκης, Αὐγουστής...), τοὺς γύρισαν ξανὰ στὸν Ἅη-Στράτη.

Ὁ Χαράλαμπος δὲν ἤξερε πῶς νὰ φανερώσει τὴ χαρά του.

— Μωρὲ πραξικοπηματίες! μουρμούρισε, χαμογελώντας πονηρά, καθὼς τραβοῦσαν γιὰ τὸ μαγειριό. Οὔτε δέκα μέρες φυλακή.

Ὁ Λευτέρης δὲν ἀπάντησε κι ὁ Κουσοβίτσας, σὰν τὸν εἶδε ἀφηρημένο-στενοχωρημένο, γύρισε τὴν κουβέντα ἀλλοῦ:

— Βρῆκα ἕναν κάβο ἀψάρευτο. Ἂν πουλήσουμε καὶ κανένα πιάτο χόρτα...

Πῆραν τὸ φαΐ, ἔφαγαν στὸ πόδι καὶ ξεκίνησαν γιὰ τὸ θάλαμο.

— Ἔχω καλάμι καὶ γιὰ σένα. Πᾶμε;

Ὁ Καρατζὰς περπατοῦσε βουβός.

— Τί ἔπαθες κι εἶσαι μουτρωμένος; Σ' ἄρεσε ἡ Μυτιλήνη;

Ἔβγαλε ἀπ τὴν τσέπη ἕνα χαρτὶ διπλωμένο.

«Κύριε Καρατζά,

ἔγραφε, ὁ Λιάπης ἔκανε ἐρωμιένη του τὴ γυναίκα σου.

Τώρα θὰ κάνει καὶ τὴν κόρη σου...».

Ὁ Κουσοβίτσας τὸ περιεργάστηκε κάμποσο.

— Εἶναι παλιό.

— Ἦρθε, ὅταν λείπαμε ἐμεῖς, καὶ μοῦ τὸ ἔδωσαν τὸ πρωί, μόλις κατεβήκαμε ἀπ τὸ καράβι.

— Καὶ ὑπογραφὴ δὲν ἔχει. Ἡ Ἀστυνομία τὸ σκάρωσε. Νὰ σ' ἐκβιάσει.

— Δυστυχῶς! Ἡ γυναίκα μου...

Ὁ Χαράλαμπος ἔμεινε μὲ τὸ στόμα ἀνοιχτό.

— Καὶ πόσο χρονῶν εἶναι ἡ κόρη σου;

— Περπατάει στὰ 10.

— Τότε; Τί ἐρωμιένη καὶ πράσινα ἄλογα!

Ἡ ματιὰ τοῦ Λευτέρη ἔγινε πιὸ θλιμμένη. Ἔσκυψε τὸ κεφάλι καὶ δὲν εἶπε τίποτα.

Ἡ Ἀθηνὰ μὲ τὶς μαλαγανιὲς καὶ τὰ λεφτὰ — αὐτοὶ βασικὰ ζοῦσαν μὲ τὰ φιλοδωρήματα τῶν μαθητῶν — πασκίζει νὰ ἡμερώσει τὸ Λιάπη. Ὡστόσο ἕνα βράδυ τὰ πράματα ἔφτασαν στὸ ἀπροχώρητο. Εἶχε μείνει πανὶ κι ἤθελε νὰ πιεῖ.

— Νὰ διώξεις τὰ κουτάβια σου! φώναξε. Τώρα δά! Διαφορετικὰ θὰ τὰ πετάξω ἀπ τὸ παράθυρο καὶ θὰ πάω φυλακή! Καὶ τράβηξε γιὰ τὸ ἄλλο δωμάτιο.

Ἔφραξε τὴ μεσόπορτα μὲ τὸ κορμί της.

— Ἂν θὰ κάνεις ἕνα βῆμα, θὰ βάλω τὶς φωνὲς καὶ θὰ μαζευτεῖ ὅλο τὸ χωριό. Κι αὔριο θὰ κατεβῶ στὴν πόλη καὶ θὰ παρουσιαστῶ στὴ διοίκηση...

Φοβήθηκε κι ἔφυγε. Ἀπὸ τότε δὲν ἐπέμενε γιὰ διώξιμο. Κι ἀπότομα τοὺς τελευταίους μῆνες παρουσίασε μιὰ ἀνεξήγητη μεταστροφή. Ἔγινε ἥρεμος, εὐγενικός, ὅπως τότε, στὶς ἀρχές. Κάποτε τοὺς ἔφερνε καραμέλες, σταφίδες, σύκα ξερά... Καὶ στὸ μοίρασμα δὲν ἔβλεπες κάτι τὸ ὕποπτο.

— Γιανάκη! δὲν πρέπει νὰ ζηλεύεις. Ἡ ἀδερφή σου εἶναι μεγαλύτερη καὶ πρέπει νὰ πάρει περισότερα...

Ἡ Σεβαστὴ μόλις εἶχε συμπληρώσει τὰ 9 κι ἔδειχνε γιὰ 13. Ψηλή, μὲ ὄμορφα ὀνειροπόλα μάτια κι ἀτίθαση μύτη. Τὸ κορμί της ἦταν ἀκόμα παιδικό, ὅμως γεμάτο. Τὸ καλοκαίρι ἡ οἰκογένεια πῆγε στὴ θάλασσα. Σὲ δυὸ μέρες ἔφτασε ἀκάλεστος ὁ Λιάπης. Στὴν ἀμουδιὰ ξεγύμνωνε τὴ Σεβαστὴ τσίτσιδο. Τὴν ἔπαιρνε καὶ ξανοι-

γόταν στὴ θάλασσα νὰ τὴ μάθει κολύμπι. Αὐτὸ γινόταν κάθε μέρα. Ἡ ἀντιπάθεια τῆς μικρῆς ἔσβησε. Τῆς ἄρεσαν τὰ παιγνίδια του καὶ τραβιόταν ὅλο καὶ πιὸ πολὺ κοντά του.

— Τὸ φθινόπωρο θὰ τὴ στείλω στὴ μάνα μου, τοῦ εἶπε κάποια μέρα ἡ δασκάλα καὶ μὲ τὴν ἄκρη τοῦ ματιοῦ παρακολουθοῦσε νὰ πιάσει τὴν ἐντύπωση, ποὺ θὰ ἔκανε τὸ νέο στὸ Λιάπη.

— Ἴσα-ἴσα, ἀπάντησε ἀδιάφορα. Τώρα χρειάζεται νὰ εἶναι κοντά σου, καὶ γιὰ τὰ μαθήματα, καὶ γιὰ τὴ διαπαιδαγώγηση...

Ἕνα ἀπόγιομα πῆγε ἐπίσκεψη σὲ μιὰ γνωστή της, ἀφήνοντας στὸ σπίτι τὰ παιδιά. Δὲν τὴ βρῆκε καὶ γύρισε ἀμέσως. Ἀνεβαίνοντας, τὸν εἶδε νὰ βγαίνει ἀπ τὴν αὐλὴ καὶ νὰ παίρνει τὸ ἀντίθετο σοκάκι. Ἡ Σεβαστὴ ἦταν κόκκινη, ξαναμμένη. Τὴν τράβηξε στὴν ἄκρη καὶ τὴ ρώτησε. Ἐκείνη δὲ μαρτυροῦσε. Τέλος, λίγο μὲ τὶς φοβέρες, λίγο μὲ τὸ καλόπιασμα, τὴν κατάφερε:

— Νά! Νά! ἔλεγε, δείχνοντας τὰ διάφορα μέρη τοῦ κορμιοῦ της. Μ ἔκανε ἔτσι, κι ἔτσι...

Τὸ ἴδιο βράδυ ἔκατσε κι ἔγραψε τὸ ἀνώνυμο γράμμα στὸ Λευτέρη. Μόλις πέρασαν τὰ νεῦρα, εἶδε, πὼς μὲ τὴν «ἐκδίκησή» τίποτα δὲν ἔβγαινε. Νὰ στείλει τὴ Σεβαστὴ στὴ μάνα της, τὸ πρόβλημα δὲ λυνόταν. Ἴσως ἐκεῖ νὰ ἦταν πιὸ βολικὰ γιὰ τὸ Λιάπη. Θυμήθηκε τὸν Παπαγαράλαμπο. Τὸν μισοῦσε, γιατὶ εἶχε φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸν Καρατζά, ἀλλὰ κι ὁ κίνδυνος! Πῆγε στὸ Ψαθοτόπι καὶ τὸν ἀντάμωσε στὸ δρόμο «τυχαῖα». Τὴν κάλεσε στὸ σπίτι. Καταράστηκε κάμποσες φορὲς τὸν ἄντρα της καὶ σιγὰ-σιγὰ ἔφτασε καὶ στὴν ὑπόθεση. Ταπεινωμένη ἀπ τὴν ἴδια της τὴν ἐξομολόγηση, τὰ εἶπε ὅλα καὶ ρώτησε:

— Τί λὲς νὰ κάνω;

— Νὰ σκεφτῶ... Ν ἀνταμώσουμε τὴν ἄλλη Κυριακή, στὴν ἀδερφή μου.

Ἔγινε ἡ συνάντηση.

— Θὰ δεχόσουν μετάθεση;

— Καὶ στὴν ἄκρη τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ τί θὰ βγεῖ; Θὰ μάθει καὶ θὰ ρθεῖ.

— Δὲν εἶναι καὶ τόσο εὔκολο... Ἔχω κάποιον στὴν Ἀθήνα... Θὰ φροντίσουμε νὰ δημοσιευτεῖ μόνο στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβέρνησης... Κάνε καὶ μιὰ ἀναφορά. Πές τα ὅλα... Καὶ ὕστερα, βλέποντας καὶ κάνοντας...

Κατέβηκε καὶ ὁ ἴδιος στὴν πρωτεύουσα καὶ τὸ Σεπτέμβρη, ὅταν σιγουρεύτηκε πὼς ἡ Ἀθηνὰ μετατέθηκε στὴν Πολιτειούλα, ἔκατσε κι ἔγραψε ὅλη τὴν ὑπόθεση, λεπτομερειακά, στὸ Θωμὰ τὸν Καρατζά.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ Ὀκτώβρη ὁ γερο-Θωμὰς ὁρασκέλισε τὴν ἐξώ-

πορτα. Τὰ παιδιὰ ἔπαιζαν στὴν αὐλή. Ἡ Σεβαστὴ τὸν γνώρισε κι ἔτρεξε. Κατέβασε τὸ σακούλι ἀπ τὴν πλάτη καὶ τοὺς ἔδωσε καρύδια. Ἡ δασκάλα ἄπλωνε τὰ βρεγμένα ροῦχα.

— Τί θέλεις; ρώτησε βλοσυρά.

— Τί νὰ θέλω. Ἦρθα νὰ δῶ τί κάνετε, ἂν χρειάζεστε τίποτα.

— Νὰ γράψεις στὸ γιό σου νὰ κάνει δήλωση καὶ νὰ ρθεῖ, τὸν ἔκοψε ἀπότομα.

— Τὸ Περιστέρι δὲν εἶναι καὶ μακριά. Ἡ γριὰ θέλει νὰ δεῖ τ ἀγγόνια της. Σὲ παρακαλάει...

Ἑτοιμάστηκε νὰ τὸν διώξει, ὅμως εἶδε ἕνα χωροφύλακα νὰ περνάει στὸ σοκάκι. Τῆς φάνηκε πὼς ἦταν ὁ Λιάπης καὶ τῆς κόπηκε ἡ φωνή. Ὁ Θωμὰς κατάλαβε τὶς διαθέσεις της. Χάιδεψε τὸ κεφάλι τῶν παιδιῶν καὶ βγῆκε, μουρμουρίζοντας:

— Καλὸ βράδυ!

* * *

Μὲ τὸν ἐρχομὸ τῶν συντρόφων ἀπ τὴ Μυτιλήνη, οἱ συζητήσεις στὴν Ὁμάδα γιὰ τὸ χαραχτήρα τοῦ πολέμου πῆραν ξανὰ φωτιά. Τὴν τρίτη ἢ τὴν τέταρτη μέρα, φώναξαν τὸ Σαλονικιὸ στὸ Γραφεῖο.

— Μάθαμε, σ. Παντελή, ἄνοιξε τὴ συνεδρίαση ὁ Κεφάλας, πὼς στὴ φυλακὴ ζητήσατε νὰ σᾶς ἀφήσουν νὰ πᾶτε στὸ μέτωπο. Εἶναι ἀλήθεια;

— Ἀλήθεια.

— Γιατί;

— Τί γιατί; Νὰ ὑπερασπίσουμε τὴν Πατρίδα μας ἀπὸ τὴν ἐπίθεση τοῦ ἰταλικοῦ φασισμοῦ.

— Ἔπρεπε νὰ πάρετε ὑπόψη σας τὴ θέση τοῦ Λένιν ἀπέναντι στὸν ἰμπεριαλιστικὸ πόλεμο καὶ τὴ θέση τῆς Ὁμάδας μας. Ἂν δὲν τὴν ξέρατε, ἔπρεπε νὰ περιμένετε.

— Καὶ σεῖς, γιατί δὲν πήρατε ὑπόψη σας τὴ θέση τῶν ἄλλων ὁμάδων ἀπ τὶς φυλακές, τὶς ἐξορίες, τὴν Ἀκροναυπλία, τὸ γράμμα τοῦ Ζαχαριάδη;

— Καμιὰ θετικὴ πληροφορία δὲν ἔχουμε ἀπ τὶς ἄλλες Ὁμάδες. Ὅσο γιὰ τὸ γράμμα τοῦ Ζαχαριάδη, εἶναι πλαστό. Ἐγὼ γνωρίζω τὸ γραφικὸ χαραχτήρα τοῦ σ. Νίκου. Κομματικότερο θὰ ἦταν νὰ παραδεχτεῖτε τὸ λάθος σας, κι ἰδιαίτερα ἐσύ.

— Τὴν ἴδια γνώμη ἔχω κι ἐγὼ γιὰ σᾶς. Ἰδιαίτερα γιὰ σένα...

— Σταματᾶτε τὸν καυγά, εἶπε κάποιος. Ἐδῶ ἤρθαμε νὰ ξεκαθαρίσουμε ἕνα πρόβλημα μπλεγμένο κι ὄχι νὰ τσακωθοῦμε... Σύντροφε Παντελή! Ὑπάρχει ἡ γνωστὴ θέση τοῦ Λένιν γιὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο καὶ κείνη ἡ φράση τοῦ Ζαχαριάδη γιὰ ἀνε-

πιφύλακτη ὑποστήριξη τοῦ Μεταξᾶ... Ἐσὺ μπορεῖς νὰ ἀντιπαραθέσεις κάτι, ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ πεῖθει ἀπὸ μαρξιστικὴ πλευρά;

— Γιὰ νὰ κρίνεις, ἂν μιὰ θέση εἶναι μαρξιστική, πρέπει νὰ τὴ συγκρίνεις μὲ τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης, τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης. Μᾶς συμφέρει νὰ σκλαβωθεῖ ἡ Ἑλλάδα καὶ νὰ φτάσει ὁ Ἄξονας στὰ Δαρδανέλια καὶ τὴ Μέση Ἀνατολή;... Ὑπάρχει καὶ μιὰ πληροφορία: Ἡ ΚΔ εἰδοποίησε τὸ Κόμμα μας, πὼς ὁ πόλεμος ἀπ τὴν πλευρὰ τῆς Ἑλλάδας θὰ εἶναι ἐθνικο-απελευθερωτικός.

— Ἂν αὐτὸ ἦταν ἐξακριβωμένο!...

Ὁ Κεφάλας ἔβλεπε πὼς ἡ συζήτηση ἔπαιρνε ἄσχημο δρόμο καὶ προσπάθησε νὰ τὴν κλείσει:

— Τὸ Γραφεῖο καθόρισε τὴ στάση του. Οἱ ἀναμοχλεύσεις εἶναι ἐπικίνδυνες καὶ οἱ φράξιες ἀπαγορεύονται... Νὰ περάσουμε στὸ δεύτερο θέμα. Ὅταν φύγατε, Παντελή, συμπληρώσαμε τὸ Γραφεῖο προσωρινά... Δὲ θὰ ἦταν ἄσχημα νὰ ζητήσεις, γιὰ λόγους ὑγείας, νὰ μὴν ἐπανέλθεις.

— Στὸ διάστημα αὐτὸ ἡ ὑγεία μου βελτιώθηκε καὶ δὲ σκέπτομαι νὰ ὑποβάλω παραίτηση. Ἂν τὸ συμφέρο τῆς Ὁμάδας ἐπιβάλει νὰ μὴ γυρίσω στὸ Γραφεῖο, στὶς ἐκλογὲς νὰ μὴ μὲ προτείνετε. Δὲν πρόκειται νὰ δημιουργήσω ζήτημα...

Τὸν Ἀπρίλη σκλαβώθηκε ἡ Ἑλλάδα. Τὴ μέρα τῆς εἰσόδου τῶν Γερμανῶν στὴν Ἀθήνα — ἂν δὲ μὲ γελάει ἡ μνήμη — ὁ Κουσκούσης καὶ ἡ παρέα του χτύπησαν τοὺς ἐξόριστους. Σκότωσαν τρεῖς, τραυμάτισαν ἄλλους τόσους καὶ παράδωσαν τοὺς ἐξορίστους στοὺς χιτλερικούς. Οἱ Γερμανοί, φεύγοντας, πῆραν τοὺς τραυματίες γιὰ τὸ νοσοκομεῖο τῆς Λήμνου καὶ μιὰ ὁμάδα — τὸ Γιάννη τὸ Βουρνά, τὸ Σαλονικιό, τὸ Μῆτσο τὸν Ἀστερίου, τὸ δικηγόρο τὸ Βασιλάκη κι ἕναν-δυὸ ἄλλους — καὶ τοὺς μετέφεραν γιὰ δίκη στὴ Μυτιλήνη *.

* * *

Τὰ ἐγγονάκια κοιμοῦνται στὸ τζάκι μὲ τὰ μάγουλά τους κολλητά. Ὁ Θωμιὰς ἔχει περασμένο τὸ χεράκι του κάτω ἀπ τὸ λαιμὸ τοῦ Βαγγέλη, ποὺ χαμογελάει. Ἴσως νὰ ὀνειρεύεται τὴ μάνα του.

---

* Τὰ γεγονότα ἀπ' τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1941 ὡς τὰ τέλη τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1942 περιγράφονται στὸ βιβλιαράκι «Ἄη - Στράτης. Ἡ μάχη τῆς πείνας τῶν ἐξορίστων στὰ 1941 — 42».

Ἡ ἀφήγηση, παρόλες τὶς ἄλλες ἐλλείψεις καὶ τὰ πολλὰ τυπογραφικὰ λάθη, ἀπὸ ἱστορικὴ πλευρὰ εἶναι ἀκριβής καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ κάνω ἀλλαγές. Κ. Μ.

Τὸν πατέρα δὲν τὸν ξέρει. Στὴ γωνιὰ καίει φωτιὰ καὶ στὸν τοῖχο σαλεύει ἡ φιγούρα τῆς Βάσως, ποὺ γνέθει. Ὁ Θωμιὰς ἀπ τ ἄλλο μέρος, σκύβει πάνω ἀπ τὸν πυρομάχο, ξύνει συνέχεια τὸ κούτελο καὶ συλογιέται.

Ἀποβραδὶς εἶχε περάσει ἀπ τὸ γειτονα.

— Καλησπέρα. Γιάνη! Πῶς πᾶς;

Ἔδιωξε τὴ γάτα, ποὺ κοιμόταν μὲς τὶς στάχτες, καὶ τσούγκρισε τὰ δυὸ δαυλιὰ νὰ δώσουν φλόγα. Προσπάθησε ν ἀναστηκωθεῖ καὶ βόγγηξε ἀπ τὸν πόνο.

— Δὲν ἔφταναν τ ἄλλα, ἦρθε κι ὁ πόλεμος, κλάφτηκε.

— Τί νὰ κάναμε; Ν ἀφήναμε τὸν Ἰταλὸ νὰ μᾶς πατήσει τὸν τόπο;

— Νὰ πάρουν ἐκείνους, ποὺ δὲν ἔχουν ὑποχρεώσεις.

Ὁ γέρο-Σπέγγος, μικρότερος ἀπ τὸ Θωμιὰ στὰ χρόνια, ἀρώστησε ἀπὸ ρευματισμούς. Ὕστερα τὸν πείραξε ἡ καρδιὰ κι ἄλλα μικροπράματα κι ὅλα μαζὶ ἀπὸ δυὸ χρόνια τώρα, τὸν ἔριξαν γιὰ καλὰ στὸ στρῶμα. Οἱ δυὸ γριὲς — ἡ γυναίκα του καὶ ἡ συμπεθέρα του — σὰν ἔφυγε ὁ γιός του γιὰ τὸ μέτωπο, βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ τρώγονται σὰν τὰ σκυλιά. Ἂν ἡ μιὰ ἔκανε κανένα μερεμέτι, τὸ χαλοῦσε ἡ ἄλλη. Ζοῦσαν ἀπ τὸ νερόμυλο, ποὺ βρισκόταν χαμηλά, στὴν Γκούρα, τρία τέταρτα μακριὰ ἀπ τὸ χωριό, στὸ δρόμο γιὰ τὴν πόλη. Ἡ νύφη, μι ὅλο ποὺ φοβόταν νὰ μείνει μόνη της στὴν ἐρημιά, θὰ συνήθιζε, ὅμως τὸ παιδί της, ὀχτὼ χρονῶν, πηγαίνει στὸ σχολειὸ καί, τὸ κυριότερο, ποιός θὰ συγύριζε τοὺς ἄλλους.

— Δὲ λέτε σὲ κανένα συγγενή σας...

— Σὰ νὰ μὴν ξέρεις. Ποιός σὲ βοηθάει σήμερα!...

Στὸ σπίτι τοῦ Θωμιᾶ τοῦ Καρατζᾶ εἶχε προστεθεῖ κι ἕνα στόμα ἀκόμα, ὅμως αὐτὸ ἐκείνη τὴ στιγμὴ οὔτε τὸ σκέφτηκε.

— Ἂν θέλεις, τὸν ἀνοίγω γώ... Μὴ φοβᾶσαι...

— Ἀπὸ σένα! Νὰ μὲ δεῖ ἡ Ἁγία Παρασκευή...

— Νὰ μοῦ δώσεις τὸ καντάρι.

— Τί νὰ τὸ κάνεις; Μὲ τὸ μάτι.

— Καὶ γιὰ σένα, καὶ γιὰ μένα, καὶ γιὰ τὸν κόσμο. Σοῦ φέρνει ὁ ἄλλος δέκα ὀκάδες καὶ νομίζει πὼς τοῦ κράτησες εἴκοσι...

Κάποιο ἀπ τὰ παιδιὰ παραμιλοῦσε. Ἡ γριὰ γύρισε, τὸ χάιδεψε, ἔσιαξε τὸ σκέπασμα καὶ συνέχισε τὸ γνέσιμο.

— Βάσω! ἔχουμε ψωμί;

— Ἔχουμε.

— Γιὰ μιὰ βδομάδα...

Ἔσφιξε τὸ ἀδράχτι πάνω στὴ ρόκα καὶ τὸν κοίταξε ἀνήσυχη.

— Ποῦ θὰ πᾶς;

— Στὸ μύλο τοῦ Σπέγγου. Νὰ κατεβαίνω τὴν αὐγὴ καὶ νὰ γυρίζω τὸ δρόμο... καὶ ἀλέσματα θὰ ἔχω, καὶ βαρὺ θὰ εἶναι...

Ἀπ τὸ μιαλὸ τῆς Βάσως δὲν ἔφευγε καθόλου ὁ χειμώνας — νὰ ἔρχονταν δυὸ φορὲς τὸ καλοκαίρι! ἀχολογιόνταν πολλὲς φορὲς — κι ἔκανε ὅ,τι θέλημα ἔβρισκε στὸ χωριό, γιὰ νὰ τῆς δίνουν κάτι. Μὰ τοῦτο τὸ ταξίδι δὲν τὸ φανταζόταν, οὔτε τὸ ἤθελε. Ἀπ τὰ περασμένα γύρισε μιὰ εἰκόνα. Ὁ Θωμιὰς δούλευε στὸ δρόμο καὶ πότε αὐτή, καὶ πότε ἡ Φώτω, καὶ πότε ὁ Γιῶργος, τοῦ πήγαιναν ψωμί. Ὅμως τότε ἦταν ἄλλος καιρός.

— Τώρα στὰ γεράματα!... Ἔχεις καὶ τὸ ποδάρι βλαμένο... Θὰ κόβεται τ ἀβλάκι... Θὰ πουντιάσεις... θὰ πιαστεῖς... καὶ θὰ πέσεις στὸ στρῶμα... Ὁ Σπέγγος ἀπὸ τί ἀρώστησε; Καὶ μὲ τί δόντια θὰ φᾶς τὸ ξερὸ ψωμί;

— Μὴ φέρνεις τὸν κατακλυσιό... Θὰ παίρνουμε καὶ καμιὰ χούφτα ἀλεύρι γιὰ τὰ παιδιά...

* * *

Καὶ τοῦ ἄλλου κόσμου ἡ ζωὴ τραβάει τὴν κανονικὴ τροχιά. Ἡ κυρία Καίτη φούσκωσε-φούσκωσε κι ἔγινε ἕνας ἄμορφος ὄγκος. Δὲν ξέρεις, ποῦ εἶναι τὸ στῆθος, ὁ πισινός, ἡ κοιλιά... Κι ὡστόσο, δὲ στέκεται στὰ πόδια της. Πηγαινοέρχεται ἀπ τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδυ. Νὰ μὴν κλάψει, νὰ μὴν τοῦ λείψει τίποτα, νὰ τοῦ φτιάξει μὲ τὰ χέρια της ἕνα γλυκό, νὰ τ ἀγοράσει ἡ ἴδια ἕνα καινούργιο παιγνίδι... Κι ὅσο μεγαλώνει ἡ φροντίδα γιὰ τ ἀγγόνι της, τόσο περισότερα φαρμάκια πίνει. Ἡ νύφη τοὺς ἀτίμασε. Κι ἂν εἶχε φίλο μόνο τὸ Λάκη;!... Κι αὐτὸ μὲ τὸν καιρὸ τὸ συνήθισε ἡ κυρία Καίτη. Τ ἄλλα; Γλέντια μὲ τὴν ψυχή της. Τὸ χειμώνα στοὺς χορούς, στὶς δεξιώσεις, στὰ καζίνα... Τὸ καλοκαίρι, «ἀφήνω γειὰ στὶς ὄμορφες...». Πάει στὰ νησιά, στὴν Ἰταλία, στὴ Γαλλία, ὅπου τῆς καπνίσει. Ἅμα πεθάνουν αὐτοὶ — ἡ Καίτη καὶ ὁ Μῆτσος — ἡ ἀγγονὴ τοῦ χασάπη θὰ σπαταλήσει τὴν περιουσία τους, ποὺ τὴν ἔφτιαξαν μὲ τὸν ἱδρώτα τοῦ προσώπου τους. Κάποιο προαίσθημα τῆς λέει, πὼς καὶ τοῦ Λαμπράκη τὰ χρόνια εἶναι λίγα. Τελευταῖα ἀδυνάτισε πάρα πολύ. Καὶ θὰ μείνει τὸ ἀγγόνι της — ἡ ψυχὴ τῆς ψυχῆς της — στοὺς δρόμους... Ποῦ τὶς εἰκόνες τῶν ξακουστότερων δωμάτιο τὸ ἔκανε ἐκκλησιά. Ἔβαλε τὶς εἰκόνες τῶν ξακουστότερων ἁγίων, ἀγόρασε καντήλια χρυσά... Ἔφερνε τὸν παπὰ τῆς γειτονιᾶς μιὰ φορὰ τὴν ἑβδομάδα καὶ λειτουργοῦσε...

Μὲ τὸ ξέσπασμα τοῦ πολέμου οἱ φέστες τῆς ΕΟΝ δὲν εἶχαν πέρασμ καὶ ὁ Θοδωρής, σὰν ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑταιρίας Λ. Ἄγγελῆ καὶ Λ. Καρατζᾶ βοηθοῦσε στὸν ἐφοδιασμὸ τοῦ στρατοῦ. Ἀποφεύγει, ὅσο μπορεῖ, νὰ πάει στὸ σπίτι. Μόλις περάσει τὸ κατώφλι τῆς πόρτας, τὸν περιμένει ἡ γκρίνια τῆς γυναίκας του: «Ὥσπότε θὰ δουλεύουμε γιὰ τοὺς ἄλλους; Ἔχουμε παιδί...». Κάποιο

δράδυ, πάνω στὸ γινάτι, εἶπε καὶ μιὰ κουβέντα βαριά: «Ὑπηρέτης γενήθηκες, ὑπηρέτης θὰ πεθάνεις...». Τελευταῖα μελαγχολεῖ κι αὐτός. Ἔγινε ἕνας ὑπαλληλάκος. Μποροῦν νὰ τὸν ἀντικαταστήσουν μὲ ὅποιον θέλουν καὶ ὅποτε θέλουν. Κι ἅμα πεθάνουν οἱ θεῖοι!... Καὶ ν ἀρχίσει δικό του δρόμο, τώρα σὰ νὰ εἶναι ἀργά... Γιὰ νὰ γλυτώσει ἀπ τὴν παλαίστρα τῆς Βαγγελίας κι ἀπ τὶς δικές του σκέψεις, ρίχνεται μὲ μεγαλύτερο ζῆλο στὸ στρόβιλο τῆς ξέννης ἐπιχείρησης.

Ἡ Πόπη φοράει μιὰ μακριὰ ἄσπρη μπλούζα μ ἕνα μεγάλο κόκινο σταυρὸ στὸ στῆθος. Ἐπισκέφτεται τοὺς «ἥρωες» στὰ νοσοκομεῖα, τοὺς χαμογελάει, τοὺς γλυκαίνει τὸν πόνο μ ἕναν καλὸ λόγο καὶ τοὺς μοιράζει τὰ δέματα, ποὺ τὰ στέλνει ὁ λαός.

Κάποια ἐξαίρεση παρουσίασε μόνο ἡ ζωὴ τοῦ Μίμη. Μόλις κηρύχτηκε ὁ πόλεμος, κατατάχτηκε στὸ στρατὸ καὶ ζήτησε νὰ τὸν στείλουν στὴν πρώτη γραμμή. Πολέμησε καὶ τραυματίστηκε.

Ὁ Βαγγέλης θυμόταν τὴ μάνα του. Στὶς ἀρχὲς ἔκλαιγε καὶ ρωτοῦσε πότε θὰ ρθεῖ. Μὲ τὸν καιρὸ ἀγάπησε τὴ γιαγιὰ καὶ ξέχασε τὴ μάνα. Ὁ Θωμὰς πάει στὸ σχολειό. Ἔμαθε νὰ γράφει «μάνα». Ὕστερα «μάνα μου» καὶ σὲ συνέχεια «καλή μου μάνα». Κόβει τὰ χαρτάκια μὲ τὸ ψαλίδι, τὰ βάζει σ ἕνα σπιρτοκούτι καὶ περιμένει νὰ ρθεῖ ἡ σύσταση ἀπ τὸ μέτωπο νὰ τὰ στείλει στὴ μάνα του. Κι ἐπειδὴ ἡ σύσταση ἀργοῦσε, κι ἐπειδὴ οἱ γέροι ἔπαψαν νὰ μιλοῦν γιὰ τὴ μάνα του, σὰ νὰ κατάλαβε κι ἄρχισε νὰ γράφει γραμματάκια στὸν πατέρα του.

Τὸ μέτωπο κατάρευσε. Ἡ Ἑλλάδα σκλαβώθηκε. Ὁ Κώστας τοῦ Σπέγγου σκοτώθηκε. Ὁ Θωμὰς δουλεύει στὸ μύλο. Ἡ Βάσω παιδεύεται μὲ τὰ κήπια καὶ τὶς δουλιὲς τοῦ σπιτιοῦ. Ὁ πόνος γιὰ τὴν Κατίνα καὶ τὸ Φώτη πότε δυναμώνει, πότε καταλαγιάζει καὶ σιγὰ-σιγὰ ἀποτραβιέται. Κάποια ἄλλη ἀνησυχία μπῆκε στὴν ψυχή της. Τί νὰ κάνουν τὰ παιδιά τους; Ὁ Γιῶργος, ὁ Λευτέρης. Ἔλεγαν, πὼς οἱ χιτλερικοὶ μετάφεραν ὅλους τοὺς ἐξορίστους καὶ τοὺς φυλακισμένους στὴ Γερμανία κι ἄλλους τοὺς ἔπνιξαν στὸ δρόμο κι ἄλλους τοὺς ἔσφαξαν...

* * *

Ὁ λαὸς δοκιμάζει τὴν ψυχή του καὶ τὰ μισόσκουλά του. Οἱ καταχτητὲς ἁρπάζουν τὰ τρόφιμα. Ἡ μαύρη ἀγορὰ ὀργιάζει. Οἱ δάσκαλοι, ποὺ ἔχουν σύνδεση μὲ τὴν ὕπαιθρο, κάπως τὰ βολεύουν. Στὸ σπίτι τῆς Ἀθηνᾶς μπῆκε ἀνελέητη ἡ πείνα. Τὴ ρώτησε κι ἡ μάνα της, ἂν μπορεῖ νὰ ρθεῖ κι αὐτὴ στὴν Πολιτειούλα, γιατὶ ἐκεῖ,

στὴ Μακεδονία, ἡ κατάσταση ἦταν πολὺ ἄσχημη. Θυμήθηκε τὸν Παπαχαράλαμπο. Τοῦ ἔγραψε. Ἀπάντηση δὲν πῆρε. Τῆς ἔμεινε τὸ Περιστέρι. Δὲ θέλει νὰ ρίξει τὰ μοῦτρα της, ἀλλά... Κι ἀπὸ σκέψη σὲ σκέψη ἔφτασε στὸ ἀντίθετο συμπέρασμα. Ἔκατσε κι ἔγραψε ἕνα γράμμα μὲ ποιμπώδικες φράσεις:

«Ὁ υἱός σας διὰ μίαν ἐθνοκτόνον ἰδέαν ἐγκατέλειψε τὰ τέκνα του, ὅπερ δὲν κάνουν οὔτε τὰ ἄγρια θηρία... Ἐπὶ τόσα ἔτη τὰ ἀνέθρεψα μόνη. Σήμερον ἔχετε ἱερὰν ὑποχρέωσιν νὰ ἔλθετε εἰς ἀρωγήν...».

«Τίποτε δὲ θὰ καταλάβουν», μουρμούρισε μὲ ἀγανάκτηση καὶ τὸ ξέσκισε. Ἔγραψε ἕνα δεύτερο, πιὸ ἁπλό. Ὡστόσο ἡ οὐσία ἔμνησκε. Αὐτή, ἡ δασκάλα, ἄπλωνε τὸ χέρι σὰ ζητιάνα... Τὸ ἔβαλε στὸ συρτάρι καὶ βγῆκε, κλειδώνοντας τὴν αὐλόπορτα. Ὁ κίνδυνος εἶναι μεγάλος. Στὸ δρόμο βρίσκεις παιδάκια νὰ ζητιανεύουν, νὰ ἀλητεύουν... Παρουσιάστηκαν κι ἄλλα κρούσματα. Οἱ καταχτητὲς μὲ ἕνα κομμάτι ψωμὶ τραβοῦν κοριτσόπουλα στὶς ἀποθῆκες... Μαθήματα δὲν κάνουν καὶ πέρασε ἀπ τὸ σχολειὸ νὰ κουβεντιάσει μὲ τοὺς ἄλλους. Κάτι ἀκουγόταν γιὰ Ἐρυθρὸ Σταυρό, γιὰ συσίτια... Ὕστερα ἀπ αὐτή, ἀνέβηκε ὁ διευθυντής.

— Κυρία Ἀθηνά! Στὴν αὐλὴ σᾶς περιμένει ἕνας ἄντρας, κακοντυμένος, ξεσκούφωτος... κάπως περίεργος...

Ἡ καρδιά της μὲ μιᾶς ἔγινε περιβόλι. Ἦρθε ὁ Καρατζὰς σὰν ἀλήτης, ταπεινωμένος, ἱκέτης.. Ὥσπου νὰ κατεβεῖ στὸ πρῶτο πάτωμα, τὰ σχέδια ἦταν κιόλας ἕτοιμα. Στὸ δρόμο δὲ θὰ τοῦ ἔλεγε τίποτα. Στὸ σπίτι θὰ τὸν ἔβριζε, θὰ τὸν ἔφτυνε... κι ὕστερα θὰ τὸν ἔστελνε νὰ δουλέψει χαμάλης, νὰ κλέψει... νὰ κάνει ὅ,τι μπορεῖ, γιὰ νὰ θρέψει τὰ παιδιά του... Ζύγωσε στὸ παράθυρο, στάθηκε πίσω ἀπ τὴν κουρτίνα νὰ τὸν «καμαρώσει», νὰ γευτεῖ τὴν ἡδονὴ ὡς τὰ κατάβαθα τῆς ψυχῆς... Κι ἀπότομα μαρμάρωσε. Στὸ προαύλιο ἔκανε βόλτες ὁ Λιάπης.

Γλίστρησε ἀπ τὴν πίσω πόρτα, καβάλησε τὸν τοῖχο, στὸ μέρος ὅπου πηδοῦσαν οἱ ἄταχτοι μαθητές, κι ἔφτασε στὸ σπίτι, λαχανιασμένη.

Ἀπ τὸ πρωὶ πέφτει ψιλὴ βροχή. Στάθηκαν στὸν ὄχτο, κάτω ἀπ τὸ φουντωτὸ-γέρικο πουρνάρι. Τὰ παιδιὰ κοιτάζουν τὸ νερό, ποὺ τρέχει μὲ ὁρμή, πηδάει ἀπὸ σούδα σὲ σούδα, χτυπάει στὰ βράχια, τινάζεται στὸν ἀέρα, κι ἀφρίζει, καὶ βουίζει... Ἕνας γέρος ἔριξε κάμποσες πέτρες στὴ δέση, μάζεψε ἀπὸ πάνω χαλίκια καὶ χῶμα νὰ δυναμώσει τὸ τείχωμα τ ἀβλακιοῦ καὶ πῆρε ξανὰ τὸ μονο-

πάτι. Ἔφταξε στὸ μύλο, ἀκούμπησε τὸ τσαπὶ στὸν τοῖχο, ἔβαλε τὴν ἀπαλάμη στὴν μπάλα καὶ κοίταξε τὸν ἥλιο, ποὺ κρυβόταν πίσω ἀπ τὰ σύνεφα.

— Μαμά! ὁ παπούς, ψιθύρισε ἡ Σεβαστή.

— Ναί! Ὁ παπούς. Νὰ πᾶτε καὶ νὰ μὴ φύγετε, ἂν δὲν ἔρθω ἐγὼ νὰ σᾶς πάρω.

Σήκωσε τὸ σακίδιο μὲ τὰ ρουχαλάκια, τὸ πέρασε στὸν ὦμο τοῦ κοριτσιοῦ, τὰ ἔσφιξε στὴν ἀγκαλιά, τὰ φίλησε καί, σφουγγίζοντας τὰ δάκρια, τὰ ἔσπρωξε ἐλαφρά:

— Ἄιντε! Πᾶτε!

Κατέβηκαν στὴν Γκούρα, πέρασαν τὸ ξύλινο γιοφύρι καὶ μπῆκαν στὸ μύλο.

— Καλημέρα, παπού!

Δὲν ἔβλεπε καλά, ἦταν καὶ τὸ φῶς λιγοστό. Ζύγωσε στὴν πόρτα, ἔσκυψε κι ἄξαφνα τὸ πρόσωπό του φωτίστηκε.

— Γιατί ἤρθατε;

— Δὲν εἶχαμε ψωμί, παπού, εἶπε ἡ Σεβαστή.

— Μοναχά σας;

— Ὡς ἐκεῖ, κι ἔδειξε τὸν ὄχτο, μᾶς ἔφερε ἡ μαμά.

— Εἶστε βρεμένα. Καθῆστε στὴ γωνιὰ νὰ στεγνώσετε.

Βγῆκε, πῆρε ξύλα καὶ τὰ ἔριξε στὴ φωτιά.

— Πεινᾶτε;

Κούνησαν τὰ κεφάλια καταφατικά.

— Θὰ σᾶς βράσω τραχανά, μιὰ τέντζερη γεμάτη, νὰ φᾶτε ὅσο θέλετε. Τὸ βραδάκι θὰ ρθεῖ κι ὁ Θωμιὰς νὰ φέρει ψωμὶ καὶ θὰ πᾶτε στὸ χωριό, στὴ βάβω σας.

Κι ἀπὸ τότε, ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια, τὰ παιδιὰ ἔγιναν τέσσερα καὶ γέμισε ξανὰ τὸ σπίτι φωνές, κλάματα, γέλια, τσακωμούς, παιγνίδια...

Ἄλλαξε τὸ κρεβάτι τοῦ Γιανάκη — τῆς Σεβαστῆς τὸ εἶχε πουλήσει νωρίτερα — γιὰ πέντε ὀκάδες καλαμπόκι. Ἔψησε καμιὰ ἑκατοστὴ ὄραμια σὲ μιὰ παλιὰ τρύπια ἀπλάδα καὶ τ ἄφησε νὰ κρυώσει. Παίρνει ἀπὸ ἕνα-δυὸ σπειριὰ καὶ τὰ μασάει, ἀφηρημένη. Τώρα, περισσότερο κι ἀπ τὴν πείνα, τὴν πνίγει ἡ μοναξιά. Θυμήθηκε καὶ τὸ Λευτέρη. Τόσα χρόνια μόνος-κατάμονος, χωρὶς νὰ δεῖ τὰ παιδιά του, ν ἀκούσει τὸ γέλιο τους... Ἡ δασκάλα σὰ νὰ νιώθει τύψη γιὰ τὴ συμπεριφορά της...

Ἄκούστηκαν βήματα στὴν αὐλή. Ἔσπρωξε τὴν πόρτα μὲ τὸ πόδι καὶ μπῆκε. Χωρὶς νὰ χαιρετήσει κι ὅπως ἦταν, ποδεμένος-λασπωμένος, ξάπλωσε στὸ κρεβάτι.

— Πέρασα καὶ χτὲς δυὸ φορές. Καὶ σήμερα τὸ πρωί. Δὲ σὲ βρῆκα. Ἔχεις ρακί;

— Οὔτε ψωμί.

— Βγάλε μου τὰ παπούτσια.

Τὰ πόδια του ξεθέωναν. Οἱ κάλτσες τρύπιες. Τεντώθηκε, ἔβαλε τὰ χέρια κάτω ἀπ τὸ κεφάλι.

— Ποῦ εἶναι τὰ παιδιά;

— Τὰ ἔστειλα στὴ μάνα μου.

— Μὲ τὴ Σεβαστὴ θὰ κάνουμε χρυσὲς δουλιές... Ἔχεις τίποτα ροῦχα ν' ἀλλάξω; Θὰ τὰ ἔβγαζα ὅλα καὶ θὰ τυλιγόμουν μὲ τὴν κουβέρτα, ὥσπου νὰ τὰ πλύνεις, ἀλλὰ πέρασε ἡ ὥρα.

Ἔχωσε τὸ χέρι στὸν κόρφο, ξύστηκε, ἔπιασε μιὰ ψείρα καὶ τὴν ἔριξε στὴ φωτιά. Κάρφωσε τὰ μάτια στὸ νταβάνι καὶ σώπασε. Ἡ Ἀθηνὰ σκύβει τὸ κεφάλι καὶ δὲ μιλάει. Θὰ ἤθελε νὰ μάθει τί θὰ ἔκανε ὁ Λιάπης μὲ τὴ Σεβαστή, μὰ δὲν τολμάει νὰ ρωτήσει.

Ἔτριψε τὸ ἀξύριστο-βρώμικο πρόσωπο καὶ γύρισε κατὰ τὸ μέρος της.

— Εἶναι μακριὰ τὸ Περιστέρι;

— Δὲν ξέρω. Δὲν πῆγα ποτέ. Τί τὸ θέλεις;

— Ἐκεῖ κάθονται τὰ πεθερικά σου...

Τοῦ ἔδωσε τὴν ἁπλάδα μὲ τὸ ψημένο καλαμπόκι. Τὸ ἔριξε στὴ χούφτα τὸ ἔφαγε.

— Θ' ἀνοίξουμε ἕνα Κέντρο γιὰ τὰ στρατεύματα κατοχῆς. Ἡ Σεβαστὴ ἔχει καλὴ φωνὴ καὶ σῶμα ἀγαλματένιο... Κι ἂν δὲν ξέρει νὰ χορεύει, φτάνει νὰ σηκώνει λίγο τὸ φουστάνι. Οἱ Ἰταλοὶ τρελαίνονται νὰ βλέπουν μπούτια... Νὰ πᾶς νὰ τὴ φέρεις.

— Δὲν ἔχω λεφτά.

— Μὲ τὰ πόδια...

Φόρεσε τὰ παπούτσια καὶ σηκώθηκε.

— Ἔχω κάποια δουλιά. Μπορεῖ ν' ἀργήσω. Μὴν κλειδώσεις.

Τὸ ρολόγι τῆς πόλης σήμανε μεσάνυχτα. Ἡ βροχὴ χτυπάει μονότονα-ἐκνευριστικὰ τὰ πατζούρια. Ἡ Ἀθηνά, μαζεμένη κουβάρι, κάθεται στὴν ἄκρη τοῦ κρεβατιοῦ. Τί θὰ κάνει; Νὰ τὰ πάρει καὶ νὰ φύγει;! Ποῦ νὰ πάει! Παντοῦ σκλαβιὰ καὶ πείνα. Νὰ ὑποχωρήσει; Θὰ στείλει τὴν κόρη της στὰ μπορντέλα. Μένει μόνο μιὰ λύση: Νὰ σκοτώσει τὸ Λιάπη. Μὲ τί; Μὲ μαχαίρι... Φοβᾶται. Μὲ δηλητήριο... Ποῦ νὰ τὸ βρεῖ; Ἔστω. Κι ὕστερα: Νὰ τὸν πάει, σέρνοντας, ὡς τὸ ποτάμι... Εἶναι μακριά. Νὰ τὸν θάψει στὴν αὐλή... Κι ἂν ἔρθουν καὶ ψάξουν; Μὲ κάποιον ἔχει ἐπαφὴ στὴν πόλη... Καλύτερα ν' αὐτοκτονήσει. Κι ἔπειτα; Θὰ πάει ὁ ἴδιος στὸ Περιστέρι... Γύρισε πάλι στὴν πρώτη λύση: Ἔχει λίγα κάρβουνα. Θὰ περιμένει μιὰ βραδιὰ νὰ εἶναι μεθυσμένος. Θ' ἀνάψει τὸ μαγκάλι... Ἂν τὴν πιάσουν, θὰ τὴ βάλουν φυλακή. Ἂς τὴ βάλουν. Μπορεῖ

καὶ νὰ τὴ σκοτώσουν. Ἂς τὴ σκοτώσουν... Καὶ μέσα στὸ λαβύρινθο τῆς ἀπελπισιᾶς, ἕνα πράμα εἶναι καθαρό: Ὁ φταίχτης. «Ἀσυνείδητε! λέει. Ἤρες στὸ λαιμό σου καὶ μένα καὶ τὰ παιδιά σου!».

* * *

Οἱ Ἀηστρατίτες κουβαλοῦν τὴν καινούργια σοδειὰ στ' ἀλώνι τους. Στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ, κεῖ π' ἀρχίζει τὸ μονοπάτι γιὰ τὸ ὕψωμα τοῦ Κερατᾶ, ὁ Λευτέρης κι ὁ Χαράλαμπος μαζεύουν ἀπ' τὸ δρόμο κουκιά, φάβα, στάχια κριαθαριοῦ, ποὺ πέφτουν ἀπ' τὰ δεμάτια, ὅταν τὰ φορτωμένα γαϊδουράκια περνοῦν ἀνάμεσα στοὺς ὄχτους, τὶς πέτρες, τὶς ἀστοιβιές. Τὴν ἄνοιξη καὶ τὸ καλοκαίρι δὲν ἔκαναν κανένα μεροκάματο κι ὁ χειμώνας δὲν εἶναι καὶ πολὺ μακριά. Ξεκαρικώνουν τὰ κουκιά, τὴ φάβα, τρίβουν τὰ στάχια στὴν ἀπαλάμη καὶ ρίχνουν τὸν καρπὸ σὲ τρία μικρὰ κονσερβοκούτια. Μιὰ δδομάδα παιδεύονται καὶ δὲν τὰ γέμισαν ἀκόμα. Οἱ χωρικοὶ δὲν τοὺς ἀφήνουν νὰ μπερμπεκίσουν στὰ θερισμένα χωράφια. Βάζουν τὰ ζῶα τους καὶ τρῶνε ὅ,τι μένει ἀπ' τὴ συγκομιδή.

Ἔβγαλε ἕνα τσιγάρο, τὸ μέτρησε καλὰ καὶ τὸ ἔκοψε μὲ τὸ ξυραφάκι. Ξετύλιξε ἕνα τριτάκι, στούπωσε τὸν καπνὸ στὸ βάθος τοῦ τσιμπουκιοῦ, τ' ἄναψε, τράβηξε μιὰ ρουφηξιά, σκέπασε τὸ τσιμπούκι μὲ τὴν ἀπαλάμη, νὰ μὴν τελειώσει γρήγορα ὁ καπνός.

— Αὔριο τὸ παιδί μου θὰ ἔκλεινε τὰ 12, εἶπε καί, σὰ νὰ μετάνιωσε, ἄλαξε λίγο τὴν πορεία τῆς σκέψης. Ἡ κοπέλα, ἡ μεγαλύτερη, περπατάει στὰ 18. Γυναίκα τῆς παντριᾶς. Γιὰ νὰ μὴ μείνει στὸ ράφι, θὰ πάρει ὁποιον βρεῖ καὶ θ' ἀρχίσει ἡ οἰκογενειακὴ ζωή... Τὸ πρωὶ μὲ τὸ ἕνα παιδὶ στὴν ἀγκαλιά, τ' ἄλλο στὴν κοιλιά, φορτωμένη τὰ συμπράγκαλα τῆς δουλιᾶς, θὰ πάει στὸ χωράφι... Θὰ χτυπάει τὴ σκεπαρνιὰ στὸ μάρμαρο καὶ θὰ βγάζουν φωτιὲς τὰ στουρνάρια. Θὰ τρέχει ὁ ἱδρώτας ἀπ' τὴ μύτη κι ὅταν θὰ κάθεται νὰ ξαποστάσει, θὰ βυζαίνει τὸ παιδί... Τὸ βράδυ θὰ γυρίσει στὸ σπίτι νὰ σκουπίσει, νὰ πλύνει, νὰ ζυμώσει... Ἂν τύχει νὰ εἶναι καὶ ὁ ἄντρας προκομένος καὶ τὴ δέρνει... Οἱ δικές μας οἱ γυναῖκες! Ἔχει καὶ τοὺς ἀγύρτες τοὺς παπάδες! Τὶς σκιάζουν, πὼς θὰ πᾶνε στὴν κόλαση, ἄμα πεθάνουν...

— Ὄχι ὅλοι οἱ παπάδες. Ἐγὼ ξέρω ἕναν...

— Ἕνας εἶναι αὐτὸς καὶ τὸν λένε Παπαχαράλαμπο, χαιογέλασε πονηρά. Τράβηξε μιὰ δεύτερη ρουφηξιά, ἀνακάτεψε τὸ χῶμα, σκόρπισε τὰ χαλίκια δεξιὰ-ζερβὰ καὶ πρόστεσε: Πέσαμε σὲ ἄσχημο τόπο. Κι ὁ σοσιαλισμὸς τί θὰ φέρει σὲ μᾶς; Θὰ γίνουν τὰ κράκορα κάμποι ἢ θὰ ὀργώνουν τὰ τρακτὲρ στοὺς γκρεμούς! «Θὰ κατεβοῦν οἱ ἄνθρωποι στὸν κάμπο», μοῦ εἶπε μιὰ μέρα ὁ Παντε-

λής. Ἂν εἶναι ν ἀφήσουμε τὰνέ ἰδέα, τί θὰ ἔκανα ἐγώ, ἂν τὸ ἔφερσους θὰ σηκώσει ὁ κάμπος;... καὶ μὲ τσάκισε τρεμούλα... Στὸν

Ἕνας τσομπάνος σκλαγάει τικάποτε μὲ τὸ Γιώργη γιὰ τὴ Ἅγιου Μηνᾶ καὶ σὰ νὰ ἤταν τὰ πρὶς δικές μου ψυχαναλύσεις. ξανὰ ἡ μορφὴ τοῦ Χαράλαμπου: Τί νἀνουν. Σφυρίζουν οἱ σφαῖμὴ μοῦ κόβει καὶ τὸ μιαλό. Κεῖνος ὁ Βράχατο. Μεθᾶς...». Ὅμως χωριό του. Πέσαμε σὲ κουβέντα τὶς προάλεμένεις. Τὴν αὐγή, ὅκαὶ μοῦ εἶπε: «Τὰ ζωντανὰ σὲ μιᾶς ζοῦν ἀπ τσίνε: ὁ ἥλιος στὴν θὰ βγάλει ἡ γῆ χορτάρι... Σκέψου νὰ τὰ ταΐζουμὲ σὲ ντουφεκίφύλι, μελάσα, βαμβακόπητα... — ἔτσι ποὺ νὰ χορταί», τοὺς γονεῖς τσε καὶ λογάριασε μὲ τὸ μολύβι. «Χίλιες πεντακόσιες
χρόνο μπορεῖ νὰ δώσει μιὰ προβατίνα... Πενήντα κεφάλια
νουν 75 χιλιάδες. Βάλε τὰ μισὰ ἔξοδα...». Ἴσως νὰ τὰ παρ ἀφοῦ ὅμως εἶναι μιὰ λύση καλύτερη ἀπὸ κείνη τοῦ Παντελῆ... ἔ-

Ὁ Λευτέρης σὲ κάθε εὐκαιρία πετάει καὶ καμιὰ κουβέντα νμὴ σταματήσει ἡ συζήτηση. Τ ἀρέσει ν ἀκούει τὸ Χαράλαμπο νὰ διατυπώνει τὴ σκέψη του ἁπλὰ-σεμνά.

— Τί ἔδιναν αὐτοὶ οἱ κῆποι, προτοῦ τοὺς νικιάσουν οἱ ἐξόριστοι; ρώτησε, δείχνοντας τὰ γαϊδουράκια, ποὺ γύριζαν τὰ μαγγάνια στὴν Ἁλυκή, στὸ Κοτέτσι...

— Δὲ λέω. Πολλὰ θ ἀλάξουν. Γιατί νὰ σπέρνουμε ἐμεῖς τὶς ξερόραχες, ὅταν ὁ κάμπος θὰ δίνει φτηνὸ σιτάρι... Θὰ γίνουν δρόμοι, ὁ κόσμος θὰ παίρνει καλύτερα μεροκάματα, θὰ ἔχουν καὶ τὰ φροῦτα... Τώρα μιᾶς βγάζουν τὸ πετσὶ φυλουριές... Καὶ πάλι. Οἱ ὀρεινὲς περιοχὲς θὰ ἔχουν καὶ τότε δυσκολίες...

— Ἀπ τὸ διπλανὸ χωράφι βγῆκε ὁ διαχειριστής.

— Σταματᾶτε τὶς χαζοδουλιές. Ἦρθε διαταγή. Θὰ μᾶς μεταφέρουν στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα.

Μόλις ἐκεῖνος κρύφτηκε στὴ στροφὴ τοῦ μονοπατιοῦ, ὁ Λευτέρης ἔβαλε στόχο τὰ τενεκεδάκια, ποὺ στέκονταν ἀραδιαστὰ στὸν ὄχτο. Μὲ τὴ δεύτερη πέτρα ἔριξε τὸ ἕνα. Ὁ Κουσοβίτσας ζύγωσε κι ἄρχισε νὰ μαζεύει ξανὰ τὰ χυμένα σπειριὰ τοῦ κριθαριοῦ.

— Δὲν ἄκουσες;

— Ἄκουσα. Ἐκεῖ ποὺ θὰ πᾶμε θὰ μᾶς δίνουν ἀρνὶ ψητό, ἀλλὰ καλὰ θὰ εἶναι καὶ ν ἀλάζουμε πότε-πότε τὸ φαΐ...

Ἀρχὲς Νοέμβρη. Τὸ βοριαδάκι κυνηγάει τὰ σύνεφα στὸν οὐρανό. Τὰ κύματα τρέχουν κατὰ τὸ νοτιά. Τὰ βαριὰ φτερὰ τῶν μύλων γυρίζουν πότε ἀργά, πότε γοργά. Μέρα κρύα. Οἱ «ἑτοιμόροποι» μαζεύουν τὶς εἰδήσεις ἀπ τοὺς δημοσίες, ἀπ τοὺς χωρικούς... Τὶς χτενίζουν, τὶς πλουτίζουν, τὶς κυκλοφοροῦν... Κάποιος ὕποπτος

κίνδυνος πλανιέται πάνω ἀπ τὴν Ὀμάδα... Οἱ ἐξόριστοι μαζεύτηκαν στὸ προαύλιο τοῦ σχολιοῦ καὶ μπῆκαν σὲ τετράδες. Ὁ Χαράλαμπος, μὲ τὸ καπέλο χωμένο ὡς τὰ φρύδια, ἔπεσε στὴ μέση τῆς τρίτης σειρᾶς. Ἔχει τὸ ἀριστερὸ χέρι χωμένο στὴν τσέπη καὶ σφίγγει τὸ τσιμπούκι. Τὸ μπαλωμένο πέτσινο σακάκι, ποὺ τὸ φύλαγε γιὰ τὶς μεγάλες παγωνιές, σήμερα τὸ φόρεσε, γιατὶ νιώθει ρίγος. Ὁ Λευτέρης στέκει στὴ δεύτερη σειρά, δυὸ θέσεις δεξιότερα, μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα καὶ τὶς πλάτες μαζεμένες, σὰ νὰ κρυώνει. Κοιτάζει τὸ χῶμα καὶ συλογιέται: «Εἶμαι κακοφτιαγμένος... Γιὰ τὸ τίποτα... Σὲ τέτιες περιστάσεις χρειάζονται ἄνθρωποι μὲ γερὰ νεῦρα...». Προσπαθεῖ νὰ ξεφύγει ἀπ αὐτὲς τὶς σκέψεις καὶ πέφτει ξανὰ στὸ ἴδιο κανάλι: «Ἡ Ὀμάδα ξεκόπηκε ἀπ᾽ τὸν ἄλλο κόσμο καὶ τὴ χτυπάει ἀπὸ παντοῦ ἡ φουρτουνιασμένη θάλασσα... Οἱ Γερμανοὶ ζυγώνουν στὴ Μόσχα. Ποιός θὰ τὸ πίστευε!...». Ἀπ τὸ Περιστέρι ἔχει καιρὸ νὰ πάρει γράμμα. Ὁ Γιῶργος τὸν εἰδοποίησε, πὼς τὰ παιδιὰ βρίσκονται στὴν Πολιτειούλα κι εἶναι καλά. Πῶς καὶ γιατί;... Ἴσως νὰ μὴν τὸ μάθει ποτέ...

Ἡ Γκεσταπό, ὁ ἀστυνόμος ὁ Βουδικλάρης, ὁ πρόεδρος ὁ Σακαλής, ὁ τελώνης κι ἄλλοι δυό, μπῆκαν στὸ ὑπόγειο. Κάτι εἶπαν μεταξύ τους χαμηλόφωνα κι ὁ διερμηνέας προχώρησε λίγα βήματα.

— Ὁ πρόεδρος λέει πὼς κλέβετε... Οἱ ἀρχὲς κατοχῆς θὰ ντουφεκίσουν πέντε. Τέσσερες ἄντρες καὶ μιὰ γυναίκα.

Οἱ ἐξόριστοι δὲ σάλεψαν καθόλου. Τὸ βοριαδάκι δέρνει τὰ σκαμένα πρόσωπα, ἀνακατεύετι τ᾽ ἀχτένιστα μαλιά, περνάει τὰ τρυμένα ροῦχα καὶ φτάνει ὡς τὴν ψυχή.

Οἱ ἔπίσημοι εἶπαν ἀκόμη κάτι, ὁ διερμηνέας πρόστεσε «σὲ δεκαπέντε μέρες» κι ἔφυγαν.

Ὁ ἕνας μπροστά, ὁ ἄλλος πίσω, ἔφτασαν στὸ σπίτι. Κάθησαν στὸ κεφαλόσκαλο. Ὁ καιρὸς φρεσκάρει. Ἡ θάλασα ἄσπρη ἀπ ἄκρη σ ἄκρη. Τὸ κρύο δυναμώνει. Ὁ ἀδύνατος ἥλιος ζυγώνει στὴ δύση. Τὸ φθινόπωρο σκορπάει μελαγχολία. Πέρασαν πέντε λεφτά, δέκα, ἕνα τέταρτο. Οἱ μαῦρες σκέψεις πλακώνουν τὰ στήθια τους. Ἡ σιωπὴ εἶναι ἀβάσταχτη.

— Χαράλαμπε! φοβήθηκες; Ἤσουν ἄσπρος-πανί.

— Θὰ εἶδες τὰ μοῦτρα σου στὰ γιαλιά μου.

— Εἶναι δύσκολο νὰ ἀντικρύσεις τὸ χάρο ἀπὸ κοντά. Ὅταν φοιτοῦσα στὸ διδασκαλεῖο, κάναμε μιὰ ἐκδρομὴ στὴν Ἤπειρο. Ἀνεβήκαμε στὸ Κακοσούλι, σταθήκαμε στὸ μέρος ὅπου χόρεψαν οἱ Σουλιώτισες... Μπροστὰ θεόρατοι γκρεμοί. Στὸ βάθος ὁ Ἀχέροντας.

— Στὰ βιβλία βάζουν καὶ ἀλάτι. Εἶναι ὅλα σωστὰ αὐτὰ ποὺ γράφουν γιὰ τὸ Μεσολόγγι; Μπορεῖ νὰ φάει ὁ ἄνθρωπος ποντίκια;

— Ἐκεῖ ποὺ συλογιόμουν καὶ θαύμαζα τὸ κουράγιο τῶν γυ-

ναικῶν, μοῦ πέρασε ἀπ' τὸ νοῦ ἡ ἰδέα, τί θὰ ἔκανα ἐγώ, ἂν τὸ ἔφερνε ἡ ζωὴ νὰ βρεθῶ στὴ θέση τους καὶ μὲ τσάκισε τρελούλα... Στὸν πόλεμο εἶναι διαφορετικά. Μίλησα κάποτε μὲ τὸ Γιώργη γιὰ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Τὸν ζηλεύω. Δὲν ἔχει τὶς δικές μου ψυχαναλύσεις. «Στὴ μάχη, μοῦ εἶπε, ρίχνεις καὶ σοῦ ρίχνουν. Σφυρίζουν οἱ σφαῖρες. Σκάζουν οἱ βόμβες... Δὲ σκέφτεσαι τὸ θάνατο. Μεθᾶς...». Ὅμως βάλε μὲ τὸ νοῦ σου νὰ τὸ ξέρεις καὶ νὰ περιμένεις. Τὴν αὐγή, ὅταν θ ἀρχίζει μιὰ καινούργια μέρα, ὅταν θὰ βγαίνει ὁ ἥλιος στὴν ἀνατολὴ καὶ τὰ βουνὰ θὰ βάφονται τριανταφυλιά, θὰ σὲ ντουφεκίσουν... Θὰ πεθάνεις καὶ δὲ θὰ ξαναδεῖς τὰ παιδιά σου, τοὺς γονεῖς σου, τὴ ζωή...

— Πιστεύεις;

— Τώρα; Ὄχι! Γιατί νὰ ρθοῦν ὕστερα ἀπὸ 15 μέρες, ἀφοῦ εἶναι βέβαιοι, πὼς δὲν κλέβουμε; Ἀλλά, στὸ χορὸ ποὺ μπήκαμε, ἔχει καὶ τέτια γυρίσματα. Σήμερα εἶναι νικητὲς καὶ θέλουν νὰ παραστήσουν τὸν ψευτοντανή. Λύριο-μεθύριο, ὅταν θὰ τοὺς πάρουν οἱ Ρῶσοι στὸ κατόπι, θὰ γίνουν θεριὰ ἀνήμερα καὶ δὲν ἀποκλείεται... Ἂς μὲ σκοτώσουν, ὅπως σκότωσαν τὸν Παπαδάτο, τὸν Πέπα, τὸ Σκυτούδη... σὲ σύγκρουση, σὲ ἀπεργία... Μιὰ τέτια δοκιμασία, σὰν αὐτὴ ποὺ σοῦ εἶπα, ξεπερνάει τὶς δυνάμεις μου. Δὲ θ ἀντέξω...

Ὁ Χαράλαμπος ἔβγαλε τὰ γιαλιά, τὰ καθάρισε, ἔτριψε τὰ μάτια καὶ τὸν κοίταξε μὲ ἀπορία.

— Καὶ τί θὰ κάνεις; ρώτησε.

«Ὅσοι χωρικοὶ ἔχουν σπίτια νοικιασμένα σὲ κομμουνιστὲς νὰ τὰ ξενοικιάσουν ἀμέσως!» ἀκούστηκε στὸ δρόμο ἡ φωνὴ τοῦ ντελάλη.

Κατὰ τὸ σούρουπο βγῆκαν μὲ τὰ μπαγάζια τους παραμάσκαλα. Στὸ κεντρικὸ παλιὸ σχολειὸ φασαρία καὶ κακό. Ἄλλοι πετοῦν τὰ ξυλοκρέβατα ἔξω, ἄλλοι μπάζουν τὰ πράματά τους. Ὁ Χαράλαμπος ἔδειξε τὴ γωνία.

— Ἐκεῖ. Νὰ μὴ μᾶς χτυπάει ὁ ἀέρας ἀπ τὴν πόρτα καὶ νὰ μὴ μᾶς πατοῦν, ὅσοι θὰ μπαινο-βγαίνουν...

Ἄπλωσαν τὰ στρώματα, ἔβαλαν ἀνάμεσα σ αὐτὰ καὶ στὸν τοῖχο τὴν περιουσία τους — δυὸ σακουλάκια μὲ τρεῖς ὀκάδες φάβα, κουκιά, κριθάρι — ἀπὸ πάνω τὰ ἐσώρουχα, τὰ προσκέφαλα καὶ ξάπλωσαν.

Τόσο βαρὺ χειμώνα κανένας Ἀγιστρατίτης δὲ θυμᾶται. Δὲν προλαβαίνει νὰ λιώσει τὸ ἕνα χιόνι κι ἔρχεται ἄλλο. Ὁ καιρὸς ἀπὸ μαΐστρο τὸ γυρίζει βοριά, γρέγο καὶ πάλι ἀπ τὴν ἀρχή. Βουίζουν οἱ ράχες, σκούζουν τὰ γυμνὰ δέντρα, βογγάει ἡ θάλασσα... Τὰ πρόβατα ψοφοῦν. Οἱ ξόριστοι, ὅσοι δρασκελοῦν, σέρνονται κρυφὰ

τὶς νύχτες στὶς κοντινὲς χαράδρες, τραβοῦν ψοφίμια ἀπ τὰ πόδια, τὰ φέρνουν στὴν Ὁμιάδα καὶ τὰ τρῶν. Κι ἀρχίζουν τὰ κοψίματα. Οἱ χορταράδες, ὅταν δὲν ἔχει χιόνι, μὲ τὰ τσουβάλια στὶς πλάτες καὶ τὰ καλάθια στὰ χέρια, παίρνουν τὶς ρεματιές. Στὰ σπαρμένα χωράφια ἀκόμα καὶ στὰ χέρσα, δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ μποῦν. Ἡ Ἀστυνομία βλέπει, πὼς δὲν ξάπλωσαν ὅλοι καὶ πάει νὰ τοὺς ἐξαντλήσει. Τ ἀπόγιομα φέρνουν τὰ χόρτα. Ὁ Δασκάλου ὁ Μῆτσος τὰ βράζει στὸ καζάνι καὶ ρίχνει καὶ μιὰ χούφτα ἁλάτι... Πουλοῦν ὅ,τι ἔχουν, κοστούμια, ρολόγια, βαλίτσες, χρυσὰ δόντια... γιὰ μιὰ ὀκὰ κριθάρι. Οἱ πεθαμένοι ξεπερνοῦν τοὺς εἴκοσι. Στὸ θάλαμο δημιουργήθηκε χῶρος καὶ στὴ μέση, γιὰ νὰ μὴν τοὺς πατοῦν, ἔβαλαν ξανὰ κρεβάτια. Δυό, πρὶν πεθάνουν, τρελάθηκαν. Μερικοὶ κλαῖνε, ζητοῦν φαΐ, ἄλλοι φεύγουν ἥσυχα-ἥσυχα χωρὶς παράπονο, ἀφήνοντας ἕναν καλὸ λόγο γιὰ τοὺς συγγενεῖς τους, μιὰ εὐχὴ γιὰ τὸ κίνημα. Τοῦτοι λιώνουν, ἐκεῖνοι φουσκώνουν σὰ μπαλόνια καὶ ξεφουσκώνουν λίγο πρὶν βγεῖ τὸ διαβατήριο. Παραλύουν τὰ πόδια, σὲ συνέχεια τὰ χέρια, ἔπειτα ἡ κοιλιὰ καὶ τελευταία ἡ σκέψη. Κάμποσοι δὲ σαλεύουν. Ἂν τοὺς κουνήσεις-κουνιοῦνται. Ἂν πέσει ἡ κουβέρτα καὶ δὲν τοὺς σκεπάσεις, παγώνουν. Στὸ κορμὶ μερικῶν ἄνοιξαν πληγές. Τὸ αἷμα ἔκοψε, ἔγινε νερό, βρομιὸ καὶ τρέχει, μόλις πατήσεις τὴν πληγή. Οἱ ψεῖρες, κοπάδι, κάνουν βόλτες. Δουλεύουν δυὸ βοῦτες. Ὅσοι περπατοῦν, κατουροῦν στὴν πόρτα, στὴ σκάλα, γύρω στὸ θάλαμο. Λιγοστεύουν οἱ χορταράδες. Δὲν ἔχουν ποιός νὰ φέρει νερὸ ἀπ τὸ πηγάδι, ποιός νὰ κουβαλήσει τοὺς πεθαμένους στὸ νεκροταφεῖο! Τὰ παράθυρα μέρα-νύχτα κλειστά. Ἡ βόχα, ὅσο καὶ νὰ τὴ συνηθίσεις, σὲ πνίγει...

Φλεβάρης. Ἀπάλυναν τὰ κρύα. Ζυγώνει ἡ ἄνοιξη. Ἡ ζωὴ ξυπνάει στὶς φλέβες τῆς γῆς.. Μεσάνυχτα. Ὁ Λευτέρης ἀκουμπάει τοὺς ἀγκῶνες στὸ τραπέζι, κοντὰ στὴν πόρτα, κρατάει τὸ κεφάλι στὶς ἀπαλάμες καὶ σκύβει νὰ ζεσταθεῖ πάνω ἀπὸ μιὰ λάμπα πετρελαίου. Παρακαλεῖ νὰ περάσει τὸ νούμερο, χωρὶς νὰ τὸν φωνάξει κανένας. Περισότερο κι ἀπ τὴν πείνα τὸν βασανίζει ἡ σκέψη. Θέλει νὰ φύγει ἀπὸ τούτη τὴν κόλαση, νὰ πάει ὄξω, στοὺς δικούς του, καὶ πιὸ πάνω, ἐκεῖ ὅπου οἱ λαοὶ μὲ τὸ ὅπλο στὸ χέρι τσακίζουν τὸ φασισμό. Ἀλλά, ὅλοι οἱ ὁρόμοι, ἀπ ὅπου κι ἂν ξεκινοῦν, τελιώνουν στὸ ἴδιο σημεῖο. Στὰ κεραμίδια τοῦ κοντινοῦ στάβλου ἀκούγεται νιαούρισμα. Οἱ γάτες, ἔλεγε μιὰ μέρα ὁ Δοξάκης, ἔχουν κρέας σὰν τοῦ κουνελιοῦ. Μιὰ ψηλὴ σιλουέτα πέρασε δίπλα καὶ βγῆκε. Ἀπ τὸ σταθερὸ βῆμα κατάλαβε. Εἶναι ὁ Ντίνος. Στὶς φουφοῦδες, πίσω ἀπ τὴ Διαχείριση, ἔφτιαχνε κουρκούτι. Ζύγωσε κι αὐτός, ὁ Λευτέρης. Καλημέρισε, ἄπλωσε τὶς ἀπαλάμες στὴ φωτιὰ νὰ ζεσταθοῦν καὶ κάρφωσε τὸ βλέμμα στὸ τηγάνι. Ξέρει. Δὲ θὰ τοῦ δώσει. Καὶ τὸ καταλαβαίνει. Ἂν ἔδινε ἀπὸ μιὰ κουταλιὰ στὸν καθένα!...

Θέλει νὰ φύγει μὰ δὲν μπορεῖ... «Ὑπηρεσία! τὴ βούτα!». Σηκώνεται μὲ κόπο. Παίρνει τὸν τενεκὲ καὶ σέρνοντας τὰ πόδια, τὸν ἀφήνει δίπλα στὸ κρεβάτι. Σκύβει. Ὁ Γρίβας ἁπλώνει τὰ ξυλιασμένα χέρια στὸ σβέρκο του, αὐτὸς τὸν πιάνει ἀπ τὴ μέση, στυλώνει τὰ πόδια, δαγκώνει τὰ χείλη καὶ τὸν ἀπιθώνει στὴ βούτα. «Γιατί δὲ μᾶς σκοτώνουν μιὰ καὶ καλή, ἀναστενάζει. Αὐτὸ εἶναι σαδισμός». Δὲν προλαβαίνει νὰ πάει δυὸ βήματα. Ὁ Γρίβας γέρνει στὴν πάντα, πέφτει κι ἀναποδογυρίζει πάνω του τὸν τενεκὲ μὲ τὶς ἀκαθαρσίες. Τώρα εἶναι χίλιες φορὲς δυσκολότερο νὰ τὸν σηκώσει ἀπ τὸ πάτωμα καὶ νὰ τὸν βάλει στὸ κρεβάτι...

Ἀκουμπάει ξανὰ τοὺς ἀγκῶνες στὸ τραπέζι, χουφτώνει τὸ κεφάλι καὶ σκύβει πάνω ἀπ τὴ φλόγα τῆς λάμπας. Ἡ σκέψη κάνει τοὺς πιὸ ἀλλόκοτους συνδυασμούς. Τὸ λάλημα ἑνὸς πετεινοῦ τοῦ φέρνει στὸ νοῦ ἕνα ἄλλο περιστατικό. Περνοῦσε ὄξω ἀπ τὸ σπίτι τοῦ Βασιλάρα. Ἀπ τὸ παράθυρο ἔβγαινε μιὰ μυρουδιά, ἀνάσταινε καὶ πεθαμένο. Στὸ μαγειριὸ ἔψηναν πήτα μὲ αὐγά, τυρί, φρέσκο βούτυρο. Ἴσως ἐκείνη τὴ στιγμὴ νὰ τὴν ἔβγαζαν ἀπ τὸ φοῦρνο... Νιώθει πόνο δυνατὸ στὴν κοιλιὰ καὶ καταπίνει, ὅλο καὶ καταπίνει ἕνα γλυκὸ ὑγρὸ κι ἂς εἶναι ὁ καταψιώνας ξερὸς σὰ στεγνὴ σανίδα. «Σύντροφε! τὴ βούτα», ἀκούγεται ἀπ τὴν ἄλλη ἄκρη. Βάζει τὸν Μολύβι στὸν τενεκὲ καὶ τὸν κρατάει νὰ μὴν πέσει...

Γυρίζει ξανὰ στὸ μετερίζι του. Κάποιος σαλεύει στὴ γωνιά. Ἀκολουθεῖ ἕνα ἀλαφρὸ σούρσιμο ποδιῶν. Ὁ Χαράλαμπος ἦρθε κι ἔκατσε ἀπ τὸ ἄλλο μέρος τοῦ τραπεζιοῦ.

— Τί λές; Θὰ πεθάνουμε ὅλοι;

— Δὲν ξέρω.

— Ποιός θὰ τὸ φανταζόταν!...

— Ἔτσι γινόταν πάντοτε. Καὶ στὴν Ἑλλάδα τὸ 21. Καὶ στὴ Ρωσία. Κι ἀλλοῦ. Τὰ διαβάζαμε καὶ δὲν τὰ πολυκαταλαβαίναμε. Τὰ παίρναμε γιὰ εὐχάριστα παραμύθια, γιὰ ἀνώδυνους ἡρωισμοὺς καὶ μᾶς ἄρεσαν. Τώρα τὰ δοκιμάζουμε στὴν καμπούρα μας καὶ μᾶς πονάει...

— Ἂν δὲν μᾶς κατάστρεφαν τὴν παραγωγή...

— Ὁ ἄνθρωπος πληρώνει κάποτε καὶ παραπανήσιο χαράτσι γιὰ τὶς κουταμάρες του, τὴ δειλία του... Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν Ὁμάδα, τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴν κοινωνία. Ἂν οἱ λαοὶ τῆς Δύσης ἔκαναν ἐπανάσταση, δὲ θὰ εἴχαμε δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο... Κι ἔπεσε ξανὰ ὁ κλῆρος στοὺς Ρώσους...

— Χτὲς ἡ σκύλα γέννησε ἑξι-ἑφτὰ κουταβάκια καὶ τὰ ἔφαγαν. Ἐμεῖς, οἱ χαζοί, οὔτε τὸ σκεφτήκαμε.

— Ὥσπου νὰ ρθεῖ τὸ δικό σου νούμερο, εἶναι μιὰ ὥρα ἀκόμα. Ἄιντε νὰ ξαπλώσεις. Αὔριο μᾶς περιμένει ἄλλος γολγοθάς.

— Πήγαινε σὺ νὰ ξαπλώσεις. Ἐγὼ ἔχω καιρό. Δὲ θὰ ρθῶ

στὰ χόρτα. Χτὲς λιποθύμησα δυὸ φορές... Στὸ γύρισμα, ἂν δὲ μὲ βρεῖς, γράψε ἕνα σημειωματάκι γιὰ τὸ σπίτι μου. Δός το στὸ Γραφεῖο κι ἅμα ἀνοίξει ὁ δρόμος, ἂς τὸ στείλουν...

Ἀπὸ τότε ὁ Χαράλαμπος ξάπλωσε καὶ μόνο γιὰ κατούρημα ἔβγαινε ὡς τὴ σκάλα.

Τὸ Μάρτη ἔφεραν τοὺς συντρόφους, ποὺ τοὺς εἶχαν στείλει στὴ φυλακὴ γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἦταν γεροὶ-κατάγεροι. Οἱ ἐργαζόμενοι τῆς Μυτιλήνης δὲν τοὺς ἄφησαν νὰ πεινάσουν. Ὁ Παντελής, μόλις κατέβηκαν ἀπ τὸ καράβι, τράβηξε ἴσα γιὰ τὸ Κεντρικό. Σὰ συνήθισε στὴ βρώμα καὶ τὸ σκοτάδι, πέρασε ἀπ ὅλους καὶ τοὺς χαιρέτησε.

— Ποῦ εἶναι ὁ Καρατζὰς καὶ ὁ Κουσοβίτσας; ρώτησε, σὰν ἔφτασε στὴν ἄκρη τοῦ θαλάμου. Πεθάναν;

Κάθονταν στὴν πλαγιά, στηρίζοντας τὶς πλάτες σὲ μιὰ πεζούλα. Ὁ θάνατος εἶχε ξεμακρύνει λίγο, ὅμως ἡ πείνα!... Ἕνα φλυτσάνι τοῦ καφὲ φάβα τὸ μεσημέρι κι ἄλλο τόσο σουσάμι καβουρτισμένο τὸ βράδυ. Ὁ ὀργανισμὸς στοὺς μῆνες τῆς πολιορκίας ἐπιστράτευε ὅσες δυνάμεις εἶχε καὶ πάλεβε ἀπεγνωσμένα. Τώρα παράλυσε ὁλότελα.

— Τί μπουνάτσα! μουρμούρισε ὁ Λευτέρης. Ἂν βαστοῦσαν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, θὰ σερνόμαστε ὡς τὸν κάβο, μήπως πιάναμε κανένα ψάρι...

Ὁ Χαράλαμπος σήκωσε ἀργὰ τὸ χέρι, τὸ ἔχωσε στὸν κόρφο καὶ ξύστηκε κάμποσο.

— Νὰ μπορούσαμε νὰ κατεβαίναμε ὡς τὰ πλυσταριὰ νὰ ζεματιζόμαστε. Θὰ μᾶς τρελάνουν οἱ ψεῖρες!...

Τοὺς ζύγωσε ἀπὸ πίσω, πατώντας στὰ νύχια, γιὰ νὰ μὴν τὸν πάρουν εἴδηση, καὶ φώναξε:

— Πειά σας, ἥρωες!

Κι ἀπότομα κοκάλωσε. Γύρισαν καὶ τὸν κοίταξαν δυὸ σκιάχτρα. Λερωμένοι-κακομοιριασμένοι. Δὲν εἶχαν οὔτε τὴ λύναμη, οὔτε τὴν ἔγνια νὰ κουμπωθοῦν. Στὸ λαμπὸ μόνο μαυροκίτρινο-σκουργιασμένο πετσί, τὰ καρύδια πεταμένα ὄξω, τὰ νεῦρα τεντωμένα. Στὸ πρόσωπο μετροῦσες τὰ κόκαλα. Ὅπως χαμογελοῦσαν, ἄσπριζαν τὰ δόντια πάνω σ ἕνα σκελετό, ἔλαμπαν τὰ μάτια βαθιὰ στὶς κόγχες καὶ νόμιζες, πὼς εἶχες βρυκόλακες μπροστά σου. Ἔξω, στὸ φῶς τῆς μέρας κι ὄχι στὸ σκοτεινὸ θάλαμο ἔβλεπες ὅλο τὸ δράμα... Ὁ Σαλονικιὸς γύρισε ἀλλοῦ τὸ βλέμμα καὶ μουρμούρισε:

— Κρέμασμα ποὺ θέλουμε!

Ὁ Λευτέρης κούνησε τὸ κεφάλι.

— Φυσικά, ἂν δὲν ἔφευγε ὁ Μουστάκας, δὲ θὰ φτάναμε ὡς ἐδῶ. Ὅμως ἐσὺ τί φταῖς;

— Θυμᾶστε; Στὰ περσινὰ γεγονότα, μὲ τὴν κατάρευση, ὁ

Ντουντουλάκης κατὰ τὶς 10 ντουφέκισε τὴν ἀντιπροσωπία ποὺ πῆγε στὸν Ἀστυνομικὸ Σταθμό. Ἔτσι μαρτύρησαν τὶς προθέσεις τους. Ὅμως ἐμεῖς; Λίγο ἀργότερα τὸ Γραφεῖο μᾶς ἔστειλε σὰν ἀντιπροσωπία στὸ σπίτι τοῦ Κουσκούση κι ἐγὼ ξάνα ὅ,τι ἔκανε ὁ Ἀντωνίου μὲ τὸ Μουστάκα. Τὸν ζόρισα νὰ πάρουμε τὰ καΐκια καὶ νὰ φύγουμε ὅλοι μαζί. Ὁ Κουσκούσης, γιὰ νὰ κερδίσει καιρό, δέχτηκε... Ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφοπλίσουμε τὴν Ἀστυνομία, πρὶν ἑτοιμαστεῖ, ἢ, ἀφοῦ εἴδαμε πὼς θὰ μᾶς χτυποῦσε, νὰ ὑποχωρήσουμε. Ὑπῆρχαν πληροφορίες, πὼς ἔδεναν τὰ μπαγάζια τους. Ἅμα θὰ ξεκουμπίζονταν αὐτοί, θὰ βρίσκαμε ἐμεῖς τὸ μέσο νὰ φύγουμε.

— Κανένα νέο;

— ... Ὄξω ἀπ᾽ τὴ Μόσχα ἑκατοντάδες-χιλιάδες σοβιετικοί — παιδιά, γυναῖκες, γέροι — δούλεψαν μέρα-νύχτα, μέσα στὰ χιόνια καὶ τὶς παγωνιές, ἔφτιαξαν χαρακώματα... Ὁ Κόκινος Στρατὸς τσάκισε τοὺς χιτλερικοὺς καὶ τοὺς κυνήγησε 350 χιλιόμετρα μακριά... Στὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης βγῆκαν ἀντάρτες...

Τὸ νησὶ εἶναι πράσινο. Τὰ πρόβατα, ὅσα γλύτωσαν, βόσκουν στὶς πλαγιές. Τὰ πουλιὰ φτιάχνουν φωλιές. Τὰ ζουζούνια χαίρονται τὸν ἥλιο. Ἡ θάλασσα δὲ σαλεύει. Μακριά, πάνω ἀπ᾽ τὸν Ὄλυμπο, αἰωρεῖται ἕνα μεγάλο ἄσπρο σύνεφο...

* * *

Στηρίζει τὸν ἀγκώνα στὰ κάγκελα τοῦ κρεβατιοῦ, γέρνει τὸ κεφάλι κατὰ τὸ δεξιὸ ὦμο καὶ παρακολουθεῖ τὴ βροχή, ποὺ πέφτει σιγανή, ψιλή, τσιπέλικη. Νομίζεις πὼς βρέχει ἀπὸ καταβολῆς κόσμου καὶ θὰ βρέχει στὸν αἰώνα τὸν ἅπαντα. Κι ὡστόσο, χτὲς ἀπλωνόταν πάνω ἀπ᾽ τὴν Ἀθήνα ὁ γαλάζιος οὐρανὸς τῆς Ἀττικῆς κι ὕστερα ἀπὸ λίγες ὧρες θὰ ξαστερώσει πάλι. Δὲν ἔχει ὄρεξη οὔτε τὰ γατόφυλα νὰ κουνήσει. Ἡ σκέψη μεγαλώνει τὴ νευρικὴ ἀτονία. «Ἡ ἀργία μήτηρ πάσης κακίας», λέει μέσα του.

Μπῆκε ἡ Βαγγελία, φουρκισμένη.

— Ἔγινα ζητιάνα... Μὲ ρεζιλεύει κάθε μέρα...

Ὅταν παντρεύτηκαν, οἱ θεῖοι τοὺς παραχώρησαν ἕνα διαμέρισμα στὸ ἰσόγειο, ὅμως ἡ κυρία Καίτη δὲν ἤθελε ν᾽ ἀπαρνηθεῖ τὶς οἰκογενειακὲς παραδόσεις, τὰ παλιὰ καλὰ ἔθιμα κι ἔτρωγαν ὅλοι μαζὶ στὸ ἴδιο τραπέζι. Τὶς πρῶτες μέρες τῆς κατοχῆς τοὺς καθόρισαν ἕνα μόνιμο χρηματικὸ ποσό, συσταίνοντάς τους νὰ φτιάξουν δικό τους νοικοκυριό. Ἀπὸ νωρὶς εἶχαν κάνει ἐφοδιασμὸ σὲ τρόφιμα καί, ὅταν ἡ Βαγγελία πήγαινε νὰ πάρει τὸ μερτικό τους, ὅπως εἶχαν συμφωνήσει, ἡ θεία ἔβαζε τὶς φωνές: «Τὰ τελειώσατε κιόλας; Τώρα ἔχουμε ἀποκλεισμό. Πρέπει νὰ κάνουμε οἰκονομία... Δὲ θὰ σᾶς ξαναδώσω...».

Ἡ γυναίκα, τρέμοντας ἀπ τὸ γινάτι, πέρασε στὴν κουζίνα. Ὁ ἄντρας δὲν ἀπάντησε. Οὔτε καὶ σάλεψε. Μόνο συλογιέται. Ὁ πόλεμος σκόρπισε πολλὲς αὐταπάτες. Γιὰ τὸν ξάδερφό του τὸ Λαμπράκη τὸν Καρατζά, τὸν ἀνάπηρο, κι ἄλλους τέτιους, δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἐποχὴ «ἰσχνῶν ἀγελάδων», ὅμως ἡ σκλαβιὰ ἔγινε πραγματικὰ «χρυσοῦς αἰῶνας». Αὐτός, ὁ Θοδωρὴς ὁ Καρατζάς, κατάντησε συνταξιοῦχος ὑπηρέτης. Κι ἅμα τελειώσει ὁ πόλεμος;! Ἡ ἰδέα, ποὺ ἔκλωθε ἀπὸ καιρὸ στὸ μυαλό του, ὡρίμασε ἀπότομα. Θὰ γλυτώσει ἀπ τὴν γκρίνια τῆς γυναίκας, θὰ γλυτώσει ἀπ τὸν παλιόκοσμο, θὰ γλυτώσει ἀπ τὴ σκλαβιά. Καὶ χάρηκε μὲ τὴ γενναία ἀπόφασή.

Ὁ Χρῆστος φάνηκε στὴν πόρτα.

— Μπαμπά! Νὰ πάω νὰ παίξω; Ἡ βροχὴ σταμάτησε.

Ἡ παρουσία τοῦ μικροῦ ἀμέσως ἄλαξε τὴ διάθεσή τοῦ πατέρα. Καλά. Θὰ φύγει. Ὅμως τί θὰ γίνει πίσω; Ἂν τοὺς κόψουν τὸ ἐπίδομα; Ἂν τοὺς διώξουν ἀπ τὸ σπίτι; Τὸ παιδί του θὰ γυρίζει στοὺς δρόμους, θὰ ψάχνει στοὺς τενεκέδες τῶν σκουπιδιῶν, θὰ ζητιανεύει, θὰ κλέβει, θὰ πεθάνει ἀπ τὴν πείνα... Κι ἂν γλυτώσει, πῶς θὰ ζήσει; Θὰ μπεῖ ὑπηρέτης στὸ γιὸ τοῦ Λαμπράκη γιὰ ἕνα κομμάτι ψωμὶ κι ὕστερα ἀπ τὰ σαράντα θὰ βρεθεῖ, ὅπως κι ὁ πατέρας του, μπροστὰ στὸ κενό...

Ἀνέβηκε τὶς σκάλες. Ἡ θεία Καίτη, ἕνας σωρὸς κρέατα, δουλιάζει στὸ ντιβάνι.

— Καλημέρα, παιδί μου, Θοδωρή. Ἔλα κάτσε. Ἄρχισες ν ἀσπρίζεις κι ἐσύ. Σὰν χτὲς σ ἔφερε ἡ μάνα σου ἕνα τόσο δὰ παλιγκαράκι...

Καί, σκασμένη γιὰ κουβέντα, δὲν ἄφηνε τὸ Θοδωρὴ λέξη νὰ πεῖ. Μίλησε γιὰ τὴν Πολιτειούλα τους, γιὰ τὴν περιοχή τους, γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς «καλῆς ἐποχῆς», γιὰ τὰ παιδικὰ χρόνια... Ἡ ψυχὴ τοῦ Θοδωρῆ ἀπάλυνε. Πόσο καλὴ εἶναι ἡ θεία! Ἡ ἀπόφαση ὅλο κι ἀποτραβιέται. Τέλος, σὲ κάποια διακοπή, εἶπε δισταχτικά:

— Λέω νὰ φύγω γιὰ τὴ Μέση Ἀνατολή...

Τὸ εἶχε προβλέψει καὶ δὲ θὰ ὑποχωροῦσε. «Παιδί μου, Θοδωρή! θὰ τοῦ ἔλεγε ἡ θεία Καίτη, στενοχωρημένη, γιατὶ νὰ φύγεις; Εἴμαστε γέροι. Σὲ λίγο θὰ πεθάνουμε. Κάτσε νὰ σ ἔχουμε κοντά μας...». Ὅμως ἡ θεία Καίτη αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπάντησε ἤρεμα:

— Παιδί μου, Θοδωρή. Κάνε, ὅπως νομίζεις καλύτερα.

— Θὰ φύγω, θεία. Τ ἀποφάσισα... Ζωὴ εἶναι. Πόλεμος γίνεται. Κανένας δὲν ξέρει, πῶς θὰ ρθοῦν τὰ πράματα... Γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο, θὰ ἤθελα νὰ εἶμαι σίγουρος γιὰ τὴν οἰκογένειά μου, ἰδιαίτερα γιὰ τὸ παιδί μου. Νὰ μὴ βρεθεῖ αὔριο στὸ δρόμο. Θὰ σᾶς παρακαλοῦσα νὰ μοῦ πεῖτε, τί γράψατε γιὰ μᾶς στὴ διαθήκη σας.

Ἡ γλώσα τῆς θείας σὰ νὰ μπερδεύτηκε.

— Μά... τί νὰ σοῦ πῶ, παιδί μου Θοδωρή... Ἐσὺ ξέρεις. Αὐτὰ τὰ πράματα δὲ λέγονται. Ρώτα καλύτερα τὸ θεῖο σου...

Τὸ κεφάλι τοῦ Θοδωρῆ ἔγειρε βαρὺ στὸ στῆθος.

Στὴν αὐλὴ σταμάτησε τ αὐτοκίνητο. Ἀκούστηκαν πατερίτσες στὸ διάδρομο. Στὸ ἄνοιγμα τῆς πόρτας φάνηκε ὁ Λαμπράκης, χαιρέτησε μὲ μιὰ κίνηση τοῦ κεφαλιοῦ. Ἡ κ. Καίτη βρῆκε τὴ διέξοδο.

— Λαμπράκη! Ὁ Θοδωρὴς σκέφτεται νὰ φύγει γιὰ τὴ Μέση Ἀνατολή.

Ὁ Λαμπράκης κοίταζε τὸ χαλὶ στοχαστικά. Ὁ συνέταιρος ὁ Λάκης τὸν ἄφησε παρασάγγες πίσω. Ἔχει στὸ περιβάλον του ἀνθρώπους, ποὺ εἶναι ἱκανοὶ καὶ τὴ μάνα τους νὰ σφάξουν... Ἐνῶ αὐτός, ὁ Λαμπράκης ὁ Καρατζάς...

— Τώρα ἔχω μιὰ ὑπόθεση ἐπείγουσα. Τὸ μεσημέρι ἔλα στὸ γραφεῖο νὰ μιλήσουμε, εἶπε ὕστερα ἀπὸ λίγα λεπτά, γυρίζοντας στὸ Θοδωρή.

Ὁ Λαμπράκης κάθεται, χωμένος στὴν πολυθρόνα. Σκύβει τὸ κεφάλι καὶ μὲ τὰ τρία δάχτυλα τ ἀριστεροῦ χεριοῦ πιέζει τὴ ρυτίδα ἀνάμεσα στὰ φρύδια. Ὁ Θοδωρὴς περιμένει.

— Τί θὰ κάνεις στὴ Μέση Ἀνατολή;

— Κι ἐδῶ; Κάθομαι μὲ σταυρωμένα χέρια.

— Τέτιος ἦσουν πάντοτε. Τὰ θέλεις ἕτοιμα. Περιμένεις ἀπ τοὺς ἄλλους...

Ὁ Θοδωρὴς ὁ Καρατζάς, σὰν ἦταν παιδὶ κι ἄκουγε τέτιες κουβέντες, θύμωνε κι ἔλεγε μέσα του: «Ἄμα μεγαλώσω, θὰ τοῦ δώσω ἕνα γερὸ ξύλο καὶ θὰ φύγω». Καὶ σήμερα δὲ βρῆκε τὸ κουράγιο νὰ πεῖ μιὰ λέξη.

— Ὑπάρχουν ἐδῶ ἕνα σωρὸ δουλιές, συνέχισε ὁ Λαμπράκης, ἀρκεῖ νὰ ἔχεις μυαλὸ καὶ ὄρεξη.

Ὁ Θοδωρὴς ἤξερε γιὰ τὶς διάφορες ὀργανώσεις. Τοῦ εἶχαν μιλήσει καὶ γιὰ τὸ ΕΑΜ. Τοῦ ἀνάφεραν τὴ σκλαβωφένη πατρίδα, τὴν Κλεφτουριὰ καὶ τὸ '21, τὸ χρέος τοῦ κάθε πολίτη... Καὶ θὰ πήγαινε ἀπὸ κεῖ, ἀλλά... Τὸν καιρὸ τῆς ΕΟΝ εἶνε ἀνοίξει μερικοὺς λογαριασμούς. Ὕστερα τὸ ΕΑΜ δὲ θὰ κέρδιζε... Καὶ τὸ κυριότερο, νὰ παιδευτεῖ μιὰ ὁλόκληρη ζωὴ καὶ νὰ γυρίσει ξανὰ στὴν ψάθα;!

— Γιὰ τοὺς Γερμανούς; ρώτησε.

— Ποιός ὁ λόγος!

— Γιὰ τοὺς Ἐγγλέζους:

— Ἄσε τὴν πολιτικὴ νὰ πάει κατὰ διαβόλου. Γιὰ τὸν ἑαυτό μας, γιὰ τὴν τσέπη μας θὰ δουλέψουμε.

Κάποια ἰδέα φώτισε τὸ πρόσωπο τοῦ Θοδωρῆ. «Ναί! εἶπε μέσα του. Γιὰ τὴν τσέπη μου κι ὄχι γιὰ τὴν τσέπη μας, ἀγαπητὲ

ξάδερφε. Κάλιο ἀργὰ παρὰ ποτέ». Σήκωσε τὸ κεφάλι καὶ χαμογέλασε.

— Σύμφωνοι! Ἂς συζητήσουμε τὶς λεπτομέρειες.

— Τόσα χρόνια... ἀποκρίθηκε ἤρεμα ὁ Λαμπράκης. Τώρα στὰ γεράματα θὰ τσακωθοῦμε!...

Τέτιες διασκεδάσεις ποτὲ δὲν εἶχαν γίνει στὸ σπίτι τῆς Πόπης. Οἱ προσκλημένοι εἶναι πάντοτε λίγοι, ὅμως τὸ πιστό, τὸ φαΐ, τὸ κέφι, ξεπερνάει κάθε περιγραφή. Ξοδεύουν χρυσάφι χωρὶς λογαριασμό. Ὁ Μίμης εἶχε πιάσει φιλικὲς σχέσεις μὲ τοὺς Ἐγγλέζους ἀπ τὸν καιρὸ τῆς ὑπηρεσίας του στὴν Πρεσβεία τοῦ Λονδίνου. Ὁ πόλεμος καὶ ἡ κατοχὴ ἔκαναν πιὸ στενοὺς τοὺς δεσμούς των. Νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, ὁ Μίμης δὲν ἦταν παραδόπιστος. Κάποτε εἶπε: «Ἂν γινόταν γλέντι χωρὶς λεφτά, δὲ θὰ τὰ ἔπιανα στὰ χέρια μου». Τώρα στὴ φιλία προστέθηκε καὶ μιὰ ἄλλη αἰτία: Οἱ Ἐγγλέζοι θὰ λευτερώσουν τὴν Ἑλλάδα.

Ἕνα δράδυ, ἀπὸ νωρίς, κάθονταν οἱ δυό τους στὸ σαλονάκι. Στὸ δρόμο ἀκούγεται ἡ μπότα τοῦ καταχτητῆ. Σὰν ταφόπετρα κάθεται ἡ σιλαβιὰ στὰ στήθη τοῦ λαοῦ. Πάνω ἀπ τὸ ἔθνος πλανιέται ἀπειλητικὸς ὁ κίνδυνος. Οἱ κομμουνιστὲς ἔδαλαν κιόλας τὰ θεμέλια τῆς ἀντίστασης, ὅμως δὲν εἶχε ἀκουστεῖ ἀκόμα τὸ σάλπισμα «...μιᾶς ἀνάστασης νέας χτυπάει ἡ καμπάνα...». Ἡ Πόπη λαγοκοιμᾶται καὶ προσκυνάει. Ὁ Μίμης ξεφυλίζει ἕνα περιοδικό. Ἄνοιξε ἡ πόρτα καὶ μπῆκε ὁ Λάκης. Ἀπὸ κεῖνο τὸ ἐπεισόδιο γιὰ τὸ σπίτι, εἶχαν κόψει καὶ τὴν καλημέρα.

Ζύγωσε στὸ τραπέζι καὶ τράδηξε τὴν καρέκλα.

— Διαφημίζετε πολὺ τὶς διασκιαχικές σας σχέσεις, εἶπε, χωρὶς νὰ καθήσει.

— Θὰ ἦταν καλύτερα νὰ συνεργαζόμαστε μὲ τοὺς καταχτητές; πετάχτηκε ὁ Μίμης. Τουλάχιστο θὰ ἔπρεπε νὰ σὲ συγκινεῖ τὸ δράμα τοῦ κόσμου. Μὲ τὰ κάρα κουδαλοῦν τοὺς πεθαμένους...

Τὰ χείλη τοῦ Λάκη ἔσπασαν σιγά. Ἄσπρισαν λίγο τὰ δόντια στὴν ἀριστερὴ ἄκρη. Ζάρωσε ἀλαφρὰ τὸ δέρμα κι ἔφτιαξε μιὰ μικρὴ γκριμάτσα.

— Γι αὐτὸ καὶ σεῖς δὲν ἔχετε ὄρεξη οὔτε ψωμὶ νὰ φᾶτε...

Ἡ πέτρα ὀρμῆκε τὸ Μίμη στὸ κούτελο καὶ τὸν ἐρέθισε.

— Νὰ εἶσαι βέβαιος. Οἱ Ἐγγλέζοι θὰ νικήσουν καὶ τότε...

— Τότε θὰ πάω κι ἐγὼ μι αὐτούς. Ἐσὺ μόνο γιὰ γλέντια εἶσαι ἱκανός. Τίποτε ἄλλο δὲν μπορεῖς νὰ καταλάβεις... Οἱ κουταμάρες σας μπορεῖ νὰ σᾶς στοιχίσουν ἀκριβά.

— Τὸ ἐδνιαφέρον σας, κ. Ἀγγελή, μᾶς συγκινεῖ, ἔκανε ἡ Πό-

πη μὲ φαρμάκι. Φοβηθήκατε μὴν πάθει τίποτα ἡ μάνα σας καὶ ὁ ἀδερφός σας...

— Καθόλου! Οἱ σχέσεις σας μὲ τοὺς Ἐγγλέζους δυσκολεύουν τὶς δικές μου μὲ τοὺς Γερμανούς. Ἢ θὰ τὶς κόψετε μὲ τὸ μαχαίρι ἢ θὰ φύγετε ἀπ τὸ σπίτι...

* * *

Γίνονταν μάχες στὰ ἑλληνο-βουλγαρικὰ σύνορα, ὅταν τὸ Κομματικὸ Γραφεῖο, ἀφοῦ συζήτησε ὅλες τὶς ἐκδοχές, ἀνάθεσε στὸ Γιῶργο τὸν Καρατζὰ νὰ ὀργανώσει καὶ νὰ παρακολουθήσει προσωπικὰ τὸ φευγιὸ τῶν ἐξορίστων. Ἡ Ἀστυνομία κρατοῦσε ἕνα καΐκι ἐπιταγμένο καὶ μιὰ νύχτα, πρὶν ὑπογραφεῖ ἡ συνθηκολόγηση, ἐξαφανίστηκε. Αὐτὸ τοὺς βοήθησε. Ἔβγαλε ἀπ τὴ μέση τὸ πιὸ σοβαρὸ ἐμπόδιο, ὅμως παρουσιάστηκαν ἄλλες δυσκολίες. Μιὰ φοβερὴ θαλασσοταραχή, ποὺ βάσταξε δυὸ βδομάδες, δὲν τοὺς ἄφησε νὰ ἐκμεταλευτοῦν τὸ στοιχεῖο τῆς σύγχυσης... Στὸ νησί, σχεδὸν πάντοτε καὶ πιὸ πολὺ τώρα, δὲν ἔπιαναν εὔκολα καΐκια. Στὸ μεταξὺ προστέθηκαν καὶ τὰ γερμανικὰ καταδιωχτικὰ ποὺ ἄρχισαν τὶς περιπολίες. Διάφορες ὁμάδες γιὰ διάφορους λόγους ἔφευγαν ἀπ τὴν Ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα γιὰ τὴν Τουρκία καὶ τὴ Μέση Ἀνατολή... Ἡ ἐπιτροπὴ ἀπόδρασης ἔστησε καραούλια στοὺς κυριότερους κάβους καί, μ ὅ,τι μέσο ἔβρισκε, ἔβαινε ὅσους μποροῦσε. Ἔτσι πέρασαν μῆνες καὶ οἱ τελευταῖοι, ὁ Γιῶργος κι ἄλλοι πέντε, ἔφτασαν στὸν Πειραιὰ στὶς ἀρχὲς τοῦ χειμώνα. Συνδέθηκαν μὲ τὸ Κόμμα καὶ τὸν ἔφεραν σ ἐπαφὴ μὲ τὸν Πετράκη.

— Στὴ Θεσσαλονίκη, σ. Καρατζά, ἔχουμε σοβαρὲς ἀδυναμίες. Ἐσὺ ἐκεῖ γνωρίζεις πρόσωπα καὶ πράματα.

— Ἀπ τὸ '36 ἔχω νὰ δῶ τὰ παιδιά μου... Δὲν ξέρω ποῦ καὶ πῶς χάθηκε ἡ γυναίκα μου. Νὰ πάω γιὰ μιὰ βδομάδα στὸ χωριό...

Ὁ Πετράκης ψηλὸς-ἰσχνός, μὲ μάτια κρύα σὰν ἀπὸ γιαλί, μὲ παχιὰ καμπυλωτὰ φρύδια, σοῦ δημιουργοῦσε ἀπ τὴν πρώτη στιγμὴ ὄχι εὐνοϊκὴ ἐντύπωση. Στὶς συζητήσεις ξεκινοῦσε ἀπὸ μακριὰ κι ἔκανε τόσα ζὶκ-ζὰκ καὶ τόσα στριφογυρίσματα, ποὺ ἔχανες τὸν εἰρμὸ τῆς σκέψης του. Ἀπέναντι στοὺς συνεργάτες του κρατοῦσε ἄψογη στάση, μὰ δὲ χρειαζόταν καὶ μεγάλη προσπάθεια νὰ καταλάβεις, πὼς ἐπρόκειτο γιὰ προσποίηση. Ὁ Γιῶργος δὲν τὸν πολυεχτιμοῦσε, ὅμως, σ ἀντίθεση μὲ τὸν Παντελή, ποτὲ δὲν ἦρθε σὲ σύγκρουση μαζί του. «Γιατί τσακώνεσαι μὲ τὸν Πετράκη; τοῦ εἶπε κάποτε. Καθοδηγητής μας εἶναι. Πὲς τὴ γνώμη σου κι ἄς τον νὰ πάει στὴν εὐχὴ τοῦ Θεοῦ». «Μοῦ κάθεται στὸ στομάχι, τ' ἀποκρίθηκε. Ἄπονος ἄνθρωπος... Φουσκωμένο μυαλό... Τὸν ρωτᾶς πόσο ἔχει τὸ ψωμὶ κι ἀρχίζει νὰ σοῦ μιλάει γιὰ τὸ νόημα τῆς ἀξίας καὶ τῆς ὑπερ-

αξίας... Δὲς καὶ τὸ παρατσούκλι του. Δὲν ξέρεις ποιό εἶναι τὸ ὄνομα καὶ ποιό τὸ ἐπώνυμο...».

Ἔφυγε γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη στενοχωρημένος-ἀγαναχτισμένος.

Τὶς πρῶτες μέρες, ὥσπου νὰ πάρει ἐπαφὴ μὲ τὴν ὀργάνωση, πέρασε ἀπ' τὰ παλιὰ λημέρια. Ἀνέβηκε ψηλὰ στὴν Ἀκρόπολη, μήπως ὁρεῖ κάτι ἀπ τὸ φτωχικὸ νοικοκυριό τους, ἔτσι γιὰ ἐνθύμιο. Ἡ σπιτονοικοκυρά τους εἶχε πεθάνει. Τὸ δωμάτιο τὸ εἶχαν νοικιάσει. Εἶχαν μείνει μόνο οἱ δουβοὶ τοῖχοι, ποὺ ἔκρυβαν τὸ καλύτερο κομμάτι τῆς ζωῆς τους, τὸ πεζούλι, ὅπου τὸν περίμενε τὰ βράδια, τὸ γκαλντερίμι, ποὺ λίγες φορὲς ἔτυχε νὰ τὸ ἀνεβοῦν μαζί... Θέλησε νὰ πάει ὄξω στὰ χέρσα, ἐκεῖ ποὺ κάθησαν, ὅταν τοὺς κυνήγησε ἡ Ἀστυνομία, κι ἀργότερα, ὅταν θὰ ἔφευγε γιὰ τὴν ἄλλη πόλη. Καὶ τούτη ἡ ψευδαίσθηση δὲν πραγματοποιήθηκε. Οἱ Γερμανοὶ εἶχαν τοποθετήσει στὸ γύρω χῶρο ἀντιαεροπορικὰ κανόνια καὶ δὲν ἄφηναν κανέναν νὰ ζυγώσει... Τὸ ἴδιο καὶ μιὰ ἄλλη ἀπαντοχή. Στὴν ὁδὸ Ἁγίας Σοφίας εἶχαν βγάλει τὸ '36 μιὰ φωτογραφία. Πέρασε δυὸ φορὲς καὶ περιεργάστηκε ἐπίμονα τὴ βιτρίνα. Καὶ καλὰ ποὺ δὲν μπῆκε νὰ ρωτήσει. Ὁ φωτογράφος ἦταν τώρα γκεσταπίτης... Μιὰ γνωστή τους τοῦ φώναξε ἀπ τὸ παραθύρι: «Πολλοὺς χαιρετισμοὺς στὴν Κατίνα!»... Ἡ πόλη τοῦ φέρνει πίκρα. Τὶς νύχτες, ὅταν ξαγρυπνάει στὸ στρῶμα, τὰ βραδάκια, ὅταν περπατάει μονάχος στὰ σκοτεινὰ σοκάκια, ἀκούει δίπλα του ἐλαφρὰ βήματα, νιώθει μιὰ ζεστὴ ἀνάσα, βλέπει δυὸ στοργικὰ μάτια, ἕνα τρεμούλιασμα στὰ χείλη, μιὰ βαθιὰ χαρακιὰ στὸ μέτωπο, ἕνα δάκρυ στὸ μάγουλο... καὶ πότε-πότε ψιθυρίζει: «Καλή μου! αὐτὸ ποὺ φοβόμουνα, δὲν τὸ γλύτωσα!...». Κι ἀπὸ δῶ ἡ σκέψη ξανοίγεται, ἀγκαλιάζει κι ἄλλα πρόσωπα, κι ἄλλους τόπους κι ὁ πόνος πλαταίνει καὶ βαθαίνει... Ἀπὸ τούτη τὴ ψυχικὴ κατάσταση τὸν ἔβγαλε πάλι ὁ ἀγώνας...

Χειμώνας! Ὁ πρῶτος χειμώνας κατοχῆς. Ὁ Βαρδάρης, ποὺ φυσοῦσε ἐξαιρετικὰ συχνὰ καὶ ἐπίμονα κείνη τὴ χρονιά, δυναμώνει τὴν παγωνιὰ τῆς σκλαβιᾶς. Ὁ ἀγώνας ἐπιβίωσης παίρνει τὶς πιὸ δραματικὲς μορφές. Στοὺς δρόμους κινοῦνται ἄνθρωποι πρησμένοι, σκελετωμένοι... Τὰ πρωινὰ βρίσκεις ἐδῶ κι ἐκεῖ πεθαμένους... Τὰ μέλη τοῦ Κόμματος ἐλάχιστα. Οἱ ὀργανώσεις μόλις κάνουν τὰ πρῶτα βήματα... Οἱ χιτλερικοὶ προχωροῦν στὴν καρδιὰ τῆς Ρωσίας. Ἡ ἀπογοήτευση φωλάζει στὶς ψυχὲς τοῦ κόσμου. Κυκλοφοροῦν διάφορες θεωρίες: «Τὰ ὅπλα καὶ στὸ βουνό!». «Ἂν προλάβουν οἱ Ἐγγλέζοι...».

Ὕστερα ἀπὸ μιὰ κατατοπιστικὴ εἰσήγηση τοῦ παλιοῦ ὑπεύθυνου, μίλησε ὁ Γιῶργος:

— ... Στὶς πλάτες μας, σύντροφοι, πέφτει βαρὺ τὸ χρέος... Ἔχουμε νὰ ἐκπληρώσουμε τὴν πιὸ εὐγενικὴ ἀποστολή. Νὰ σώσουμε τὸ Ἔθνος ἀπ τὴν πείνα, τὴν ἐπιστράτευση... Νὰ λευτερώσουμε τὴν

Πατρίδα μας ἀπ τὸν ξένο ζυγό... Ἦρθε ὁ καιρὸς νὰ δώσουμε ἐξετάσεις...

Μερικοὶ τὸν γνώρισαν. Ἕνας τὸν θυμήθηκε ἀπ τὸ καπνομάγαζο, ἄλλος ἀπ τὴ φυλακή, ἕνας τρίτος... Στὶς ματιές, στὶς κινήσεις καὶ τὶς ὁμιλίες τους διάβαζες τὰ αἰσθήματα τῶν καινούργιων συντρόφων ἀπέναντι στοὺς παλιοὺς κομμουνιστές, ἀπέναντι στὸ Κόμμα. Κι αὐτὴ ἡ ἀγάπη, ἡ ἐμπιστοσύνη, ἦταν τὸ βάθρο τῶν κατοπινῶν ἐπιτυχιῶν καὶ μιὰ ἀπ τὶς αἰτίες τῶν λαθῶν. Καταλάγιαζε τὶς ἀνησυχίες, τὴ δημιουργικὴ σκέψη...

Βγῆκε ἀπ τὴν πίσω πόρτα, ἔριξε μιὰ ματιὰ ἀριστερὰ-δεξιά, ἄνοιξε τὸ δῆμα καὶ χάθηκε στὴν πάροδο. Νιώθει τὸ κορμί του ἀλαφρό. Περπατάει χαρούμενος καὶ σκέφτεται τὰ ὅσα ἄκουσε στὸ ἀχτίφ. «Παλιά, λέει μέσα του, ἔπρεπε νὰ φτύσεις αἷμα γιὰ νὰ φτιάξεις ἕναν κομμουνιστή. Τώρα! Ἄρχισε νὰ μᾶς καταλαβαίνει ὁ κόσμος...».

Ἀπὸ μέρες ἔλεγε νὰ κάμει μιὰ ἐπίσκεψη στὸ γέρο-Σαλονικιὸ κι ἀπόψε ἡ ψυχική του διάθεση τὸν παρακίνησε. Ὁ γέρος τὸν δέχτηκε μὲ ἀνείπωτη χαρά. Τὸν κράτησε νὰ φᾶνε καὶ νὰ κουβεντιάσουν.

— ... Εἶχα ἐπιχείρηση, εἶχα σπίτια, εἶχα καὶ λεφτά. Ἀλλά... «Ἦταν κάποτε, λέει ἕνα παραμύθι τῆς Ἀνατολῆς, τρεῖς φίλοι παιδικοί. Κι ἀκολούθησε ὁ καθένας τὸ δικό του δρόμο. Καὶ πέθαναν κι οἱ τρεῖς τὴν ἴδια ὥρα. Καὶ ξεκίνησαν γιὰ τὸν ἄλλο κόσμο. Τὴν ψυχὴ τοῦ ἄρχοντα τὴν κυνηγοῦσαν οἱ κατάρες καὶ δὲν ἔβρισκε μέρος νὰ κρυφτεῖ... Τοῦ ἐπαναστάτη τὴ συνόδευαν τραγούδια καὶ χοροὶ κι ἔλεγε νὰ μὴν τελιώσει τὸ πανηγύρι... Τοῦ τρίτου, τοῦ μπακάλη, περπατοῦσε μοναχὴ μὲς τὴν ἀπέραντη ἐρημιά, τὴν ἀφόρητη ζέστη καὶ παρακαλοῦσε νὰ βρισκόταν ἕνας ἐχτρὸς νὰ τὴν κυνηγήσει, ἕνας φίλος νὰ τὴ βοηθήσει...». Πολλὲς φορὲς ἀναρωτιέμαι: «Σὲ ποιὰ κατηγορία ἀνήκει ἡ δική μου;».

Ὁ Γιῶργος θέλησε κάτι νὰ πεῖ. Ὁ γέρος τὸν σταμάτησε μὲ μιὰ κίνηση τοῦ χεριοῦ καὶ συνέχισε:

— Ἔμεινα μοναχός. Ζῶ μὲ τὰ ὄνειρα καὶ τὶς ἐλπίδες τοῦ γιοῦ μου... Σᾶς ζηλεύω. Δὲν ἔχετε ποῦ νὰ σταθεῖτε. Δὲ σᾶς ἔλειψαν ποτὲ οἱ στενοχώριες. Κανένας δὲν ξέρει τί σᾶς ἑτοιμάζει τὸ αὔριο. Σὰν ἄτομα, μπορεῖ καὶ νὰ μὴ δεῖτε αὐτὸ ποὺ περιμένετε. Κι ὅμως!... Ὁ πληγωμένος κλέφτης ζητοῦσε νὰ τοῦ φτιάξουν τὸ μνῆμα βαθὺ-πλατύ, νὰ πολεμάει καὶ πεθαμένος... Τραβᾶτε μπροστά. Μακριὰ ἀπ τὴ φαυλοκρατία, τὸ παλάτι καὶ τοὺς Ἐγγλέζους. Ἦταν κι εἶναι ὁ κακὸς δαίμονας τῆς Ἑλλάδας...

Ὁ Γιῶργος καληνύχτισε κι ἔφυγε. Ἡ συζήτηση τοῦ χάλασε τὴν προηγούμενη ψυχικὴ διάθεση. Στὸ ἀχτίφ κάποιος τόνισε: «Χωρὶς συνεργασία μὲ τὰ ἀστικὰ κόμματα, τὴν κυβέρνηση τοῦ

Καίρου καὶ τοὺς Ἐγγλέζους δὲν τὰ βγάζουμε πέρα μὲ τοὺς Γερμανούς». Τὴν ἄποψη αὐτὴ τὴν ὑποστήριξαν κι ἄλλοι δυὸ κι αὐτὸς καταδίκασε τὶς ἐξτρεμιστικὲς ἰδιάδες καὶ δὲν κατάλαβε, πὼς καὶ ἡ ἀντίθετη τάση ἦταν λαθεμένη καὶ περισότερο ἐπικίνδυνη.

Ἡ δουλιὰ γιὰ διάφορους λόγους δὲν πῆρε τὶς διαστάσεις τῶν ἐκδηλώσεων τῆς Ἀθήνας. Ὁ Γιῶργος ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε νὰ ξεπεραστεῖ ἡ καθυστέρηση. Δὲν ἔπαιρνε μέτρα προφύλαξης κι αὐτὸ ἔκλεινε σοβαροὺς κινδύνους. Οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ σφίγγουν τὰ λουριά. Ἕνα μέρος τοῦ παλιοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ πέρασε ἀνοιχτὰ στὴν ὑπηρεσία τους. Παρουσιάστηκαν στὴ σκηνὴ κάμποσοι παλιοὶ χαφιέδες. Πύκνωσαν οἱ συλλήψεις. Ἡ Θεσσαλονίκη στένεψε. Στὴν Ἁγία Τριάδα τοῦ ἔστησε καρτέρι ἡ Γκεσταπὸ καὶ θὰ ἔπεφτε ἀπάνω, ἂν δὲν τοῦ ἔκανε νόημα μιὰ γυναίκα ἀπὸ κάποιο παράθυρο... Στὸ Καπάνι τὸν κυνήγησαν... Ἀναγκάζεται νὰ ἀλάξει σπίτια, ροῦχα... Ἔγραψε στὴν καθοδήγηση. Δὲν πῆρε ἀπάντηση. Ἡ ἐλπίδα νὰ πάει στὸ Περιστέρι, ἔσβησε. Τὶς νύχτες, ὅταν καταλαγιάζουν οἱ ἀγωνίες τῆς μέρας καὶ ξεμακραίνει κάπως ὁ κίνδυνος, θυμᾶται τὰ παιδιά του, τοὺς γέρους του καὶ λέει: «Θὰ μὲ πιάσουν καὶ δὲ θὰ τοὺς δῶ».

Τὸ φθινόπωρο ζήτησαν ἀπ τὴν Ἀθήνα λεπτομερειακὸ ἀπολογισμὸ δουλιᾶς. Ἄρπαξε τὴν εὐκαιρία καὶ κατέβηκε.

— Εἶναι παράλογο, σ. Καρατζά, τοῦ εἶπε ὁ Πετράκης, ν ἀφήσεις ἕνα τόσο σοβαρὸ τομέα καὶ νὰ πᾶς στὸ Περιστέρι.

— Μοῦ τὸ ὑποσχέθηκες.

— Νὰ βλέπεις τὰ πράματα διαλεχτικά. Ἄλαξαν οἱ συνθῆκες.

— Νὰ μὲ φέρεις σ ἐπαφὴ μι ἕναν ἀπ τοὺς παραπάνω. Διαφορετικὰ δὲν πρόκειται νὰ φύγω.

Τὴν ἄλλη μέρα τὸν ἀντάμωσε ξανὰ ὁ Πετράκης.

— Δὲν εἶναι σωστὸ νὰ πᾶς μοναχός σου. Θ ἀνεβεῖς στὴ Ρούμελη, θὰ βοηθήσεις νὰ δυναμώσει τὸ ἀντάρτικο κι ἀπὸ κεῖ θὰ προωθήσετε δυνάμεις καὶ στὰ δικά σας βουνά. Ἐπικεφαλῆς τους, σὰ διοικητής, θὰ πᾶς ἐσύ.

— Ἐγώ, σ. Πετράκη, θέλω νὰ πάω στὸ χωριό μου σὰν ἁπλὸς ἄνθρωπος κι ὄχι σὰν τὸ Μέγα-Ἀλέξανδρο καβάλα στ ἄλογό του.

— Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπόφαση τοῦ Κόμματος.

«Ἀπόφαση δική σου» θέλησε νὰ τοῦ πεῖ, ἀλλὰ ἀπόφυγε τὴ σύγκρουση.

Στὸ Βελούχι ἀντάμωσε τὸν Ἄρη.

— Ἔτσι κι ἔτσι.

Χάϊδεψε τὰ γένια του, κατέβασε τὴ μαύρη σκούφια ὡς τὰ φρύδια.

— Ποιός ἦταν;

— Ὁ Ρήγας ὁ Πετράκης.

Ἔσπρωξε τὴ σκούφια πιὸ ψηλά.

— Ἂν στεριώσει αὐτὸς στὴν καθοδήγηση, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο θ' ἀντιμετωπίζει καὶ τὰ ἐθνικὰ προβλήματα... Αὔριο θὰ σοῦ δώσω δυὸ παιδιὰ καὶ θὰ φύγεις. Σὲ δέκα-δεκαπέντε μέρες θὰ σοῦ στείλω καὶ μιὰ ὁμάδα...

— Δὲ θέλω νὰ μοῦ δώσεις κανένα. Θὰ πάω μοναχός. Ἂν σὲ δεκαπέντε μέρες δὲν ἔρθει ἡ ὁμάδα, θὰ γυρίσω πάλι ἐδῶ.

Ἦταν μιὰ μέρα βροχερή. Στὰ τέλη τοῦ Φλεβάρη. Κατὰ τὸ σούρουπο στὸ μονοπάτι, ποὺ κατεβαίνει ἀπ τὸ μοναστήρι, ἄκουστηκε ἕνα κυπρί. «Κάποιος φέρνει ἄλεσμα», εἶπε μέσα του ὁ Θωμὰς κι ἄναψε τὸ λυχνάρι.

— Μυλωνά! φώναξε ὁ ξένος, περνώντας τὸ γιοφύρι. Ἔχει μέρος νὰ βγάλω τὴ νύχτα; Καὶ κανένα καλύβι γιὰ τὸ μουλάρι. Εἶναι ἰδρωμένο.

Ὁ Θωμὰς ζύγωσε καὶ σήκωσε τὸ λυχνάρι. Στὴν πόρτα στεκόταν ἕνας παπὰς μὲ γκρίζα γένια.

— Παπαχράλαμπος! ψιθύρισε χαμογελώντας.

Τὸ ὄνομα ἔφερε στὴ μνήμη τοῦ Θωμᾶ τὸ 1936, ὅταν τὸν συνάντησε στὸ σπίτι τοῦ Λευτέρη καὶ τὰ κατοπινὰ γράμματα γιὰ τὴν ὑγεία τῶν παιδιῶν, γιὰ τὴ μετάθεση τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὶς σχέσεις της μὲ τὸ Λιάπη...

— Καλωσόρισες, Παπούλη, χίλιους καλοὺς χωράει...

Ἔριξε ξύλα στὴ φωτιά, ἔστρωσε στὸ τζάκι γιὰ τὸ μουσαφίρη κι ἔκατσε ἀντίκρυ.

— Πῶς ἀπὸ δῶ;

— Ἔκανα μιὰ περιοδεία μὲ τὰ λείψανα τῆς Ἁγίας Κατερίνης... Ἤθελα νὰ δῶ τί θὰ κάνετε. Ἔφερα καὶ κάτι χαρτιά... Ὁ Γιῶργος εἶναι στὴ Θεσσαλονίκη...

— Δὲ σοῦ εἶπε τίποτε γιὰ τὸ Λευτέρη; Ἀπ τὸ καλοκαίρι ἔχουμε νὰ πάρουμε γράμμα.

Ὁ Παπαχαράλαμπος ἤξερε, πὼς οἱ ἐξόριστοι τ' Ἀη-Στράτη πέθαναν ἀπ τὴν πεῖνα, ὅμως δὲ θέλησε νὰ στενοχωρήσει τοὺς γέρους.

— Τὸν εἶδα ἀπὸ μακριά, στὸ δρόμο. Δὲν τὸν ἀντάμωσα.

Ἡ νύχτα τοῦ Φλεβάρη δὲν εἶναι καθόλου μικρή. Στὴ σκεπὴ χτυπάει συνέχεια ἡ βροχή. Ἡ Γκούρα βουΐζει... Ρίχνουν ξύλα στὸ τζάκι, συνδαυλίζουν τὴ φωτιὰ καὶ κουβεντιάζουν. Μίλησαν γιὰ τὴ σκλαβιά, τὴν πεῖνα, τὸν ξεσηκωμὸ τοῦ '21, τὴν Κλεφτουριά, τὸν Κολοκοτρώνη...

— Σὰ νὰ λέμε, μὲ τοὺς Ρώσους θὰ πᾶμε, μουρμούρισε ὁ Θωμάς, ξύνοντας τὸ κούτελο.

Ὁ Παπαχαράλαμπος χάιδεψε τὰ γένια του.

— Καὶ παλιὰ αὐτοὶ μᾶς βοήθησαν...

— Θὰ ρθεῖς στὸ χωριὸ νὰ λειτουργήσεις;

— Θὰ μὲ γνωρίσουν τὰ παιδιά. Ἡ Σεβαστὴ ὁπωσδήποτε... Δὲ θέλω νὰ γίνει λόγος...

— Τότε τὰ χαρτιὰ θὰ τὰ πάω γώ. Καὶ σ ἄλλα χωριά, ἂν θέλεις, θὰ δρῶ ἀνθρώπους...

Ὅταν λάλησαν τὰ κοκόρια γιὰ δεύτερη φορά, σηκώθηκαν καὶ βγῆκαν. Ἡ ὁρχὴ εἶχε σταματήσει. Στὸν οὐρανὸ τὸ λειψὸ φεγγάρι ἔπαιζε κρυφτὸ μὲ τὰ σύνεφα. Περπάτησαν καμιὰ ἑκατοστὴ βήματα μαζί. Ἔδωσαν τὰ χέρια.

— Καλὴ ἀντάμωση, Θωμιά.

— Ὥρα καλή, Παπούλη.

* * *

Τὸν ἑαυτό της ἡ γριούλα δὲν τὸν λογαριάζει. Τὸ γέροντά της καὶ τὰ παιδιά της συλογιέται. Τὰ πεθερικὰ τοῦ Νίκου εἶναι ἀνάποδοι ἄνθρωποι. Καὶ ἡ γυναίκα του γκρινιάρα. Αὐτὸς μὲ κανέναν δὲν τσακώνεται... Ἡ Χριστίνα ἔχει μεγάλη οἰκογένεια καὶ πολὺ μεγαλύτερη φτώχια. Τὰ νεανικά της ὄνειρα πᾶνε καὶ τὴν ὀμορφιά της τὴν ἔφαγε ἡ σκληρὴ ζωή... Ἡ Βάσω τὸ ἴδιο ἀγαπάει ὅλα τὰ παιδιά της. Τὸ λέει καὶ τὸ πιστεύει. Ἀλλά, ἂν ἀνοίξεις τὴν καρδιά της, μπροστὰ-μπροστὰ θὰ δρεῖς τὸ Γιῶργο καὶ τὸ Λευτέρη. Ἴσως οἱ κατατρεγμοί, ἴσως ἡ λαχτάρα «νὰ τὰ ἔβλεπε μιὰ φορά...» μεγαλώνουν τὸν καημό της... Γιὰ τὸ Θοδωρή... κι αὐτὴ δὲν ξέρει τί νὰ πεῖ... Καὶ ἡ σκέψη ἀπ τὰ παιδιά της πάει στ ἀγγόνια της. Δυὸ τοῦ Γιώργου, καὶ δυὸ τοῦ Λευτέρη, καὶ τέσερα τῆς Χριστίνας, καὶ τρία τοῦ Νίκου... Καὶ πάλι ξεχνάει νὰ προστέσει καὶ τὸ Χρῆστο τοῦ Θοδωρῆ... Ἡ Βάσω θέλει νὰ μπεῖ στὸ νόημα τῆς ζωῆς. Γιατί νὰ πεθάνει ἡ Κατίνα;... Γιατὶ νὰ χωρίζουν τοὺς γονεῖς ἀπ τὰ παιδιά τους; Γιατὶ νὰ ὑποφέρει ὁ κόσμος;... Ὁ Γιῶργος καὶ ὁ Λευτέρης εἶναι κομμουνιστὲς καί... ἂς ποῦμε... Ἀλλά, ἡ Φώτω, ὁ γαμπρός της ὁ Τσακμάκης, τ ἀγγόνι της ὁ Φώτης; Ἡ ἀδερφή της ἡ Κωνστάντω ἔκανε ἕνα παιδί. Ἔφυγε στὸ ξένο καὶ τώρα παιδεύονται τὰ δυὸ γερόντια μοναχά τους. Καὶ τ ἀδέρφια της προκοπὴ δὲν ἔκαναν. Ὁ Νίκος πέθανε πολὺ ἀπὸ δέκα χρόνια. Ὁ Χρῆστος προπέρυσι. Καὶ τὰ παιδιά τους! Ἡ Βάσω δὲν ξέρει, γιατί νὰ ὑπάρχει στὸν κόσμο τόση πίκρα καὶ δὲν πιστεύει, πὼς κάποτε, ὅπως τῆς εἶπε ἕνα καλοκαίρι ὁ Λευτέρης, οἱ ἄνθρωποι θὰ ζοῦν καλά. Ὅμως ἐλπίζει πὼς θὰ ρθοῦν τὰ παιδιά της καὶ θὰ εἶναι εὐτυχισμένη κείνη τὴ μέρα. Αὐτὸ θέλει. Τίποτε ἄλλο.

Στάθηκε στὸ Τσουγκάρι τοῦ Γέρακα καὶ χάιδεψε μὲ τὴ ματιὰ

τὸ χωριό, τὸν τόπο γύρω. Πέρασε τὸ ριζὸ καὶ κρύφτηκε στὴ χαράδρα τοῦ Σελέμη. Ἡ Βάσω τὸν εἶδε στὰ χωράφια τοῦ Σκαντάλη κι ἀπὸ συνήθεια ἔσαλε τὸ χέρι ἀντήλιο. Τὸν ἔχασε πίσω ἀπ τὸ λόφο τοῦ Σαμαρτζῆ. «Ποιός νὰ εἶναι;» ἀναρωτήθηκε καὶ γύρισε κατὰ τὰ Ἀγνάντια τοῦ Ραχούτη. Χρόνια δὲν ἀπόστασε νὰ περιμένει καὶ δὲν ξέρει ἀπὸ ποῦ νὰ περιμένει. Ὁ στρατοκόπος βγῆκε στὰ καλύβια τοῦ Σαραντάρη καὶ πῆρε τὸ μονοπάτι γιὰ τὴν Παλιοκαστανιά. «Ποιός νὰ εἶναι;» εἶπε ξανὰ ἡ Βάσω καὶ σηκώθηκε. Προχώρησε ὡς τὸν ὄχτο. Τὰ μάτια της γέμισαν δάκρια. Τὰ γόνατα λύγισαν κι ἔκατσε στὸ χῶμα...

Τὰ παιδιὰ σταμάτησαν καὶ κοιτάζουν, ἀπορεμένα. Ἡ Σεβαστὴ τράβηξε τὸ Θωμὰ ἀπ τὸν ἀγκώνα.

— Ὁ πατέρας σου εἶναι.

— Καὶ γιατί σκούζουν;

— Θωμά! Βαγγέλη! ἐλᾶτε δῶ! φώναξε ἡ Βάσω, σφουγγίζοντας τὸ πρόσωπο μὲ τὴν ποδιά της.

Ζύγωσαν δειλὰ-δειλά. Ὁ πατέρας τὰ ἔσφιξε στὴν ἀγκαλιά του καὶ τὰ φίλησε. Ἀπ τὸ ταξίδι, ποὺ εἶχε βαστάξει τόσα χρόνια, δῶρα δὲν τοὺς ἔφερε.

— Τ ἄλλα τίνος εἶναι, μάνα;

— Ἡ Σεβαστὴ κι ὁ Γιανάκης τοῦ Λευτέρη, ἐκεῖνα τοῦ Νίκου, τ ἄλλα τῆς Χριστίνας...

— Ὁ πατέρας ποῦ εἶναι;

— Στὸν μύλο τοῦ Σπέγγου... Νὰ στείλω νὰ τὸν φωνάξουν;

— Ὄχι! Θὰ πάω γώ. Γιὰ τὴν Κατίνα τί ξέρετε;

— Ἀπ τὸ νησὶ ἦρθε πολὺ ἀδύνατη. Ἐδῶ ἔσιαξε... Τῆς εἶπε κι ὁ πατέρας σου. «Μὴν πᾶς. Θ ἀρωστήσεις...». «Στὴν πόλη θὰ εἶμαι, μᾶς εἶπε. Καὶ στέγνα θὰ ἔχω, καὶ ζέστα, καὶ γιατρούς... Ἂν δῶ τίποτα...». Στὸ Νοσοκομεῖο, ὅπως μάθαμε, ἔμεινε μόνο μιὰ βδομάδα. Ἔπειτα πῆγε στὸ μέτωπο... Τί ἔγινε ἐκεῖ; Οὔτε γράμμα πήραμε, οὔτε μᾶς εἶπαν τίποτα. Γιὰ τὸ Φώτη ὁ Νίκος ἔμαθε ἀπὸ κάποιον, πὼς σκοτώθηκε ἐκεῖ κατὰ τὴ Βωβούσα... Ἦταν χρυσὸς ἄνθρωπος. Δὲν προφτάσαμε οὔτε νὰ τὴ δοῦμε... Ἐσύ, Γιῶργο μου, θὰ κάτσεις πολὺ ἐδῶ;

— Κάνα-δυὸ βδομάδες.

— Τόσο λίγο! Τριάντα χρόνια καρτεροῦμε ἐσένα, παιδί μου. Εἴκοσι πέντε τὸ Λευτέρη! Ὁ Θοδωρὴς μᾶς ξέχασε ὁλότελα... Κάτσε, ὥσπου νὰ κλείσουμε τὰ μάτια...

Τ ἀπόγιομα κατέβηκε στὸ μύλο. Τὴν ἄλλη μέρα τὴν πέρασε μὲ τὰ παιδιά του. Τὸ βραδάκι πῆγαν καὶ τὸν ἀντάμωσαν δυὸ χωριανοί.

— Εἴμαστε πέντε. Ἔχουμε δυὸ αὐτόματα καὶ τέσσερα ἀτομικά...

Κατὰ τὰ μεσάνυχτα ἔφτασε ὁ γέρος ἀπ τὸ μύλο καὶ τὸν ξύπνησε.

— Ἔρχονται οἱ Ἰταλοί... Ξεκίνησαν ἀπ τὴν πόλη χτὲς τὸ μεσημέρι.

Ἔσκυψε, τὰ φίλησε σιγά, νὰ μὴν τὰ ξυπνήσει, χαιρέτησε τοὺς γέρους καὶ μὲ μερικοὺς ἄλλους ἔφυγε γιὰ τὸ βουνό.

* * *

— Γιὰ τὸ Κέντρο διασκέδασης, τοῦ εἶπε ὁ διοικητὴς τῆς Κομαντατούρας, μποροῦμε νὰ μιλήσουμε κι ἀργότερα... Οἱ κομμουνιστὲς ἄρχισαν νὰ κινοῦνται... Μᾶς χρειάζονται ἄνθρωποι μὲ πεῖρα καὶ ἱκανότητες. Νὰ ξέρουν τὴ γλώσσα καὶ τὰ ἤθη τοῦ τόπου...

Καὶ ὁ Λιάπης, γιὰ νὰ σώσει τὴν οἰκογένεια, τὴ θρησκεία καὶ τὴν πατρίδα ἀπ τοὺς κομμουνιστές, δέχτηκε «μετὰ χαρᾶς». Ἡ δουλιὰ οὔτε καινούργια, οὔτε δύσκολη ἦταν. Γράφονταν τὴ νύχτα συνθήματα στοὺς τοίχους, ἔπεφταν προκηρύξεις στοὺς δρόμους, γίνονταν κάποιο σαμποτάζ; Ἔβγαζε τὸν κατάλογο ἀπ τὴν τσέπη, σημείωνε ὁρισμένα ὀνόματα καὶ τὰ ἔδινε στοὺς Ἰταλούς. Τὰ «κατορθώματά» του γρήγορα μαθεύτηκαν σ ὅλη τὴν περιοχή. Ἔγραψε καὶ ὁ ἀντιστασιακὸς τύπος... Ἀπὸ φόβο, κοιμᾶται πότε δῶ καὶ πότε κεῖ. Στὴν Ἀθηνὰ πηγαίνει νὰ τοῦ πλύνει τὰ ματωμένα-βρώμικα ροῦχα καὶ νὰ τὴ δείρει. Καὶ τὴν ἔδερνε γιὰ νὰ τὴ δέρνει. Τὸ σπίτι γίνεται πότε προθάλαμος καὶ πότε συνέχεια τοῦ κρατητηρίου. Ἐκείνη μαζεύεται κουβάρι, χώνει τὸ κεφάλι στὴν ποδιά, κρύβει τὰ γυμνὰ μέρη καὶ δαγκώνει ἕνα μαντήλι. Πιὸ πολὺ φοβᾶται τὸ «ἀνοργάνωτο» ξύλο. Δὲν προλαβαίνει νὰ φυλαχτεῖ καὶ φαίνονται οἱ γροθιές, οἱ συριατένιες δουρδουλιὲς στὸ πρόσωπο, στὸ λαιμό, στὰ μπράτσα... Ὁ κόσμιος τὴν πρώτη χρονιὰ τὴν ἀγαποῦσε καὶ τὴ βοήθησε νὰ στήσει τὸ νοικοκυριό της. Τώρα οἱ γειτόνοι ἀποφεύγουν τὶς ἐπισκέψεις. Οἱ γνωστοὶ στὸ δρόμο λένε μιὰ καλημέρα καὶ διάζονται νὰ προσπεράσουν. Οἱ δασκάλοι ἀλάζουν κουβέντα. Ἀκόμα καὶ ἡ Βρωμιομαλάμω, μιὰ διεφθαρμένη γυναίκα, τὴν περιφρονεῖ. Σούρωσε τὸ κορμί. Μεγάλωσε καὶ ἔγινε σουβλερὴ ἡ ἀτίθαση μύτη. Κυνηγάει μὲ κακία τὶς γάτες στὴν αὐλή. Μπαινοβγαίνει στὸ δωμάτιο, πετάει τὰ πράματα ἀπ τὸ ἕνα μέρος στὸ ἄλλο... Τὴν πνίγουν οἱ τοῖχοι. Καὶ δὲν ἔχει ποῦ νὰ πάει... Μὲ τὸ σούρουπο κάθεται ὁλομόναχη πότε στὸ θυροστόμιο, πότε στὸ τζάκι, χωρὶς ν ἀνάβει φωτιά, καὶ συλογιέται. Τὰ παιδιὰ εἶναι στὸ χωριὸ κι οὔτε μπορεῖ νὰ τὰ φέρει στὴν πόλη. Ὁ Λιάπης τώρα δὲν τῆς κάνει κουβέντα γιὰ τὴ Σεβαστή, ζῇ ὡς, ἄμα τὴ δεῖ!... Ἄρχισαν νὰ παρουσιάζονται τρόφιμα στὴν ἀγορὰ καὶ τοὺς στέλνει κάθε μήνα ἕνα δεματάκι. Τοὺς γράφει κι ἕνα

σημεῖωμα. Τὰ ρωτάει ἂν εἶναι καλὰ καὶ δὲν κάνει καθόλου νύξη γιὰ τὰ πεθερικά της. Ἡ Σεβαστὴ τῆς ἀπαντάει μι ἕνα σωρὸ λεπτομέρειες γιὰ τὴ ζωή τους καὶ δὲν ξεχνάει νὰ προστέσει: «Χαιρετίσματα ἀπ τὸν παπού καὶ τὴ γιαγιά, τὸ Θωμὰ καὶ τὸ Βαγγέλη» καὶ ἡ Ἀθηνὰ σκυλιάζει: «Οἱ παλιόγεροι τὴ βάζουν», λέει μέσα της. Κάποτε μαθεύτηκε, πὼς στὸν Ἅγι-Στράτη πεθαίνουν ἀπ τὴν πείνα. «Νὰ ψοφήσει σὰν σκυλί», μουρμούρισε. Πολλὲς φορὲς φτάνει στὴν ἀπόγνωση καὶ μόνο μιὰ σκέψη, ἀρωστιάρικη, παράλογη — νὰ μὴ μάθει ὁ Λευτέρης πὼς ἀπότυχε στὴ ζωή — δὲν τὴν ἀφήνει νὰ κάνει τὸ τελευταῖο βῆμα..

Πέρασε ὁ πρῶτος μαῦρος χειμώνας. Ἦρθε ἡ ἄνοιξη. Μπῆκε τὸ καλοκαίρι. Ὁ Λιάπης τ ἀπόγιομα κατέβηκε ἀπ τὴν Κομιανατούρα καὶ τράβηξε γιὰ τὸ παζάρι. Ἔβγαλε ἀπ τὴν τσέπη μιὰ ἐφημερίδα, τὴν ἔκανε χωνὶ κι ἔσκυψε νὰ τοῦ βάλει ἡ πωλήτρια δυὸ ὀκάδες ἀχλάδια.

— Κύριε Λιάπη, ἀκούστηκε στὶς πλάτες του.

Ἀνασηκώθηκε καὶ γύρισε ἀργὰ-ἀργά. Ἕνας ἄγνωστος νέος τοῦ φύτεψε πέντε σφαῖρες στὴν καρδιά.

Ἡ Ἀθήνα γλύτωσε ἀπ τὸ δρυκόλακα. Τὸ πρωὶ τῆς ἄλλης μέρας μπῆκε στὴν αὐλὴ ἡ Βρωμομαλάμω.

— Συλυπητήρια, ἔκανε ὑποκριτικὰ καὶ σταμάτησε ἀπότομα. Τί βλέπω; Δὲ θὰ μαυροφορεθεῖς;

Νὰ μαυροφορεθεῖ, θὰ πεῖ ὁ κόσμος πὼς κλαίει τὸν προδότη. Νὰ μὴ μαυροφορεθεῖ, θὰ τὴν ὑποψιαστοῦν οἱ ἀρχὲς γιὰ συνενοχὴ στὴν ἐκτέλεση. Προσποιήθηκε τὴν ἄρωστη κι ἔμεινε κλεισμένη δυὸ βδομάδες στὸ σπίτι. Καὶ τότε φάνηκε ὅλη ἡ ἐρημιά της. Κανένας — οὔτε γείτονας, οὔτε γνωστός, οὔτε συνάδερφος — δὲ χτύπησε τὴν πόρτα της, νὰ δεῖ ἂν ζεῖ ἢ πέθανε, νὰ ρωτήσει ἂν θέλει νερό, ψωμὶ ἢ κάτι ἄλλο. «Σὰ λεπρή», σκέφτηκε μὲ πίκρα.

Ἡ Ἀνάσταση τοῦ Ἔθνους ἁπλώνει ἀπ ἄκρη σ ἄκρη. Ἡ ζωή, πληθωρικὴ-κοσμογονική, προχωράει μὲ φαρδιὲς δρασκελισιές. Τὸ χτὲς μὲ τοὺς ἀνθρώπους του, τὶς ἰδέες του, τὰ αἰσθήματά του... σβήνει. Τὶς ἀλαγὲς τοῦ αὔριο δὲν μπορεῖς νὰ τὶς συλάβεις. Καὶ μόνο ἡ Ἀθηνὰ μοιάζει μὲ μοῦμια, ποὺ ὅλο καὶ στεγνώνει, ὅλο καὶ μαυρίζει... Καὶ κανένας δὲν τὴ βοηθάει. Ποιός τολμάει νὰ μιλήσει στὴ γυναίκα ποὺ ἀπαρνήθηκε τὸν ἄντρα της, ποὺ ἄλαξε τὰ ὀνόματα τῶν παιδιῶν της, ποὺ ἔγινε ἐρωμένη τοῦ Λιάπη! Καὶ κανένας δὲν ξέρει ποιά περιστατικὰ τὴν ἔφεραν ὡς ἐδῶ. Καὶ κανένας δὲν κάθεται νὰ λογαριάσει, ἂν ὑπάρχουν καὶ κάποια ἐλαφρυντικά. Ὁ Παπαχαράλαμπος, ποὺ ξέρει, ὅταν μαθαίνει τὶς περιπέτειές της πότε λυπᾶται καὶ πότε θυμώνει. «Φτωχὲς γυναῖκες. ἀγράμματες... βρῆκαν τὸ δρόμο, λέει. Κι αὐτή, δασκάλα...».

* * *

Κάθεται πάνω στὸ γυμνὸ τσιμέντο. Τὸ σκοτάδι, ἡ ἀποπνιχτικὴ βρώμια, τὰ σπαραχτικὰ βογγητὰ στὸ διπλανὸ κελί, τὰ ἐκνευριστικὰ βήματα στὸ διάδρομο, ὁ φόβος... τὸν τσακίζουν. Στὴ μιὰ μετὰ τὰ μεσάνυχτα μπῆκαν στὸ δωμάτιο ἄξαφνα, τὸν ἅρπαξαν ἀπ τὸ κρεβάτι καὶ μὲ τὶς πυτζάμες τὸν ἔσπρωξαν στὴν κλούβα. Τὸν μετέφεραν στὴ Γκεσταπὸ κι ἀπὸ κεῖ, χωρὶς νὰ τοῦ ποῦν λέξη, τὸν ἔκλεισαν στὸ μπουντρούμι...

Καὶ στὸ καινούργιο ἐπάγγελμα δὲν πρόκοψε. Ἡ Τούλα τοῦ ἔδινε τὸ μῆνα ἕνα ἀσήμαντο ποσὸ καὶ τοῦ φερνόταν σὰ νὰ ἦταν χαμίνι. «Εἶσαι χαλόας!... Οἱ πληροφορίες σου δὲν ἀξίζουν τσακιστὴ πεντάρα!... Σφίξε τὶς ὁρακοζῶνες σου...». Πόσα ἔπαιρναν αὐτοὶ ἀπ τὴν Ἰντέλιτζεν Σέρβις; Ἔκανε καὶ μιὰ ἀπόπειρα νὰ ἐκμετλευτεῖ τὴν περίσταση γιὰ τὴν τσέπη του, προσφέροντας τὶς ὑπηρεσίες του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση κρατουμένων. Κανένας δὲν τὸν ὑπολόγιζε καὶ μὲ πίκρα θυμόταν τὴν παλιὰ ἐκείνη ἐποχή, ὅταν τὸν χαιρετοῦσαν τραπεζίτες, ὑπουργοί... Τότε ἦταν νέος κι ἔδειχνε πὼς θὰ γινόταν μεγάλος ἄνθρωπος...Κι ἦταν ἡ δουλιὰ πρόστυχη-βρώμικη-ἐπικίνδυνη. Αὐτὸς μὲ τὰ χέρια του δὲν ἔδινε ἀνθρώπους, ἀλλά... Ἡ πρώτη περίπτωση ἦταν μπερδεμένη. Στὶς ἀνατολικὲς συνοικίες εἶχε τὸ ΕΛΜ μιὰ νύχτα σύσκεψη. Ἔκαναν μπλόκο. Ἔπιασαν τοὺς περισότερους. Πάνω στὸ φευγιὸ σκότωσαν καὶ μερικούς. Οἱ ἀρχὲς μπορεῖ νὰ εἶχαν τὴν πληροφορία ἀπὸ δικό τους πράχτορα. Μπορεῖ ὁ Λαμπράκης, ἀπὸ βουλιμία, νὰ δούλευε σὲ δυὸ κυρίους. Μπορεῖ οἱ Ἐγγλέζοι νὰ εἰδοποίησαν τοὺς Γερμανούς. Ὡστόσο τότε, στὶς ἀρχές, ἔνιωσε κάποια ἀηδία γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἔπειτα, μέσα σὲ λίγους μῆνες, ἔμαθε ἐκεῖνο ποὺ ἤξερε ἀπὸ καιρὸ ὁ πολὺς κόσμος: Οἱ ἐθνικόφρονες ὀργανώσεις — γερμανόφιλες καὶ ἀγγλόφιλες — πολεμοῦσαν μὲ λύσα τὸ ΕΛΜ, ΚΚΕ... καὶ ἀλληλοβοηθιοῦνταν. Ἔτσι ἔφυγε κάθε ἀμφιβολία γιὰ τὸ ποιόν ἐξυπηρετοῦσε, κι ὅμως συνέχισε τὸ «ἐθνοσωτήριο» ἔργο του μὲ ἥσυχη τὴ συνείδηση.

Σιγὰ-σιγὰ λαγαρίζει ἡ σκέψη. Κάποιος ἀπ τὴ «Χ», ἢ ἀπ τὸν ΕΔΕΣ ἢ ἀπὸ κάποια ἄλλη «πατριωτικὴ» ὀργάνωση ἦταν ὁ καταδότης. Τί νὰ εἶχε καταθέσει; Ψάχνει, ἀναλύει νομικὰ τὴν κατάσταση. Δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο πὼς αὐτὸς ἔπαιζε σημαίνοντα ρόλο. Παρακολουθοῦσε τὴν πολιτικὴ κίνηση καὶ μάζευε πληροφορίες, ποὺ ἀφοροῦσαν τὶς ἀριστερὲς κυρίως ὀργανώσεις. Ἡ δράση του δὲν ἔθιγε τὶς γερμανικὲς ἀρχές. Ἀπὸ λογικὴ πλευρὰ ἔβγαινε, πὼς ἡ σύλληψη ἦταν παράνομη, πὼς ἔγινε κατὰ λάθος. Ὡστόσο μιὰ ἄλλη σκέψη τὸν ἀπογοήτευσε. Σὲ συνθῆκες κατοχῆς... Μόνο στοὺς θεοὺς μπορεῖ νὰ βασιστεῖ. Μιὰ νύχτα εἶναι. Θὰ περάσει...

Ἡ ὄψη του χλώμιασε, στὸ κούτελο πετάχτηκαν κάμποι ἱδρώ-

τα, ὅταν τὸ πρωὶ ὁ ἀγακριτὴς τοῦ εἶπε τὴν αἰτία τῆς σύληψης.

— Δὲν ξέρω ἀπολύτως τίποτα, τραύλισε σβησμένα.

— Πρόσεξε! Παίζεις μὲ τὸ κεφάλι σου.

Ἀπ τὴν ἀνάκριση τὸν πῆγαν ξανὰ στὸ μπουντρούμι. Ἔκατσε στὸ ἴδιο μέρος, ὁλότελα ἀποκαμωμένος. Ποτὲ δὲν τὸ φανταζόταν πὼς τὸ σπίτι τοῦ θείου του μποροῦσε νὰ εἶναι κέντρο κατασκοπείας. Πίστευε, πὼς ἀπὸ κάπου ἀλλοῦ καὶ κάποιοι ἄλλοι ἔστελναν τὶς πληροφορίες πιὸ πέρα. Ποιός τὸν ἀνακάτεψε αὐτὸν καὶ γιατί; Ἡ Τούλα; Ὁ ἀνακριτὴς τ ἀνάφερε πράματα τελείως ἄγνωστα γι αὐτὸν καὶ δὲν τοῦ ἔκανε καθόλου ὑπαινιγμὸ γιὰ τὶς «ὑπηρεσιακές» του σχέσεις μαζί της. Νὰ τὸ ἀπόφυγε ἀπὸ σκοπιμότητα; Οἱ συνεργάτες του, ὅπως κι ὁ ἴδιος, ἰδέα δὲν εἶχαν γιὰ ὅσα τὸν κατηγοροῦσαν. Τότε; Ἡ Τούλα κρατοῦσε ὅλο τὸ δίχτυ. Ἐρχόταν σὲ ἐπαφὴ μὲ πολλούς. Μήπως κανένας ἀπ αὐτούς; Ἀλλὰ καὶ πάλι, πῶς μποροῦσαν νὰ καταδώσουν ἕναν ἄγνωστο ἄνθρωπο, νὰ τὸν ἐνοχοποιήσουν γιὰ ἀνύπαρκτα πράματα; Εἶναι παράλογο. Δὲν μπορεῖ νὰ φτάσει σ ἕνα συγκεκριμένο συμπέρασμα. Ἡ Τούλα δὲν μποροῦσε νὰ ἐνοχοποιήσει ὅλο τὸ σπίτι κι ὅμως οἱ ὑποψίες συγκεντρώνονται σ αὐτήν.

Τὸ δωμάτιο, δίπλα στὴν κρεβατοκάμαρα τοῦ Λαμπράκη, τὸ χρησιμοποιοῦσαν παλιότερα γιὰ γραφεῖο. Στὸν καιρὸ τῆς κατάρευσης ἔκρυψαν ἐκεῖ Ἄγγλους ἀξιωματικούς. Τοὺς σύστησε στὸ Μῆτσο ἕνας φίλος του ὑπουργός. Ἕνα μήνα ἀργότερα ἡ Τούλα τὸ μετάτρεψε σὲ δικό της «Mon Repo». Τὸ ἐπίπλωσε, τὸ στόλισε καὶ δὲν ἄφηνε οὔτε τὴ γάτα νὰ μπεῖ μέσα.

Ἡ ἐπιδρομὴ ἔγινε κατὰ τὶς 11 καὶ μισή. Οἱ νοικοκυραῖοι πετάχτηκαν ἀπ τὸ πρωτοῦπνι, ἀλαφιασμένοι. Ἡ κυρία Καίτη θέλησε νὰ διαμαρτυρηθεῖ: «Μὲ ποιό δικαίωμα παραβιάζετε τέτια ὥρα τὸ οἰκογενειακὸ ἄσυλο φιλησύχων ἀνθρώπων;» φώναξε. Ὁ Μῆτσος, συγκρατημένα-εὐγενικά, τοὺς παρακάλεσε νὰ περάσουν στὸ σαλόνι. Ἐκεῖνοι τράβηξαν ἴσα στὸ «Mon Repo» καί, ἐπειδὴ ἡ πόρτα ἦταν κλειδωμένη — ἡ Τούλα ἔλειπε — τὴν ἔσπασαν. Ἔψαξαν ἐδῶ, ἐκεῖ κι ἀπὸ μιὰ κρυψώνα ἔβγαλαν τοὺς ἀσυρμάτους καὶ τ ἄλλα σύνεργα τοῦ «ἐγκλήματος». Ἡ κ. Καίτη ἔκατσε σ ἕναν καναπέ. Στὸ θυροστόμι στέκει χλωμιὸς ὁ Λαμπράκης, ἀκουμπώντας στὶς πατερίτσες.

— Τίνος εἶναι τοῦτα; ρώτησε ὁ γκεσταπίτης.

Ὁ Μῆτσος ὁ Καρατζὰς μπῆκε ἀμέσως στὴν ὑπόθεση καὶ πῆρε τὴν ἀπόφαση. Στὰ χείλη ἔφτασε ἡ φράση «δικά μου εἶναι». Μὲ τὴν ἴδια ταχύτητα εἶδε καὶ ἡ κυρία Καίτη τὸ χάρο πάνω ἀπ τὸ κεφάλι τοῦ γιοῦ της καὶ πρόλαβε τὴν καταστροφή.

— Τὸ δωμάτιο, φώναξε, εἶναι τοῦ ἀνεψιοῦ μας τοῦ Θοδωρῆ τοῦ Καρατζᾶ. Ἐδῶ κανένας ἀπὸ μᾶς δὲν μπαίνει. Εἴδατε καὶ μο-

νάχοι σας. Ἦταν κλειδωμένο. Καί, γυρίζοντας στούς δικούς της, πρόστεσε: Μῆτσο! Λαμπράκη! γιατί δέ μιλᾶτε;

Ὁ γέρος δέ μίλησε. Ὁ Λαμπράκης κούνησε τό κεφάλι καταφατικά.

Τήν τρίτη μέρα ἡ Βαγγελία ἐπισκέφτηκε τόν ἄντρα της. Τούς ἐπέτρεψαν νά συναντηθοῦν σ ἕνα ἰδιαίτερο δωμάτιο. Ὁ Θοδωρῆς θέλησε νά προλάβει τό ξέσπασμα.

— Εὐαγγελία! Μή φοβᾶσαι. Δέν εἶναι τίποτα τό σοβαρό. Ὁ θεῖος θά φροντίσει νά βγῶ...

— Ἀκόμα;... Δέν εἶσαι στά καλά σου... Αὐτοί σέ πρόδωσαν... Ἡ θεία σου... Ὁ ξαδερφός σου... Μοῦ τά εἶπε ἡ καμαριέρα χαρτί καί καλαμάρι...

Τό κεφάλι τοῦ Θοδωρῆ ἔγειρε στό στῆθος.

— Νά πεῖς τήν ἀλήθεια. Ὅλη τήν ἀλήθεια...

Ὁ ἄντρας δέ μιλάει. Οὔτε ἀκούει. Συλλογιέται, κοιτάζοντας τό πάτωμα.

— Δέ βγαίνει τίποτα, Εὐαγγελία, μουρμούρισε κάποια στιγμή, ἀπογοητευμένος. Θά θυμώσουν, θά φροντίσουν γιά τό παιδί τους καί μένα θά μ ἀφήσουν στό ἔλεος τοῦ Θεοῦ.

Ἡ γυναίκα δέν μπορεῖ νά κρατηθεῖ. Θά ἤθελε νά τόν χτυπήσει, νά τόν μαδήσει, νά τόν ξεσκίσει...

— Κι ἄν δέ σ ἀφήσουν, ξέσπασε ἀγαναχτισμένη, θά γλυτώσεις τό κεφάλι σου. Στή χειρότερη περίπτωση, θά κλάψει καί ἡ κυρία Καίτη... Θά πάω γώ νά τά καταγγείλω ὅλα...

Τήν ἔπιασε ἀπ τά χέρια. Ἡ φωνή του ἦταν γεμάτη ἱκεσία.

— Εὐαγγελία! Γιά ὄνομα τοῦ Θεοῦ! Θά σ ἐνοχοποιήσουν καί σένα, θά σέ κλείσουν σέ κανένα στρατόπεδο καί θά μείνει τό παιδί μας στό δρόμο... Δέν ὑπάρχει ἄλλη σωτηρία... Κάνε πώς δέν ξέρεις τίποτα... Πήγαινε, πέσε στά πόδια τους καί παρακάλεσέ τους.

Οἱ Γερμανοί ἤξεραν τήν ὑπόθεση. Πήγαιναν νά διαλύσουν τό δίχτυ κατασκοπείας καί τό κυριότερο νά φοβίσουν τήν οἰκογένεια Καρατζᾶ καί νά τήν ἀναγκάσουν νά ὑποστηρίξει ἀνοιχτά τίς ἀρχές κατοχῆς. Μέ μιά ὑπόσχεση τοῦ γέρου, πώς ὁ γιός του θά βρίσκεται πάντοτε στή διάθεσή τους, τό Λαμπράκη οὔτε στά γραφεῖα τῆς Γκεσταπό δέν τόν πῆγαν. Στήν πορεία τούς ἔδωσαν τό Θοδωρῆ ὁλότελα ἀνεπάντεχα καί δέν εἶχαν τίποτα νά χάσουν, ἄν ἔστελναν κι ἕναν ἀκόμα στόν ἄλλο κόσμο. Σ αὐτό ἴσως νά βοήθησε κι ἕνα σαμποτάζ, πού ἔγινε κεῖνες τίς μέρες.

Ἡ Βαγγελία πῆγε στήν Γκεσταπό μαζί μέ τό γιό της. Ἤθελε νά τόν δεῖ ὁ Θοδωρής. Στό γυρισμό ἄφησε τό παιδί στό διαμέρισμά τους, στό ἰσόγειο, κι ἀνέβηκε. Ὅλη ἡ οἰκογένεια βρισκόταν στό τραπέζι. Ἀπ τό σκαμένο πρόσωπο, ἀπ τά κόκκινα μάτια, τ ἄ-

γριο δλέμα, κατάλαβαν. Ἄφησαν τὸ φαΐ καὶ τὸ πιστὸ καὶ τὴν κοιταξαν.

— Ὁ ἄντρας μου μὲ παρακάλεσε, πρόφερε μὲ παγερὴ φωνή, νὰ ρθῶ νὰ εὐχαριστήσω τὸ θεῖο καὶ πιὸ πολὺ τὴ θεία...

Ἡ κυρία Καίτη ἄρχισε νὰ νευριάζει.

— Τί θέλεις νὰ πεῖς; Κάναμε ὅ,τι μπορούσαμε.

— Αὐτὸ λέω κι ἐγώ. Γιὰ νὰ γλυτώσετε τὸ παιδί σας στείλατε στὸ ἀπόσπασμα ἕναν ἄνθρωπο, πού μιὰ ὁλόκληρη ζωὴ σᾶς δούλευε σὰ σκλάβος...

— Ξεδιάντροπη! Ἔχεις καὶ στόμα! Ἔζησε στὸ σπίτι μας σὰν ἄρχοντας. Κι αὐτὸ κι ἐσύ.

— Σὰ νὰ λέμε, Κυρία, μένουμε καὶ χρεωμένοι. Ἂν ἦταν λίγο μεγαλύτερο τὸ παιδί μας, μπορούσατε νὰ ξοφλήσετε σ αὐτό...

Ὁ ἀκατέργαστος ὄγκος μὲ μιὰ κίνηση ὄρέθηκε ὀρθός.

— Βρώμια! νὰ ξεκουμπιστεῖς ἀπ τὸ σπίτι μου. Σήμερα! Τώρα κιόλας!

Ἡ κυρία Καίτη ἔπαθε κρίση κι ἔφεραν γιατρό. Τὸ ἀπόγεμα ἦταν ξαπλωμένη στὸ κρεβάτι. Δίπλα της καθόταν ὁ ἄντρας της καὶ τῆς κρατοῦσε συντροφιά.

— Μῆτσο! Ποιός πρόδωσε;

— Δὲν εἶναι ἡ ὥρα γιὰ τέτιες συζητήσεις.

— Δὲν μπορῶ νὰ ἡσυχάσω.

Καὶ τὸν ἄντρα κάτι τὸν ὄάραινε κι ἤθελε νὰ ξαλαφρώσει.

— Ἢ ὁ Λαμπράκης, ἤ... Κανένας ἄλλος δὲν ἤξερε.

— Ἡ Τούλααα! Γιατί; Νὰ τὸν ὄγάλει ἀπ τὴ μέση, πρόφερε σβησμένα... Τί ἀτιμία!!!

— Κι ἡ δική μας;

— Τί; Νὰ σκότωναν τὸ Λαμπράκη καὶ νὰ ἔμνησκε ὁ Θανασάκης στὰ χέρια αὐτῆς τῆς μέγαιρας!...

— Εἴμαστε γέροι. Σὲ λίγο θὰ δώσουμε λόγο στὸ Θεό...

— Χίλιες φορὲς νὰ δώσω. Νὰ μὲ ρίξουν στὸ χοχλαστὸ κατράμι. Νὰ μὲ κρεμάσουν ἀπ τὴ γλώσα, ἀπ τὰ νύχια... Γιὰ τὰ παιδιά μου...

Κι ὁ γύρος ἔκλεισε. Μιὰ τέτια ἀκριβῶς μέρα ἡ Βάσω, ἐπειδὴ ὁ Θωμὰς ὄρισκόταν στὸν πόλεμο καὶ δὲν εἶχαν καλαμπόκι, πῆρε τὸ Θοδωρή, «ἕνα τόσο δὰ παληκαράκι», ὅπως ἔλεγε καὶ ἡ θεία Καίτη, καὶ τὸν πῆγε στὸ σπίτι τοῦ Μήτσου τοῦ Καρατζᾶ, νὰ χορτάσει ψωμάκι, νὰ μάθει γράμματα καὶ νὰ γίνει ἄνθρωπος. Ἤρασαν ἀπὸ τότε 30 χρόνια. Ὁ Θοδωρὴς χόρτασε ψωμάκι, ἔμαθε γράμματα, καί...

* * *

Γλυκὸ ἀπόγιομα τοῦ Θεριστῆ. Τὸ νησὶ πράσινο-καψετὶ καὶ χρυσοκίτρινες πινελιὲς τὰ κριθάρια στὶς πλαγιές. Ὁ οὐρανὸς πράος -γαλανὸς καὶ θυμωμένη ἡ θάλασσα. Ἕξι μέρες τὴ δέρνει φουρτούνα δυνατὴ ἀπὸ κεῖνες, ποὺ ξεσποῦν κάποτε τὰ καλοκαίρια. Κάθονταν ὄξω ἀπ τὸ θάλαμο τῆς θυσίας. Ἐμιαζαν μὲ ἀρώστους, ποὺ μόλις βγῆκαν ἀπ τὸ νοσοκομεῖο καὶ δύσκολα παίρνουν ἀπάνω τους. Εἴκοσι μῆνες εἶχαν νὰ φᾶνε ψωμάκι. Ὅ,τι κατάφερναν νὰ ἀγοράσουν, ὅ,τι μάζευαν ἀπ τοὺς κήπους... ὅ,τι τοὺς ἔστελναν ὀπόξω, τὸ φύλαγαν γιὰ τὸ χειμώνα, νὰ μὴν τοὺς βρεῖ ξανὰ ἡ τραγωδία τῆς πείνας καὶ στὸ καζάνι ἔβραζαν γιὰ φαΐ λίγο ἀλεύρι, κανένα ὄσπριο ἢ λαχανικό...

Ὁ Πρόκας, πάντα αἰσιόδοξος, ἀνέβηκε σ ἕνα κούτσουρο, ἔβαλε τὸ χέρι ἀντήλιο καὶ κοίταξε πέρα μακριά, κατὰ τὸν Ὄλυμπο.

— Γέμισαν τὰ βουνὰ ἀντάρτες. Ἡ μισὴ Οὐκρανία λευτερώθηκε. Ὅπου καὶ νὰ εἶναι!...

Ὁ Χαράλαμπος ὁ Κουσοβίτσας ἔβγαλε ἀπ τὴν τσέπη τοῦ γιλέκου του ἕνα «τριτάκι», ἔσκισε μὲ προσοχὴ τὸ τσιγαρόχαρτο, στούπωσε τὸν καπνὸ μὲ τὸ δάχτυλο στὸ βάθος τοῦ τσιμπουκιοῦ καὶ τ ἄναψε. Τράβηξε μιὰ ρουφηξιὰ καὶ ἔσπρωξε τὸ πέτσινο καπέλο πρὸς τὰ πάνω μὲ μιὰ κίνηση ἀργή.

— Στὴν Ἁλωνίκη βρέθηκε ἕνα καΐκι χαλασμένο. Ἂν μᾶς στήσουν καμιὰ προβοκάτσια!...

Στὸ ζυγό, πιὸ πάνω ἀπ τὸ χτίριο τῆς Ἀστυνομίας, φάνηκε κάποιος. Κάθησε σὲ μιὰ πέτρα, καρασύλισε καμιὰ δεκαριὰ λεφτὰ κι ὕστερα ἄρχισε νὰ κατεβαίνει, ἀκολουθώντας τὸ μονοπάτι. Περπατάει σκυφτὰ καὶ πότε-πότε βήχει. Τὴν ὥρα ποὺ ἔφτασε στὴ ρεματιὰ καὶ πήγαινε νὰ περάσει τὸ ξερολάγκαδο, ἔπεσε πάνω σὲ μιὰ κοπέλα τοῦ χωριοῦ. Κόντεψε τὸ βῆμα, ἔβγαλε τσιγάρο καί, σκύβοντας στὴ χούφτα του, τὸ ἄναψε. Τράβηξε μιὰ-δυὸ βαθιὲς ρουφηξιές, τὴ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη, καί, ἀφήνοντας μιὰ πυκνὴ τούφα καπνοῦ, προσπέρασε, χωρὶς νὰ μιλήσει.

— Καϊκτσή! τὶ πουλᾶς;

— Λάδι.

— Πόσο;

— Δὲν τὸ δίνω μὲ λεφτά. Γ ἀλάζω μὲ κριθάρι.

— Δὲν πᾶμε στὸ σπίτι νὰ κουβεντιάσουμε;

— Ἀργότερα. Θὰ μείνω, ὥσπου νὰ μπουνατσάρει...

Ἐκείνη ἄνοιξε τὴν πόρτα τοῦ κήπου κι ἀφοῦ τὸν κοίταξε λίγο ἀπ τὶς πλάτες μὲ μιὰ ματιὰ στοχαστική, μπῆκε μέσα.

Ὁ Καϊκτσὴς ἤπιε νερὸ στὸ κεντρικὸ πηγάδι τοῦ χωριοῦ καί,

προχωρώντας καμιὰ δεκαπενταριὰ βήματα, στάθηκε. Ἀκούμπησε στὸν τοῖχο κι ἔριξε ὁλόγυρα μιὰ ματιὰ θλιμένη.

Ὁ παλιὸς φοῦρνος τῆς Ὀμιάδας ἀνοικτὸς καὶ κοντὰ στὸ παραθύρι ἕνα δειλάτι ἀστοιβιὲς περίμενε τὸ Σιντὸ Καλὴ καὶ τὸ Μολύβη... νὰ ψήσουν τὸ ψωμί. Τὸ μισὸ μαγειριὸ γκρεμισμένο, τὰ λουτρὰ παρατημένα, ἕνα τσίγκινο πιάτο σκαλωμένο στὴ δοχάλα τῆς συκιᾶς, ἕνα στραβὸ παπούτσι πεταμένο στὸ αὐλάκι, μιὰ πίπα καρυδένια μπηγμένη στὸ ντουβάρι... Ὄξω ἀπ τὴν καντίνα βόσκουν δυὸ ἀρνιὰ κι ἕνας σκύλος στὴ γωνιά, ξαπλωμένος, τινάζει τὸ ἀφτὶ νὰ διώξει τὶς μύγες. Οἱ ἐξόριστοι; Ποῦ εἶχαν πάει; Ἐδῶ παλιότερα δὲ σταματοῦσε ἡ κίνηση μέρα-νύχτα. Στὸ φαΐ, στὶς συγκεντρώσεις, στὶς γιορτὲς ἦταν ἐποχές, ποὺ μαζεύονταν καὶ 500 ἄνθρωποι. Τώρα; Σήκωσε ἀσυναίσθητα τὸ κεφάλι. Τὰ δυὸ ἐκκλησάκια, τ Ἁγη-Γιάννη καὶ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, μὲ τὰ νεκροταφεῖα τους, ἀσπρίζουν στὶς κοντινὲς κορφές. Φέρνει τὸ χέρι στὸ κούτελο, σὰ νὰ θέλει νὰ διώξει τὶς ἄσχημιες σκέψεις, κάτι μουρμούρισε καὶ ξεκινάει πάλι.

Πέρασε δίπλα καί, χωρὶς νὰ τοὺς χαιρετήσει καὶ χωρὶς νὰ τοὺς κοιτάξει καθόλου, κατέβασε τὸ τσουβάλι ἀπ τὴν πλάτη καὶ μπῆκε στὴ διαχείριση. Τὰ ροῦχα του ἦταν λερωμένα ἀπὸ λάδια κι ἕνας ἐπίδεσμος ἔκρυβε τὸ μισὸ πρόσωπο. Σ ἕνα τέταρτο, τὸ πολὺ εἴκοσι λεφτά, βγῆκε ἀπὸ μέσα ὁ Καρακώστας καὶ στὸ κατόπι ὁ Καζάκος. Ὁ ἕνας τράβηξε γιὰ τὰ χωράφια, ὁ ἄλλος κατέβηκε στοὺς κήπους. Ὁ Κουσοβίτσας ἔριξε μιὰ ματιὰ στὸν Πρόκα.

— Πάντα, μωρὲ Χαράλαμπε, τὸ κακὸ βάζεις στὸ νοῦ σου! Ἐγὼ σοῦ λέω, πῶς ἦρθε νὰ πουλήσει λάδια... Ποῦ ξέρεις;

— Καὶ γιατὶ ὁ Καρακώστας κι ὁ Καζάκος ἦταν κατακίτρινοι;

Τοὺς εἰδοποίησαν νὰ μαζευτοῦν στὸν Κεντρικό. Ἦρθαν κι οἱ γυναῖκες, ἦρθαν κι οἱ φυματικοί. Καὶ πόσοι ἦταν; Καμιὰ ἑξηνταριά. Κάθησαν στὰ κρεβάτια καὶ δὲ μιλοῦσε κανένας. Πάνω ἀπ τὰ κεφάλια τους κρεμόταν ὁ κίνδυνος καὶ τοὺς πλακώνει τὶς ψυχὲς σὰ μολυβένια πέτρα. Οἱ χιτλερικοὶ κείνη τὴν ἐποχή, ὅταν τοὺς χτυποῦσε ὁ ΕΛΑΣ, γιὰ ἕνα ἁπλὸ σαμποτάζ, ἢ καὶ χωρὶς καμιὰ αἰτία, ἔπαιρναν φυλακισμένους-ἐξορίστους καὶ τοὺς ντουφέκαγαν.

Ὁ Πρόκας ξανά. Γιὰ νὰ σπάσει τὸν πάγο, ἄρχισε συζήτηση γιὰ τὸν Κόκινο Στρατό. Τὸν βοήθησαν κι ἄλλοι δυό, μιὰ ἡ κουβέντα δὲν ἔστρωνε. Ὁ Γραμματέας μπῆκε ἀπ τὴν πόρτα τοῦ ὑπογείου. Ἀνέβηκε τὴ μικρὴ σκάλα καὶ στάθηκε μπροστά τους. Ὅλοι πρόσεξαν, πῶς τὸ σβησμένο τσιγάρο ἔτρεμε στὸ χέρι. Κατάπιε τὸ σάλιο, σκύβοντας, σὰ νὰ τὸν πονοῦσε ὁ λαιμός, ἔβρεξε τὰ στεγνὰ χείλη μὲ τὴ γλώσσα, ἔβγαλε τὸ μαντήλι καὶ σκούπισε τὸν ἱδρώτα.

— Σύντροφοι!

Μὲ δυσκολία βγῆκε ἡ φωνὴ κι ἦταν τραχιά, ξερή, τρεμουλιαστή.

— Μὰ τί ἔπαθα; μουρμούρισε. Δῶστε μου λίγο νερό.

Τώρα σιγουρεύτηκαν. Ἡ προφητεία τοῦ Χαράλαμπου ὀγῆκε ἀληθινή. Μόνο ποιοί θὰ ἔχουν σειρά. «Καλύτερα ὅλοι μαζί, ψιθύρισε κάποιος. Διαφορετικά, καὶ γιὰ κείνους... καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, ποὺ θὰ μείνουν...».

Ὁ Γραμματέας ἤπιε νερό, ἄναψε τὸ τσιγάρο καὶ χαμογέλασε μ ἕναν τρόπο ἀδέξιο.

— Σύντροφοι! εἶπε ξανά. Ὕστερα ἀπὸ ἀπόφαση τοῦ Κόμματος, θὰ δραπετεύσουμε.

Οὔτε ἕνας ψίθυρος, οὔτε μιὰ κίνηση, οὔτε ἕνα δάκρυ. Τίποτε. Θὲς ἡ εἴδηση ἦταν μεγάλη καὶ δὲν τὴ χωροῦσε ἡ καρδιά, θὲς ἡ πηγὴ τῆς συγκίνησης εἶχε στερέψει, κανένας δὲ σάλεψε!

— Νὰ βάλετε τὰ καινουργότερα ροῦχα, ὅσοι ἔχετε, κι ἀπὸ μέσα νὰ φορέσετε δυὸ ἀλαξιές... Προσέξτε! Ν ἀποφύγουμε κάθε περιττὴ κίνηση... Νὰ ἑτοιμαστοῦμε, σὰ νὰ μὴ συμβαίνει τίποτα... Ἂν μᾶς πάρουν εἴδηση... Ἀφορμὴ θέλουν...

Χωρίστηκαν σὲ ὁμάδες κι ὅταν σκοτείδιασε καλά, ξεκίνησαν— κάθε δέκα λεφτὰ καὶ μιὰ — γιὰ τὸν Ἁγη-Δημήτρη. Δὲν μποροῦν νὰ περπατήσουν καὶ πιὸ πολὺ οἱ γυναῖκες. Κάθε λίγο καὶ λιγάκι κάθονται νὰ πάρουν μιὰ ἀνάσα. Σηκώνουν στὶς πλάτες καὶ τὰ δυὸ παιδάκια, τὸ Γιανάκη καὶ τὸ Μανωλάκη.

Ὁ μουτζουρωμένος Καϊκτσής, ἀφοῦ βεβαιώθηκε πὼς ὅλα ἔγιναν μὲ τάξη καὶ ἀκρίβεια, ξεκίνησε τελευταῖος. Σὲ μιὰ ραχούλα τρεμόσβυνε φωτιά. Ζύγωσε. Δυὸ τσομπανόπουλα ἔψηναν καβούρια σὲ μιὰ παλιοκαραβάνα καὶ στὴν πλαγιά, ἀπ τὴν ἄλλη πάντα, ἔβοσκε ἕνα κοπάδι πρόβατα.

— Γειά σας, ὀρέ!

Ἐκεῖνα κοίταξαν φοβισμένα.

— Μὲ γνωρίζετε; Ποιός εἶμαι;

Στὸ μεταξὺ εἶχε βγάλει τὸν ἐπίδεσμο κι εἶχε πλυθεῖ. Ἐκεῖνα συνῆρθαν γρήγορα καὶ χαμογέλασαν.

— Ὁ Στράντζαλους! Ὁ Στράντζαλους!

Ὁ Θανάσης ὁ Στράντζαλης εἶχε κάνει χρόνια ἐξόριστος στὸ νησὶ κι ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὶς ἐξωτερικὲς δουλιὲς τῆς Ὁμάδας. Πήγαινε στὰ χωράφια, ἔμπαινε στὰ καλύβια μοναχός, ὅταν δὲν ἔβρισκε τοὺς νοικοκυραίους, ζύγιαζε, φόρτωνε τὰ γαϊδούρια κι ἀπ τὴ μιὰ ράχη φώναζε στὴν ἄλλη: «Ἔεεε Ἀριστείδη! Πῆρα 30 ὀκάδες κριθάρι κι 20 ὀκάδες κουκιά». «Καλά. Στράντζαλου! καλά!»

— Ἐδῶ πίσω ἔχω ἕνα ὑποβρύχιο. Θέλετε νὰ σᾶς πάρω στὴν Αἴγυπτο;

— Ὄχι! Ὄχι! Στράντζαλου! ἄρχισαν τὰ κλαψουρίσματα.

— Τότε, μὴν πεῖτε σὲ κανένα τίποτα.

— Ὄχι! Δὲ θὰ ποῦμε. Μὴ μᾶς παίρνεις.

Δυὸ μέρες ἀργότερα, ὅταν ἡ Ἀστυνομία εἰδοποίησε μὲ βάρκα τὴ Λῆμνο κι ἦρθε ἡ Γκεσταπὸ κι ἄρχισε νὰ δέρνει στὸ σωρὸ καὶ νὰ ἀπειλεῖ πὼς θὰ κρεμιάσει καὶ θὰ κάψει, τὰ παιδιὰ μαρτύρησαν στοὺς γονιούς των. Τὸ χαμπέρι πέταξε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα κι ἔφτασε στ ἀφτιὰ τῆς κοπέλας, ποὺ εἶχε ἀνταμώσει στὸ δρόμο τὸν κεφαλοδεμένο Καϊκτσή. Ἔτσι διαδόθηκε, πὼς ἦρθε ὁ Στράντζαλης μὲ ὑποβρύχιο καὶ τοὺς πῆρε στὴν Αἴγυπτο. Οἱ ἀρχὲς πῆγαν, παρακάλεσαν τοὺς Γερμανοὺς καὶ γλύτωσε τὸ χωριό.

Ξάπλωσαν ὁ ἕνας δίπλα στὸν ἄλλον, σὰ σαρδέλες, ἅπλωσαν ἕνα πανὶ ἀπὸ πάνω, ἀποχαιρέτησαν τὴ σκληρὴ ζωὴ τῆς ἐξορίας καὶ ξεκίνησαν. Τὸ καΐκι χοροπηδάει, καὶ τὰ κύματα χτυπώντας μὲ ὁρμὴ στὸ κατάστρωμα, τοὺς κουκουλώνουν, μὰ κανένας δὲν κουνιέται, κανένας δὲν παραπονιέται καὶ κανένας δὲ φοβήθηκε...

Ξημέρωσαν μακριά. Πίσω ἔχει χαθεῖ τὸ νησί. Μπροστὰ ὅλο καὶ μεγαλώνει τὸ Ἅγιο Ὄρος. Ἡ θάλασσα, κουρασμένη ἀπ τὸ πάλεμα μιᾶς δεκαετίας, ἄρχισε νὰ πέφτει καὶ τ ἀπόγεμα ἀποκοιμήθηκε ἥσυχα.

Ὁ Λευτέρης ἔτυχε στὴν ἄκρη-ἄκρη, κοντὰ στὰ κάγκελα. Ἀκουμπάει τὸ κεφάλι στὸ μπράτσο, ἔχει τὸ μισὸ πρόσωπο ἔξω ἀπ τὸ πανὶ καὶ καραουλίζει τὸ πέλαγος. Νιώθει κάτι σὰν πόνο, σὰ μελαγχολία, σὰ νοσταλγία. Ὅτι νιώθει ὅποιος φεύγει ἀπὸ γνωστὰ μέρη, ὅποιος χωρίζει ἀπὸ ἀγαπημένα πρόσωπα καὶ δὲν ξέρει, ἂν θὰ ἀνταμώσει ξανά. Χτὲς ὁ Ἀη-Στράτης ἦταν γολγοθάς, σήμερα ἔγινε μιὰ ἀγαπημένη ἀνάμνηση... Χάνονται οἱ στεριὲς, οἱ πίκρες... καὶ μένουν τὰ ὄνειρα, ποὺ δὲν πεθαίνουν. Χάνεται τὸ ἄτομο καὶ μένει ἡ φάλαγγα, ποὺ προχωράει. Χάνεται τὸ ἐφήμερο καὶ μένει ὁ ἀγώνας, τὸ ἅλατι τῆς ζωῆς. Χάνονται τὰ ζιχ-ζὰκ καὶ μένει ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπότητας....

— Τί ἀλλόκοτο πράμα εἶναι ὁ ἄνθρωπος! ἀναστέναξε.

— Τί εἶπες; ρώτησε ὁ Χαράλαμπος στὶς πλάτες του.

— Τί λές; Θὰ ξαναδοῦμε τὸν Ἀη-Στράτη;

— Σκλέτι κι αὐτό!

— Ἀφήσαμε ἐκεῖ τοὺς συντρόφους μας... Ἕνα κομμάτι τῆς ζωῆς μας. Ἂν τελιώσει γρήγορα ὁ ἀγώνας, θὰ ρθοῦμε ξανά... Θὰ βάλουμε πινακίδες: «Ἐδῶ εἴχαμε τὸ μαγειρειό, ὅταν ἤμασταν πολλοί, πιὸ πάνω τὸ μικρό, ὅταν μείναμε λίγοι... Ἐκεῖ τὸ φοῦρνο... τὰ λουτρά... τὸ πλυσταριό... Στὴν ἀμουδιὰ καθόμασταν τὰ βράδια... Ἀπ τοὺς μύλους ἀγναντεύαμε καὶ καρτερούσαμε... Θὰ φτιάξουμε νεκροταφεῖα, θὰ γράψουμε τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν... Θὰ φυτέψουμε πάρκο μὲ δέντρα καὶ λουλούδια... Θὰ ἔρχονται τὰ παιδάκια νὰ περνοῦν τὸ καλοκαίρι καὶ θὰ μαθαίνουν πόσο δύσκολος ἦταν ὁ ἀγώνας...

— Ξέχασες τὶς πλαγιὲς μὲ τὰ χόρτα καὶ τοὺς κάβους μὲ τὰ πετρόψαρα...

— Κι ἂν ὁ ἀγώνας τραβήξει σὲ μάκρος, ὁ Ἁη-Στράτης ἢ θὰ συνεχίσει νὰ εἶναι τόπος ἐξορίας καὶ τὰ καινούργια θὰ σκεπάσουν τὰ παλιὰ ἢ θὰ καταργηθεῖ καὶ θὰ ξεχαστεῖ τούτη ἡ σελίδα.

— Νὰ λευτερωθοῦμε κι ἂς ξεχαστεῖ.

— Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κομμάτι ἐγωιστής. Νομίζει, πὼς αὐτὸς εἶναι τὸ κέντρο τοῦ κόσμου καὶ οἱ πράξεις του οἱ πιὸ ἡρωικές. Ἀλλά, ἂν ξεφυλίσεις τὴν ἱστορία... Ἕνα καῖκι!

— Μὴν εἶναι τὸ καταδιωκτικό;

— Μπορεῖ νὰ εἶναι κανένα μαυραγορίτικο, ψιθύρισε κάποιος ἄλλος.

— Κατὰ ποῦ ἔχει πλώρη;

— Δὲ φαίνεται σημαία;

— Εἶναι μακριά;

Ὁ Θανάσης ὁ Στράντζαλης πέρασε ἀνάμεσα, προσέχοντας μὴν πατήσει κανένα.

— Σύντροφοι! ἡσυχία. Δὲν εἶναι τίποτα.

Ἔστησε τὸ πολυβόλο στὴν πρύμη, τὸ καμουφλάρισε μὲ τὸ σακάκι του καὶ ξάπλωσε μὲς τὰ νερά, βάζοντας τὸ δάχτυλο στὴ σκανδάλη. Τὸ καῖκι, μόλις πέρασε τὸν κάβο, ξανοίχτηκε καί, κάνοντας μιὰ μικρὴ στροφή, τράβηξε βορειο-ανατολικά.

Σ ἕνα κόρφο τοῦ Ἁγίου Ὄρους ξεμπάρκαραν ἀργὰ τὸ δειλινό, χωρὶς κανένα ἀπολύτως ἐπεισόδιο.

Τ ἄλλο πρωὶ σὲ μιὰ βουνοκορφὴ τῆς Χαλκιδικῆς, στὴ ρίζα μιᾶς ὀξιᾶς, κατὰ τὸ μέρος τοῦ νοτιᾶ. Ὁ Χαράλαμπος ἔβγαλε ἀπ τὴν τσέπη τὰ κοπιδοβέλονα, πῆρε ἀπὸ μιὰ συντρόφισα κλωστή, τὴ δίπλωσε δυὸ-τρεῖς φορὲς καὶ παιδεύεται νὰ μπαλώσει τὸ παπούτσι.

— Ὅπως δείχνει, θὰ ἔχουμε μεγάλο δρόμο. Ὅλη τὴ νύχτα περπάτησα ξυπόλυτος καὶ τώρα οἱ πατοῦσες βγάζουν φωτιές.

— Δέκα βήματα θὰ κάνεις... Ἡέτα τα. Θὰ μᾶς δώσει ὁ ΕΛΑΣ καινούργια, μουρμούρισε ὁ Λευτέρης.

Ἀπ τὴν πλαγιὰ ἀνέβηκε ὁ Σαλονικιός.

— Χαράλαμπε, ἄντε νὰ τραγουδήσουμε.

«Κάτω στὸν κάμπο στὰ χωριά... Τούρκα δέρνει τὴ σκλάβα της, τὴ δέρνει, τὴ μαλώνει καὶ βαριὰ τὴ βαλαντώνει».

Ὁ Κουσοβίτσας, ὅπως πάντα, στὴν ἀρχὴ τραγούδησε λίγο. Ὕστερα ἔσπρωξε τὸ πέτσινο καπέλο πιὸ ψηλὰ κι ἄκουγε μὲ κατάνυξη τὴ γλυκιὰ-μπάσα φωνὴ τοῦ Παντελῆ.

— Ἔ! σεῖς! φώναξαν ἀπ τὴ ρεματιά. Κατεβάτε κάτω!

Μὲ ἐντολὴ τοῦ Κόμματος χωρίστηκαν σὲ δμάδες, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀποστολή τους. Τὰ μάτια τοῦ Χαράλαμπου σὰ νὰ εἶναι ὑγρά.

Κατέβασε τὸ πέτσινο καπέλο ὡς τὰ φρύδια κι ἄπλωσε τὸ χέρι στὸ Λευτέρη.

— Τόσα χρόνια, μουρμούρισε, καὶ τί χρόνια!

— Νὰ δώσουμε ραντεβού!

— Ναί! χαμογέλασε ὁ Κουτσοβίτσας. Στὴ Λάρισα. Θυμᾶσαι; Ἀπέναντι ἀπ τὸ κρατητήριο εἶναι μιὰ πλατειούλα. Ἀπ τὴν πρώτη μέρα τῆς Λευτεριᾶς ἐκεῖ θὰ σὲ περιμένω μιὰ ὁλόκληρη ἑβδομάδα...

* * *

Ὁ ἐρχομὸς τῆς ἄνοιξης, τὸ πλησίασμα τοῦ καλοκαιριοῦ, λιώνουν τοὺς πάγους τοῦ χειμώνα. Ἡ γῆ νιώθει τὰ πρῶτα ζεστὰ χάδια πάνω στὴν πληγιασμένη σάρκα της. Ὁ ἀγέρας σκορπάει τὰ σύνεφα. ἡ νύχτα ζαρώνει κατὰ τὴ δύση καὶ στὴν ἀνατολὴ προβαίνει ὁ ἥλιος.

Στὸ καλύβι συζητοῦν τὸ σχέδιο τῶν ἐπιχειρήσεων κι ὁ σκοπός, καμιὰ δεκαριὰ βήματα πιὸ πέρα, τσακώνεται μὲ κάποιον.

— Θέλω νὰ δῶ τὸ διοικητή σας.

— Ἔχει δουλιά.

— Σὲ παρακαλῶ, εἰδοποίησέ τον. Πρόκειται γιὰ δική του ὑπόθεση.

— Μοῦ εἶπε νὰ μὴν τοὺς ἐνοχλήσει κανένας.

— Εἶναι ἀνάγκη.

— Περίμενε νὰ τελιώσουν.

— Βιάζουμαι. Τὸ τμῆμα μου πάει σ ἀποστολή. Τ ἄφησα στὴ χαράδρα καὶ πετάχτηκα ὡς ἐδῶ.

Ὁ Γιῶργος ἄκουσε καὶ βγῆκε. Ζύγωσε κι ἄπλωσε τὸ χέρι στὸν ἄγνωστο.

— Καρατζάς.

— Σιδερίδης, ἀπάντησε ὁ ξένος καί, βγάζοντας ἀπ τὴν τσάντα ἕνα δεματάκι, πρόστεσε: Αὐτό, νομίζω, θὰ εἶναι γιὰ σᾶς.

Τὸ ξετύλιξε μὲ προσοχὴ καὶ περιέργεια. Ἀπ τὴν πρώτη ματιὰ ἔνιωσε ρίγος. Ἕνα μήνυμα ἐρχόταν ἀπὸ μακριά, ἀπ τὰ περασμένα, ἀπ τὸν ἄλλο κόσμο. Μιὰ φωτογραφία στὸ Λευκὸ Πύργο. Ἡ Κατίνα σπρώχνει τὸ καροτσάκι κι αὐτὸς σκύβει πάνω ἀπ' τὸ μωρό, τὸ Θωμά. Στὴ δεύτερη, ἡ Κατίνα κάθεται σ ἕναν κάβο, κρατάει στὴν ποδιά της τὸ Βαγγέλη καὶ κοιτάζει νοσταλγικὰ τὴ γαλάζια θάλασσα... Λίγα πραματάκια — χτένι, κλωστή, βελόνι... δυὸ ζευγάρια καλτσάκια παιδικά. Τ ἀγόρασε στὴν Πολιτειούλα καί, θὲς δὲ βρῆκε ἄνθρωπο, θὲς δὲν πρόλαβε νὰ τὰ στείλει στὸ χωριό... Σ ἕνα

φάκελο πράσινο τὰ δικά του γράμματα, δαλιένα στὴ σειρά, κατὰ ἡμερομηνία, καὶ τελευταῖο ἕνα δικό της.

8 τοῦ Νοέμβρη 1940

Γιῶργο!

Ἡ μέρα εἶναι Θεοῦ χαρὰ κι ἐγὼ νιώθω ἕνα βάρος στὴν ψυχή. Πρέπει νὰ μὲ καταλάβεις. Ἤρθα νὰ δουλέψω στὸ Νοσοκομεῖο. Σήμερα μὲ φώναξε ὁ Διοικητὴς καὶ μοῦ εἶπε νὰ ἑτοιμαστῶ γιὰ τὴν πρώτη γραμμή. Καλύτερα νὰ σοῦ γράψω ἀπ τὴν καινούργια διεύθυνση.

25 τοῦ Νοέμβρη 1940

Γιῶργο!

Δὲν μπόρεσα νὰ σοῦ γράψω νωρίτερα. Δὲ μ ἄφησαν οἱ φασαρίες. Ἔχουμε ἄσχημο καιρό. Ἡ ὑγεία μου δὲν πάει καὶ καλά. Γιῶργο! Δὲ θέλω νὰ θυμώσεις. Κάνω κουράγιο. Ἅμα ζεστάνει θὰ μοῦ περάσει...

2 τοῦ Δεκέμβρη 1940

Γιῶργο!

Θέλω νὰ σοῦ γράψω πολλά, πάρα πολλά...

Ἡ Κατίνα, μ ὅλο ποὺ ἔκανε κουράγιο καὶ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της, φοβόταν πὼς δὲ θ ἀντέξει κι ἔνιωθε κάποια τύψη. Κάποια μέρα στὸ νησί, κεῖ ποὺ κάθονταν στὸν κάβο καὶ κουβέντιαζαν γιὰ τὰ περασμένα, εἶπε σὲ μιὰ συνεξόριστη, ὁλότελα ἀβίαστα-φυσιολογικά: «Στὴ ζωή μας ὅλα ἦταν φτωχά. Σπίτι δὲν εἴχαμε. Τὸ ψωμὶ λίγο. Τὰ ροῦχα φτηνὰ-παλιὰ-τριμένα... Καὶ οἱ τρεχάλες, οἱ στενοχώριες... Σὲ ἕνα πράμα εἴμασταν πλούσιοι... Μόνο ποὺ ζήσαμε λίγα χρόνια μαζί...». Ὁ Γιῶργος ποτὲ δὲν τῆς εἶχε πεῖ κακὸ λόγο, ὅμως, τούτη ἡ περίπτωση εἶναι διαφορετική. Ἦταν ἄρωστη, εἶχε παιδιά... Ἔπρεπε νὰ τὸ ὑπολογίσει. Ἤθελε νὰ τοῦ πεῖ, πῶς σκέφτηκε, ὅταν ἀποφάσισε νὰ δουλέψει στὸ Νοσοκομεῖο, σὲ τί συνθῆκες βρέθηκε, πὼς τὴν ἀπείλησαν μὲ στρατοδικεῖο ἂν δὲν ἐκτελέσει τὴ διαταγή... Νὰ γράψει ἀνοιχτά, ἡ λογοκρισία δὲ θ ἄφηνε τὸ γράμμα νὰ περάσει, νὰ γράψει σκεπασμένα, μποροῦσε νὰ μὴν καταλάβει ὁ ἄντρας της. Ἔγραφε λίγες λέξεις καὶ σταματοῦσε... Ἄλλωστε ἡ ραγδαία ἐξέλιξη τῶν γεγονότων καὶ ἡ ἀρώστια, τῆς ἀφαιροῦσαν καὶ τὸ χρόνο καὶ τὴν ψυχικὴ γαλήνη...

Ἔδωσαν μάχες στὸν κάμπο τῆς Κοζάνης, στὰ Χάσια, στὰ Γρεβενά, στὸ ὄρμιο τῆς Καλαμπάκας, στὴν Κατάρα... καὶ πέρασαν στὸ Σμόλικα. Στὸ Τρίστρατο μίλησε κάμποσο μὲ τὸν Καπετάνιο γιὰ τὴ διάταξη τοῦ τιμήματος καὶ πρόστεσε:

— Δὲ θ ἀργήσω.

Τὰ πρόβατα δὲν εἶχαν ἀνεβεῖ ἀκόμα στὰ βουνὰ καὶ τὸ γυμνὸ μιάζει χαλὶ κεντημένο μὲ χίλιων λογιῶν λουλούδια. Μοσχοβολάει ὁ τόπος. Ψηλὰ γυροφέρνει ἕνας ἀετός. Ἀπ τὸ ἀπέναντι ὕψωμα ςτάνει ὡς ἐδῶ τὸ τραγούδι: «Ὅσα ἔγραψε ὁ Ρήγας ἕναν καιρὸ παλιὸ καιρό, οἱ παρτιζάνοι ἀπ τὰ Βαλκάνια τὸ κάνουν ἔργο ζωντανό...». Πάνω στὸ σταχτὶ τσουγκάρι ἕνα τρυγόνι κελαηδάει λυπητερά. Ἡ ἔρυσούλα μοιριολογάει στὴ ρίζα τοῦ ἔλατου. Λίγα σήμιατα πιὸ πέρα δυὸ πέτρες. Ἔκατσε δίπλα.

«Καλή μου! ἦρθα... Γιατὶ νὰ θυμώσω; Ἔτσι ἔκαναν ὅλοι οἱ τίμιοι Ἕλληνες, ὅμως αὐτοί, οἱ «ἥρωες» κατάφεραν νὰ σκοτώσουν μιὰ γυναίκα-μάνα κι ἄρωστη... Τὰ παιδιά μας εἶναι καλά. Ὁ Θωμιὰς σοῦ μιάζει. Ἔχει καὶ τὸ λακάκι στὸ μάγουλο, καὶ τὸ μαῦρο σημαδάκι στὸ λαιμό, καὶ πιὸ πολὺ τὴν ψυχή σου... Ἀπὸ μένα πῆρε μόνο τὸ ἀνάστημα... Ὁ Βαγγέλης... Κι ὅπως φαίνεται, οἱ κόποι μας δὲν πῆγαν χαμένοι. Δὲ θὰ ἔχουν τὶς δικές μας πίκρες... Ἂν ξυπνοῦσες κι ἔριχνες μιὰ ματιὰ γύρω, δὲ θὰ πίστευες στὰ μάτια σου. «Κάθε κορφὴ καὶ φλάμπουρο, κάθε κλαρὶ καὶ κλέφτης». Γέμισε ὁ τόπος ἡρωισμό... Ὁλόκληρο θάμα... Ἅμα τελειώσει ὁ ἀγώνας, θὰ παίρνω τὰ παιδιὰ καὶ θὰ ρχόμαστε τὰ καλοκαίρια νὰ σοῦ κρατᾶμε συντροφιά. Κι ὅταν αὐτὰ μεγαλώσουν καὶ φτιάξουν δικό τους νοικοκυριὸ καὶ γὼ θὰ εἶμαι ἀπόμαχος πιά, θὰ ρθῶ καὶ θὰ μείνω γιὰ πάντα κοντά σου. Θὰ φτιάξω ἕνα καλυβάκι, θὰ φυτέψω τριανταφυλιές, λουλούδια... καὶ θὰ κουβεντιάζουμε ὅλο τὸ χρόνο καὶ θὰ ποῦμε, ὅσα δὲ μᾶς ἄφησε τὸ καθεστὼς νὰ ποῦμε, ὅταν ζοῦσες. Μόνο μιὰ φορὰ τὸ χρόνο, ὅταν οἱ ἐργαζόμενοι τοῦ κόσμου θὰ γιορτάζουν τὴ μεγάλη γιορτὴ τῆς ἀνθρωπότητας καὶ μεῖς, τὴ συνάντηση ἐκεῖ ψηλὰ στὴν Ἀκρόπολη, θὰ πηγαίνω στὴ Θεσαλονίκη. Θὰ βλέπω τὴν παρέλαση, θὰ περνάω ἀπ τὰ παλιά μας στέκια — τοὺς δρόμους, τὰ πάρκα, τὸ λιμάνι, τὸ βασάκι, τὰ ὑψωματάκια... — καί, γυρίζοντας, θὰ σοῦ φέρνω τὰ νέα... Λένε, πὼς ὁ θάνατος εἶναι ἄσχημος γιὰ κείνους ποὺ φεύγουν. Οἱ ἄλλοι, οἱ ζωντανοί, ξεγνοῦν τοὺς πεθαμένους... Ὅμως γιὰ μένα... Ἂν μποροῦσα, θὰ ἔδινα, καλή μου καὶ τὴ ζωή μου, ὅμως εἶναι νόμος νὰ μὴ γυρίζουν πίσω οἱ νεκροί...».

Καὶ τοῦτο τὸ ραντεβοὺ τους τὸ ἔκοψε στὴ μέση ὁ ἀγώνας. Χαμηλὰ στὸ ποτάμι ἄναψε ἡ μάχη.

Χάιδεψε τὸν τόπο, τὸ χορτάρι, φίλησε τὶς πέτρες καὶ πῆρε τὸ μονοπάτι γιὰ τὴν κορφὴ τοῦ Σμόλικα.

* * *

— Μὲ τὸ σ. Κεφάλα, εἶπε ὁ Σαλονικιός, σὰν ἄκουσε τὴν ἀπόφαση τοῦ Κόμματος, ἤρθαμε πολλὲς φορὲς σὲ προστριβές. Στεῖλτε με ἀλλοῦ, ὅπου θέλετε.

Τοῦ ἔδωσε ἕνα σύνδεσμο γιὰ τὸ δουνό, λέγοντας: «Τοὺς γράψαμε ποῦ νὰ σὲ χρησιμοποιήσουν».

Ἔτσι βρέθηκε στὸν Ἀετό. Σὰν ἔφτασε στὴν Πυραμίδα κι ἔριξε μιὰ ματιὰ ὁλόγυρα, κούνησε τὸ κεφάλι μὲ ἀπογοήτευση. «Ἀπὸ στρατιωτικά, εἶπε μέσα του, δὲ σκαμπάζω. Καὶ σ' αὐτὰ τὰ κατσάβραχα τί πολιτικὴ δουλιὰ νὰ κάνεις; Ἔπρεπε νὰ τοὺς ζητήσω νὰ μείνω στὴν πόλη...». Τὸ τιμῆμα πρὶν δυὸ μέρες εἶχε μετακινηθεῖ στὸ Λαγκάδι. Ὅταν ὁ Παντελὴς μπῆκε στὸ σπίτι, ὅπου βρισκόταν ἡ ἕδρα τῆς διοίκησης, ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ ΕΑΜ ἔλεγε:

— Ὁ συναγωνιστὴς Πετράκης ἐπιμένει νὰ πάρουμε αὐστηρὰ -αὐστηρότατα μέτρα...

Ὁ διοικητὴς ἔριξε μιὰ ματιὰ στὰ χαρτιὰ τοῦ Παντελῆ, τὸν σύστησε στοὺς ἄλλους, τοῦ ἔδειξε ἕνα κάθισμα καὶ μουρμούρισε:

— Ἂν τὸ Στρατοδικεῖο τὸν καταδικάσει σὲ θάνατο; Θὰ ντουφεκίσουμε ἕνα παληκάρι... ἢ θὰ τοῦ δώσουμε χάρη. Κι αὐτὸ δὲ μ' ἀρέσει.

— Ἔχουμε καὶ τὴν περίπτωση τοῦ Ἄρη, εἶπε ὁ τρίτος, ἕνας ἄντρας κοντὸς-ξερακιανός.

Ἡ συζήτηση βάσταξε κάμποσο κι ὁ διοικητὴς κάποια στιγμὴ γύρισε στὸ Σαλονικιό:

— Γιὰ νὰ δοῦμε, τί γνώμη ἔχει κι ὁ καινούργιος Καπετάνιος.

— Τί γνώμη νὰ ἔχω; Ὁ Ἄρης ντουφέκισε ἕνα διεφθαρμένο στοιχεῖο... Ἡ περίπτωση τοῦ Μπάρκα, ἀπ' ὅ,τι κατάλαβα, εἶναι τελείως διαφορετική. Ὅπως λέτε, ἔμεινε βαριὰ τραυματισμένος στὸ λόγγο. Τὸν βρῆκε ἡ τσομπανοπούλα καὶ τὸν κουβάλησε στὴ σπηλιά. Ἕνα μήνα τὸν περιποιόταν νὰ κλείσουν τὰ τραύματα. Ἂς μὴν κρυβόμαστε πίσω ἀπ' τὸ δάχτυλό μας. Κι ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος νὰ ἦταν!...

— Ἡ κοπέλα ἔμεινε ἔγκυος. Τί θὰ πεῖ ἡ ἀντίδραση;

— Ἡ ἀντίδραση τσακιστὴ πεντάρα δὲ δίνει γιὰ τὴν τιμὴ καὶ τὴν οἰκογένεια... καὶ θὰ ἦταν βλακεία νὰ πέσουμε στὴ λούμπα της. Νὰ φέρουμε τὴν κοπέλα δῶ, νὰ τοὺς στεφανώσουμε ἕνα βράδυ καὶ σὰν ἀντρόγυνο νὰ τοὺς στείλουμε σ ἄλλη περιοχή... Ἂν ζήσουν, θὰ κάνουν παιδιά, θὰ γεράσουν καὶ ποτὲ δὲ θὰ ξεχάσουν τὴ σπηλιὰ καὶ τὸν ΕΛΑΣ...

Μπῆκε ἕνας νεολαῖος. Οἱ Ἐπονίτες τοῦ χωριοῦ, γιὰ νὰ τιμήσουν τὸ Ἐλασίτικο τμῆμα, ἤθελαν νὰ ὀργανώσουν μιὰ γιορτὴ μὲ τραγούδια, ποιήματα, σκέτς... καὶ παρακαλοῦσαν νὰ τοὺς βοηθήσουν. Ὁ διοικητὴς σκέφτηκε λίγο.

— Ποιόν νὰ σᾶς δώσουμε; Δὲν ἔχω ὑπόψη μου κανένα. Δὲν ξέρω, ἂν ὁ Καπετάνιος ἔχει ἰδέα ἀπ αὐτά...

Ἔτσι, ἀπ τὴν πρώτη κιόλας μέρα, ὁ Παντελής, ἐκτὸς ἀπ τὸν ΕΛΑΣ, δούλευε καὶ στὴν ΕΠΟΝ, καὶ στὸ Λαϊκὸ Συμβούλιο, καὶ

στὸ Λαϊκὸ Δικαστήριο... πότε σὲ κεῖνο τὸ χωριὸ καὶ πότε στ ἄλλα παραπέρα... Στὸ τέλος-τέλος κι αὐτὸς δὲν ἤξερε, ποῦ ἀνήκει.

— Δυὸ καρπούζια σὲ μιὰ ἁμαξάλη δὲν κρατιοῦνται, εἶπε κάποια μέρα στὸ διοκητή. Νὰ ζητήσουμε ἀπ τοὺς παραπάνω νὰ μὲ μετακινήσουν στὶς πολιτικὲς ὀργανώσεις.

— Κι ἐγὼ τὸ σκέφτηκα, ἀπάντησε κεῖνος. Φυσικά, γιὰ μετακίνηση δὲν μπορεῖ νὰ γίνει λόγος. Θὰ πάρεις ὁσηθό σου τὸ Λαχανά, νὰ σοῦ δώσουν καὶ οἱ πολιτικὲς ὀργανώσεις ἕναν...

Πέρασαν μῆνες. Καὶ πάλι στὴν Πυραμίδα μοναχός. Καραουλίζει καὶ συλογιέται. Τὸν ἀγρότη τὸν ἤξερε ἀπ τὰ βιβλία, τὶς ἀφηγήσεις, λίγο ἀπ τὶς φυλακὲς καὶ τὶς ἐξορίες... Τραβώντας γιὰ τὸ βουνό, κουβάλησε μαζί του καὶ κεῖνη τὴν εἰκόνα: Ζεῖ στὸ σπιτάκι του καὶ τὸ μαντρί, μὲ τὰ χωραφάκια του καὶ τὰ ζωντανὰ καὶ ἡ σκέψη του μέρα-νύχτα ὅλα τὰ χρόνια δὲν πάει πέρα ἀπ τὸ πρόβλημα τῆς φτώχιας του. Παλέβει μὲ τὴ μιζέρια κι ἐλπίζει νὰ δεῖ μιὰ ἄσπρη μέρα, ἁρπάζοντας κάτι ἀπ τὸ διπλανό του. Σφιχτὸς σὰν τὶς ρίζες καὶ τὴ γλίνα — ἂν δώσει μιὰ μπουκιὰ στὸ γείτονα θὰ μείνει αὐτὸς χωρὶς ψωμί —. Νησιτικὸς κι ὅταν ἔχει, γιατὶ τὸ αὔριο μπορεῖ νὰ εἶναι χειρότερο ἀπ τὸ σήμερα. Κυνηγημένος ἀπὸ παντοῦ, φοβᾶται καὶ τὴ γῆ, καὶ τὸν οὐρανό, καὶ βλέπει τὸν ἐχθρὸ καὶ στὸν ἀδερφό του... Καὶ τὰ ξεσηκώματα τοῦ κάμπου ὁ Σαλονικιὸς τὰ ἔβλεπε σὰν ξεσπάσματα ἀπελπισμένης ὀργῆς... Ὅμως τὰ κατσάβραχα τώρα δὲ μιάζουν μὲ κεῖνα τὰ πουλιά, ποὺ ζοῦσαν πίσω ἀπ τὸν ἥλιο, μὲς τὴν ἐγκατάλειψη καὶ τὴν καταφρόνια. Σὰ νὰ ἔγινε σεισμός, ποὺ γκρέμισε τοὺς παλιοὺς θεούς, καὶ μέσα ἀπ τὰ συντρίμμια ξεπήδησε σὰ χείμαρος μιὰ νέα ζωή... Πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες δὲ θὰ τὸ πίστευε, πὼς θὰ τ' ἀγαποῦσε περισότερο κι ἀπ τὴν πόλη. Κι ὁ κόσμος τὸν ξεπλήρωνε: «Ὁ Παντελής!» ἔλεγαν οἱ ἀντάρτες. «Καλὴ μέρα, Καπετάνιο», φώναζαν ἀπὸ μακριὰ οἱ χωρικοὶ καὶ τὰ Ἀετόπουλα τὸν κύκλωναν καὶ τὸν παρακαλοῦσαν νὰ τοὺς πεῖ ἕνα τραγούδι...

Ἔχτὸς ἀπὸ τὶς ἐφήμερες στενοχώριες — τὸν ἐφοδιασμὸ τοῦ τμήματος μὲ πυρομαχικὰ καὶ τρόφιμα, τὴ μεταφορὰ καὶ τὴν περίθαλψη τῶν τραυματιῶν, τὴν πολιτικὴ διαπαιδαγώγηση τῶν ἀνταρτῶν κι ἄλλες τέτιες — ὑπῆρχε καὶ μιὰ μόνιμη, ποὺ ὅλο καὶ μεγάλωνε καὶ τοῦ ἔδιωχνε τὴν αἰσιοδοξία, τὴ φυσικὴ εὐθυμία... Ὅταν ἀντάμωνε τὸ Γιῶργο καὶ κουβέντιαζαν ἀδερφικά, μὲ λύπη διαπίστωνε, πὼς ἡ σκέψη τοῦ φίλου του δὲν ἦταν λογική. Ὁ Καρατζὰς παλιότερα, ὅταν ἀντιμετώπιζε μιὰ μπερδεμένη κατάσταση, ἔβαζε κάτω τὸν μπούσουλα κι ἔλεγε: Αὐτοὶ τὰ συμφέροντά τους ὑποστηρίζουν καί, θὲς μὲ τὸ καλό, θὲς μὲ τὸ κακό, πᾶνε νὰ μᾶς τσουβαλιάσουν». Τώρα κεῖνη τὴν ἀρχὴ τὴν προσάρμοσε: «Ἡ ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση συμφέρει καὶ στοὺς πλούσιους, καὶ στοὺς φτωχούς...». Ἡ

ζωή τὸν ἔβγαλε ψεύτη. Ἡ ἀντίδραση πολεμοῦσε μὲ λύσα τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση, ὅμως ὁ Γιῶργος, ὄντας στὴν πρώτη γραμμὴ καὶ συνεπαρμένος ἀπ τὴν ἔξαρση τοῦ ἀγώνα, μείωνε τὸν κίνδυνο: «Ἐμεῖς θὰ νικήσουμε, ἔλεγε. Ξέρει ἡ καθοδήγηση τί κάνει...». Ἕνας τρίτος θὰ διαπίστωνε, πὼς καὶ τοῦ Σαλονικιοῦ ἡ σκέψη δὲν ἦταν λαγαρή». Ἐμεῖς οἱ κομμουνιστάδες, ἔλεγε, πᾶμε γιὰ τὸ σοσιαλισμό, ὅμως τώρα πάνω ἀπ ὅλα μπαίνει τὸ ἐθνικὸ πρόβλημα...». Τὸ σημερινὸ τοῦ πίεζε ἐπίμονα τὴ σκέψη καὶ δὲν τὸν ἄφηνε νὰ δεῖ — στὴν οὐσία καὶ ὄχι στὰ λόγια — πὼς ὁ λαὸς σηκώθηκε σύσωμος στὸ πόδι καὶ τὰ ἔδωσε ὅλα στὸν ἀγώνα, ὄχι νὰ ρθεῖ ξανὰ τὸ καθεστὼς τοῦ Μεταξᾶ ἢ κάτι παρόμοιο καὶ τὴ θέση τῶν Γερμανῶν νὰ τὴν πάρουν οἱ Ἐγγλέζοι μὲ κάποια ἄλλη μορφή.. Ὅσες ἀμφιβολίες κι ἂν εἶχε, συμφωνοῦσε μὲ τὴ γραμμὴ τῆς καθοδήγησης: «Ὁ ἀγώνας κατὰ τῶν Γερμανῶν ἀπαιτεῖ τὴν ἑνότητα ὅλων τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων». Δὲν μποροῦσε νὰ ξεχωρίσει τὸ γενικὸ ἀπ τὸ μερικό, νὰ τὰ συνδυάσει, νὰ ὑποτάξει τὸ ἕνα στὸ ἄλλο καὶ νὰ μὴν τὰ ἀντιπαραθέτει. Τὴ σκέψη του τὴ διαπότιζε ὅλο καὶ περισσότερο ἡ μικροαστική, ἡ ἀφηρημένη κι ὄχι ἡ ταξικὴ ἠθική. Οἱ ἔμποροι τοῦ πολέμου ἔριξαν τὴν ἀνθρωπότητα στὴν ἄβυσσο τῆς συμφορᾶς καὶ οἱ λαοὶ ἔπρεπε μὲ τὶς ἴδιες θυσίες νὰ ξοφλήσουν, ὅπου μποροῦσαν, καὶ τοὺς λογαριασμοὺς τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης. Ὡστόσο διαισθανόταν, πὼς κάποιος κίνδυνος ἀπειλοῦσε τὸ κίνημα. Ἡ ἁμυδρὴ συναίσθηση ὅλο καὶ δυνάμωνε, γινόταν πεποίθηση καὶ τὸν τυραννοῦσε.

Κάτι ψιθυριζόταν γιὰ τὸν Ἄρη. Τὸν ἄκουσε νὰ μιλάει σ ἕνα χωριό. «Ἐμεῖς, ἔλεγε, δὲ θέλουμε τὸ βασιλιά, ἀλλά, ἂν γίνει ἐλεύθερο δημοψήφισμα κι ὁ λαὸς ἀποφασίσει τὴν ἐπάνοδό του, θὰ σεβαστοῦμε τὸ ἀποτέλεσμα». Στὴν ἀρχὴ ἔμεινε κάπως ἱκανοποιημένος. Ὕστερα, σὰν πέρασε ἡ πρώτη ἐντύπωση κι ἄρχισε τὸ κοσκίνισμα, ἀπογοητεύτηκε: «Ποιός θὰ κάνει τὸ δημοψήφισμα καὶ δὲ θὰ εἶναι ἐλεύθερος;» εἶπε μέσα του.

Σὲ μιὰ σύγκρουση, ὅταν ὁ ΕΛΑΣ ἔφτασε στὸν Ἀραχθο, κυνηγώντας τὸ Ζέρβα, τὸ Γενικὸ Ἀρχηγεῖο πῆρε ἐντολὴ νὰ σταματήσει ὡς τὶς 12 ἡ ὥρα τὶς ἐπιχειρήσεις. Ὁ Ἄρης πρότεινε νὰ συνεχίσουν, γιατὶ ἡ διαταγὴ δὲν ἀνάφερνε, ἂν ἐπρόκειτο γιὰ τὸ μεσημέρι ἢ τὰ μεσάνυχτα. Ὁ Σαράφης, φυσικά, δὲ δέχτηκε. Αὐτὸ ἔδειχνε πὼς καὶ τὸν Ἄρη τὸν ἀνησυχοῦσε στὰ σοβαρὰ ἡ πορεία τοῦ ἀγώνα, ὅμως κι αὐτός, ὅπως ἔδειξαν τὰ πράματα, δὲν εἶχε ξεκαθαρίσει τί ἔπρεπε νὰ γίνει. Μιὰ ἁπλὴ διάλυση τοῦ ΕΔΕΣ δὲ θὰ πρόσθετε κάτι τὸ οὐσιαστικό, χρειαζόταν νὰ ἀλάξει ἡ στάση τοῦ κινήματος ἀπέναντι στὴν ἐσωτερικὴ ἀντίδραση καὶ τὸν ξένο ἰμπεριαλισμό. Καὶ τὸ κυριότερο, νὰ παρθοῦν σοβαρὰ μέτρα γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους. Ὁ ἴδιος ὁ Ἄρης μετὰ τὴ Βάρκιζα ὑπόγραφε τὴ διάλυση τοῦ

ΕΛΑΣ κι ὕστερα, ὅταν ἡττήθηκε ἡ Ἐπανάσταση καὶ οἱ συνθῆκες ἀλάξαν ριζικά, προσπάθησε νὰ φτιάξει ἀντάρτικο ξανά...

Στὰ τέλη τοῦ Σεπτέμβρη-ἀρχὲς τοῦ Ὀχτώβρη, ὁ ΕΛΑΣ τῆς περιοχῆς ἀντιμετώπισε τὶς πιὸ ἐπίμονες ἐκαθαριστικὲς ἐπιχειρήσεις. Στὸ ἀχτίφ ποὺ ἀκολούθησε, ὁ Παντελὴς ἔβαλε τὸ πρόβλημα ἀπ τὴ στενή, τὴν πραχτικὴ σημασία. «Τί θὰ γίνει μὲ τοὺς Ἐγγλέζους; Στέλνουν δελτία πληροφοριῶν στοὺς Γερμανούς... Ὑπάρχει καὶ μιὰ εἴδηση, πὼς πλήρωσαν τὰ γερμανικὰ τιμήματα, γιὰ νὰ κάκουν τὶς ἐπιχειρήσεις...». Ὁ Κεφάλας, ποὺ εἶχε ἀνεβεῖ στὸ παραπάνω κλιμάκιο ξέσπασε. Γιὰ νὰ δώσει μεγαλύτερο βάρος στὰ ἐπιχειρήματά του, ἀνάφερε καὶ τὶς παλιὲς παρεκλίσεις τοῦ Σαλονικιοῦ. Ὁ Ράγας ὁ Πετράκης, ὅταν ἤθελε νὰ ἀποστομώσει κάποιον κι εἶχε περιθώριο, χρησιμοποιοῦσε τὴ φιλοσοφία κι ὅταν ἡ κατάσταση τὸν ζόριζε, ἔβαζε μπροστὰ τοὺς μικρομπακάλικους λογαριασμούς, ποὺ ἐπιδροῦσαν ἄμεσα στὸ αἴσθημα τῶν ἀκροατῶν. Κρατοῦσε σημειώσεις καὶ ἑτοιμαζόταν νὰ «κονιορτοποιήσει» τὶς λαθεμένες ἀντιλήψεις τοῦ Σαλονικιοῦ, ὅμως στὸ ἴδιο πνεῦμα μίλησαν κι ἄλλοι καὶ στὸ κλείσιμο προτίμησε τὴ δεύτερη μέθοδο. «Ἡ γραμμὴ τοῦ Κόμματος, εἶπε, εἶναι ἀπόλυτα ὀρθή. Αὐτὸ βγαίνει κι ἀπ τὸν ἁπλὸ συλλογισμό. Μόνοι μας δὲν μποροῦμε νὰ τὰ βγάλουμε πέρα μὲ τοὺς Γερμανούς. Ἂν κάνουμε μιὰ στραβοτιμονιὰ καὶ ρθοῦμε σὲ σύγκρουση καὶ μὲ τοὺς Ἐγγλέζους; Δηλαδὴ μονὸ τὸ σκοινὶ δὲ μᾶς φτάνει, διπλὸ μᾶς φτάνει καὶ περσεύει... Οἱ Σοβιετικοὶ σκιάχτηκαν μὲ τὰ ἀστικὰ κράτη τῆς δύσης. Μήπως κι αὐτὸ τὸ θεωρεῖ λάθος ὁ σ. Σαλονικιός;». Ὁ Παντελὴς ἔσκυψε τὸ κεφάλι καὶ δὲ μίλησε. Τὸ ἐπιχείρημα ἔδειχνε, πὼς εἶναι συντριπτικό. Ἀργότερα, σὰν ἔμεινε μόνος καὶ σκέφτηκε κάμποσο, ψιθύρισε: «Σὰ νὰ μὴν εἶναι τὸ ἴδιο, σ. Πετράκη!». Ὅμως γιατί δὲν ἦταν τὸ ἴδιο, κι αὐτὸς δὲν τὸ ἤξερε.

Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ τὸ θυμήθηκε ξανά, ὅταν περίμενε στὸ κελὶ τῆς ἀπομόνωσης κι ἔκανε τὸν τελευταῖο ἀπολογισμό. Ὁ ἱμπεριαλισμὸς καὶ πρὶν ἀπ τὸν πόλεμο, καὶ στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου, κι ὕστερα ἀπ αὐτόν, μι ἕνα ὄνειρο κοιμόταν καὶ ξυπνοῦσε: Νὰ συντρίψει τὴ χώρα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἡ ΣΕ στὸν ἀγώνα γιὰ τὴ λευτεριὰ κι ἀνεξαρτησία τῶν λαῶν της, κι ὅλων τῶν λαῶν τοῦ κόσμου, στὸν ἀγώνα γιὰ τὰ πιὸ ὄμορφα ἰδανικὰ τῆς ἀνθρωπότητας ἐκμεταλευόταν καὶ τὶς παραμικρότερες ἀντιθέσεις τῶν ἱμπεριαλιστῶν κι ἀπ αὐτὸ τὸ ὄρόμο — παρ ὅλες τὶς δυσκολίες, τὶς μηχανορραφίες, τὶς θυσίες — δὲν ξεμάκρυνε οὔτε κατὰ ἕνα βῆμα. Ἐμεῖς;! Παλέβαμε γιὰ τὴ λευτεριὰ τοῦ τόπου καὶ καλὰ κάναμε. Ὅμως ὕστερα;! Ἀφήναμε τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ στὴν καλὴ διάθεση τῆς μαύρης ἀντίδρασης. Ἀνοίξαμε τὶς πόρτες τοῦ σπιτιοῦ μας νὰ μπεῖ καὶ νὰ μᾶς διαφεντέψει!...

* * *

Τὸ μοναστήρι τῆς Μεγαλόχαρης φτώχυνε. Ἀπόμεινε τὸ ἐκλησάκι, ἕνα κελί, ἕνα καλύβι καὶ λίγα χωράφια. Μιὰ γυναίκα, σαραντα-πεντάρα περίπου, κυνηγημένη ἀπ τὴ ζωή, ζήτησε σ αὐτὸ καταφύγιο πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια. Σκούπιζε, ἄναβε τὰ καντήλια, καλιεργοῦσε ἕνα κηπάρι, περιποιοῦνταν τοὺς προσκυνητὲς καὶ τοὺς διαβάτες...

Ὁ Θωμιὰς ὁ Καρατζὰς γύρισε τὸ ἀβλάκι κατὰ τὴν Γκούρα, ἔβαλε τὸ βοκάρι στὴ φτερωτὴ νὰ σταματήσει τὸ μαντάνι, κλείδωσε τὸ μύλο, πῆρε τὸ ραβδί του κι ἑτοιμαζόταν ν ἀνεβεῖ στὸ χωριό, ὅταν εἶδε στὸ μονοπάτι τὴ γυναίκα τοῦ μοναστηριοῦ.

— ... Ἦρθε μιὰ κυρά... Ἔφερε κι ἕνα παπὰ καὶ λειτούργησε... Θὰ μείνει μιὰ βδομάδα νὰ προσευχηθεῖ... Σὲ παρακαλάει νὰ πᾶς νὰ τὴν ἀνταμώσεις. Εἶναι ἀνάγκη...

— Πῶς τὴ λένε;

— Δὲν ξέρω.

— Νιὰ ἢ γριά;

— Γριά. Μεγαλύτερη ἀπὸ μένα.

Ἔκανε ἕνα σωρὸ ὑποθέσεις κι ἔφτασε στὸ συμπέρασμα, πὼς τὸ ΕΛΜ, ὁ ΕΛΑΣ ἢ κάποια ἄλλη ὀργάνωση τὴν ἔστειλε καί, γιὰ νὰ παίρνει τέτια μέτρα, θὰ εἶναι κάτι τὸ σοβαρό.

Μαυροφορεμένη ἀπ τὸ κεφάλι ὡς τὰ πόδια, βγῆκε ἀπ τὸ ἐκλησάκι καὶ μπῆκε στὸ κελί. Ἔκλεισε τὴν πόρτα, ἔριξε μιὰ ματιὰ ἀπ τὸ παράθυρο στὴν αὐλὴ καί, σὰν εἶδε τὴν ἄλλη γριὰ νὰ τραβάει γιὰ τὸν κῆπο, ἔκατσε.

— Δὲ μὲ γνωρίζεις; πρόφερε σιγά. Γεράσαμε. Ἐγώ. Ἐσύ!... βαστᾶς ἀκόμα, μόνο ποὺ ἄσπρισες...

Κι ὅταν τοῦ εἶπε τὸ ὄνομα, ὁ Θωμιὰς δὲν πίστευε οὔτε στὰ μάτια του, οὔτε στ ἀφτιά του. Τί γύρευε ἡ Πόπη στὸ μοναστήρι; Καὶ τί ἤθελε ἀπ αὐτόν;

Ὕστερα ἀπ τὴν προειδοποίηση τοῦ Λάκη, ὁ Μίμης ἔφυγε ἀπ τὸ σπίτι, χωρὶς νὰ κόψει τὶς ἐπαφὲς μὲ τοὺς Ἐγγλέζους, καί, μόλις συγκροτήθηκαν οἱ πρῶτες «Ἐθνικὲς» ἔνοπλες ὁμάδες, βγῆκε στὸ βουνό. Ἀκολούθησαν μαῦρες μέρες γιὰ τὴν Πόπη. Νύχτες ὁλό-

κληρες ξαγρυπνάει κάτω ἀπ τὸ σκέπασμα μὲ συντροφιὰ τὸ φόβο... Σφίγγει τὰ μάτια, μήπως τὴν πάρει ὁ ὕπνος, πρὶν ἀρχίσουν. Κι αὐτοὶ σὰ νὰ τὸ κάνουν ἐπίτηδες: «Θάνατος στὸ φασισμό! Λευτεριὰ στὸ λαό!». Καὶ τὸ ἐπαναλαβαίνουν ἄλλα χωριά. Ψὲς ἦταν λιγότερα, ἀπόψε περισότερα. Κι ὅλο ζυγώνουν στὸ κέντρο. Θὰ φτάσουν καὶ ὧ. Θὰ μποῦν μέσα, θὰ τὴν ἁρπάξουν ἀπ τὸ πόδι, θὰ τὴ χτυπήσουν στὸν τοῖχο καὶ θὰ γίνει πολτὸς ἀπὸ κόκαλα, σάρκες κι αἵματα... Ὅταν σκέπτεται τὸ θάνατο, τὴν τσακίζει τρεμούλα. Τὸ πρωὶ δὲν τολμάει ν ἀνοίξει τὸ παράθυρο κατὰ τὸ μέρος τοῦ δρόμου. Στὸν ἀντικρινὸ τοῖχο θὰ δεῖ ἕνα μεγάλο σύνθημα: «Κρεμάλα στοὺς προδότες!». Γιὰ ποιόν εἶναι; Γι αὐτήν, γιὰ τὸ Μίμη, γιὰ τὸ Λάκη ἢ γιὰ ὅλους; Τὸ σβήνουν καὶ τὸ ἄλλο πρωὶ παρουσιάζεται ξανά, φρέσκο. Στοὺς δρόμους γίνονται διαδηλώσεις. Οἱ ἀρχὲς χτυποῦν στὸ ψαχνό, σκοτώνουν, πιάνουν, κρεμοῦν... κι αὐτοὶ σὰν τὴ «Λερναία Ὕδρα»! Τί θὰ γίνει;! Θὰ νικήσουν οἱ ἀλῆτες;! Ἡ Πόπη κοντεύει νὰ τρελαθεῖ...

Ὁλότελα τυχαῖα ἔπεσε μιὰ μέρα σ ἕνα μπλόκο. Μάντρωσαν τὸν κόσμο, ἔστησαν πολυβόλα... Ὁ «προσωπιδοφόρος» περνάει ἀργὰ ἀπ τὴν γραμμή, ἐξετάζει τὸν καθένα ἀπ τὸ κεφάλι ὡς τὰ πόδια, σηκώνει τὸ χέρι, δείχνει τὸ μελοθάνατο. Ἀπ τὸ ἕνα μέρος τῆς γραμμῆς κλάματα, ἀποχαιρετισμοί... «Καλὴ Λευτεριά!». «Τὸ νοῦ σου στὰ παιδιά!». «Ζήτω τὸ ΕΑΜ!»... Ἀπ τὴν ἄλλη νεκροταφεῖο. Ἡ ἀγωνία ζυγώνει στὸ κατακόρυφο. Ὁ «Ἰούδας» ἔφτασε στὴν Πόπη καὶ στάθηκε. Μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἦταν ὁ γιός της. Ὅμως ἀπ τὸ ἀνάστημα, τὸ περπάτημα, τὴν προσωπίδα... ἔτσι τῆς φάνηκε. Τοῦ χαμογέλασε, τὸν χαιρέτησε μὲ μιὰ κίνηση τοῦ κεφαλιοῦ, μὲ μιὰ λάμψη τῶν ματιῶν. Ἐκεῖνος ἔδειξε μιὰ γυναίκα, ποὺ στεκόταν στὴ δεύτερη σειρά, καὶ προχώρησε πιὸ πέρα.

Ἀπὸ τότε τῆς κόλησε ἡ ἰδέα. Μπῆκε στὸ γραφεῖο του. Τὴ δέχτηκε ψυχρὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια ἐκείνη κίνηση τοῦ προσωπιδοφόρου, τῆς ἔδειξε τὴν καρέκλα.

— Λάκη! ξέρεις τί εἶπε κάποτε ὁ Ἀριστείδης στὸ Θεμιστοκλή;!...

Τὴν ἄκουγε χωρὶς καμιὰ ἀλαγὴ στὴν ἔκφραση τοῦ προσώπου, χωρὶς καμιὰ κίνηση.

— Ἐσὺ ἔχεις γνωριμίες μὲ τοὺς Γερμανούς. Νὰ τοὺς πεῖς νὰ

κάνουν ἕνα μπλόκο στὴ γειτονιά μας. Νὰ μοῦ δώσεις τὴν προσωπίδα καὶ γὼ θὰ τοὺς δείξω, ποιός εἶναι Ἐαμίτης...

— Καὶ ἀπὸ ποῦ τοὺς ξέρεις; ρώτησε μὲ μιὰ ἀπόχρωση ὑποψίας στὴ φωνή.

— Μεῖνε ἥσυχος. Θὰ τοὺς μάθω...

— Μόλις ποὺ σέρνεις τὰ πόδια σου. Θὰ σὲ γνωρίσουν... Μπορεῖς νὰ προσφέρεις τὶς ὑπηρεσίες σου, χωρὶς ν ἀφήνεις ἀποτυπώματα...

Μὲ τὸ ἴδιο πάθος ριχνόταν κάποτε στὸ σαρκικὸ ἔρωτα καὶ ποτὲ δὲν ἔνιωσε τὴν τωρινὴ ἱκανοποίηση. Τὸ σαράβαλο ζωντάνεψε. Ξεπορτίζει τὰ χαράματα. Παίρνει τὰ σοκάκια. Πάει στὴν ἀγορά. Μπαίνει στὶς ἐκκλησίες, τεντώνει τ ἀφτί, ρωτάει... Ἀπ τὸ ἴδιο κανάλι μαθαίνει τὰ ἀποτελέσματα κι ἀστράφτει τὸ μάτι ἀπὸ σαδιστικὴ χαρά, ὅταν πιάνουν, βασανίζουν, σκοτώνουν. Κι ἦταν μέσα σ αὐτοὺς γνωστοὶ κι ἄγνωστοι, ἐχτροὶ καὶ φίλοι, γειτόνοι καὶ ξένοι, ἀθῶοι κι «ἔνοχοι». Ἔφυγε ἡ ἀπαισιοδοξία, ἡ μοναξιά, ἡ «ματαιότητα» τῆς ζωῆς. Τὴ νύχτα κοιμᾶται μονοκόμματα, χωρὶς ἐφιάλτες.

Κι ἦρθε τὸ μαντάτο ἀπότομα. Τὸ εἶπε τὸ ραδιόφωνο, τὸ ἔγραψαν καὶ οἱ ἐφημερίδες. Ὁ ΕΛΑΣ χτύπησε τὶς «ἐθνικόφρονες» ὀργανώσεις καὶ τὶς διέλυσε. Ἔπιασε μερικοὺς ἀξιωματικούς, τοὺς καταδίκασε σὲ θάνατο κι ἀπὸ μέρα σὲ μέρα θὰ τοὺς ἐκτελοῦσε.

Ἡ Πόπη μὲ μιᾶς ἔγινε πτῶμα. Κανέναν ἄλλο δὲν εἶχε στὸν κόσμο. Χίλιες-δυὸ εἰκόνες περνοῦν ἀπ τὸ μυαλό της. Ὁ Μίμης, μικρὸ παιδάκι, γώνεται στὴν ἀγκαλιά της, τῆς σφίγγει τὸ λαιμό, τὴ φιλᾶ... Ὁ Μίμης, ἄντρας πιά, ἀκουμπάει τὸ κεφάλι στὰ γόνατά της καὶ μουρμουρίζει: «Μητέρα! σ ἀγαπῶ πολύ, πάρα πολύ». Ὁ Μίμης σ ἕνα μπουντρούμι. Τοῦ βάζουν βρασμένα ἀβγὰ στὶς ἀμασχάλες, τοῦ καίνε τὶς σάρκες μὲ λαμπάδες, τοῦ βγάζουν τὰ νύχια μὲ τανάλιες... Μούσκεμα στὸν ἱδρώτα καὶ τὸ αἷμα, μὲ τὰ μάτια πεταμένα ὄξω ἀπ τὸν πόνο καὶ τὸ φόβο, τὴν ἱκετεύει: «Μητερούλα μου! δὲ θέλω νὰ πεθάνω. Βοήθα με!...». Καὶ σὰ νὰ τὰ συνταίριασε μιὰ διαβολικὴ δύναμη, τὴν πρώτη κιόλας βραδιά, ἕνα χωνὶ φώναξε: «Προδότες! Ζυγώνει ἡ μέρα νὰ κλάψουν καὶ οἱ δικές σας μάνες!». Τὰ βασανιστήρια, ποὺ χτὲς τῆς ἔδιναν ἔξαλη χαρά, σήμερα τῆς φέρνουν παραφροσύνη...

— ... Θωμιά! εἶσαι πατέρας. Ἂν τὰ πράματα ἔρχονταν διαφορετικά, μποροῦσε νὰ ἦταν καὶ γιός σου. Λυπήσου μιὰ μάνα! Κάνε ὅ,τι μπορεῖς καὶ θὰ σοῦ δώσω ὅ,τι ἔχω!...

Ὁ Θωμιὰς τότε, παλιά, εἶχε πικραθεῖ. Ἔπειτα, μὲ τὸν καιρό, τὸ ἐπεισόδιο ἔσβησε. Τὸ σημερινὸ ἀνασκάλεμα τοῦ ἔκανε ἄσχημη ἐντύπωση. Θὰ προτιμοῦσε νὰ μὴν ὑπῆρχε καθόλου κείνη ἡ περιπέ-

τεια. «Ἐγὼ δὲν ἀνακατεύομαι σὲ τέτιες ὑποθέσεις», ἑτοιμάστηκε νὰ τῆς πεῖ, ὅμως μιὰ ἄλλη σκέψη τὸν σταμάτησε. Θυμήθηκε τὴ Βάσω. Τὶς πρῶτες μέρες ἔβρισκε διάφορες ἀφορμὲς καὶ πήγαινε στὴ Γκούρα. Καθόταν κάπου, ἀπόμερα, καὶ μοιρολογοῦσε. Δὲν ἤθελε νὰ τὴν ἀκούει ὁ κόσμος. Καὶ πιὸ πολὺ ὁ παλιάνθρωπος ὁ Τσίπρας. Αὐτὸς ἔφερε τὸ μαντάτο στὸ χωριό. Βγῆκε στὴν πλατεία καὶ φώναξε: «Τὸ ἕνα παιδὶ τοῦ Καρατζᾶ πάει. Καπούτ...». Τὶς νύχτες ἔκλαιγε δουβὰ κάτω ἀπ τὸ σκέπασμα. Ἀργότερα, ὅταν ἀπάλυνε ὁ πόνος, κάποτε στεκόταν ἀφηρημένη καὶ κοίταζε μακριὰ καὶ κάποτε ἀναστέναζε. Κι ἕνα βράδυ, εἶχαν περάσει στὸ μεταξὺ ἕξι μῆνες, ποὺ καθόταν οἱ δυό τους στὸ τζάκι, χωρὶς νὰ μεσολαβήσει καμιὰ συζήτηση, εἶπε: «Ἐγώ, ἡ ἔρμη, φταίω! Ἂν δὲν πήγαινα τὸ παιδὶ στὸν ξάδερφό σου...».

Ἀνέβηκε στὸν Ἄετό, κατέβηκε τὴν Πλαγιὰ τοῦ Καρυοφύλλη κι ἔφτασε στὸ Κρυονέρι.

— Μπορῶ νὰ δῶ τὸν καπετάνιο σας; ρώτησε ἕναν ἀντάρτη.

Ὁ Παντελὴς ἄφησε κάθε ἄλλη δουλιὰ κι ἔτρεξε.

— Μπάρμπα-Θωμᾶ!..

— ... Καθόμουν στὸ σπίτι τῆς μάνας της... Ἐκεῖ τὴ γνώρισα... Ἂν δὲν ἔκανε κανένα μεγάλο κακό...

Ὁ Σαλονικιὸς ἔστειλε ἀμέσως ἕνα σημείωμα στὸ Γιῶργο, ποὺ βρισκόταν στὴ γειτονικὴ περιοχή, καὶ τοῦ ἔγραφε νὰ ἀνταμώσουν στὸ Ἀσπρόρεμα.

— Πιάσατε ἕνα Ἀγγελὴ Μίμη. Τί ὑποκείμενο εἶναι;

— Δείχνει ἄνθρωπο δειλὸ καὶ χωρὶς ἀρχές. Σήκωσε ἀμέσως τὰ χέρια καὶ δήλωσε πὼς κατατάσεται στὸν ΕΛΑΣ... Ἡ μάνα του εἶναι φίδι κολοβό! Γιὰ τὸν ἀδερφό του... δὲ γίνεται λόγος.

— Καὶ τί σκέφτεστε νὰ τὸν κάνετε;

— Τί νὰ τὸν κάνουμε! Θὰ τὸν βάλουμε νὰ δουλεύει κάπου, γιὰ νὰ μὴν τρώει τὸ ψωμὶ τζάμπα.

— Νὰ τοῦ ἔλεγες νὰ γράψει ἕνα γράμμα στὴ μάνα του!...

Ὁ Γιῶργος σκέφτηκε λιγάκι καὶ μουρμούρισε:

— Τὶς τέτιες μάνες πρέπει νὰ τὶς κρεμᾶμε ἀπ τὴ γλώσα. Ἀλλά, ἂν ἐπιμένεις, τίποτα δὲν ἔχουμε νὰ χάσουμε... Ἄλλωστε θὰ τὴν εἰδοποιήσουν καὶ οἱ Ἐγγλέζοι...

* * *

Γέμισαν δεκαέξι μῆνες κατοχῆς. Ἡ ζωὴ στὸ μεταξύ, χάρις στὴν πάλη τοῦ λαοῦ, κάπως βελτιώθηκε. Ὁ κόσμος βρίσκει τρόφιμα στὴν ἀγορὰ καὶ δὲν πεθαίνει ἀπ τὴν πείνα. Ὡστόσο, ἡ Ἀθηνὰ προτίμησε ν ἀφήσει τὰ παιδιὰ στὸ χωριὸ καὶ τὴ δεύτερη σχολικὴ χρονιά. Στὴν πόλη εἶχαν ἀρχίσει τὰ μπλόκα καὶ οἱ δωσιλογοί. Τὴ

λαμπρὴ οἱ γέροι τὰ ἔστειλαν νὰ τὴ δοῦν. Ἡ Σεβαστὴ ἀπ τὴν πρώτη μέρα ἄρχισε νὰ παραπονιέται, πὼς στὴν πόλη δὲν εἶναι καλά. Ἡ Ἀθηνὰ ἔδωσε δασκαλίστικη ἐξήγηση: «Παιδικὴ ψυχολογία! Θέλει νὰ μὴν ἔχει κανέναν στὸ κεφάλι της!...». Δυὸ ἑδομάδες ἀργότερα, ὅταν τὰ ξεπροβόδωσε ξανὰ γιὰ τὸ χωριό, τοὺς εἶπε:

— Ἄιντε! πᾶτε τώρα καὶ τὸ καλοκαίρι, ὅταν θὰ τελιώσουν τὰ μαθήματα, θὰ ρθεῖτε νὰ μείνουμε μαζί...

Ἡ κοπέλα κατσούφιασε.

— Ἐγὼ δὲν ἔρχομαι. Ἔχω δουλιά.

— Τί δουλιὰ ἔχεις;

— Νά! δουλιά, ἀπάντησε ἀόριστα κι ἔτρεξε νὰ φτάσει τὸν ἀγωγιάτη.

Στάθηκε στὸν ὄχτο καὶ τὰ παρακολουθοῦσε, ὥσπου κρύφτηκαν στὴ στροφὴ τοῦ δρόμου. «Τὸ καλοκαίρι τὰ δάζουν καὶ δουλεύουν στὰ χωράφια», εἶπε μέσα της μὲ γινάτι κι οὔτε τῆς πέρασε ἀπ τὸ μυαλὸ ἡ πραγματικὴ αἰτία. Στὸ Περιστέρι εἶχαν ὀργανώσει τὰ Ἀετόπουλα κι ἔδαλαν ἀρχηγό τους τὴ Σεβαστή. Ἡ ἄλλη ἰδέα τῆς ἦρθε στὸ νοῦ, ὅταν μπῆκε στὸ ἔρημο δωμάτιο κι ὅσο τὴν καλιεργοῦσε τόσο μεγαλύτερος φάνταζε ὁ κίνδυνος». «Καλύτερα νὰ πεθάνω, παρὰ νὰ τὰ χάσω», σκέφτηκε καὶ πῆρε τὴν ἀπόφαση. Θὰ τὰ ξεγελοῦσε μὲ κάποια ὑπόσχεση κι ὕστερα δὲ θὰ τὰ ἄφηνε νὰ φύγουν ξανά. Ἡ εἴδηση πὼς δραπέτευσαν οἱ ἐξόριστοι τ Ἀη-Στράτη, τὴν τρόμαξε. Ἔμπαινε στὴ μέση κι ἄλλος κίνδυνος. Μποροῦσε νὰ διεκδικήσει τὰ παιδιὰ καὶ ὁ Λευτέρης. Κεῖ ποὺ ἑτοιμαζόταν νὰ ἀνεβεῖ μονάχη της στὸ Περιστέρι, τὴν εἰδοποίησε κάποιος συγγενής της πὼς ἀρώστησε βαριὰ ἡ μάνα της.

Γυρίζοντας στὰ τέλη τοῦ Αὐγούστου ἀπ τὴ Μακεδονία, δρῆκε ἄλλη κατάσταση. Ἡ ὀρεινὴ περιοχὴ ἦταν λεύτερη κι αὐτὸ μπέρδεψε πιὸ πολὺ τὴν ὑπόθεση. Πῶς θὰ τὴ δέχονταν στὸ Περιστέρι; Θὰ τὴν ἄφηναν νὰ πάρει τὰ παιδιά; Καὶ δὲ θὰ χαραχτήριζαν τὴν πρόθεσή της ἐχθρική; Ἔγραψε ἕνα γράμμα: «... Ἀρκετὰ γίνατε δάρος στὸν παποῦ καὶ τὴ γιαγιά... Κατεδάτε στὴν πόλη...». Ἡ Σεβαστὴ τῆς ἀπάντησε ἀμέσως: «Καλὰ εἴμαστε ἐδῶ... Ἡ γιαγιὰ καὶ ὁ παποὺς δὲν εἶναι καθόλου στενοχωρημένοι ἀπὸ μᾶς...». Κοντὰ σ αὐτὰ καὶ μιὰ ἄλλη σκέψη τὴ δασάνιζε. «Μήπως ἔρθει; Ἂν ἔρθει, θὰ τὸν δρίσω, θὰ τὸν φτύσω... κι ὕστερα θὰ τὸν σχωρέσω... Τί νὰ κάνω;».

Κυλοῦν οἱ μέρες καὶ γίνονται δδομιάδες. Κυλοῦν οἱ δδομιάδες καὶ γίνονται μῆνες. Πέρασε τὸ φθινόπωρο κι ἦρθε ὁ χειμώνας. Κοντεύει νὰ τελιώσει κι αὐτός. Βήματα πλησιάζουν, δήματα ξεμακραίνουν. Κανένας δὲ χτύπησε στὴ δική της πόρτα. Στὶς διπλανὲς αὐλὲς γέλια, φωνές, τσακωμοί. Ἡ δική της ἔρημη. Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν χαρὲς καὶ λύπες καὶ παλέδουν. Αὐτή;! Καὶ τὶ εἰρωνεία! Τό-

τε μὲ τὸ Λιάπη ἦταν καλύτερα. Ἔτρεμε μὴν ἔρθει καὶ τὴ δείρει. Κι ὅταν τὴν ἔδερνε, δάγκωνε τὰ χέρια νὰ μὴ φωνάξει, μάζευε τὸ κορμὶ καὶ σπαρταροῦσε ἀπ τὸν πόνο. Κι ἐκείνη ἡ ἀντίδραση ἦταν ζωή. Τώρα;! Κλείνεται στὸ καβούκι της, δράζει στὸ ζουμί της, φαρμακώνεται ἀπ τὶς σκέψεις της κι ὅποιον δρόμο κι ἂν πάρει, φτάνει στὸ ἴδιο συμπέρασμα. Αὐτὸς φταίει. Ὁ Λευτέρης. Ἂν δὲν ἦταν κομμουνιστής!...

* * *

Στὴ δορινὴ πάντα τῆς αὐλῆς στριμώχνονταν τρία σπίτια παλιοῦ τύπου, ἕνα γκαράζ κι ἕνα κουρεῖο. Ἀπ τὴν ἀνατολὴ τοὺς πιάνει τὸν ἥλιο ἕνα κρατικὸ χτίριο, ποὺ ἔχει εἴσοδο κι ἀπ τὸ ἄλλο τετράγωνο, καὶ μιὰ πολυκατοικία φράζει τὴ νότια κι ἕνα μέρος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὡς τὴν κύρια εἴσοδο. Ἡ κίνηση εἶναι μεγάλη. Ὑπάλληλοι καὶ ἄνθρωποι, ποὺ ἔχουν ἐκρεμεῖς ὑποθέσεις στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες, πελάτες τοῦ κουρείου καὶ σωφέρ, νοικάρηδες καὶ ἰδιοχτῆτες μπαινοβγαίνουν ἀπ τὸ πρωΐ ὡς τὸ βράδυ. Ὅμως καὶ ἡ ἐποχὴ εἶναι πονηρή. Ἕνας ἀνάπηρος — τραυματίας τοῦ ἀλβανικοῦ μετώπου — ποὺ ἀνεβοκατεβαίνει τόσες σκάλες, ἀκουμπώντας στὸ μπαστούνι καὶ κουτσαίνοντας, θὰ χτυποῦσε ἀμέσως στὸ μάτι. Γι αὐτὸ καὶ νοίκιασε ἕνα δωμάτιο στὸ πρῶτο πάτωμα, μ ὅλο ποὺ θὰ προτιμοῦσε ἕνα ἄλλο στὸ τέταρτο. Ἀπὸ κεῖ ψηλὰ θὰ ἔβλεπε τὴν Ἀθήνα νὰ ξαπλώνει ἀνάμεσα στὰ ὑψωματάκια... Θ ἀγνάντευε τὸν κάμπο κατὰ τὴν Ἐλευσίνα καὶ πιὸ πέρα... Θὰ χάϊδευε μὲ τὸ μάτι τὰ δουναλάκια, τὴν Πάρνηθα... Θὰ ἔφτανε ὁ νοῦς του κι ὡς τὸ Περιστέρι, στοὺς γέρους, στὰ παιδιά του... θὰ γύριζε στὰ περασμένα, ὅταν ἄλλοι ἄνθρωποι σ ἄλλους καιροὺς πάλεβαν, ὅπως καὶ σήμερα, γιὰ μιὰ καλύτερη ζωή, θὰ πηδοῦσε καὶ στὸ αὔριο ὅταν, ἀπαλαγμένοι ἀπ τὴ σημερινὴ βαρβαρότητα, θὰ ζοῦν εὐτυχισμένοι... Ἀκόμα καὶ μέσα σ αὐτὸν τὸν χαλασμό, ποὺ δὲν ἀφήνει περιθώρια γιὰ ρεμβασμούς, στὶς λίγες ὧρες τῆς ἀνάπαυσης δὲν τὸν ξεχνάει τὸ ὀνειροπόλημα...

«Γιὰ νὰ γράψεις, τοὺς εἶπε ὁ ὑπεύθυνος στὴ σύσκεψη, πρέπει νὰ ζεῖς τὰ γεγονότα». Σ αὐτὸ δὲν ἔχει καμιὰ ἀντίρρηση καὶ παίρνει μέρος σ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις. Καὶ τὸ ἄλλο «ἡ δημοσιογραφία πρέπει νὰ δίνει τὸ πάθος, τὴν ἔξαρση», δὲν τοῦ φάνηκε δύσκολο. Φτάνει μιὰ ἁπλὴ περιγραφὴ τῆς πραγματικότητας. Μαζεύει τὸ ὑλικό, τὸ ζυμώνει, τὸ πλάθει... προσπαθώντας νὰ μὴν τοῦ ξεφύγει τίποτα. Καὶ τοῦτο καλό, καὶ κεῖνο καλύτερο. Στὸ πρῶτο διάβασμα στραβώνει τὸ κεφάλι. «Χμ! Ἔτσι κι ἔτσι» καὶ στὸ δεύτερο λέει μὲ πίκρα: «Ἄφου καὶ σὲ μένα δὲν ἀρέσει!...».

Πέντε σπίτια παρακάτω ἔκαναν ἐπιδρομὴ τὸ μεσημέρι. Ἡ γυναίκα, Μαρίνα τὴν ἔλεγαν, ἔφραξε τὴν πόρτα μὲ τὸ κορμί της καὶ

ἔσπρωχνε, κλωτσοῦσε, δάγκανε... Αὐτὸς παρακολουθοῦσε τὴ σκηνὴ ἀπ τὸ παράθυρο κι ἔλεγε: «Ἄσκοπος ἡρωϊσμός!». Κάποια στιγμὴ φάνηκε στὴν ταράτσα ὁ ἄντρας κι ὥσπου νὰ τὸν πάρουν εἴδηση καὶ νὰ πυροβολήσουν, πέρασε στὴ διπλανὴ στέγη, πήδηξε στὴν πίσω αὐλὴ καὶ χάθηκε. Καὶ οἱ μπουραντάδες σκότωσαν τὴ γυναίκα...

«Στὸ μαγαζί μου, ἔλεγε ὁ Μανόλης, ἀπαγορεύεται ἡ πολιτική. Δὲν ἔχω καμιὰ ὄρεξη νὰ δῶ τὴν προβιά μου νὰ κρέμεται σὲ κανένα στύλο». Οἱ γειτόνοι κι οἱ πελάτες ἄρχισαν νὰ τὸν ἀποστρέφονται... Τὸ ἀπόγιομα σταμάτησε στὴ γωνιὰ ἕνα αὐτοκίνητο. Δυὸ μὲ πέταλα καὶ σταυροὺς στὸ λαιμὸ ζύγωσαν. Ὁ ἕνας ὄρασκέλισε κιόλας τὸ κατώφλι. Ὁ Μανόλης τὸν ἔσπρωξε μὲ δύναμη, κλείνοντας πίσω του τὴν πόρτα, κι ὁ γκεσταπίτης ἔπεσε ἀνάσκελα στὸ πεζοδρόμιο. Ἀπ τὸ φορτηγὸ πήδηξαν ἐφτὰ μὲ τὰ αὐτόματα στὰ χέρια. Ἀπ τὸ παράθυρο τοῦ τσαγκαράδικου, κατὰ τὸ μέρος τοῦ κεντρικοῦ δρόμου, σκορπάει φωτιὰ καὶ σίδερο ἕνα πολυβόλο κι ἀπ τὸ φεγγίτη τοῦ κάθετου σοκακιοῦ πέφτουν πότε-πότε χειροβομβίδες. Διαδόθηκε, πὼς 10-20, μπορεῖ καὶ 50 ἐφεδροελασίτες, ἀμπαρωμένοι σ ἕνα τσαγκαράδικο, δίνουν μάχη καὶ περιμένουν νὰ νυχτώσει, νὰ κατεβοῦν ἐνισχύσεις ἀπ τὶς συνοικίες. Στὶς 5 ἔφεραν τάνκς. Ἡ πρώτη βόλτα ἔφτιαξε μιὰ τρύπα στὴ σιδερένια πόρτα. Ἡ δεύτερη χτύπησε στὸν τοῖχο. Ἀπ τὸ ἐσωτερικὸ σταμάτησαν οἱ ριπές, ὅμως οἱ Γερμανοὶ δὲν τολμοῦν νὰ προχωρήσουν καὶ βάζουν μπροστὰ τὸ τάνκς. Μόλις προσπέρασε τὴν πόρτα, ἀκούστηκε μιὰ ἔκρηξη, ποὺ συντάραξε τὸ τετράγωνο... Μιὰ γυναίκα εἶπε, πὼς μέσα στὰ τσιμέντα, τὰ σίδερα καὶ τὰ σπασμένα ὅπλα, εἶδε καὶ κομματάκια-κομματάκια ἀπ τὶς σάρκες τοῦ τσαγκάρη. Ἄλλοι πάλι ἔλεγαν, πὼς στὰ χαλάσματα δὲν ὑπῆρχε ἄνθρωπος, οὔτε ζωντανός, οὔτε πεθαμένος. Δυὸ μῆνες ὑστερότερα, ἡ γυναίκα τοῦ «Μπεκρῆ» σιγοψιθύρισε στὶς γειτόνισες, πὼς μιὰ νύχτα μπῆκε στὸ σπίτι τους ὁ Μανόλης, ὁπλισμένος μὲ αὐτόματο, καὶ ἐκτέλεσε τὸν ἄντρα της. Κι αὐτὸ κανένας ἄλλος δὲν μποροῦσε νὰ τὸ βεβαιώσει...

Μπροστὰ στὸ παραθύρι του στέκονταν κάθε βράδυ, σχεδόν, δυὸ φοιτητές: Ὁ Ἀποστόλης καὶ ἡ Εὐρυδίκη. Καὶ μιλοῦσαν πάντοτε γιὰ τὰ ὄνειρά τους, τὴν αὐριανὴ ζωή τους, ὅταν θὰ τελείωνε ὁ πόλεμος. Θὰ ἔπαιρναν τὰ πτυχία τους καὶ θὰ ἔστηναν δικό τους νοικοκυριό. Κάθε φορὰ πρόσθεταν καὶ κάτι τὸ καινούργιο. Ὕστερα ἀγκαλιάζονταν, φιλιοῦνταν καὶ χώριζαν. Ὁ Λευτέρης τὴν πρώτη βραδιὰ τοὺς ἄκουσε τυχαῖα, τὴ δεύτερη καὶ τρίτη ἀπὸ περιέργεια. Κι ἔπειτα τοὺς περίμενε. Ἦταν μιὰ ψυχικὴ ξεκούραση. Τοὺς παρομοίαζε πότε μὲ τὰ νούφαρα καὶ πότε μὲ τὰ γιούλια. Καμάρωνε τὴν ξενιασιά τους, ζήλευε τὴν ψυχική τους ὑγεία. Κάποτε καὶ τοὺς κατάκρινε. Λὲς καὶ δὲν ὑπῆρχε τίποτε ἄλλο ἀπ τὴν ἀγάπη τους. Καὶ ψὲς τὸ βράδυ τοὺς καρτεροῦσε, μὰ δὲν πέρασαν. Τὰ χα-

ράματα τοὺς δρῆκαν σ ἕνα ἄλλο τετράγωνο, ξαπλωμένους δίπλα-δίπλα, σὰ νὰ μιλοῦσαν γιὰ τὰ ὄνειρά τους, τὴν αὐριανὴ ζωή τους. Πιὸ κεῖ ἕνα πινέλο, ἕνα κουτὶ ἀναποδογυρισμένο καὶ μπογιὰ ἀνακατεμένη μὲ αἷμα...

Κι αὐτὰ τὰ εἶδε μόνο σὲ δυὸ μέρες, σὲ μιὰ μόνο γειτονιὰ κι εἶναι ἀμέτρητες οἱ γειτονιές. Καὶ δὲν ξέρει τί νὰ πρωτοθαυμάσει. Τὴν αὐτοθυσία τῆς Μαρίνας, τὴν παληκαριὰ καὶ τὴ σεμνότητα τοῦ Μανόλη, τὴν αἰσιοδοξία τ Ἀποστόλη καὶ τῆς Εὐρυδίκης!... Ὁ ἡρωισμὸς τοῦ λαοῦ ἔγινε μαζικὸ φαινόμενο, καθημερινό, ἁπλὸ σὰν ὑποχρέωση τιμῆς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ πικραίνεται, γιατὶ δὲν μπορεῖ νὰ βάλει τὴ θάλασσα σ ἕνα ποτήρι, χωρὶς νὰ χάσει τίποτα ἀπ τὸ χρῶμα της, ἀπ τὴν ἀπεραντοσύνη της, τὸ μεγαλεῖο της... Καὶ θυμώνει, γιατὶ ὅσο μεγαλώνει ἡ ἀνταπόκριση, τόσο ἀδυνατίζει... Καὶ ντρέπεται νὰ ζητήσει νὰ τὸν ἀλάξουν. Ὅταν τοῦ πρότειναν, δέχτηκε πρόθυμα, γιατὶ εἶχε δουλέψει καὶ παλιότερα σ αὐτὸν τὸν τομέα. Ὅμως τότε ἦταν ἄλλοι καιροί. Τὸ κίνημα χτυπιοῦνταν, ὑποχωροῦσε, στένευε... κι ὁ τύπος περιοριζόταν σὲ μιὰ ξερὴ περιγραφή. Ἐνῶ τώρα!

Ἀπ τὸ ἄλλο μέρος τοῦ δρόμου κάθεται ἡ γριούλα ἡ Κωνσταντινιά, γέννημα καὶ θρέμμα τῆς Ἀθήνας. Τὸ σπίτι ἦταν κάποτε δικό της. Οἱ δυσκολίες τὴν ἀνάγκασαν νὰ τὸ πουλήσει καὶ νὰ περιοριστεῖ στὸ ὑπόγειο. Γιὰ νὰ ζήσει, σκουπίζει τὶς σκάλες καὶ τὰ δωμάτια τῶν μπεκιάρηδων, ποὺ κάθονται στὴν πολυκατοικία, πλένει τὰ ροῦχα τους... Ὁ γιός της πέθανε, ἡ νύφη της παντρεύτηκε καὶ τὸ ἐγγονάκι της — δυὸ χρονῶ τότε, 12 τώρα — ἔμεινε σ αὐτή. Ψηλὸ-ἀδύνατο. Τὰ μάτια του καῖνε. Μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ φυματικό. Τὶς πρωινὲς ὧρες πουλάει ἐφημερίδες. Ἔπειτα παίρνει τὸ κασελάκι, πιάνει τὸ Σύνταγμα ἢ τὸ Ζάππειο καὶ λουστρίζει παπούτσια. Ἡ γριούλα τὸ κοιτάζει καὶ δὲν ἀνασαίνει. Τὸ ξεπροβοδάει ὡς τὴ γωνιὰ καὶ ποτὲ δὲν ξεχνάει νὰ τοῦ πεῖ: «Μιχαλάκη μου! τὸ νοῦ σου...».

Στὴν πόρτα, δίπλα στὸ γκαράζ, στεκόταν τὶς προάλλες μιὰ γυναίκα. Οἱ γιατιές τους συναντήθηκαν. Τὴν ἄλλη μέρα τὴν εἶδε στὸ παράθυρο. Ὁλότελα ἀσυναίσθητα τὴ χαιρέτησε μὲ μιὰ κίνηση τοῦ κεφαλιοῦ κι ἐκείνη τ ἀπάντησε μ ἕνα χαμόγελο. Κι ἀπὸ τότε τὸν βασάνιζε ἡ μορφή της...

Τὸ Σαββατόβραδο γύρισε κάπως νωρίτερα. Πῆρε ψωμοτύρι κι ἔκατσε στὸ τραπέζι. Χτύπησε ἡ πόρτα. Σκέπασε τὸ φαΐ μὲ μιὰ ἐφημερίδα, ἔριξε ἕνα βλέμμα ὁλόγυρα, μήπως ὑπάρχει κανένα χαρτί, καὶ ἄνοιξε. Καὶ γέμισε τὸ δωμάτιο ἀπ τὴ ζεστασιὰ τῆς γυναίκας, τὸ ἄρωμα, τὴν ὑπόσχεση...

— Μήπως ἔχετε νὰ μοῦ κάνετε φιλὰ ἕνα κατοστάρικο;

— Δυστυχῶς, ψιθύρισε καὶ τῆς πρότεινε τὴν καρέκλα.

— Δὲ θὰ καθήσω... Εἴμαστε μιὰ πόρτα καὶ δὲν ἀξιωθήκαμε νὰ γνωριστοῦμε. Παλιότερα δὲν ἦταν ἔτσι. Οἱ γειτόνοι ἔβγαιναν στὶς αὐλές, κουβέντιαζαν, ἔκαναν ἐπισκέψεις, πήγαιναν μαζὶ περίπατο... Τώρα;! Ὁ καθένας κλείνεται στὸ σπίτι του.

— Ἀπ τὸν πόλεμο ἀγρίεψε λίγο ὁ κόσμος.

— ... Δουλεύω πρώτη βάρδια. Ἡ μάνα μου δεύτερη. Δὲ θέλει ν ἀλάξουμε. «Δὲν κάνει νὰ γυρίζεις τὴ νύχτα στοὺς δρόμους, μοῦ λέει. Ἐγὼ εἶμαι γριά...». Τ ἀπογεύματα τὰ σκοτώνω ὅῶ κι ἐκεῖ. Τὰ βράδια... Κάθομαι καὶ συλογιέμαι καὶ κοντεύει νὰ μοῦ φύγει τὸ μιαλό. Γιατί νὰ μὴν μποροῦμε νὰ χαροῦμε τὴ ζωή;! Λέμε: Αὔριο... μεθαύριο... καὶ μὲ τὴν ἀπαντοχὴ γεράσαμε...

— Ὁ καθένας μὲ τὶς στενοχώριες του, τὶς ὑποσχέσεις του...

Ἀκούστηκαν βρισιές, φωνές, ρεκατά. Στὸ ὑπόγειο καθόταν ἕνας ὑπάλληλος, ὁ «Μπεκρής», ὅπως τὸν παραγκώνιαζαν. Ἐρχόταν μεθυσμένος, ἔδερνε τὴ γυναίκα του καὶ τὰ παιδιά του γιὰ πεθαμὸ κι ὕστερα κοιμόταν ἢ ἔφευγε ξανὰ νὰ συνεχίσει τὸ πιοτό.

Ὁ Λευτέρης κάνει βόλτες στὸ δωμάτιο, ποὺ τώρα εἶναι πιὸ κρύο. Μιὰ φωνὴ τὸν σπρώχνει: «Ἐκεῖ δίπλα στὸ γκαράζ, εἶναι μιὰ γυναίκα μοναχή...». Μιὰ ἄλλη τὸν συγκρατεῖ: «Δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι πράχτορας...». Θυμᾶται τὴ Λιούμπα κεῖ ψηλὰ στὰ ἑλληνοβουλγάρικα σύνορα, τὴ δασκάλα τοῦ Ψαθοτοπιοῦ, τὴ γυναίκα του κι ἀναστενάζει: «Αὐτὸ τὸ φροῦτο ἦταν πολὺ ξινὸ γιὰ μένα...».

Ξεσηκώθηκε ὅλη ἡ Ἀθήνα. Κύματα-κύματα μὲ τραγούδια καὶ συνθήματα προχωράει ἡ λαοθάλασα. Ὁ Λευτέρης, γιὰ λόγους προφύλαξης ἔπαιρνε μέρος στὶς ἐκδηλώσεις ἄλλων συνοικιῶν. Κοντὰ στὴν πλατεία, προτοῦ ἑνωθοῦν μὲ τὴ μεγάλη φάλαγγα, τοὺς περιμένουν καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει, βρέθηκε στὴν πρώτη γραμμή. Ὡς τότε, ποτὲ δὲν εἶχε σηκώσει χέρι σ ἄλλον ἄνθρωπο, ἀκόμα καὶ στοὺς ἄταχτους μαθητές. Ἀντὶ νὰ τοὺς τραβήξει τ ἀφτί, τοὺς χάιδευε τὰ μαλιά. Καὶ ποτὲ δὲν παινεύτηκε, πὼς εἶναι παληκάρι. Ὅμως σήμερα... Χτυπάει μὲ τὸ ἀγριελήσιο μπαστούνι, κλωτσάει, δίνει γροθιές... Ἔσπασαν ἄλλος δεξιά, ἄλλος ἀριστερά. «Σὰ νὰ λέμε, τὸ πόδι σας ἔγινε καλά», ἀκούστηκε στὶς πλάτες του. Ἡ γειτόνισα ἀκολουθοῦσε, λαχανιασμένη, κι ἀπ τὴν ξεσκισμένη μπλούζα πρόβαλε ἕνα μέρος ἀπ τὸν ἄσπρο κόρφο της. Δὲν πρόλαβαν νὰ κοιταχτοῦν στὰ μάτια καὶ νὰ χαμογελάσουν. Τοὺς χτύπησαν ξανὰ καὶ σκόρπισαν, καὶ χάθηκαν.

Τὸ βράδυ ἔφτασε στὸ σπίτι, κουρασμένος, χαρούμενος. Ἔκατσε στὸ κρεβάτι καὶ βυθίστηκε στὴν ἀγαπημένη του ἀσχολία. Τὸ πεζοδρόμιο βάφτηκε ξανὰ μὲ αἷμα... Ἡ ἀδούλωτη πόλη ἔγραψε μιὰ ἀκόμα ἡρωικὴ σελίδα... Ἡ γειτόνισα δουλεύει στὸ ἐργοστάσιο κείνης τῆς γειτονιᾶς καὶ δὲν εἶναι πράχτορας. Τώρα, ξαπλωμένη στὸ κρεβάτι, ἴσως νὰ τὸν περιμένει. Λίγες στιγμὲς δίπλα σὲ μιὰ γυναί-

κα, νέα κι ὄμορφη, ἀπαλαίνουν τὴν τραχιὰ ζωή. Ἡ ἴδια τὸ εἶπε: «Ὑπάρχουν καὶ σχέσεις, ποὺ δὲ δημιουργοῦν καμιὰ ὑποχρέωση... ἐχτὸς ἀπ τὴν εἰλικρίνεια...». Γιατί νὰ μὴν πάει; Αὔριο... Σὲ τέτιες ἐποχὲς τὸ αὔριο πρέπει νὰ ὑπολογίζεται σὰν καθολικὴ ἔνια, ποὺ ἀγκαλιάζει τὴν ὁλότητα. Τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ συγκεκριμένο ἄτομο αὔριο μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ὑπάρχει...

Σηκώθηκε, ξεσκόνισε τὸ σακάκι, ἴσαξε τὴ γραβάτα...

Χτύπησε ἡ πόρτα καὶ μπῆκε ἡ γριούλα, διπλωμένη στὰ δυό. Ἔβγαλε ἀπ τὸν κόρφο της ἕνα δεματάκι χαρτιά.

— Δὲν ἦρθε τὸ παιδὶ νὰ τὰ πάρει, μουρμούρισε συντριμένη.

Σκούπισε τὰ δάκρια μὲ τὴν ποδιά της καὶ βγῆκε. Σὲ πέντε λεφτὰ ξανὰ ἡ πόρτα. Στὸ ἄνοιγμα φάνηκε τώρα ὁ θυρωρός.

— Τὸ Μιχαλάκη τὸν ἔπιασαν. Εἰδοποίησαν ν ἀλάξεις ἀμέσως καὶ σπίτι καὶ γειτονιά.

Δυὸ δεσμιάδες ἀργότερα, κατὰ τὸ σούρουπο, πέρασε ἀπ τὴν παλιὰ γειτονιά. Μίλησε λίγο μὲ τὸ θυρωρὸ καὶ πῆρε ξανὰ τὸ σκοτεινὸ δρομάκι. Ἡ ψυχή του εἶναι βαριά. Ὁ Μιχαλάκης πέθανε ἀπ τὰ βασανιστήρια καὶ ἡ γριούλα, ἡ Κωνσταντινιά, τὸν ἀκολούθησε στὸν τάφο. Ἡ Γκεσταπὸ πῆγε καὶ πῆρε τὴ γειτόνισα μὲ τὴ μάνα της. Ποῦ τὶς πῆγαν; Τί ἀπόγιναν; Στὸ σπίτι τους κάθεται τώρα ὁ «Μπεκρής». Οἱ μορφές τους ἀνακατεύονται μὲ τὶς μορφὲς τῆς Μαρίνας, τοῦ Ἀποστόλη καὶ τῆς Εὐρυδίκης, τοῦ Μανόλη... καὶ ἄλλες πολλές, παλιὲς καὶ καινούργιες... Πόσο παράλογη ἔχουν κάνει τὴ ζωή! Δὲν μπορεῖς, δὲν ἔχεις τὸν καιρὸ νὰ χαρεῖς τὴ γαλήνη, νὰ χαμογελάσεις στὰ παιδάκια, νὰ μιλήσεις λεύτερα στοὺς ἀνθρώπους, νὰ χαζέψεις στὶς βιτρίνες, νὰ ξαπλώσεις κάπου ξένιαστος... Περπατᾶς καὶ δὲν ξέρεις σὲ ποιά γωνιὰ παραμονεύει ὁ χαφιὲς καὶ σὲ ποιά ὁ χάρος... Βγαίνεις τὸ πρωὶ καὶ δὲ γυρίζεις τὸ βράδυ... Κοιμᾶσαι καὶ δὲν ξυπνᾶς... Μπλόκα, κρεμάλες, ἐκτελέσεις, σφαγὲς ἄμαχου πληθυσμοῦ... Σὰ νὰ παραφρόνησε ἡ κοινωνία!

Φτάνει στὴν ἀπάνω γειτονιά. Στὸ κοντινὸ ὑψωματάκι τὸ χωνί. Στοὺς τοίχους γράφουν συνθήματα. Ἀπ τὸ βουνὸ φτάνει ὡς ἐδῶ τὸ τραγούδι: «Ἐμπρὸς ΕΛΑΣ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τὸ δίκιο καὶ τὴ λευτεριά...». Στὰ σοκάκια τῆς Ἀθήνας καὶ πιὸ πέρα, σ ὅλους τοὺς δρόμους τῆς Πατρίδας μας καὶ μακρύτερα, στὶς δημοσιὲς τοῦ κόσμου, προχωράει ἀγέρωχη ἡ ψυχὴ τῶν λαῶν... Οἱ ἔμποροι τοῦ πολέμου κατάφεραν νὰ ρίξουν τὴν ἀνθρωπότητα σὲ τούτη τὴ μαύρη κόλαση... Ἀλλά... γρήγορα θὰ σημάνουν οἱ καμπάνες...

* * *

Ἀπ τὸ χωριὸ Ἀγκάθι βγῆκε ἕνας ἀντάρτης, περασμένος στὰ χρόνια. Κατέβηκε στὴ χαράδρα, ἀνέβηκε τὴν ἀντικρινὴ ὀρθὴ πλαγιὰ καί, φτάνοντας στὸ Εἰκόνισμα, ἔκατσε. Ἔσπρωξε τὸ γεῖσο τοῦ

καπέλου πρὸς τὰ πάνω, σκούπισε τὸ κούτελο μὲ τὴ χοντρὴ ἀπαλάμη, κούμπωσε τὸ χιτώνιο, πέταξε τὸ σάπιο κορδόνι κι ἔδεσε τὴν ἀρβύλα μὲ σύρμα. Ἔβγαλε ἀπ τὴν τσέπη ἕνα μαντήλι, φουσκωμένο, καὶ τ ἀπίθωσε στὸ χῶμα. Τὸ ἔλυσε, γέμισε τὸ τσιμπούκι καπνό, τὸ ἄναψε καὶ τράβηξε κάμποσες ρουφηξιὲς βαθιὲς-ἀπανωτές. Ἀσουλούπωτος, ἤρεμος. Κοιτάζει τὰ γνώριμα μέρη καὶ στὸ βλέμα του διαβάζεις τὴ μελαγχολικὴ ὀνειροπόληση, ποὺ φέρνουν οἱ δυσκολίες τοῦ ἀγώνα, ὁ πόνος τῆς γένας τοῦ καινούργιου κόσμου... Ἀγναντεύει καὶ συλογιέται, σὰ νὰ κάνει ἀπολογισμό.

Ἔφτασε τὸ βραδάκι καὶ μπῆκε στὴν αὐλὴ ἀθόρυβα. Ἡ Ἀγγέλα τὸν κοίταξε περίεργα, ἄφησε τὴ σκούπα στὸ πεζούλι καὶ τοῦ ἔδειξε τὴν πόρτα.

— Ὁρίστε! Ἀπ τὸ ἀναρωτήριο ἔρχεσαι; Ψωμὶ δὲν ἔχω. Ἂν περιμένεις ἔβαλα φασολάκια νὰ βράσουν.

Ἡ γυναίκα του εἶχε πεθάνει. Τὸν Αὔγουστο, πρὶν ἀρχίσει ὁ ἑλληνο-ἰταλικὸς πόλεμος, κατέβηκαν στὸν κάμπο γιὰ κανένα μεροκάματο. Κι ἀπὸ παλιὰ τὴν πονοῦσε τὸ στομάχι. Κι ἐκεῖ, θὲς ἀπ τὸ φαΐ — ἔτρωγαν καλαμπόκια, πότε ψημένα καὶ πότε βρασμένα — θὲς ἀπὸ ἄλλη ἀρώστια, μπορεῖ νὰ ἦταν καὶ καρδιακιά, θὲς ὁ ἥλιος τὴ χτύπησε στὸ κεφάλι, πέθανε ἄξαφνα, τὸ καταμεσήμερο, καταμεσῆς στὸ χωράφι. Οἱ κοπέλες ἔζησαν μονάχες τους εἴκοσι μῆνες. Ὕστερα μοίρασαν τὰ κουτσοχώραφα καὶ ἡ Μαρία παντρεύτηκε.

Τὸ ἴδιο βράδυ τὸν ἐπισκέφτηκαν οἱ γειτόνοι καὶ σὲ συνέχεια ὅλοι σχεδὸν οἱ χωριανοί. Τὸν ρωτοῦσαν, πῶς πέρασε στὸν Ἀη-Στράτη... Πῶς ἔφυγαν... Γιατί οἱ σύμαχοι δὲν ἀνοίγουν τὸ δεύτερο μέτωπο... Τί γνώμη ἔχει γιὰ τοὺς Ἐγγλέζους... Μετακινοῦσε τὸ καπέλο πότε ψηλότερα, πότε χαμηλότερα, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐρώτηση, ἔστρωνε τὰ μουστάκια μὲ τὴν ἀπαλάμη καὶ χαμογελοῦσε. «Τί νὰ σᾶς πῶ ἐγώ; Ἐδῶ πέρασε ἡ σκύλα τὸ λαγό. Ἐσεῖς ξέρετε περισσότερα ἀπὸ μένα...».

Στὴν περιφερειακὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ἔδωσαν κι ἄλλους δυὸ καὶ τοῦ εἶπαν: «Θὰ ἀναλάβεις τὴν Ἐπιμελητεία τοῦ Ἀντάρτη».

Δὲν ἔφερε καμιὰ ἀντίρρηση, μόνο εἶπε μέσα του: «Ὁ Περικλῆς κουτσὸς ἀπ τὸ ἀριστερὸ πόδι, ὁ Στέφος στραβὸς ἀπ τὸ δεξὶ μάτι, ἐγώ... τὰ δόδια μου ἀργά...».

Ἡ ὀρεινὴ περιοχὴ εἶχε φτωχύνει πολύ. Τὰ ταξίδια στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὰ ἐμβάσματα ἀπ τὸ ἐξωτερικό, ποὺ ἀποτελοῦσαν σοβαρὸ ἔσοδο, σταμάτησαν. Οἱ καταχτητὲς ἅρπαξαν ὅ,τι βρῆκαν, ἰδιαίτερα τὰ ζωντανά. Ὁ κόσμος ἀνάβαλε τὶς ἀνάγκες του — ροῦχα, παπούτσια, σκεύη, ἐργαλεῖα, ἔπιπλα... — γιὰ τὴ Μεγάλη Μέρα καὶ ρίχτηκε στὴ γῆ γιὰ τὸ ψωμάκι. Κι αὐτό, μ ὅλο ποὺ δὲν

ἔφτανε, τὸ μοίραζε μὲ τοὺς ἀντάρτες. Ὁ κάμπος δὲν ὑπόφερε τόσο, ὅμως τὸν πατοῦσαν οἱ καταχτητὲς καὶ οἱ «ἐθνικόφρονες» συμορίες.

— Θὰ στήσουμε λημέρι στὴν Ἰτιά...

— Στοῦ λύκου τὸ στόμα!

Ἔτσι ἄρχισε μιὰ ἄλλη σελίδα στὴ ζωὴ τοῦ Χαράλαμπου τοῦ Κουσοβίτσα.

Ὁ Περικλῆς εἶχε τραυματιστεῖ στὸ Πόγραδετς κι ὥσπου νὰ πᾶνε νὰ τὸν πάρουν, ἔπαθε κρυοπαγήματα. Τοῦ εἶπε: «Στὴν Κολοκυθιὰ νὰ μὴ σκέκεσαι πολύ. Ἔχει ἀντίδραση καὶ θὰ πάθουμε καμιὰ ζημιά...». Τὸ χωριὸ τὸν τραβοῦσε σὰ μαγνήτης. Κάποιος τοῦ ἔφερνε εἰδήσεις ἀπ τὴ φαμίλια του, ποὺ ζοῦσε στὴν πόλη. Ὁ Χαράλαμπος, σὰν εἶδε πὼς ἀργεῖ, κατέβηκε στὸ βάλτο, μήπως μάθει τίποτα ἀπ τοὺς χωρικούς... Τὸν βρῆκε στὴ δημοσιά, σ ἕνα τηλεγραφόξυλο, καὶ τὸν γνώρισε ἀπ τὸ ἀριστερὸ πόδι, ποὺ ἦταν κοντότερο καὶ δὲν εἶχε δάχτυλα...

Ἀπ τὸν κάμπο κουβάλησαν τὰ τρόφιμα λίγα-λίγα στὰ Καλύβια. Στὶς 14 τ Αὐγούστου, τὴ νύχτα, μὲ τὸ Στέφο κι ἕναν ντόπιο τὰ ταχτοποίησαν στὰ τσουβάλια. Τὴν ἄλλη μέρα, τῆς Παναγιᾶς, θὰ ἔβρισκαν γυναῖκες καὶ τὸ ἐπόμενο βράδυ θὰ τὰ προωθοῦσαν γιὰ τὸ βουνό. Κατὰ τὰ χαράματα ἄρχισαν τὰ σκυλιὰ νὰ κόβονται. Ὥσπου νὰ σκορπίσουν τὰ τσουβάλια στὰ Ἑλληνικὰ σπίτια, ἔφεξε. Οἱ Γερμανοὶ κύκλωσαν τὸ χωριὸ κι ἔβαλαν φωτιὰ στὰ πρῶτα σπίτια... Ἠδηξαν τὸν τοῖχο, πέρασαν ἀπὸ μιὰ ἔρημη αὐλή, ἔφτασαν στὸ ρέμα. Λίγο ἀκόμα καὶ θὰ ἔπιαναν τὸ δασωμένο. Μιὰ ριπὴ τοὺς ἔκοψε τὸ δρόμο. Ἔνιωσε ἕνα τσούξιμο κι ἔπεσε στ ἀβλάκι. Σκέπασε τὸ μισὸ πρόσωπο μὲ τὴ ματωμένη ἀπαλάμη, ἔβαλε τὸ ἄλλο χέρι κάτω ἀπ τὸ μάγουλο νὰ στέκει ἡ μύτη ἔξω ἀπ τὸ νερὸ καὶ παρακολουθοῦσε μέσα ἀπ τὰ δάχτυλα. Στὸν ὄχτο, καμιὰ ἑκατοστὴ μέτρα πιὸ πέρα, ἦταν ξαπλωμένος ὁ Στέφος. Πεθαμένος-ζωντανός; Μπροστὰ κι ἀριστερὰ δὲ φαινόταν καμιὰ κίνηση. Δεξιὰ δὲν ἔβλεπε τὸ Γερμανὸ ποὺ στεκόταν δίπλα στὴ μάντρα. Ἔκανε ἕνα σάλτο καὶ μιὰ ριπὴ τὸν ἄφησε στὸν τόπο...

Σουρούπωσε. Κύλησε καὶ κάμποση νύχτα. Σταμάτησαν καὶ οἱ ριπὲς τῶν πολυβόλων, καὶ οἱ κραυγὲς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰ οὐρλιάσματα τῶν σκυλιῶν, καὶ τὰ βελάσματα τῶν ζώων. Κάπου-κάπου κουφοκαίει ἀκόμα ἡ φωτιὰ καὶ ἡ μυρουδιὰ ἀπ τὶς καμένες σάρκες, τὰ καμένα σπίτια, τὸ καμένο φουσκί... σέρνεται στὰ σοκάκια, γλιστράει στὰ μαῦρα ντουβάρια, γεμίζει τὸν ἀέρα... Ἔτσι πάει τὸ χωριό, πάει κι ὁ Στέφος, πᾶνε καὶ τὰ τρόφιμα τοῦ ΕΛΑΣ... Ὁ Χαράλαμπος σηκώθηκε, ἔριξε μιὰ ματιὰ ὁλόγυρα καὶ σιγὰ-σιγά, μουσκεμένος, τσακισμένος, πικραμένος, πῆρε τὸ μονοπάτι γιὰ τὰ χωράφια, ἀφήνοντας πίσω τὰ πεθαμένα Καλύβια...

Στὴν Ἀκροποταμιὰ δὲν μποροῦσαν νὰ βάλουν βάση. Ἦταν μακριὰ καὶ χρειαζόταν ἐκεῖ ἕνας μόνιμος ἄνθρωπος. Τὸ συζήτησαν κάμποσες φορές. «Ἂν εἶχα ποῦ ν ἀφήσω τὰ παιδιά, θὰ πήγαινα ἐγώ», εἶπε ἡ Σταυρούλα τοῦ Παπανικόλα. Μὲ τὰ σακουλάκια στὴν πλάτη σὰ διακονιάρα κι ἕνα τζουμάκι γιὰ τὰ σκυλιά, περνοῦσε ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό. Δούλεψε σαράντα δυὸ μέρες. Τὴν ἔπιασαν καὶ τὴν ντουφέκισαν. Τὰ παιδιά της ἔμειναν ὀρφανά, ὅμως τώρα ἀπ τὴν Ἀκροποταμιὰ ἔρχονται κάθε δεκαπέντε τρόφιμα, σὰ νὰ τὰ στέλνει ἡ Σταυρούλα ἀπ τὸν ἄλλο κόσμο...

Τὰ Ἀετόπουλα τῆς Δροσούλας μπερμπεκοῦσαν στάχια, καλαμπόκια, πατάτες, κρεμύδια... Τὰ ὑποψιάστηκαν, τὰ κυνήγησαν, ἔριξαν στὸν ἀέρα, τάχα, σκότωσαν ἕνα... Ἡ δουλιὰ σταμάτησε λίγες μέρες κι ἄρχισε πάλι...

Στὸ Σταυρὸ καὶ τὸ Διάσελο ἀποφάσισαν νὰ δίνουν κάθε μήνα μιὰ σταθερὴ ποσότητα...

Στό...

Ἕνα καραβάνι γυναῖκες ἄφησαν δεξιὰ τὴ Στρούγκα τοῦ Βαγγέλη, χάθηκαν στὰ Καλύβια τοῦ Κοθρῆ, φάνηκαν στὶς Κορδέλες τοῦ Τρίτσα, βγῆκαν στὸ ζυγὸ καί, ἀφοῦ ξεκουράστηκαν λίγο, πῆραν τὸ ἀνάραχο γιὰ τὸ Εἰκόνισμα. Ὁ Χαράλαμπος καπνίζει καὶ συλογιέται. Τὴ θέση τοῦ Περικλῆ τὴν πῆρε ἡ Ἀλεξάντρα, τοῦ Στέφου ὁ Ἀνέστης, τῆς Σταυρούλας ὁ γέρο-Μάρκος ἀπ τὸ Μεσοβούνι, τῶν γυναικῶν ἀπ τὰ Καλύβια οἱ γυναῖκες π ἀνεβαίνουν τὸ ἀνάραχο, κι ἄλλες ἀπ ἄλλα χωριά... Οἱ Οὖνοι καῖνε, σφάζουν, ξεκληρίζουν. Ζέστες, κρύα, κατσάβραχα... Ξυπολυσιά, πεῖνα, κούραση... Παιγνίδι μὲ τὸ χάρο... Ἀπὸ ποῦ παίρνει αὐτὸς ὁ κόσμος τόση δύναμη!

* * *

Ξεψυχάει καὶ τὸ τελευταῖο καλοκαίρι. Ὁ Κόκινος Στρατὸς ἔφτασε στὶς πόρτες τῶν Βαλκανίων καὶ τὰ χτυπήματά του σκορποῦν τὴ χαρὰ στὴν οἰκουμένη. Οἱ Γερμανοί, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὴν ἱστορία, σκορποῦν τὸν ὄλεθρο. Ἡ Ἑλλάδα, ὅπως κι ὅλη ἡ ἀγωνιζόμενη Εὐρώπη, στὸ πόδι, γεμάτη περφάνια καὶ πληγές...

Ὁ Γιῶργος ὁ Καρατζὰς ποτὲ δὲν τὸ φανταζόταν, πὼς θὰ ρθεῖ μιὰ μέρα νὰ τοῦ χρειαστεῖ ἡ πεῖρα τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας. Γρήγορα προσαρμόστηκε στὶς καινούργιες συνθῆκες κι ἔγινε καλὸς στρατιώτης. Ἀγαπάει τοὺς ἀντάρτες, πολεμάει μὲ σύνεση κι ἀποφεύγει τὶς ἄσκοπες θυσίες. Οἱ παραπάνω παρουσίασαν πολλὲς φορὲς τὸ τμῆμα του γιὰ παράδειγμα. Κάμποσοι τὸν ζηλεύουν. Μερικοὶ τοῦ ρίχνουν καὶ σαϊτιές: «Ἄμα κάνεις ἀνταρτοπόλεμο...». Ὁ Γιῶργος δὲν ἀπαντάει, ὅμως ὁ καπετάνιος δὲν ἀφήνει ἐπίθεση χωρὶς ἀντεπίθεση: «Οἱ ἀπώλειες τοῦ ἐχθροῦ τὸ δείχνουν ποιός κάνει πόλεμο καὶ ποιός ἀνταρτοπόλεμο...», λέει.

Ὕστερα ἀπὸ σκληρὲς μάχες, ποὺ βάσταξαν δυὸ ἑβδομάδες, ξημέρωσαν στὸ Τρίστρατο. Φώναξε τοὺς ἀξιωματικούς, τοὺς καθόρισε τὴ διάταξη, ἔδωσε ἐντολὴ νὰ ἐγκαταστήσουν τὸ Ἐπιτελεῖο στὸ ὕψωμα τῆς Νεράιδας κι αὐτὸς κατέβηκε στὸ Σταυρό. Ὁ Χαράλαμπος, ξεσκούφωτος, καθότ᾽αν στὸ μουσκλιασμένο πεζούλι τοῦ παρεκκλησιοῦ, κρατοῦσε στὸ δεξὶ χέρι τὸ τσιμπούκι, ἔσκυβε τὸ κορμὶ στὴ γῆ κι ἔσκαβε τὸ χῶμα μὲ τὴν τρύπια ἀρβύλα.

— Χαράλαμπε! πότε ἤρθες;

— Ἔρχομαι ἀκόμα.

— Τί κάνατε;

— Φέραμε τριανταδυὸ κιβώτια φυσίγγια.

Τὸν κοίταξε δύσπιστα.

— Ποῦ τὰ βρήκατε; Σᾶς ἔδωσαν οἱ Ἐγγλέζοι;

—Ἀστειεύεστε! Μεθύσαμε τὸν ἀποθηκάριο... Κρίμα. Δὲν προλάβαμε νὰ πάρουμε καμιὰ ἑκατοστή. Ἦρθε ὁ Μύλερ.

— Καὶ ψωμὶ δὲν ἔχουμε.

— Ψὲς στὴν Ἀγράμπελη μάζεψαν ὅλο τὸ ἀλεύρι. Χούφτα δὲν ἄφησαν. Ὥσπου νὰ τὸ ἑτοιμάσουν ἔφεξε. Τὴ μέρα οὔτε ἀπ᾽ τὴ δημοσιὰ περνᾶς — χτυπάει τὸ πυροβολικὸ — οὔτε ἀπ᾽ τὴ Μολόχα. Τὴν ἔπιασαν οἱ Ἐδεσίτες...

— Οἱ Ἐδεσίτες; Τί γυρεύουν ἐκεῖ;

— Ἐμένα ρωτᾶς; Μπῆκαν στὰ κάτω χωριὰ καὶ δὲν ἄφησαν τίποτα. Πῆραν καὶ διήρους... Οἱ γυναῖκες θὰ ξεκινήσουν, μόλις σουρουπώσει. Τὰ χαράματα θὰ φτάσουν στὴν Καταβόθρα. Τὸ νοῦ σας μὴ γίνει καμιὰ παραξήγηση...

— Πέρασες ἀπ᾽ τὸν Κόζιακα; Τί κάνουν οἱ δικοί σου;

Τὸ πρόσωπο τοῦ Χαράλαμπου ἔλαμψε.

— Καλὰ ποὺ τὸ θυμήθηκες. Πόσω χρονῶν εἶναι ὁ γιός σου;

— Ὁ Θωμᾶς ἔκλεισε τὰ δέκα. Γιατί;

— Ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι μεγάλη καὶ ἡ ἐγγονή μου θὰ γίνει πολὺ ὄμορφη κοπέλα...

— Καὶ ποῦ τὸ ξέρεις;

Τράβηξε μιὰ ρουφηξιὰ καπνό, ἀπὸ συνήθιο ἔφερε τὸ χέρι στὸ κεφάλι νὰ σπρώξει τὸ καπέλο πιὸ ψηλά, χάιδεψε τὰ ψαρὰ μαλιά, ἔστρωσε τὸ μουστάκι μὲ τὴ χοντρὴ ἀπαλάμη καὶ χαμογέλασε πονηρά:

— Εἶδες καμιὰ φορὰ νὰ πέφτουν κάτω ἀπ᾽ τὴ μηλιὰ ἀγριόγκορτσα;

Σώπασε γιὰ λίγο. Ἡ ὄψη του ἔδειχνε, πὼς κάτι τὸν βασάνιζε.

— Ἐσὺ εἶσαι μικρότερος. Ἔφυγες ἀπ᾽ τὸ χωριὸ παιδὶ καὶ δὲν ξέρεις τί ἦταν ἐτοῦτα τὰ χώματα πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια. Βλέπαμε

τὸ χωροφύλακα καὶ κρυβόμαστε στὸ λόγγο... Λέγαμε γιὰ τὸν Ἁγι-Στράτη. Τὸ σωστὸ-σωστό. Εὔκολο δὲν εἶναι νὰ πεθαίνεις ἀπ τὴν πεῖνα... ἀλλὰ εἴμασταν ὅλοι μεγάλοι, κομμουνιστές. Τώρα;! Καὶ τὰ μωρά!...

Σώπασε ξανὰ καὶ πάλι μουρμούρισε:

— Ζούσαμε μὲ τὸν καημὸ νὰ δοῦμε τὴν Ἐπανάσταση καὶ τὴν εἴδαμε. Παλέβαμε πιὸ πολὺ γιὰ τὰ παιδιά μας, τ ἀγγόνια μας. Τί νὰ σοῦ πῶ! Δὲ θέλω νὰ παραστήσω τὸν ἔξυπνο. Ἀλλά, ἂν κάνουν ἀπόδραση οἱ Ἐγγλέζοι...

— Θὰ τοὺς χτυπήσουμε.

— Καὶ γιατὶ δὲ χτυπᾶμε τὸν ΕΔΕΣ; Τὸ λέω μόνο σὲ σένα. Φοβᾶμαι. Ἂν χάσουμε τὸν ἀγώνα, θέλουμε κρέμασμα...

Ὅρισαν ραντεβοὺ γιὰ τὸ βράδυ τῆς ἑπομένης καὶ χώρισαν. Ὁ Κουσοβίτσας πῆρε τὸ ρέμα γιὰ τὴν Ἀγράμπελη κι ὁ Καρατζὰς τ ἀνάραχο γιὰ τὴ Νεράιδα. Εἶχαν φτάσει στὸ «ἀμὴν» καὶ ἀπὸ πυρομαχικά, κι ἀπὸ τρόφιμα. Καὶ τώρα ἔφυγε καὶ ἡ ἀνησυχία, καὶ ἡ κούραση, καὶ ἡ ἀϋπνία. Ἀνεβαίνει τὸ ζυγό, σταματάει στὰ καραούλια, κοιτάζει τὸν τόπο γύρω — τὰ βουνά, τὶς πλαγιές, τὰ διάσελα, τὶς χαράδρες, στὰ σκόρπια χωριοδάκια...

Τὸ μεγαλεῖο ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὁ Γιῶργος δὲν καθόταν νὰ τὸ ἀναλύσει. Τὸ ζοῦσε μὲ ὅλους τοὺς πόρους τοῦ κορμιοῦ του. «Εἶσαι ἄνθρωπος τῆς δράσης, τοῦ εἶπε σὲ μιὰ συζήτηση ὁ Παντελής. Διαφορετικὸς εἶναι ὁ Λευτέρης... Μόλις βρεῖ καιρό, ὀνειροπολεῖ...». «Καὶ ποιὸς τύπος σ ἀρέσει; "τὸν πείραξε ὁ Γιῶργος". Ὁ γέρος σας, τ ἀπάντησε ἀμέσως. Ἔχει τὶς ἀρετὲς καὶ τῶν δυό σας...».

Ὁ Σαλονικιὸς εἶχε καὶ δὲν εἶχε δίκιο. Ὁ Γιῶργος ὀνειροπολοῦσε μὲ τὸ δικό του τρόπο. Στὶς μάχες, στὶς πορεῖες, στοὺς ἐλιγμούς... θαύμαξε τὴν ἀντοχή, τὴ λιτότητα, τὴν παληκαριὰ τῶν ἀνταρτῶν... Τύχαινα ἀπόβραδα νὰ βρεθεῖ στὴν κορφὴ κάποιου χωριοῦ, στ ἀγνάντιο. Στεκόταν κι ἄκουγε μὲ ἀνέκφραστη χαρὰ ν ἀχολογοῦν οἱ ρεματιὲς ἀπ τὰ τραγούδια τοῦ ἀγώνα... Ὅταν δὲν εἶχαν ἐπιχειρήσεις καὶ στάθμευαν σὲ κανένα χωριό, πήγαινε στὶς συγκεντρώσεις, ἔπιανε μιὰ ἀπόμερη γωνιὰ καὶ παρακολουθοῦσε, καὶ καμάρωνε, γελοῦσε κι ἔλεγε: «Ποιός θὰ τὸ πίστευε!». Ἡ «ἀπόδοση» τῆς δικαιοσύνης, ποὺ καθόταν σὰν ταφόπετρα στὰ στήθια τοῦ κόσμου, ἔγινε ἁπλὴ καὶ ξάστερη ὑπόθεση. Ὅσο κι ἂν στριφογύριζε ὁ κατηγορούμενος, δὲν μποροῦσε νὰ κρυφτεῖ πίσω ἀπ τὸ δάχτυλό του καὶ οἱ δικαστὲς ἔκριναν, μπροστὰ στὸν κόσμο καὶ δὲν εἶχαν κανένα συμφέρο νὰ βγάλουν ἄδικες ἀποφάσεις. Χάθηκαν οἱ φαγωμάρες, τὰ μίση, οἱ κλεψιές... Μαζεύονταν οἱ γυναῖκες στὴν πλατεία, στὸ σχολειὸ ἢ στὴν ἐκκλησιά. Σημαινόταν ἡ ὑπεύθυνη: «Ἐσεῖς ἀπ τὸν ἀπάνω μαχαλὰ θὰ κουβαλήσετε τὰ πυρομαχικά. Σεῖς ἀπ τὸν Ἁγι-Μάρκο θὰ ζυμώσετε ψωμί!...». Κι ἔπαιρναν τὰ

σύνεργά τους καὶ ξεκινοῦσαν ἡ μιὰ ὕστερ' ἀπ τὴν ἄλλη. Οἱ ἴδιες σκηνὲς στὸ Λαϊκὸ Συμβούλιο, στὴν Ἐπιμελητεία... Ἔφτανε ἕνα τιμῆμα τὴ νύχτα στὸ χωριὸ καὶ σὲ μισὴ ὥρα ταχτοποιοῦνταν ὅλοι σὲ καταλύματα... Ἔφερναν τὴν εἴδηση τὰ μεσάνυχτα καὶ ξεκινοῦσαν, ὅ,τι καιρὸς κι ἂν ἦταν, ὅσο μακριὰ κι ἂν ἔπεφτε, νὰ μεταφέρουν τοὺς τραυματίες κι ἀπ τὶς μαχόμενες περιοχές. Μερικοὶ γύριζαν κι αὐτοὶ τραυματισμένοι, ἄλλοι δὲν γύριζαν καὶ καθόλου. Ἔβαλαν τηλέφωνα, ἔχτισαν σχολιά, διόρισαν δασκάλους, ἔφτιαξαν τοὺς δρόμους καὶ τὰ γεφύρια. Ὁ ἐχθρὸς χαλοῦσε κι αὐτοὶ πάλι ἀπ τὴν ἀρχή. Χάνονταν ὁ ἕνας, ἔπαιρνε τὴ θέση του κάποιος ἄλλος. Ὁ καθένας ἤξερε τὶς ὑποχρεώσεις του καὶ τὴ σειρά του καὶ ζοριζόταν νὰ μὴ μείνει πίσω, καὶ δὲ χάριζε κάστανα στοὺς ἔξυπνους, ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ ξεφύγουν. Οἱ «φθειροπώγωνες καὶ τραγοσκελεῖς», ὅπως τοὺς ἔλεγαν κάποτε οἱ τρανοί, ἔφτιαξαν τὸ δικό τους κράτος καὶ μέσα σὲ δύσκολες συνθῆκες τὸ διοικοῦσαν ἄξια...

Τὸ Γιῶργο τὸν μεθοῦσε ὁ ἀγέρας τῆς ἡρωικῆς ἐποχῆς καὶ δὲν τὸν ἄφηνε νὰ δεῖ τ ἀρνητικὰ σημεῖα. Ἦταν ἀπ τοὺς κομμουνιστές, ποὺ εἶχαν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὴν καθοδήγηση. Ἡ πολιτικὴ-ἰδεολογικὴ σύγχυση, ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸ Κόμμα, ποὺ διοχετευόταν ἀπ ὅλα τὰ κανάλια καὶ καλλιεργόταν μὲ ὅλους τοὺς τρόπους, δὲν ἄφηνε τοὺς κομμουνιστὲς νὰ δοῦν τὰ λάθη. Ὡστόσο καὶ σ αὐτὸν παρουσιάστηκαν ἀμφιβολίες σχετικὰ μὲ τὰ ἀποτελέσματα κι ὄχι τὶς αἰτίες, ποὺ ὁδηγοῦσαν τὴν ἐπανάσταση σὲ ἀποτυχία. Ἡ σημερινὴ συζήτηση τὶς ἐνίσχυε. Κι ὁ Χαράλαμπος ἦταν ἁγνὸς σύντροφος. Στὶς γνῶμες του δὲν ὑπῆργαν οὔτε στενὰ-προσωπικὰ συμφέροντα, οὔτε ἀρωστιάρικες φιλοδοξίες. Ἡ σκληρὴ ζωὴ πολλὰ τὸν εἶχε διδάξει. Ἡ δουλιὰ τὸν ἔφερνε σ ἐπαφὴ μὲ τὸν πολὺ κόσμο κι ἤξερε τὶς ἀνησυχίες του. Θυμήθηκε καὶ τὰ λόγια τοῦ γερο-Σαλονικιοῦ: «Μακριὰ ἀπ τὴ φαυλοκρατία, τὸ παλάτι καὶ τοὺς Ἐγγλέζους. Ἦταν καὶ εἶναι ὁ κακὸς δαίμονας τῆς Ἑλλάδας!». Κι ὁ ἁπλὸς κόσμος τὸ ἔλεγε: «Τί θὰ γίνει μὲ τοὺς Ἐγγλέζους;». Καὶ ἡ ἀντίδραση τὸ ψιθύριζε: «Ἂν θὰ σᾶς ἀφήσουν οἱ σύμαχοι!».

Τὸ Γιῶργο τὸν Καρατζὰ σὰ νὰ τὸν θυμηθήθηκε ἡ παλιὰ λογική. Ἀνεβαίνει τὸ ζυγό, στέκει πότε δῶ, πότε κεῖ, ἀγναντεύει τὸν τόπο γύρω κι ἀπ τὴ μιὰ χαίρεται ὡς τὰ κατάβαθα τῆς ψυχῆς μὲ τὸ μεγαλεῖο τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης κι ἀπ τὴν ἄλλη λέει μέσα του: «Αὐτοί, ντόπιοι καὶ ξένοι, πᾶνε νὰ μᾶς βάλουν ξανὰ στὸ τσουβάλι». Καὶ πάλι δὲν τὸ σηκώνει ἡ ψυχή του καὶ παρηγοριέται: «Ἀδύνατο! Παρ ὅλες τὶς ἀτιμίες τους, ἐμεῖς θὰ νικήσουμε!».

Ὁ ΕΛΑΣ ἀπὸ καιρὸ εἶχε μπεῖ κάτω ἀπ τὶς διαταγὲς τοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς, δηλ. τοῦ ἐγγλέζικου ἰμπεριαλισμοῦ. Τὸ Φλεβάρη συγκροτήθηκε καὶ ἀναδιοργανώθηκε ἀργότε-

ρα, ἡ ΠΕΕΑ, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκπροσωπεῖ τὸ μαχόμενο Ἔθνος, νὰ καθοδηγεῖ καὶ νὰ περιφρουρεῖ τὴν Ἐπανάσταση ἀπ τὰ χτυπήματα καὶ τὶς δολοπλοκίες τῶν ἐχθρῶν της. Μπῆκαν σ αὐτὴ ἕνας ἐργάτης κι ἕνας ἀγρότης. Οἱ ὑπόλοιποι ἦταν προσωπικότητες, ποὺ κανέναν σχεδὸν δὲν ἐκπροσωποῦσαν, ποὺ δὲν ἔνιωθαν τὶς λαχτάρες τοῦ λαοῦ καὶ στὴν οὐσία δὲν μποροῦσαν νὰ ὑπερασπίσουν τὰ συμφέροντά του. Τὸ Μάη συνῆλθε τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο τῶν Κορυσχάδων. Ἦταν μέρος 203 ἢ 206 Ἐθνοσύμβουλοι. Ἐργάτες 22, ἀγρότες 23, μικροαστοὶ 150, βιομήχανοι 5 καὶ 3 γυναῖκες. Μὲ λίγα λόγια, 3,5 περίπου φορὲς περισότεροι οἱ μικροαστοὶ ἀπ τοὺς ἐργάτες καὶ ἀγρότες καὶ οἱ γυναῖκες, σὰν ἀνταμοιβὴ γιὰ τὸ ὁλοκαύτωμά τους, λιγότερες κι ἀπ τοὺς βιομήχανους .

Ἡ ἔλειψη πίστης στὶς λαϊκὲς δυνάμεις, στὴ συμπαράσταση τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης καὶ τῶν πραγματικὰ ἀντιφασιστικῶν δυνάμεων ὁδήγησε στὸ Λίβανο. Ὁ Πετράκης περνοῦσε ἀπ τὶς ὀργανώσεις καὶ ἐγκωμίαζε τὴν ὀρθὴ πολιτικὴ τοῦ Κόμματος. Ἀκούστηκαν καὶ διαφορετικὲς γνῶμες, ὅμως γρήγορα πνίγηκαν μέσα στὸ γενικότερο πνεῦμα τοῦ μικροαστικοῦ φόβου.

Οἱ Γερμανοί, ἀκολουθώντας τὴ δημοσιά, προσπαθοῦν νὰ σπάσουν, χρησιμοποιώντας πυροβολικό, μηχανοκίνητα καὶ πεζικό. Οἱ Ἐλασίτες τοὺς ματώνουν, τινάζουν στὸν ἀέρα τοὺς βράχους καὶ τὰ γιοφύρια...

Ἀπέναντι ἀπ τὴ Νεράιδα, 150-200 μέτρα ἀπόσταση, εἶναι τὸ Στερφολίβαδο. Ἀπ τὸν Αὐχένα τοῦ Πλύτσα, ποὺ ἑνώνει τὰ δυὸ ὑψωματάκια, ἀνατολικὰ κατεβαίνει μιὰ ἀπότομη χαράδρα καὶ δυτικὰ τὸ ρέμα, ποὺ φτιάχνει πιὸ κάτω τὸ Βοϊδοπόταμο. Μετὰ τὸ μεσημέρι στὸ Στερφολίβαδο φάνηκαν κινήσεις καὶ μιὰ ὥρα ἀργότερα ἀνάφεραν, πὼς στὰ χωριὰ Κέδρος καὶ Πουρνάρι, δεξιὰ ἀπ τὸ Βοϊδοπόταμο, μπῆκαν Ἐδεσίτες. Ὁ Γιῶργος φώναξε τὸν καπετάνιο, ποὺ εἶχε κατεβεῖ στὰ τμήματα, νὰ ρθεῖ ἀμέσως. Στὸ μεταξὺ οἱ Γερμανοὶ κίνησαν ἕνα λόχο στὸ ἀριστερὸ καὶ οἱ Ἐδεσίτες ἀπ τὸ Στερφολίβαδο, μὲ τὸ πρόσχημα νὰ τοὺς σταματήσουν, χτυποῦσαν τοὺς Ἐλασίτες ἀπ τὰ πλάγια.

Ὁ καπετάνιος μὲ τὸ Ἐπιτελεῖο καὶ τὴν ἐφεδρεία, ἐχτὸς ἀπὸ μιὰ διμοιρία, ἔφυγε γιὰ τὸ Βοϊδοπόταμο μὲ ἀποστολὴ νὰ ἐξασφαλίσει τὸ δρομολόγιο ὑποχώρησης. Οἱ διμοιρίες ποὺ κρατοῦσαν τὴ Ράχη τοῦ Πατσατζῆ, βρέθηκαν ἀνάμεσα σὲ δυὸ πυρὰ κι ὕστερα ἀπὸ τρίωρη σκληρὴ μάχη σκόρπισαν. Ὁ Γιῶργος προώθησε τὴν ἐφεδρία στὸ Γρέκι, καμιὰ τριακοσαριὰ μέτρα πιὸ κάτω γιὰ ν ἀποφύγει τὴν ὑπερφαλάγγιση καὶ εἰδοποίησε τὰ τμήματα ν ἀρχίσουν τὴ σύμπτυξη.

Ἡ μάχη συνεχίζεται. Ὁ ἥλιος ζυγώνει στὴ δύση. Ἀπ τὸ Στερφολίβαδο ξεκίνησαν καμιὰ τριανταριὰ Ἐδεσίτες, ἀκροβολισμέ-

νοι, καὶ προχωροῦσαν γιὰ τὸν Αὐχένα. Ὁ Γιῶργος καὶ οἱ τρεῖς σύνδεσμοι ποὺ βρέθηκαν ἐκείνη τὴν ὥρα στὴν ἔξοδα, ἔπιασαν θέσεις καὶ μὲ τὰ αὐτόματα τοὺς σταμάτησαν. Ἀπ τὴν πρώτη γραμμὴ ἀνάφεραν, πὼς ἀπαγκιστρώθηκαν κανονικά. Οἱ μισοὶ εἶχαν περάσει κιόλας τὸ ζυγό. Ὁ Γιῶργος ἔστειλε τὸν ἕνα σύνδεσμο στὸ Γρέκι νὰ πεῖ στὸ διμοιρίτη νὰ τραβηχτοῦν στὸ Σέλωμα καί, ὅταν θὰ περνοῦσε κεῖ τὸ τελευταῖο τμῆμα, νὰ τ ἀκολουθήσουν σὰν ὀπισθοφυλακή.

Ὁ ἥλιος ἔκατσε στὴ δύση. Σταμάτησαν τὰ πυρὰ καὶ στὸ Γρέκι. Στὸ Διάσελο ἀνέβηκαν οἱ Γερμανοί. Ὁ Γιῶργος ἔριξε μιὰ πέτρα στὸ δεξιὸ βράχο.

— Γρηγόρη! κάνε ἕνα ἅλμα νὰ περάσεις τὸ τσουγκάρι... κι ὕστερα ἀπὸ μένα ἐσύ, Λεωνίδα.

Ὁ πρῶτος πέρασε μέσα σὲ βροχὴ ἀπὸ σφαῖρες. Πέντε λεφτὰ ἀργότερα ξεκίνησε αὐτός. Γιὰ ν ἀποφύγει τὸ ἐπισημασμένο μέρος, λοξοδρόμησε καμιὰ τριανταριὰ μέτρα κι ἄρχισε ν ἀνεβαίνει τὴν πλαγιά, κοντὰ στὸ φρύδι γλίστρησε. Τὰ λίγα δευτερόλεφτα ὥσπου νὰ σηκωθεῖ, ἔδωσαν τὸν καιρὸ νὰ τὸν σκοπεύσουν.

Ὁ δεύτερος σύνδεσμος τὸν κατέβασε στὴ χαραδρίτσα καί, ἀκολουθώντας τὸ ρεματάκι, τὸν ἔκρυψε στὴ Δρακοσπηλιά.

Ὅταν συνῆρθε, εἶχε νυχτώσει γιὰ καλά.

— Νερό! μουρμούρισε.

— Θὰ πάω νὰ πάρω, σ. Διοικητή.

— Ποῦ;

— Στὴ Βρύση τοῦ Τσέλιγκα.

Μὲ μιᾶς ὅλα ξεκαθάρισαν.

— Ὑποψιάζονται, πὼς ἐδῶ γύρω ἔμειναν ξεκομμένοι τραυματίες καὶ τὴ φυλᾶνε. Μὴν πᾶς.

Ὕστερα ἀπὸ κάμποση ὥρα ψιθύρισε ξανά:

— Κρυώνω!

Ὁ σύνδεσμος ἔβγαλε τὸ χιτώνιο καὶ τὸ ἔριξε στὶς πλάτες τοῦ διοικητῆ του.

Ἀκούστηκαν πυρά.

— Τὰ πολυβόλα τ Ἀναστάση, πρόφερε σιγά. Λεωνίδα! ἔβγα στὸ Καραούλι νὰ δεῖς ποῦ βρίσκονται. Πρόλαβαν νὰ περάσουν ἢ τοὺς ἔκλεισαν ἀπὸ δῶ;

Σὲ δέκα λεφτὰ ἐπέστρεψε ὁ σύνδεσμος.

— Πέρα ἀπ τὸ Βοϊδοπόταμο, εἶπε μπαίνοντας. Κατὰ τὸν Ἅη Λιὰ τοῦ Κέδρου...

Ἡ νύχτα κυλάει ζεστὴ-ἀπαλή. Ὁ Γιῶργος ὁ Καρατζὰς ἀντιμετώπισε τὸ θάνατο, ὅπως καὶ τὴ ζωή: Μὲ ἀπόλυτη ἠρεμία. Ἀπ τὸ στόμα του δὲ βγῆκε οὔτε ἕνα βογγητό, οὔτε ἕνα παράπονο. Καὶ

νερὸ δὲ ζήτησε ἄλλη φορά. Τέλος, σὰ νὰ σταμάτησε καὶ ἡ ἀνάσα του.

— Συναγωνιστὴ Διοικητή! εἶπε ὁ σύνδεσμος, νὰ δεῖ ἂν ζεῖ. Ξέρω ἕνα μονοπάτι, μέσα ἀπ τὴ χαράδρα... Ἅμα θὰ ὄγει τὸ φεγγάρι, θὰ σὲ κατεβάσω σιγὰ-σιγὰ στὸ Παλιοχώρι.

— Στὸ Παλιοχώρι!... Μὲς τὴ ρεματιά!... Σὲ ἀπομονώνουν τὰ βουνὰ ἀπὸ γύρω... Στὸν Ἀετὸ θὰ ἤθελα νὰ μὲ πᾶς... Στὴν Πυραμίδα... Ν ἀγναντεύω καὶ νὰ βλέπω τὸ χωριό μου... τοὺς γέρους μου... τὰ παιδιά μου... Νὰ ἔχω συντροφιὰ τοὺς βλάχους... Νὰ τοὺς ἀκούω νὰ μιλοῦν γιὰ τὰ πρόβατά τους, τὴ ζωή τους...

Στὸ Νεκροταφεῖο τῆς Καταβόθρας φάνηκε μιὰ σειρὰ τροχιοδειχτικὲς σφαῖρες. Ἀκολούθησαν ριπές. Οἱ γυναῖκες ξεκίνησαν μὲ τὸ σούρουπο. Πέρασαν τὴ δημοσιὰ καί, γιὰ νὰ προλάβουν νὰ πᾶνε γρηγορότερα ψωμὶ στοὺς ἀντάρτες, πῆραν ἕνα μονοπάτι ὀρθοάπότομο μέσα ἀπ τὸ δάσος κι ἔφτασαν στὸ χωριὸ χωρὶς νὰ ξέρουν πῶς εἶχαν μπεῖ οἱ Ἐδεσίτες. Τὶς χτύπησαν. Σκότωσαν μιά, τραυμάτισαν μιὰ ἄλλη καὶ τοὺς πῆραν τὰ τρόφιμα. Μιὰ ἀπόπειρα τοῦ ΕΛΑΣ νὰ πιάσει τὸ Καταφύγι, ἀπότυχε. Στὸ ἐνδιάμεσο εἶχαν σφηνωθεῖ Ἐδεσίτες... Οἱ ραδιοσταθμοὶ τοῦ Μπὶ-Μπὶ-Σὶ καὶ τοῦ Καΐρου μετάδωσαν πρωὶ-πρωί: «Τὸ ΕΑΜ παραβίασε τὴ Συμφωνία... Ὁ ΕΛΑΣ χτύπησε τὰ τμήματα τοῦ ΕΔΕΣ στὰ ὑψώματα τῆς Νεράιδας... Στὸ χωριὸ Καταβόθρα τραυμάτισαν καὶ σκότωσαν ἄοπλες γυναῖκες...». Καὶ ὁ Ρήγας ὁ Πετράκης ἔλεγε στὸν Κεφάλα: «Πρέπει νὰ γίνει συνείδηση ὅλων. Ἐμεῖς δὲ μονοπωλοῦμε τὸν ἀγώνα... Πᾶμε γιὰ ἐκλογές, ποὺ θὰ τὶς κάνει ἡ Κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἑνότητας...».

Ὁ Λεωνίδας εἶναι βέβαιος, πὼς ὁ διοικητής του πέθανε καὶ δὲν ξέρει τί νὰ κάνει. Νὰ μείνει ὥσπου νὰ φέξει ἢ νὰ φύγει; Βγῆκε ἀπ τὴ Σπηλιά. Κοίταξε ὁλόγυρα, ἀναποφάσιστος. Προχώρησε καὶ δυὸ βήματα. Τὰ πετραδάκια, ποὺ κύλησαν στὴν κατηφόρα, σὰ νὰ ξύπνησαν τὸ Γιῶργο τὸν Καρατζά.

— Λεωνίδα! ἔφεξε;

— Θὰ εἶναι δυὸ ὧρες νύχτα ἀκόμα, συν. Διοικητή. Κοντεύει τὸ φεγγάρι. Φώτισε λιγάκι. Θὰ σὲ πάρω στὴν πλάτη καὶ σιγὰσιγὰ θὰ κατεβοῦμε.

Μὰ ἐκεῖνος ἀπάντησε στὶς δικές του σκέψεις:

«Κατίνα! Σοῦ εἶχα ὑποσχεθεῖ, ἅμα θὰ τέλειωνε ὁ ἀγώνας θὰ ρχόμουν νὰ σοῦ κρατήσω συντροφιά... Τώρα, ὅπως καταλαβαίνεις, θὰ σοῦ στέλνω χαιρετίσματα ἀπ τὸ ὕψωμα τῆς Νεράιδας μὲ τοὺς ἀγέρηδες, μὲ τὰ πουλιά, μὲ τοὺς διαβάτες... Οἱ Γερμανοὶ φεύγουν. Φτάνει ἡ λευτεριά. Τὰ παιδιά μας, ὅσο θὰ ζοῦν οἱ καημένοι οἱ γέροι, θὰ τὰ προσέχουν, θὰ τὰ φροντίζουν. Ὕστερα θὰ μείνουν, ὅπως

κι ἄλλα ὀρφανά, στὸ Κόμμα, στὸ λαό, κι ὅπως φαίνεται δὲ θὰ ἔχουν τὶς δικές μας στενοχώριες. Σταμάτησε λίγα δευτερόλεπτα καὶ πρόστεσε μὲ φωνὴ πολὺ ἀδύνατη, κάπως θλιμμένη: Μὰ ἂν ἔρθουν τὰ πράματα ἀνάποδα, θ ἀκολουθήσουν τὸ δικό μας δρόμο, θὰ περάσουν ἀπ τὰ δικά μας λημέρια... θὰ καθήσουν στοὺς ἴδιους κάβους... θ ἀγναντεύουν τὴ θάλασσα καὶ θὰ καρτεροῦν... Ἐμεῖς, Καλή μου, ὅσο μποροῦσαμε, κάναμε τὸ χρέος μας...».

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ἡ γιορτὴ ἐρχόταν ἀπὸ μακριά, ἀπὸ τὸ '18 καὶ πιὸ παλιά. Περπάτησε στὰ ἔρημα σοκάκια, κυνηγημένη, κακοντυμένη, κουρασμένη, μὲ τρύπια παπούτσια, χωρὶς ψωμί... Κοιμήθηκε στὰ ὑπόγεια, στὰ νταμάρια, στὶς σπηλιές... Τὴν ἔδειραν οἱ βαρυχειμωνιές, τὴν ἔκαψε ὁ λίβας... Ἔβαζε τὰ στήθια κόντρα στοὺς βοριάδες καὶ τύχαιναν καιροὶ νὰ πιάνεται μὲ τὰ νύχια καὶ τὰ δόντια, νὰ κρύβεται κάτω ἀπ τὶς πέτρες, γιὰ νὰ μὴ τὴν παρασύρει ἡ μπόρα... Τὴν ἔθρεψαν οἱ πόνοι καὶ οἱ καημοί, τὰ βάσανα καὶ οἱ κατατρεγμοί, τὸ αἷμα καὶ τὰ δάκρια, ἡ λίγη χαρὰ καὶ τὰ πολλὰ ὄνειρα... Ξεκίνησε ἀδύναμη μέσα στὴν παγωμένη νύχτα, πέρασε ἀπὸ φυλακὲς καὶ ἐξορίες, ἀπὸ πολιτεῖες καὶ χωριά, ἀπὸ κάμπους καὶ βουνὰ κι ἔγινε φουρτουνιασμένη θάλασσα. Τὴν τραγούδησαν στὰ παράνομα τυπογραφεῖα καὶ τὰ «κρυφὰ σχολειά», στὸ Χαϊδάρι, στὸ Κούρνοβο, στοῦ Παύλου Μελᾶ, στὸ Σκοπευτήριο, τὴν τραγούδησαν μὲ τὰ συνθήματα στοὺς τοίχους, μὲ τὶς διαδηλώσεις στοὺς δρόμους, μὲ τὸ χωνὶ καὶ τὸ ντουφέκι σ ὅλες τὶς γωνιὲς τῆς Πατρίδας μας. Μὲ τὸ ὄνομά της στὸ στόμα χόρεψαν οἱ μελλοθάνατοι «σὲ μαρμαρένια ἁλώνια...».

Πάνω ἀπ τὴν ἀδούλωτη Ἀθήνα γελάει ὁ γαλάζιος οὐρανός της καὶ τὰ μάρμαρα — ἡ αἰώνια δόξα της — λάμπουν σήμερα πιὸ πολὺ κάτω ἀπ τὸ φθινοπωρινὸ ἥλιο. Οἱ βροχὲς τοῦ Σεπτέμβρη-Ὀκτώβρη ἔπλυναν τὸν τόπο, τὸν ἀγέρα καὶ τὴν καθαρὴ ἀτμόσφαιρα προβάλουν πέρα ὡς πέρα τὰ βουναλάκια. Ἡ θάλασσα ὕστερα ἀπὸ τὴν καταιγίδα κοιμᾶται. Ἡ γαλανόλευκη καὶ ἡ κόκινη παντιέρα μὲ τὸ σφυροδρέπανο ἀνεμίζουν δίπλα-δίπλα σ ὅλη τὴν πόλη καὶ οἱ πόρτες τῶν σπιτιῶν εἶναι ὀρθάνοιχτες. Ὁ ἀνθρώπινος χείμαρος κατακλύζει τὶς αὐλές, τὰ σοκάκια, τοὺς δρόμους, τὶς πλατεῖες. Τραγούδια καὶ χοροί, φιλιὰ καὶ ἀγκαλιές, γέλια καὶ δάκρια... καὶ τὸ κύμα τῆς ἀπέραντης χαρᾶς σκορπάει τὰ σύνεφα, ποὺ πᾶνε νὰ σκεπάσουν τὴ χιλιάκριβη τὴ Λευτεριά, πρὶν ἀκόμα ἀνατείλει...

* * *

Ἡ Μόπη, ξαπλωμένη σὰν παράλυτη στὸ κρεβάτι, καταπίνει, ὅλο καταπίνει καὶ τὸ φαρμάκι δὲ λέει νὰ τελειώσει. Δυὸ εἰκοσιτετράωρα — κι ὁ Θεὸς ξέρει πόσα ἀκόμα — δὲ βγῆκε καθόλου ἀπ τὸ σπίτι. Καλύτερα νὰ εἶχε πεθάνει. Δὲ θὰ ἔβλεπε τὸ «τερατούργημα».

Ὁ Λάκης στέκει πίσω ἀπ τὶς κουρτίνες τοῦ παραθυριοῦ μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα καὶ κοιτάζει ἀνέκφραστα τὰ σπίτια, τοὺς δρόμους, τὸν ἥλιο, ποὺ ζυγώνει στὴ δύση, τὰ ἀλαφρὰ συνεφάκια, ποὺ ταξιδεύουν στὸν οὐρανὸ τῆς Ἀττικῆς. Ἀκούει τὴν πανηγυρικὴ βοὴ τῆς πόλης καὶ στὴν ὄψη του δὲ βλέπεις οὔτε χαρά, οὔτε λύπη, οὔτε φόβο. Ἀπότομα τὸ πρόσωπό του σκοτείνιασε, τρεμούλιασαν οἱ ἄκρες τῶν χειλιῶν, σὰ νὰ τὶς χτύπησε ἠλεκτρικὸ ρεῦμα. Στὸ ἀπέναντι πεζοδρόμιο περπατάει ἕνας Ἐλασίτης μὲ στραβοβαλμένο δίκωχο καὶ πιστόλι στὸ ζωνάρι.

Κατὰ τὸ σούρουπο κατέβηκε τὶς σκάλες καὶ μπῆκε στὸ δωμάτιο.

— Ὥστε ἦρθες; ρώτησε παγερά.

Ὁ Μίμης τοῦ ἔριξε μιὰ ματιὰ περιφρονητική.

— Ναί! ἀδερφέ, ἤρθα νὰ ξοφλήσουμε κάποιους παλιοὺς λογαριασμούς.

Δὲν ἀπάντησε στὴν πρόκληση. Ἅπλωσε τὸ χέρι καὶ τοῦ ἔδωσε ἕνα χαρτί, διπλωμένο, χτυπημένο στὴ γραφομηχανή.

— Νὰ τὸ ὑπογράψεις καὶ νὰ τὸ δώσεις στὶς ἐφημερίδες. Νὰ τὸ πᾶς καὶ στοὺς Ἐγγλέζους.

Ὁ Μίμης τὸ διάβασε κι ἄφησε ἕνα χαμόγελο σαρκαστικό.

— Ναί! ἀδερφέ. Θὰ τὸ πάω, ὄμως κάπου ἀλλοῦ καὶ θὰ καταγγείλω κάποιον ἄλλον. Νόμιζα πὼς εἶχες φύγει μὲ τοὺς καταχτητές. Δὲν πίστευα νὰ ἔχεις τόση ἀναίδεια.

— Ὅσο περνοῦν τὰ χρόνια, τόσο πιὸ ἠλίθιος γίνεσαι.

— Ξεκουμπήσου ἀπὸ δῶ, κανάγια! Καὶ στὸ πτῶμα τῆς μάνας σου πάτησες.

Ὁ Λάκης, χωρὶς νὰ σαλέψει, φόρεσε ἀργὰ-ἀργὰ τὰ γάντια.

— Κόντεψε τὴ γλῶσσα σου, γιατὶ κάποιος ἀπ τοὺς δυό μας θὰ ξεκουμπιστεῖ, πρόφερε βαριὰ-βαριά.

Ὁ Μίμης μι ἕνα πήδημα βρέθηκε κοντά του. Τὸν ἔπιασε ἀπ τὸ μπράτσο καὶ τὸν ἔσπρωχνε κατὰ τὴν πόρτα. Ὁ Λάκης ἔκανε ἕνα βῆμα στὴν πάντα κι ἔβγαλε τὸ μαχαίρι. Ὕστερα, γυρίζοντας στὴν ἀπολιθωμένη μάνα, πρόστεσε:

— Νὰ πεῖς, πὼς τὸν σκότωσαν οἱ Ἐλασίτες.

Ὅλη τὴ νύχτα τὴν πέρασε δίπλα στὸ πεθαμένο παιδί της. Κατὰ τὰ χαράματα σηκώθηκε κι ἔβαλε σὲ μιὰ βαλίτσα λίγα ἐσώ-

ρουχα, τὰ χρυσαφικά, ποὺ τῆς εἶχαν ἀπομείνει καὶ τὶς λίρες, ποὺ τὶς εἶχε μαζέψει μὲ τὸν «κόπο» της στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς. Τραβώντας γιὰ τὴν πόρτα, εἶδε στὸ πάτωμα τὸ χαρτί. Ὁ Μίμης, σὰν αὐτόπτης μάρτυς, κατάγγελνε τὰ ἐγκλήματα τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ: Τὶς κλεψιές, τὶς ἁρπαγές, τοὺς θάσμους, τὶς διαδικὲς σφαγές... Τὸ τσαλάκωσε μὲ γινάτι, ὅμως μετάνιωσε ἀμέσως. Τὸ ἔσιαξε καλὰ-καλὰ μὲ τὴν ἀπαλάμη νὰ φαίνονται τὰ γράμματα, τὸ ἔχωσε στὴν τσέπη τοῦ πεθαμένου καὶ βγῆκε.

Σ ἕνα μικρὸ μοναστήρι, χτισμένο σὲ μιὰ γραφικὴ πλαγιὰ τοῦ Εὐβοϊκοῦ καταστάλαξε. Τὸ ἄλλο πρωὶ βρῆκε ἀνθρώπους στὸ κοντινὸ χωριό. Ἐπιδιόρθωσε τὰ κελιὰ κι ἔχτισε ἀπ τὰ θεμέλια τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Σωτῆρος. Τότε, στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς καὶ τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, ὁ κόσμος ξέχασε καὶ τὸ Θεὸ καὶ τὸ διάβολο. Ἀργότερα ἄρχισαν νὰ μιλοῦν γιὰ τὴν ἅγια ψυχὴ τῆς Ἀγνῆς — μὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα εἶχε παρουσιαστεῖ ἐκεῖ — καὶ γιὰ τὰ θάματα, ποὺ ἔκανε τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Σωτῆρος μετὰ τὸ θάνατό της...

* * *

Ὁ Λευτέρης δὲν ἔκατσε νὰ χαρεῖ τὴ Λευτεριά. Ὅταν ὁ ΕΛΑΣ μπῆκε στὴν Ἀθήνα, πῆγε κι ἀντάμωσε τὸν ὑπεύθυνο:

— Νὰ πεταχτῶ γιὰ λίγες μέρες στὸ χωριό...

Ὁ ἐρχομός του σκάλισε ξανὰ τοὺς πόνους τῶν γέρων. Ἡ Βάσω κλαίει τὴ Φώτω, τὸ Φώτη, τὴν Κατίνα, τὸ Θοδωρή, τὸ Γιῶργο. Πότε μὲ τὴ σειρὰ τοῦ θανάτου καὶ πότε ἀνακατεμένα.

— Κανένα σπίτι, παιδί μου, δὲν ἔχει τόσους πεθαμένους, ἔλεγε μέσα ἀπ τοὺς λυγμούς.

Στὴ διαδρομή, καὶ πιὸ πολὺ σὰν ἔφτασε στὸ Περιστέρι, ἀντίκρυσε μιὰ καινούργια γι αὐτὸν εἰκόνα, ποὺ τοῦ ἔκανε βαθιὰ ἐντύπωση. Καὶ στὶς πόλεις ὑπόφεραν οἱ ἄνθρωποι. Ἀπ τὴν πλευρὰ τῆς τρομοκρατίας καὶ περισότερο. Ὅμως ἐδῶ, στὴν ὕπαιθρο, ἔβλεπες πόσο στοίχισε ὁ ἀγώνας. Ὁ κόσμος στέγνωσε, ἔμεινε χωρὶς ροῦχα, χωρὶς παπούτσια, ἀσχήμυνε στὴν ἐμφάνιση, ἀγρίεψε. Τὰ σπίτια σὰ χάνια, χωρὶς ἔπιπλα, ρουχισμό, σκεύη... Καὶ ὁ τόπος εἶχε περισότερες πληγές. Ἐκτὸς ἀπ τὰ καμένα σπίτια καὶ τὰ καταστραμένα χωριά, ἐξαφανίστηκαν καὶ τὰ δάση. Στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς τὰ ἔκοβαν, τὰ ἔκαιγαν καὶ τὰ ἔσπερναν βρίζα καὶ κριθάρια, γιὰ νὰ παλέψουν τὴν πείνα.

— Λευτέρη μου! τί θὰ κάνεις; τὸν ρώτησε μιὰ μέρα ἡ Βάσω. Θὰ πᾶς πάλι δάσκαλος; Δὲν μπορεῖς νὰ ρθεῖς στὸ χωριό μας, νὰ σ ἔχουμε κοντά μας;

— Θὰ δοῦμε, μάνα, πῶς θὰ πάει ἡ κατάσταση.

Γιὰ τὴν Ἀθηνὰ δὲν τὸν ρωτοῦσε, γιὰ νὰ μὴν τὸν στενοχω-

ρέσει. Ὅμως μιὰ Κυριακή, κεῖ ποὺ κάθονταν οἱ δυό τους καὶ κουβέντιαζαν, δὲ βάσταξε:

— Μὲ τὴ γυναίκα σου, τί λές; θὰ τὰ σιάξετε;

— Θὰ κάνω μιὰ ἀπόπειρα. Ἔχουμε παιδιά...

Καὶ τὰ σχολιά, ποὺ ἄλλες χρονιὲς λειτουργοῦσαν, φέτος δὲν ἄνοιξαν. Κι ὁ Λευτέρης πρωὶ-πρωὶ ἔπαιρνε τὰ παιδιὰ — στὴν ἀρχὴ καὶ τὰ τέσσερα, ὕστερα ἡ Βάσω μὲ διάφορες προφάσεις κρατοῦσε τὸ Θωμιὰ καὶ τὸ Βαγγέλη — καὶ πήγαιναν περίπατο. Τὰ ἔβλεπε νὰ τρέχουν, νὰ παίζουν, νὰ τσακώνονται, νὰ γελοῦν, νὰ κλαῖνε... καὶ δὲ χόρταινε. Ὅταν κουράζονταν, ἔβαζε τὸ ἕνα ἀπὸ τὴ μιὰ πάντα, τὸ ἄλλο ἀπ τὴν ἄλλη καὶ τοὺς ἔλεγε ἱστορίες καὶ παραμύθια. Μιὰ ἀπ τὶς πρῶτες μέρες ἀνέβηκαν καὶ στὸν Ἀετό. Ὁ καιρὸς ἦταν ἀκόμα ζεστός. Οἱ βλάχοι μὲ τὰ ζωντανὰ εἶχαν κατεβεῖ στὰ ριζὰ κι ὁλόγυρα ἁπλωνόταν ἡσυχία. Στάθηκε στὸ Στάλο τοῦ Μπαρμπαγιάννη. Κοιτάζει τὸ ἀκατάλυτο μεγαλεῖο, τὴν ἀπεραντοσύνη, τὴν ἄγρια ἁρμονία, τὴν ἀσάλευτη γαλήνη τῆς φύσης καὶ συλλογιέται. Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος μπροστὰ σ αὐτὴ τὴν αἰωνιότητα! Ποιός νὰ στεκόταν σ αὐτὸ τὸ τσουγκάρι πρὶν ἀπὸ πενταχόσια χρόνια καὶ ποιός θὰ στέκεται ὕστερα ἀπ ἄλλα τόσα...

Στὴν πλαγιὰ τοῦ Φουρφουλᾶ, ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπ τὸν Ἀετό, φαίνεται τὸ χωριὸ Κορομηλιά. Οἱ Γερμανοὶ ἔσφαξαν ὅλους τοὺς κατοίκους καὶ στὰ ἐρείπια σκούζουν τώρα γκιώνηδες καὶ κουκουβάγιες. Καὶ σ ὅλη τὴν Ἑλλάδα;!... Κι ἂν πᾶς καὶ πιὸ μακριά, ἀπ τὸ Στάλινγκραντ ὡς τὴν Πολωνία!...

Ἡ καρδιὰ τοῦ Λευτέρη γεμίζει πίκρα. Βιαστικὸς στρατοκόπος εἶναι ὁ ἄνθρωπος πάνω στὴ γῆ καὶ σὰν εἰρωνεία, οἱ νόμοι τῆς κοινωνίας τοῦ κόβουν κι αὐτὸν τὸ σύντομο δρόμο...

Στὴ Στρούγκα φάνηκε ἡ Σεβαστὴ κι ὁ Γιανάκης, ποὺ εἶχαν κατεβεῖ στὴ χαράδρα γιὰ νερό. Ἀποβραδὶς εἶχε μιὰ συζήτηση μὲ τὸν πατέρα του γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ τοὺς φέρνουν τὰ παιδιά. Ὁ γέρος ἔσκυψε πάνω ἀπ τὴ γωνιά, ἀνακάτεψε τὶς στάχτες μὲ τὴ μασιά, ἔξυσε κάμποσο τὸ κούτελο.

— Καταλαβαίνουν καλύτερα ἀπ τοὺς μεγάλους... Ποτὲ δὲ μᾶς ζήτησαν μιὰ δεκάρα ν ἀγοράσουν κάτι... Ἦταν γιὰ μᾶς μιὰ παρηγοριά. Περισότερο γιὰ τὴ μάνα σου... Ἀλλά, λέγαμε νὰ τελιώσουν τὰ βάσανα, νὰ μαζευτεῖ ὁ κόσμος στὸ κονάκι του, ν ἀνταμώσει μὲ τοὺς δικούς του, νὰ δεῖ μιὰ ἄσπρη μέρα...

Τὶς νύχτες στὴν πόλη δύσκολα ἀποκοιμισῦνταν. Οἱ τρεχάλες, οἱ δυσκολίες τοῦ ἀγώνα, οἱ σφαγές, ὁ κίνδυνος, ποὺ παραμόνευε σὲ κάθε γωνιά, ὁ ἡρωισμὸς τοῦ λαοῦ... τοῦ ἀναστάτωναν τὰ νεῦρα. Ὧρες ξαπλωμένος στὸ κρεβάτι, ὀνειροπολοῦσε. Νὰ τέλιωνε ὁ πόλεμος... Νὰ πήγαινε στὸ χωριό... Νὰ ἔβλεπε τὰ παιδιά του, τοὺς

γέρους... Νὰ ξάπλωνε στὸν ἴσκιο... Νὰ χόρταινε γαλήνη... Καὶ τώρα;!

Κάποτε στὸ νησί, ὅταν πέθνησκαν οἱ ἐξόριστοι ἀπ τὴν πεῖνα, ὁ Πλάτωνας ὁ Κρεμιύδας, ποὺ ἀνακατευόταν μὲ τὴ φιλοσοφία, τοῦ εἶπε: «Χωρὶς αἰσιοδοξία δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει ὁ κομμουνιστής. Ἐσὺ εἶσαι ἡ προσωποποίηση τῆς μελαγχολίας...». «Νομίζω, τ ἀπάντησε, πὼς κάνεις σύγχυση ἀνάμεσα στὴν αἰσιοδοξία καὶ τὴν παχυδερμία... Διαφορετικά, φτάνουμε σὲ κεῖνο τὸ περίφημο τοῦ Αἰσώπου: «Τὰ σπίτια σας καίγονται κι ἐσεῖς τραγουδᾶτε...».

Ἦταν καὶ ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὴν αἰωνιότητα τῆς φύσης καὶ τὴν προσωρινότητα τ ἀνθρώπου... Ἦταν καὶ ἡ παραφροσύνη τῆς κοινωνίας. Σκοτώνει ἑκατομύρια, γιὰ νὰ θησαυρίσουν μιὰ χούφτα παράσιτα... Ἦταν ὁ Λευτέρης μελαγχολικὸς τύπος... Ὅμως πάνω ἀπ᾽ ὅλες αὐτὲς τὶς αἰτίες ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη, ποὺ κάνει τὴν ψυχή του βαριὰ σὰν τὸ μολύβι. Φτάσαμε στὴν καμπή. Κεῖνο, ποὺ χτὲς-πρχτὲς φάνταζε ξέμακρο κι ἀβέβαιο, σήμερα χτυπάει τὶς πόρτες. Οἱ γερμανόφιλοι προδότες ἔσμιξαν μὲ τοὺς ἀγγλόφιλους καὶ ὀργανώνουν ἔνοπλες συμορίες. Ἄρχισαν οἱ δολοφονίες ἀγωνιστῶν τῆς ἀντίστασης. Ἡ λαϊκὴ ἐξουσία χάνει τὴ δύναμή της. Τ ᾽Λετόπουλα κρύβουν τὰ δίκωχα μὲ τὸ σφυροδρέπανο, τὰ ξύλινα ντουφέκια τους καὶ δὲν τραγουδοῦν δυνατά... Στὶς ματιὲς τῶν ἀνθρώπων διαβάζεις ζωντανὸ τὸ παράπονο... Κείνη ἡ μέρα «ἡ γεμάτη ἥλιο καὶ ἀγάπη» σὰ νὰ κρύφτηκε πίσω ἀπ τὰ σύνεφα. Καὶ ἡ εὐαίσθητη ψυχὴ τοῦ Λευτέρη πιάνει γρήγορα τὶς ἀλαγὲς καὶ πονάει. Πονάει καὶ γιὰ τὸ σήμερα καὶ γιὰ τὸ αὔριο. Ρίχνει μιὰ στοργικὴ ματιὰ στὴ Σεβαστὴ καὶ τὸ Γιανάκη, ποὺ παραβγαίνουν στὸν ἀνήφορο καὶ μουρμουρίζει: «Καὶ τὰ παιδιά μας θὰ ἔχουν τὴν ἴδια τύχη μὲ μᾶς...».

Θὰ εἶχαν περάσει δυὸ ὧρες νύχτα. Τὰ παιδιὰ εἶχαν κοιμηθεῖ κι αὐτοὶ κάθονταν στὸ πεζούλι τῆς αὐλῆς. Ἦρθε κάποιος ἀπ τὴν ὀργάνωση τῆς πόλης καὶ τοῦ ἔδωσε ἕνα χαρτί.

Ἡ Βάσω μπροστά του δὲν ἔκλαψε. Δὲν ἤθελε νὰ τὸν στενοχωρήσει. Μόνο τοῦ εἶπε πολὺ σιγὰ-ψιθυριστά:

— Ὥρα καλή, παιδί μου, καὶ νὰ μᾶς γράψεις νὰ μαθαίνουμε τί κάνεις.

Μιὰ βδομιάδα ἀργότερα ὁ Θωμιὰς πῆρε τὴ Σεβαστὴ καὶ τὸ Γιανάκη καὶ τὰ πῆγε στὴ μάνα τους. Ἡ Ἀθηνά, σὰν τοὺς εἶδε νὰ μπαίνουν χωρὶς τὸ Λευτέρη, μαύρισε καὶ κάπνισε. Δὲν ἀπάντησε στὴν «καλησπέρα» τοῦ πεθεροῦ της. Δὲν τοῦ πρόσφερε καρέκλα, οὔτε ἕνα ρακί. Δὲν τοῦ πρότεινε νὰ περάσει ἐκεῖ τὴ νύχτα... Ὁ Θωμιὰς καληνύχτησε καὶ βγῆκε, παίρνοντας ξανὰ τὸ δρόμο γιὰ τὸ Περιστέρι...

Μόλις ἀκούστηκε νὰ χτυπάει ἡ αὐλόπορτα, ἡ Ἀθηνὰ ἄρχισε νὰ ἀνακρίνει μὲ τρόπο τὴ Σεβαστή.

— Ὁ πατέρας δὲ γέρασε... Τὰ μαλιά του εἶναι μαῦρα-κατάμαυρα... Φαρδύπλατος... ψηλός... λεβέντης... Περπατάει περήφανα... Ἔχει ὑπέροχα μάτια, μεγάλα, πολὺ γλυκά... Χαίρεσαι νὰ βλέπεις ἕναν τέτιον ὄμορφο ἄντρα...

— Καὶ τί σᾶς ἔλεγε;

— Νὰ εἴμαστε φρόνιμα παιδιά... Νὰ μὴ στενοχωροῦμε τὸν παπούλη μας καὶ τὴ βάβω... Ν ἀκοῦμε τὴ μάνα μας... Νὰ μάθουμε γράμματα... Νὰ γίνουμε καλοὶ ἄνθρωποι, χρήσιμοι στὴν κοινωνία...

Ἡ Σεβαστὴ μιλοῦσε γιὰ τὸν πατέρα της σὰν ὥριμη κοπέλα. Κι ἀφοῦ ἡ κόρη της μεγάλωσε, αὐτή, ἡ Ἀθηνά, γέρασε. Καὶ γέρασε, χωρὶς νὰ χαρεῖ τὴ ζωή, σὰν ἕνας ἄχρηστος ἄνθρωπος... Καὶ κάτι ἄλλο. Ὁ Λευτέρης ἔφυγε ξανά, χωρὶς νὰ ρωτήσει καθόλου γι αὐτήν...

Ἕνα μήνα ἀργότερα, πῆρε τὰ παιδιά της κι ἔφυγε πάλι γιὰ τὴ Μακεδονία...

* * *

Ἔσμιξε ὁ οὐρανὸς μὲ τὴ γῆ. Ἔβγαλαν κι οἱ πέτρες νερό.

Σὲ μιὰ πλαγιά, σκεπασμένη μὲ πουρνάρια, σχίνα κι ἄλλα χαμόκλαδα, ἐγκαταστάθηκε προσωρινὰ τὸ τμῆμα. Σὲ μιὰ τσιμπάνικη καλύβα κάθεται ὁ Σαλονικιός, μουσκεμένος ὡς τὸ κόκαλο, καὶ κοιτάζει τὴ φωτιὰ ἐπίμονα.

Εἶχαν πιάσει αἰχμάλωτο τὸ Στατερά, ἡγέτη τῆς τοπικῆς ἀντίδρασης, γιὸ ἑνὸς μεγαλοχτηματία καὶ μεγαλοεπιχειρηματία. Σοῦ ἔκανε ἐντύπωση ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ ψυχραιμία του. Ἀπ τὴν πρώτη ματιὰ θὰ νόμιζες, πὼς ἤθελε νὰ παραστήσει τὸν ψευτοπαληκαρά. Ὅμως στὴν πορεία τῶν ἀνακρίσεων ἡ τέτια ἀντίληψη ἔσβησε.

— ... Οἱ κατηγορίες, εἶπε, εἶναι σωστές... Συνεργάστηκα καὶ μὲ τοὺς Γερμανοὺς καὶ μὲ τοὺς Ἐγγλέζους... Πρόσφερα καὶ γὼ τὸν ὀβολό μου... Χάσατε τὸ παιγνίδι... Κι ἐσεῖς τὸ καταλαβαίνετε. Δὲν ἔχετε τὴ δύναμη νὰ τὰ βάλετε μὲ τοὺς Ἐγγλέζους κι ἤρθατε ὧδε, γιὰ νὰ πεῖτε: Θὰ τοὺς χτυπούσαμε καὶ θὰ τοὺς τσακίζαμε καὶ θὰ τοὺς ρίχναμε στὴ θάλασσα... ἂν δὲν ἤμασταν ἀπασχολημένοι μὲ τὸ Ζέρβα... Πήρατε μιὰ πιθαμὴ ἠπειρώτικες πέτρες καὶ χάνετε τὴν Ἀθήνα κι ὅλη τὴν Ἑλλάδα... Μιὰ περίοδο φοβηθήκαμε μὴ φτιάξετε γερὸ στρατό... μὴν κατεβοῦν οἱ Ρῶσοι... Τώρα εἴμαστε σίγουροι... Οὔτε προπαγάνδα σᾶς κάνω, οὔτε ἐπιείκεια ζητάω... Ἂν δὲν ἐπεμβοῦν οἱ σύμμαχοι, θὰ πεθάνω μὲ τὴ συνείδηση ἥσυχη. Ἀγωνίστηκα γιὰ τὴν περιουσία μου, τὰ συμφέροντα τῆς παράταξής μου... Ἐσεῖς ποιόν ἐξυπηρετήσατε;

— Τοὺς Ρώσους! ἀποκρίθηκε εἰρωνικὰ ὁ διοικητής.

— Οὔτε τοὺς Ρώσους, οὔτε τὴν τάξη σας, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ συναγωνιστὴς καπετάνιος. Σκοτώσατε τὸν κόσμο τζάμπα...

Ἡ ζωὴ σκορπάει ὅλο καὶ πιὸ γρήγορα τὶς αὐταπάτες καὶ στὴ σκηνὴ προβάλει γυμνὴ ἡ πραγματικότητα. Οἱ Ἐγγλέζοι καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀντίδραση ἑτοιμάζονται πυρετώδικα. Ὁ Παπανδρέου ἐμπαίζει τὸ λαό... Καὶ οἱ δικοί μας; Στὶς ἀρχὲς τοῦ Δεκέμβρη ξέσπασαν σὲ ὁρισμένες συνοικίες, αὐθόρμητες ἀπ τὴν πλευρὰ τοῦ ΕΛΑΣ, συγκρούσεις σὰν ἀπάντηση στὶς καθημερινὲς-ἀπρόκλητες ἐπιθέσεις τῆς ἐθνοπροδοσίας. Ἔγραψε ἀμέσως ὁ ἐαμικὸς καὶ ὁ κομματικὸς τύπος, μίλησαν καὶ οἱ ἡγέτες: «Εἴμαστε ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς Ἑνότητας... Χάρη στὴν ψυχραιμία μας ἀποφεύχτηκε ἡ αἱματοχυσία... Ἕνας εἶναι ὁ ὁρόμος τῆς ἐθνικῆς σωτηρίας — ὁ ὁρόμος τῆς ὁμαλότητας... Νὰ σταματήσουν οἱ συγκρούσεις... οἱ ἀνεύθυνες ἐκδηλώσεις...». Μ ἄλλα λόγια, ἀντὶ νὰ καλέσουν τὸ λαὸ νὰ ὑπερασπίσει καὶ μὲ τὰ ὅπλα τὴ λευτεριὰ καὶ τὴν τιμή του, τὸν ἀφόπλιζαν πολιτικά, ἰδεολογικά, στρατιωτικά... Κι ἄφηναν τὴν ἀντίδραση νὰ τὸν σύρει στὴ σφαγὴ ἄοπλο... Κι ἄρχισε ὁ Δεκέμβρης. Οἱ «σύμαχοί» μας οἱ Ἐγγλέζοι ξεπέρασαν τοὺς ἐχθρούς μας τοὺς χιτλερικούς. Μὲ τάνκς, κανόνια καὶ ἀεροπλάνα χτυποῦν λυσσασμένα τὴν ἀνοχύρωτη πόλη, τὸν ἄμαχο πληθυσμό. Ἀνενόχλητοι μεταφέρουν ἀπ ἄλλες πόλεις ἐνισχύσεις... Καὶ ἡ καθοδήγηση τοῦ ΚΚ καὶ τοῦ ΕΑΜ δηλώνει: «Τὴν κυβέρνηση δὲν μπορεῖς νὰ τὴ χαρακτηρίσεις 100ο/ο ἀντιδραστική. Συμετέχει σ αὐτὴν κι ἕνας ἀγροτικός, ὁ Σοφιανόπουλος...». Λύριο-μεθαύριο, ὅταν φύγουν ἀπ τὴ ζωὴ καὶ τὰ τελευταῖα πρόσωπα-πρωτεργάτες κείνων τῶν γεγονότων καὶ μπεῖ τάξη στὸ Κόμμα, κι ἂν θ ἀξιωθεῖ νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας τούτη ἡ προσπάθεια, πολλοὶ θὰ ποῦν, πὼς κάμποσα ἀπ αὐτὰ τῆς ἀφήγησης εἶναι ἀπίστευτα. Ὡστόσο, ἂν ψάξουν τὴν ἱστορία κείνης τῆς περιόδου, θὰ βροῦν κι ἄλλα, περισσότερο ἀπίστευτα...

Ὁ διοικητής, ποὺ εἶχε πάει στὴν ἔξοδα τοῦ παραπάνω κλιμακιοῦ, μπῆκε στὴν καλύβα.

— Παντελή! Σήκω. Ἔχουμε πορεία.

— Γιὰ ποῦ;

— Γιὰ τὴν Ἀθήνα.

— Ποδαρόδρομο καὶ μὲ τέτοιον καιρό!

Τὸ τμῆμα ἑτοιμάστηκε καὶ ξεκίνησε μετὰ τὸ μεσημέρι. Μπροστὰ-μπροστὰ βαδίζει ὁ Παντελής. Δὲν προσέχει. Πατάει ὅπου τύχει. Στὶς λάσπες, στὶς γοῦβες, στὰ νερά... Σκύβει τὸ κεφάλι καὶ πότε-πότε λέει μέσα του: «Δὲ δικαιώσαμε τὶς προσδοκίες τοῦ λαοῦ...».

Κατὰ τὰ χαράματα πέρασαν τὸ γιοφύρι τῆς Ἄρτας καὶ μπῆκαν στὴν πόλη. Ὁ Σαλονικιὸς ἀνέβηκε στὸ πεζοδρόμιο, σφούγγι-

σε τὰ νερὰ ἀπ τὸ πρόσωπο, ἔριξε μιὰ ματιὰ στὴ φάλαγγα καὶ φώναξε:

— Ἄιντε, συναγωνιστές!

Κι ἀντήχησε γιὰ τελευταία φορὰ — σὰν ἐπωδὸς, σὰν ἀποχαιρετισμὸς — δυνατά, ἀγέρωχα, τὸ τραγούδι τοῦ ἀγώνα: «Ἐμπρὸς ΕΛΑΣ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τὸ δίκιο καὶ τὴ λευτεριά...».

Χωρὶς νὰ σταματήσουν καθόλου, βγῆκαν ἀπ τὴν πόλη καὶ συνέχισαν τὸ δρόμο γιὰ τὴν Ἀθήνα. Κάπου ἐκεῖ στὴ Ναύπακτο, τοὺς σταμάτησαν. «Δὲ χρειάζεται, τοὺς εἶπαν. Ἡ Ἀντίσταση τέλειωσε...»

* * *

Ἡ κυρία Καίτη, τότε μὲ τὰ γεγονότα τοῦ Θεοδωρῆ, μίλησε στὸ γιό της ἀνοιχτὰ γιὰ τὸν καταδότη καὶ τοῦ σύστησε νὰ κάνει διαθήκη καὶ ν ἀφήσει ὅλη τὴν περιουσία στὸ Θανασάκη. Ὁ Λαμπράκης τὴν ἄκουσε, σκέφτηκε κάμποσο καὶ εἶπε:

— Καὶ μένα μὲ ἀπασχόλησε τὸ πρόβλημα... Ὑπάρχουν καὶ ὁρισμένα ἐρωτηματικά... Μπορεῖ νὰ τῆς ξέφυγε ἄθελα κανένας λόγος. Μπορεῖ νὰ ἐπισήμαναν τὸν ἀσύρματο... Οἱ Γερμανοὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχουν ἄνθρωπο στὴν Ἰντέλιτζενς-Σέρβις... Μπορεῖ νὰ ὑποψιάστηκε ὁ Ἀγγελής... Πάντως πρόκειται γιὰ χαλασμένο ἄνθρωπο. Ἄσε νὰ τελειώσει ὁ πόλεμος. Νὰ φύγουν οἱ Γερμανοί... καὶ τότε θὰ τῆς δώσω κλωτσιὰ στὸν πισινό...

Ἡ κυρία Καίτη εἶναι χαρούμενη, εὐτυχισμένη. Ζυγώνει ἡ μέρα. Οἱ Γερμανοὶ φεύγουν. Οἱ Ἐγγλέζοι τσακίζουν τοὺς Ἐαμοβουλγάρους. Σὲ μιὰ βδομάδα, τὸ πολύ, θὰ ξεκαθαρίσουν τὴν πόλη ἀπ τὸ μίασμα καὶ τότε θὰ ρθεῖ καὶ ἡ σειρὰ τῆς «μέγαιρας». Τόσα χρόνια τὴν ἀνέχτηκε. Ὑπόφερε... Γονάτισε μπροστὰ στὴ Μεγαλόχαρη τῆς Τήνου, προσευχήθηκε μὲ κατάνυξη καὶ τῆς ὑποσχέθηκε νὰ τῆς χαρίσει ὅλα τὰ καντήλια κι ὅλα τὰ κονίσματα... Δὲν πρόλαβε νὰ βγεῖ στὸ σαλόνι, ὅταν ἀκούστηκε ἡ πρώτη βομβαρδιστία καὶ κάμποσες βόμβες, ἡ μιὰ ὕστερα ἀπ τὴν ἄλλη, ἔπεσαν στὸ σπίτι τοῦ Μήτσου Καρατζᾶ καὶ σὲ ἄλλα γειτονικά. Ἔτρεξαν ὅλοι νὰ κρυφτοῦν στὸ καταφύγιο. Ἀκόμα καὶ ἡ κυρία Καίτη κατέβηκε τὶς σκάλες σὰν πούπουλο. Σὰ βρέθηκαν σὲ ἀσφάλεια, θυμήθηκαν τὸ Λαμπράκη. Ἔστειλαν ἀμέσως τὶς ὑπηρέτριες. Τὸ διαμέρισμα καιγόταν. Ὅταν ἔσβησαν τὴ φωτιά, ἔβγαλαν ἀπὸ μέσα ἕνα μαῦρο κούτσουρο καὶ μόνο τ ἀνάπηρα πόδια ἔδειχναν σὲ ποιόν ἀνήκει τὸ καμένο κορμί. Ἡ κυρία Καίτη ἄνοιξε διάπλατα τὰ μάτια, τὸ στόμα, μὰ δὲν πρόλαβε νὰ βγάλει οὔτε ἕνα «ἄχ».

Ὁ Μῆτσος, σύμφωνα καὶ μὲ τὴ θέλησή της, τὴ μετάφερε στὴν Πολιτειούλα. Τὴν ἔθαψε κι ἀποφάσισε νὰ περάσει τὶς ὑπόλοιπες μέρες τῆς ζωῆς του κοντά της. Ἕνα μήνα ὕστερότερα διά-

δασε στὴν ἐφημερίδα, πὼς ἔγιναν μέσα σὲ ἀφάνταστη πολυτέλεια οἱ γάμοι τῆς Τούλας Καρατζᾶ μὲ τὸ Λάκη Ἀγγελὴ καὶ ἡ ὑποψία ἔγινε πεποίθηση. Αὐτὸς ἔβαλε τὴν Τούλα, τοὺς Μακρῆδες νὰ συμπεθερέψουν μὲ τοὺς Καρατζάδες. Αὐτός, ἡ Τούλα καὶ ὁ Λάκης, ἔδωσαν τὴν πληροφορία, πὼς κάπου ἐκεῖ ἦταν τὸ Ἀρχηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ καὶ οἱ Ἐγγλέζοι βομβάρδισαν τὸ σπίτι του. Τὸ περιστατικὸ τοῦ ἔφερε στὴ μνήμη μιὰ φορὰ ἀκόμα τὰ περασμένα. Ἀναπόλησε τὸ χωριό του, τὸ Περιστέρι, τὰ παιδικά του χρόνια, τὶς σπουδές του... τὴ μακαρίτισα τὴ γυναίκα του, ποὺ ἦταν πιστὸς σύντροφος καί... καλὸς ἄνθρωπος, τὸ ἀνάπηρο παιδί του, τὰ τραγικὰ γεγονότα... Θυμήθηκε τὴ δική του ἐποχή, ὅταν οἱ ἄνθρωποι κέρδιζαν τὰ λεφτά τους ἔντιμα. Ἔκανε μιὰ σύγκριση μὲ τὴν τωρινή, σφούγγισε τὰ δάκρια καὶ μουρμούρισε: «Χάλασε ὁ κόσμος!».

Ἕνας «οὐδέτερος ὀρθόδοξος χριστιανός», εἶπε στὸ Λευτέρη: «Πέθαναν κι οἱ δικοί σας, πέθαναν κι αὐτοὶ μέσα στὶς πίκρες καὶ τὸν πόνο... καὶ δὲν πῆραν τίποτα στὸν ἄλλο κόσμο... Γιὰ ποιό λόγο ἡ τόση ἔχθρα καὶ τὸ μίσος!». «Σωστά, τ ἀπάντησε. Δὲν πῆραν τίποτα μαζί τους, ὅμως ἄφησαν σὲ τοῦτο τὸν κόσμο κάτι: τὴ λέπρα τους. Πέθαναν ἀπ τὶς μηχανορραφίες νὰ φάει ὁ ἕνας τὸν ἄλλον. Πέθαναν στὴν προσπάθεια νὰ κάνουν τὸ αἷμα καὶ τὰ δάκρια τοῦ κόσμου χρυσάφι, περισότερο χρυσάφι... Πέθαναν κι οἱ δικοί μας, ὅμως γιὰ κάτι ἄλλο. Καὶ πιὸ σωστά: Τοὺς δικούς μας τοὺς σκότωσαν αὐτοί».

* * *

Τὸ παχὺ κάπως ὄψιμο χιόνι σκεπάζει τὰ χωράφια, τοὺς λόγγους, τοὺς γκρεμούς, τοὺς δρόμους, τὶς πλαγιὲς καὶ κατεβαίνει ὡς τὸν κάμπο. Στὸν οὐρανὸ οὔτε ἕνα συνεφάκι. Φυσάει παγωμένο βοριαδάκι. Τὸ χωριὸ Ἀνεμόζυγος, ποὺ εἶχε μείνει ἔρημο στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς, ζωντάνεψε. Ἀπ τὶς στέγες κρέμονται κρύσταλλα, ἀπ τὰ μπουχαριὰ ἀνεβαίνει καπνός. στὰ τζάκια κάθονται ἀντάρτες. Οἱ συζητήσεις πότε ἀνάβουν, πότε καταλαγιάζουν, πότε γίνονται μικροκαυγάδες καὶ πότε παίρνουν ἕναν τόνο πικρῆς ἀπαγόρτευσης. Τὰ τραγούδια τοῦ ἀγώνα, οἱ συνηθισμένες ἀφηγήσεις γιὰ πορεῖες, διεισδύσεις, μάχες... τὰ σχέδια γιὰ τὸ μέλλον ἔχουν σβήσει.

Στὸν Ἁγη-Θανάση, ἀκολουθώντας τὸ ἀντέρεισμα, φάνηκε μιὰ ὁμάδα ἀπὸ τέσσερα ἄτομα. Στὸ πρῶτο σπίτι σταμάτησαν ἕναν Ἐλασίτη καὶ κάτι τοῦ εἶπαν. Ὅλοι μαζὶ πέρασαν τὸ σοκάκι κι ἔφτασαν στὸ κέντρο. Οἱ δυὸ ἀνέβηκαν τὶς σκάλες τοῦ σχολειοῦ καὶ οἱ ἄλλοι τρεῖς μπῆκαν στὸ διπλανὸ χτίριο.

Ὁ Ρήγας ὁ Πετράκης κρέμασε τὴ χλαίνη στὸ καρφί, ἔκατσε δίπλα στὴ φωτιὰ καὶ μουρμούρισε, τρίβοντας τὰ χέρια:

— Κόντεψε νὰ μείνουμε στὸ δρόμο. Ξεπαγιάσαμε.

— Δὲν ἔπρεπε νὰ ξεκινήσετε μὲ τέτοιον καιρό, εἶπε ὁ διοικητής. Φλεβάρης εἶναι. Σὲ δυὸ-τρεῖς μέρες θὰ ἔσπαζε τὸ κρύο...

— Φοβηθήκαμε μὴν ἔχουμε κανένα παρατράγουδο μὲ τοὺς ἀντάρτες κι ἀποφασίσαμε νὰ περάσουμε ἀπ τὰ τμήματα χωρὶς καθυστέρηση.

Ὁ Παντελὴς εἶναι σίγουρος. Εἶχαν ἔρθει βασικὰ γιὰ τὴ διοίκηση καὶ χαμογέλασε, προσφέροντάς τους τσάι.

— Τί παρατράγουδο! Ὁ ΕΛΑΣ εἶναι στρατὸς καὶ θὰ ἐχτελέσει κατὰ γράμμα τὶς ἐντολὲς τῶν ἀνωτέρων.

— Φυσικά, ἀλλά... Θὰ πρέπει καὶ νὰ τοὺς πείσουμε, πὼς πρόκειται γιὰ ἀπόλυτα σωστὴ λύση.

Ὁ Παντελὴς μάζεψε τὶς πλάτες, στράβωσε τὸ κεφάλι.

— Ποιός ὁ λόγος ν ἀνακατέψουμε τέτιο πρόβλημα! Εἶναι σὰ νὰ παίζουμε μὲ τὴ νοημοσύνη τοῦ κόσμου.

Τὰ παχιὰ φρύδια τοῦ Πετράκη ἀνασηκώθηκαν. Τὰ μάτια μαύρισαν. Μιὰ γκριμάτσα ἀσχήμυνε πιὸ πολὺ τὸ μακρουλὸ-ἰσχνὸ πρόσωπό του.

— Ἀφοῦ ὁ Καπετάνιος ἔχει τέτια ἀντίληψη, πρόφερε μὲ κακία καί, γυρίζοντας στὸ διοικητή, συμπλήρωσε: Δὲν πιστεύω νὰ συμφωνᾶς κι ἐσὺ μαζί του...

— Εἶναι δύσκολο, σ. Ρήγα, νὰ πείσουμε τὸν κόσμο, πὼς πήγαμε καλά.

— Δηλαδή, θὰ ἔπρεπε νὰ συνεχίσουμε τὸν ἐμφύλιο πόλεμο κάτω ἀπὸ δυσμενεῖς συνθῆκες; Ἂν δὲν παραβίαζε τὴ συμφωνία ἡ κυβέρνηση κι ἂν δὲ μᾶς χτυποῦσαν οἱ σύμμαχοι, δὲ θὰ εἴμασταν κύριοι τῆς κατάστασης; Ποιός φταίει: Ἐμεῖς ἢ αὐτοί;

— Αὐτοὶ τὰ συμφέροντά τους ὑποστηρίζουν, πρόλαβε ὁ Παντελὴς τὸ διοικητή. Ἐμεῖς τί κάναμε;

— Δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπογράψουμε τὴ Βάρκιζα;

— Δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ φτάσουμε στὴ Βάρκιζα.

— Ὅπως βγαίνει ἀπ τὰ λεγόμενα τοῦ Σαλονικιοῦ, μπῆκε στὴ συζήτηση ὁ Κεφάλας, ὁ ἀγώνας χάθηκε καὶ συνεπῶς ἦταν μάταιος.

— Ἀπὸ ποῦ κι ὡς ποῦ, σ. Κεφάλα, βγάζεις τέτιο συμπέρασμα; Ὁ ἀγώνας ἀποτελοῦσε ἱστορικὴ ἀνάγκη, τὰ λάθη δὲν ἦταν ἀπαραίτητα.

— Ἂν βρισκόμαστε σὲ μειοψηφία καὶ στὴν προσπάθεια ν ἀποχτήσουμε συμμάχους, πέφτουμε ὄξω... Ἀλλά, νὰ ἔχεις τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ μὲ τὸ μέρος σου καὶ τὴν ἐξουσία στὰ χέρια σου καὶ νὰ τὴ χαρίσεις στὸν ταξικὸ ἐχθρό!...

— Μικροαστικὴ ἀπαισιοδοξία, μουρμούρισε ὁ Κεφάλας, ἀφήνοντας ἕνα χαμόγελο συγκαταβατικὸ-περιφρονητικό. Οἱ θυσίες ποτὲ δὲν πᾶνε χαμένες.

— Τότε νὰ κάνουμε ἐπαναστάσεις συνέχεια καὶ νὰ χάνουμε τὴ μιὰ κοντὰ στὴν ἄλλη, γιὰ νὰ μαζεύουμε θυσίες. Καὶ γιατί δὲν ἔκαναν τὸ ἴδιο οἱ γειτόνοι μας;

— Σκέφτεσαι δογματικά! τὸν ἔκοψε ὁ Πετράκης. Ἐκεῖ διαμορφώθηκαν ἄλλες συνθῆκες. Μπῆκε ὁ Κόκινος Στρατός...

— Καὶ στὴν Ἀλβανία;

Ὁ Ρήγας δὲν μπορεῖ νὰ κρατήσει τὰ νεῦρα του.

— Ἀπάντα ἀνοιχτά, σ. Σαλονικιέ. Ἂν δὲ μᾶς χτυποῦσαν οἱ Ἐγγλέζοι...

— Τὸ ἐρώτημα μπαίνει διαφορετικά. Τί κάναμε ἐμεῖς γιὰ νὰ ἀποκρούσουμε τὴν ἐπέμβαση τῶν Ἐγγλέζων. Ἂν εἴχαμε 200-300 χιλιάδες στρατό, καλὰ ἐξοπλισμένο καὶ σωστὰ προσανατολισμένο, κι ἂν δὲν ὑπογράφαμε στὸ Λίβανο καὶ τὴν Καζέρτα, θὰ τολμοῦσε ὁ Τσώρτσιλ ν ἀνοίξει μέτωπο στὰ Βαλκάνια, τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ Γερμανοὶ πέρασαν σὲ ἀντεπίθεση στὸ δυτικὸ μέτωπο καὶ κόντευαν νὰ τοὺς ρίξουν στὴ θάλασσα;

— Αὐτὲς εἶναι ἀριστερίστικες, ἀναρχικές, ἀντεθνικὲς ἀντιλήψεις...

Ὁ διοκητής, ποὺ καθόταν στὰ καρφιά, γιατὶ ἡ συζήτηση πῆρε ἄσχημο δρόμο, ἁρπάχτηκε ἀπὸ μιὰ σύντομη διακοπή.

— Νομίζω, πὼς ἐδῶ δὲν εἶναι κατάλληλος οὔτε ὁ τόπος, οὔτε ὁ χρόνος νὰ λύσουμε τέτια προβλήματα. Δῶστε συγκεκριμένη ἐντολή, σ. Ρήγα, καὶ θὰ τὴν ἐκτελέσουμε.

— Νὰ μαζέψετε τοὺς ἀντάρτες, νὰ τοὺς ἀναλύσετε τὴν πολιτικὴ κατάσταση, νὰ τοὺς μιλήσετε γιὰ τοὺς ἐθνικοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει ἡ καθοδήγηση μὲ τὴν ἀποστράτευση τοῦ ΕΛΑΣ, νὰ τοὺς ἐμπνεύσετε τὴν αἰσιοδοξία καὶ νὰ τοὺς καλέσετε νὰ παραδώσουν τὰ ὅπλα.

— Καὶ δὲ θὰ ἦταν σωστότερο νὰ τοὺς μιλήσετε σεῖς; Καὶ τὸ θέμα τὸ κατέχετε καλύτερα, καὶ εὐκολότερα θὰ γίνετε πιστευτοί.

— Πρῶτα ἡ διοίκηση, νὰ φανεῖ πὼς ὑπάρχει ὁμοφωνία.

Ἡ συγκέντρωση ἔγινε στὴν ἐκκλησιά. Ὁ Παντελὴς στάθηκε στὸ σκαλοπάτι μπροστὰ στὴν Ὡραία Πύλη. Τὸ πρόσωπό του ἦταν χλωμό, ὅμως ἡ φωνή του σταθερή.

«Συναγωνιστές!

Ὁ ἔνοπλος ἀγώνας, μιὰ ἀπ τὶς λαμπρότερες σελίδες τῆς ἱστορίας μας, τέλειωσε... Σὲ κείνη τὴν κορφή, ἀντίκρυ, συναντήθηκαν στὶς ἀρχὲς τοῦ '42 οἱ ὀχτὼ πρῶτοι ἀγωνιστές, ποὺ συγκρότησαν τὸ τμῆμα μας. Μέσα σ αὐτοὺς ἦταν κι ὁ διοικητής μας... Πέρασαν ἀπὸ τότε 3 χρόνια, μεγάλα χρόνια. Περπατήσαμε τὰ περισσότερα βουνὰ τῆς Πατρίδας μας. Δώσαμε μάχες μικρὲς καὶ μεγάλες... Βοηθήσαμε νὰ σωθεῖ ὁ λαὸς ἀπ τὴν πείνα, τὴν ἐπιστράτευση, τὸν ἀφανισμό... νὰ γίνει περήφανος λαός, νοικοκύρης στὸν τόπο του...

Προσφέραμε κι ἐμεῖς τὸ δικό μας μερτικὸ στὸν κοινὸ ἀγώνα τῶν λαῶν γιὰ μιὰ καλύτερη κοινωνία...

Θὰ περάσουν χρόνια. Θὰ πεθάνουμε μεῖς καὶ θὰ μείνουν τὰ παιδιά μας, τ ἀγγόνια μας... Θὰ φύγουν κι αὐτὰ καὶ θὰ ρθοῦν ἄλλοι... Κι ὡστόσο ἀθάνατο θὰ μείνει τὸ Ἔπος τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Θὰ γίνει παράδειγμα ἡρωισμοῦ, τραγούδι, παραμύθι, ἱστορία... τιμὴ καὶ δόξα τοῦ Ἔθνους... Ὅπως μιλούσαμε ἐμεῖς γιὰ τὴν περίφημη Κλεφτουριά, γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 21, θὰ μιλοῦν οἱ ἐρχόμενες γενιὲς γιὰ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ...

Θὰ πᾶτε στὰ σπίτια σας, θὰ μπεῖτε στὶς πολιτικὲς ὀργανώσεις καὶ θὰ φέρετε σ αὐτὲς τὶς ἀρετὲς τοῦ Ἑλασίτη. Τὴν ἀντοχή, τὴν παληκαριά, τὴν αὐτοθυσία, τὴν πειθαρχία... Οἱ διχόνιες, ἡ διάσπαση, ἡ ἀπογοήτευση, ἀποτελοῦν σήμερα τὸ μεγαλύτερο κίνδυνο γιὰ τὸ κίνημα. Ἑκατοντάδες χιλιάδες εἶναι οἱ Κομμουνιστές. Ἀκόμα περισσότεροι οἱ Ἐπονίτες. Ἑκατομμύρια οἱ Ἐαμίτες. Εἴμαστε ἕνας ὁλόκληρος λαὸς κι εἶναι μιὰ χούφτα. Ἑνωμένοι σὰν ἕνας ἄνθρωπος κάτω ἀπ τὴν καθοδήγηση τοῦ ΚΚ καὶ τοῦ ΕΑΜ, θ ἀντιμετωπίσουμε μὲ τὸ κεφάλι ψηλὰ τὶς καινούργιες δυσκολίες καὶ θὰ νικήσουμε... Καταθέτοντας τὰ ὅπλα, ὁρκιζόμαστε μπροστὰ στοὺς τάφους τῶν νεκρῶν συντρόφων μας, πὼ θὰ συνεχίσουμε τὸν ἀγώνα κι αὔρις-μεθαύριο, ὅταν ἡ Πατρίδα μας θὰ εἶναι λεύτερη κι εὐτυχισμένη, θὰ ρθοῦμε ξανὰ σὲ τοῦτα τὰ λημέρια — ἐμεῖς ἢ κάποιοι ἄλλοι — καὶ θὰ τοὺς ποῦμε, πὼς ἡ θυσία τους δὲν πῆγε χαμένη...

Ὁ Ρήγας ἔριξε μιὰ ματιὰ στὸν Κεφάλα, ποὺ στεκόταν δίπλα του. «Ἀφοῦ θὰ μιλήσεις ἐσύ», μουρμούρισε ἐκεῖνος. Ἀνέβηκε στὸν ἄμβωνα. Ἡ ἀγόρευση βάσταξε μιὰ ὥρα. Ἐγκωμίασε τὴν καθοδήγηση, γιατὶ ἔβαλε τέρμα σὲ μιὰ ἀνώφελη αἱματοχυσία, ἐπανῆλθε καὶ τόνισε τρεῖς φορές, πὼς δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς πολιτικῆς γραμμῆς, φόρτωσε τὶς «προσωρινὲς ἀναποδιὲς» στὴν ἀνέντιμη συμπεριφορὰ τῆς ντόπιας ἀντίδρασης καὶ τῶν Ἐγγλέζων καὶ ἔκλεισε, ὑπογραμμίζοντας μὲ τὸν πιὸ κατηγορηματικὸ τρόπο, πὼς ἡ νίκη εἶναι ἐξασφαλισμένη.

Στὸν ΕΛΑΣ ποτὲ δὲν ὑπῆρχαν ρεύματα, ὅμως σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο ἔσβησε καὶ ἡ παραμικρὴ ἀπόχρωση διαφωνίας. Τὸν ἄκουσαν βουβοὶ-σκυθρωποί... Οὔτε κινήσεις ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας, οὔτε χειροκροτήματα, οὔτε ψιθυρίσματα. Ὁ Πετράκης ἔμεινε ἱκανοποιημένος. Ἀπόδωσε τὴ σιωπή τους στὴ ρητορική του ἱκανότητα, στὴν ἀκαταμάχητη ἐπιχειρηματολογία καὶ πιὸ πολὺ στὴν ἀδιάσειστη ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια. Ὁ κόσμος μετατρεπόταν σὲ προβολὴ τῶν δικῶν του πόθων. Ὁ φόβος, μήπως κάποιο ἐμπόδιο ξεστρατίσει τὴν... κοινωνικὴ πορεία τῶν γεγονότων, τοῦ θάμπωνε τὴ λογική. Ὡστόσο θὰ ἤθελε νὰ ὑπάρχουν καὶ ἀντιρήσεις, καὶ ἐρωτήματα, γιὰ νὰ «ξετινάξει» τὸ πρόβλημα ἀπ ὅλες τὶς μεριές, νὰ μὴν

ἀφήσει κανένα σημεῖο σκοτεινὸ καί νὰ δείξει στὴ διοίκηση, πόσο μακριὰ ἀπ τὴν ψυχὴ τῶν ἀνταρτῶν βρισκόταν. Γι αὐτό, τελειώνοντας, ρώτησε:

— Μήπως ὑπάρχουν ἀπορίες;

Κανένας δὲν κουνήθηκε.

— Μιλῆστε, συναγωνιστές! Ἤστε τὴ γνώμη σας ἀνοιχτά. Μὴ δυσκολεύεστε.

Καὶ πάλι τὰ ἴδια. Μόνο στὴν τρίτη ἀπόπειρα νὰ σπάσει τὴ βουβαμάρα, σάλεψε κάποιος, ποὺ στεκόταν κοντὰ στὴν πόρτα:

— Θὰ ἤθελα νὰ μᾶς πεῖ ὁ συναγωνιστὴς τῆς καθοδήγησης, ἂν πάρθηκαν μέτρα νὰ μὴ μᾶς σφάξουν οἱ συμμορίες τοῦ Σούρλα, ὅταν θὰ γυρίσουμε στὰ χωριά μας.

Ὁ Ρήγας μίλησε καὶ μιὰ ὥρα ἀκόμα, γιὰ νὰ ἀποδείξει, πὼς δὲν ὑπῆρχε κανένας ἀπολύτως κίνδυνος.

Οἱ ἀντάρτες ἔφυγαν γιὰ τὰ σπίτια τους τὴν ἴδια μέρα καὶ σὰ νὰ πέθανε γιὰ δεύτερη φορὰ τὸ χωριό. Στὰ παγωμένα σοκάκια δὲ βλέπεις ψυχή. Ἔσβησαν οἱ φωτιὲς στὰ τζάκια κι ἀπ τὰ μπουχαριὰ δὲν ἀνεβαίνει καπνός. Τὸ χιόνι, ἄσπρο σάβανο, σκεπάζει τὴ γῆ κι ὁ βοριὰς κάνει τὴν ἐρημιὰ πιὸ κρύα.

* * *

Ἡ κατάσταση ἄλλαξε. Ὁ παγκόσμιος πόλεμος πλησίαζε στὸ τέλος κι ὁ ἰμπεριαλισμὸς ἀποχτοῦσε μεγαλύτερη ἐλευθερία κίνησης. Ἡ Ἑλλάδα βρέθηκε ξανὰ κάτω ἀπὸ ξένη, πιὸ ραφιναρισμένη, κατοχή. Ὁ λαὸς ἔμεινε χωρὶς στρατό, ὅπλα, κρατικὸ μηχανισμό. Ἡ κυβέρνηση, ἀπ τὰ τμήματα τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τοὺς Ἐδεσίτες, τοὺς Παοτζίδες, τοὺς Ταγματασφαλίτες, τοὺς Πουλικούς.. συγκρότησε στρατό. Ἐπιστράτευσε ἐγκληματίες, κλέφτες, χασισοπότες, μπράβους, σωματέμπορους... ὅλο ἐκεῖνο τὸ κατακάθι, ποὺ δὲν πρόλαβε ἡ Ἐπανάσταση νὰ τὸ σαρώσει, τοὺς πλαισίωσε μὲ δοσίλογους καὶ τοὺς ἐξαπόλυσε σὰν ὁμάδες κρούσης, κυρίως στὴν ὕπαιθρο. Ἀγνάντευαν ἀπ τὰ ὑψώματα καί, ὅταν ἔβλεπαν τὸν πολὺ κόσμο νὰ φεύγει γιὰ τὶς δουλιές του, ἔκαναν γιουρούσι στὰ χωριά. Γύριζαν ἀπὸ ράχη σὲ ράχη καὶ ἔπεφταν σὰν τὰ ὄρνια στοὺς ζευγίτες, τοὺς τσομπαναραίους, τοὺς στρατοκόπους... «Ἄτιμε! οὐρλιαζε ὁ ἕνας. Μὲ τὰ δικά μου βόδια κάνεις χωράφι!...». «Ἐαμοβούλγαρε! ὁ ἄλλος. Ἦρθες μὲ τὸν ΕΛΑΣ καὶ μοῦ πῆρες τὰ πρόβατα...». Καὶ δὲν ἤξερες ἀπὸ ποῦ νὰ φυλαχτεῖς. Ἔβγαιναν μέσα ἀπ τὸ λόγγο, ἀπ τὶς χαράδρες, ἀπὸ κεῖ ποὺ δὲν τοὺς περίμενες. Περπατοῦσες στὸ δρόμο καὶ σὲ ντουφεκοῦσαν, κρυμένοι πίσω ἀπ τὴν τούφα. Ἔπεφτες νὰ κοιμηθεῖς καὶ σ ἔσφαζαν στὸν ὕπνο. Καὶ δὲν ἤξερες πῶς νὰ φυλαχτεῖς. Ἡ ὁμαδικὴ ἀντίσταση στὰ χωριὰ ἦταν πολὺ δύσκο-

λη. Καὶ δὲν ἤξερες μὲ τί νὰ φυλαχτεῖς. Οἱ ὀργανώσεις εἶχαν κρύψει ὁρισμένα ὅπλα. Ἦταν πολὺ λίγα νὰ παίξουν, στὴν ἀνάγκη, κάποιο σοβαρὸ ρόλο ἦταν ὅμως πάρα πολλά, γιὰ νὰ στένουν οἱ συμμορίτες προβοκάτσιες καὶ νὰ σακατεύουν τὸν κόσμο στὸ ξύλο..

Πίσω ἀπ τὶς συμμορίες προχωροῦσε ἡ Ἐθνοφυλακὴ καὶ ἐγκατέσταινε τμήματα χωροφυλακῆς, διόριζε ἀντιδραστικὰ κοινοτικὰ συμβούλια, ἔδιωχνε τοὺς προοδευτικοὺς δασκάλους... Ἡ τρομοκρατία δυνάμωνε μὲ τὴ μέρα, μὲ τὴν ὥρα. Ἀπ τὰ χωριὰ προχωροῦσε στὶς πολιτεῖες καὶ τὰ μεγαλύτερα κέντρα. Οἱ διωγμοὶ δὲν περιορίζονται μόνο στοὺς ἀνθρώπους. Μαγάριζαν τοὺς τάφους τῶν νεκρῶν, κατάστρεφαν τὰ φτωχὰ μνημεῖα τῶν ἡρώων, ἀπαγόρευαν τὰ τραγούδια... Πάσκιζαν νὰ σβήσουν ἀπ τὴ μνήμη τοῦ λαοῦ τὶς παραδόσεις τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης... Ἄνοιξαν μιὰ ἀσύληπτη σὲ ἔκταση προπαγάνδα γιὰ σφαγές, ὁμαδικοὺς τάφους...

Οἱ Ἐγγλέζοι ἐφοδίαζαν τὶς συμμορίες μὲ ὁπλισμό, προσπαθοῦσαν νὰ ἐξαγοράσουν τοὺς πεινασμένους μὲ τὰ τρόφιμα τῆς Οὔνρα, ὅταν ἔβλεπαν ὁμαδικὴ ἀντίσταση δυσμενὴ γιὰ τοὺς συμμορίτες, ἔμπαιναν στὴ μέση, γιὰ νά... ἐμποδίσουν τὴν αἱματοχυσία, ὅπου συνέβαινε τὸ ἀντίθετο, σὰ σύμαχοι, δέν... ἀνακατεύονταν στὰ ἐσωτερικὰ τῆς χώρας.

Ὁ Κεφάλας ἔλεγε: «Δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύση ἀπ τὸ ὅπλο...». Ὁ Πετράκης, διευθυντὴς τώρα σὲ μιὰ ἐθνικο-ἀπελευθερωτικὴ ἐφημερίδα, μιλοῦσε μὲ ἱερὴ ἀγανάχτηση γιὰ βαρβαρότητα, ζούγκλα, ἀντεθνικὴ πολιτική, ὀχετὸ συκοφαντίας. Παραπονιόταν, γιατὶ ἡ ἀντίδραση δὲν ἔδειξε κατανόηση στὴ «γενναιοδωρία», τὴ «μεγαλοψυχία», τὴν ἀνιδιοτέλεια...» τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ Κόμματος. Καὶ ἡ ἀστικὴ τάξη ἔγραφε στὰ παλιά της τὰ παπούτσια τὶς μικροαστικές του ἠθικολογίες καὶ δημιουργοῦσε μὲ τὴ φωτιὰ καὶ τὸ σίδερο τὸ δικό της κράτος...

* * *

Τὰ χαράματα στὸ Μεσοβούνι. Μιὰ χρυσαφένια γάζα πέρα στὴν ἀνατολὴ χωρίζει τὸν οὐρανὸ ἀπ τὴ γῆ. Τὰ βουνὰ ἔχουν ἀκόμα χιόνι. Ὁλόγυρα ἁπλώνεται νεκρὴ — καταθλιπτικὴ — ὕπουλη σιωπή. Τὰ τραγούδια, οἱ μάχες, τὸ βουητὸ μιᾶς ἡρωικῆς ἐποχῆς, ποὺ δονοῦσαν τοῦτα τὰ λημέρια πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες, ἔσβησαν καὶ μόνο ἕνα τρυγόνι πίσω ἀπὸ μιὰ τούφα κελαηδάει λυπητερά, δίνοντας πιὸ πένθιμο τόνο στὸ γύρω τοπία. Ἡ ἐρημιά, οἱ ἀναμνήσεις ἀπ τὸ χτές, οἱ ἀνησυχίες γιὰ τὸ αὔριο, σὲ γεμίζουν θλίψη...

Ἀνάσανε βαθιά, ἔσπρωξε μὲ μιὰ ἀργὴ κίνηση τὸ κασκέτο ψηλότερα, σφούγγισε τὸν ἱδρώτα μὲ τὴν ἀπαλάμη. Ἔριξε μιὰ ματιὰ στὶς μπαλωμένες ἀρβύλες, στὰ τριμένα ροῦχα. Ἔβγαλε τὰ ματο-

γιάλια καὶ τὰ σκούπισε. «Τί τὰ θέλω, μουρμούρισε. Εἶναι ὁλότελα ἄχρηστα...». Τὰ φόρεσε ξανὰ κι ἀναστέναξε: «Ματογιάλια στ ἀντάρτικο δὲ βρῆκα, ὅμως μιὰ ἀλαξιὰ ροῦχα κι ἕνα ζευγάρι ἀρβύλες δὲν ἦταν δύσκολο νὰ βρῶ!».

Στὸ Ἀγρίνιο, ὅπου τὸν βρῆκε ἡ ἀποστράτευση, εἶχε δουλέψει παλιότερα καναδυὸ χρόνια καὶ γνώριζε κάμποσους.

— Χαράλαμπε! τοῦ εἶπε ὁ φούρναρης ὁ Τσίτσας. Ἤρνα ἀπὸ δῶ νὰ σοῦ δίνω ἕνα καρβέλι ψωμὶ καὶ μὴ μοῦ ζητᾶς δουλιά. Μπορεῖς ἐσὺ τώρα νὰ κουβαλᾶς νερό, νὰ ζυμώνεις...

— Νὰ σὲ βάλω φύλακα, κούνησε τὸ κεφάλι ὁ Ἀντώνης ὁ Σαλαμούρας. Σ ἔβαλα. Κι ὕστερα; Θὰ ρθοῦν τὰ καθάρματα καὶ τὴν ἀποθήκη θὰ κάψουν κι ἐσένα θὰ σὲ σακατέψουν...

Κι ἄλλοι ἄλλα τέτια.

Σαράντα πέντε μέρες ἔψαχνε στὰ χαμένα κι ἀποφάσισε ν ἀνεβεῖ στὸν Κόζιακα. Ἐκεῖ θὰ ἔβρισκε τὴν Ἀγγέλω καὶ θὰ παιδεύονταν μὲ τὰ κουτσοχώραφα. Ἡ Μαρία μὲ τὸν ἄντρα της καὶ τὴν ἐγγονούλα τους, τὴ Λευτερία, εἶχαν φύγει, πρὶν τελειώσει ὁ ἀγώνας. Πέρασε ἀπ τὰ γραφεῖα τοῦ Κόμματος νὰ τοὺς πεῖ, πώς, ἂν τὸν χρειαστοῦν, θὰ εἶναι στὸ χωριό.

— Χαράλαμπε! τρεῖς μέρες ψάχνουμε νὰ σὲ βροῦμε, φώναξε ὁ γραμματέας, σὰν τὸν εἶδε νὰ μπαίνει. Εἰδοποίησαν ἀπὸ πάνω νὰ πᾶς στὴν περιοχή σου. Νὰ παρουσιαστεῖς στὴν Περιφερειακὴ Ἐπιτροπὴ καὶ κεῖνοι θὰ σὲ ταχτοποιήσουν.

Ὁ ἥλιος ἀνέβηκε μιὰ ὀργιά. Πάνω στὴ χλόη λάμπει ἡ πρωινὴ δροσιά. Σώπασε καὶ τὸ τρυγόνι. Ὁ Χαράλαμπος ἔβγαλε ἀπ τὴν τσέπη ἕνα τσιγάρο. Τὸ ἔκοψε στὰ τρία. Ξετύλιξε τὸ χαρτὶ προσεχτικά. Στούπωσε τὸν καπνὸ στὸ τσιμπούκι τ ἄναψε, τράβηξε μιὰ ρουφηξιά, χαμήλωσε τὸ κασκέτο καὶ ξεκίνησε πάλι.

Δρασκέλισε τὸ φράχτη τοῦ κήπου τὴν ὥρα ποὺ ἡ μέρα ἔσμιγε μὲ τὴ νύχτα. Ἡ αὐλὴ γεμάτη πέτρες, χώματα, ξύλα... Οἱ πόρτες καὶ τὰ παράθυρα τέντα. «Ἡ Ἀγγέλω, τοῦ εἶπαν οἱ γειτόνισες, ὅταν ἦρθαν νὰ τὴν πιάσουν, πήδηξε ἀπ τὸ παράθυρο καὶ χάθηκε..». Ἀνέβηκε τὴ σκάλα. Μέσα τίποτε. Ὁ ἀγέρας κουνοῦσε πέρα-δῶθε τὴν κρεμαστάλα στὴ γωνιά. Ἦταν τὸ μόνο πράμα, ποὺ εἶχε μείνει. Βγῆκε, μάζεψε κάμποσα σπασμένα σανίδια στὴν αὐλή, ἄναψε φωτιὰ καὶ ξάπλωσε στὸ τζάκι. Θὰ περνοῦσε ἐκεῖ τὴ νύχτα καὶ τὴν ἄλλη μέρα θὰ κατέβαινε στὴν πόλη...

Εἶναι τσακισμένος, ὅμως δὲν τὸν κολάει ὕπνος. Ἀγρίεψε ὁ νοῦς. Συλογιέται, συλογιέται. Ἦταν νέος... Εἶχε οἰκογένεια... σπίτι... Καὶ γέρασε. Οἱ δικοί του σκόρπισαν, τὸ σπίτι ἔμεινε ἄδειο... Ὁ Χαράλαμπος ὁ Κουσοβίτσας δὲν παραπονιέται. Αὐτὴ εἶναι ἡ μοίρα τ ἀνθρώπου. Κυνηγάει τὸ αὔριο, τὸ καλύτερο... Κι ἂν ἤξερε, πὼς ἔτσι θὰ ρθοῦν τὰ πράματα, ἄλλο δρόμο δὲν εἶχε. Κι ὅσο

πόνο κι ἂν νιώθει, πιστεύει, πὼς σήμερα δὲν εἶναι ὅπως παλιά. Ἡ μπόρα θὰ περάσει. Οἱ κοπέλες του, ἡ ἐγγονούλα του, ὅλος ὁ κόσμος, ἀπ αὐτὸν καὶ τὴ μακαρίτισα τὴ γυναίκα του καλύτερα θὰ ζήσουν... Ὅσο κι ἂν παιδευτοῦν νὰ σπρώξουν τὴ ζωὴ πρὸς τὰ πίσω, δὲ θὰ τὸ πετύχουν... Ἀλλά... γιατί νὰ χαθεῖ ὁ ἀγώνας! Γιατί νὰ περάσουμε δυὸ φορὲς τὸν ἴδιο δρόμο! Ἡ σκέψη παίρνει ἕνα ἄλλο μονοπάτι, ποὺ μιάζει μὲ τὸ πρῶτο, κι ἔπειτα ἕνα τρίτο, ποὺ δὲ διαφέρει καὶ πολὺ ἀπ τὸ δεύτερο... Γυρίζει ἀπ τὸ ἕνα πλευρὸ στὸ ἄλλο, βάζει προσκέφαλο πότε τὴ μιὰ ἀπαλάμη, πότε τὴν ἄλλη, καὶ κάθε τόσο λέει μέσα του: «Οἱ σύμαχοί μας! Οἱ Ἐγγλέζοι! Τοὺς φυλάγαμε σὰν τὸ φίδι στὸν κόρφο... Ἐμεῖς φταίμε!».

Κατὰ τὰ μεσάνυχτα κύκλωσαν τὸ σπίτι.

— ... Τὰ καντήλια τῶν Ἁγίων Πάντων! φώναξε ἀπ τὴν πόρτα ὁ ἀρχισυμμορίτης. Σήκω ἀπάνω!...

— Εἶμαι πεθαμένος ἀπ τὴν κούραση. Ἔρχομαι αὔριο.

— Ἔχουμε ζῶα. Θὰ σὲ πᾶμε καβάλα...

Σκοτάδι, ὁ δρόμος ἄσχημος, κι αὐτὸς δὲ βλέπει. Τὸν χτυποῦν καὶ τὸν σπρώννουν νὰ βαδίζει γρήγορα. Πέφτει, σηκώνεται καὶ πάλι πέφτει. Τὸ μεσημέρι ἔφτασαν στὸ τμῆμα χωροφυλακῆς.

— Εἶναι προτιμότερο καὶ γιὰ σένα καὶ γιὰ μᾶς, τοῦ εἶπε ὁ ἀστυνόμος, νὰ παραδόσεις τὰ ὅπλα μὲ τὸ καλό.

— Καὶ στὸν ΕΛΑΣ ἕνα σουγιὰ εἶχα.

— Μὴν κάνεις τὸ βλάκα! Τίς ἀποθῆκες θέλουμε.

— Τέσσερες μῆνες λείπω ἀπ τὴν περιοχή.

Μιὰ ὥρα καὶ μισὴ στέκεται ὀρθός. Κρατάει τὸ κασκέτο στὸ χέρι, ρίχνει τὸ βάρος τοῦ κορμιοῦ ἀπ τὸ ἕνα πόδι στὸ ἄλλο, γιὰ νὰ ξεκουράζεται λίγο, καὶ δὲ μιλάει, σὰ νὰ μὴν ἀκούει, σὰ νὰ σκέφτεται κάτι ἄλλο... Ὁ ἀστυνόμος ἔχασε τὴν ὑπομονὴ κι ἔδωσε ἐντολὴ νὰ τὸν δείρουν, ὥσπου νὰ μαρτυρήσει...

* * *

Ἀπ τὰ χωριὰ φέρνουν συνέχεια. Ἄντρες μὲ σπασμένα πλευρά, ματωμένα κεφάλια... γυναῖκες δαρμένες, κουρεμένες... κοπέλες βιασμένες... παιδιά, γέρους... Στὴν εἴσοδο τῆς πόλης τοὺς περιμένουν οἱ «ἀγαναχτισμένοι» πολίτες. Τοὺς βρίζουν, τοὺς φτύνουν, τοὺς κλωτσοῦν καὶ οὐρλιάζουν: «Δολοφόνοι!... Προδότες!... Κρεμάλα!...». Ἔφτιαξαν κι ἄλλα κρατητήρια καὶ συμπληρωματικὲς φυλακὲς καὶ πάλι δὲν ἔχουν ποῦ νὰ τοὺς βάλουν...

Ὁ Θωμὰς ὁ Καρατζάς, ὁ παπποὺς τῆς φυλακῆς, ἔστησε τὸ γιατάκι του στὴ γωνιὰ τοῦ βορινοῦ τοίχου, κοντὰ στὸ παραθύρι. Ὅτε κάθεται σταυροπόδι, πότε ἀκουμπάει τὶς πλάτες στὸν τοῖχο καὶ τὶς περισσότερες φορὲς κοιτάζει μιὰ μακρινὴ κορφή, ποὺ μιάζει μὲ τὸν

Ἀετό. Ὅταν τοὺς βγάζουν στὸ προαύλιο, πιάνει τὸ πεζούλι κοντὰ στὰ μαγειριά, σκύβει τὸ κεφάλι, ξύνει τὸ κούτελο καὶ βυθίζεται σὲ συλογή... «Πῶς θὰ τὰ βγάλουν πέρα στὸ χωριό;» λέει μέσα του. Κι ἀπὸ δῶ ὁ νοῦς του πάει καὶ μακρύτερα. Γέροι εἶναι. Κάποια μέρα... Τί θ ἀπογίνουν τὰ ὀρφανά!...

Ὁ Τσίπρας στὶς ἀρχὲς τῆς κατοχῆς μάζευε τὴν παραγωγὴ γιὰ λογαριασμὸ τῶν Ἰταλῶν. Ἀργότερα μὲ καμιὰ εἰκοσαριὰ ἄλλους πέρασε στὸ Ζέρβα. Ὅταν οἱ σχέσεις ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ ἐξομαλύνονταν κάπως, ἐρχόταν στὸ χωριὸ κι ἔστελνε πληροφορίες στοὺς Γερμανούς, μόλις ὀξύνονταν, ἐξαφανιζόταν. Μετὰ τὴ Βάρκιζα τὸν διόρισαν πρόεδρο. Ἡ πρώτη του δουλιὰ ἦταν νὰ καταγγείλει τὸ Θωμιὰ γιὰ ἀπόκρυψη τροφίμων τοῦ ΕΛΑΣ.

Ἡ Βάσω τοῦ πῆγε ἕνα τσόλι γιὰ στρῶμα, ἕνα χράμι γιὰ σκέπασμα, μιὰ ἀλαξιὰ ροῦχα καὶ ψωμί.

— Νὰ μὴν ξανάρθεις, τῆς εἶπε. Ἐγὼ ἐδῶ θὰ τὰ βολέψω. Κοίταξε νὰ δεῖς τί θὰ κάνετε ἐσεῖς ἐκεῖ.

Ἡ γριὰ συμφώνησε κι ὅμως κάθε βδομάδα κάποιον θὰ ἔστελνε. Τὸ Νίκο, τὴ Χριστίνα, κανένα χωριανό, ποὺ κατέβαινε στὴν πόλη γιὰ δουλιά. Ὁ Θωμιὰς τοὺς μάλωνε. Ἄφηναν τὶς κακομοιριές τους κι ἔτρεχαν γι αὐτόν. Καὶ δὲν τὰ ἔλεγε γιὰ τὸν τύπο. Κι ὡστόσο τὶς Κυριακὲς κάρφωνε τὰ μάτια στὸ ἐπισκεπτήριο.

Τὸ σημερινὸ δὲν τὸ περίμενε. Ὁ μικρὸς Θωμιὰς πέρασε τὸ χεράκι του ἀπ τὰ κάγκελα καὶ τὸν χαιρέτησε.

— Γιατί, καλό μου, νὰ περπατήσεις μιὰ μέρα δρόμο!...

— ...Εἶπα στὴ βάβω: «Θὰ πάω στὴν πόλη... Θὰ εἶμαι κοντὰ στὸν παπούλη... Θὰ τοῦ πάω ψωμί...». «Εἶσαι μικρὸς ἀκόμα», μοῦ εἶπε. «Κι ὁ πατέρας, ἐσὺ τὸ εἶπες, δὲν ἦταν μεγαλύτερος...». «Νὰ ρωτήσεις τὸν παπούλη σου κι ἂν σ ἀφήσει...».

Πρὶν ἀπὸ χρόνια πολλά, ἔφυγαν τ ἀδέρφια τοῦ Θωμιᾶ καὶ χάθηκαν... Ἔπειτα τ ἀδέρφια τῆς Βάσως... Ἀργότερα τὰ παιδιά τους... Καὶ τώρα;!... Ἡ ἴδια κατάρα βαραίνει τὸν κοσμιάκη... Τούτη ἡ σκέψη τοῦ σφίγγει τὴν καρδιά.

— Νὰ ἔρθω, παπούλη; Θὰ βρῶ δουλιά!...

Ἡ φωνὴ τοῦ παιδιοῦ ἔδιωξε τὶς μαῦρες σκέψεις.

— Ἄμα φύγεις ἐσύ, ἡ βάβω σου θὰ μείνει μονάχη καὶ θὰ στενοχωρηθεῖ. Κι ὁ Βαγγέλης δὲ θὰ ἔχει ποιὸς νὰ τὸν βοηθήσει στὰ μαθήματα. Νὰ τελειώσει τὸ σχολειό. Ἕνας χρόνος εἶναι. Ὥσπου νὰ φτύσεις, πάει. Θὰ ρθῶ κι ἐγὼ στὸ χωριὸ καὶ θὰ τὰ κανονίσουμε.

— Μπρός! τέλιωσε τὸ ἐπισκεπτήριο, φώναξε ὁ φύλακας καί, πιάνοντας τὸ μικρὸ Θωμιὰ ἀπ τὸ μπράτσο, τὸν ἔσπρωξε.

Τὸ παιδὶ ἔκανε λίγα βήματα καὶ γύρισε τὸ κεφάλι κατὰ πίσω. Ὁ παπούλης στεκόταν στὸ ἴδιο μέρος καὶ κρατοῦσε τὰ σίδερα μὲ τὶς ἁπαλάμες του.

— Καρατζά! ξεκουμπίσου ἀπὸ δῶ, στρίγγλισε ὁ φύλακας. Θὰ σοῦ κόψω τὸ ἐπισκεπτήριο γιὰ ἕνα μήνα.

Τράβηξε στὸ συνηθισμένο μέρος καὶ κεῖ ποὺ ἔσκυβε τὸ κεφάλι κι ἔξυνε συνέχεια τὸ κούτελο, πῆγε κι ἔκατσε δίπλα του ὁ Χριστόφορος ὁ Λαμπάνας, ἕνας ἄντρας μεσόκοπος, μὲ βλογιασμένο πρόσωπο. Ἔμενε σ ἄλλο θάλαμο καὶ πολλὲς γνωριμίες δὲν εἶχαν. Τὴν ὥρα ποὺ ὁ Θωμὰς μιλοῦσε μὲ τὸ ἀγγόνι του, ἦταν κι αὐτὸς στὸ ἐπισκεπτήριο.

— Μπάρμπα-Θωμά! γιὸς τοῦ Λευτέρη εἶναι ὁ μικρός;

— Ὄχι! τοῦ Γιώργου.

— Μὲ τὸ Λευτέρη κάναμε κάμποσο καιρὸ στὸν Ἁη-Στράτη. Πολλὲς φορὲς μοῦ μίλησε γιὰ τὰ παιδιά του. Ποῦ βρίσκεται;

— Ἀπ τὰ Δεκεμβριανὰ ἔχουμε νὰ πάρουμε εἴδηση. Τὴ γριὰ δὲν τὴν κολάει ὕπνος...

Μίλησαν γιὰ τὴ φυλακή, γιὰ τὴν κατάσταση, γιὰ ἕνα σωρὸ πράματα. ὡς τὴν ὥρα ποὺ τοὺς ἔκλεισαν στοὺς θαλάμους.

Τρεῖς βδομάδες ἀργότερα τὸν ζύγωσε ξανὰ ὁ Λαμπάνας.

— Μπάρμπα-Θωμᾶ. Θὰ σοῦ πῶ κάτι κι ἂς μὴ γίνει κουβέντα, πὼς σοῦ τὸ εἶπα γώ. Τὸ Κόμμα εἰδοποίησε, πὼς ὁ Λευτέρης εἶναι καλά. Δουλεύει κάπου. Ποῦ; Δὲν ξέρω.

— Εὐχαριστῶ, συναγωνιστή, εὐχαριστῶ, πρόφερε συγκινημένος...

Ἦταν στὰ μέσα τοῦ Νοέμβρη. Ἡ βροχερὴ μέρα τέλειωσε γρήγορα καὶ τὸ σκοτάδι ἁπλώθηκε πυκνό, προτοῦ καλὰ-καλὰ νυχτώσει... Ἀπὸ τότε ποὺ ἔμειναν μόνοι, μαζεύονταν μὲ τὶς κότες στὸ σπίτι. Ὁ Βαγγέλης ἔσκυβε πάνω στὸ σκαμνὶ καὶ ἔγραφε. Ὁ Θωμὰς κρατοῦσε τὸ βιβλίο ἀνοιχτὸ καὶ κάτι μουρμούριζε ἀπόξω. Ἡ Βάσω ἔγνεθε καὶ πότε-πότε ἔβαζε ξύλα στὴ φωτιά... Ἀκούστηκαν τὰ γνωστὰ βήματα στὴ ρούγα, στὴν αὐλή... Ἦρθε μὲ ἀδειανὰ χέρια. Ξεκίνησε μὲ τὸ λίγο ψωμὶ τῆς φυλακῆς. Ἔλεγε νὰ τὸ πάει στὰ παιδιά. Στὸ δρόμο πείνασε καὶ τὸ ἔφαγε. Ἀλλά, σὰ νὰ τοὺς ἔφερε ὅλα τὰ καλούδια τοῦ κόσμου. Γέμισε καὶ ζέστανε τὸ σπίτι... Ὁ χειμώνας, παρὰ τὶς γενικότερες φουρτοῦνες, πέρασε γιὰ τὴ φαμίλια ἥσυχα. Οἱ φόβοι, οἱ κίνδυνοι, στρίμωχναν τὸν ἕνα πάνω στὸν ἄλλο καὶ μεγάλωναν τὴν ἀγάπη τους. Κι ἂν δὲν ἦταν ἡ ἔγνια τοῦ Λευτέρη, θὰ μποροῦσε νὰ πεῖς, πὼς οἱ τρεῖς-τέσσερες ἐκεῖνοι μῆνες ἦταν γιὰ τοὺς γέρους ἀπ τοὺς πιὸ ἥσυχους.

* * *

Πέρασε ἕνας χρόνος σκληρῆς δοκιμασίας. Πολλοὶ εἶναι οἱ δολοφονημένοι, περισσότεροι οἱ φυλακισμένοι καὶ οἱ σακατεμένοι

μετρημὸ δὲν ἔχουν. Τὸ τραῦμα τῆς ἥττας σιγὰ-σιγὰ κλείνει. Τὸ κίνημα εἶχε κάμποσες ἀπώλειες, ἄλλες ἀπ τὴν τρομοκρατία, ἄλλες ἀπὸ κοινωνικὲς αἰτίες, ὅμως γενικὰ ἄντεξε. Στὰ χωριὰ καὶ τὶς πολιτεοῦλες γυρίζουν οἱ κρυμένοι στὰ λόγγα, οἱ ξενιτεμένοι. Στὰ μεγάλα κέντρα δυναμώνουν οἱ μαζικὲς ἐκδηλώσεις. Ὁ μονόπλευρος ἐμφύλιος πόλεμος, ποὺ καλιεργοῦνταν τεχνητὰ κι ἐνισχύονταν μὲ τὶς λίρες καὶ τὰ τρόφιμα τῆς Οὔνρα, μὲ τὸ ρακὶ καὶ τὴ συκοφαντία, ἄρχισε νὰ ὑποχωρεῖ. Ξανοιγόταν προοπτικὴ γιὰ μιὰ ἐπίπονη συγκέντρωση, ἀναπροσαρμογὴ καὶ ἀνασυγκρότηση τῶν λαϊκῶν δυνάμεων. Ἡ ἀντίδραση δὲν ἔμεινε ἱκανοποιημένη. Ἀφοῦ σὲ τόσο δυσμενεῖς γιὰ τὸ κίνημα συνθῆκες δὲν κατάφερε νὰ τὸ συντρίψει, ἀργότερα θὰ ἦταν πιὸ δύσκολο. Μὲ κάθε μέσο τὸ ἔσπρωχνε στὴν ἔνοπλη ἀναμέτρηση... Καί... Ξανὰ ὁ Πετράκης. Φορτώθηκαν ὅλες οἱ εὐθύνες στὴν ἀντίδραση. Ἀκούστηκαν ξανὰ κλαψουρίσματα γιὰ ἐγκληματικὴ-ἀντεθνικὴ πολιτική... Καὶ μόνο ἕνα πράμα δὲν εἰπώθηκε... Λαός, καὶ Ἔθνος, καὶ Πατρίδα, καὶ ἐθνικὴ πολιτικὴ γιὰ τὴν ἀντίδραση εἶναι τὰ ταξικά της συμφέροντα...

Ἔσπρωξε τὸ ἄχυρο στὴ μιὰ πάντα τῆς καλύβας, γιὰ νὰ χωρέσουν τὰ καλαμποκόψυλα. Τώρα ἀγελάδα δὲν ἔχουν. Τὸ χειμώνα ἢ τὴν ἄνοιξη θὰ βροῦν κάποιον νὰ τὰ δώσουν, γιὰ νὰ τοὺς ὀργώσει τὰ κουτσοχώραφα. Κουρασμένος-ἱδρωμένος, βγῆκε στὸν κῆπο κι ἔκατσε στὸν ἴσκιο τῆς καρυδιᾶς. Μ' ὅλο ποὺ ἔχει τσακίσει ἡ μέρα, ἡ κάψα δὲ λέει νὰ σπάσει. Τὰ τζιτζίκια σὲ ξεκουφαίνουν καὶ ἡ καταχνιὰ σκεπάζει τὸν τόπο ὡς τὰ πόδια τοῦ χωριοῦ. Ἕνα τσοῦρμο παιδιά, ξυπόλυτα-μισόγυμνα, παίζουν στὴ Λάκκα τοῦ Χρηστιᾶ. Τὰ ζωντανὰ δὲ βγῆκαν ἀκόμα στὴ βοσκή... Στὰ βουνὰ ἀκούγονται ἀραιὲς τουφεκιές. Ὁ κόσμος σκύβει τὸ κεφάλι, γυρίζει ἀλλοῦ τὸ πρόσωπο. Δὲ μιάζουν μὲ κεῖνες, ποὺ πρὶν λίγα χρόνια σκορποῦσαν τὴ χαρὰ σὲ τοῦτα τὰ κράκουρα...

Ἡ Βάσω φάνηκε στὸ ὄχτο, πέρασε τὴν αὐλὴ τοῦ Τσακμάκη, μπῆκε στὸν κῆπο κι ἔκατσε δίπλα του. Ἦταν πανιασμένη. Ἔριξε μιὰ ματιὰ φοβισμένη ὁλόγυρα.

— Θωμιά! πρόφερε καὶ σταμάτησε.

Στὴ ρούγα τοῦ Βαλαχᾶ, 300-400 μέτρα πιὸ μακριά, φάνηκε ἡ Λάμπραινα τοῦ Τόσκα. Πῆρε ἕνα καλάθι ἀπ' τὴ γειτόνισσα καὶ χάθηκε στὸ κατώγι. Ἡ Βάσω ἔριξε μιὰ ματιὰ ὁλόγυρα.

— Θωμιά! Ὁ Παντελὴς εἶναι τρυπωμένος στὴν Ἀρκουδοσπηλιά.

Μὲ τὴν ἀποστράτευση τοῦ ΕΛΑΣ ὁ ἴδιος ὁ Πετράκης τοῦ ἔ-

φερε τὴν ἐντολὴ τῆς καθοδήγησης. «Θὰ δουλέψεις, τοῦ εἶπε, στὸν ἀγροτικὸ τομέα, στὴν περιοχή, ποὺ σὲ γνωρίζει καὶ τὴν γνωρίζεις...».

Κι ἔτσι ἕνα βραδάκι τ' Ἀπρίλη ἔφτασε στὸ Καστέλι, χωριὸ 100% ἐαμικό. Στὴν πλατεία μαζεύτηκαν κάμποσοι κι ἄνοιξαν συζήτηση. Ὁ Στριφτὸς κούνησε μελαγχολικὰ τὸ κεφάλι. «Τί νὰ τὴν κάνουμε τὴν ὀργάνωση», εἶπε καί, δείχνοντας τὸ κομμένο πόδι, ἀναστέναξε: «Νὰ τὰ κέρδη!». Ὁ Πλατής, ποὺ τοῦ εἶχαν σφάξει δυὸ παιδιὰ οἱ συμορίτες, πέρασε σὲ ἀνοιχτὴ ἐπίθεση. «Χτὲς μᾶς ἔλεγαν: Δὲ θ ἀφήσουμε τὰ ὅπλα, ἂν δὲ γίνουμε νοικοκυραῖοι στὸ σπίτι μας. Σήμερα μᾶς ξεφουρνίζουν τὴ «συμφιλίωση». Αὔριο θὰ βροῦν κάτι ἄλλο. "Αν καθόμαστε ἥσυχοι!». «Δίκιο ἔχεις, συμπλήρωσε ὁ Τασούλης. Νὰ πᾶμε καὶ νὰ τοὺς ποῦμε: Φταίξαμε. Σχωράτε μας κι ἀφῆστε μας νὰ ζήσουμε στὴν κακομοιριά μας...». Οἱ σταθεροί, ἂν βάλουμε σ αὐτοὺς καὶ κείνους, ποὺ σώπαιναν, ἦταν περισότεροι, ὅμως τὸν τόνο τὸν ἔδιναν οἱ ἀπαισιόδοξες ἀντιλήψεις. Ὁ Παντελὴς σχεδίαζε νὰ κάνει ἀχτίφ, κι ἀπ τὰ γύρω χωριά, νὰ κατατοπίσει πρῶτα τοὺς πιὸ σταθεροὺς κι ἀπὸ κεῖ νὰ προχωρήσουν πιὸ πέρα. Τώρα ἡ ἴδια ἡ συζήτηση τὸν ἀναγκάζει νὰ ἀπαντήσει.

— ...Σέβομαι τὸν πόνο τοῦ Στριφτοῦ, τοῦ Πλατῆ καὶ τόσων ἄλλων, ὅμως... Ἀκολουθήσαμε τὸ δρόμο τῆς Ἀντίστασης, ὅπως θὰ ἔκανε κάθε περήφανος λαός... Κανένας τίμιος ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς κατηγορήσει, πὼς θέλαμε νὰ βάλουμε κάτι στὴν τσέπη μας... Παλέψαμε νὰ δώσουμε ψωμὶ καὶ λευτεριὰ στὸν τόπο μας κι ὅταν χρειάστηκε, σταθήκαμε ἀλύγιστοι μπροστὰ στὸ ἀπόσπασμα... Κάναμε λάθη, γιατὶ πιστεύαμε, πὼς ἔτσι ἐξυπηρετοῦμε καλύτερα τὸ συμφέρον τοῦ Ἔθνους... Μὲ τὰ μοιρολόγια καί τὶς γκρίνιες τίποτα δὲ βγαίνει. Νὰ σφιχτοῦμε νὰ μὴ μᾶς σφάξουν οἱ Μάυδες καὶ νὰ κερδίσουμε αὔριο-μεθαύριο ὅ,τι χάσαμε χτὲς-προχτές...

Καὶ κείνη ἡ περίοδος τῆς ζωῆς του ἦταν ἡ πιὸ δύσκολη. Οἱ καλύτεροι σύντροφοι κυνηγήθηκαν, κρύφτηκαν, πιάστηκαν. Οἱ ὀργανώσεις διαλύθηκαν. Ἐχτὸς ἀπ τοὺς διωγμούς, εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσεις τὰ παράπονα τοῦ κόσμου, τὸ γινάτι, τὴν ἀπογοήτευση... Τὰ χωριὰ σκόρπια. Οἱ ἀποστάσεις μεγάλες. Ζέστες, ξεροβόρι, χιόνια. Βροχές, λάσπες, ἀτέλιωτες πορεῖες. Κούραση, ἀϋπνία, πεῖνα, ἀγωνία... Στὸ Βαθύλογγο κόντεψε νὰ τὸν φᾶνε οἱ λύκοι. Στὸ Ἀσπρόρεμα παραλίγο νὰ πνιγεῖ. Στὸ Στουρνάρι τὸν ντουφέκισαν... "Εφτυνε αἷμα γιὰ ἕνα σπειρὶ δουλιὰ καὶ ἡ ἀντίδραση μέσα σὲ λίγα λεφτὰ τοῦ χαλοῦσε τὸν κόπο ἑβδομάδων... Κι ὡστόσο, ὅπως συμβαίνει πάντοτε στὴ ζωή, ἔνιωθε καὶ κάποια ἱκανοποίηση. Φυσικά, ἡ δουλιά του δὲν εἶχε φανταχτερὰ ἀποτελέσματα, ὅμως ὁ κόσμος

ἔβλεπε. Πάλι τὸ Κόμμα βρισκόταν δίπλα του, καὶ σὲ τοῦτες τὶς μαῦρες μέρες... Μέσα ἀπ τὰ χαλάσματα διαγραφόταν ἡ καινούργια κατάσταση, ποὺ θὰ ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ περάσει τὸ κίνημα στὴ μαζικὴ ἐπίθεση. Ἀλλά...

* * *

Ἄρχισε τὸ καινούργιο ἀντάρτικο. Ἡ κατάσταση πάλι ἄλλαξε ἀπότομα. Ὁ κόσμος φοβήθηκε. Δὲν τὸν δεχόταν στὰ σπίτια. Δὲν τοῦ ἔδινε ψωμί... Νόμιμος ποτὲ σχεδὸν δὲν ἦταν. Τώρα πέρασε στὴν παρανομία. Δὲν μποροῦσε νὰ κινηθεῖ. Ἔχασε τὶς συνδέσεις, τὶς ἐπαφές. Ἡ δουλιά, στὴν οὐσία, σταμάτησε.

Στὴν ἔκθεση, ποὺ ἔστειλε στὸ Κόμμα, τ ἀπάντησαν νὰ περιμένει ὁδηγίες στὸ Περιστέρι.

Τὸν ἔκρυψαν στὸ ἄχυρο. Ὁ φράχτης ἀπ τὸ μέρος τοῦ βοριᾶ εἶχε μιὰ τρύπα. Ἀπὸ κεῖ ἔσπρωχναν τὸ φουσκὶ στὸν κῆπο. Ὁ Θωμὰς τὴ βάθυνε καὶ τὴ σκέπασε μὲ ἕνα κουρέλι.

Ὁ Παντελής, μόλις σκοτείδιαζε, ἔβγαινε ἀπ τὴν πόρτα στὸν κῆπο. Ἔτρωγε μιὰ μπουκιὰ ψωμί, ἔβαζε μιὰ ἄλλη στὴν τσέπη γιὰ τὴν ἑπόμενη μέρα, περνοῦσε τὴ νύχτα μέσα στὰ καλαμπόκια καὶ τὶς πρωινὲς ὧρες ἔμπαινε ξανὰ στὴν κρυψώνα. Πέρασαν δυὸ ἑβδομάδες. Καμιὰ εἴδηση. Παρακάλεσε τὸ Θωμὰ νὰ πάει στὴν πόλη καὶ νὰ προσπαθήσει νὰ ρθεῖ σ ἐπαφὴ μὲ τὴν παράνομη κομματικὴ ὀργάνωση.

Ὁ Λαμπάνας, σὰν εἶδε ποιὸς εἶναι ὁ ἐπισκέπτης, ἀνησύχησε καὶ ξαλάφρωσε ἀμέσως, σὰν ἔμαθε τὴν αἰτία τῆς ἐπίσκεψης.

— Μ αὐτὴ τὴν ἀναμπομπούλα καὶ τὶς συλήψεις, χάσαμε, μπάρμπα-Θωμά, τὴν ἐπαφή. Δὲν ξέραμε ποῦ βρίσκεται. Ἀπ τὴν Περιοχὴ μᾶς ἔστειλαν ἕνα σημείωμα γιὰ αὐτόν. Πάρτο. Τοῦ γράφουν τί νὰ κάνει...

Ὁ Θωμὰς δὲν ὑπολόγιζε, πῶς θ ἀνταμώσει κάποιο γνωστὸ καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἦρθε στὸ κεφάλι ἀπότομα, κείνη τὴ στιγμή. Ἔχωσε τὸ χέρι στὴν τσέπη, κρατώντας τὸ χαρτάκι καὶ ρώτησε:

— Μήπως ξέρετε τίποτα;

Ὁ Λαμπάνας κατάλαβε, πῶς δὲν μποροῦσε νὰ παρακάμψει τὸ σκόπελο καὶ ἡ ἐρώτηση δὲν ἦταν καθαρή. Ἤξερε ὁ γέρος τὴ σύληψη καὶ ρωτοῦσε γιὰ τὴν παραπέρα πορεία ἢ δὲν ἤξερε τίποτα; Οὔτε εἶχε νόημα νὰ κρύψει ἕνα πράμα, ποὺ θὰ μαθαινόταν ὁπωσδήποτε. Καὶ πάλι μὲ δυσκολία ἀπάντησε:

— Τὸν ἔπιασαν, μπάρμπα-Θωμᾶ, πρόφερε, σκύβοντας στὸ

τραπέζι. Ἀνακάτεψε κάμποσα χαρτιὰ ἄσκοπα, ἀνασήκωσε τὸ κεφάλι κι ἔριξε μιὰ ματιὰ στὸ πρόσωπο τοῦ Θωμᾶ, ποὺ τὸ ὄργωναν πιὸ βαθιὰ τώρα οἱ ρυτίδες. «Δὲν ἤξερε!» εἶπε μέσα του καὶ πρόστεσε: Δὲν εἶναι τίποτα τὸ σοβαρό. Θὰ τὸν ἀφήσουν, ὅπως ἄφησαν καὶ σένα καὶ μένα...

Χωρὶς νὰ σταθεῖ καθόλου στὴν πόλη πῆρε ξανὰ τὸ δρόμο γιὰ τὸ χωριό. Μεγάλωσε ἡ κούραση, δυνάμωσε ὁ πόνος τοῦ ποδιοῦ. Σκέφτεται ἕνα σωρὸ πράματα καὶ φτάνει πάντοτε στὸ ἴδιο συμπέρασμα: «Δὲν εἶναι. Τώρα δικάζουν σὲ θάνατο, σκοτώνουν...».

Εἶχαν περάσει δυὸ ὧρες, σὰν ἔφτασε στὸ Περιστέρι κι ἔδωσε τὸ σημείωμα στὸν Παντελή. Ἐκεῖνος, ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ χρησιμοποιήσει φῶς, τὸ ἔβαλε στὴν τσέπη καὶ ρώτησε:

— Κανένα ἄλλο νέο;

— Ἔπιασαν τὸ Λευτέρη.

Ἦταν σκοτάδι κι ὁ Θωμὰς δὲν εἶδε. Τὸ πρόσωπο τοῦ Παντελῆ ἔγινε φλουρί.

— Λέω νὰ πάω στὴν Ἀθήνα. Θυμᾶσαι; Κείνη ἡ Πόπη τ Ἀγγελῆ μὲ εἶχε παρακαλέσει κάποτε γιὰ τὸ παιδί της...

Τί νὰ τ ἀπαντήσει! «Μὴ πᾶς!» Θὰ ἦταν, σὰ νὰ τοῦ ἔλεγε: Δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα. Νὰ τοῦ πεῖ: «Πήγαινε!». Τί θὰ ἔβγαινε; Μόνο πίκρες καὶ τίποτε ἄλλο.

— Κι ἂν δὲν καταφέρει τίποτα, τὸν ἔβγαλε ἀπ τὸ ἀδιέξοδο ὁ Θωμάς, τουλάχιστο νὰ τὸν δῶ μιὰ φορά...

— Κάνε, ὅπως νομίζεις καλύτερα, μπάρμπα-Θωμά.

— Δὲ θὰ μαρτυρήσω στὴ γριά. Ποιὸς ξέρει! Θὰ τῆς πῶ, πὼς μὲ στέλνεις ἐσὺ γιὰ κομματικὴ δουλιά. Θὰ φύγω ἀμέσως, νὰ βγῶ ἀπ τὸ χωριὸ προτοῦ φέξει...

Ἡ ὀργάνωση τῆς πόλης τοῦ ἔδωσε σύνδεση γιὰ τὴν Ἀθήνα. Τὸν δέχτηκε ἕνας σαρανταπεντάρης μελαχροινός.

— Μπάμπα-Θωμά! σήμερα δὲν μπορῶ νὰ σοῦ δώσω καμιὰ ἀπάντηση. Θὰ σὲ στείλω σ' ἕνα σπίτι νὰ φᾶς, νὰ κοιμηθεῖς, νὰ ξεκουραστεῖς κι αὔριο...

Τὴν ἄλλη μέρα τὴν ἴδια ὥρα ἀντάμωσε ξανὰ τὸ σαρανταπεντάρη.

— Αὐτὴ ἡ κυρά, ἡ Πόπη, ἔχει χαθεῖ ἀπ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς. Ἴσως καὶ νὰ πέθανε. Μὰ κι ἂν ζοῦσε... Τὸ Κόμμα θὰ βάλει ἀνθρώπους. Θὰ δώσει καὶ λεφτά, ἂν χρειαστεῖ... Θὰ κάνει ὅ,τι μπορεῖ.

— Νὰ τὸν ἔβλεπα!..

— Τὸν ἔχουν ἀπομονωμένο. Μπορεῖ νὰ πιάσουν καὶ σένα... Οὔτε τὸ ὀνομά του δὲ μαρτύρησε. Ἴσως φοβᾶται μὴν ἐπιβαρύνει τὴ θέση του. Ἄμα μάθουν, πὼς ἔκανε ἐξορία, πὼς εἶχε ἀδερφὸ ἀπ τοὺς πρώτους κομμουνιστές...

Ὁ Θωμᾶς σκύβει τὸ κεφάλι. Μὲ τὸ ἕνα χέρι ξύνει τὸ κούτελο, μὲ τἄλλο χτυπάει τὸ ραδῖ στὸ πάτωμα.

— Εἶναι παιδί μου!..

— Πῶς νὰ γίνει; Σκέφτηκε λίγο καὶ πρόστεσε: Γιὰ περίμενε ἐδῶ.

Σὲ μιὰ ὥρα γύρισε.

— Ὁρίστηκε ἡ δίκη γιὰ τὴν ἄλλη δδομιάδα. Νὰ πᾶς καί, ἂν μπορέσεις καὶ τὸ βρεῖς σωστό, μίλησε μαζί του. Ἂν σὲ πιάσουν, νὰ μὴν πεῖς ποιὸν ἀντάμωσες, ποῦ κοιμήθηκες, ποῦ ἔφαγες... Ἀπ τὸ τραῖνο ἴσα στὸ δικαστήριο...

Γιὰ νὰ μὴ χτυπήσει τὸ παρουσιαστικό του στὰ μάτια τῆς Ἀστυνομίας, τοῦ ἔδωσαν ροῦχα ἀπ τὴν πόλη, ἕνα ζευγάρι παπούτσια, ἕνα κασκέτο καὶ ἕνα μπαστούνι. Χώθηκε στὸν κόσμο κι ἔπιασε μιὰ ἄκρη νὰ βλέπει καὶ τοὺς δικαστές, καὶ τὴν κυρία εἴσοδο. Θὰ περίμενε νὰ τελειώσει ἡ δίκη. Καὶ πάλι ταλαντευόταν κι ἀναρωτιόταν: Μπορεῖ τὸ δικαστήριο, ἄμα μάθει τὸ ὄνομα τοῦ κατηγορουμένου, ν ἀλάξει τὴν πρώτη ἀπόφαση καὶ νὰ πάρει ἄλλη, πιὸ βαριά; Καὶ τί θὰ γινόταν ἡ Βάσω καὶ τὰ παιδιά, ἂν ἔπιαναν κι αὐτόν; Περισσότερες ἐλπίδες τοῦ ἔδινε μιὰ ἄλλη σκέψη. Μπορεῖ ὁ Λευτέρης νὰ ἔλεγε τὸ ὄνομά του...

Δίκασαν πρῶτα τρεῖς νέους σχεδὸν παιδιὰ ἀμούστακα. Τὰ εἶχαν πιάσει ὄξω ἀπ τὴν Ἀθήνα. Τὰ κατηγοροῦσαν, πὼς εἶχαν φτιάξει ἀντάρτικη ὁμιάδα καὶ τραβοῦσαν γιὰ τὸ βουνό, γιατὶ φοροῦσαν καινούργιες ἀρβύλες κι εἶχαν στὰ σακίδιά τους ἀπὸ δυὸ ἀλαξιές ἐσώρουχα. Ἐκεῖνα ἰσχυρίσθηκαν, πὼς ἀνέβαιναν στὴν Πάρνηθα καί, ἐπειδὴ θὰ κάθονταν ἐκεῖ τρεῖς ἑδδομιάδες, πῆραν καὶ ἐσώρουχα. Τὰ καταδίκασαν σὲ ἰσόβια μόνο, γιατὶ δήλωσαν, πὼς δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὸ ΚΚ καὶ τὸ ἀντάρτικο.

Ἕνα βάρος κύλησε ἀπ τὰ στήθια τοῦ ἀκροατηρίου. Καί οἱ τρεῖς νέοι ἔδειχναν εὐχαριστημένοι. Μιλοῦσαν εὔθυμα, γελοῦσαν, ἀστειεύονταν... Καὶ μόνο στὸ Θωμὰ ἡ ἀπόφαση ἔκανε δδυνηρὴ ἐντύπωση. «Γιὰ τὸ τίποτε, σκέφτηκε... καὶ παρὰ λίγο... Ἂν ρωτήσουν καὶ τὸν Λευτέρη τὰ ἴδια...».

Ἀπὸ ποῦ τὸν ἔφεραν, δὲν τὸ πῆρε εἴδηση. Οἱ δικαστὲς κάθησαν στὶς ἕδρες τους, ὁ πρόεδρος χτύπησε τὸ κουδούνι κι ἄρχισε ἡ δεύτερη δίκη. Ὁ Θωμᾶς γέρνει δεξιὰ-ἀριστερά, ἀνάμεσα στοὺς μπροστινούς, τεντώνει τὸ κεφάλι... Δὲ βλέπει παρὰ τὴ ράχη ἑνὸς ἀνθρώπου, ποὺ κάθετε ἀνάμεσα σὲ δυὸ χωροφυλάκους.

— Ὁ Βασίλης Περιστέρης, ἄρχισε ὁ πρῶτος μάρτυρας — ἕνας ἀστυνομικός — εἶναι παλιὸς κομμουνιστὴς καὶ στέλεχος τοῦ ΚΚ. Ἦρθε στὴν Ἀθήνα πρὶν ἀπὸ 11 μῆνες... Δούλευε στὸν παράνομο μηχανισμό, στὴ διαφώτιση... Ἀπ τὸ Μάη ἀνάλαβε καὶ τὸν τομέα τῆς ἐπιστράτευσης...

Ὁ δεύτερος μάρτυρας ἦταν κοντός, χοντρός, μὲ ὑπερβολικὰ μεγάλο κεφάλι, μικρὰ-στρογγυλὰ μάτια καὶ χλωμὸ πρόσωπο.

— Τὸν Περιστέρη, εἶπε, τὸν γνωρίζω ἀπὸ μικρὸ παιδί. Καθόμαστε τότε στὴν Καισαριανή. Τὸ σοκάκι χώριζε τὰ σπίτια μας. Ὁ πατέρας του μπεκρούλιακας, νυχτοξημέρωνε στὴν ταβέρνα καὶ ἡ μάνα του ἦταν γυναίκα τοῦ ὄρθιου.

Ὁ Θωμάς ξανάσανε. Κάποιον ἄλλον δίκαζαν.

— Τὸν καιρὸ τῆς Ἐαμοκρατίας ἤμασταν μαζὶ στὴν ΟΠΛΑ. Πίσω ἀπὸ τὸ Στάδιο μᾶς ἔφεραν ἕνα βράδυ 28 ἐθνικόφρονες πολίτες ἀπ τὸ Κολωνάκι. Τοὺς ἔπιασαν σὰν ἀντίποινα, γιατὶ οἱ Γερμανοὶ σκότωσαν τὴν Πρωτομαγιὰ 200 κομμουνιστές... Ὁ Περιστέρης ἔβαλε τὸ πόδι σὲ μιὰ πέτρα. Ἔπιανε τὸ θύμα ἀπ τὰ μαλιά, στήριζε τὸ γόνατο στὴ μέση, πάνω στὴ ραχοκοκαλιά, τοὺς γύριζε τὸ κεφάλι πίσω καὶ τοὺς ἔκοβε τὸ λαιμὸ μὲ τὸ μαχαίρι...

Μιλοῦσε ἤρεμα, παραστατικά, ἀβίαστα, μὲ παραστατικὲς κινήσεις. Θὰ νόμιζες, πὼς εἶναι ἕνας φιλήσυχος τίμιος μικροαστός, Διηγήθηκε γιὰ ἕνα ὑπόγειο στὰ Πετράλωνα, ὅπου ὁ Περιστέρης ἔγδερνε τὰ θύματα, γιὰ ἐπιδρομές...

— Μετὰ τὴ Βάρκιζα τὸν ἔχασα καὶ τὸν ἀντάμωσα πρὶν τρεῖς μῆνες στὴν ὁδὸ Ἀθηνᾶς. Μπήκαμε σὲ μιὰ ταβέρνα, ἤπιαμε καὶ κεῖ μοῦ πρότεινε νὰ πάω ἀντάρτης στὰ βουνά...

Τέλος, πέρασε τὸ χέρι ἀπ τὴν μπάλα, ἀναστέναξε ἀλαφρά, σὰ νὰ ἔδιωχνε κάποιον ἐφιάλτη, καὶ πρόστεσε:

— Τέτιο χτῆνος, κύριοι στρατοδίκες, δὲν ἔχω ξαναδεῖ στὴ ζωή μου!..

— Ἄλλο μάρτυρα δὲ χρειαζόμαστε, εἶπε ὁ πρόεδρος. Τὸ δικαστήριο ἔχει σχηματίσει γνώμη... Ὁ κατηγορούμενος.

Ὁ Περιστέρης σηκώθηκε κι ἀπ τὶς πρῶτες κουβέντες οἱ ἐλπίδες τοῦ Θωμᾶ ἔσβησαν. Ψηλός, ἀδύνατος, σὰν ξέρακας. Τὰ κόκαλα στὶς πλάτες τρυποῦσαν τὸ λερωμένο σακάκι. Στὸ σβέρκο μετροῦσες τὰ νεῦρα. Τὰ μαλιὰ ψαρά. Ὅλα ἦταν ξένα. Ὅμως ἡ φωνή, γλυκιά-ἤρεμη ἦταν τοῦ παιδιοῦ του.

— Τὸ κατηγορητήριο, κ. στρατοδίκες, εἶναι σκαρωμένο μὲ ἀπίστευτη κυνικότητα. Δὲν ἔκαναν τὸν κόπο νὰ συνδυάσουν ἔτσι τὰ γεγονότα, ὥστε ἡ σκηνοθεσία νὰ παρουσιάζει κάποια ἀληθοφάνεια. Ἀνακάτεψαν καὶ τὸ ἀντάρτικο ἀπὸ φόβο, μήπως πάρετε καμιὰ ἀπόφαση κάπως ἐπιεικῆ... Αὐτά, ποὺ κατάθεσε σὰν ποίημα ὁ δεύτερος μάρτυρας, εἶναι πολὺ παλιά. Τὰ χρησιμοποιοῦν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου οἱ σκοτεινὲς δυνάμεις, νὰ τρομοκρατοῦν τοὺς ἁπλοὺς ἀνθρώπους, νὰ καλιεργοῦν τὸ φανατισμό, τὴν ὑστερία καὶ μέσα σὲ μιὰ τέτιο ἀτμόσφαιρα νὰ ἐξοντώσουν ἐκείνους, ποὺ ἔβαλαν σὰ σκοπὸ τῆς ζωῆς τους τὸν ἀγώνα γιὰ μιὰ καλύτερη κοινωνία... Οὔτε τὸν ἔχω δεῖ, οὔτε μι ἔχει δεῖ. Ποτὲ δὲν ἔκατσα στὴν Καισαριανή.

Γενήθηκα μακριὰ ἀπὸ δῶ, σ' ἕνα ὄμορφο χωριουδάκι, χτισμένο στὰ πόδια τοῦ βουνοῦ. Ἀγναντεύεις ἀπ τὴν Παλιοκαστανιὰ καὶ βλέπεις τὸν κάμπο, τὸ ποτάμι, τὰ διάσελα, τὶς πλαγιές... καὶ δὲ χορταίνεις. Τὸ καθεστὼς δὲ μᾶς ἄφησε νὰ χαροῦμε οὔτε τοὺς ἀνθρώπους μας, οὔτε τὸν τόπο μας... Ὁ πατέρας μου ἔπινε μιὰ καταψιὰ ρακὶ μόνο, ὅταν γύριζε ἀπ τὸ χωράφι κι ἦταν πολὺ κουρασμένος... Ἡ μάνα μου παρακαλοῦσε τὸ θεὸ νὰ κόβει τὴ δική της ζωὴ καὶ νὰ τὴν δίνει στὸν ἄντρα της καὶ τὰ παιδιά της... Καὶ τὸ ὄνομα «Περιστέρης» εἶναι ψεύτικο.

— Καὶ ποιὸ εἶναι τὸ πραγματικό; τὸν ἔκοψε ὁ Πρόεδρος. Γιατὶ δὲν τὸ λές;

— Δὲ θέλω νὰ μάθουν τὸ μυστάτο οἱ γέροι μου. Θὰ περιμένουν νὰ ἀκούσουν τὰ γνωστὰ βήματα στὴ ρούγα, στὴν αὐλή, νὰ μὲ δοῦν νὰ μπαίνω στὸ σπίτι... καὶ μ αὐτὴ τὴν ἐλπίδα νὰ περάσουν τὶς λίγες μέρες, ποὺ τοὺς ἀπομένουν. Θέλω νὰ ζήσουν τὰ παιδιά μου, ὅσο μποροῦν πιὸ ἥσυχα καί νὰ μεγαλώσουν, γιὰ νὰ τελιώσουν ὅ,τι ἐμεῖς ἀφήσαμε στὴ μέση. Ἂν μαρτυρήσω τὸ ὄνομά μου, θὰ τὰ κυνηγήσουν, θὰ...

— Ἡ ΟΠΛΑ κυνηγοῦσε κι ἔσφαζε παιδάκια, πετάχτηκε ὁ πρόεδρος.

— Ἡ ΟΠΛΑ τιμωροῦσε τοὺς προδότες, πού... Κοιτάχτε!

Σήκωσε τὰ κόκκινα δάχτυλα, τράβηξε τὸ σακάκι κι ἔδειξε τὰ μαῦρα μπράτσα.

— Οἱ συνεργάτες τῶν Γερμανῶν μὲ βασάνισαν. Μοῦ ἔβγαλαν τὰ νύχια. Μ ἔδειραν μὲ βούρδουλα. Ἔβαλαν στὶς πληγὲς ἁλάτι. Ἔριξαν λάδι καυτό.

Γύρισε στὸ ἀκροατήριο καὶ χαμογέλασε. Ὁ Θωμὰς ἔχασε κάθε ἐλπίδα νὰ μιλήσει μὲ τὸ παιδί του... Οὔτε καὶ χρειαζόταν. Δὲν ἔπρεπε νὰ τοῦ σκοτώσουν τὴν ἐλπίδα. Θὰ ξέμνησκε μὲ τὴν ἐντύπωση... πὼς οἱ δικοί του δὲ θὰ μάθαιναν τίποτα. Ἤθελε νὰ τὸ ξέβλεπε μόνο μιὰ φορὰ στὸ πρόσωπο, στὰ μάτια... Καὶ τώρα αὐθόρμητα, ἔσκυψε τὸ κεφάλι. Μπροστά του εἶχε ἕνα σκελετό.

— Σήμερα, ὅπως μ ἔφεραν στὸ δικαστήριο, συνέχισε ὁ Λευτέρης, εἶδα τὸν ἑαυτό μου σὲ μιὰ βιτρίνα καὶ φοβήθηκα. Δὲν ἤμουν τέτιος. Γι αὐτὸν τὸν πολιτισμὸ μᾶς σκοτώνουν.

Ὁ πρόεδρος χτύπησε τὸ κουδούνι.

— Κατηγορούμενε! στὸ θέμα. Θὰ σ' ἀφαιρέσω τὸ λόγο.

— Ἄσε τὴν προπαγάνδα καὶ κοίταξε νὰ γλυτώσεις τὸ κεφάλι σου, μουρμούρισε ὁ Ἐπίτροπος.

— Τὶς τελευταῖες δεκαπέντε μέρες δὲ μὲ ἔδερναν. Καθόμουν μοναχὸς στὸ μπουντρούμι καὶ γέμιζε ἡ ψυχή μου καημό. «Στοὺς δρόμους, ἔλεγα, τρέχουν τὰ παιδάκια. Στὰ μαγαζιὰ μπαινοβγαίνει καὶ φωνίζει ὁ κόσμος. Οἱ ἐργάτες φτιάχνουν μηχανές... οἱ ἀ-

γρότες θερίζουν... οἱ ψαράδες ρίχνουν τὰ δίχτια... Καὶ πιὸ σκληρὴ ζωὴ εἶναι γλυκιά... Ἀλλά... Ἀπ τὸ θάνατο κανένας δὲ γλυτώνει. Πέθαναν καὶ οἱ Σουλιώτισες, πέθανε κι ὁ Ἡλιο-Γούσης. Ἡ διαφορὰ βρίσκεται κάπου ἀλλοῦ. Γιατὶ ζεῖ ὁ ἄνθρωπος; Ἡ ἀντίδραση παντοῦ καὶ πάντοτε βάζει γιὰ δόλωμα στ ἀγκίστρι ἕνα κομματάκι ζωή, γιὰ νὰ καλιεργεῖ τὸ ραγιαδισμό. Ἂν δὲν ὑπῆρχαν ἄνθρωποι νὰ πεθαίνουν, ὅταν τὸ ἐπιβάλει ἡ ἀνάγκη, δὲ θὰ ὑπῆρχε πρόοδος, οὔτε καὶ ἀνθρωπότητα. Θὰ μαράζωνε, θὰ ἐκφυλιζόταν...

— Γιὰ κοιτάχτε φανατισμός! ἔκανε ὁ πρόεδρος, σηκώνοντας τὰ χέρια. Στραβώθηκαν καὶ δὲ βλέπουν, πὼς κυνηγοῦν μιὰ οὐτοπία.

— Στὸ κίνημα κ. πρόεδρε, μπῆκα ἀπὸ συναισθηματισμό. Νὰ εἶμαι μὲ τὸ μέρος τῶν ταπεινῶν καὶ καταφρονεμένων. Καρτεροῦσα καὶ στὶς πιὸ μαῦρες μέρες ἔλεγα: Θὰ ρθεῖ μιὰ μέρα γεμάτη ἥλιο καὶ ἀγάπη. Τότε, ἂν μὲ ρωτοῦσαν πότε θὰ γίνει αὐτὸ τὸ θάμα, δὲν ἤξερα νὰ ἀπαντήσω. Νὰ εἶμαι εἰλικρινής, κι ἐγὼ καλά-καλὰ δὲν τὸ πίστευα. Κι ἔγινε αὐτὸ τὸ θάμα. Καὶ δὲν ἦταν καθόλου οὐτοπία. Καὶ χάσαμε τὴ λευτεριά μας μέσα ἀπ τὰ χέρια μας. Κάποιο λάθος ἔγινε. Αὐτοὶ ποὺ θὰ ζήσουν —τὸ Κόμμια, ὁ λαὸς— θὰ τὸ βροῦν καὶ θὰ ρθεῖ ἐξάπαντος ἐκείνη ἡ μέρα...

— Σ ἀφαιρῶ τὸ λόγο!

Ὁ Λευτέρης χαμογέλασε καὶ πρόφερε!

— Βιαζόσαστε, κύριοι στρατοδίκες!

Κατέβηκε στὸ Σταθμό. Ἀντὶ νὰ μπεῖ στὴν πολιτειούλα, πῆρε τὸ μονοπάτι — δίπλα στὸ ποτάμι — καί, βγαίνοντας στὴ δημοσιά, τράβηξε γιὰ τὸ χωριό. Ἀπ τὸ ὑψωμα τῆς Ἁγίας Τριάδας ἀκούστηκαν ριπές. «Κάποιον ντουφέκισαν», ἀναστέναξε καὶ ἡ σκέψη ποὺ εἶχε ἀτονίσει ἀπ τὸ χτύπημα, τὴν κούραση, τὴν ἀϋπνία, τὸ τραγκάνισμα τοῦ τραίνου, ἄρχισε ξανὰ νὰ λειτουργεῖ. Περπατάει ἀργά, ὅλο καὶ πιὸ ἀργά, πιὸ δύσκολα κι ἀπ τὸ μιαλό του περνοῦν καὶ ξαναπερνοῦν τὰ τελευταῖα γεγονότα.

Ὁ ἥλιος ἀνέβηκε στὰ μεσόρουνα καὶ τώρα κατεβαίνει. Ἡ ζέστη εἶναι ἀνυπόφορη. Ἄναψαν οἱ πέτρες, οἱ ράχες, οἱ πλαγιές. Ὁ Θωμιᾶς μόλις σαλεύει. Κάπου-κάπου συναντάει κανένα στρατοκόπο καὶ δὲν ἔχει τὴ δύναμη ν ἀπαντήσει στὸ χαιρετισμό. Πότε-πότε ρίχνει μιὰ ματιὰ στὸν Ἀετό, ποὺ ὅλο καὶ ξεμακραίνει. Τέλος σταμάτησε κι ἡ σκέψη.

Ἀπόσκιωσαν τὰ προσήλια. Ξεθώριασε τὸ τριανταφυλλὶ χρῶμα τοῦ βουνοῦ. Τὸ σκοτάδι γέμισε τὰ γούπατα, τὶς ρεματιὲς καὶ σέρνεται κατὰ τὶς κορφές. Ἡ νύχτα ἁπλώθηκε ὁλόγυρα. Ὁ Θω-

μιὰς ἔφτασε στὴν ἀνηφόρα κι εἶναι ἀδύνατο νὰ κάνει ἔστω κι ἕνα βῆμα. Λοξοδρόμησε κι ἔκατσε. Ἔγειρε στὸ ζεστὸ χῶμα, μάζεψε τὰ πόδια, ἔβαλε τὸ ἕνα χέρι προσκέφαλο. Ὡς ἐδῶ ἦταν. Τέτια ἡ ζωή. Ἔζησε, καὶ πολλὰ μάλιστα χρόνια, καὶ τώρα ἦρθε ἡ ὥρα του...

Ἀπ τὴ Βίγλα ἀγναντεύει τὸ λειψὸ φεγγάρι. Στοὺς ὄχτους τριζονίζουν συνέχεια οἱ γρύλοι. Στὰ θερισμένα χωράφια κυνηγιοῦνται οἱ πυγολαμπίδες. Μυρίζει ρίγανη, κομμένο χόρτο, ἁλωνισμένο ἄχυρο... Ἕνας ἀγωγιάτης σαλαγάει τὰ ζῶα του. Τὰ κουδούνια τῶν μουλαριῶν ἀναταράζουν τὴ σιγαλιά, συνεφέρουν τὸ Θωμιά. Πόση ὥρα νὰ πέρασε; Τί ὥρα νὰ εἶναι; Ποῦ βρίσκεται; Κοιτάζει ὁλόγυρα. Στὰ Καλύβια τοῦ Τσιρίμπα. Ἐδῶ ἀντάμωσε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ Βάσω. Σὰ νὰ ἦταν χτές. Σὰ νὰ ἦταν πολὺ παλιά! Ἡ σκέψη ἄρχισε νὰ δουλεύει ξανά. Δὲν κάνει νὰ πικράνει τὴ γριούλα του. Ἂν μείνει μοναχή! Δίπλα σ᾽ αὐτὴ προβάλουν τὰ ἐγγονάκια του, ὁ Παντελής, οἱ δυσκολίες τῆς ζωῆς...

Ἀνακάθησε. Κατεβάζει τὸ σακούλι ἀπ τὸν ὦμο, βγάζει ἕνα κομμάτι ψωμί, ἕνα χαρτὶ ἐλιές... Ἡ ξεκούραση, τὸ φαΐ καὶ πιὸ πολὺ οἱ εὐθύνες τοῦ δίνουν λίγο κουράγιο. Περνάει τὸ σακούλι στὶς πλάτες, ἀκουμπάει στὸ ραβδί, σηκώνεται καὶ παίρνει ξανὰ τὸ δρόμο...

Τὸ εἶχε ἀποφασίσει. Ἂν τὸν ρωτοῦσε, θὰ τῆς ἔλεγε: Δὲν ἔμαθα τίποτα. Τοῦ ἦταν κάπως βαρύ, ἀλλά... Ἀπ τὴ δύσκολη κατάσταση, γιὰ τὴν ὥρα, τὸν ἔβγαλε ἕνα ἄλλο περιστατικό. Ἔφτασε τὸ καταμεσήμερο. Ὁ κόσμος βρισκόταν στὰ χωράφια καὶ τὸ χωριὸ ἦταν ἔρημο. Ἀνέβηκε τὸ σοκάκι, μπῆκε στὴν αὐλή, κι ἔκατσε στὸ πεζούλι.

— Βάσω! Ἔχεις νερό;

Ἡ Βάσω μπάλωνε τὸ παντολονάκι τοῦ Βαγγέλη. Τ᾽ ἄφησε καταγῆς, τοῦ ἔδωσε τὸ τσουκάλι καὶ μουρμούρισε:

— Θωμιά! Γιατὶ ἄργησες; Τὸν Παντελὴ τὸν ἔπιασαν.

Μόλις φώτισε, διάβασε τὸ σημείωμα. Τοῦ ἔγραφαν νὰ φύγει γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Τὴ μέρα θὰ τὸν ἔβλεπαν, ἀποβραδὶς ἦταν σκοτάδι καὶ περίμενε νὰ βγεῖ τὸ φεγγάρι. Καβάλησε τὸν Ἀετὸ στὰ χαράματα κι ἄρχισε νὰ κατεβαίνει. Στὴ βρύση τοῦ Μαυροφρύδη ἤπιε νερὸ κι ἔκατσε νὰ ξεκουραστεῖ λίγο. Ἀπ τὸ μονοπάτι ξεπετάχτηκε ὁ Τσίπρας.

— Γειὰ-χαρά, πατριώτη. Ἀπὸ ποῦ;

— Ἀπ τὰ πέρα χωριά. Πῆγα μήπως βρῶ κανένα ἄλογο.

— Πᾶμε στὸν Παραπόταμο. Θὰ σοῦ βρῶ ἐγώ.

Στὸν Παραπόταμο εἶχε τιμῆμα χωροφυλακῆς κι αὐτὸ τοῦ ἔ-

βαλε περισότερους ψύλους στ' ἀφτιά. Πρόσεξε καλύτερα. Κάπου τὸν εἶχε δεῖ. Ποῦ ὅμως; Δὲ θυμᾶται.

— Θὰ πεταχτῶ ὡς τὸ Κρυονέρι κι ἂν δὲ σὲ ὁρῶ, θὰ ρθῶ. Ποιὸν νὰ ζητήσω;

— Τὸν Κώστα τὸν Κολυβά.

Βιάστηκε κι ἔφτασε στὸ Βάλτο τῆς Κλημιαταριᾶς τὸ μεσημέρι. «Κανένας δὲ θὰ σὲ δεχτεῖ στὸ χωριό, τοῦ εἶπαν... Πραχτὲς ἔδειραν γιὰ πεθαμὸ στὴν πλατεία καμιὰ τριανταριὰ καὶ σκότωσαν δυό, γιατὶ εἶχαν, λέει, σύνδεση μὲ τοὺς ἀντάρτες». Τράβηξε γιὰ τὸ Μικροχώρι. Χτύπησε κάμποσες πόρτες. Ἄλλοι εἶχαν φύγει, ἄλλοι φοβοῦντα. Μὲ χίλιες δυσκολίες ἀντάμωσε τὸ Λάμπη τὸν Παλαιοκαστρίτη.

— Νὰ σοῦ δώσω, Παντελή, ψωμὶ καὶ νὰ φύγεις. Μὴν παίρνεις τὰ παιδιά μου στὸ λαιμό σου...

— Θέλω ἕναν ἄνθρωπο νὰ μὲ περάσει ἀπ' τὸν κάμπο. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα δὲ μὲ γνωρίζουν καὶ θὰ τὰ καταφέρω μόνος μου. Ἔρχεσαι;

— Εἶναι ἀδύνατο. Δὲν μπορῶ.

Ὕστερα ἀπὸ μεγάλη ἐπιμονὴ ἔμειναν σύμφωνοι. Ὁ Παντελὴς θὰ κοιμόταν κοντὰ στὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἁγίας Μαρίνας, στὰ χωράφια, κι ὁ Λάμπης θὰ προσπαθοῦσε νὰ βρεῖ σύνδεσμο.

Χώθηκε στοὺς θάμνους, ξάπλωσε ἀνάσκελα καὶ κάρφωσε τὸ βλέμμα στὸ γεμάτο ἀστέρια οὐρανό. Ὁ Παλιοκαστρίτης ἦταν τίμιος ἄνθρωπος καὶ παληκάρι στὸν ΕΛΑΣ. Ὡστόσο εἶχαν ἀλάξει οἱ συνθῆκες κι ἀφοῦ αὐτὸς ἔκανε πίσω!.. Ἔπρεπε νὰ βρεῖ ἄλλο δρομολόγιο. Κατὰ τὰ μεσάνυχτα, κεῖ ποὺ σκεφτόταν διάφορες λύσεις καὶ παιδευόταν νὰ μὴν τὸν πάρει ὁ ὕπνος, ἄκουσε βήματα πολλά. Σύρθηκε στὸ φρύδι, ἀνάμεσα στὰ κλαριά. Στὸ δρόμο περνοῦσε ἕνα τμῆμα στρατοῦ. Λίγο ἀργότερα ἀναστατώθηκε τὸ Μικροχώρι. Γαυγίσματα, ριπές, φωνές...

Τώρα δὲ δυσκολεύτηκε καὶ πολὺ νὰ πάρει τὴν ἀπόφαση. Θὰ γύριζε ξανὰ στὸ Περιστέρι καὶ θὰ κρυβόταν, ὥσπου νὰ περάσει ἡ παγάνα. Στὸ μεταξὺ θὰ ρχόταν κι ὁ μπάρμπα-Θωμᾶς ἀπ' τὴν Ἀθήνα καὶ θὰ τὸν βοηθοῦσε.

Τ' ἀπόγεμα ἔφτασε στὸ ὁροπέδιο καὶ στάθηκε πίσω ἀπὸ ἕνα βράχο νὰ καραουλίσει. Τὸ μάτι ἔπεσε στὸ ἀντικρινὸ διάσελο «Πύργο». Τοῦ φάνηκε, πὼς κάθονταν ἄνθρωποι ἀνάμεσα στὶς πέτρες. Περίμενε δέκα λεφτά. Καμιὰ κίνηση. «Αὐθυποβολή!» σκέφτηκε κι ἑτοιμάστηκε νὰ ξεκινήσει πάλι. Κείνη τὴ στιγμὴ σηκώθηκαν ὀχτώ, κατέβηκαν στὴ χαραδρίτσα καὶ χάθηκαν πίσω ἀπ' τὸ ὑψωματάκι. «Πέρδικα». Γιὰ τὸ Περιστέρι δὲν μποροῦσε νὰ γίνει πιὰ λόγος. Ὁ κλοιὸς στενεύει καὶ πρέπει νὰ ξεφύγει, ὅσο τὸ δυνατὸ γρηγορότερα. Πενήντα μέτρα χαμηλότερα ἄρχισε ἕνα γιδόσυρμα. Ἀκολου-

θώντας τὴν πλαγιά, ἔβγαινε στὸ ζυγό, προχωροῦσε δυὸ χιλιόμετρα περίπου καί, κάνοντας στροφὴ δεξιά, κατηφόριζε γιὰ τὸ Στένωμα. Ἂν δὲν ἔβρισκε κεῖ κανένα, θὰ ἔκανε μιὰ προσπάθεια νὰ περάσει μόνος. Τὸ μονοπάτι ἦταν πολὺ ἐπικίνδυνο. Σ ἕνα μέρος ἔπρεπε νὰ πηδήξει τρεῖς πέτρες, ν ἀνέβει ἄλλες τέσερες καὶ κάτω ἔχασκε τὸ βάραθρο. Ἕνας κακὸς ὑπολογισμός, μιὰ μικρὴ ζαλάδα... Χωρὶς νὰ ρίξει καὶ μόνο ἕνα βλέμμα στὸ γκρεμό, πέρασε, σὰ νὰ ἦταν δημοσιά. Ἀνέβηκε στὸ ἀνάραχο καὶ συνέχισε τὴ γιδόστρατα. Ἀπ τὰ βλάχικα κονάκια ξεκίνησαν πέντε, μὲ τὶς κάπες τους ριχτιένες στὶς πλάτες. «Τσοπαναραῖοι θὰ εἶναι», εἶπε μέσα του. «Κι ἂν μὲ γνωρίσει κανένας, δὲ θὰ μαρτυρήσει». Μόλις ζύγωσε, ὁ πρῶτος ἀναμέρισε τὴν κάπα καὶ φάνηκε τὸ αὐτόματο, κρεμασμένο ἀπ τὸ λαιμό.

— Γειά σου, Καπετάνιο!

— Γειά σας, παληκάρια!

Τὸν ἔδεσαν, τὸν ἔβαλαν στὴ μέση καὶ συνέχισαν. Ἔφτασαν στὴν Πυραμίδα. Ὁ ἥλιος ζύγωνε στὴ δύση. Στὸ βάθος φαίνονται τὰ ἠπειρώτικα βουνά. Πίσω ἀπ αὐτά, τὰ Γιάνενα, ἡ λίμνη, ὁ Πλάτανος... Μιὰ ἄλλη ἐποχὴ παλιὰ-ἡρωική, ὁ Ἀλη-Πασάς, ἡ Κλεφτουριά, ὁ Κατσαντώνης... Κοντοστάθηκε, χάιδεψε τὸν τόπο μὲ τὸ βλέμμα καὶ μουρμούρισε:

«Βαστᾶτε, Τοῦρκοι, τ ἄλογα λίγο νὰ ξανασάνω,
νὰ χαιρετήσω τὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ τὶς κοντὲς ραχοῦλες...».

* * *

Ἀνυπόφορη βώχα καὶ ζέστη. Ἡ πόρτα δὲν ἔχει παραθυράκι νὰ γίνεται ρεῦμα καὶ νὰ φεύγει ὁ βρώμικος ἀέρας. Οἱ μύγες κάθονται στὴ «βούτα», ἀνεβοκατεβαίνουν στοὺς τοίχους κι ὅταν αὐτὸς ξεχνιέται ἢ ξαπλώνει καὶ κλείνει τὰ μάτια, πέφτουν ἀπάνω του νὰ τὸν φᾶνε. Τὴ νύχτα ἔχει νὰ κάνει μὲ τοὺς κοριοὺς καὶ τὰ ποντίκια.

Γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπ τὸ σήμερα, ἀναπολεῖ τὰ περασμένα. Ἄνθρωποι, πράγματα καὶ γεγονότα, παλιὰ καὶ καινούργια, μικρὰ καὶ μεγάλα, μπαίνουν στὸ ἴδιο καζάνι, ἀνακατεύονται σμίγουν, χωρίζουν καὶ πάλι σμίγουν, χάνονται καὶ πάλι παρουσιάζονται... Ἡ ἁμαρτωλὴ Ρώμη μὲ τὶς μηχανορραφίες της, τὰ ἐγκλήματα καὶ τὸν ἐκφυλισμό της... παιδεύεται νὰ κρατηθεῖ στὴν ἐξουσία καὶ οἱ δοῦλοι μὲ τὸ Σπάρτακο παλέβουν νὰ τὴ ρίξουν... Ἕνας κόσμος πεθαίνει κι ἀπ τὰ συντρίμια του γενιέται ἕνας ἄλλος... Ἀλάζει ἡ μορφή, τὸ χρῶμα, ἡ ἐποχή... ὅμως ἡ πορεία μένει ἡ ἴδια: Σκληρή, ματωμένη, ἀνοδική... Σὲ τοῦτα τὰ χρόνια γράφτηκε μιὰ ἀπ τὶς μεγαλύτερες σελίδες τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Ἀπ τοὺς πάγους καὶ τὶς τοῦντρες τοῦ βοριᾶ κι ὡς τὶς τραχὲς ἀχτὲς τῆς Ἀδριατικῆς, κι ἀπ

τὸν ἕνα ὠκεανὸ ὡς τὸν ἄλλο, ἑκατομύρια ἄνθρωποι χαίρονται τὴ λευτεριά τους... Καὶ ἡ Πατρίδα μας μὲ τὶς πολλὲς πέτρες καὶ τὸ λίγο χῶμα, τ' ἀμέτρητα βουνὰ καὶ τὰ ὄαντελωτὰ ἀκρογιάλια, τὶς ἐλιὲς καὶ τὰ ἀμπέλια... κράτησε μὲ τιμὴ τὸ δικό της χαράκωμα. Μεγάλωσε, καὶ φάρδυνε, καὶ δυνάμωσε, καὶ ψήλωσε ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ της... Ὅμως ἡ ἀντίδραση, λόγω τῶν δικῶν μας ἀδυναμιῶν, φάνηκε ἱκανότερη κι αὐτός, ἕνας ἀπ τοὺς πολλούς, βρίσκεται τώρα στὸ ἀπομονωτήριο... Πολλοὶ σύντροφοι πέθαναν στὶς φυλακές, στὶς ἐξορίες, στὸ πεζοδρόμιο... μὲ τὸν καημὸ νὰ ἔβλεπαν τὴ Μεγάλη Μέρα. Αὐτός, φυσικὰ μὲ κάποιες παραλαγές, τὴν εἶδε καὶ τὴ χάρηκε... Ἀλλά, σὰν ἄνθρωπος...

Ὅσο κι ἂν παιδεύεται, ὅποιο μονοπάτι κι ἂν πάρει, ὅσο μακριὰ κι ἂν πάει, γυρίζει πάλι στὸ κελί. Τὸ σήμερα τὸν κρατάει γερὰ γατζωμένο στὰ νύχια του... Ἡ ζωὴ τ ἀνθρώπου κρέμεται κάποτε ἀπὸ ἕνα τυχαῖο γεγονός. Ἂν βρισκόταν ὁ μπάρμπα-Θωμιὰς στὸ Περιστέρι, θὰ ἔπαιρνε τὸ ραβδί του, θὰ ἔμπαινε μπροστὰ καὶ μέσα ἀπὸ χαράδρες καὶ γκρεμοὺς θὰ τὸν περνοῦσε πέρα ἀπ τὸ ποτάμι... Τὸ Λευτέρη θὰ τὸν ντουφεκίσαν. Πόσο θὰ πονέσουν οἱ καημένοι οἱ γέροι ἀπ τὸ καινούργιο χτύπημα!... Κι ὁ δικός του ὁ γέρος! Καρτεροῦσε κι αὐτὸς τὴ Λευτεριά...

Ψηλά, κοντὰ στὸ τσιμεντένιο νταβάνι, εἶναι ὁ φεγγίτης. Τὸν κοιτάζει μὲ παράπονο. Νὰ μποροῦσε νὰ ἔφτανε ὡς ἐκεῖ! Θὰ ἔβλεπε τοὺς φυλακισμένους στὸ προαύλιο... τὶς ἀπάνω γειτονιὲς τῆς Πολιτειούλας... ἴσως καὶ τὰ βουνὰ πέρα ἀπ τὸν κάμπο. Θὰ καθόταν ἐκεῖ ἀπ τὰ χαράματα ὡς τὸ σούρουπο καὶ θ ἀγνάντευε τὴ ζωή. Ἐπίτηδες ἔβαλαν τὸ φεγγίτη τόσο ψηλὰ κι ἐπίτηδες δὲν ἀφήνουν στὸ κελὶ οὔτε κάθισμα, οὔτε κρεβάτι...

Στὴ φυλακὴ βρίσκονται πολλοί. Κομμουνιστές, Ἐπονίτες, Ἐλασίτες... Κατάφεραν γ ἀγοράσουν ἕνα φύλακα καὶ τοῦ ἔστειλαν βιβλία. Πόσο χάρηκε! Καὶ γρήγορα ἀπογοητεύτηκε. Δὲν εἶχαν τίποτα ἀπ τὸ δικό του κόσμο. Τὰ πέταξε στὴν ἄκρη. Καλύτερα νὰ ὀνειροπολεῖ. Αὐτός, ὁ Παντελὴς ὁ Σαλονικιός, ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες θὰ πάψει νὰ πονάει, νὰ χαίρεται, νὰ σκέφτεται... Ἀντὶ νὰ τυραννιέται μὲ αὐτὲς τὶς σκέψεις, καλύτερα νὰ ἀσχολεῖται, ὅσο μπορεῖ, μὲ τὸν ἀγώνα...

Γιατί χάσαμε τὴν Ἐπανάσταση; Ὁ ἄνθρωπος πιστεύει, πὼς οἱ ἀντιλήψεις του εἶναι σωστές. Οἱ ἀντίθετες ἐλέγχουν τὴν ὀρθότητα... ὅμως ἐδῶ, στὸ μπουντρούμι, εἶναι μοναχός... Καὶ τί θὰ προστέσουν οἱ δικές του γνῶμες;! Κι ἄλλοι σύντροφοι, καὶ πολλοὶ ἁπλοὶ ἄνθρωποι κι ἀπὸ παλιότερα ἀκόμα, μιλοῦσαν. Τώρα τὰ ἔδειξε καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωή. Τὸ κακὸ ἔγινε καὶ δὲν ξεγίνεται. Σωστά, ἀλλὰ δὲ θὰ ἦταν ἄσχημο, ἂν ὑπῆρχε δυνατότητα, νὰ ἀκουστοῦν καὶ οἱ γνῶμες ἐκείνων, ποὺ περιμένουν στὴν ἀπομόνωση... Κατανόηση

ζητᾶμε ἀπ τὶς ἐρχόμενες γενιὲς κι ὄχι σχωροχάρτι. Νὰ μάθουν, πὼς πολεμήσαμε γιὰ τὴ λευτεριὰ τοῦ τόπου. Κι ὄχι μόνο ὅσοι «χόρεψαν σὲ μαρμαρένια ἁλώνια...». Ὅλοι μας καὶ τὴν ψυχή μας, καὶ τὴ ζωή μας θὰ δίναμε, ἂν ἀπ αὐτὸ καὶ μόνο θὰ ἐξαρτιόταν ἡ εὐτυχία τοῦ λαοῦ... Ὅμως χάσαμε τὸν ἀγώνα! Γιατί;

Ὅταν οἱ καταχτητὲς πάτησαν τὸν τόπο μας, τὸ Κόμμα ἔπιασε ἀμέσως τὸ χαράκωμα. Τὸ ξεκίνημα, παλληκαρίσιο-πατριωτικό, ἔκλεινε ἀπ τὴν ἀρχὴ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀποτυχίας. «Θάνατος στὸ φασισμό! Λευτεριὰ στὸ λαό! Τί εἶδος λευτεριά; Σὰν ἐκείνη τὴν παλιά; «Ὅλοι στ ἄρματα!». Ὅλοι! Ποιοί; Θὰ πολεμοῦσαν καὶ οἱ φασίστες, καὶ οἱ πράχτορες τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, καὶ οἱ ἐκμεταλευτὲς τῶν ἐργαζομένων γιὰ τὴ λευτεριὰ τοῦ λαοῦ; Οἱ ἔνοιες μπερδεύτηκαν. Ἐθνικὴ ἑνότητα γιὰ μᾶς εἶναι ἡ συσπείρωση τῶν λαϊκῶν δυνάμεων κάτω ἀπ τὴν καθοδήγηση τῆς ἐργατικῆς τάξης τοῦ ΚΚ, ἐθνικὴ πολιτικὴ — ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τους. Οἱ ἴδιοι ὅροι ἔχουν διαφορετικὸ νόημα γιὰ τὴν ἀστικὴ τάξη, ποὺ θὰ δεχόταν ἑνότητα μ ό ν ο κάτω ἀπ τὴ δική της καθοδήγηση καὶ μ ό ν ο γιὰ τὰ δικά της συμφέροντα. Κοινὴ λευτεριὰ καὶ γι αὐτὴ καὶ γιὰ τοὺς ἐργαζόμενους δὲν ὑπάρχει. Στὶς γραμμὲς τοῦ ΕΑΜ πετύχαμε τὴν ἑνότητα τοῦ Ἔθνους. Μὲ κόπο κι αἷμα χτίζαμε τὸ δικό μας κράτος καὶ παραδίναμε τὰ κλειδιά του στὴν ἀντίδραση... Στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς μπῆκαν στὸ Κόμμα ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀγρότες, μικροαστοί, διανοούμενοι μὲ τὶς ἀντιλήψεις τους, τὴν ψυχολογία τους... καὶ τὸ Κόμμα, ἀντὶ ν ἀνεβάσει τὸ ἰδεολογικὸ-πολιτικὸ ἐπίπεδο τῶν καινούργιων μελῶν, ἀντὶ νὰ προσανατολίσει τὶς ἐαμικὲς μάζες πρὸς τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση, προσαρμόστηκε στὶς μικροαστικὲς ἀντιλήψεις τῆς βάσης, ἔχασε τὸν ταξικό του χαραχτήρα. Πίσω ἀπ τὴν πολιτικὴ τῆς «Ἐθνικῆς Ἑνότητας» ξέχασε τὴν ταξικὴ πάλη... Πίκρα καὶ ὀδύνη προκαλοῦν οἱ τρεχάλες, οἱ ἱκεσίες γιὰ ἑνότητα μὲ τὸν ΕΔΕΣ, τὴν ΠΑΟ, τὸν Παπαδόγκωνα, τὴν κυβέρνηση τοῦ Καΐρου, ἀκόμα καὶ μὲ τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας, δηλαδὴ ἑνότητα μὲ τοὺς καταχτητές, τὸν ἐγγλέζικο ἱμπεριαλισμὸ καὶ τὴν ντόπια ἀντίδραση... Καὶ ἡ πίκρα γίνεται πιὸ ὀδυνηρή, ὅταν ἀναλογίζεται, πὼς ἡ ἀντίδραση καὶ μέσα κι ὄξω ἀπ τὴν Ἑλλάδα, ἀντιμετωπίζοντας τὸ κίνημα ταξικά, προσπαθοῦσε νὰ τὸ συντρίψει μ ὅλα τὰ μέσα... Οἱ ὅρκοι πίστης στὴν «Ἐθνικὴ Ἑνότητα», στὴν «ὁμαλὴ ἐξέλιξη», τὰ παρακάλια, οἱ κατάρες καὶ τὰ ἀναθέματα γιὰ τὶς... παρασπονδίες τῆς ἀντίδρασης, ἡ κατὰ κόρο ἐπανάληψη πὼς εἴμαστε κατὰ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου — ποὺ στὴν οὐσία βαστοῦσε ἀπ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τῆς κατοχῆς — τὰ κλαψουρίσματα ἔδειχναν ἀδυναμία, σύγχυση, πανικὸ κι ὄχι... ἐθνικὴ μεγαλοψυχία. Ἐθνικὴ μεγαλοψυχία, καὶ παλληκαριά, καὶ προσήλωση στὴν ὁμαλὴ ἐξέλιξη, καὶ νομιμοφροσύνη θὰ δείχναμε, ἂν βοηθούσαμε τὸ

λαὸ νὰ πάρει τὴν ἐξουσία, νὰ ἀπαλαγεῖ ἀπὸ κάθε ζυγό, ἐθνικὸ καὶ κοινωνικό. Στὴ δική μας «εὐγένεια», στὸ δικό μας «ἀνθρωπισμὸ» ἡ ἀστικὴ τάξη ἀπάντησε μὲ ἀφάνταστη θηριωδία...

Ἡ Ἐπανάστασή μας, ἀπ τὴν ἴδια τὴν ἱστορική ἐξέλιξη, ἦταν ἐθνικοαπελευθερωτική, ἀντιιμπεριαλιστικὴ στὸ πρῶτο στάδιο καὶ ἀστικοδημοκρατικὴ στὸ δεύτερο. Τὴν ἔκανε ἡ ἐργατιά, ἡ ἀγροτιά, τὰ μεσαῖα στρώματα — ὁ λαός — μὲ τὸ ντουφέκι, μὲ τὸ τραγούδι, μὲ τὴν ψυχή τους, μὲ τὸ αἷμα τους...

Σπάνια μιὰ ἐπανάσταση θὰ πετύχει τόσο εὐνοϊκὲς ἀντικειμενικὲς συνθῆκες, ὅμως οἱ ὑποκειμενικές!... Τὸ Κόμμα δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ κρατήσει τὴν ἐξουσία, οὔτε καὶ πάλεψε γιὰ τὴν ἐξουσία. Καὶ τὸ τραγικότερο, τὴν ἐξουσία ποὺ τὴ δημιουργοῦσε ἀντικειμενικὰ ὁ ἀγώνας, τὴν παράδωσε στὸν ταξικὸ ἐχθρό. Ἡ πολιτική του ἦταν δεξιο-ὀπορτουνιστικὴ καὶ ἡ ἴντα τῆς Ἐπανάστασης ἀναπόφευκτη.

Μιὰ ἀχτίδα χτύπησε στὸν τοῖχο. Ὥσπου νὰ σβήσει, θὰ περάσουν 12 λεφτά. Ὕστερα θὰ τὸν βγάλουν νὰ κάνει λίγες βόλτες καὶ θὰ τὸν κλείσουν πάλι. Μιὰ μέρα φεύγει κι ἔρχεται ἡ νύχτα καὶ θὰ ρθεῖ ξανὰ μιὰ ἄλλη μέρα. Πέρασαν δυόμισι ἑβδομάδες, χωρὶς νὰ τοῦ ἀπαγγείλουν καμιὰ κατηγορία. Μήπως... Ζωντάνεψε κάποια ἐλπίδα. Ἔστω καὶ στὸ μπουντρούμι... Μόνο στὸν τάφο δὲν ὑπάρχει ζωή... Ἄνοιξε ἡ πόρτα. Ὁ φύλακας, φοβισμένος, ἄφησε ἕνα δέμα στὸ τσιμέντο. «Τὸ στέλνουν οἱ ἄλλοι», εἶπε κι ἔφυγε γρήγορα-γρήγορα. Τὸ ξετύλιξε. Ροῦχα καὶ παπούτσια. Κοίταξε τὰ δικά του. Τριμένα-λερωμένα. «Σᾶς εὐχαριστῶ, σύντροφοι, μουρμούρισε μὲ πίκρα, μόνο ποὺ ἐδῶ δὲ μοῦ χρειάζονται». Κι ἀπότομα τὰ μάτια του γέμισαν μελαγχολία. Ζύγωσε καὶ χτύπησε τὴν πόρτα. Φάνηκε ὁ σκοπός.

— Νὰ μὲ πᾶτε στὸν κουρέα. Μ ἔφαγαν τὰ μαλιὰ καὶ τὰ γένια.

Ἡ ἑπόμενη μέρα ἦταν μεγαλύτερη ἀπ τὶς ἄλλες. Ἔφεξε ἀπ τὶς τέσερες καὶ μισή.

Σηκώθηκε μόλις ξημέρωσε. Ἔβγαλε τὰ ροῦχα του, τὰ δίπλωσε, τὰ κράτησε λίγο στὸ χέρι, τὰ κοίταξε μὲ ἀγάπη καὶ τ ἀπίθωσε στὴ γωνιά. Ἀποχωριζόταν ἕνα κομμάτι τῆς ζωῆς του. Τώρα καὶ τὸ μπουντρούμι τοῦ φαίνεται ζεστό, στοργικό, δικό του. Δὲ θέλει νὰ τὸ ἐγκαταλείψει. Ντύθηκε τὸ καινούργιο κοστούμι, φόρεσε τὸ κασκέτο λίγο στραβά, τὰ παπούτσια... Κατὰ τὶς 7 ἦρθαν.

— Ἑτοιμάσου!

— Ἕτοιμος εἶμαι.

Στὸ γήπεδο ἔπαιζαν μπάλα.

— Γειὰ-χαρά σας Ἀετόπουλα! φώναξε κουνώντας τὰ δεμένα χέρια, καὶ χαμογέλασε σὲ κάμποσα παιδιά, ποὺ στέκονταν στὴν εἴσοδο.

Ἐκεῖνα χαμήλωσαν τὰ μάτια καὶ παρακολουθοῦσαν βουβὰ τὴ συνοδεία ποὺ ξεμακραίνει. Πλῆθος κόσμου πηγαινοέρχεται στοὺς δρόμους. Πολλοὶ τὸν γνωρίζουν. Τοῦτος σκύβει τὸ κεφάλι, κεῖνος γυρίζει τὰ μάτια ἀλλοῦ. Ἄλλοι λυποῦνται τὰ νιάτα του κι ἄλλοι καμαρώνουν τὴ λεβεντιά του...

Ἀπ τὶς φυλακές, ὄξω ἀπ τὴν πόλη, τὸν μετάφεραν ἐπίτηδες ποδαρόδρομο στὸ δικαστήριο, ποὺ βρισκόταν στὸ κέντρο τῆς πόλης. Στὸ πρόσωπο ἑνὸς ἀνθρώπου κακοντυμένου, τσακισμένου, κακομοίρη... θὰ ἔβλεπε ὁ κόσμος τὸν παλιὸ καπετάνιο, τὴν κατάντια τοῦ κινήματος.

Ὁ Παντελὴς ἦταν τότε 46 χρονῶ καὶ δὲν εἶχε οὔτε μιὰ ἄσπρη τρίχα στὰ μαλιά. Μουστάκι μαῦρο-ψαλιδισμένο, μάτια μεγάλα-γελούμενα, πρόσωπο στρογγυλὸ χωρὶς ρυτίδες. Κοστούμι σιδερωμένο, γραβάτα κόκινη-καλοδεμένη, παπούτσια λουστρισμένα... Ντυμένος σὰ νὰ πήγαινε σὲ πανηγύρι. Μὰ κεῖνο ποὺ ἔκανε ἰδιαίτερη ἐντύπωση, ἦταν ἡ ἐπιβλητικότητα, ἡ περηφάνια ποὺ εἶχε τὸ βλέμα του, τὸ περπάτημά του.

Ὁ Στατεράς, στρατοδίκης τώρα, στὸ διάλειμα τοῦ ἔστειλε ἕνα σημειωματάκι. «Κάνε μιὰ ἀποκήρυξη, τοῦ ἔγραφε, ἔστω καὶ τυπική καὶ μόνο τοῦ καινούργιου ἀντάρτικου, νὰ ἔχω ἕνα στοιχεῖο καὶ θὰ προσπαθήσω νὰ σοῦ γλυτώσω τὸ κεφάλι». Ὁ Παντελὴς τὸ διάβασε, τὸ ἔχωσε στὴν τσέπη καὶ σηκώθηκε.

Ὁ πρόεδρος κατάλαβε, γιατί γέμισε ἡ αἴθουσα καὶ δὲν τὸν ἄφηνε νὰ ἀπολογηθεῖ. Πάσχιζε νὰ τὸν περιορίσει σὲ στερεότυπες ἀπαντήσεις κι ὁ Σαλονικιός, μέσα ἀπὸ διακοπὲς καὶ τσακωμούς, προσπαθοῦσε νὰ πεῖ ὅ,τι νόμιζε πιὸ ἀπαραίτητο.

— Εἶμαι περήφανος γιὰ τὸ Κόμμα μου. Στὸ Ἔπος τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης θὰ βρεῖς τοὺς ἀγῶνες του, τὶς θυσίες του, τὰ ἡρωϊκά του... Ὅπως πάντοτε, ἔτσι καὶ στὰ χρόνια τῆς μαύρης σκλαβιᾶς. Μόνο αὐτὸ βρέθηκε δίπλα στὸ λαὸ καί, μπαίνοντας μπροστά, ἔδειξε στὸ Ἔθνος τὸ δρόμο τῆς σωτηρίας, τῆς τιμῆς... Ὅταν ἡ χιτλερικὴ μπότα σουλατσάριζε προκλητικὰ στὶς ἀχτὲς τῆς Μάγχης καὶ πάγωνε τὶς καρδιὲς τῶν Ἐγγλέζων, σύσωμος ὁ λαός μας σήκωσε περήφανα τὸ ἀνάστημά του ἐνάντια στὸ φασισμό... κι ὅταν κερδίσαμε τὴ λευτεριά μας μὲ χίλιες-δυὸ θυσίες, ἦρθαν οἱ «σύμμαχοί» μας — οἱ Ἐγγλέζοι — καὶ μαζὶ μὲ τοὺς δικούς μας — λιποτάχτες καὶ συνεργάτες τῶν καταχτητῶν — μᾶς τὴν πῆραν... Τὸ φταίξιμο εἶναι δικό μας. Ξεχάσαμε τὴν ἀκατάλυτη ἀλήθεια: Ὁ λύκος δὲν παίζει μὲ τ ἀρνί. Ἀνοίξαμε τὴν πόρτα καί, μόλις μπῆκε στὸ μαντρί... Ἀπὸ ἀγάπη στὸ λαό, φοβηθήκαμε μὴ χυθεῖ λίγο αἷμα παραπάνω καὶ θὰ χρειαστοῦν καινούργιοι ἀγῶνες, καινούργιες θυσίες, καινούργιο αἷμα... Νίκησε ἡ ἀντίδραση, δίμως εἶναι ἀδύνατο νὰ

γονατίσει ἕνα λαό, ποὺ χάρηκε ἔστω καὶ γιὰ λίγο τὴ λευτεριά, ποὺ ἔνιωσε τὴ δύναμή του καὶ κατάλαβε τί εἶναι ἱκανὸς νὰ κάνει...

— Σταμάτα! Αὐτὸ εἶναι προπαγάνδα κι ὄχι ἀπολογία, τὸν ἔκοψε ὁ πρόεδρος καὶ, γυρίζοντας στοὺς ἄλλους, ρώτησε:

— Καμιὰ ἀπορία;

— Γιὰ τὸ καινούργιο ἀντάρτικο, τί γνώμη ἔχεις; ρώτησε ὁ Στατεράς.

— Ὑπογράψαμε τὸ Λίβανο, τὴν Καζέρτα, τὴ Βάρκιζα, γιὰ ν' ἀποφύγουμε τὸν ἐμφύλιο πόλεμο. Κανένας τίμιος δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρίσει τὶς προθέσεις μας γιὰ ἀντεθνικές, ἀντιλαϊκές. Ἦταν μόνο ἀφελεῖς-ἀφελέστατες. Τί ἀκολούθησε; Πόσες γυναῖκες, κουρέψατε, βασανίσατε, διάσατε. Πόσους ἀγωνιστὲς δολοφονήσατε! Γέμισαν ξανὰ οἱ φυλακὲς καὶ τὰ ξερονήσια. Σήμερα δὲν μπορεῖτε νὰ ὑποτάξετε τὸ λαὸ μὲ τὰ παλιὰ πολιτικὰ μέσα. Γι αὐτὸ τὸ λόγο σπρώξατε συνειδητά, προμελετημένα, τὸ κίνημα στὴν ἔνοπλη ἀναμέτρηση. Ἂν ἐμεῖς μπορούσαμε νὰ ἀποφύγουμε τὴ σύγκρουση, θὰ τὸ κρίνει τὸ Κόμμα μου κι ὄχι ἐγὼ στὸ Στρατοδικεῖο...

Γιὰ νὰ μὴ δημιουργηθεῖ καμιὰ παρανόηση σχετικὰ μὲ τὴ στάση τοῦ Στατερᾶ, πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ, πὼς ἡ ἀπόφαση μὲ δική του ἐπιμονή, πάρθηκε ὁμόφωνη.

Στὸ γλυκοχάραμα βγῆκε ἡ συνοδεία ἀπ τὴν πόλη. Πῆρε τὸ φιδωτὸ-ἀνηφορικὸ δρομάκι κι ἔφτασε στὸ ὑψωματάκι τῆς Ἁγίας Τριάδας.

— Ἡ τελευταία σου θέληση; ρώτησε τυπικὰ ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀποσπάσματος.

— Νὰ τραγουδήσω.

Ὁ κάμπος χάνεται μὲς τὴν τωρινὴ καταχνιά. Στὴν ἀνατολὴ προβαίνει ὁ ἥλιος. Ἡ Πυραμίδα βάφτηκε κιόλας τριανταφυλιά. Μιὰ καινούργια μέρα ἀρχίζει. Ἡ ζωὴ μὲ τὶς χαρὲς καὶ τὶς λύπες της, τοὺς καημοὺς καὶ τὰ πάθη της, μὲ τὶς ἀρετὲς καὶ τὶς κακίες της, τραβάει τὸ δρόμο της...

Ὁ Παντελὴς ἔριξε μιὰ ματιὰ ὁλόγυρα, ἀνάσανε βαθιὰ τὸ πρωινὸ ἀγέρι, ποὺ κατέβαινε ἀπ τὶς βουνοκορφές, ἀποχαιρέτησε μὲ μιὰ κίνηση τὸν τόπο καὶ δὲν πρόλαβε νὰ τραγουδήσει παρὰ μόνο μιὰ στροφή:

«Ψηλὰ ἀπ τῆς Ρωσίας τὰ χιόνια
θὰ φυσήξει πάλι ὁ βοριάς...».

Οἱ ἀλῆτες μπῆκαν στὸ σπίτι τοῦ Σαλονικιοῦ κι ὅσα δὲν μποροῦσαν νὰ τὰ σηκώσουν, τὰ ἔκαναν γιαλιὰ-καρφιά. Κατούρησαν, ἀποπάτησαν, λέρωσαν τὶς σκάλες, τὰ μάρμαρα, τοὺς τοίχους... Δυὸ

δομιάδες ἀργότερα οἱ ἀρχὲς ἐγκατέστησαν στὸ μέγαρο ἕνα ἐγγλέζικο τιμῆμα καὶ περιόρισαν τὸ γέρο σ ἕνα δωμάτιο τοῦ ἰσογείου. Ἐκεῖ ζοῦσε, κρεβατωμένος, μὲ τὴν ἐνίσχυση τῆς Ἀλληλεγγύης. Κεῖνο τὸ ἀπόγιομα ἔνιωθε δυνατοὺς πόνους στὰ κόκαλα κι ἕνα βάρος στὴν καρδιά. Γιὰ νὰ ξεγελάσει τὸν ἑαυτό του, παρακάλεσε τὴ γυναίκα τῆς ὑπηρεσίας νὰ τοῦ φέρει ἕνα ζεστό. Μπῆκε ὁ ταχυδρόμος καὶ τοῦ πέταξε στὸ κρεβάτι μιὰ ἐφημερίδα. Στὴν τρίτη σελίδα ἦταν ὑπογραμμισμένη μὲ κόκινο μολύβι ἡ ἐκτέλεση. Ὅταν γύρισε ἡ γυναίκα, στὸ ἀχαμνὸ μάγουλο τοῦ γέρου-Σαλονικιοῦ δὲν εἶχε στεγνώσει ἀκόμα τὸ τελευταῖο δάκρυ...

Τὸν Κουσοβίττσα τὸν ταλαιπωροῦσαν ἀπὸ φυλακὴ σὲ φυλακή, ἀπὸ δικαστήριο σὲ δικαστήριο. Καὶ οἱ δικοί του, ὁ γαμπρός του καὶ οἱ κόρες του βοηθοῦσαν τὸ τραινάρισμα, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ περάσει ἡ μπόρα. Κι ἔπεσε... Χωρὶς καμιὰ προειδοποίηση τὸν μετάφεραν ἀπ τὰ Τρίκαλα στὴ Λάρισα, τὸν ἔκλεισαν ἕνα βράδυ στὸ παλιὸ «Μεταγωγῶν» καὶ τὴν ἄλλη μέρα τὸν πῆγαν γιὰ δίκη. Δὲν παρουσιάστηκαν οὔτε μάρτυρες κατηγορίας κι οὔτε ὑπῆρχε τίποτα σὲ βάρος του. Διάβασαν στὰ πεταχτὰ τὸ κατηγορητήριο καὶ ὁ πρόεδρος, ποὺ βιαζόταν νὰ φτάσει στὴν οὐσία τοῦ ἐγκλήματος, ρώτησε:

— Ἐγκρίνεις τὸ καινούργιο ἀντάρτικο;

Γι αὐτὸ τὸ ζήτημα εἶχαν μιλήσει κάμποσες φορὲς οἱ φυλακισμένοι. Ὅλοι σχεδόν, καὶ πιὸ πολὺ οἱ καταδικασμένοι σὲ θάνατο, ἦταν ἀπόλυτα σύμφωνοι. Ὁ Χαράλαμπος ἄκουγε καὶ δὲν ἔλεγε τίποτα. Καὶ νά πού τώρα ἔπρεπε νὰ πάρει θέση.

— Δὲ μὲ ρώτησαν, ἀπάντησε. Ἤμουν φυλακή!

— Ὁρίστε! φώναξε ὁ πρόεδρος θριαμβευτικά.

Ἕνας στρατοδίκης ἔβλεπε τὴν ὁλοφάνερη ἀδικία καὶ θέλησε νὰ τὸν βοηθήσει.

— Κατηγορούμενε! σκέψου τὴ θέση σου κι ἄπαντα καθαρά.

— Ἐγὼ πιάστηκα πρὶν ἀπὸ ἑνάμισυ χρόνο. Τότε δὲν ὑπῆρχε οὔτε παλιό, οὔτε καινούργιο ἀντάρτικο. Καὶ κατηγοροῦμαι γιὰ ἀπόκρυψη ὅπλων.

Στὸ γυρισμὸ τὸν πέρασαν ἀπ τὰ γνωστὰ ὁρμιάκια. Εἶδε τὸ φοῦρνο, ὅπου δούλεψε κάμποσους μῆνες, τὸ ἐμπορικό, ὅπου ἀγόρασε μὲ τὴ μακαρίτισα τὴ γυναίκα του τὰ ρουχαλάκια, ὅταν θὰ γεννιόταν τὸ παιδί του, τὸ χάνι, ὅπου τὸν ἔπιασε ἡ Ἀσφάλεια πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια, τὴν πλατεισούλα, ὅπου θὰ περίμενε τὸ Λευτέρη, ὅταν θὰ ρχότανε ἡ Λευτεριά... «Δὲν τὰ καταφέραμε», εἶπε μέσα του κι ἀμέσως πήδηξε στὴ σκέψη μιὰ ἄλλη φράση, ποὺ τελευταῖα — λίγο ἀπὸ ἀντίδραση στὴν πίκρα τῆς ἥττας καὶ περισότερο ἀπὸ πίστη στὸ μέλλον τοῦ κινήματος — τὴν ἐπαναλάβαινε συχνά: «Οἱ κά-

ποι μας δὲ θὰ πᾶν χαμένοι. Τὰ παιδιά μας, τ ἀγγόνια μας... Θὰ ζήσουν καλύτερα ἀπὸ μᾶς...».

Οἱ ἄλλοι κρατούμενοι συμαζεύτηκαν καὶ τοῦ ἔκαναν τόπο νὰ καθήσει.

— Τί ἀπόγινε; ρώτησε κάποιος.

— Σὲ θάνατο, μουρμούρισε καὶ σὲ λίγο ὁ ἴδιος ἔσπασε τὴ βαριὰ σιωπή: Μήπως περισεύει κανένα τσιγάρο;

Ὅσοι εἶχαν, προσφέρθηκαν νὰ τοῦ δώσουν. Τὸ ἔκοψε στὴ μέση, ξετύλιξε μὲ προσοχὴ τὸ τσιγαρόχαρτο, στούπωσε τὸν καπνὸ στὸ τσμπούκι, τ ἄναψε καί, τραβώντας μιὰ ρουφηξιά, πρόστεσε:

— Τρεῖς μὲ δυό.

— Ἄ! φώναξαν μὲ ἀνακούφιση δυὸ-τρεῖς μαζί. Οἱ τέτιες ἀποφάσεις δὲν ἐχτελοῦνται.

Τὴν ἴδια στιγμὴ ἄνοιξε ἡ πόρτα τοῦ κρατητηρίου κι ὁ δεσμοφύλακας φώναξε:

— Κουσοβίτσας! ὄξω.

Χαμήλωσε λίγο τὸ κασκέτο, ἔσιαξε τὰ μουστάκια μὲ τὴν ἀπαλάμη καί, ρίχνοντας μιὰ ματιὰ μελαγχολικὴ στοὺς ἄλλους, πρόφερε σιγὰ-ἤρεμα:

— Καλὴ λευτεριά! σύντροφοι.

Τὸν Παπαχαράλαμπο τὸν εἰδοποίησε ἡ ὀργάνωση νὰ φυλάγεται. Τοῦ σύστησαν μάλιστα νὰ ἀποτραβηχτεῖ σὲ κανένα μοναστήρι, στὸ Ἅγιο Ὄρος... Ἐκεῖνος δὲ δέχτηκε. Συνέχισε τὴν παλιά του δουλιά. Γύριζε ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό, μόνο ποὺ τώρα δὲν εἶχε ζῶο καὶ κουβαλοῦσε τὰ Ἅγια Λείψανα στὴν πλάτη. Κεῖνο τὸ καλοκαίρι, καὶ συγκεκριμένα στὰ τέλη τ Αὐγούστου, ἔμαθε, πὼς ἡ Ἀθηνὰ παραθέριζε μὲ τὰ παιδιὰ στὴ θάλασα. Πῆγε κι αὐτὸς στὴν ἀδερφή του, τὴν Ἀναστασία, κι ἔκατσε δυὸ βδομάδες. Μιὰ μέρα πέτυχε τὴ Σεβαστὴ μοναχὴ καὶ τὴ φώναξε παράμερα.

— Στάθηκε παληκάρι καὶ στὰ βασανιστήρια καὶ στὸ ἀπόσπασμα... νἜζησε τίμιος ἄνθρωπος καὶ πέθανε γιὰ μιὰ καλύτερη κοινωνία... Τὸ ξέρει τὸ Κόμμα κι ὁ παπούς σου ὁ Θωμάς... Τώρα τὸ μαθαίνεις κι ἐσύ... Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τὸ πεῖς σὲ ἄλλους. Οὔτε στὴ μάνα σου... Ἂν εἶχα παιδιὰ ἢ ἀγγόνια, θὰ ἤθελα νὰ ἔμιαζαν τοῦ πατέρα σου...

Ἕνα μήνα ἀργότερα, τὸν βρῆκαν σκοτωμένο σὲ μιὰ λαγκαδιά. Ἔτσι, τὰ περισότερα πρόσωπα τῆς πρώτης καὶ δεύτερης γενιᾶς, ποὺ πῆραν μέρος σὲ τούτη τὴν ἀφήγηση, ἔφυγαν κι ἔμειναν οἱ δυὸ γέροι, ὁ Θωμὰς καὶ ἡ Βάσω, ἡ Ἀθηνὰ καὶ ἡ τρίτη γενιά.

* * *

Ἡ Βάσω τὸ καταλαβαίνει. Ὁ Θωμὰς ἔχει δίκιο, μὰ δὲν τὸ δέχεται ἡ ψυχή της. Ἂν ἔμεναν ὅλα τὰ παιδιά της στὸ χωριό, ὅπως ἡ Χριστίνα καὶ ὁ Νίκος, θὰ ζοῦσαν σήμερα! Καταλαβαίνει, πὼς κι αὐτὴ ἡ σκέψη δὲν εἶναι σωστὴ καὶ ψάχνει νὰ βρεῖ κάποια ἀφορμή, τουλάχιστο νὰ ἀναβάλει τὴν ὥρα.

— Θωμιά! εἶναι μικρὸ ἀκόμα. Νὰ περάσει καὶ τούτη ἡ χρονιά. Νὰ μεγαλώσει λίγο...

Καὶ τοῦ Θωμᾶ δὲν τ ἀρέσει τώρα ἡ ξενιτιά. Δὲν εἶναι τὰ χρόνια τὰ παλιά. Καὶ τὸ Περιστέρι δὲν εἶναι σήμερα κεῖνο τὸ παλιό. Μ αὐτὸ δέθηκε ὅλη ἡ ζωή του. Γνωρίζει τὸν κόσμο, τὰ σπίτια, τὶς πέτρες, τὰ κλαριά... Τὰ βράδια κάθονται γύρω στὸ τζάκι. Ἡ Βάσω πλέκει, γνέθει, φτιάχνει διασίδια, κουβάρια... Τὰ παιδιὰ διαβάζουν, γράφουν, τσακώνονται, παίζουν, γελοῦν... καὶ γεμίζει τὸ σπίτι ζεστασιά... Νυχτοξημερώνει ἡ μέρα μὲ τὴν ἴδια φροντίδα: Νὰ τὰ ἑτοιμάσουν νὰ πᾶνε καὶ νὰ ρθοῦν ἀπ τὸ σχολιό, νὰ τοὺς δώσουν νὰ φᾶνε, νὰ τὰ ποδέσουν, νὰ τὰ ντύσουν... Αὔριο ἄμα φύγουν.. Ἀλλά...

— Μικρὸ-μεγάλο, μουρμούρισε, νὰ τὸ στείλουμε. Νὰ συνηθίσει τὴν πόλη, τοὺς ἀνθρώπους, τὴ δουλιά... Νὰ ἔχει καὶ τὸ ἄλλο μιὰ ἀπαντοχή. Ἐμεῖς γεράσαμε καὶ δὲν ξέρουμε πότε...

Καὶ ἡ Βάσω βάλθηκε νὰ ἑτοιμάσει τὸ μικρὸ Θωμιά. Παρακάλεσε τὸ Νίκο καὶ τοῦ ἔφτιαξε ἕνα ζευγάρι παπούτσια ἀπὸ βακέτα. Ἔβαψε ἕνα κομμάτι ὕφασμα ἀργαλείου καὶ τοῦ ἔφτιαξε πανωφόρι... Ἀγόρασε πανὶ καὶ τοῦ ἔραψε δυὸ ἀλαξιὲς ἐσώρουχα... Στὰ μέσα τοῦ Ὀχτώβρη, ὅταν θὰ ἔσπαζαν οἱ ζέστες, θὰ τὸ πήγαινε ὁ παποὺς στὴν πόλη...

Μιὰ δδομιάδα ἐνωρίτερα, μαζεύτηκαν τὸ μεσημέρι ὅλη ἡ φαμίλια κι ἔκατσε γύρω στὴν τάβλα. Ἡ Βάσω ἀπίθωσε τὸ καπάκι μὲ τὰ φασόλια στὴ μέση καὶ γύρω τὴ ζεστὴ μπομπότα. Πῆρε ὁ καθένας τὸ κουτάλι του κι ἕνα κομμάτι ψωμὶ κι ἄρχισαν νὰ τρῶνε.

Μπροστὰ ὁ Τσίπρας καὶ πίσω δυὸ χωροφυλάκοι, πέρασαν τὴν αὐλὴ καὶ μπῆκαν στὸ σπίτι. Ἡ Βάσω, ταραγμένη, σηκώθηκε νὰ τοὺς ὑποδεχτεῖ.

— Ἦρθαν νὰ πάρουν τὰ παιδιά, εἶπε ὁ Τσίπρας.

Τὰ μάτια τῆς γριούλας γούρλωσαν ἀπὸ τρόμο.

— Ποιά παιδιά... Ποιοί θὰ τὰ πάρουν... Τί θὰ τὰ κάνουν... τραύλισε, τρέμοντας.

— Ἄμ τί; Σοῦ πέρασε ἀπ τὸ ξεροκέφαλο, πὼς θὰ τ ἀφήσουμε νὰ πᾶνε στ ἀντάρτικο καὶ νὰ γίνουν κουκουέδες;

— Θὰ σκοτώσετε πρῶτα ἐμένα καὶ τότε θὰ τὰ πάρετε, φώναξε ἀγριεμένη.

Ένας χωροφύλακας τὴν ἔπιασε ἀπ τὸ μπράτσο, τὴν ἔσπρωξε καὶ τὴν πέταξε στὴ γωνιά.

— Ἂν κουνηθεῖς, θὰ πᾶς ἀδιάβαστη!

Ὁ Θωμὰς ἔκανε νόημα στὰ παιδιά.

— Φορέστε τὰ παπούτσια σας!

Κι αὐτός, σέρνοντας τὸ πονεμένο πόδι, ζύγωσε στὴν κασέλα ἔβαλε στὸ σακούλι τὶς δυὸ ἀλαξιὲς τὰ ἐσώρουχα κι ὅλο τὸ ψωμί.

— Ἄιντε! Ἀφῆστε γειὰ στὴ βάβω σας, εἶπε, περνώντας τὸν τορβὰ στὸ λαιμὸ τοῦ Θωμᾶ.

Ἡ Βάσω ὡς ἐκείνη τὴ στιγμὴ δὲν εἶχε βγάλει οὔτε ἕνα δάκρυ. Ἀπ τὴ γωνιά, κάτω ἀπ τὸ ὅπλο τοῦ χωροφύλακα, κοίταζε σὰν ἀνήμερο θεριό. Καὶ τώρα ξέσπασε ἀπότομα σὲ λυγμούς. Ἀγκάλιασε τὰ ἐγγόνια της καὶ τὰ δάκρια ξεχύθηκαν ἀπ τὸ στεγνὸ κορμὶ ποτάμι. Βούρκωσαν καὶ τὰ μάτια τοῦ Βαγγέλη. Ὁ μικρὸς Θωμὰς τὸν τράβηξε ἀπ τὸ σακάκι: «Μή! Μᾶς βλέπουν αὐτοί...». Ὁ παπποὺς τοὺς χάϊδεψε τὰ μαλλιά.

— Ὥρα καλὴ καὶ καλὴ ἀντάμωση, μουρμούρισε.

Στὴ μέση οἱ δυὸ ἐγκληματίες. Δεξιὰ ὁ ἕνας χωροφύλακας, ἀριστερὰ ὁ ἄλλος, στὶς πλάτες ὁ πρόεδρος μὲ τὸ χέρι μπηγμένο στὸ ζουνάρι. Καὶ σὲ 100 μέτρα ἀπόσταση οἱ δυὸ γέροι. Πέρασαν ἀπ τὸ κεντρικὸ σοκάκι, τὴν πλατεία καὶ βγῆκαν ἀπ τὸ χωριό.

Ὁ Θωμὰς κι ἡ Βάσω πῆγαν ὡς τὸ Ἁγνάντιο τοῦ Ραχούτη. Στάθηκαν ἐκεῖ κάμποση ὥρα. Ἔπειτα ἔκατσαν καταγῆς. Δὲ μιλοῦν. Δὲν κλαῖνε. Δὲ σαλεύουν. Σύνεφα βαριὰ κινοῦνται ὅλο καὶ πιὸ ἀργὰ κατὰ τὸ βοριὰ καὶ χαμηλώνουν ὅλο καὶ πιὸ πολὺ πάνω ἀπ τὴ γῆ. Νύχτωσε πιὸ νωρίς. Στὰ ζερβὰ σκούζει μιὰ κουκουβάγια. Ἄρχισαν νὰ πέφτουν ἀραιὲς σταλαγμιατιές. Ἡ ψυχρούλα ἔγινε βροχή. Κι οἱ γέροι, βουβοί, κάθονται στ Ἁγντάνιο...

Οἱ εἰδήσεις δίνουν καὶ παίρνουν. Ἄλλοι λένε, πὼς τὰ πῆγαν σὲ κάποιο νησί, ἄλλοι πὼς τὰ ἔκλεισαν στὴ φυλακὴ κι ἄλλοι, πὼς τὰ ἔστειλαν στὴν Ἀμερική. Τέλος μαθεύτηκε, πὼς εἶχαν μαζέψει στὴ Λέρο πολλὰ παιδιὰ ἀνταρτῶν...

Πέρασαν σαράντα πέντε μέρες. Ἦταν ἕνα κρύο ἀπόγιομα τοῦ Νοέμβρη. Ἀκούστηκε ἡ τσαμπούνα τοῦ Ταχυδρόμου. Οἱ γέροι δὲν ἔδωσαν σημασία. Καί, ἀναπάντεχα, ἕνα γειτονόπουλο τοὺς ἔφερε ἕνα γράμμα. Ὁ Θωμὰς τὸ ἄνοιξε, τὸ διάβασε συλλαβιστά, ἀπὸ μέσα του, καὶ τ ἀπίθωσε στὸν πυρομάχο.

— Ἀπὸ ποῦ;

— Ἀπ τὰ παιδιά!

— Τί γράφουν;

Τὸ διάβασε καὶ δεύτερη φορά, φωναχτά:

«Σεβαστὲ παπούλη καὶ βάβω.
Εἴμαστε καλά. Τὸ ἴδιο ποθοῦμε καὶ γιὰ σᾶς. Ἐδῶ μᾶς εἶπαν, πὼς θὰ μάθουμε καὶ τέχνη. Ἐγὼ θὰ γίνω ἠλεκτρολόγος κι ὁ Βαγγέλης νοσοκόμος...».

— Νὰ μὴ χαθεῖ ἡ σειρὰ τῶν γονιῶν τους, ἀναστέναξε ἡ Βάσω.

Ὁ Θωμὰς θέλησε κάτι νὰ πεῖ, κάτι νὰ ἐξηγήσει, μὰ τὸ μετάνιωσε. Σκύβει τὸ κεφάλι πάνω ἀπ τὴ γωνιά, ἀνακατεύει τὶς στάχτες μὲ τὴ μασιά, ξύνει τὸ κούτελο καὶ συλογιέται. Θυμᾶται τὴ δική του ἐποχή, ὅταν φύλαγε τὶς ἀγελάδες μὲ τὸ γέρο-Πολύζο, τούτη τὴν ἐποχή, ὅταν τὰ παιδιὰ μεγαλώνουν γρήγορα καὶ μπαίνουν ἀπ τὰ 13 χρόνια στὸν ἀγώνα, περνάει μὲ τὴ σκέψη τὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν του, ἀναπολεῖ τὸ ὄρφιο τῶν ἀγγονιῶν του, ξεχνάει τοὺς πόνους καὶ τὶς πίκρες καὶ ἡ μορφή του παίρνει μιὰ ἔκφραση γαλήνια.

* * *

Πέρασε καὶ τὸ δεύτερο ἀντάρτικο, ἀφήνοντας στὸ ὄρφιο του ἡρωισμό, αἷμα, τάφους... κι οὔτε ἕνα τραγούδι...

Τὰ παιδιὰ τοῦ Στρατοπέδου, παρ ὅλη τὴν ἐπεξεργασία, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις, κράτησαν καλὴ στάση. Μετὰ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο ἄρχισαν νὰ τὰ ἀφήνουν λίγα-λίγα, κρατώντας πάρα-πίσω τὰ πιὸ «ἐπικίνδυνα» καὶ ἰδιαίτερα τὰ ὀρφανά.

Χτύπησε τὸ σιωπητήριο καὶ στὸ θάλαμο ἁπλώθηκε ἡσυχία. Ἕνας φύλακας ἄνοιξε τὴν πόρτα ἀθόρυβα, προχώρησε στὸ διάδρομο καὶ φωτίζοντας τὶς πινακίδες μὲ τὸ κλεφτοφάναρο, τράβηξε τὶς κουβέρτες.

— Ἐλᾶτε μαζί μου.

Ὁ διοικητὴς τοῦ Στρατοπέδου τοὺς ἔδειξε τὶς καρέκλες.

— Καθῆστε... Ἄμα φύγετε ἀπὸ δῶ, ποῦ θὰ πᾶτε;

— Στὸ χωριό. Στὸ Περιστέρι.

— Καὶ τί θὰ κάνετε στὸ χωριό; Κούνησε τὸ κεφάλι μέ... συμπόνια. Ζητήσαμε πληροφορίες καὶ ἀπ τὴν Κοινότητα καὶ ἀπ τὴν Ἀστυνομία. Νά τί μᾶς ἀπάντησαν. Ἔβγαλε ἀπ τὸ συρτάρι δυὸ χαρτιὰ καὶ τὰ διάβασε. «Ὁ Θωμὰς Καρατζὰς πέθανε στὶς 7 τοῦ Σεπτέμβρη καὶ ἡ Βάσω Καρατζὰ στὶς 11 Νοέμβρη». Ἔβαλε τὰ χαρτιὰ ξανὰ στὴ θέση τους καί, μισοκλείνοντας τὰ μάτια, παρακολουθοῦσε νὰ δεῖ τί ἐντύπωση θὰ ἔκανε τὸ νέο στὰ παιδιά. Ἀνάφερε κάμποσες περιπτώσεις ἀπροστάτευτων παιδιῶν, ποὺ ἔγιναν κλέφτες, ἀλῆτες, ἐγκληματίες... καὶ πρόστεσε: Τὸ κράτος θὰ σᾶς ἐξασφαλίσει δουλιά, θὰ σᾶς στείλει σὲ σχολές...

Ὁ Θωμὰς σκύβει τὸ κεφάλι καὶ ξύνει τὸ κούτελο σὰν τὸν παπού του. Ὁ Βαγγέλης κοιτάζει πονεμένα τὰ πάτωμα, θληκώνει καὶ ξεθληκώνει τὰ δάχτυλα τῶν χεριῶν του.

— Ἄιντε νὰ κοιμηθεῖτε καὶ σκεφτεῖτε το καλά, πρόσταξε ὁ διοικητής.

Γενάρης. Στὸν ὁλοκάθαρο οὐρανὸ τρεμοσβήναν μυριάδες ἀστέρια. Φυσάει ἀγέρας δυνατός. Βογγάει ἡ θάλασσα... Ἡ μαύρη κι ἀπ τὴ νύχτα φαντάζει ἡ ἐρημιά. Ὁ Βαγγέλης κάτω ἀπ τὴν κουβέρτα κλαίει τὸν παποὺ καὶ τὴ γιαγιά. Ὁ Θωμὰς κοιτάζει τὸ σκοτάδι καὶ συλογιέται. Ποῦ θὰ πᾶνε; Τί θὰ κάνουν;

Ἔξι μῆνες βάσταξε τὸ παζάρεμα τῆς συνείδησης. Τέλος, στὰ μέσα τοῦ Ἰούλη τ ἄφησαν.

Οἱ δυὸ γίδες μπροστὰ κι ὁ γέρος στὸ κατόπι, ἀκουμπώντας στὸ ραβδί του, ἀνεβαίνουν ἀπ τὸ ρέμα. Ἡ Βάσω πρόγγιξε τὶς κότες ποὺ σκάλιζαν τὸν κῆπο, μπῆκε στὸ καλύβι, πῆρε στὸ καλύβι, πῆρε δυὸ αὐγὰ ἀπ τὴ φωλιὰ καὶ βγῆκε στὴν αὐλή. Ἀπ τὸ σοκάκι πετάχτηκε ἡ Μαρία, ἡ κόρη τοῦ Νίκου.

— Βάβω! βάβω! ἦρθε ὁ Θωμὰς καὶ ὁ Βαγγέλης.

Ἡ δεύτερη καταιγίδα πρόστεσε στὴν ὕπαιθρο καινούργιες-ἀνυπολόγιστες καταστροφές. Ὁλόκληρα χωριὰ ἐρήμωσαν. Περνοῦσες ἀπ τὰ σοκάκια τους καὶ σὲ πάγωνε ἡ πνοὴ τοῦ θανάτου. Ὁ χάρος χτύπησε ὅλα σχεδὸν τὰ σπίτια. Καὶ ὁ πόνος τῶν ἀνθρώπων ἀπαλαίνει καὶ ξεχνιέται γρηγορότερα, ὅταν οἱ θυσίες ἀνοίγουν μιὰ αἰσιόδοξη-χαρούμενη προοπτική. Καὶ τραβάει σὲ μάκρος καὶ βαθαίνει, ὅταν τὸ κίνημα πισωδρομιάει κι ἀνάβουν τὰ πάθη καὶ τὰ μίση. Ἡ ἀντίδραση κατάφερε νὰ πείσει μιὰ μερίδα, πὼς τὸ ΚΚ, τὸ ΕΑΜ καὶ ὁ ΔΣ ἔχταιγαν, νὰ χωρίσει τὸ λαὸ σὲ παρατάξεις καὶ νὰ στρέψει τὴ μιά, τὴ «νικήτρια», ἐνάντια στὴν ἄλλη. Προστέθηκε καὶ τὸ συμφέρο. Οἱ δεξιοὶ ἅρπαξαν τὶς περιουσίες τῶν ἀριστερῶν γιὰ νὰ καλύψουν τὶς ζημιὲς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Κοντὰ σ αὐτὲς τὶς γενικότερες ἀλαγὲς ἔγιναν καὶ ἄλλες, μερικότερες. Ὁ ἄντρας τῆς Χριστίνας εἶχε πεθάνει. Ἡ πρώτη κόρη της εἶχε παντρευτεῖ. Τὸ ἕνα παιδί της καὶ τὸ μεγαλύτερο παιδὶ τοῦ Νίκου σχεδίαζαν νὰ φύγουν γιὰ τὴν Αὐστραλία, τὴ Δυτικὴ Γερμανία...

Σὰν ἔφυγαν οἱ μουσαφιραῖοι, συγγενεῖς καὶ φίλοι, ἡ οἰκογένεια ξάπλωσε. Τὰ παιδιά, καθὼς ἦταν κουρασμένα, κοιμήθηκαν ἀμέσως. Οἱ γέροι κάτω ἀπ τὰ τρυμένα σκεπάσματα δὲ μιλοῦν, οὔτε καὶ σαλεύουν, γιὰ νὰ μὴν τὰ ξυπνήσουν. Ἡ χαρά, ὅπως ἦρθε ἀναπάντεχα, ἔτσι ἀναπάντεχα ἀνακατεύτηκε μὲ ἀνησυχίες καὶ φροντίδες. Τῆς Βάσως δὲν τῆς ἀρέσει ἡ ξενιτιά. Ὁ Θωμὰς εἶναι κιόλας παληκάρι. Σ ἕνα δυὸ χρόνια μπορεῖ νὰ παντρευτεῖ. Νὰ ἔβρισκαν καμιὰ καλὴ κοπέλα, νὰ εἶχε καὶ λίγη περιουσία... Τοῦ Θωμᾶ καὶ ἡ Πολιτειούλα δὲν τ ἀρέσει. Καὶ πιὸ πέρα. Δὲν ἔχουν

κανένα νὰ τὰ συνδράμει. Ὅταν ἡ Βάσω τὰ ρώτησε, ἂν ἔμαθαν καμιὰ τέχνη, ὁ μικρὸς Θωμᾶς θυμήθηκε τὸ πρῶτο γράμμα καὶ μουρμούρισε, χαμογελώντας:

— Μάθαμε νὰ κουβαλᾶμε πέτρες, νὰ χτίζουμε ντουβάρια, νὰ σουφατίζουμε, νὰ σκάβουμε ὑπονόμους...

Τὸ μεσημέρι τῆς ἐπόμενης τὰ φώναξαν στὴν Κοινότητα.

— Τὸ ΕΑΜ, καὶ τὸ ΚΚ, καὶ τ ἄλλα μασκαριλίκια ψόφησαν, τοὺς εἶπε ὁ Τσίπρας. Νὰ στρώσετε τὸν πισινό σας, μὴν ἔχουμε τραβήγματα. Κι ἀφοῦ τέλειωσε τὴν κατήχηση, τοὺς ἀνακοίνωσε: Εἰδοποίησε ἡ Ἀστυνομία μὲ τὸ τηλέφωνο νὰ πᾶτε ἀμέσως στὸν Ἡρακλειώτη.

Ὁ ἀστυνόμος τὰ διαπαιδαγώγησε μιὰ ὥρα καὶ μισή, κρατώντας τα ὀρθά, καὶ ἱκανοποιημένος ἀπ τὸ ἔργο του, τὰ ρώτησε:

— Λοιπόν; Τί λέτε;

Τὰ παιδιὰ τὸν κοίταζαν βουβά.

— Γιατί δὲν μιλᾶτε; Δὲν ἀκούσατε;

— Ἀκούσαμε, ἀποκρίθηκε ὁ Θωμάς. Θὰ μᾶς σπάσεις τὰ πλευρὰ μὲ τὸ βούρδουλα, ἂν κάνουμε τίποτα, καὶ θὰ μᾶς κλείσεις στὴ φυλακὴ ὥσπου νὰ ψοφήσουμε.

— Τότε, δρόμο! Καὶ σὲ μιὰ βδομάδα νὰ μοῦ φέρετε τὰ πιστοποιητικὰ γέννησης, τὶς φωτογραφίες καὶ τὰ χαρτόσημα... Διαφορετικά, θὰ στείλω τὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας καὶ θὰ σᾶς φέρουν πισθάγκωνα δεμένα.

— Πιστοποιητικά! κούνησε τὸ κεφάλι ὁ παπποὺς τὸ βράδυ, σὰν ἄκουσε τὰ νέα. Ποῦ νὰ τὰ βροῦμε! Ἐσεῖς εἶστε γραμμένα στὴ Θεσαλονίκη.

— Στὴν Καλαμαριὰ κάθεται ἕνα παιδί. Ἤμασταν μαζὶ στὴ Λέρο. Νὰ τοῦ γράψαμε!...

— Κοιμηθεῖτε τώρα κι αὔριο βλέπουμε.

Τὸ πρωί, ἀφοῦ μίλησε κάμποσο μὲ τὴ Βάσω, πῆρε τὶς γίδες καὶ τὸ μικρὸ Θωμὰ καὶ πῆγαν στὰ χωράφια. Ἔδεσε τὶς γίδες στὴν παραβόλα κι ἔκατσαν στὸν ἴσκιο τῆς Παλιοκαστανιᾶς.

— ... Νὰ πᾶς, παιδί μου, μοναχός σου... Ἀπ τὴ Θεσαλονίκη πήραμε κάμποσες φορὲς λεφτά. Τὰ ἔστελνε μιὰ Κυριακὴ Μοσχούδη, ὁδὸς Χαλκιδικῆς 56... «Θὰ εἶναι ἀπ τὴν Ἀλληλεγγύη, μοῦ εἶπε ὁ Ταχυδρόμος... Γνώριζαν τὸ γιό σου, τὸ Γιῶργο, καὶ σᾶς ἐνισχύουν... Ἂν σὲ ρωτήσει κανένας, νὰ τοῦ πεῖς, πὼς ἡ Μοσχούδη εἶναι συγγενὴς τῆς νύφης σου...». Πήγαινε καὶ παρακάλεσέ τους νὰ σὲ βοηθήσουν. Ἔχεις καὶ τὴ σύσταση τοῦ φίλου σου...

Σταμάτησε. Κάρφωσε τὴ ματιὰ στὸν κάμπο, στὸ ποτάμι. Ἀπ τὸ μιαλό του περνοῦν χίλιες-δυὸ ἀναμνήσεις. Ἡ ζωὴ σὰ νὰ γράφει τοὺς ἴδιους κύκλους.

— Καλὰ θὰ ἦταν νὰ ἔβρισκες ἐκεῖ καμιὰ δουλιά. Ἐδῶ ὁ τό-

πος δὲ σηκώνει. Δὲ θὰ σ ἀφήσουν. Ὁ Βαγγέλης εἶναι μικρότερος καὶ μπορεῖ νὰ περάσει ἕνα-δυὸ χρόνια ἀκόμα...

Σταμάτησε ξανά. Σκύβει τὸ κεφάλι, ξύνει τὸ κούτελο, σκάβει τὸ χῶμα μὲ τὸ ραβδί. Οἱ ρυτίδες βάθυναν πιὸ πολύ.

— Κι ἂν δὲ γυρίσεις... Ὁ πατέρας σου καὶ ἡ μάνα σου ἦταν τίμιοι ἄνθρωποι. Νὰ τοὺς θυμᾶσαι καὶ νὰ μὴν τοὺς ντροπιάσεις.

Ἔφυγε τὴν ἴδια μέρα. Δὲν τὸν ξεπροβόδισαν, νὰ μὴν κινήσουν τὴν περιέργεια τοῦ κόσμου.

Περπατάει, ρωτάει καί, σὰ βρῆκε τὸ δρόμο, ψάχνει τὰ νούμερα. Κοντεύει στὸ 56 κι ἀκόμα δὲν ξέρει, πῶς θ ἀρχίσει τὴν κουβέντα. Σὰν ἔφτασε στὴν πόρτα, διάβασε: «Ἐνοικιάζεται δωμάτιο».

Τ ἄνοιξε μιὰ γυναίκα, κάπως χοντρή, 45-50 χρονῶν.

— Ἐδῶ κάθεται ἡ κ. Μοσχούδη;

— Ἐγὼ εἶμαι.

— Ἔμαθα, πὼς νοικιάζετε ἕνα δωμάτιο.

Τὸν κοίταξε ἀπ τὸ κεφάλι ὡς τὰ πόδια, λὲς καὶ τὸν μετροῦσε. Τὸν ἔμπασε σ ἕνα μικρὸ σαλόνι.

— Περίμενε λίγο νὰ τὸ συγυρίσω.

Ὁ Θωμιὰς ἄρχισε νὰ περιεργάζεται τοὺς τοίχους, τὰ ἔπιπλα... Τὸ μάτι ἔπεσε σὲ μιὰ φωτογραφία. Εἶχαν περάσει ἕξι χρόνια καὶ κάτι ἀπὸ τότε. Ἀλλὰ καὶ χίλια νὰ περνοῦσαν!...

— Θέλω καὶ δὲ θέλω θὰ τὸ νοικιάσω, εἶπε ἡ σπιτονοικοκυρά, γυρίζοντας. Ἂν πετύχει κανένας ἐνοικιαστὴς ἀνάποδος...

— Αὐτὲς κόρες σας εἶναι;

— Ὄχι! Εἶχαν νοικιασμένο τὸ δωμάτιο. Βγῆκαν δασκάλες. Ἡ πρώτη, ἡ Ἀλίκη, εἶναι ἀπ τὰ χωριὰ τοῦ Λαγκαδᾶ... Ἡ Σεβαστή... τὴν ἀδικεύει ἡ φωτογραφία. Χρυσὴ καρδιά... Ἔκανε μαθήματα σὲ πλουσιόπαιδα καὶ βοηθοῦσε τοὺς δικούς της... Πέρνα νὰ δεῖς τὸ δωμάτιο καὶ βλέπουμε...

Ἀπ τὴ μισάνοιχτη πόρτα τῆς κουζίνας φαινόταν νερὸ στὸ πάτωμα κι ὁ τοῖχος μουσκεμένος.

— Μοῦ ζήτηξαν «μύλους δώδεκα μι ὅλους τοὺς μυλωνάδες», ἀναστέναξε ἡ Κυριακή.

Τὸ δωμάτιο εἶχε τρία κρεβάτια ἐκστρατείας, ἕνα τραπέζι στὴ μέση, τρεῖς καρέκλες, πίνακες στοὺς τοίχους, λουλούδια... Ἀπ τὰ δυὸ μεγάλα παράθυρα ἔμπαινε δυνατὸ φῶς. Ὁ Θωμιάς, συνηθισμένος στὴ σκληρὴ ζωὴ μὲ τὰ φτωχὰ ἔπιπλα καὶ κουρασμένος ἀπ τὸ δρόμο, ἔνιωσε μιὰ λαχτάρα νὰ ξαπλώσει, νὰ κοιμηθεῖ, νὰ μὴ φύγει ἀπὸ κεῖ.

— Θὰ πάω σ ἕνα φίλο μου στὴν Καλαμαριά. Μήπως βολευτῶ

γιὰ λίγες μέρες σ αὐτόν. Καὶ νὰ συμφωνήσουμε στὸ νοίκι, τώρα λεφτὰ δὲν ἔχω. Ἂν μπορεῖτε νὰ οἰκονομήσετε ἐργαλεῖα καὶ λίγα ὑλικὰ — ἀσβέστη, τσιμέντο, καλάι — θὰ ρθῶ τὸ ἀπόγιομα ν̈ αὔριο, νὰ σᾶς ἐπιδιορθώσω τὸ σωλήνα τῆς κουζίνας...

Τὸν Ἰούνη, μόλις τέλιωσαν τὰ μαθήματα, ἡ Ἀθηνὰ φώναξε τὴν κόρη της.

— Νὰ ἑτοιμαστεῖς. Θὰ δώσεις ἐξετάσεις στὸ Πανεπιστήμιο. Θὰ κάνω ὅ,τι μπορῶ νὰ βγεῖς γιατρός...

Ἡ Σεβαστὴ εἶχε κληρονομήσει τὰ ὄνειρα τοῦ πατέρα της. Θὰ γινόταν δασκάλα κι ὅλα τὰ παιδιά, ποὺ θὰ περνοῦσαν ἀπ τὰ χέρια της, θὰ γίνονταν καλοὶ ἄνθρωποι, κομμουνιστές... Αὐτοὶ θὰ ἔφτιαχναν ἄλλους, πολλούς, καί... Σὲ κεῖνες τὶς συνθῆκες, ὅταν ἡ ἀντίδραση λυσσομανοῦσε καὶ δυνατότητες ὀργάνωσης καὶ διαπαιδαγώγησης δὲν ὑπῆρχαν, τὸ ὄνειρο ὅλο καὶ κλωθογύριζε στὴ φαντασία τῆς κοπέλας, ἔπαιρνε ὑπερτροφικὲς διαστάσεις κι ὡς ἕνα βαθμό, λαθεμένη κατεύθυνση. Αὐτή, μιὰ δασκαλίτσα, σ ἕνα χωριὸ ἀπόμερο, μὲ τοὺς μαθητὲς ποὺ θὰ τοὺς ἔδερνε ἡ φτώχια...

— Θὰ πάω στὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία...

— Ζήλεψες τὴ δική μου τύχη! ἀναστέναξε ἡ μάνα, κουνώντας τὸ κεφάλι, κι ἀπότομα ἡ ματιά της ἄστραψε: Ἄααα! τώρα κατάλαβα, φώναξε. Θέλεις νὰ πάρεις τὸ δρόμο ἐκεινοῦ...

Ἡ Σεβαστὴ ζύγωσε στὸ παράθυρο κι ἄφησε τὴ ματιὰ νὰ πλανηθεῖ στὰ γύρω βουναλάκια. Πολλὲς φορὲς σκέφτηκε νὰ μιλήσει ἀνοιχτὰ στὴ μάνα της. Τώρα, σὰ νὰ ἤρθε ἡ στιγμή.

— Σοῦ καρφώθηκε ἡ ἰδέα στὸ μυαλό, πὼς ὁ πατέρας ἔφταιγε γιὰ ὅλες τὶς ἀναποδιές. Αὐτὸ μεγάλωνε τὶς στενοχώριες σου καὶ δὲ σ ἄφηνε νὰ δεῖς γύρω σου. Πόσες γυναῖκες ὑπόφεραν καὶ πόσες γυναῖκες ἔμειναν χῆρες, χωρὶς νὰ εἶναι οἱ ἄντρες τους κομμουνιστές!...

— Καὶ θὰ βάλουν τὴν κόρη ἑνὸς προδότη... νὰ διαπαιδαγωγήσει τὴ νεολαία! Δὲ θὰ σὲ δεχτοῦν.

— Ὅταν ἄλαζες τὸ ὄνομα κι ἔβαζες «Σεβαστὴ Γριντάκη», γιὰ νὰ πικράνεις τὸν πατέρα, δὲν τὸ φανταζόσουν πὼς θὰ ἔβγαινε κάποτε σὲ καλό.

— Θὰ τὸ δηλώσω ἐγὼ ἡ ἴδια.

Ἡ κοπέλα γύρισε καὶ τὴν κοίταξε μὲ ἀπορία. Ἔμεινε ἔτσι γιὰ λίγα λεφτὰ καὶ χαμογέλασε μὲ πίκρα.

— Ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἔδινε στὸν πατέρα τὴ δύναμη ν ἀντέχει στὶς κακουχίες, στὰ βασανιστήρια τῆς Ἀσφάλειας, νὰ στοθεῖ παληκάρι μπροστὰ στὸ ἀπόσπασμα...

— Ψέματα!

— Δυστυχῶς!

Σταμάτησε λίγο καὶ σὲ συνέχεια εἶπε μιὰ φράση κάπως σκληρή:

— Ἐνῶ ἐσύ, ὅταν σὲ πιάνει τὸ πεῖσμα, οὔτε τὰ παιδιά σου δὲν ἀγαπᾶς.

— Δὲ ντρέπεσαι νὰ λὲς τέτιες κουβέντες, φώναξε καὶ τὰ μάτια της βούρκωσαν. Ἐγὼ γιὰ σᾶς...

— Εἶπα: Ὅταν σὲ πιάνει τὸ γινάτι. Κι εἶδες; Ἡ ἀδικία σὲ βάρος σου, κι αὐτὴ ἀπὸ παραξήγηση, σὲ πλήγωσε. Σκέψου καὶ τὸν πατέρα!...

Ὁ φόβος τῆς Ἀθηνᾶς πὼς κάποιος — τὸ κράτος, ὁ Διάπης, τὸ ἀντάρτικο, ὁ Λευτέρης — θὰ τῆς ἔπαιρναν τὴν κόρη, μετὰ τὴν ἦτα τοῦ κινήματος καταλάγιασε, ὅμως δὲν ἔσβησε κι ὁλότελα. Ἔβλεπε τὴ Σεβαστὴ νὰ ξεμακραίνει καὶ τὸ ἐξηγοῦσε, ἀποδίδοντάς το στὶς ἀλαγὲς — σωματικὲς καὶ ψυχολογικὲς — ποὺ προκαλεῖ ἡ ἡλικία. Καὶ τώρα!...

— Καλὰ ποὺ τὸ μαρτύρησε. Τὸ «δὶς ἐξαμαρτεῖν...». Ἂν ἔκοβα ἀπ τὴν ἀρχὴ τὸ δήχα τοῦ πατέρα σου... Δὲ θὰ πᾶς πουθενά. Ὁ κ. Καραμίχας (ἕνας καθηγητὴς δέκα πέντε χρόνια μεγαλύτερος) ὅλο γιὰ σένα μιλάει.

— Δὲν πιστεύω! πρόφερε παγερὰ ἡ κόρη.

Μπῆκε ὁ Γιανάκης καὶ ἡ Σεβαστή, γιὰ νὰ ξεφύγει, τοῦ πρότεινε νὰ πᾶνε περίπατο. Ἡ Ἀθηνὰ κιτρίνισε. Προσπαθώντας νὰ πνίξει τὴν ὀργή, ἔπιασε τὸ παιδὶ ἀπ τὸ μπράτσο.

— Ἄιντε νὰ παίξεις μὲ τοὺς φίλους σου.

Ἔκλεισε τὴν πόρτα καί, σουφρώνοντας τὰ φρύδια καὶ ἀνοιγοκλείνοντας τὰ μάτια, πρόφερε ἀργὰ-ἀργά.

— Ἔτσι ἔ; Τὸν δασκάλεψες! Καὶ γὼ δὲν ἤξερα, γιατί τὸν τελευταῖο καιρὸ εἶχε κάτι παράξενες ἀντιλήψεις... Γι αὐτὸ τὸ παιδὶ ζῶ... Δὲ θὰ τὸ κάνεις ἄλλη φορὰ παρέα... Θὰ βγαίνουμε μαζί... Θὰ πᾶς στὴν ἐκλησιά... Θὰ διαβάζεις τὰ βιβλία, ποὺ θὰ σοῦ δίνω... Θὰ μιλήσω καὶ στὸν κ. Καραμίχα...

— Ἄσε νὰ τὸ συζητήσουμε αὔριο-μεθαύριο... Κι ἐγὼ δὲ θὰ βρῶ ἄλλη μάνα, κι ἐσὺ δὲ θὰ βρεῖς ἄλλη κόρη...

Ἡ ὑποχώρηση ἔφερε ἀντίθετα ἀποτελέσματα. Ἔδωσε ἐλπίδες στὴ μάνα. Νόμισε, πὼς μὲ τὶς ἀπειλὲς θὰ συνετίσει τὴν κοπέλα καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ χάσει τὴν εὐκαιρία.

— Ὄχι! Τώρα. Ἢ θὰ κάνεις ὅπως σοῦ λέω ἐγώ, ἢ δὲν ἔχεις θέση στὸ σπίτι μου.

Ἀπὸ δῶ κι ἐμπρὸς ἔχασαν καὶ οἱ δυὸ τὴν ψυχραιμία τους.

Τὸ ἀπόγιομα, μιὰ κοπέλα μὲ μιὰ βαλιτσούλα στὸ χέρι, περπατάει στὸ σκονισμένο δρόμο. Βγῆκε στὸ ὑψωματάκι καὶ στάθηκε. Ἔριξε μιὰ ματιὰ στὴν πολιτεία. Στὸν ἀπάνω μαχαλὰ εἶναι τὸ

σπίτι τους, ἡ μάνα της, ὁ ἀδερφός της. Σήκωσε τὸ χέρι, σφούγγισε τὰ δάκρια κι ἄρχισε νὰ κατεβαίνει τὴν ἀντίθετη πλαγιά, τραβώντας γιὰ τὴ δημοσιά, ὅπου θὰ ἔπαιρνε τὸ λεωφορεῖο τῆς γραμμῆς.

Ἡ ἐξώπορτα ἦταν ἀνοιχτὴ καὶ μπῆκε χωρὶς νὰ χτυπήσει. Πέρασε τὴ σκεπασμένη μὲ κληματαριὰ αὐλὴ καὶ προχώρησε στὸν κῆπο, ποὺ βρισκόταν στὸ βάθος. Ἕνας γέρος, ποὺ κάτι σκάλιζε, ἀνασηκώθηκε καὶ ρώτησε:

— Τί θέλεις;

— Τὸ Μιχάλη.

— Δρόμο γρήγορα! Μὴ σοῦ σπάσω τὶς ἀρίδες.

Βγῆκε καὶ πῆρε τὸ σοκάκι, στενοχωρημένος. «Γιατί μοῦ φέρθηκε ἔτσι; ἀναρωτιέται. Νὰ εἶναι ζουρλός;». Κόντευε στὸ σταυροδρόμι, ὅταν ἄκουσε βήματα πίσω. Ἦταν ὁ φίλος του. Ἔστριψαν, μπῆκαν στὸ παρκάκι κι ἔκατσαν.

— ... Ἡ μάνα μου πέθανε. Ὁ πατέρας μου φυλακή. Ὁ παπούς μου, ὅπως εἶδες, εἶναι ἀνάποδος ἄνθρωπος. Δὲ μ᾽ ἀφήνει νὰ κάνω παρέα μὲ κανέναν. Θέλει νὰ μὲ στείλει σὲ μιὰ στρατιωτικὴ σχολή... Στὴν Ἀθήνα ἔχω μιὰ θεία ἄκληρη. Λέω νὰ πάω σ᾽ αὐτή.

— Εἶναι καλύτερη ἀπ᾽ τὸν παπούλη σου;

— Χειρότερη. Ἀλλά, σὰ γυναίκα, δὲ θὰ τὴ λογαριάζω.

— Ἤρθα νὰ βγάλω δυὸ πιστοποιητικά... Ἂν ἔβρισκα σπίτι καὶ δουλιά, θὰ ἔμενα ἐδῶ.

— Σπίτι... νὰ ἔρχεσαι τὸ βράδυ ἀργά. Θὰ σὲ μπάζω ἀπ᾽ τὸ παράθυρο καὶ τὸ πρωὶ θὰ φεύγεις νωρίς... Δουλιὰ τῆς προκοπῆς... Πρέπει νὰ ἔχεις πιστοποιητικὸ κοινωνικῶν φρονημάτων... Ἡ κατάσταση... Τὸ Μέμο, κεῖνο τὸ ψηλὸ παιδὶ τοῦ τρίτου θαλάμου, τὸν ἔπιασαν...

Χώρισαν. Ὁ Θωμὰς ἀγόρασε ψωμὶ καὶ τυρὶ καὶ τράβηξε γιὰ τὴν ἀκρογιαλιά. Βρῆκε ἕναν ἀπόμερο κόρφο κι ἔκατσε. Ἄπλωσε τὸ χαρτὶ μὲ τὸ τυρὶ στὴν ἄμμο, ἀπίθωσε τὸ ψωμὶ σὲ μιὰ πέτρα καὶ κάρφωσε τὸ βλέμμα μακριά, κατὰ τὸν Ὄλυμπο. Πρέπει ν᾽ ἀποφασίσει. Νὰ γυρίσει στὸ Περιστέρι, δὲν ἔχει κανένα νόημα. Θὰ βάλει σὲ μπελάδες καὶ τοὺς γέρους. Τὰ λεφτὰ τὰ ἔστελνε ἡ Σεβαστὴ καὶ ἡ Κυριακή, γιὰ νὰ δέχεται νὰ βάζει τὸ ὄνομά της στὶς ἐπιταγές, θὰ εἶναι καλὸς ἄνθρωπος. Γιὰ τὴ δουλιά... Μήπως, ἂν πάει στὴν Πολιτειούλα, θὰ εἶναι εὐκολότερο;

Στὴ σπιτονοικοκυρὰ ἔκανε ἐντύπωση ἡ ἁπλότητα, ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ ἐργατικότητα τοῦ παιδιοῦ. Γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωση δὲν τῆς ζήτησε τίποτα καὶ κατὰ ἕνα τρόπο εἶχε προπληρώσει τὸ νοίκι.

Ὁ Θωμὰς τὸ τρίτο κιόλας βράδυ ἑκατσε κι ἔγραψε στοὺς γερους.

> Σεβαστέ μου Παπούλη καὶ Βάβω.
> Εἶμαι καλά. Τὸ ἴδιο ἐπιθυμῶ καὶ γιὰ σᾶς. Θὰ περιμένω τὸ Βαγγέλη στὸ Σταθμὸ ἀπ τὶς 18 ὡς τὶς 22 τοῦ μήνα, μὲ τὸ τραῖνο, ποὺ φτάνει ἐδῶ στὶς 8 τὸ βράδυ. Μὴ στενοχωρεῖστε. Θὰ βροῦμε καὶ δουλιὰ καὶ σπίτι».

Εἶχε τελειώσει ἡ προθεσμία κι ἀπὸ ὥρα σὲ ὥρα μποροῦσε νὰ ρθοῦν οἱ χωροφυλάκοι. Γι αὐτὸ καὶ διάστηκαν. Κατὰ τὰ μεσάνυχτα τῆς ἴδιας μέρας, ὅταν τὸ χωριὸ κοιμόταν, ὁ Θωμὰς πῆρε τὸ Βαγγέλη καί, κόβοντας ἀπ τὸ μονοπάτι τοῦ Χολέβα, νὰ μὴν πέσουν πάνω σὲ κανένα γνωστὸ στρατοκόπο, ξεκίνησαν. Τὸ βραδάκι τὸν ἀνέβασε στὸ τραῖνο καὶ τοῦ χάιδεψε τὰ μαλιά, λέγοντας:

— Ὥρα καλή, παιδί μου, καὶ καλὴ ἀντάμωση.

Δὲν τοῦ εἶπε «νὰ μᾶς γράφετε». Τὸ γράμμα τοῦ Θωμᾶ δὲν εἶχε ἀποστολέα στὸ φάκελο, οὔτε διεύθυνση μέσα. Καὶ νὰ ἀνταμώσουν ξανά, δὲν τὸ πίστευε. Ἀλλὰ ἔτσι. Οἱ εὐχὲς δίνουν κουράγιο στὸν ἄνθρωπο.

Τὸ ἄλλο βράδυ, τὰ δυὸ παιδιὰ περπατοῦσαν στοὺς δρόμους τῆς Θεσαλονίκης, στοὺς ἴδιους δρόμους, ὅπου περπατοῦσαν πρὶν ἀπὸ χρόνια οἱ γονεῖς τους...

* * *

Ἕνα ζεστὸ ἀπόγιομα τοῦ Σεπτέμβρη ἔφτασε στὸ Ἀγγελόκαστρο. Οἱ γειτόνισες τὴ βοήθησαν νὰ σκουπίσει καὶ νὰ συγυρίσει τὸ δωμάτιο δίπλα στὸ σχολιό. Ταχτοποίησε τὰ πράγματά της καὶ βγῆκε στὸ Ἁλώνι — καμιὰ πεντακοσαριὰ μέτρα δεξιότερα — νὰ κάνει τὴν πρώτη ἀναγνώριση. Ἡ θέα δὲν ἦταν ἄσχημη. Κατὰ τὸ βοριὰ τὸ βουναλάκι μὲ τὶς ἀπότομες πλαγιές, γεμάτες βράχια, πέρα ἀπ τὴ ρεματιά ἕνα ὕψωμα κωνικὸ-ὀρθὸ καὶ πίσω ἀπ αὐτὸ ἡ πόλη μὲ τὴ λίμνη της. Μπροστὰ κατεβαίνει ὁμαλὸς ζυγὸς καὶ πιὸ κάτω ξανοίγεται κοιλάδα, τριγυρισμένη ἀπὸ ἄλλα βουνὰ καὶ ὑψωματάκια, ποὺ ρίχνουν ἴσκιο ἀπ τὴ μιὰ πάντα καὶ τὰ λούζει ὁ ἥλιος ἀπ τὴν ἄλλη. Κατὰ τὴ δύση, σὲ δυὸ-τρία χιλιόμετρα ἀπόσταση, περνοῦν τὰ σύνορα. Τ αὐτοκίνητα στὴ δημοσιὰ σηκώνουν πότε-πότε σύνεφα σκόνης. Βορειοδυτικὰ ἕνα κοπάδι πρόβατα βόσκει σκόρπιο στὸ διάσελο. Ἕνα ἀεροπλάνο πετάει ψηλὰ καὶ οἱ χωρικοὶ κουβαλοῦν ἀπ τὰ χωράφια τὴ σοδιά τους... Ἡ γαλήνη, σὲ σύγκριση μὲ τὴ φασαρία τῆς πολιτείας, χαϊδεύει τὰ νεῦρα τῆς κοπέλας καὶ γεμίζει τὴν ψυχή της μὲ μιὰ ἀόριστη ἀνησυχία...

Τὰ χνάρια τῶν σκληρῶν μαχῶν, ποὺ εἶχαν γίνει σὲ κείνη τὴν περιοχὴ — καὶ στὸν ΕΛΑΣ καὶ στὸ ΔΣ — εἶναι πολὺ νωπά. Οἱ κάτοικοι, ἐχτὸς ἀπὸ λίγες οἰκογένειες, εἶχαν φύγει στὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὸ κράτος ἔφερε ἄλλους ἀπὸ ἄλλες περιοχές. Ἡ προπαγάνδα τῆς μισαλοδοξίας, χοντροκομιένη-πρόστυχη, ὅπως ἐπίμονη-καθημερινή, ἔκανε τὴν ἀτμόσφαιρα ἀποπνιχτική. Τὴν τρίτη κιόλας μέρα στὴν αὐλὴ τοῦ σχολιοῦ γινόταν ζωηρὴ συζήτηση κι ἕνας τριαντάρης, ἄγνωστο γιὰ ποιό λόγο, ἔφερε κάποια ἀντίρηση σχετικὰ μὲ τά... ἐγκλήματα τοῦ ΕΛΑΣ.

— Τὰ παραλές, μπάρμπα-Γιώργη.

— Μὰ τὸ Θεό, σοῦ λέω. Ρωτᾶμε καὶ τὴ δασκάλα.

— Ἐγὼ τότε ἤμουν μικρή, ἀπάντησε. Οὔτε κι ἀνακατεύομαι στὴν πολιτική.

Κεῖνο τὸ βράδυ δὲν κοιμήθηκε. Τίνος εἶναι ἔργο, ἂν ὄχι τῆς δασκάλας, νὰ διαπαιδαγωγήσει «ἐθνικὰ» τὴ νεολαία; Κι ἂν τὸ κοσκινίσουν;! Καὶ ἡ ἄλλη σκέψη τῆς φέρνει πίκρα. Στὴν οὐσία, ἡ στάση της δικαίωσε τὶς συκοφαντίες.

Τὴν Παρασκευὴ μπῆκε στὸ σχολειὸ ὁ Λάμπρος ὁ Καρυπίδης, γραμματέας τῆς Κοινότητας.

— Κάνουμε ἔρανο γιὰ τὴν ἀνέγερση μνημείου τῶν πεσόντων εἰς τὸν ἀγώνα κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ.

— Δὲν πῆρα ἀκόμα μισθό... Γράφτε με... Καί, σὰν τὸν εἶδε νὰ σκουντουφλιάζει, πρόστεσε: Δὲν ξέρω τί θὰ στοιχίσει. Ἂν τὸ ποσὸ σᾶς φαίνεται μικρό, διπλασιάστε το.

Ἐκεῖνος, φεύγοντας, ἔριξε μιὰ ματιὰ στὸ μαυροπίνακα.

— Ποιός ἔγραψε τὸ «Μανόλης» μὲ «ο», εἶπε, χαμογελώντας εἰρωνικά.

Ἡ Σεβαστὴ κατακοκίνισε καὶ δυὸ μαθητὲς τῆς ἕκτης τάξης, σκύβοντας πάνω στὸ θρανίο, κάτι εἶπαν μεταξύ τους.

Τ ἀπόγεμα βγῆκε νὰ πάρει λίγο ἀέρα. Πίσω ἀπὸ μιὰ μάντρα, στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ, δυὸ γυναῖκες κουτσομπόλευαν: —Εἶναι δίμορφη. —Κολοκύθια δίμορφη! Ἔχει ἕνα (πισινὸ) χοντρὸ καὶ τουρλωτό! —Ὁ Λάμπρος θὰ τήν... κι ἄμα τῆς φουσκώσει τὴν κοιλιά, θὰ τῆς πέσει ἡ μύτη...

Τὸ Σάββατο μιὰ μαθήτρια τῆς εἶπε, πὼς ὁ ἄλλος δάσκαλος κάθε Κυριακὴ ἔβγαζε λόγο στὴν ἐκκλησιά. Καὶ κεῖνο τὸ βράδυ πάλι δὲν κοιμήθηκε. Εὐτυχῶς, τὴν ἄλλη μέρα δὲν ἦρθε ὁ παπὰς ἀπ τὴν Κρυοπηγὴ νὰ λειτουργήσει.

Γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ βασανιστικὸ τριβίλισμα τῆς σκέψης, ἀσχολεῖται, ὅσο μπορεῖ πιὸ πολύ, μὲ τὰ παιδιά. Σὰν τέλειωνε τὰ μαθήματα, κρατοῦσε τὶς μαθήτριες παραπίσω, ἔρχονταν κι ἄλλες κοπέλες-μεγαλύτερες καὶ τοὺς ἔδειχνε νὰ κεντοῦν, νὰ ράβουν. Δυὸ φορὲς τὴ βδομάδα βοηθοῦσε τὸ παιδὶ τοῦ γραμματέα, ποὺ ἦταν ὁ-

λότελα «σκράπας», καὶ μερικὰ ἄλλα. Στὴν προεδρίνα χάρισε ἕνα φουστάνι. Τὸν πρόεδρο τὸν κολάκεψε:

— Ἐγώ, κ. Ἀριστείδη, μπροστὰ στὸν κόσμο θὰ τὰ χάσω... Ἐσεῖς μιλᾶτε σὰν τὸ Δημοσθένη...

Καὶ μ ὅλα αὐτὰ κι ἄλλα τέτια θὰ τὴ ζόριζαν, ἄν...

Κείνη τὴν περίοδο ὁ λαὸς ἄρχισε νὰ ἀνασυγκροτεῖ τὶς δυνάμεις του κι ὁ δεσπότης δὲν μποροῦσε ν ἀφήσει τὸ Ἀγγελόκαστρο ἀπροστάτευτο. Ὁ καινούργιος παπάς, τὴν πρώτη κιόλας Κυριακή, λειτούργησε στὰ πεταχτά, ἀνέβηκε στὸν Ἄμβωνα καὶ μὲ κατάρες κι ἀναθέματα, βρισιές, ψέματα, φοβέρες γιὰ τὴ θεία δίκη, ὑστερικὲς κραυγὲς καὶ ὑποκριτικὲς ἐκστάσεις, κάλεσε τοὺς πιστοὺς σὲ ἱερὴ σταυροφορία γιὰ τὴν ἐξόντωση τοῦ κομμουνισμοῦ... Τ ἀπόγιομα τῆς ἴδιας μέρας δυὸ ὁμάδες, ἡ μιὰ ἀπὸ 11 παιδιὰ καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ 7, ἔπαιζαν στὸ Ἁλώνι τὸ στρατὸ καὶ τοὺς ἀντάρτες. Ἀπ τὶς «ριπές», τὶς φωνὲς καὶ τὶς πέτρες, ἔφτασαν καὶ στὸν ξυλοδαρμό. Ἔτρεξαν οἱ γυναῖκες. Τὸ παιδὶ τοῦ πρόεδρου τὸ εἶχαν κάνει γιὰ τὸ στρῶμα καὶ τὸ κουβάλησαν στὴν κουβέρτα. Στὸ λεφτὸ τὸ χωριὸ χωρίστηκε σὲ «αὐτόχθονες» καὶ «ἄποικους». Οἱ τσακωμοὶ στὶς αὐλές, στοὺς δρόμους, παντοῦ, βάσταξαν ὡς τὰ μεσάνυχτα. Τὶς πρωινὲς ὧρες πῆραν φωτιὰ καὶ κάηκαν κάμποσα καλύβια στὸν ἀπάνω μαχαλά. Τὸ μεσημέρι βρῆκαν ἕνα δόδι σκοτωμένο στὴ χαράδρα. Τὸ βράδυ ἄρχισαν οἱ ντουφεκιὲς ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι, ἀπὸ γειτονιὰ σὲ γειτονιά. Οἱ «ἄποικοι» ἦταν πολὺ περισότεροι, ὅμως οἱ ἄλλοι εἶχαν καλύτερο ὁπλισμό...

Ἔφτασαν οἱ ἀρχές. Τοὺς μάζεψαν στὴν πλατεία. Μίλησε ὁ διοικητὴς τῆς χωροφυλακῆς. «Τὰ γεγονότα, τοὺς εἶπε, τὰ δημιούργησαν οἱ κομμουνιστές, ποὺ σπέρνουν τὸ μίσος καὶ τὴ διχόνοια...». Τοὺς ἀπείλησε πώς, ἂν δὲ σταματήσουν τὸ ἀλληλοφάγωμα, θὰ πιάσει τοὺς πρωταίτιους καὶ θὰ τοὺς κλείσει φυλακή. Καὶ τοὺς κάλεσε νὰ βοηθήσουν τὴν Ἀστυνομία νὰ ἀνακαλύψει τὰ «μισθαρνα ὄργανα τῆς Μόσχας».

Ἡ φαγωμάρα εἶχε σὰν αἰτία τὶς περιουσίες τῶν φυγάδων καὶ συνεχίστηκε. Πότε ἄναβε καὶ ξεσποῦσε ἀνοιχτά, πότε κουφόβραζε. Ἔτσι ἡ Σεβαστὴ ἔμεινε στὸ περιθώριο κι ἔβρισκε τὴν εὐκαιρία νὰ μιλάει στὸ σχολειὸ γιὰ ἀγάπη καὶ συμφιλίωση...

Τὸ χωριό, ποὺ τ ἀγαποῦσε μ ἕναν τρόπο ρομαντικό, γιατὶ τὸ παρομοίαζε μὲ τὸ παλιὸ Περιστέρι, τὴν πνίγει καὶ περιμένει μὲ λαχτάρα τὸ καλοκαίρι.

Ἦρθαν καὶ οἱ διακοπές. Τ ἄλλα χρόνια ἔμενησκε καὶ τὸ καλοκαίρι στὴν πόλη καὶ δούλευε. Φέτος ἔλεγε νὰ πάει στὸ σπίτι της, νὰ συμφιλιωθεῖ μὲ τὴ μάνα της, νὰ δεῖ τὸν ἀδερφό της... Ὅμως ἡ Ἀθηνὰ δὲν τῆς ἀπάντησε σὲ κανένα γράμμα — ἀπόδειξη πὼς βαστοῦσε τὸ γινάτι — κι ἔγραψε στὴν οἰκογένεια ποὺ κληρο-

νόμησε τὸ σπιτάκι τῆς Ἀναστασίας, νὰ τῆς κρατήσουν ἕνα δωμάτιο μὲ νοίκι.

Καὶ πάλι ἐπαφὴ μὲ τοὺς δικούς της δὲν μπόρεσε νὰ πάρει. Πέρασε κάμποσες φορές, τὸ σούρουπο, ἀπ τὴ γειτονιά τους. Βρῆκε πόρτες καὶ παράθυρα κλειστά. Τὸ καλοκαίρι κόντευε νὰ τελειώσει καὶ ζύγωνε ἡ μέρα νὰ γυρίσει στὴ θέση της.. Τὸ Ἀγγελόκαστρο τώρα δὲν τῆς ἦταν ξένο, ὅπως τὴν πρώτη χρονιά, κι ὡστόσο, ὅταν τὸ θυμόταν, κρύωνε ἡ ψυχή της.

Τὸ βραδάκι, ἐπιστρέφοντας ἀπ τὸν περίπατο, ἀγόρασε ἐφημερίδα στὸ περίπτερο, μπῆκε στὸ δωμάτιο κι ἔκατσε στὸ παράθυρο. Τὴν ἄνοιξε στὴ μέσα σελίδα. Διάβασε μιά, δυὸ φορὲς τὴν εἴδηση καὶ δὲν τὸ πίστευε. Ἀργότερα ἔμαθε. Ὁ παπὰς ἀπ τὴν Κρυσπηγὴ εἶχε τὸ παιδί του δάσκαλο στὸ Κυπαρίσι καὶ φρόντισε στὸ Ὑπουργεῖο νὰ γίνει ἀμοιβαία μετάθεση, χωρὶς νὰ τὴ ρωτήσουν. Τί θὰ ἔβρισκε στὸ καινούργιο χωριό; «Χειρότερο δὲ θὰ εἶναι», ἀναστέναξε μὲ ἀνακούφιση.

Στὰ τέλη τοῦ Αὐγούστου ἀντάμωσε στὴ θάλασσα, δλότελα ἀναπάντεχα, τὸ Γιανάκη.

— ... Ἤρθαμε προχτές, τῆς εἶπε. Ἡ μητέρα ξέρει πὼς εἶσαι δῶ. Κάποιος τῆς ἔγραψε. Μοῦ ἀπαγόρευσε καὶ νὰ σὲ καλημερίσω... Μὲ τὰ νεῦρα της δὲ στέκει καλά... Τώρα ποὺ θὰ πάω κι ἐγὼ στρατιώτης... Ἔριξε μιὰ ματιὰ στὴν ἀμουδιὰ καὶ σηκώθηκε. Ἔρχεται! Ἄιντε νὰ χωρίσουμε νὰ μὴν ἔχουμε κανένα τσακωμό...

— Μεθαύριο φεύγω κι ἐγώ, εἶπε ἡ Σεβαστὴ μὲ δάκρια στὰ μάτια. Ἴσως δὲ σὲ ξαναδῶ...

Ἡ ἀπαισιοδοξία ἀφοροῦσε τὶς μέρες ὡς τὴν ἀναχώρηση. Τότε δὲν μποροῦσε νὰ μαντέψει τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξη.

Τραβώντας γιὰ τὴν καινούργια θέση, σταμάτησε γιὰ λίγο στὴ Θεσσαλονίκη καὶ πέρασε νὰ δεῖ τὴ σπιτονοικοκυρά της. Τῆς ἄνοιξε ἕνα παιδί.

— Ἡ κυρία Μοσχούδη δὲν εἶναι δῶ, τῆς εἶπε σοβαρὰ-σοβαρά, κοιτάζοντάς την περίεργα.

Ἡ Σεβαστὴ γιὰ μιὰ στιγμὴ ἀπόρεσε. Ὕστερα, βλέποντας τὸ ψυχρὸ-ἐπίσημο ὕφος τοῦ παιδιοῦ, δάγκωσε τὰ χείλια μὴν ξεσπάσει σὲ γέλια.

— Βαγγέλη! πῶς βρέθηκες ἐδῶ;

Ἀνέβηκαν.

— Ποῦ εἶναι ὁ Θωμάς;

— Ἔχει δουλιά.

— Δεύτερη βάρδια;

— Ὄχι!.. Ἄλλη δουλιά.

Μπῆκε ἡ σπιτονοικοκυρά. Χαιρετοῦρες, ἀγκαλιές, συγκινήσεις. Ἡ Σεβαστὴ πότε ρωτοῦσε τὸ Βαγγέλη γιὰ τὸν παπού, τὴ

γιαγιά, τὸ χωριό... καὶ πότε κουβέντιαζε μὲ τὴν Κυριακὴ γιὰ τὶς φιλενάδες της, τὸ ὄασκαλίκι...

Κοίταξε τὸ ρολόγι.

— Δὲν μπορῶ νὰ περιμένω ἄλλο. Φεύγει τὸ τραῖνο. Τί ἀναπο-ὸ ἀ νὰ μὴ ὂ-ω τὸ Θωμά!..

Ἔπιασε τὸ παράθυρο καὶ θυθίστηκε στοὺς συλογισμούς της. Ἡ συνάντηση τῆς σκάλισε τὴν πληγή. Πέρασε τὸ καλοκαίρι μὲ κολύμπι, ἐκδρομιές, χορούς, τραγούδια... Γνώρισε νέους καὶ νέες, ἄντρες καὶ γυναῖκες... Μιλοῦσαν γιὰ χίλια-δυὸ πράματα. Ἔλεγαν ἀνέκδοτα καὶ ἱστορίες, χωρατὰ ἔξυπνα καὶ κουτὰ κι οὔτε μιὰ λέξη γιὰ τὴν κατάσταση: Τὴ φτώχια, τὴν τρομοκρατία, τὶς φυλακές, τὶς ἐξορίες, τὸν πόλεμον... Ἄκουσε κοπλιμέντα, ἐρωτικὲς ἐξομολογήσεις, ὅρκους καὶ ὑποσχέσεις... «Καὶ μόνο γιὰ τὰ μάτια σου, τῆς εἶπε ἕνας παραλήγ, τὰ δίνω ὅλα...». Στὴν ἀρχή, μπῆκε στὸ περιβάλον ὄειλά, σὰν ξένη. Σιγὰ-σιγὰ συνήθισε καὶ στενοχωριόταν , γιατὶ περνοῦσε γρήγορα ὁ καιρός.

Φεύγοντας, τότε ἀπ τὸ Περιστέρι, ἔπεσε σ ἕνα κόσμο διαμετρικὰ ἀντίθετο καὶ στὴ ζωή της δημιουργήθηκε κενό. Ἄνθρωποι ὑπῆρχαν, ἀκόμα καὶ στὸ ἔντεχνα φανατισμένο Ἀγγελόκαστρο. Τὸ κίνημα δὲ σταμάτησε καὶ συζητήσεις γίνονταν. Ἀλλά...

Ἡ Σεβαστὴ ἀγαποῦσε κάτι, ποὺ εἶχε σχέση μὲ τὴν ἡρωικὴ ἐποχή, τὸ Περιστέρι, τὸν παποῦ καὶ τὴ γιαγιά, τὸν πατέρα της... Ὅμως τί ἦταν αὐτό, στὴν οὐσία, δὲν τὸ ἤξερε. Ἔψαχνε νὰ βρεῖ ἐκείνη τὴν ἐποχή, ὅταν οἱ Ἕλασίτες χόρευαν στὴν πλατεία, τὰ Ἀετόπουλο ἔβαζαν τὸ σῆμα τοῦ ΚΚ στὰ δίκωχα... καὶ βούιζαν τὰ φαράγγια ἀπ τὰ τραγούδια τοῦ ἀγώνα... Ὅμως τὸ παλιὸ εἶχε περάσει στὴν ἱστορία καὶ δὲν ἔμοιαζε μὲ τὸ σήμερα. Κι αὐτὴ δὲν μποροῦσε νὰ μπεῖ στὸ πολιτικὸ νόημα τῆς κάθε συζήτησης, νὰ πιάσει τὸ νόημα καὶ νὰ προχωρήσει...

«Τὰ ξέχασα ὅλα! ἀναστέναξε. Πέτυχα καὶ σ ἄσχημο περιβάλον...» «Ὅμως τὰ παιδιά, ὁ Θωμᾶς καὶ ὁ Βαγγέλης, δὲν πρόλαβαν νὰ κλείσουν χρόνο στὴν πόλη καὶ βρῆκαν τὸ δρόμο, ἐνῶ ἐγώ!..». Καὶ μιὰ ἄλλη σκέψη τῆς ἔδωσε ξανὰ κουράγιο. «Τὸ καλοκαίρι θὰ μείνω στὴ Θεσαλονίκη... Θὰ μὲ βοηθήσουν τὰ παιδιά. Θὰ φροντίσω νὰ μετατεθῶ καί, ἂν δὲν τὰ καταφέρω, θὰ παραιτηθῶ».

Τὸ Κυπαρίσι βρέχει τὰ πόδια του στὴ θάλασσα κι ἀκουμπάει τὴ ράχη του ἀναπαυτικὰ στὸ λοφίσκο τοῦ Ἅη-Νικόλα. Τὰ καθαρὰ-ἄσπρα σπιτάκια του μὲ τὶς κληματαριὲς καὶ τὰ λουλούδια τους σκαρφαλώνουν ἀμφιθεατρικὰ στὴν ἀνηφόρα. Ἁλυγδαλιὲς κι ἀμπέλια σκεπάζουν τὴν πλαγιά. Στὸ βάθος, βορειοανατολικά, τὰ γάργαρα πρωϊνὰ καὶ τὰ γλυκὰ ἀπόβραδα διακρίνεις ἕνα νησὶ καὶ νοτιοδυτικὰ τὸ Ἅγιο Ὄρος. Μπροστὰ θάλασσα ἀπέραν-

τη. Οἱ κάτοικοι-ἥμεροι, καλόκαρδοι, πρόθυμοι γιὰ φιλική κουβέντα, ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν ψαρική καὶ τὰ λίγα χωράφια. Καὶ οἱ δυὸ φουρτοῦνες πέρασαν ψηλά, πάνω ἀπ τὸ χωριό, καὶ σχεδὸν δὲν τ ἄγγιξαν. Καὶ τούτη ἡ ὑστερία τῆς μισανθρωπιᾶς δὲ φτάνει ὡς ἐδῶ... Ὁ ἄλλος δάσκαλος, ὁ διευθυντής, τριαντάρης σχεδόν, εἶχε χαραχτήρα μίζερο, σχολαστικὸ καὶ κάπως ἀλαζονικό. Ὅμως τὸ κακὸ δὲν ἦταν καὶ σοβαρό. Ὁ καθένας μὲ τὴ δουλιά του. Ἡ γρουσουζιὰ ἦρθε ἀπὸ κεῖ, ποὺ δὲν τὴν περίμενε. Ἡ γυναίκα του, ποὺ τὸν ζήλευε ἀκόμα καὶ μὲ τὶς γυναῖκες τοῦ χωριοῦ, τὶς τσακισμένες ἀπ τὴ σκληρὴ δουλιά, τὴ φτώχια καὶ τὰ πολλὰ παιδιά, σὰν εἶδε τὴ Σεβαστὴ ἔγινε μέγαιρα. Ἀπ τὶς πρῶτες μέρες διέδωσε, πὼς ὁ ἄντρας της ἐπίτηδες ἔδιωξε τὸν ἄλλο δάσκαλο, γιὰ νὰ φέρει τὴν «ὀμορφονιά». Πήγαινε στὸ σχολειὸ καὶ δημιουργοῦσε σκάνταλα μπροστὰ στὰ παιδιά. Χώρισαν τὸ γραφεῖο, ἔφτιαξαν ἰδιαίτερη εἴσοδο, ἀλλά... Περίμενε τὴν κοπέλα στὴν αὐλή, τῆς ἔστηνε καρτέρι στὸ δρόμο, τῆς ἔψελνε, ὅσα σέρνει ἡ σκούπα καὶ τὴν ἀπειλοῦσε, πώς, ἂν δὲν φύγει, θὰ τὴ σκοτώσει. Ὁ πρόεδρος μίλησε καὶ στὴν ἴδια, ἔπιασε καὶ τὸ δάσκαλο. Τοῦτος τὴν ἔδειρε γιὰ τὸ στρῶμα, ὅμως ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες πάλι τὰ ἴδια.

Η Σεβαστὴ ἔκανε ὑπομονὴ καὶ μετροῦσε τοὺς μῆνες, τὶς βδομάδες, τὶς μέρες...

Ἔφυγε ἀπ τὸ Κυπαρίσι μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ μὴν ξαναγυρίσει. Κατέβηκε στὴ Θεσαλονίκη μι ἕνα σωρὸ σχέδια καὶ τράβηξε γιὰ τὴν ὁδὸ Χαλκιδικῆς καὶ χάθηκε ἀμέσως ἡ χαρά, σὰν ἀντίκρυσε τὴν ψυχρὴ ὑποδοχὴ τῆς σπιτονοικοκυρᾶς.

— Ποῦ εἶναι τὰ παιδιά; ρώτησε γιὰ νὰ βγεῖ ἀπ τὴ σαστιμάρα.

— Πᾶμε μέσα, τῆς ἀπάντησε σιγά... Τὸ Θωμιὰ τὸν δίκασαν ἕξι μῆνες καὶ βρίσκεται στὶς φυλακὲς τῆς Αἴγινας. Ὁ Βαγγέλης φοβήθηκε μὴν τὸν πιάσουν καὶ νοίκιασε ἀλλοῦ δωμάτιο. Ποῦ; Δὲν ξέρω. Ἐδῶ δὲν ξαναφάνηκε.

Ἀπ τὸ διάδρομο ἕνας ἐνοικιαστὴς μὲ φαβορίτες καὶ μαλιὰ ὡς τὸ σβέρκο ἔριξε μιὰ ματιὰ στὸ σαλόνι. Ἔγλειψε τὰ χείλη, ἔστριψε τὸ μουστάκι καὶ φώναξε, γελώντας μὲ ἀναίδεια:

— Μὰ τὸν Ἁγιάννη τὸν Καψοκαλύβα! Μωρέ, κοπέλα μου, τί εἶσαι σύ; Στὸ δωμάτιο ἔχει ἕνα κρεβάτι διαθέσιμο...

— Θὰ σοῦ ἔλεγα νὰ μείνεις ἐδῶ, ἀναστέναξε ἡ Κυριακή, ἀλλά, ὅπως βλέπεις αὐτὸς εἶναι ἀλήτης...

Πῆρε τοὺς δρόμους, στενοχωρημένη. Ἡ ἰδέα νὰ πήγαινε στὸ σπίτι, νὰ ἔβλεπε τὴ μάνα της, νὰ περνοῦσε τὸ καλοκαίρι... γύρισε στὸ μυαλό της μὲ μεγαλύτερη ἐπιμονή. Τώρα ὁ Γιανάκης ἔλειπε.

Δὲν ὑπῆρχε φόβος νὰ τὸν ξεστρατίσει. Καὶ πῶς θὰ τὸν ξεστρατίσει;

Περπατώντας ἄσκοπα, ἔφτασε στὴ συνοικία, ὅπου σύχναζαν συντοπίτες. Ὄξω ἀπ τὸ μπακάλικο «Ὁ Ἄθως» ἔπεσε ἀπάνω στὴ γειτόνισά τους, τὴ γριὰ Καλιόπη.

— Συλυπητήρια, κόρη μου, τῆς εἶπε, ἁπλώνοντας τὸ χέρι.

Ἡ Σεβαστὴ πάγωσε.

— Πέθανε ἡ μητέρα; τραύλισε.

— Ὄχι, κόρη μου, ὄχι. Νὰ μὲ συμπαθᾶς. Σὲ παραγνώρισα.

Στὰ μέσα τῆς διαδρομῆς, στὴ στάση, διασταυρώθηκαν τὰ δυὸ λεωφορεῖα. Ἀπ τὸ ἄλλο κατέβηκε μιὰ γνωστή τους, ἡ δασκάλα Βασιλειάδη. Ἡ Σεβαστὴ τὴ φώναξε, ἅπλωσε τὸ χέρι ἀπ τὸ τζάμι, τὴ χαιρέτησε καὶ ρώτησε:

— Κυρία Ἀφροδίτη! μήν ἔτυχε νὰ συναντήσεις τὴ μάνα μου; Τί νὰ κάνει;

Ἡ στάση τῆς Ἀφροδίτης εἶχε κάτι τὸ ὕποπτο. «Γήν εἶδα προχτές, καλὰ εἶναι», ἀπάντησε καὶ γύρισε ἀλλοῦ τὴν κουβέντα. Ὡστόσο ψέματα δὲν ἔλεγε. Ἔτσι ἡσύχασε κάπως. «Ἐξάπαντος μὲ παραγνώρισε ἡ γριὰ Καλιόπη», ἔλεγε καὶ ξανάλεγε μέσα της.

Ἔφτασε στὸ σούρουπο. Στὸ μαῦρο πανί, πάνω ἀπ τὴν πόρτα, εἶδε δυὸ κεφαλαῖα γράμματα «Ι. Γ.». Στηρίχτηκε στὸ θυροστόμι καὶ χτύπησε, τρέμοντας. Ἀκούστηκε ἕνα ἐλαφρὸ σούρσιμο στὸ πάτωμα. Στὸ ἄνοιγμα κάτω ἀπ τὸ φῶς τοῦ ἠλεκτρικοῦ φάνηκε ἕνα μαῦρο φάντασμα, μὲ ἄγρια μάτια, ποὺ σ' ἔσφαζαν.

— Καλησπέρα, μάνα, τραύλισε καὶ τὴν ἀγκάλιασε, κλαίγοντας.

Ἡ Ἀθηνὰ σὰ νὰ ξύπνησε ἀπότομα ἀπ τὸ λήθαργο. Τινάχτηκε καὶ τὴν ἔσπρωξε μὲ δύναμη.

— Ὄξω ἀπ τὸ σπίτι μου στρίγγλα, ὄξω! Μοῦ σκότωσες τὸ παιδί!

—Ἐγώ, μάνα;

—Ἐσύ! Ὁ πατέρας σου! Οἱ κομμουνιστές! φεύγα! Καὶ τὴν ἔσπρωχνε καὶ τὴν κλωτσοῦσε μὲ δύναμη, μὲ λύσα...

Ἡ Σεβαστὴ φοβήθηκε, μὴ μαζευτεῖ κόσμος καὶ γίνει σκάνταλο. Πῆρε τὸ πιὸ σκοτεινὸ σοκάκι, κατέβηκε στὴ θάλασσα κι ἔκατσε στὴν ἀμουδιά.

Κάμποσες φορὲς καὶ νωρίτερα καὶ πιὸ πολὺ ἀργότερα τὴν ἀπασχόλησε τὸ πρόβλημα τῆς μάνας της. Πότε πρόσθετε κάτι, πότε ἀφαιροῦσε, ὅμως ἡ κεντρικὴ γραμμὴ ἔμενησκε ἡ ἴδια. Τῆς πῆραν τὸν ἄντρα... Τὴν ἀπείλησαν πὼς θὰ τὴν στείλουν ἐξορία, θὰ μείνουν τὰ παιδιά της στὸ δρόμο καὶ θὰ χαθοῦν. Κι αὐτή, χαρακτήρας ἀδύνατος-πεισιατάρης, ἔβαζε στὸ κέντρο τῆς ζωῆς τὸν

ἑαυτό της. Καὶ τοὺς δικούς της τοὺς ἀγαποῦσε μι ἕναν τρόπο ἐγωιστικό. Ἡ σκέψη της πῆρε στραβὸ δρόμο καὶ θυθιζόταν ὅλο καὶ περισότερο στὸ φαῦλο κύκλο. Νὰ βγεῖ μόνη της ἀπ τὸ λαβύρινθο, δὲν μποροῦσε, μὰ δὲν δεχόταν καὶ κανενὸς τὴ συμβουλή... Θεωροῦσε τὸν ἑαυτό της ἀλάθητο. Ἂν κάθονταν ἥσυχα στὴ γωνιά τους, δὲ θὰ τοὺς ἔπαιρναν οἱ μπόρες... Ἂν τὰ πράματα ἤρθαν στραβά, ἔφταιγε ὁ Λευτέρης. Κι ὅταν ἡ ζωὴ ἔβγαζε ἄχρηστα τὰ τέτια παραμύθια, πεισμάτωνε πιὸ πολὺ καὶ κατρακυλοῦσε στὸ παρακάτω σκαλοπάτι... Ἂν πήγαινε ἀπ τὴν ἀρχὴ φυλακὴ ἢ ἐξορία, μποροῦσε νὰ γίνει φυματικιά, καρδιακιά... νὰ πεθάνει πιὸ νωρίς, ὅμως θὰ ὑπόφερνε λιγότερο... Τώρα;! Κόπηκε καὶ ἡ τελευταία σύνδεση μὲ τὴ ζωὴ καί, ἐπειδὴ δὲν εἶχε κάποιον νὰ ἐκδικηθεῖ, ξέσπασε στὴν κόρη της...

Ἡ νύχτα γλιστράει ἀθόρυβα πάνω στὴ γῆ. Τὸ κλάμα γίνεται πιὸ δουβό, πιὸ βαθύ, πιὸ ὀδυνηρό.

Κάποια ὥρα ἀνασήκωσε τὸ κεφάλι καὶ σκούπισε τὰ δάκρια. Ὁλόγυρα σιωπή. Ἔχτὸς ἀπ τὸ κυματάκι, ποὺ σπάζει ἐλαφρὰ στὸ ἀκρογιάλι, τίποτε ἄλλο δὲν ἀκούγεται. Μπροστὰ θάλασσα κατάμαυρη καὶ μόνο ἀριστερά, στὸν κάβο, ἀνάβει καὶ σβήνει ἕνα φωτάκι. Ἔχει κάποια μέρα, πρὶν ἀπὸ χρόνια, ὅταν ἦταν κοπελίτσα, τὴν πῆρε στὴν ἀγκαλιά του ὁ πατέρας της.

— ...Ἕναν καιρὸ-παλιὸν καιρό, τῆς εἶπε, δὲν ὑπῆρχαν φάροι... Τύχαιναν νύχτες σκοτεινές, φουρτοῦνες δυνατές, κύματα θεόρατα καὶ τὰ καράβια ἔχαναν τὸ δρόμο τους. Ἔπεφταν πάνω στὰ βράχια καὶ πνίγονταν οἱ ναῦτες...

Καράβι ναυαγισμένο εἶναι κι αὐτή, ποὺ τὸ ἔριξε τὸ κῦμα τῆς ζωῆς πάνω στὰ βράχια... Τὸν πατέρα της δὲν τὸν χάρηκε... Τὸν ἀδερφό της τὸν σκότωσαν στὴν Κορέα... Τὰ ξαδέλφια της, τὸ Θωμὰ καὶ τὸ Βαγγέλη, τὰ πῆρε τὸ ρέμα τῆς ζωῆς... Ἡ μάνα της τὴν ἔδιωξε... κι ἔμεινε μόνη μὲς τὴν ἀπέραντη ἐρημιὰ τοῦ ἀπέραντου κόσμου... Ἂν εἶχε ἕνα ἄνθρωπο δίπλα της!..

Φεύγει τούτη ἡ σκηνὴ κι ἔρχεται μιὰ ἄλλη στὴ θέση της. Κάθονταν στὴν Παλιοκαστανιά. Ὁ πατέρας στὴ μέση, αὐτὴ ἀπ τὴ μιὰ πάντα, ὁ Γιανάκης ἀπ τὴν ἄλλη. Καὶ τοὺς ἔλεγε μιὰ παλιά, μιὰ καινούργια, μιὰ ἀθάνατη ἱστορία.

— ...Ὁ Προμηθέας πρὶν ἀπὸ πολλὲς χιλιάδες χρόνια ἔδωσε στοὺς ἀνθρώπους τὴ φωτιά. Οἱ θεοὶ φοβήθηκαν μὴ γίνουν οἱ ἄνθρωποι ἐξυπνότεροι ἀπ αὐτούς. Θύμωσαν, τὸν ἔπιασαν καὶ τὸν κάρφωσαν ψηλά, στὸν Καύκασο...

Ἀπὸ τότε ποὺ ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος στὴ γῆ, οὔτε μέρα, οὔτε νύχτα δὲ σταματάει ὁ ἀγώνας γιὰ μιὰ καλύτερη ζωή... Χύνεται αἷμα, χάνεται κόσμος... Ὅμως ἡ ἀνθρωπότητα ὅλο κι ἀνεβαίνει,

καὶ θὰ ρθεῖ μιὰ μέρα χωρὶς φτώχια, χωρὶς μίση καὶ πολέμους... μιὰ μέρα γεμάτη ἥλιο καὶ ἀγάπη. Καὶ θὰ χαθοῦν ἀπ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς οἱ κλέφτες, οἱ σπιοῦνοι, οἱ προδότες... Καὶ θὰ πεθάνουν οἱ θεοί, ποὺ σταύρωσαν τὸν Προμηθέα...

* * *

Ἔδωσαν τὰ κουτσοχώραφα στὸ Νίκο. Ἡ Βάσω παιδεύεται τώρα μὲ τὸ νοικοκυριὸ κι ὁ Θωμὰς μὲ τὰ ζαρζαβατικὰ τοῦ κήπου. Ὅταν κουράζονται κι ἡ μέρα εἶναι καλή, παίρνουν τὶς δυὸ γίδες καὶ βγαίνουν στὴν Παλιοκαστανιά. Τὸ Ἀγνάντιο τοῦ Ραχούτη ὅλο καὶ ξαμακραίνει, σβήνει καὶ χάνεται στὸ παρελθόν. Κανένα δὲν περιμένουν νὰ ρθεῖ καὶ κανένα δὲν ἔχουν νὰ ξεπροβοδίσουν. Κάθονται στὸν ἴσκιο ἢ στὴ λιακάδα, ἀνάλογα μὲ τὸν καιρό, καὶ ἡ κουβέντα περνάει ὁπωσδήποτε κι ἀπ τὸ μονοπάτι.

— Τί νὰ κάνει ὁ Λευτέρης; Νὰ ζεῖ; ἀναστενάζει ἡ Βάσω.

Ὁ Θωμὰς σκύβει τὸ κεφάλι καὶ ξύνει τὸ κούτελο. Ἡ σιωπὴ μεγαλώνει τὴν πίκρα καὶ ἡ γριούλα, γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπ' τὶς μαῦρες σκέψεις, μουρμουρίζει:

— Κι ἀπ τὰ παιδιὰ καιρὸ ἔχουμε νὰ πάρουμε γράμμα. Ποῦ νὰ βρίσκονται;

Τὰ δυὸ ἀγόρια τῆς Χριστίνας, ἡ Μαρία καὶ ὁ Κώστας τοῦ Νίκου, πῆγαν γιὰ δουλιὰ στὴ Γερμανία. Ἀγγόνια τους εἶναι κι αὐτά, ἀλλά...

— Ὅλο γιὰ τὸ Θωμὰ καὶ τὸ Βαγγέλη ρωτᾶς, παραπονέθηκε μιὰ μέρα ἡ Χριστίνα.

— Μωρὴ θυγατέρα, εἶναι ὁλότελα ὀρφανά.

Οἱ δικοί τους πόνοι καὶ καημοί, τὰ ὄνειρα, οἱ ἀγῶνες, οἱ χαρὲς καὶ οἱ λύπες τῶν χαμένων παιδιῶν τους κάνουν ἕνα τρίτο γύρω στὴ ζωὴ τῶν ἀγγονιῶν τους — τοῦ Θωμᾶ καὶ τοῦ Βαγγέλη — καὶ οἱ γέροι ζοῦν γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμα τὰ περασμένα...

Ὁ Θωμὰς ἀνασηκώνει τὸ κεφάλι καὶ ρίχνει μιὰ ματιὰ κάτω στὸν κάμπο, πέρα μακριά, στὸν ὁρίζοντα, πάνω ἀπ τὰ βουνά.

— Ἂν ἦταν φυλακὴ ἢ ἐξορία δὲ θὰ εἶχαν τίποτα νὰ φοβηθοῦν. Θὰ ἔγραφαν.

Οἱ γέροι ψηλὰ ἀπ τὸ καραούλι τους, ὁ Θωμὰς ἔκλεισε τὰ 95, ἡ Βάσω κοντεύει τὰ 90, παρακολουθοῦν τὸ παιχνίδι τῆς ζωῆς. Τὴν ἄνοιξη ξυπνάει ἡ γῆ ἀπ τὸν ὕπνο καὶ ντύνεται ὁ τόπος, καλαμιώνει τὸ σιτάρι, φυτρώνουν τὰ βῶλια, βγάζουν τὰ δέντρα λουλούδια, φτιάχνουν τὰ πουλιὰ φωλιές. Δυναμιώνουν-διμορφαίνουν τὰ ζωντανά. Τὸ καλοκαίρι κιτρινίζουν οἱ πρωιμιές, δένουν καρπὸ τὰ καλαμπόκια, τὰ φασόλια... λιώνουν τὰ χιόνια, πρασινίζουν τὰ βου-

νά... Τὸ φθινόπωρο πέφτουν τὰ φύλα, μικραίνουν οἱ μέρες, ἀδυνατίζει ὁ ἥλιος κι ἔρχεται ὁ γέρο-χειμώνας... Καὶ ξανὰ ὁ ἴδιος κύκλος...

Ὁ Θωμιὰς κοιτάζει τὴν Παλιοκαστανιά, ποὺ γέρασε κι αὐτή, τὶς χαράδρες, ποὺ βάθηναν, τοὺς γκρεμοὺς ποὺ μεγάλωσαν, τὰ λόγγα ποὺ χάθηκαν σχεδόν, ξύνει τὸ κούτελο καὶ πολλὲς φορὲς μὲ τὸν ἕνα τρόπο ἢ τὸν ἄλλο, πότε στὸν ἑαυτό του καὶ πότε στὴ Βάσω, λέει τὴν ἴδια σκέψη, ποὺ κλώθει μέσα του: «Καὶ τὰ κλαριά, καὶ τὰ ζωντανά, κι ὁ ἄνθρωπος γενιοῦνται, μεγαλώνουν καὶ πεθαίνουν».

Ὅταν ὁ καιρὸς εἶναι ἄσχημος, ἀνάβουν φωτιὰ καὶ κάθονται στὸ σπίτι. Λένε μιὰ δυὸ κουβέντες καὶ σωπαίνουν. Ὕστερα ξανὰ λίγες κουβέντες. Καὶ πάλι σωπαίνουν, καὶ πάλι κουβεντιάζουν, ὥσπου νὰ ρθεῖ ἡ ὥρα νὰ φᾶνε μιὰ-δυὸ μπουκιὲς ψαῖ καὶ νὰ ξαπλώσουν ὁ ἕνας δίπλα στὸν ἄλλο, κι ὄχι ὁ καθένας στὸ δικό του τζάκι, ὅπως παλιά, ὅταν ἦταν κι ἄλλοι στὸ σπίτι...

Καὶ τρέχουν οἱ μέρες, οἱ μῆνες, τὰ χρόνια... Καὶ ζοῦν μὲ τὴ λαχτάρα νὰ μαθαίνουν τί κάνουν τὰ παιδιὰ καὶ ζοῦν μὲ τὸν καημὸ νὰ γίνει ἡσυχία, νὰ ρθοῦν, νὰ τὰ δοῦν κι ὕστερα νὰ πεθάνουν...

Ἡ προπαγάνδα ἐπεξεργάζεται τὶς συνειδήσεις, τρομοκρατεῖ τὸν κόσμο. Δὲν ἔχεις σπίτι νὰ ξαπλώσεις μιὰ στιγμούλα. Δὲν ἔχεις ἕνα κομμάτι ψωμὶ νὰ ξεγελάσεις τὸ στομάχι σου. Δὲ βρίσκεις ἕνα σύντροφο νὰ τοῦ σφίξεις τὸ χέρι, νὰ σοῦ χαμογελάσει φιλικά, νὰ καθήσετε σὲ μιὰ γωνιὰ καὶ νὰ πεῖτε δυὸ κουβέντες. Κάμποσοι, ἐκτὸς ἀπὸ σύντομα διαστήματα, βρίσκονται μέσα ἀπ' τὸν καιρὸ τοῦ «Ἰδιώνυμου» καὶ πιὸ παλιὰ ἀκόμα. Ἦταν νέοι κι εἶναι γέροι. Μερικοὶ δὲν εἶδαν ξανὰ τὸ σπίτι τους. Ἀπ τὸ κελὶ ἢ τὸ στρατόπεδο τοὺς κουβάλησαν στὸ νεκροταφεῖο.. Ἔτυχαν καὶ περιπτώσεις τὰ παιδιὰ ν ἀνταμώσουν καὶ νὰ γνωρίσουν τοὺς πατεράδες τους στὴ φυλακή, στὴν ἐξορία... Οἱ φασιστικὲς ὀργανώσεις καὶ τὸ κράτος σκοτώνουν ἐπίσημα καὶ ἀνεπίσημα καὶ οἱ ἐπιτροπὲς ἐχτόπισης δουλεύουν μέρα-νύχτα...

Κάποτε, τὸν καιρὸ τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, ὁ Ρήγας ὁ Πετράκης εἶχε πεῖ «Ἂς ἔρθει κι ὁ Παπανδρέου. Ἂς ἔρθει κι ὁ βασιλιάς. Ἂς ἔρθει ὅποιος θέλει. Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς κουνήσει. Ἔχουμε μὲ τὸ μέρος μας τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία... Τὰ 85%...». Ἀπὸ τότε δὲν πέρασαν καὶ πολλὰ χρόνια καὶ σήμερα βρίσκεις ἀπ τ ἄλλο στρατόπεδο ὄχι μόνο τοὺς ἐθνοπροδότες καὶ τὸν ὑπόκοσμο. Βρίσκεις καὶ παλιοὺς Ἐλασίτες καὶ Ἐαμίτες καὶ

κομμουνιστές. Τοῦτος ἀπὸ φόβο, κεῖνος ἀπὸ συμφέρον, ἕνας ἀπὸ κάποια ἄλλη αἰτία... καὶ ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία ἔγινε μειοψηφία. Φυσικά. Καμιὰ δύναμη δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ γυρίσει τὴν ἱστορία πρὸς τὰ πίσω. Ὅμως ἡ ἀντίδραση μπορεῖ νὰ τραινάρει τὸ γύρισμα, κάποτε καὶ νὰ σταματήσει τὸν τροχὸ προσωρινὰ κι αὐτὸ στοιχίζει!.. «Οἱ ὀπορτουνιστές, οἱ λιγόψυχοι ἐκμηδενίζουν τὸ ἔργο τοῦ Κόμματος...», φώναξε ὁ Κεφάλας, γιὰ νὰ πνίξει κάθε ἀντίθετη ἄποψη. Σωστά! Οἱ κομμουνιστὲς ἔδωσαν γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ Ἔθνους ὅ,τι πολυτιμότερο εἶχαν. Ἂν σὲ κάθε τάφο κομμουνιστῆ βάλεις καὶ μιὰ κόκινη σημαιούλα, ἡ Ἑλλάδα θὰ μιάζει μὲ ἀπέραντο κάμπο, γεμάτο παπαροῦνες. Ἡ πρόοδος τῆς χώρας στὰ τελευταῖα πενήντα καὶ κάτι χρόνια εἶναι δεμένη μὲ τοὺς ἀγῶνες τοῦ Κόμματος. Ἀλλά... Ἡ κατηγορία τοῦ «ἐκμηδενισμοῦ» κρύβει ἰδιοτελεῖς σκοποὺς καὶ ἔχει ὁλέθριες συνέπειες, σκεπάζει τὶς εὐθύνες κι ἀφήνει ἀνοιχτὸ τὸ δρόμο γιὰ καινούργια λάθη... Τὴ μιὰ δεξιά, τὴν ἄλλη ἀριστερά, καὶ πάλι δεξιά...

Τὰ ἐμπόδια ἀπ τὸ ἐξωτερικὸ μεγαλώνουν τὶς ἐσωτερικὲς δυσκολίες. Ἡ καθοδήγηση στέλνει στὴν Ἑλλάδα δυσανάλογα μεγάλο ἀριθμὸ στελεχῶν καὶ βάζει σὲ κίντυνο καὶ τοὺς παράνομους, καὶ τὶς ὀργανώσεις, ποὺ βρίσκονται στὰ σπάργανα... Οἱ ἀσύρματοι, ἐφόσον ὑπῆρχε ὁ ραδιοσταθμός, ἀποτελοῦσαν περιττὴ καὶ ἐπικίνδυνη πολυτέλεια. Καὶ ὁρισμένες ἄλλες ὀργανωτικὲς καινοτομίες ἔφερναν ζημιά...

Καὶ μ' ὅλα αὐτά, πραγματικά, κανένας δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσει τὴν πορεία τῆς ἱστορίας. Συγκροτήθηκαν κομματικὲς ὀργανώσεις σὲ ὁρισμένες πόλεις, δημιουργήθηκε νόμιμο δημοκρατικὸ μέτωπο, ἡ ΕΔΑ. Τὸ κίνημα προχωρεῖ...

Κάθονταν στὸν ἴσκιο τῆς καρυδιᾶς. Εἶχαν βγάλει τὰ κρεμμύδια καὶ τὰ ἔφτιαχναν ἀρμάθα. Ἡ Βάσω τίναζε τὰ χώματα ἀπ τὴν ποδιά, ἴσιαξε τὸ κεφαλομάντηλο, τὸ ἔσφιξε καὶ μουρμούρισε, ρίχνοντας μιὰ ματιὰ κατὰ τὴν Ἁγία-Τριάδα.

— Ποιοί νὰ εἶναι ἐκεῖνοι; Τέτια ὥρα καὶ μὲ τέτια ζέστη!

Ἀπ τὸ ριζὸ κατεβαίνουν τρεῖς. Στέκονται στὰ τσουγκάρια, κοιτάζουν ὁλόγυρα, κουβεντιάζουν καὶ πάλι ξεκινοῦν. Ἂν εἶναι ἄντρες ἢ γυναῖκες, οἱ γέροι δὲν μποροῦν νὰ τὸ ξεχωρίσουν. Ἡ ἴδια ἐρώτηση — γιὰ τὸ Λευτέρη, γιὰ τὰ παιδιά — πετάχτηκε ἀπὸ κάπου, ὅμως ἡ Βάσω, γιὰ νὰ μὴ στενοχωρήσει τὸ Θωμιὰ χωρὶς διάφορο, τὴν ἔσπρωξε στὴν πάντα καὶ σηκώθηκε νὰ πάει τὰ κρεμμύδια στὸ σπίτι.

Χάθηκαν στὰ σοκάκια τοῦ ἐπάνω μαχαλᾶ κι ἀπ τὸ στενὸ τοῦ Γρίβα μπῆκαν στὴν αὐλή. Οἱ γέροι τὰ ἔχασαν.

— Παιδιά μου! τραυλίζει ἡ Βάσω, σφουγγίζοντας τὰ δάκρυα, γίνατε ἄντρες... Σεβαστή μου! Πόσο ὄμορφη εἶσαι;

Ὁ Θωμὰς κοιτάζει πότε ὃν, πότε κεῖ, προσπαθώντας νὰ κρύψει τὴ συγκίνηση. Δὲν πρόλαβε νὰ περάσει ἡ πρώτη ταραχὴ καὶ ἡ Βάσω ρώτησε:

— Σεβαστή μου! δὲν ξέρετε τίποτα γιὰ τὸν πατέρα σου;

— Λέμε νὰ εἶναι στὸ ἐξωτερικό, γιαγιά, καὶ δὲ γράφει, γιὰ νὰ μὴ μᾶς δυσκολέψει...

— Νὰ εἶναι καλὰ κι ἂς μὴ γράφει. Ἡ μάνα σου τί κάνει; Τὰ παιδιά σου; Ὁ ἄντρας σου;

Μιὰ δόρμάδα βάσταξε ἡ γιορτή. Τοὺς ξεπροβόδισαν καὶ στάθηκαν στὸ Ἀγνάντιο τοῦ Ραχούτη καί, σὰν τὰ εἶδαν νὰ χάνονται στὸ ἀντικρινὸ ἀνάραχο, γύρισαν ξανὰ μονάχοι τους στὸ σπίτι.

— Τοῦ χρόνου ἡ Σεβαστὴ θὰ φέρει καὶ τὰ παιδιά της, λέει ἡ Βάσω, καὶ θὰ καθήσουν ὅλο τὸ καλοκαίρι...

Ὁ Θωμὰς δὲν εἶναι καὶ πολὺ αἰσιόδοξος. Τ ἀγγόνια τους οὔτε τὴ νύχτα δὲ σταματοῦσαν τὶς πολιτικὲς συζητήσεις, ποὺ γίνονταν τότε σ ὅλη τὴν Ἑλλάδα.

— Δὲν εἶναι τυχαῖο, ἔλεγε ὁ Θωμάς. Ἔφεραν στὴν ἐξουσία τὸν ἴδιο ἄνθρωπο, ποὺ τοὺς βοήθησε καὶ στὴν πιὸ δύσκολη γι αὐτοὺς περίοδο τὸ 1944... Ἡ Δεξιὰ πάει νὰ τσακίσει τὸ κίνημα μὲ τὴ γροθιά, τὸ Κέντρο μὲ τὴν ἀπάτη...

— Καὶ πιστεύεις ἐσὺ πὼς θὰ τὰ βγάλουμε πέρα μὲ τὶς δικές μας δυνάμεις; ρωτοῦσε ἡ Σεβαστή.

— Πέρα ἀπ τὶς δικές μας — ἐνοῶ ὅλο τὸ λαὸ — ἄλλες δὲν ὑπάρχουν.

Στὸν παπού ἄρεσαν οἱ κουβέντες τῆς Σεβαστῆς καὶ συμφωνοῦσε μὲ τὸ Θωμὰ καὶ τὸ Βαγγέλη. Θυμόταν καὶ τὰ λόγια τοῦ Λευτέρη: «Κάποιο λάθος ἔγινε» καὶ μιὰ κουβέντα ἀπ τὴν ἀπολογία τοῦ Παντελῆ: «Ὁ λύκος δὲν παίζει μὲ τ ἀρνί...». Κι ἕνα βράδυ κεῖ ποὺ κάθονταν στὸ τζάκι καὶ κουβέντιαζαν, εἶπε:

— Γιὰ τὸ καλὸ τοῦ κόσμου νὰ μὴν ἔχουμε καμιὰ ἄλλη ἀναποδιά. Καὶ πέ... ἂν δὲν ἔρθουν τὰ παιδιά... λίγο τὸ κακό. Ἐμεῖς μαθημένοι εἴμαστε...

Κείνη ἡ χρονιὰ ἔφερε καὶ τὴ χαρά, εἶδαν τὰ ἐγγόνια τους, καὶ τὴ μεγαλύτερη λύπη. Οἱ παλιότεροι πόνοι ἔρχονταν σὰ μπόρα, ἔμνησκαν κάμποσο κι ὕστερα σιγὰ-σιγὰ ἀποτραβιοῦνταν, δίνοντας τόπο στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς. Κι ὕστερα, ὅταν ἔχεις κά-

ποιον δίπλα σου, τοὺς ἀντιπαλεύεις εὐκολότερα. Γι' αὐτὸς τώρα κονεψε γιὰ πάντα στὸ σπίτι, ξαπλώνει μαζί του στὸ ἴδιο τζάκι, βγαίνει ξοπίσω του στὴ ρούγα καὶ τὸν ἀκολουθεῖ σὰν ἴσκιος, ἀνακατεύεται μὲ τὴ σκέψη, τὶς ἀναμνήσεις, μὲ ὅλα τὰ πράγματα τοῦ σπιτιοῦ... καὶ μέρα μὲ τὴ μέρα μεγαλώνει.

Κι ἦταν ἡ ἀλαγὴ τόσο ἁπλὴ καὶ — αὐτὸ εἶναι τὸ μυστικὸ τῆς ζωῆς — ὁλότελα ἀνεπάντεχη, μ' ὅλο ποὺ ἡ γριούλα του εἶχε περάσει τὰ 90. Τ' ἀπόγιομα πῆγε νὰ δεῖ τί κάνει τὸ ἐγγόνι τῆς Χριστίνας, εἶχε κρυολογήσει. Πέρασε ἀπ τὸ Νίκο, κουβέντιασε κάμποσο γιὰ τοὺς ξενιτεμένους... καὶ γύρισε στὸ σπίτι.

— Θωμιά! σὰ νὰ κρυώνω.

— Ξάπλωσε κι ἐγὼ θ ἀνάψω τὴ φωτιά.

Μὲ τὴ μασιὰ ἔσπρωξε τὶς στάχτες στὴν πάντα, μάζεψε τὰ κάρβουνα στὴ μέση τῆς γωνιᾶς, ἔβαλε φρύγανα, ξερὰ ξύλα καὶ φύσηξε ν' ἀνάψουν. Βγῆκε, ἔδεσε τὶς γίδες στὸ καλύβι, πῆρε νερὸ στὴν κατσαρόλα νὰ βράσουν λίγο τραχανὰ καὶ μπῆκε ξανὰ στὸ σπίτι. Στὸ τζάκι ἔτριζαν τὰ ξύλα καὶ οἱ φλόγες σκέπασαν τὶς ἀχτίδες τοῦ φθινοπωριάτικου ἥλιου, ποὺ χτυποῦσαν στὸν ἀντικρινὸ τοῖχο. Ἔκλεισε τὸ παράθυρο καὶ ρώτησε:

— Ζεστάθηκες;

— Ὄχι!

Ξάπλωσε κι αὐτὸς δίπλα της. Πέρασαν καμιὰ δεκαριὰ λεφτά.

— Θωμιά! ἀκούστηκε σβησμένη ἡ φωνή της.

Ἄπλωσε τὸ χέρι, ἄγγιξε τὸ δικό του, ἔγειρε τὸ κεφάλι στὸ προσκέφαλο καὶ πάει ἡ Βάσω!..

Τοῦτα τὰ χρόνια εἶναι τὰ πιὸ δύσκολα. Τὶς καλὲς μέρες βγαίνει στὸ λημέρι τους, στὴν Παλιοκαστανιά. Ὁ Νίκος στέλνει τὸ ἐγγονάκι του, τὸ Στεφανάκο — τ ἄλλα εἶναι μεγαλύτερα καὶ πᾶνε στὸ σχολειό, στὶς δουλιές... νὰ κρατήσει συντροφιὰ τοῦ παποῦ. Τὸ παιδάκι κυνηγάει τὶς πεταλοῦδες, παίζει μὲ τὰ ζουζούνια καὶ τὰ χώματα, πετάει πέτρες στὰ πουλιά, μαζεύει λουλούδια... Ὅταν κουράζεται, ἀκουμπάει τὸ κεφαλάκι του στὰ γόνατα τοῦ παποῦ καὶ κεῖνος τοῦ λέει ἱστορίες: Γιὰ ἕνα γέρο 138 χρονῶ, ποὺ κάθεται σὲ μιὰ κορφὴ τ Ὀλύμπου, καὶ λούζεται, καὶ χτενίζεται, καὶ στρίβει τὸ μουστάκι... Γιὰ ἕνα πουλὶ δουνίσιο, ποὺ μαλώνει ἕνα πουλὶ τοῦ κάμπου... Γιὰ τὸν Κατσαντώνη καὶ τὸ Μάρκο Μπότσαρη, τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τὸν Ἄρη... Κι ὅταν τὸ παιδάκι ἀποκοιμιέται, ὁ παποὺς περπατάει τὸν τόπο μὲ τὸ ὁλέμια κι ὁ νοῦς του περνάει καὶ ξαναπερνάει ἀπ τὶς στράτες τῆς ζωῆς...

Τῆς ἴδιας ἡλικίας ἦταν τέσερα ἀγόρια καὶ τρία κορίτσια. Οἱ δυὸ κοπέλες ἔφυγαν νωρίς. Ἡ μιὰ πῆγε ὑπηρέτρια καὶ πέθανε

χοπελίτσα ἀκόμα. Ἡ ἄλλη παντρεύτηκε στὸν κάμπο καὶ δὲν ξαναγύρισε στὸ χωριό. Ἡ τρίτη ἔμεινε ἀνύπαντρη καὶ μαράζωσε ἀπ τὸν καημό της... Τ ἀγόρια ἀκολούθησαν τὸ καθένα καὶ τὸ δρόμο του. Ὁ Μοῦτος ζοῦσε ἔξω στὰ χωράφια κι ἐρχόταν στὸ χωριὸ μιὰ-δυὸ φορὲς τὸ χρόνο. Πουθενὰ δὲν ἀνακατεύτηκε. Ἀπ τὴ φαμίλια του δὲν ὑπάρχει σήμερα κανένας. Ἄλλος ἀπ τὸν ἥλιο κι ἄλλος ἀπ τὸ φεγγάρι χάθηκαν μαζὶ μὲ τὰ γιδάκια τους. Ἔμεινε μόνο τ ὄνομα: Τὰ Καλύβια τοῦ Μούτου... Ὁ Τσίπρας ἔκανε καὶ παιδιὰ κι ἀγγόνια. Ὅλοι τους βγήκανε ρουφιάνοι, ἀλῆτες. Κι ἀπ αὐτοὺς κανένας δὲ ζεῖ σήμερα. Καὶ τὸ πατρικό τους εἶναι τώρα ἕνας σωρὸς χαλάσματα. Πάει ὁ κόσμος καὶ κάνει τὴν ἀνάγκη του... Ὁ Μῆτσος ὁ Καρατζάς, ὁ ξάδερφός του, δὲν ἔδειχνε γιὰ κακὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁ κάθε δρόμος ἔχει καὶ τοὺς νόμους του, τὴ λογική του. Ἀπ τὸ νοσοκομεῖο δυὸ φορὲς τοῦ ἔγραψε νὰ πάει, νὰ κουβεντιάσουν, νὰ σχωρεθοῦν. Οὔτε τ ἀπάντησε. Πέθανε καὶ τὸν κουβάλησαν μὲ τὴ νεκροφόρα... Αὐτός, ὁ Θωμάς, καὶ πολλὰ χρόνια ἔζησε καὶ πολλοὶ θὰ μείνουν ἀπ τὸ σόι του νὰ συνεχίσουν τὸ δρόμο...

Τὰ παιδιά του πέθαναν παράκαιρα. Ὅσες φορὲς τὸ θυμᾶται, πάντοτε πονάει. Ἀλλά... Πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ὅταν τὰ ξεπροβοδοῦσε στὴ ζωή, τοὺς εὐχόταν νὰ γίνουν καλοὶ ἄνθρωποι. Νὰ μὴ κλέβουν, νὰ μὴ λένε ψέματα, νὰ βαστοῦν τὸ λόγο τους... Σήμερα ξέρει. Αὐτὸ δὲ φτάνει... Ἂν βρισκόταν ξανὰ στὴν ἀρχὴ τοῦ δρόμου κι εἶχε τὴ σημερινὴ πεῖρα καὶ τὸν ρωτοῦσαν «πῶς θέλεις νὰ εἶναι τὰ παιδιά σου;» θ ἀπαντοῦσε δίχως διαταγμό: Σὰν τὸ Γιῶργο καὶ τὸ Λευτέρη. Γιὰ τὸ Θοδωρὴ ἀκόμα καὶ ἡ μακαρίτισα ἡ Βάσω, μ ὅλο τὸν πόνο της, ἀπόφευγε νὰ μιλάει. Φυσικά. Θὰ ἤθελε νὰ ζοῦσαν καὶ πολλὰ χρόνια κι ἂν δὲν ἔμπαιναν στὸν ἀγώνα... Ὅμως ἡ Φώτω, ὁ γαμπρός του ὁ Τσακμάκης, ὁ Φώτης καὶ πολλοὶ ἄλλοι!... Καὶ γι αὐτὸ ἀκριβῶς χάθηκαν τὰ παιδιά του. Νὰ μὴ πεθαίνουν παράκαιρα οἱ ἄνθρωποι...

Ἂν δὲν ἔρχονταν ἀνάποδα τὰ πράματα!.. Ἀντίκρυ φαίνεται τὸ Μοναστήρι τῆς Μεγαλόχαρης, φτωχὸ κι ἀπαρατημένο. Δεξιότερα, ἀπ τὸ βασίλειο τοῦ Χατζηκοσμᾶ δὲν ἀπόμεινε τίποτα. Στὸν κάμπο σήμερα δὲν ὑπάρχουν ἀφέντες. Τὴ θέση τους τὴν πῆραν ἄλλοι, πιὸ δυνατοί, κι ἦρθε μιὰ μέρα ποὺ κόντεψε νὰ σβήσουν ἀπ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς κι αὐτοί. Χάθηκε ὁ ἀγώνας δυὸ φορές. Καὶ πάλι!.. Στὸ Περιστέρι ἡ ΕΔΑ πῆρε στὶς τελευταῖες ἐκλογὲς τὰ 28%... Ὅταν ἦρθαν τὰ παιδιὰ — ὁ Θωμάς, ὁ Βαγγέλης, ἡ Σεβαστή — στὸ μεσοχώρι ἔγινε τρικούβερτο γλέντι... Τὰ βράδια καὶ τὶς ἄσχημες μέρες ἔρχονται οἱ χωριανοί — πότε ὁ ἕνας, πότε ὁ ἄλλος — καὶ τοῦ κρατοῦν συντροφιά... Ὁ Θωμὰς ὁ Καρατζὰς εἶ-

ναι σίγουρος. Θὰ ρθεῖ ἡ «μέρα» τοῦ Λευτέρη. Πότε; Τότε αὐτὸς δὲ θὰ ζεῖ. Θὰ ζοῦν τ ἀγγόνια του, τὰ δισέγγονά του... τ ἀγγόνια καὶ τὰ δισέγγονα ὅλου τοῦ κόσμου...

Μόνο τὸν καημὸ τῆς Βάσως δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἀντιπαλέψει. «Γιατὶ νὰ πεθάνει πρώτη!» λέει κάποτε καὶ πάλι μετανιώνει. «Ἂν ἔμενε αὐτὴ παραπίσω, θὰ ἦταν χειρότερα...».

Στ Ἀγνάντιο τοῦ Ραχούτη μαζεύεται κάθε τόσο κόσμος... Ἀγκαλιάζονται, φιλιοῦνται, κλαῖνε... Φεύγουν, ὅλο φεύγουν γιὰ τὴ Γερμανία, τὴ Σουηδία, τὴν Αὐστραλία... Πολλὰ σπίτια ρήμωσαν κιόλας. Σ ἄλλα ἔμεινε ἕνας-δυὸ καὶ βλέπεις νὰ καπνίζουν τὰ μπουχαριά. Φεύγουν οἱ νέοι καὶ μένουν οἱ γέροι. Κι αὔριο-μεθαύριο θὰ μείνουν μόνο οἱ τάφοι. Ὁ Θωμὰς νομίζει, πὼς καὶ πεθαμένος δὲ θὰ μπορεῖ νὰ ὑποφέρει τὴ μοναξιὰ καὶ πονάει... Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν ἄνθρωποι χωρὶς ἐλπίδες. Νὰ νικοῦσε ἡ δημοκρατία στὶς ἐκλογές, ν ἄνοιγαν οἱ δουλιές, νὰ γύριζαν οἱ ξενιτεμένοι, νὰ ζωντάνευε ξανὰ τὸ Περιστέρι... Κι αὐτὸ εἶναι ἀπίθανο. Ὅσοι φεύγουν, στήνουν τὰ τσαντήρια τους στὶς πόλεις, στὰ ξένα... Νὰ πεθαίνει ἕνας ἄνθρωπος-κακό, ὅμως νὰ πεθαίνει ἕνα χωριό!.. Δὲν τὸ σηκώνει ἡ καρδιά του.

Ἡ Σεβαστή, ἐπειδὴ δὲν εἶχε δρεξη γιὰ μάθημα, πῆρε τὴν τάξη της καὶ πῆγε ἐκδρομὴ στὸ Σταυρό, στὴν κορυφὴ τῆς πόλης. Μπροστὰ στὴν ἤρεμη θάλασσα δὲ βλέπεις τίποτα, οὔτε πανί, οὔτε καπνό. Χαμηλά, στὸν κάμπο, κατὰ τὸ βοριά, δουλεύουν οἱ χωρικοὶ καὶ μακριὰ στὸ βάθος ράχες καὶ βουνὰ χάνονται μὲς τὴ γαλάζια καταχνιά.

Ἡ Σεβαστὴ ἔχει τρία ἀγόρια, τὸ Λευτέρη, τὸ Βασίλη καὶ τὸ Γιανάκη. Ὁ ἄντρας της δουλεύει στὴν τράπεζα. Ἡ οἰκογενειακή τους ζωὴ ἤσυχη-ἁρμονική. Ὅλοι τους γεροὶ καὶ μεγάλες οἰκονομικὲς στενοχώριες δὲν ἔχουν.

Τὰ μάτια της ἦταν πάντοτε ὀνειροπόλα-μελαγχολικά. Ὅμως σήμερα ἡ ἀπόχρωση τῆς μελαγχολίας σὰ νὰ ἔδωξε τὸ ὀνειροπόλημα. Πρὶν παντρευτεῖ ἔκατσε καὶ ἱστόρησε στὸν ἄντρα της ὅλη τὴ ζωή της, τὰ ὄνειρά της. «Δὲν πρόκειται νὰ σ ἐμποδίσω, τῆς ἀπάντησε. Ἂν πᾶς φυλακή, ἐξορία θὰ σὲ βοηθήσω... Ἂν κάνουμε παιδιά, θὰ τὰ φροντίσω σὰ μάνα... Μόνο νὰ μὴν κάνεις καμιὰ ἄστοχη ἐνέργεια...». Πέρασαν ἀπὸ τότε δέκα τρία χρόνια. Ὁ ἄντρας της ἔμεινε ὁ ἴδιος. Εἰλικρινής, τίμιος, καλός... ὅμως κι αὐτὴ δὲν ἔκαμε καμιὰ «ἄστοχη ἐνέργεια»... Ὅσες φορὲς ἀντάμωνε τὸ Θωμά, σὰ νὰ ἤθελε νὰ γλυτώσει ἀπὸ κάποια τύψη, ἄνοιγε συζήτηση γιὰ τὸ ἴδιο πρόβλημα. «Τί μποροῦσες νὰ κάνεις στὸ Ἀγγε-

λόκαστρο, τῆς ἔλεγε. Θὰ ἔβγαινες στὴν πλατεία νὰ φωνάξεις; Θὰ πήγαινες τζάμπα... Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἐπαγγελματίες ἐπαναστάτες... Ἀπὸ μιὰ ἄποψη εἴσαστε ἀφανεῖς ἥρωες. Πρέπει νὰ προχωρᾶτε μὲ βῆμα σημειωτόν... νὰ σπέρνετε τὸ σπόρο καὶ νὰ μαζεύετε σὰν τὰ μερμήγκια σπειρὶ τὸ σπειρί, νὰ ἑτοιμάζετε τὸ ὑλικό...». Φυσικά, ἦταν τὸ περιβάλον... Ἦταν καὶ ἡ ὁμορφιά της. Ὅπου κι ἂν στεκόταν, ἄρχιζε ἡ πολιορκία... Φοβήθηκε κιόλας. Ὅταν τὴν ἔδιωξε ἡ μάνα της, ἤθελε νὰ ἔχει κάποιον δίπλα της... Τὰ παιδιὰ τὴν ἔδεσαν πιὸ πολὺ μὲ τὸ σπίτι... Μαζὶ μὲ τὰ χρόνια πέρασε καὶ ὁ ἐνθουσιασμός, ὁ ρομαντισμὸς τῆς νιότης... Σήμερα εἶναι στὴν ΕΔΑ καὶ στὸ σύλογο τῶν δασκάλων. Ἕνα μήνα ἐνωρίτερα, ὅταν ὁ Λευτέρης τῆς εἶπε, πὼς θὰ μπεῖ στοὺς Λαμπράκηδες, ἔσφιξε τὸ παιδὶ στὴν ἀγκαλιά, τοῦ χάϊδεψε τὰ μαλιὰ καὶ δὲν τοῦ εἶπε «ὄχι». Μόνο τὸ φίλησε καὶ σφούγγισε τὰ δάκρια. Ἡ ζωή τους ἀπὸ κι ἐμπρὸς θὰ ἄλαζε. Θὰ ἔμπαινε καὶ στὸ δικό τους σπίτι ὁ κίνδυνος... Ἦταν καὶ οἱ πολιτικὲς αὐταπάτες, ποὺ τὶς καλιεργοῦσε καὶ ἡ Δεξιὰ ἀπὸ σημφέρο, καὶ ἡ Ἀριστερὰ ἀπὸ μικροαστικὸ φόβο...

Κι ἄλες τέτιες αἰτίες ὑπῆρχαν. Καὶ δικαιολογίες μπορεῖς νὰ βρεῖς, ὅσες θέλεις. Ὡστόσο ἕνα πράμα εἶναι σίγουρο. Κεῖνο τὸ ὄνειρο τῆς νιότης μένει ἀκόμα ὄνειρο. Ἡ Σεβαστὴ σήμερα ξέρει. Στὴν κοινωνία τῆς βαρβαρότητας εὔκολα ἱκανοποιοῦνται τὰ βάρβαρα ἔνστιχτα. Γιὰ τὰ μεγάλα ὄνειρα δὲ φτάνει ἡ ζωὴ καὶ οἱ ἀγῶνες μιᾶς γενιᾶς... Ὅμως σήμερα ξέρει καὶ κάτι ἄλλο. Μόνο μὲ τὴν ψῆφο στὶς ἐκλογὲς καὶ μιὰ συνδρομὴ στὸ σωματεῖο τὰ ὄνειρα δὲν πρόκειται νὰ γίνουν πραγματικότητα. Κι αὐτὴ ἡ συναίσθηση κάνει τὰ μάτια της πιὸ μελαγχολικὰ κι ὀνειροπόλα...

Ἕνα καράβι περνάει μέσα ἀπ τὰ γραφικὰ νησάκια τοῦ Αἰγαίου. Τ' ἀμπάρια, ἡ πρύμνη, ἡ πλώρη, ὅλα γεμάτα κόσμο. Δίπλα στὸ φουγάρο στέκει ἕνας ἄντρας. Κοιτάζει τὸ κύμα, ποὺ χτυπάει στὸ κατάστρωμα, καὶ ξύνει συνέχεια τὸ κούτελο. Τὸ πικρὸ χαμόγελο βαθαίνει τὸ λακάκι στὸ γάγουλο κι ἀπ τὸ ἀνοιχτὸ πουκάμισο φαίνεται τὸ μαῦρο σημάδι στὸ λαιμό.

Πάνω ἀπ τὸ Περιστέρι στέκει περήφανος ὁ Ἀετός. Ἀπ τὸν κάμπο, τὶς κοιλάδες, τὰ χαμηλώματα ἀνεβαίνει, χιλιοστολισμένη νύφη ἡ ἄνοιξη. Φουσκώνουν οἱ φλέβες τῆς γῆς καὶ γεμίζει ὁ τόπος πρασινάδα, εὐωδιές, χρώματα, ζωή... Τὸ χιόνι ἀποτραβιέται στὶς βαθιὲς χαράδρες τῶν βουνῶν, στὰ ζερβὰ καὶ λιώνει...

Ντάγκα-ντάγκ, ντάγκα-ντάγκ... χτυπάει σήμερα ὥρα πολλὴ ἡ καμπάνα τοῦ χωριοῦ. Οἱ πένθιμοι ἦχοι της σκορποῦν στὰ

γύρω χωράφια, κατεβαίνουν στὶς ρεματιές, σκαρφαλώνουν στὶς πλαγιές, φτάνουν κι ὡς τὶς κοντινὲς βουνοκορφές...

Ὁ Θωμιὰς ὁ Καρατζάς, ὁ παπούς, κατέβηκε νὰ κοιμηθεῖ στὸ τελευταῖο του γιατάκι. Ὁ Θωμιὰς ὁ Καρατζάς, τ ἀγγόνι, ξεμπαρκάρει στὰ Γιούρα. Ὁ ἀγώνας συνεχίζεται. Πιὸ ἀπότομη γίνεται ἡ ἀνηφόρα...

16 Φλεβάρη 1971

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ 9

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ 85

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ 150

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ 244

Κ. Μπόση

Ο ΘΩΜΑΣ Ο ΚΑΡΑΤΖΑΣ

Στοιχειοθεσία - εκτύπωση : Ν. Κεφαλληνού
Τζαβέλλα 1, Αθήνα, τηλ. 36.22.566
Αντίτυπα 2.000 — Νοέμβρης 1978
Εκδόσεις «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»